فهرست کتاب تذکرة المذاهب

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِيْ خَلَقَ الْاِنْسَانَ وَعَلَّمَهُ الْبَيَانَ ،، بِاَنْ يَّنْطِقَهُ بِاللِّسَانِ ،، وَهَدَاهُ الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيْمَ بِالْاِيْمَانِ بِرَبِّهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبِرُسُلِهِ الَّذِيْنَ جَآؤُا بِالْحُجَجِ وَالْبُرْهَانِ ،، فَيَنْبَغِيْ لَنَا اَنْ نُّصَلِّيَ الصَّلٰوةَ عَلٰى مَنْ اَرْسَلَهُ اِلَيْنَا مِنْهُمْ بِالْقُرْاٰنِ ،، وَعَلٰى اٰلِهِ الطَّيِّبِيْنَ وَاَصْحَابِهِ الطَّاهِرِيْنَ ،، الَّذِيْنَ اَعَانُوْهُ فِيْ هَدْمِ الْكُفْرِ وَالطُّغْيَانِ ،، وَقَاتَلُوْا مَعَهُ عَبَدَةَ الْاَصْنَامِ وَالْاَوْثَانِ ،، وَعَلٰى تَابِعِيْهِمْ وَتَبَعِ تَابِعِيْهِمُ الَّذِيْنَ سَبَقُوْنَا بِالْاِيْمَانِ ،، وَاجْتَهَدُوْا اِجْتِهَادًا بِتَقْوِيَةِ الْاِسْلَامِ بِاِجْرَائِهِمُ الْاَحْكَامَ لَهُ وَالْاَرْكَانَ ،، لِئَلَّا يَدْخُلَهُ حُكْمٌ مِّنَ الْاَحْكَامِ لِغَيْرِ الْاَدْيَانِ ،، وَاسْتَنْبَطُوْا اَكْثَرَهَا وَاسْتَدَلُّوْا عَلَيْهَا

من الأحاديث والقرآن ، أما بعد اعلموا أيها
الإخوان ، أن البدعة والفساد قد ظهرا في البر والبحر
في هذه الأزمان ، وبسط على الأرض بساط الفساد
والطغيان ، وترى أمواج الفتن والخذلان على
بحار الأكوان ، فإن بعض الناس قد رفضوا مناهج
الصدق والصواب ، بإخفائهم أنوار أهل الشك
والارتياب ، وقصدوا إطفاء أنوار الفضل لأولي
الألباب ، باتباعهم الجهلاء من الأحزاب ،
فالطلباء سموا أنفسهم الشقية بالصلحاء ، و
الحمقاء جاولوا منازل الأتقياء ، لا سيما أن في
الدهر طائفة يفسدون في الأرض ولا يصلحون ،
وإذا قيل لهم لا تفسدوا في الأرض وآمنوا كما
آمن المؤمنون قالوا إنما نحن مصلحون ، ألا إنهم
هم السفهاء وهم المفسدون ، ولكن لا يشعرون ،
لأنهم يحسبون أنهم يحسنون صنعا ، ويزعمون أنهم
يعملون خيرا ، ولذلك يكتبون صحائفا وكتابا ، و
يرسلون أطرافا وأمصارا ، حتى ألقي إلي كتب منهم ،
ففي بعضها دعوني إليهم ، كما يدعو الشياطين حزبهم
إلى الجحيم ، لنتبع مذهب متجدديهم ، أو نرد دلائلهم
التي كتب في كتبهم ، لو نقدر عليه بالأدلة الباهرة ،
والبراهين القاهرة ، فلم يتيسر لي عذرا إلى أن نختار

بترك كليهما الأمرين المذكورين سكوتا ، فها أنا أعجز
في تعليقه بجمعها وتحريرها ، ومعذور في ترديد ذكرها
وتقريرها ، فتوجهت إلى إلحاقها بالدلائل والبراهين
متوكلا على رب العالمين ، وامتثالا لأمره تعالى في كتابه
المبين ، وأمر بالمعروف وانه عن المنكر ، واتباعا للحديث
لخير البشر ، أيما رجل آتاه الله تعالى علما وهو يعلمه فكتمه
لقي الله عز وجل يوم القيامة ملجما بلجام من نار ، ومترقبا
للثواب من الله الستار ، ومتوقعا للشفاعة من سيد
الأبرار ، فشرعت فيه فلما نظرت فيه وجدت فيه ما
احتج به من الدلائل للثبوت ، أوهن من بيوت العنكبوت
فحررت فيه أوراقا ، بل كتبت فيه أسطارا ، وسميتها
بتذكرة المذاهب ، ليترقى الراغب بتذكرها إلى المآرب
ورتبتها على مقدمة ومقالات وخاتمة ليسهل به
الأخذ بالمطالب ، فالمأمول من العلماء والفحول ، أن
ينظروا فيها بعين الإصلاح والقبول ، فإني حررتها
على سبيل الاستعجال ، مع اختلال الحال واشتغال البال
فأنا أسأل الله مجيب الدعوات ، ومفيض الخير والبركات
أن يعصمني عن الخطاء والخلل ، وعن القصور والزلل ،
رب اشرح لي صدري ويسر لي أمري . واحلل عقدة من
لساني يفقهوا قولي . فإنك أنت المولى وأنت الموفق في البداية
والنهاية ، وما توفيقي إلا بالله فهو حسبي ونعم الوكيل للسعادة والنهاية

مقدمہ

اوّلاً چند امور دستنی ست باید دانست اوّل اینکہ غیر مقلدی پی در پی بسیار کتاب از
کتب غیر مقلدین ۔ نزد فقیر حقیر سراپا التقصیر خادم المقلدین فرستاد کما مرّ ذکرہ
فی الخطبہ و منتظر جواب ماند ۔ چون مرا باعث اشتغالات دنیاوی ۔ و امورات خانگی ۔
فرصتے نبود کہ آنہا را مطالعہ و ملاحظہ نمایم ۔ و جوابش بدہم ۔ لہٰذا تن دران ندادہ بودم
و نیز بقول سعدی رحمہ اللہ نظر کردم بچشم رای و تدبیر ۔ ندیدم بہ ز خاموشی خصالی
خاموشی را بہتر دانستہ اختیار کردہ بودم ۔ لیکن از طرف مرسل آنہا مرسولات متکاثرہ
و مکتوبات متواترہ بر دم لقا رسید ۔ مضامین آنہا با تردید دلائل آنہا آمدن گرفت ۔ و
دران بر شان بزرگان دین ۔ و مجتہدان شرع متین ۔ حرفہا زدن ۔ حتی کہ اقوال
مستنبطہ منصوصین آئمہ دین را مثل اقوال عمرو و زید لاشئ تصور بدن ۔ و آنانرا بدعوی
شرک فی الرسالۃ مشرکین و فاسقین گفتن ۔ و اولیای مقلدین ۔ و علمای مقلدین را توہین
و تحقیر کردن ۔ خصوصاً بعضے غباوت و بلادت کیش ۔ و ضلالت و شرارت اندیش ۔ تلال خیال
و دور اندیشی خویش ۔ خواہ مخواہ در پس و پیش تحریرات خویش بہ نسبت این بے خیر اندیش ۔
طعنہای نیش ۔ و تشنیعہای بیش ۔ بہ دو بروی خویش و درویش ۔ و بیش بے ریش و ذمی زر
درپیش نماید ۔ تا مقلدان را دلریش و پیش اندازد ۔ بنابران طبیعت قلم باعث شوق
جگرش سوزشہا پدید گشت ۔ لہٰذا بار بار بہ دریای دوات غوطہا زدن گرفت ۔ حتی کہ
گوہر آبدار جواب را از تہ اش بر آوردہ بزیبائش عرائس فکر اہل کمال می رساند ۔ و توقع
داد قیمت جمال میدارد ۔ دوم اینکہ مرا طبع زین نوع خوانان نبود کہ کسی را ذکر بد
ذکر نمایم ۔ نہ در فکر ہیچ بیہودہ باشم ۔ چہ جای گفتہای نا ملائم غیر مہذبانہ ۔ و کلامہای
فواحش رذالتانہ ۔ بر شان احدی تقریر یا تحریر می کنم ۔ اما محل مناظرہ است
لکل فرعون موسیٰ عم بداد جواب ترکی بہ ترکی مجبورم ۔ مجبور معذور دارند ۔ و بقولہ تعالیٰ

إِلَّا مَنْ ظُلِمَ . بر فریاد کردنم معذور یم معذور یم سازند .. وَالْبَادِیُ أَظْلَمُ
را بران شاهد می آرم .. و بر مضمون این حدیث اَلسَّاکِتُ عَنِ الْحَقِّ شَیْطَانٌ
اَخْرَسُ می رسیم .. و از ابیات سعدی رح بجوابش تقدیم می سازم ۵

دگر
بخور مردم آزار را خون و مال … که از مرغ بد کنده به پر و بال
کسی را که با خواجه تست جنگ … بدستش چرا می دهی چوب و سنگ
برانداز بیخی که خار آورد … درختی بپرور که بار آورد
ببخشای بر هر کجا ظالم است … که رحمت برو جور بر عالم است
هر آنکه که بر و رحمت کنی … به بازوی خود کاروان می زنی
جفا پیشگان را بده سر بباد … ستم بر ستم پیشه عدل است و داد
اگر شیر دی نماید عسس … نیارد بشب خفتن از دزد کس
چو گربه نوازی کبوتر خورد … چو فربه کنی گرگ یوسف درد

دیگر
اگر بینم که نابینا و چاه است … اگر خاموش بنشینم گناه است
دو چیز تیره عقل است دم فرو بستن … بوقت گفتن و گفتن بوقت خاموشی

سوم اینکه غیر مقلدان فقه و اصول را اصلا اعتباری نمی کنند که از دلائل آنها
ایشان را اسکات نمایم . و الزام دهم . مجبورًا آنها را متروک ساختم فقط بحدیث و قرآن
می گرایم . اما کتابیکه ایشان خود آنها را برای الزام ما آوردند و التزام کردند . آنها را
البته بالزام دادن ایشان حجت گرفتم . اما در خاتمه بغرض نفع مقلدین از فقه و اصول نیز
دلیل آورده ام +

چهارم اینکه از دلائل ایشان ایشان را الزام دادن را بر خود التزام ساختم . به
ابطال مراد ایشان که نقیض مرادم است اثبات مرادم مراد گرفتم +

پنجم اینکه چون ایشان زبان عربی و اردو را فرا گرفته اند . و بهر دو زبان چیزی چیزی نوشته اند

لهذا من برای مابه الامتیاز زبان فارسی را اختیار کردم - و عبارت ایشان را بعد قال و عبارتهم را بعد از اقول نوشتم - امّا در بعض مقال حسب مقتضای حال بعبارت عربی وارد و نیز نقل و قال نمودم +

ششم اینکه بعید نیست که بقول اکثر سه گروه ایشان رافضی باشند - بلکه اسماء ایشان که فرقه سنّیان اهل اسلام - که مشتق هست بر تقلید ائمه اربعه کرام - جعل الجنة مثواهم الله تعالی بالعزة والاکرام - مثل عبد الله بن سبا یهودی تقیه کرده - در میان مومنین تعبیه شده باشند - تا بلا دغدغه تخم فتنه و فساد و بغض و عناد بمزرعه قلوب المومنین و نفوس المسلمین ریختن و افشاردن توانند - چنانچه شیطان زاهد و عابد را بامور خبائث و قبائح و انواع شنائع مرتکب کردن نتوانسته آنرا چنان بعجز و زهد و عبادت اندازد - که بارنگابه تزویر باخود بجهنم برد - ابیات سعدی رح

شنیدم که مردی براه حجاز / بهر خطوه کردی دو رکعت نماز
چنان گرم رو در طریق خدای / که خار مغیلان نکندی ز پای
باخر ز وسواس خاطر پریش / پسند آمدش در نظر کار خویش
به تلبیس ابلیس در چاه رفت / که نتوان ازین خوبتر راه رفت

و نیز قصه برصیصا که در معالم التنزیل وغیره نوشته شده است مؤید این حال است - و نقل هاروت ماروت و بلعام مؤکد این مقال + یا فی الحقیقت رافضی نباشند - بلکه از راه براه ضلالت باعث جهالت برگشته باشند - اگر چنین است ما را باید که از خداوند کریم بخواهیم که هر مومن را براه هدایت ثابت و قیام دارد - و مضلین را براه آرد +

هفتم اینکه ایشان بحیله پردازی تمام - و فریب فروزی بالا کلام - چنان دامی براه روان شریعت منصوب ساختند - که عنقریب جمیع را بسهولت تمام بدام افگنند - زیراکه ایشان اوّل ابتدا الف الحیل بتمهیل احکام ظاهری حدیث و قرآن کمر بستند - و اقوال ائمه اربعه

را کہ عین مستنبط نصین است غیر قابل الاعتبار شمارند۔ و نزد جہلا و حمقا گویند کہ
آئمہ مثل ما و شما خلائق اند۔ کما قال الکفار فی شان الانبیاء۔ اقوال خلائق
را اعتباری چیست کہ معتبران اعتبار کنند۔ ہر چہ قابل اعتبار و حجت باشد۔
قولہ تعالیٰ و قول الرسول باشد۔ قول دیگران چہ ارزد کہ حجت باشد۔ پس این
تقریر خیلے مقبول خاص و عام۔ و بسیار مرغوب کافۂ جہلائے اہل اسلام گشت ✤

ششم اینکہ ایشان بعیاری کامل۔ و دور اندیشی شامل۔ مکنونات باطنی مدعا گزاشت
را کہ عبارت از ابطال تقلید کل آئمہ اربعہ است دفعتاً ظاہر نساختند بلکہ بظاہر دعوی ابطال تقلید شخصی کردند
تا کسی بر مضمرات ایشان آگاہ و مطلع نشود۔ و بد باطن نباشند۔ بلکہ خیر خواہ شمارند۔ اما دلائل حسب انشاء تجویز دلائل
لحاظ ظاہرداری کردن نتوانستند۔ یا فراموش کردند۔ شد ذہن قال۔ دروغگو را
حافظہ نباشد۔ چون بتفکر از ابطال تقلید شخصی فارغ باشند۔ خواہند گفت کہ تعین
تخصیص امامت بر آئمہ اربعہ چیست۔ امر غیر مشروع است۔ بعد ازان خواہند گفت کہ
انحصار احادیث بر صحاح ستہ غیر منطوق و غیر معقول۔ و بران حدیثے نیست۔ قول
سلیش خواہند گفت کہ اقوال افعال صحابی رضی اللہ تعالیٰ عنہم اعتمادی را نشاید کہ با ہم
بر ثروت دنیا جنگیدند۔ و بختہا العرض گفتند۔ الغرض بہ تدریج بر تالیف قرآن تحقیقا
راشد و حسب اعتقاد در دل آنرا محرف گویند۔ بالآخر منکر نبوت و قرآن شوند۔
فیومئذٍ یحصل لھم المراد۔ فانھم زعموا انھم قلعوا ابنیۃ
الاسلام بھذہ الحیل والفساد ✤

نہم اینکہ کیدی از مکاید ایشان این است کہ جہۃ تزویر جہال۔ و تقریر ذالک
کتاب شان بتخط و مواہیر نو آموزان دبستان حال۔ و شواہد شاگردان اطفال۔ کہ
از تاریخ ہمان مواہیر صبیان خورد سال۔ حال سن و سال ہمان اطفال بوجہ کمال
روشن است ✤ مزین و موثق و جمال کردند۔ و می نمایند تا جہلا را بدیدن مواہیر کثیرہ

۸

درہمین پیشینیان ما صحابہ است غرور دہ۔ باقوال ایشان گرائیدہ مذہب و افعال ایشان را
اختیار کنند ٭

دہم اینکہ جابجا رسائل مکتوبہ بشاہ فراز المجہول رجال منسوب ساختند۔ تا العبارات
از دلائل آنہا کہ حسب مطلب نوشتہ داشتہ اند قبیل و قال کردن توانند۔ و نیز بعبارات آنہا
متقدمین بہیئت طبع زیر و زبر ساختند تا بوقت در کار درکار آید ٭

یازدہم اینکہ از آیات و احادیثے کہ بر شان مشرکان و منافقان و فاسقان
وارد و نازل گشتہ استدلال شرک و نفاق و فسق ائمہ کرام۔ و مقلدین عظام
می نمایند۔ آنہا را بہ بروے جہلا و ہمقادو دہقانان و روستا یان می خوانند
و از مضامین آنہا ایشان را می ترسانند۔ و فضیلت قول خویشان و مذمت و زشتی مقابلین
وانمود می سازند۔ تا ایشان را بدام خود آرند۔ کہ تشبیہ یابند۔ کما سیظہر فی مواضعہا انشاء اللہ

دوازدہم اینکہ مقالہ اولیٰ در تردید فتوی ثبوت حق الحقیق۔ و مقالہ ثانیہ در
تردید تقلید یا الکتاب الحبیب۔ و مقالہ ثالثہ در تردید قول سدید۔ و خاتمہ در اثبات وجوب
تقلید شخصی وغیرہ است ٭

مقالہ اول در تذکرہ ہای تردید فتویٰ ثبوت حق الحقیق

تذکرۂ اول

قال المفتی ثبوت الحق الحقیق اقول برعکس نہند نام زنگی کافور۔ این مثل است
در جہان مشہور۔ واکثر باشد کہ نابینا را البصیر و کافر را مومن نامند۔ یا طالح خود را صالح
دانند۔ و اقوال برادران حضرت یوسف ع را وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا
صَالِحِينَ حجت آرند۔ و بقول إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ صالح
را طالح و ہادی را گمراہ و ضال شمارند۔ و باتباع فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ
وَمَا أَنْتَ لَنَا بِمُؤْمِنٍ وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ نفس کاذب خود را صادق دانند

هذا القول مثله +

تذکرہ دوم

قال المفتی بشواهد تلامذہ۔ ما قولکم رحمکم اللہ تعالیٰ۔ **اقول** ای مفتیان از لفظ قولکم چہ مراد گرفتید۔ اگر حسب الاسم قول شما مراد است قابل اعتبار نماند کہ قول شما قول خدا و رسول خدا نیست۔ کما قلتم لا قول الائمۃ الاربعۃ وحالیکہ ادعائے شما ہمین است کہ ہر چہ قابل باور ست قول خدا و رسول است۔ فهذا خلافہ فلا یعتبر بہ واگر گوئید کہ چون ما از قول خدا و رسول استخراج مسائل نمائیم۔ لہذا باعتبار ادنی ملابست بخود نسبت کردیم۔ گوئیم اگر چنین ست چرا القول مجتہدین ہمین نسبت را درست ندارید۔ وائمہ وخیار قول عمرو وبکر را چہ اعتبار ست گوئید۔ وطعن وتشنیعہا ساختید حالانکہ ایشان نیز از قول خدا و رسول خدا مسائلہا استنباط ساختند۔ نہ از ذات خود چون مفتریان افترا کردند۔ فما اخطاء رائکم من الحیاء۔ وما ابعدکم عن الوفاء۔ فبئس ما فعلتم۔ وساء ما قلتم چہ بر خود پسندید۔ بر دیگران مپسندید۔ فنعم ما قالہ امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ من نظر فی عیوب الناس فانکرها ثم رضیها لنفسہ فذالک الاحمق بعینہ۔ فلوموا انفسکم ولا تلوموا غیرکم +

تذکرہ سوم

قال المفتی عامی اور غیر عامی پر جو درجہ اجتہاد کو نہیں پہنچا ہے تقلید ایک مذہب کی کرنا واجب ہے یا نہیں اور جب تقلید واجب ہے اگر وہ تقلید ایک مذہب معین کی نکرے تو اوسکے پیچھے نماز پڑھنا جائز ہے یا نہیں اور ساتھ اسکے کھانا پینا

اور شادی کی رسم جاری رکھنا درست ہے یا نہیں بینوا توجروا ؎

جواب ماہران شریعت غرا پر مخفی نہیں کہ جو شخص مؤمن باللہ والیوم الآخر اور مصدق بما جاء بہ النبی صلعم من ضروریات الدین وغیرہا من الفروعات الشرعیہ خالصًا رکھتا ہو اور مرصورت سے پابند شرع ہو یعنی حلال کو حلال جانتا ہو اور حرام کو حرام پس بیشک وہ شخص مسلمان متقی اور مصداق اس آیہ کریمہ کا ہے لَیْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوْا وُجُوْھَکُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلٰکِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰہِ وَالْیَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِکَۃِ وَالْکِتٰبِ وَالنَّبِیّٖنَ الی آخر اُولٰٓئِکَ الَّذِیْنَ صَدَقُوْا وَاُولٰٓئِکَ ھُمُ الْمُتَّقُوْنَ الآیۃ اُولٰٓئِکَ عَلٰی ھُدًی مِّنْ رَّبِّھِمْ وَاُولٰٓئِکَ ھُمُ الْمُفْلِحُوْنَ وغیرہا من الآیات القرآنیہ وَعَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صلعم ذَاقَ طَعْمَ الْاِیْمَانِ مَنْ رَضِیَ بِاللّٰہِ رَبًّا وَّبِالْاِسْلَامِ دِیْنًا وَّبِمُحَمَّدٍ رَّسُوْلًا رواہ مسلم وَعَنْ اَنَسٍ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صلعم مَنْ صَلّٰی صَلٰوتَنَا وَاسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا وَاَکَلَ ذَبِیْحَتَنَا فَذٰلِکَ الْمُسْلِمُ الَّذِیْ لَہٗ ذِمَّۃُ اللّٰہِ فَلَا تُخْفِرُوا اللّٰہَ فِیْ ذِمَّتِہٖ رواہ البخاری کذا فی المشکوۃ فی الجملہ جو شخص موصوف بصفات دین اسلام اور کاربند احکام شرع بر طریق اہل سنت ہو اگرچہ وہ مقلد ایک مذہب کا ہو خواہ عامی یا غیر عامی کہ درجہ اجتہاد کو نہ پہنچا ہو سو وہ شخص مذکور خالصہ مسلمان اور متبع شریعت محمدیہ کا ہے اسکی مسلمانی میں کسی طرح کا عیب و نقصان متصور نہیں ہو سکتا از روی شرع شریف کے بہرحال وہ شخص اس آیہ کریمہ کے فَاِنْ تَابُوْا وَاَقَامُوا الصَّلٰوۃَ وَاٰتَوُا الزَّکٰوۃَ فَاِخْوَانُکُمْ فِی الدِّیْنِ برادر دینی ہے گو التزام مذہب معین کا رکھتا ہو

اقول بر علمای دین و منهیان شرع متین مخفی و محتجب نیست که در فتوی سوال را
با جواب و دعوی را با دلیل تطبیق کلی و انطباق جلی باید شد۔ و دریں فتوی مفتیان غیر
مقلدان دہلی۔ نہ سوال را با جواب ارتباط است۔ نہ دعوی را با دلیل اختلاط۔
بنام سوال دیگر جواب دیگر ترقیم ساختند۔ گویا معنی من چه گویم طنبوره چه می سراید
را بر خود لازم گرفتند۔ و بغرض فریبیدن جہال۔ و معتمد گردانیدن خود نزد ایشان
چند آیات قرآنی۔ و احادیث نبوی را بلا موافقت سوال۔ و بغیر مطابقت مقال بلکه
بوی مشابهت۔ و لو شئ مناسبت ہم ندارند۔ مندرج نمودند۔ و در ان آیات
مذکوره۔ و احادیث مذکوره۔ کجا تقلید یا عدم تقلید۔ یا تقلید غیر معین یا معین
لازم آید۔ نہ جواز اقتدای نماز در پس غیر مقلد نہ عدم جوازش را دران مکالمت۔ نہ
حال مجالست و مناکحت را دران مداخلت۔ نہ دران خصوصیت و عدم خصوصیت را
مقال۔ نہ پابند شرع و حلت و حرمت را قیل و قال۔ نہ امور متاخره از سوال مفتی سایل
نه دلائل مزبوره بسوی آنها مائل۔ فَانْظُرُوْا یَا اَیُّهَا الْعُلَمَاءُ فَانْظُرُوْا
زیرا که دریں استفسار سوال سائل را تغییر نائل۔ مجیب از داد جواب عاجز یا غافل
بنا بران بر خلاف سوال سائل۔ با قوال مافی الضمیر خودش قائل۔ و بہ تحریرات اباطیل
مائل۔ پس حسب اقتضای حال۔ و مقتضای مقال مفتی مزور جہال۔ و منفر رجال
نقلے را قیل و قال۔ بریں منوال دال است۔ که کسی را برادر با تخصے گفت۔ که
گوسفندی بالنگ۔ را بکنار ہتنگ گرفته از ملاح سنگ بر می آید۔ ملاقات گشت۔ و بلا
فاصله عشر عشیر فرسنگ۔ السلام علیکم گفت۔ او بجوابش گوسفند هم لنگ است بگفتا
باز پرسید که فرزندانت چه گونه اند بجوابش بر فتارش در تنگ می شود بگفت۔ باز پرسید
که برادرت از شهر آمده جوابش طاقت رفتارش نیست که بر تنگ گرفتم بگفت۔ در راه
خود گرفت و برفت۔ و بدل خود جوابدادنش را صحیح دانسته خورسند گشت۔ و متکلم

جواب مفتی ہنر لطیف و خوب ست ؎

- دیگر طرفہ عجیب۔ و لطیفہ غریب۔ ہمین است کہ چون مفتی و سوال جواب اردو کہ مادری

ایشان خود است تطبیق دادن نتوانستند۔ و بحسب مطلب باوردن دلائل عاجز شدند

بیچہ طور معنی آیات و احادیث را کہ قول فصیح و بلیغ عربی غیر ہندوستانی ست فہمیدن توانستند

فَكَيْفَ يَطَّلِعُونَ عَلَى مَقَاصِدِهِ مُؤَدَّهُمَا وَبِمَاذَا يَبْلُغُونَ

إِلَى غُمُوضِ مَطَالِبِهِمَا ؎ -- ؎ مفتیان را مناسب بود کہ حسب دعای

سوال - بہ ترقیم جواب مع دلائل لاجواب قیل و قال - نمایند ؎ و این الفاظ کہ

(خالص اعتقاد رکھتا ہو - حلال کو حلال جانتا ہو - اور حرام کو حرام - بطریق اہل سنت ہو

مقلد ایک مذہب معین کا نہو -) و غیر ذالک را کہ بجواب درج نمودند ؛ با سوال چہ

مشابہت - و با مقال جل جلال عمّ نوال - و بقول رسول اللہ المتعال - چہ مناسبت

دانایان دانند ؛ و بینایان بینند ؛ بلکہ طرز جواب فتوی ہمین بود کہ تقلید ایک مذہب

معین کی کرنا واجب نہین لمافی فلان فلان - اور جبتک تقلید واجب نہین

اگر وہ تقلید ایک مذہب معین کی نکرے تو اوسکے پیچھے نماز پڑھنا اور اوسکے

ساتھ کھانا پینا شادی کی رسم جاری رکھنا درست ہے لمافی فلان فلان

چون بنا شان بر تجاری کار بو نبود نیست ؎ - اما تعجب بیست کہ ایشان از راہ سادہ لوحی

بمجرد روایت لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا الخ را در بخاری - فریب خوردہ بلا فہم

مورد شن تلاش کردہ باشند ؛ چراکہ در حاشیہ اش عمدۃ القاری - کہ از جار اللہ

زمخشری - نقل گشتہ نظر نکردند ؛ آن حاشیہ این است ؎ قوله تعالى لَيْسَ

الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا الخ قال الزمخشری الخطاب لاہل الکتاب لان الیہود تصلی

قبل المغرب الی بیت المقدس و النصاری قبل المشرق - و ذلک انہم اکثروا الخوض

فی الامر القبلۃ حین حوّل رسول اللہ صلعم الی الکعبۃ و زعم کل واحد من الفریقین ان

۱ - [illegible] تفسیر قرآن پر اطلاع [illegible] اور مسئلے [illegible]

۱۳

البر التوجه الی قبلة بخبر دعلیهم ۱۲ ‌ پس خطاب اهل کتاب. مومنین را حساب نیست. زیرا که

گفتگوی ایشان در ثواب و عقاب. مومنین نه در حساب یوم الحساب است +

— اگر گویند که از آیات مذکوره. و احادیث مزبوره. ایمان و اسلام غیر مقلد ثابت

است هر کس که موصوف بصفات ایمان و اسلام باشد + پس در پس او نماز خواندن

و با او خورد و نوش کردن. و رسم مناکحت جاری داشتن. درست است + و بدین گفتش

روایت + و غیر مقلدان مسلمانند. پس در پس ایشان هم نماز باید خواند. و با ایشان

خورد و نوش باید کرد. و مناکحت باید ساخت. و بدینها باید گفت + — + او را جواب

می گوییم که الحمد لله تو هم که سوال را با جواب انطباق نیست گفته ام تا بت گشت

در سوال اسلام و ایمان را تذکره نیست + چه خوش مضمون سوال از آسمان و جواب از

ریسمان. دعوی چیزی دیگر دارند. دلیل چیزی دیگر آرند —

ای مفتیان فتوی همچنین باشد. که به تعلیم شما زیر تر قیم می باید +

ما قال الله تعالی و رسوله صلعم

اندر آنکه اگر جماعتی از مسلمانان بغاوت کنند. مقاتله با ایشان بنیت اتحاد دین درست

است یا نه + و رسول رب العالمین. از قوم مفرقین دین. تبرا و بعثرا انده یا نه + و

کسیکه از اطاعت جماعت اهل اسلام خارج گردد. و مفارقت در زدم و در میان

ایشان تفرقه اندازد. و نا بخشش دارد. پس آنکس ربقه اسلام را از گردنش بیرون

انداخت یا نه. و موتش موت جاهلیة خواهد شد یا نه. و قتلش واجب است یا نه +

بَیِّنُوا تُوجَرُوا. الجواب هان اگر جماعتی از مسلمانان بغاوت کنند. بنیت اتحاد

دین مقاتله با ایشان درست است لقوله تعالی فَاِنْ بَغَتْ اِحْدٰهُمَا

عَلَی الْاُخْرٰی فَقَاتِلُوا الَّتِیْ تَبْغِیْ حَتّٰی تَفِیْٓءَ اِلٰٓی اَمْرِ اللّٰهِ + و لقوله

تعالی فَاتِلُوْهُمْ حَتّٰی لَا تَکُوْنَ فِتْنَةٌ وَّیَکُوْنَ الدِّیْنُ کُلُّهٗ لِلّٰهِ

ورسول رب العالمین از قوم متفرقین در دین متبرا و بیزار اند لقوله تعالیٰ اِنَّ الَّذِيْنَ فَرَّقُوْا دِيْنَهُمْ وَكَانُوْا شِيَعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِيْ شَيْءٍ

وکسیکه از اطاعت و جماعت اهل اسلام خارج گردد و مفارقت ورزد و در میان ایشان تفرقه اندازد و پا بمعصیت دارد، البته آن کس ربقهٔ اسلام را از گردنش فرو انداخت۔ و موتش موت جاهلیت خواهد شد و قتلش واجب است۔

لِقَوْلِ النَّبِيِّ صلعم عَنْ أَبِيْ هُرَيْرَةَ رض قَالَ قَالَ رَسُوْلُ صلعم مَنْ خَرَجَ عَنِ الطَّاعَةِ وَفَارَقَ الْجَمَاعَةَ مَاتَ مِيْتَةً جَاهِلِيَّةً اخرجه الشیخان کذا فی التیسیر ولقول النبی صلعم عن ابی ذر رض قال قال رسول صلعم من فارق الجماعة شبرا فقد خلع ربقة الاسلام عن عنقه اخرجه ابو داؤد وکذا فی التیسیر ولقول النبی صلی الله علیه وسلم عن عرفجة بن شریح رض قال قال رسول صلعم من اتاکم وامرکم جمیع علی رجل واحد یرید ان یشق عصاکم او یفرق جماعتکم فاقتلوه اخرجه مسلم کذا فی التیسیر ولقوله صلعم عن عرفجة رض قال قال رسول صلعم ستکون هنات وهنات فمن اراد ان یفرق امر هذه الامة وهی جمیع فاضربوه بالسیف کائنا من کان وفی روایة فاقتلوه اخرجه مسلم وابو داؤد والنسائی وهنات جمیع هنة بمعنی خصلة شر کذا فی التیسیر وایضا عن فضالة بن عبید عن رسول صلعم انه قال ثلثة لا یسال عنهم رجل فارق الجماعة وعصی امامه فمات عاصیا وامة وعبد ابق من سیده فمات وامراة غاب عنها زوجها وقد کفاها مونة

الدنیا فتزوجت بعدہ فلا یسال عنہما اخرجہ الحاکم کذا فی

الازالہ وغیر ذلک من الآیات القرانیہ والاحادیث النبویۃ۔ آیا حولی این فتوی کسی

داند مرکہ عقل وفطانت دارد۔ وورنہ احمق ذی بلادت چہ داند وکہ خویش الخ

برادرا این فتوی مجموع البراہین است زیرا کہ بضمن تعلیم طرز فتوی را جواب

ہمہ را جواب بدلائل باصواب۔ ہمع ثبوت وجوب تقلید باحد المذاہب دران مندرج

است۔ اگر سید الشقی۔ از سید الشقی گوید کہ از آیت اِنَّ الَّذِیْنَ فَرَّقُوْا دِیْنَہُمْ

الخ۔ بطلان مذاہب اربعہ نیز لازم آید کہ ہر یکے از ائمہ تفریق کردہ اند گویم ہرگز

ہرگز نے زیرا کہ درمیان افتراق واختلاف فرقی ہست جلی۔ وخلافیت کلی کہ

اول بمضمون قولہ تعالیٰ لَا تَکُوْنُوْا مِنَ الْمُشْرِکِیْنَ مِنَ الَّذِیْنَ فَرَّقُوْا

دِیْنَہُمْ وَکَانُوْا شِیَعًا در منہی عنہ داخل۔ وثانی بمضمون فی الاختلاف

رحمۃ در مامور بہ شامل۔ وچون کل امور شریعت۔ جمیع احکام ملت بر چہار

منحصر ومتقرر گشتہ۔ واجماع مسلمین در آن یافتہ شدہ۔ باز اگر کسی درمیان آنہا

تفرقہ اندازد۔ یا ہمان عصای متفقہ مجتمعہ اہل اسلام را بشکند۔ چرا مصداق

آیات مذکورہ۔ واحادیث مزبورہ۔ برا و صادق نگردد تا دنیا۔ گوییم کہ اگر

برای ثبوت ایمان واسلام۔ وجہت تحقیق ملت محمدیہ علیہ الصلوٰۃ والسلام

ہمین قدر حجت کافی۔ وعلت شافی۔ باشد۔ پس کل ہفتاد وسہ فرقہ را نجات

لازم آید۔ کہ ہمگنان مصداق ہمان آیات واحادیث تمسا وی الاقدام اند کہ نماز

را می خوانند۔ وقبلہ ما را استقبال می کنند۔ وذبیحہ ما را می خورند۔ لکن

الامر لیس کذلک لان الحدیث قد ورد علی خلاف ذلک

وآن حدیث این است وعن معاویۃ قال قام فینا رسول اللہ صلعم

فقال الا ان من کان قبلکم من اہل الکتاب افترقوا علی

ثنتين وسبعين ملة وان هذه الامة ستفترق
على ثلث وسبعين فرقة ثنتان وسبعون في النار وواحدة
في الجنة وهي الجماعة اخرجه ابو داؤد واحمد كذا في تيسير الوصول
والمشكوة و همین حدیث بروایت مختلفه در هر کتاب صحاح ستّه مذکور است
کسی را زهره انکار نیست - پس ازین حدیث بوجه احسن ظاهر و باهر گشت که هزاری
واهل قبله و ذبیحه خور ما شل مفتیان بهشتی نخواهد شد البته در هفتاد و دو فرقه نار
است * وآن در مفید مطلب داخل نیست - زیرا که فرقه ناجیه واحده نیست مگر
جماعت است وآن جماعت جماعت مقلدین است پس مسکن غیر مقلدین فی النار
والسقر گشت - فكل واحد من اللامذهبين في النار لانه
متفرق الجماعة وكل متفرق الجماعة في النار فهذا
في النار . هذا هو الشكل الاول - دیگر جوابی اینجا بر دانایان مخفی نیست که
ازین حدیث بابطال مراد خصم اثبات مراد ما ثابت گشت یعنی عدم نجات غیر مقلدین
و نجات مقلدین بوضوح پیوست - چرا که چون فرقه ناجیه واحده را جماعت
لازم است - وصورت جماعت بلا تحقیق تقلید متحقق نیست - فالمقلدون
ناجون . لانهم اهل الجماعة من المؤمنين . و
كل اهل الجماعة من المؤمنين ناجون . فالمقلدون
ناجون . هذا ايضا هو الشكل الاول - اما غیر مقلدین را جماعت متحقق نیست
که هر کس پیرو حدیث موضوع و رای خود عمل کردن تواند و کند - و اگر هر کس
باغراض مختلفه بالیقین مختلف شود - و در میان احادیث هم مخالف باشد
پس اختلاف افتد و اتفاق معدوم - بلکه نفاق و شقاق لازم همین
اين تكون لهم الجماعة . فكيف يدخلون في الفرقة

الواحدة الناجية ،، اگر گویند کہ اگر کل اہل جماعت ناجی باشند
جماعت کافر وفاسق وغیرہا را ہم ناجی شدن لازم آید و آن خلاف الکل است
پس این دلیل مانع دخول غیر نشد ۔ گوییم کہ البتہ مانع دخول الغیر ست زیراکہ من جماعت
را بقید من المومنین مقید و مشروط کردہ ام پس گفتگوی من بجماعت مومنین است نہ
در جماعت کافرین کما زعمتم فکان قیاسکم مع الفارق
فلا یعتبر بہ ۔ و فاسقین و خاطئین ہنید جماعت خارج عن الجماعۃ اند
کہ ایشان ہم مثل متقیان جماعت محقق نیست کہ ضلالت و جہالت راجیان فاتو
موضوع نیست کہ چند کس دران اتفاق کنند ۔ و بلا اتفاق صورت جماعت
را صورت نہ بندد ۔ و از ینجا ایہم واضح ولایح گشت کہ ایشان فقط قریبا آوازہ
عمل الحدیث والقرآن جابجا شور و شغب می نمایند ۔ اما عمل بالحدیث والقرآن را
اصلا غرض ہدارند ۔ اگر داشتندی ضرور باحادیث و آیات چشین و پسین عمل
نمودندی ۔ عن ابی ھریرۃ رض قال قال من خرج عن الطاعۃ
الخ یعنی کل آنہا کہ در فتوای مذکور مسطور گشتہ اند و ماسوای آنہا ایشہا اند و قال رسول
اللہ صلعم ید اللہ مع الجماعۃ فمن شذ شذ فی النار
رواہ اصحاب السنن و مثلہ فی البخاری و شرح مسلم و قال رسول صلعم لا
یجتمع امتی علی الضلالۃ ۔ علیکم بالجماعۃ الزموا الجماعۃ
علیکم بالسواد الاعظم ۔ واتبعوا السواد الاعظم فانہ من شذ شذ فی النار
رواہ ابن ماجہ لا یجتمع امتی علی الخطاء ان اللہ لا یجمع امتی او
قال امۃ محمد علی ضلالۃ ویداللہ علی الجماعۃ ومن
شذ شذ فی النار رواہ الترمذی کذا فی المشکوۃ و شرح مسلم
وقولہ تعالی ولا تتبعوا السبل فتفرق بکم عن سبیلہ

وقوله تعالى أن أقيموا الدين ولا تتفرقوا وقوله تعالى
ولا تكونوا كالذين تفرقوا واختلفوا من بعد ما
جاءهم البينات۔ دفع دخل۔ فرقہ مقلدین اربعہ را باختلاف
مذاہب اربعہ فرق مختلفہ نباید شمرد۔ کہ اصل شان متفق است پس باختلاف
فروع اختلاف اصل تصور نباید کرد۔ کہ گویا شریعت درختی است چار شاخہ
ثمر ہر کہ شاخے ازان بدست بگیرد۔ ثمر یابد۔ و از تنہ اش ثمر مطلوب شود۔
و دوان واحد از دو شاخش ثمر میسر و مطلوب گردد۔ کہ قباحت عقلی و نقلی
لازم آید۔ سنذكرها ان شاء الله تعالى في المجلد كل قرآن وجميع
اقوال پیغمبر آخر الزمان۔ شاہد صدق ما مقلدان است فكيف شانكم يا
ايها المفتنون فلم يبق حجتكم على دعواكم۔ فظهر
الفساد منكم۔ وان الله لا يحب المفسدين فيا ايها
الاخوان لا تعثوا في الارض مفسدين۔ ولا تزعموا
انكم من المهتدين الصالحين لانكم لا تفقهون رموز
الحديث والقرآن۔ ولا تفهمون غوامض البدايع و
البيان۔ وربما يزعم المفسدون انهم مصلحون۔
ويحسبون انهم يحسنون صنعا الا انهم هم
المفسدون۔ ولكن لا يشعرون فظهر الفرق
ولو كنتم لا تعقلون۔
ثالثا می گویم کہ اگرچہ شما آیت فان تابوا واقاموا الصلوة
واتوا الزكوة فاخوانكم في الدين دعوی برادر دینی سیار را
آنا دلیل وان طائفتان من المؤمنين اقتتلوا

فاصلحوا بینهما فان بغت احداهما علی الاخری فقاتلوا التی تبغی حتی تفیء الی امر الله ونیز بحث وقاتلوهم حتی لا تکون فتنة ویکون الدین کله لله قتل را برخود واجب گردانید۔ که از اجماع مسلمین واتفاق مومنین بغاوت ورزید وطرفه همین است که خبر اخوانکم را بر امر فاقتلوا ترجیح دادید۔ —

برین عقل و دانش بباید گریست ۔۔ چون نباشد که کل اناء یترشح بما فیه بیت هر کس مناسب گهر خود گرفت یار ۔۔ بلبل بباغ رفت و زغن سوی خارزار ۔۔ — گر دانگ دم برید جوز جو ۔۔

رابعاً می گوئیم که بعضی شما بآیه کریمه فاخوانکم فی الدین برادر دینی هستند اگر بار فان تابوا از انکار تقلید که بدلیل اجماع موکد گردیده است باز آمده وتوبه سازید۔ ورخنه در اجماع نیندازید۔ ورنه بمضمون همان فان بغت او مستحق قتل باشید۔ یا بمضمون قوله تعالی ویحلفون بالله انهم لمنکم وما هم منکم ولکنهم قوم یفرقون کاذب هستید۔ یا بمضمون قوله تعالی یقولون نؤمن ببعض ونکفر ببعض ویریدون ان یتخذوا بین ذلک سبیلا بر بعض عمل نمائید وبعض را ترک می سازید۔ و مذهب جدید هوائی را احداث کردن میخواهید۔ یا بقوله تعالی یرضونکم بافواههم وتابی قلوبهم واکثرهم فاسقون تقیه می نمائید وما فی الضمیر خود را ظاهر نمی سازید تا اضلال مومنین مقلدین کرده توانید۔ و چون قول شما (کو التزام مذهب معین کا ترک کرتا ہو) را مثل قول مهمل دانستم که بلا دلیل یافتم۔ لهذا بجوابش نپرداختم۔

خامساً می گوئیم که اولاً آیات سابقه این آیت را باید دید۔ و مورد و شان را [illegible]

ورنہ تغیر دو دیگر أخوانكم خود را برادر مومن انتقور یده دعوی به او ردینی

نوده بمومنین بالیقین - ومسلمین سابقین - عداوت کردن - وبمضمون قوله

تعالى وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ایشان

دوست ندا شتن - وبنجوای قوله تعالی وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ

يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ

وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًّا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَءُوفٌ

الرَّحِيمٌ مومنین سابقین را مغفرت نخواستن - بلکہ بالعکس بدعوی

شرک فی الرسالہ مشرکین تصور یادن - وبرمضمون حدیث قَالَ النَّبِيُّ صلعم

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ رواه

البخاری عمل نمودن - و داخلین فی الدین را خارجین عن الدین دانستن -

نہ کار مومنان ست - نہ فعل مسلمانان - نہ فضل فاضلان - نہ علم عالمان -

حالا آیات سابقہ والحقہ فَإِنْ تَابُوا او را می نگاریم - تا بر تفہیم معنے آن

ناظرین را قادر گردانیم - تا بر مغالطہ مفتیان واقف شوند - و معروض را کہ

کیست نیکو بشناسند - قوله تعالى فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ

فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ

وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ ۚ فَإِنْ تَابُوا

وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ

غَفُورٌ رَحِيمٌ ۚ وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ

فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ۚ ذَٰلِكَ

بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ ۚ كَيْفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ

اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ

الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۚ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ ۚ
إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ۝ كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا
فِيكُمْ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً ۚ يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَىٰ قُلُوبُهُمْ
وَأَكْثَرُهُمْ فَاسِقُونَ ۝ اشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا
فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ ۚ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝
لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلًّا وَلَا ذِمَّةً ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ
الْمُعْتَدُونَ ۝ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ
فَإِخْوَانُكُمْ فِي الدِّينِ ۗ وَنُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۝
وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ
فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ ۙ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ ۝

ازین بسیار خیلے هویدا گشت که از اول تا آخر آیات مذکوره در شان مشرکین
نازل است خصوصاً فاقتلوا المشرکین فقاتلوا ائمة الکفر برین
بران دال است ـ معهذا آنهمه مفتیان بر شان خود اطلاق ساختند ـ و از ان
از دائره ایمان بیرون رفتن را نفهمیدند ـ چه خوب العیاذ بالله ـ پس مرا ازین مفتیان
خیلے استعجاب است که ایشان باوجود دعوی ایمان نتیجه مشرکان (که نقض عهد
و اخذ و حصر و سد راه توبه و اقامت نماز و ادای زکوٰة کردند) خود را نیز شامل
ساختند ـ و از همچنین توبه و اقامت نماز و ادای زکوٰة بزمره مومنان داخل شدن
را فخر دانستند ـ چه خوب ـ و ازین استدلالات خود را فاضل الصدور میدانند
چه خوب ـ و باوجود کشش مرتب و فوقیت خود را بر مومنین محققین ظاهر میکنند
چه خوب ـ و خویشتن را بحدیث و قرآن عامل می شمارند ـ چه خوب ـ آری مشرکان
ایمان در جنان نمی داشتند ـ فقط الوقت بیان همچنان میگفتند ـ و امثال

راباجبر عیان می نمودند چنانکہ خداوند منان مافی الضمیر آنان را بقولہ فقاتلوا ائمۃ الکفر بیان نمود۔ حتی کہ وضع الظاہر موضع المضمر یعنی بجاے اٰمنتم ائمۃ الکفر عیان کرد۔ تا در شدت کفریت آنان دلیل باشد۔ وناکثین الایمان وطاعنین فی الدین را ائمۃ الکفر شمردہ۔ حکم قتل دادہ۔ اگر انصاف نمائید۔ واعنانہ شمایان زمانہ سفیانان نیز من وجہ در ناکثین وطاعنین شامل اید۔ کہ نکث عہد التقلید وطعن در دین مقلدین ساختند۔ ای غیر مقلدین فقط فاخوانکم فی الدین را دریافتہ فقاتلوا ائمۃ الکفر وغیر ذلک راندید۔ پس چرا باین آیات مستدل شدید۔ وخود را چرا در بلا انداختید۔ کہ این بر مضرت شما دلالت کند۔ نہ بر منفعت شما تقویت دہد۔

فبئس الاستدلال ھذا لکم۔ فانہ یضرکم وساء الاحتجاج ھذا لانفسکم۔ لانہ یجرکم الی الکفر ولیفضح اللہ ایاکم۔ خذ ھذا۔ کاش کہ مفتی از علم قرآن دانا وبینا شدی۔ واز این آیت شرطیہ بر ثبوت برادریش استدلال نکردے۔ بلکہ باٰیت

انما المؤمنون اخوۃ استدلال ساختے۔ چہ خوش بودے۔ کہ از التزام کفر بر خود رہائی یافتے۔ وھمراہ ہم طاقت تخطیہ در استدلالش نشدے۔ ای سفیانان از این استدلالات شمارا مفید غرض مفہوم تمام یعنی مفید ثبوت ایمان بالکلام زمانہ ومتحقق نیست۔ کہ متعلق بالشرط است۔ وبالشرط لوجود المشروط لازم است وفوت الشرط یعنی نکث عہد شمارا لازم است وعلی ہذا القیاس تحقق شرط را تحقق مشروط لازم است وتحقق شرط کہ عبارت از نکث وطعن است شما موجود۔ پس جزائش شما موجود باید شد العیاذ باللہ در این صورت دعوی اخوت فی الدین باطل گشت۔ من چیزی نمی گویم۔ اما از دلائل شما شمارا التزام دادم۔ چنانکہ در مقدمہ گفتہ بودم۔ سعدی رحمہ

شد غلامے کہ آب جو آرد   آب جو آمد وغلام ببرد

۲۲ پس یہ استدلال تمہارا بہت برا ہے کیونکہ وہ ضرر کرتا ہے تمہارا اور بہت برا ہے یہ حجت پکڑنا تمہارا کیونکہ وہ کھینچتا ہے تمہیں کفر کی طرف اور رسوا کرے گا خدا تمہیں

۲۳ سوائے اسکے نہیں ہے کہ مومنین آپس میں بھائی بھائی ہیں

۳۴

سادساً ۔ اینکہ این آیات چنانچہ خودش دلیلے است آن مقلدین را کہ غیر مقلدین را
سر کجا یابند۔ زد و کوب سازند۔ و باعث گشت ہمہ تقلید تکفیر کنند ۔ معاذ اللہ عدو
شود سبب خیر گر خدا خواہد۔ اما کی از ان بیشم۔ زد و کوب ایشان را روا ندارم ۔
نہ کلمہ کفر بر شان ایشان رانم۔ بلکہ بمضمون فاجرہ حتی یسمع کلام اللہ ثم
ابلغہ مامنہ ۔ فرصت سمع و فہم و امان دادن را مناسب دانم۔ و بمضمون
ذالک بانہم قوم لا یعلمون معذور دارم ۔

تذکرہ چہارم

قال المقتی ۔ پھر جو کوئی اوسکو برا کہے اور شادی و غمی میں اوس سے نفرت اور
عداوت کرے ۔ اور شہرے وہ فاسق اور مخالف کتاب و سنت اور مبتدع و متعصب
اغلظ ہے ایسے متعصب ضدی سے ملنا ترک کرے کیونکہ مبتدع کے ملنے سے ہرگز اور
موجب ہدم اسلام کا ہے ۔
اقول ۔ اولاً این را جواب نباید گفت ۔ بلکہ بلا داد جواب باید گذشت زیرا کہ
فسق و مخالفت کتاب و سنت و بدعت ادعائے را ہیچ دلیلے نیاوردہ اند۔ فقط از نوک
زبان ۔ چند الفاظ مقبوح اللسان ایشان ساختند ۔
دیگر طرفہ ہمین است کہ بتصور خودش این نتیجہ از آیت مذکورہ خویشتنش تصور کردند ۔
حالانکہ در میان مفہوم ہمان آیت و ہمین الفاظ بعد المشرقین است و چنانچہ
در تذکرہ سوم گذشت ۔ فہیہات ہیہات علی ما تعقلون ۔ یا ایہا
المفتیون ۔ فلیس ہذا الا امانیکم ۔ تقولونہا بافواہکم ۔ اگر
گویند کہ اینہا نتیجہ آیت نیست ۔ نتیجہ کلام خودش است ۔ گوییم کہ چون شما اقوال
حضرات ائمہ اربعہ ثقات می شمارید۔ من ہم بر آن ائمہ ندہ بر گفتہ و دلائل امام اعظم
ہیچ اعتبارش نمیدارم ۔

۴۴ [illegible]

ثانیاً - از همین اقوال شما شما خود فاسق و مخالف کتاب و سنت و مبتدع متعصب
بدعتی اغلاط هستید - با شما برضا و رغبت موانست و مجالست و مکالمت و مناکحت
نمودن موجب هدم اسلام است زیرا که بدلیل شما مقلدین مسلمان اند و هر که مسلمان را
بدگوید فاسق و غیر ذلک باشد و شما مقلدین را بد گوئید بنابران فاسق شدید
پس با شما برضا و رغبت موانست و غیرها نمودن موجب انهدام اسلام خواهد شد -
فبئس ما قلتم - وساء ما فعلتم - ولنعم ما قیل من حفر بئرا
لاخیه فقد وقع فیها - ع چرا کاری کند عاقل که باز آید پشیمانی
لیس هذا الا غرتکم الحیوة الدنیا - یا ایها الاخوان
لا تغرنکم الحیوة الدنیا - و چون دیگران را نصیحت کنید - خود را
چرا از نصیحت انداز ید - اتأمرون الناس بالبر وتنسون
انفسکم را چرا فراموش ساختید - ما صدق بقوله تعالی
مثلهم کمثل الحمار یحمل اسفارا * نظم *

گفت ایزد یحمل اسفارا　　بار باشد علم کان نبود ز حق
علم های اهل دل حمال شان　　علم های اهل تن احمال شان
علم چون بر دل زند یاری بود　　علم چون بر تن زند باری بود
چون بدل خوانی ز حق گیری سبق　　چون بگل خوانی نشماری ورق

حالا چه باید کرد کرده خویش آید پیش - چاه کن را چاه در پیش - ای برادر خود کرده
خود کرده را علاج چیست * قوله تعالی موتوا بغیظکم ع
ان خیرا فخیر　و ان شرا فشر　قطعه

جزا آئینه فعل است گوئی　　که در روی هر چه کردی می نماید
اگر کردی نکوئی نیک بینی　　وگر بد کرده بد پیش آید

تذکرۂ پنجم

قال المفتی - کیونکہ تقلید شخصی اور التزام مذہب معین پر حکم اور خطاب شارع کا صادر نہیں ہوا۔

اقول - اولاً این کلام ہم مثل کلام سابق بے دلیل مرقوم شدہ - صرف بر تقلید خود تکیہ کردہ - چیزے تحریر نمودہ - و این را علت کلام سابق شمردہ - شاید کلام خود را نص فہمیدہ - و خویشتن را شارع دانستہ -

ثانیاً گرفتیم کہ بر تقلید شخصی و التزام مذہب معین حکم و خطاب شارع صادر نگشتہ شدہ باشد۔ اما بر تقلید حکم شما کدام حکم و خطاب شارع صادر گشتہ باید نمود - ان کنتم صادقین ہرگز نتوانید - اگر نمایش کردن نتوانید - پس بدلیل شما ہر عقیدہ و عمل شما و مریدان شما و ہر کتاب و فتوی و تحریرات شما کہ ایجادات می نمائید مردود و قبیح است۔ کہ حکم خدا بران ناطق نیست۔ بلکہ افترائی و اختراع شماہا امور اختراعی بقول شما نیز شامل جز اسلام ہست۔ پس مشمول - وَمَنْ یَّبْتَغِ غَیْرَ الْاِسْلَامِ دِیْنًا فَلَنْ یُّقْبَلَ مِنْہُ - اقوال شما مقبول گشت بل بدرجۂ مردود و مخذول پیوست۔

تذکرۂ ششم

قال المفتی - پس جس عقیدہ اور عمل پر حکم خدا اور رسول کا ناطق نہ ہو وہ عقیدہ اور عمل مردود اور قبیح ہوتا ہے۔

اقول - اولاً گوئیم کہ بر تقلید مقلدین حکم خداوند مجید ناطق است دلائل قولیت غیر سدید۔ بلکہ جہالت بسیار است - کما سنذکرہ ان شاء اللہ تعالی

ثانیاً - می گوئیم کہ درینجا از مفتی مساعت جلی - و خطائی کلی راہ یافتہ زیرا کہ نہ ایست کہ ہر امرے کہ حکم خدا دران ناطق نیست ثبوت آن امر مردود و قبیح است

بالبعض از آن حسن و بعضے قبیح کما لا یخفے علی من له ادنی ملابسة
فی الشرعیة پس کلیت باطل شد۔ اری آن هر عقیده و عملیکه برخلاف
حکم خدا و رسول شده باشد ولو قوع آمده باشد البته کلیةً آن عقیده و عمل مردود
و قبیح است۔ اما گفتگو در امر تقلیدات۔ و امر تقلید چنان نیست۔ پس نتیجه
عبارت مفتی معقول نشد باطل گشت۔ شاید مضمون هر کس بخیال خود خبطے دارد
خبطے بخیالش گذشت۔

ثالثاً می گوییم اگر بحسب مراد مفتی هر امور غیر منطوق کلیةً مردود و قبیح باشد
قباحتهای عظیم بامور شریعت راه یابد۔ چراکه اکثر احکام دنیوی و انتظام دنیاوی
که در آن آیات قرآنی۔ و احادیث نبوی۔ ظاهراً ناطق نیست۔ بلکه بالقیاس
والاستنباط است بالکل باطل خواهد شد۔ خصوصاً تحریرات و تقریرات شما که
حکم خدا و رسول در آن ناطق نیست باطل گشت۔ پس من جانب الله نتیجه بطلان
اقوال بکلمه مصباح بدینها پیوست۔ چرا کسی چنین کاری کند که خرابیش بسوئیش راجع گردد

تذکره

قال المفتی مستدلاً۔ وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِيْنًا
فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ ۔

اقول۔ جوابش بچند وجوه باید داد اولاً اینکه مفتیان این آیت را بطریق
بر مقلدین صادق است گویند۔ بعینه بهمان طرز بر ایشان هم لازم آید کما قال
ذکره اِنَّا۔ اگر دانا و بینا شدندی۔ در یافتندی۔ اما چون ایشان مصداق مضمون
آیت عَلٰی اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ مغلوب شقاوت گشتند۔ راه سعادت نیافتند
که بسعادت ائمه اربعه پی بردند۔

ثانیاً۔ این آیت مع ما بعدش در شان کفار و یهود و مرتدین نازل شده است۔

چنانچه آیات بالعدش وَهُوَ فِي الْاٰخِرَةِ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ ـ كَيْفَ
يَهْدِي اللّٰهُ قَوْمًا كَفَرُوْا بَعْدَ اِيْمَانِهِمْ برین ولش شاہد است و نیز
عبارت ہای تفاسیر بران دال ـ چنانچه در جلالین نزل في اليهود و در
مظهری نزلت هذه الاية وما بعدها في اثني عشر رجلا
ارتدوا عن الاسلام وخرجوا من المدينة واتوا مكة
كفارا منهم الحارث بن سويد الانصاري و در حسانی و بیضاوی
و حسینی و غیر ذلک مذکور است و نا ظاهر نیست که مقلدین نه یهود اند نه
کفار نه مرتدین و نه امر تقلید آئمه مومنین از امور غیر اسلام است پس این دلیل
منطبق دعوی اشد اما مفتیان بغرض مغالطه بالعدش را طرح داده بر همین قدر
اکتفا کردند تا تزویر جہال ـ و تنفیر رجال ـ کردن توانند ـ فنعم ما قاله
الله تعالى اَفَتُؤْمِنُوْنَ بِبَعْضِ الْكِتٰبِ وَتَكْفُرُوْنَ بِبَعْضٍ ـ و نقلے از جہال
مفتیان خیلی منطبق است بیارم بشنوید ـ و گوش دارید ـ **حکایت** فاضلے
راشنیدم که بترک نماز بشراب خانه رفته شراب می نوشید و باری شخصے او را بگفت که
تو فاضلی چگونه شراب می خوری و بچه طور ترک نماز می کنی و گفت خاموش کر تو
جاہلی از قرآن چیزی خبر نداری که خداوند تعالی در قرآن مجید شراب را بزبان خود
بوصف شرابا طهورا موصوف نموده و قربت نماز را بقوله لا تقربوا
الصلوة نهی ساخته بل بر شان مصلین وَيْلٌ لِّلْمُصَلِّيْنَ گفته کما قیل
في هذا المعنى ما قال ربك ويل للذين شربوا ولكنه قال
ويل للمصلين پس این استدلال ـ مفتیان غیر مقلدین را عمال ـ بر همین
منوال دال است که چند آیات را بجہالت خود حجت آوردند و از ان بزعم
حماقت خویش مقلدان را تکفیر و تحمیق می سازند ـ اف لكم يا ايها الاخوان

لِمَ تقولون ما لا تفعلون ۞

ثالثاً - چون این آیت برحال مرتدین نازل گشت ۞ پریشان مقلدین که بدلیل سفاهت ایشان مسلمانان را اطلاق کردن ۞ گویا آنها را بار تداد حمل نمودن ۞ و چون کسیکه مسلم را مرتد و کافر شمارد ۞ آنکس خود فاسق و فاجر و کافر گردد ۞ چنانچه در حدیث آمده است - عن ابی هریرة رض قال قال رسول صلعم لا یرمی رجل رجلاً بالفسق والکفر الا ردت علیه ان لم یکن صاحبه کذالک اخرجه البخاری - پس چادر بے ایمانی بر تن پوشیده ۞ و از خدا جدا یابد - و عذاب دوزخ و عقاب جهنم کشد - العیاذ بالله فاستغفروا ایها الاخوان فاستغفروا

نظم

ای که پی نفس و هوا می روی ۞ راه نه اینست خطا می روی

راه روان زان ره دیگر روند ۞ پس تو بدین راه چرا می روی

منزل مقصود دران جانب است ۞ پس تو ازین سوی کجا می روی

قوله تعالی اَفَرَاَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهٗ هَوٰیهُ وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰی عِلْمٍ وَّخَتَمَ عَلٰی سَمْعِهٖ وَقَلْبِهٖ وَجَعَلَ عَلٰی بَصَرِهٖ غِشَاوَةً

تذکرهٔ ششم

قال المفتی مستدلاً بقوله تعالی وقال الله تعالی ما انزل الله بها من سلطان ان الحکم الا لله الآیة ولیس لغیر الله حکم واجب القبول والامر واجب الالتزام بل الحکم والامر والتکلیف لیس الا لله انتهی ما فی التفسیر الکبیر ۞

اقول اولاً درین آیت کریمه کرا مجال اعتراض است که اعتراض کند ۞ و چه محل اختلاف است که اختلاف سازد ۞ اما مفتیان آنرا درینجا بیجا مناسب حجت

آوردند. نه دریافتیم. و حقیقتش نفهمیدند تقسیم هم. اما عقلاً از دو صورت خالی
نمی بینیم. مقتدایان ایشان خود را خدا می تصور دیده باشند. (العیاذ بالله)
که بجز حکم ایشان که حکم ابطال تقلید غرض دارند. حکم دیگری را گنجایش ندارند.
بنابران ان الحکم الا لله را بران حجت آوردند. یا احکام ائمه کرام را (که
بالاستنباط عن الآیات والاحادیث یعنی احکام الٰهی است) برخلاف حکم خدا
می فهمند. و مقلدان شان آنرا برخلاف نص قبول کنند دانستند. یا بظاهر
معنی حصر آیت حمل نمودند. اما بطلان اول و ثانی اظهر من الشمس و ابین من الامس
و صورت ثالث ایشان را خیلی مضر است زیرا که اگر بروئیت ظاهر معنی حصر ان الحکم
الا لله هر امر را بر حکم خدا بلا توسط منحصر کنند. پس او را حکم بطلان تقلید
شخصی که جاری و ساری میشائع و ذائع کنند و کتابها یا بدین دلیل باطل گشته. چه
حکم ایشان حکم خدا نیست. و حکم غیر خدا الحکم واجب القبول و واجب الالتزام
نیست. پس حکم بطلان تقلید واجب الالتزام و القبول نشد. چون دعوی
ایشان بدلیل ایشان مردود و نامعقول گشت. قول ایشان نیز نامعقول
گشت. فوجدتُ هٰذا کما قلت فی المقدمة بعنایة الله
التامة. ونعمة الکاملة.

ثانیاً - چیزے دیگر بطرز دیگر بشنوید - که بطلان احتجاج مفتیان -
باین آیت قرآن از بیان آنان - لیکه عیان. زیرا که دعوی ایشان مدعیان
ابطال تقلید شخصی است. نه ابطال تقلید مطلق. و معنی آیت تعمیم است
پس تخصیص شخصیت و غیر شخصیت را دران دخلت جلیت و تعمیم را تخصیص
کردن قدرت کیست. اگر باطل است مطلق تقلید باطل است. خصوصیت
شخصیت را هیچ دخل نیست. اگر گویند که هرچند حکم باطل گشت اما

نیز بطلان تقلید مطلق تقلید تخصی هم باطل گشت + که بطلان مطلق را
بطلان مقید لازم است + گویم بنای سلیمش حی کنم + اما با التزام این صورت
فساد شریعت و بطلان ملت لازم است + وآن مجروح نیست + بل مقبوح
است + که بطلان احکام شریعت را کاریست + العیاذ بالله - واگر بعد ازین
غرض آنرا مجروح گویند - الحمد لله گویم که بتوفیق الله المستعان پرده کوزات باطنی
مدعیان - و مشهورات در وفی مفتیان - (که عبارت از ابطال تقلید مطلق
و قلع بنای اسلام - و محو اصول شرع خیر الانام است) مطلع گردانیده
و هم از بار آستین برآمده + و بر دوستی ظاهر داری و عداوت باطنی ایشان
چنانچه در مقدمه نوشته آمده ام واقف گردانیده + ۵

وعلی باللقب بالحبیب + وازین قصه قصه عبد الله بن سبا یهودی
را تصدیق کنانیده + چون نباشند بنابران کسان آنجا در پس آنان نماز نمی خوانند
و بر شان ایشان بیان و چنین بسکه نیند - چون حال ویرا فهمیدم - قائلین همان مقال
را معذور داشتیم +

ثالثا وجه معقول این است که اگر معنی آیت مذکور حسب مراد مجیبان
مراد باشد + یعنی تغییر حکم خدا حکم دیگر را اصلا گنجایش نباشد پس بطلان مفهوم
آیت و حدیث زیرین لازم آید + (العیاذ بالله)

قوله تعالی اَطِیْعُوا الرَّسُوْلَ وَاُولِی الْاَمْرِ مِنْکُمْ - وایضا -
قوله مَنْ یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ - عن ابی هریرة
رض قال قال رسول صلعم مَنْ اَطَاعَنِیْ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ
ومن عصانی فقد عصی الله ومن اطاع امیری فقد اطاعنی
ومن یعص امیری فقد عصانی + اخرجه المسلم اگر گویند که چون

واطاعت ونافرمانی رسول عین اطاعت ونافرمانی خداوند خالق العقول

گشت * پس اینهم دران اِنِ الْحُکْمُ اِلَّا لِلّٰهِ داخل وشامل گشت * - وگویم

همان طرز اطاعت اولی الامر نیز دران الحکم الا لله شامل است *

وابوحنیفه رح از اولی الامر است واطاعت اولی الامر مامور به است پس

اطاعت ابوحنیفه رح مامور به شد * واطاعت ونافرمانی ابوحنیفه رح بیشک اطاعت ونافرمانی رسول صلعم واطاعت

ونافرمانی رسول مقبول - عین اطاعت ونافرمانی خدا است * پس اطاعت

ونافرمانی امر ابوحنیفه رح التزاماً واقتضاءً شامل اطاعت ونافرمانی خدا گشت *

فهٰذا هذا ایضاً مما وعدته *

رابعاً چون امر تقلید را بالواسطه داخل ان الحکم الا لله باید تصور نمود

لهذا برای تفهیم نافهمان این امر مثالی بیارم باید فهمید * که شاهی گاهی فرمان

خودش را بگوش رعایای متفرقه بعید الوطنان می رساند * بلکه کارپردازانش

واسطه بواسطه تا رعایایش می رسانند * واگر رعایا حکم عاملی را (که از طرف

شاه بعض کارپردازانش مقرر ساخته است) تقلید کرده تعمیلش نمایند *

بالاتفاق این تقلید عین تقلید فرمان شاه باشد * پس همچنان حکم تقلید

شخصی نیز که حسبةً لله باشد عین تقلید حکم خدا باشد ورنه حدا را که دیده

وقولش را که شنیده که بدید وشنید عمل کند - کما زعمتم من هذه

الاٰیة - اگر گویند که تقرر عامل از جانب شاه یافته شده - وتقرر آئمه از خدا

یافته نشده - گویم خاموش که در تقرر خلفاء رسم هم جمع قرآن سخن رود - که از خدا

یافته نشده * العیاذ بالله - باز بطرز دیگر گویم که آن از طرف خدا تقرر آئمه الهدیٰ

شده * که منشور اولی الامر منکم والذین یستنبطونه باین امر مشهور گشته * وخود

الفتیا مما ذکر بران تذکره - دیگر گویم بشنوید که عقلا نیز یکی را امیر ساخته اتباع

۳۴

کردن واجب است. تا در امور دینی و دنیاوی خلل و زلل نه افتد * و در
انتظام فتور نه پذیرد * چنانچه رسول کریم صلعم نیز حضرت معاذ ابن جبل رضم را
امیر ساخته بیمن فرستاده بودند * و ماسوای آن حدیث صریح هم دران
ناطق است قال النبی صلعم اذا خرج ثلثة فی سفر فلیؤمروا
احدهم رواه ابوداود ۱۲ ایضا قال النبی صلعم لا
یحل لثلاثة یکونوا بفلاة من الارض الا امروا
علیهم احدهم وغیرهما فی کتب الاحادیث ۱۲
خذ هذا * خامساً برارباب علم و فضل. و اصحاب
فهم و عقل. پوشیده نماند که این آیت کریمه در سورهٔ یوسف عم مذکور است
که خداوند کریم قول حضرت یوسف عم را حکایةً نقل نماید * چنانچه اول
و آخرش را تلاوت می نمائیم * تا ناظرین بخوبی بفهمند * و حال مخاطبین
که کیستند بدانند * و برمعانی الفاظ مفتی صاحب غریب بخورند * یصاحبی
السجن ءارباب متفرقون خیر ام الله الواحد
القهار ما تعبدون من دونه الا اسماء سمیتموها
انتم وآباؤکم ما انزل الله بها من سلطان ان
الحکم الا لله امر الا تعبدوا الا ایاه ذلک
الدین القیم ولکن اکثر الناس لا یعلمون * پس ازین
واضح گشت که مخاطبین یاران زندان اند * و ایشان غیر خدا را که از
زر و نقره وغیر ذلک اصنام و اوثان مصنوع ساخته. و نام آنها را
الٰهه نهاده پرستش می نمودند * بنا بران حضرت یوسف عم چنین فرمودند پس
صاحبان زندان را با مقلدان چه مشابهت این نیست مگر قیاس مع الفارق

وقیاس مع الفارق حجت نمی تواند شد ٭ این ہم حجت نمی تواند شد ٭ کسے نفہمد کہ این آیت عام است ٭ ہر انام را شامل باید شد زیرا کہ مقتضے حال نزول آیت باعث پرستش غیر خدا اعتاب است ٭ و دران عابدین خدا را حصہ نیست ٭ ساد سا ـ ہرچند ایشان بظاہر کلمہ حق نامی گویند ٭ واین سبق از دفتر خوارج از بر ساختند ٭ کہ خوارج بوقت ہزیمت خود خدا برلشکر حضرت علی رضی باواز بلند بہ لَا الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ بانگ زدہ بودند ٭ تا ازان جان بسلامت بردند ٭ حضرت فرمود کہ ایشان بحجاب کلمہ حق خدع نمودند ٭ اما باطن غرض دنیاوی مرکوز خاطر داشتند ٭ فنعم ما فے التیسیر من مسلم ان الحرورية لما خرجت على علی بن ابی طالب قالوا لاحكم الا لله فقال علی كلمة حق اريد بها باطل

وايضا در تاريخ الخلفاء روایتے از ابی سعید وانس رض بیارم بشنوید ـ وعبرت سازید ٭ قال قال رسول صلعم سيكون فے امتی اختلاف وفرقة قوم يحسنون القيل ويسيئون الفعل يقرؤن القرآن لا يجاوز تراقيهم يمرقون من الدين كما يمرق السهم من الرمية ثم لا يرجعون حتى يرتد على فوقه هم شر الخلق طوبى لمن قتلهم وقتلوه يدعون الى كتاب الله وليسوا منه فی شیئ من قاتلهم كان اولى بالله منهم قالوا يا رسول الله ما سيماهم قال التحليق اخرجه ابوداود وغيره كذا فی التيسير ٭ چنان روایات در صحاح کثیر اند ٭

تذکرہ نہم

قال المفتی ۔ اور سارے اہل اصول حکم کے معنی شرعًا اسطرح پر کہتے ہیں

الحکم خطاب اللہ تعالیٰ المتعلق بفعل المکلف اقتضاء ای طلبًا وھو اما طلب

الفعل حتمًا او غیرہ او طلب الترک کذالک او تخییرا ای اباحۃ

کذا فی مسلم الثبوت فی علم الاصول قالوا ان ثبت الطلب

الجازم القطعی لفعل غیر کف فالفرض او لفعل کف فالحرام وان ثبت الطلب

لفعل غیر کف بدلیل ظنی فیہ شبہۃ فالواجب او کف فکراھیۃ التحریم

وان لم یکن الطلب جازمًا بل راجحًا فاما ان یکون لفعل غیر کف کالندب

او لکف فکراھیۃ التنزیہ وان لم یکن الطلب اصلا بل یکون

تخییرًا بین الفعل وعدمہ فاباحۃ کذا فی الشرح المسلم وغیرھا

من کتب الاصول ۔ پس تقلید شخصی نہ اقتضاء میں داخل ہے نہ تخییر میں یعنی

اباحت میں لان الاباحۃ ای ما یکون فعلہ و ترکہ متساویین حکم شرعی لان

الاباحۃ من الاحکام ولا حکم الا بالشرع فثبت کون الاباحۃ حکمًا شرعیًا

لانہ ای الاباحۃ خطاب الشرع والخطاب حکم شرعی تخییرًا ای من الکتاب التخییری

کذا فی مسلم الثبوت وشروحہ ۔ تو جب تقلید شخصی خطاب شرع اور تکلیفات

شرعیہ میں داخل نہوی نہ اقتضاءً نہ تخییرًا پس بدعت شرعی میں مذموم ہے ۱۲

اقول ۔ افسوس کہ مفتیان طاقت فہم عبارت نمی دارند اگر بمعنی

این عبارت مستند خود مطلع می بودند و قول خودش را (یعنی حدیث

و قرآن کھلم کھلا ہے) بخوبی حفظ می داشتند ہرگز برآئینہ این را بر دعوی

خویش حجت نمی آوردند بلکہ بر ابطال ہمان تقریر اصول چیزی تحریر می کردند

زیرا کہ ایشان ہمان عبارت از اجتہاد مجتہدین ۔ و بتفسیر مفسرین در معنے

حکم تاویلات گوناگون ۔ و بتبدیلات بوقلمون ۔ راہ یافتہ دیدند ۔

حالانکه ایشان قائلش نیستند + منکرش هستند. و باز همان تاویلات را بجای دور

حجت گرفته + چون بناشد + دروغ گو را حافظه نباشد + خیر الحمد لله نفع ما ست

که بمضمون القائل یوخذ باقراره ایشان بر مشروعیت احکام اصول اقرار کردند

حالا گریز و فرار را جا ندارند + پس از ایشان می پرسم که معانی اقتضاء - و

تخییر - و طلب - و کف - و قطعی - و ظنی - و غیرها را فهمیده استخراج مسائل حلال

و حرام - و فرض - و وجوب - و ندب - و اباحت - و کراهیت - و غیره کرده

نمودن کار آئمه کرام (که اقرب بزمان اصحاب عظام بودند) است یا فعل عوام بیان

که کالبهائم و الانعام است + اگر اول است الحمد لله ما بران هستیم + و اگر

ثانی است آنرا برای غیر مقلدان در گذاشتیم + و آیات وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا

فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَا - لَكُمْ دِيْنُكُمْ وَلِيَ دِيْنِ -

وَلَنَا اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ را حسب حال ما و ایشان تلاوت کردیم +

اما ایشان و روافض و خوارج مثل یهود و نصاری بانظاهر دعوی حقیت می نمایند

و بدل اطفای نور خدا بالواسطه را (که از دوازده و سیزده صد سال منور و روشن

شده می آید) غرض می دارند + ع + دل در خیال عذر زبان در ادای شکر +

قوله تعالى وَقَالَتِ الْيَهُوْدُ عُزَيْرُ ابْنُ اللّٰهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى

الْمَسِيْحُ ابْنُ اللّٰهِ ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُوْنَ قَوْلَ الَّذِيْنَ

كَفَرُوْا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ اَنّٰى يُؤْفَكُوْنَ + دیگر + يُرِيْدُوْنَ

اَنْ يُّطْفِئُوْا نُوْرَ اللّٰهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللّٰهُ اِلَّا اَنْ يُّتِمَّ نُوْرَهٗ

وَلَوْ كَرِهَ الْكٰفِرُوْنَ +

بیت

چراغی را که ایزد برفروزد | هر آنکس پف کند ریشش بسوزد

دیگر می پرسم که مذهب مجدد که ایشان را بکدام حکم داخل کنم و چون نیکو تامل کنم

نه در اقتضایش دیدیم * نه در تخیرش شمردن توانستیم * بلکه مذهب ایشان را
به نسبت عیاً از امتیاز بقول غیر النبی صلعم - یعنی کفر و فجره مخلوط یافته می بینیم *
لا محالہ لا بدعت کلی - و نه سوم شرعی یافتیم * اما تقلید مقلدین اقتضاء اتباع بحکم خدا
شامل است * التزاماً با طاعت رسول داخل * سعدی رح ؎

کسانیکه پوشیده چشم دل اند — همانا کزین توتیا غافل اند

چون مفتی ازین سنتی پوشیده چشم اند * لهذا امر تقلید را غیر مشروع دانند *
هرگاه اخشیم خود مستور اند * باید که معذور دارند *

تذکره دهم

قال المفتی مستدلاً. قال رسول الله صلعم مَنْ اَحْدَثَ فِیْ اَمْرِنَا
هٰذَا مَا لَیْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ - الحدیث وقال رسول صلعم من عمل عملا
لیس علیه امرنا فهو رد الحدیث کما رواهما البخاری فی صحیحه *

اقول - این دو حدیث برابر دلیل ماست * و سراسر مبطل مذهب متجدده
متجدده ملتزمه مفتیان است که ایشان بعد از مدت مدید - و عرصه بعید -
مذهب جدید - را احداث نمودند * و چون این امر از امر رسول نیست * پس
بحسب مضمون هر دو حدیث این مذهب جدید - خیلے مردود و ناپدید باید گشت *
که از ان اختلال شدید - بارکان اسلام خداوند مجید راه یافت * فَیَا اَیُّهَا
الْاِخْوَانُ - فَاِذَا زَعَمْتُمْ اَنَّکُمْ عَارِفُوْنَ الْاَحَادِیْثَ فَکَیْفَ اَحْدَثْتُمْ
اَمْرًا حَادِثًا بِدْعِیًّا - وَلِمَ الْتَزَمْتُمْ مَذْهَبًا جَدِیْدًا - فَلَا شَكَّ
اَنَّ مَذْهَبَکُمْ مَرْدُوْدٌ لِاَنَّکُمْ اَحْدَثْتُمُوْهُ وَمَنْ اَحْدَثَ فِیْ
اَمْرِ الرَّسُوْلِ مَا لَیْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ - فَمَذْهَبُکُمْ رَدٌّ لِاَنَّهُ لَیْسَ مِنْهُ *

؎ چه کارے کند عاقل که باز آید پشیمانی *

وهرچه مجتهدان باجتهاد خود امر رسول صلعم را ظاهر کرده رفته اند آنرا امر رسول
دانسته بران عمل باید و مخالفت نشاید ✤ که درین زمانه مجتهد بنظر نمی آید چنانچه
مولانا شاه ولی الله قدس سره در ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء نوشته که
درین زمانه مجتهد نمی توانند شد ✤ دیگر جواب مسلمی این است که اگر حسب مراد
مفتی معنی حدیث مراد باشد - جمیع مقلدین اولیاء کرام - و علماء عظام
دوازده و سیزده صد ساله را خصوصاً پیران پیر مفتی را بارتکاب امر غیر مشروع
بقعر جهنم انداختن است ✤ معاذ الله معاذ الله حالانکه در شان اکثر از آنان
رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوْا عَنْهُ فَاُولٰٓئِكَ حِزْبُ اللّٰهِ اَلَآ اِنَّ
حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْمُفْلِحُوْنَ ✤ و غیر ذلک نازل است ✤ ماسوای
آن قباحت جلی - بر استدلال مفتی - لازم است بران عمل کردن یقیناً
شریعت را برباد دادن است زیرا که تالیف و تحشیر و اعراب قرآن و تالیف صحاح
سته ائمه محدثان - و خلافت خلفای راشدان - و غیر ذلک بعد رحلت
پیغمبر آخر الزمان حادث گردیده ✤ و بنای شریعت بر آنها تقویت گرفته ✤
و بر وجوب آنها اجماع گشته ✤ مفتی آنها را مردود دانسته ✤ چون نباشد حال
نادان همین است ✤ و مثال مفسدان همچنین است ✤ که فقط برای نفرت بوضع صلوة
عمل نمانند ✤ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى را طرح دهند ✤ کما مر ذکره فی النذر والسابق
ورنه حدیث مَنْ سَنَّ سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل
بها الی یوم القیامة الخ کذا فی الطحطاوی والازالة المسلم ✤
و حدیث - ما رآه المؤمنون حسناً فهو عند الله حسن -
را چرا ندیدند ✤ شاید همچون کور باطن کور چشم هم هستند ✤ ای مفتی هر حادث
مردود نیست کما زعمه لبعض المردود ✤ بل بعضه محمود - و بعضه مردود ✤

فاما التقلید محمود ... ورنه مردود ... خصوصًا الیناز ایں دو حدیث استدلال
کردن ... وبر تقلید فقه واصول احتجاج گرفتن ... گویا تیشه بر پای خود زدن
است ... که در مضمون لفظ آخر تا تالیفات صحاح هم شامل نبود ... که بعد از
دو صد و بالاہر مصنف یکی بعد دیگرے احداث نمود ... کما مر فیمن ذکره ...
حتی که بعض امر رسول ﷺ را موقوف - ولبعض را مرفوع - ولبعض را منقطع
ولبعض را مطعون ومجذوع وغیر ذالک گفت ... بلکه بنسبت بعض را ه توهین
هم گفت ... ودر بعض جا غیر حدیث را حدیث خواند ... وآنرا بقول النبی ﷺ
منسوب ساخته بر زبان راند ... ودران اقوال آئمه شر القرون را دلیل ساخته
علی الخصوص امام شوکانی وامثالش را اگرفت شهادتش پرداخت ... پس
مصداق هر دو حدیث همان تالیفات شر القرون گشت ... نه به تالیفات
خیر القرون پیوست ... کما زعمتم بجهالکم - ونسبتم خیار القرون
قرنی من قول رسولکم - وجعلتم فضل خیارکم ... وقلدتم
شرارکم ... فماذا تقولون ... یا ایها المستدلون واین تفرقون
ایها المفتون ... فمولوا بغیظکم ... او ارجعوا الینا من
عند ذاتکم ... فیکون خیرالکم ...

تذکره یازدهم

قال المفتی - ملا علی قاری سهم العوارض وشرح عین العلم میں اور
عبد العظیم ملا ابن فروخ مکی قول سدید میں لکھتے ہیں - اعلموا ان الله
لم یکلف احدًا من عباده ان یکون حنفیًا او مالکیًا او شافعیًا
او حنبلیًا بل وجب علیهم الایمان بما بعث به محمدًا
صلعم والعمل بشریعته انتهی ما فی القول السدید ...

۳۹

اقول - جوابش بچند وجه باید گفت + اول اینکه البته فی الواقع خداوند کریم کسے از عباد خود درین امر که حنفی یا شافعی و یا مالکی یا حنبلی شدن باید تکلیف نداده و مجبور نساخته + بلکه بر ایمان بالبعثة و عمل بالشریعة مجبور ساخته + اما عمل بما شریعت موقوف بر وقوف احکام شریعت است + و احکام شریعت موقوف بر تعلیم و تعلم و تعلیم و تعلم موقوف بر معلم و متعلم است + و متعلم را تقلید معلم ضرور است + پس مقلدین متعلمین را تقلید معلمین احکام شریعت - و نظر ارکان طریقت - ضرور است و معلم را باید + که اعتماد در اشاید + و آن نیست مگر ائمه اربعه را لازم آید + چرا که ایشان اقرب الناس الی نبی آخر الزمان اند + و اقرب الناس را فضیلت - و ابعدش را فضیحت - ازین حدیث شهرت است + عن ابن مسعود رض قال قال رسول الله صلعم - خَیْرُ الْقُرُوْنِ قَرْنِیْ ثُمَّ الَّذِیْنَ یَلُوْنَهُمْ ثم الذین یلونهم ثم یجی قوم تسبق شهادة احدهم یمینه و یمینه شهادته اخرجه البخاری والمسلم و فی روایة خیر الناس قرنی کذا فی تحفة الاخبار - اگر گویند که اگر معنی اقرب را اعتبار است قرن اول از ثانی و ثالث بسیار بهتر بود که اقرب تر بود چرا اصحابش را تقلید نکرده ائمه قرن ثانی و ثالث را تقلید نمودند گوئیم که کسی از آنان امر امامت را متکفل نشده اند + که تقلیدیش کنند + و باسوی آن دران زمان چندان حاجتش هم نمی داشتند + که باعث قرب زمان - نبی آخر الزمان و تحقیق ذات بابرکات صحابه آن سرور کائنات - مع حفظ احکام منافقان تخریب اسلام را نمی یافتند + نه یهودان موضوعات خود در احادیث داخل کردن می توانستند + کذا فی الخوارزمی و تفسیر محمدی و میزان شعرانی و طحاوی +

دوم اینکه - تلک العبارة کمثل هذه العبارة اعلم ان الله لم یکلف احدا من عباده ان یکون عاملا لقول البخاری والمسلم والنسائی والترمذی وغیر ذلک بل اوجب علیهم الایمان بما بعث به محمدا والعمل بشریعته فکلتاهما متساویتان فی المفهوم فلا یرجح احدهما علی الاخری - فان بطل التقلید بالائمة بتلک العبارة فقد بطل العمل والتقلید بقول البخاری وغیره بهذه العبارة وان وجب العمل توجب التقلید +

سوم اینکه - این عبارت قول سدید + واین خروج کلی + مثل قول رشید ابن الخبیث المفتری - عبد الله بن سبا الیهودی + که انهدام اسلام را بدل داشته + اکرام اهلبیت را ظاهر ساخته + اما هرگز محبت وتعظیمش را نفرضے نداشته + فنعم ما قیل - لا لحب علی بل لبغض معاویة +

چهارم اینکه - مسلم است که یک قول یا یک شاهد بمقابله اقوال متواتره وشواهد متکاثره - قابل حجت شدن نمی تواند + وعبارت قول سدید یک قول قائم مقام یک شاهد است + ویک شاهد را بمقابله شواهد اعتبار نیست + پس قول سدید را هیچ اعتبارے نیست - واگر کسے اعتبارش کند اعتبارش چنین است که اعتبارے اعتبار را اعتبار نیست + ونزد آن محمود ومختار است +

پنجم اینکه - اگر راست می پسند گویم که معنی قول سدید حسب مراد مدعی مراد نیست + زیراکه غرض مصنفش تنبیه بر بدایت همان غافلین است + که فقط تقلید ائمه کرام را عین اسلام وایمان وعبادت شمارند + ونجات عقبی را وسیله گردانند + واز تحصیل احکام شرعی تساهلا اعراض کنند + چنانچه در طحطاوی

ولیس المراد ان من قال انی حنفی عفی له مذکور است + البته همچنین امر شبیه مقبول است + هرگز محمود و ممدوح نیست + ورنه ابطال تقلید مراد شش نیست + چنانچه درین عبارت + بندگی با پیغمبرزادگی منظور نیست + ابطال پیغمبرزادگی مراد نیست + بلکه اثبات وجوب بندگی مراد است + واگر در اثبات وجوب بندگی ابطال پیغمبرزادگی منظور باشد + البته از عبارت قول سدید ابطال تقلید مراد تو شدن توانند + نه آن ممکن است نه این متصور + همچنان عبارت بمحاوره مردمان بسیار است چنانچه اگر کسے گوید که گوشت خوری و کلاه پوشی را نام مسلمانی نیست بندگی باید + ازین قول حرمت گوشت خوری و کلاه پوشی لازم نمی آید + نه کسے فهمد + همچنان از قول سدید + بطلان تقلید لازم نمی آید + اما کور را از هدایت اگر راه ضلالت نگیرند + چون کت محبور بد + باید که معذور دارند

گر نه بیند بروز شپره چشم　　　چشمهٔ آفتاب را چه گناه

منتشر اینکه - بعد تسوید تاویلات خمسه عبارت قول سدید (که بنده کا آنقبل ازین تا نزاندید - نه احواش شنید - + بنابران همچنان تاویلات از طرف فهم ظاهر گردید) دفعةً نعمت عظمی - از طرف خالق الوری - نزدم پیدا + یعنی یکے از تلمیذان و شواهدان مفتی برای الزامم آن را قلمی نموده نزدم فرستاد + دیدم تاویلاتم موافق مزعوم افتاد + زیرا که خود مصنفش بر تقلید امام ابوحنیفه رح شکر خدا ظاهر کرد + بیکجا اینچنین نوشته + ونحن مع ذلك بحمد الله تعالى لا نخرج عن درجة التقليد لامامنا الاعظم الاكبر ابى حنيفه رح ونحن مقلدون له ولخيار اصحابه ومن بعدهم من كبائر ائمتنا كشمس الائمة واضرابه انما يحثه و تقرره المتاخرون من اهل التاسع فالعاشر

من فضلاء المذهب فلنا النظر فيه اذا امكن وعلينا
التمسك بما عن المتقدمين وخصوصًا اذا انتهض متمسكًا
لنا فيما ترتضيه والله الموفق به الاعتصام۔ پس حیف صد حیف
بر شعار و آثار مفتیان غیر مقلدان نافهمان که بر اقوال آئمه مجتهدین خویش نیز
عمل نمی نمایند۔ بلکه بمداخلت هوای نفسانی صحیحش را طرح و بند و سقیمش
را کار سازند۔ چنانچه حسب حال ایشان خداوند کریم می فرماید۔ أَفَبِالْبَاطِلِ
يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَةِ اللَّهِ يَكْفُرُونَ ۔ و چون ایشان بر تابعداران تصوف
و متبعان طریقت ۔ خصوصًا بر شان اولیاء کرام ۔ و علمای عظام ۔ که
بقول الاولياء لا يموتون احیا در خلائق الانام اند ۔ طعن و تشنیعها
می نمایند۔ بنابران خداوند تعالی بقوله وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ
يَعْمَهُونَ ۔ و ایضًا قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ
الرَّحْمَٰنُ مَدًّا ۔ ایشان را بضلالت مدد کند۔ و دران بگذارد۔ تا راه راست
نیابد۔ پس بمضمون فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ سرگردان باشند۔ حتی که
بر اوله رکیکه ۔ و حجج شیطانیه منطقیه۔ نازان و فرحان می شوند۔ و بمجرای
وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
بِغَيْرِ عِلْمٍ اقوال ردیه را خریدار اند۔ تا مسلمانرا از راه راست بر تابند۔
و بلا فهم آیات قرآن مجادله فی الاخوان می اندازند۔ وَمِنَ النَّاسِ
مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۔ و ازان خورسند شوند۔ کما قاله
تعالى ۔ كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ۔

نظم

هر کسی را در خور مقدار خویش ۔ هست نوع خوشدلی در کار خویش
می کند اثبات خویش و نفی غیر ۔ چه امام صومعه چه پیر دیر

هشتم آنکه - طرفه غریب + ولطیفه عجیب این است که از دلیل خصم یعنی
از عبارت قول سدید + ثبوت تقلید + بوضوح پیوست + زیرا که مصنفش خود
حنفی است وتقلیدش را بخوشی تمام ظاهر ساخت - آن البته تقلید علمای متأخرین
را که بعد از صد وسال وبیشتر بیامدند + وچیزها را نوشته گذاشته رفته‌اند
رد کرده + نه تقلید متقدمین را کما شهدت علیه العبارة بلکه بر قول
متقدمین تمسک کردن را بر خود لازم وواجب ساخته + وعلینا التمسک گفته
وحدوث مذهب غیر مقلدان از سند نه صد چه باشد + بل سند سیزده صد سال
بوقوع آمده + پس بطلانش بهمین دلیل شان بسکه عیان است + دیگر حاجت
ذکر برهان نیست + پیران نمی پرند + مریدان می پرانند + خذ هذا وعدّه

تذکرہ دوازدہم

قال المفتی - اور اس عاجز نے اگرچہ ایک صورت تقلید شخصی کی بسبیل تنزل
مباح میں درج کی تھی معیار الحق میں لیکن عند التحقیق الحقیق مباح میں بھی داخل
نہیں ہوسکتی اس لئے کہ مباح خطاب شارع میں داخل ہے اور تقلید شخصی خطاب
شارع سے خارج ہے کما لا یخفی علے الماہر المتفطن المنصف +

اقول - ازین عبارت جهالت تاری است + وغباوت ساری + که هنوز رای
مفتی مثل نوآموزان دبستان مکتب غیر مستقل ومتزلزل است وهر گاه رای
چنین باشد قابل اعتبار نباشد که باشد که باز منقلب باشد وآن مقبول نیست +
مخذول است زیرا که مفتی صاحب بارے در زمان سابق در استفتا می وجوب
تقلید شخصی بدستخط خود آنرا واجب نوشته - ومنکرش را کافر پنداشته + وپیش در
معیارش بار آنرا مباح گفته + حالا درین کتاب حرام انگاشته + خدا داند بار سوم
کدام تازه وجه جدید ذات در پیش کند +

منظم

اور بہ ترک دعوی و دعوت مکن — راہ حق از کبر و نخوت مجو سے

و در باب تقلید تخصیصی می گوئیم کہ البتہ بخطاب شارع داخل است کما ذکرتہ تفصیلاً

و سنذکرہ۔ انشاء اللہ تعالی تصریحاً ❊

تذکرہ سیزدہم

قال المفتی ۔ و فی التفسیر الکبیر المسألۃ الثانیۃ ۔ الاکثرون من المفسرین

قالوا لیس المراد من الارباب انہم اعتقدوا فیہم انہم

آلہۃ العالم بل المراد انہم اطاعوا فی اوامرھم

ونواھیھم نقل ان عدی بن حاتم کان نصرانیا فانتہی

الی رسول اللہ صلعم وھو یقرء سورۃ براءۃ فوصل الی

ھذہ الایۃ قال فقلت لسنا نعبدھم فقال الیس یحرمون

ما احل اللہ فتحرمونہ ویحلون ما حرم اللہ فتحلونہ فقلت

بلی قال فتلک عبادتہم وقال الربیع قلت لابی العالیہ

کیف کانت تلک الربوبیۃ فی بنی اسرائیل فقال انہم

ربما وجدوا فی کتاب اللہ ما یخالف اقوال الاحبار والرھبان

فکانوا یاخذون باقوالہم وما کانوا یقبلون حکم کتاب اللہ

اقول ۔ جوابش بچند وجوہ باید داد ❊ اولاً می گوئیم کہ بر قول تفسیر کبیر

ہر برنا و پیر ❊ و کل صغیر و کبیر ❊ از علمای متاخرین ۔ و فضلای نو مشتغلین ۔

تقلید کردند ❊ حتی کہ تقریر صاحب کبیر را بمولفات و مصنفات و مکتوبات خود

جگہ جگہ تحریر ساختند ❊ و جابجا و کتاب بکتاب و رسالہ در رسالہ نقلاً و ترتیلاً

شائع و ذائع نمودند ❊ و از ہمین باب تقلید بر تردید تقلید قول سید الحکماء

رشید تقریر نمایند ❊ و بسیار شور و شغب ہا می سازند ❊ پس ہمہ کاشتہ

فساد ـ وبنای بربادی عباد ـ همین است قیل این است که اگر تتبع کنند مرجع کل منیرایا

بیت تو اصلی و باقی طفیل تواند تو شاهی و مجموع خیل تو اند

اما از حال همین مقلدین صاحب کبیر هر چند وجوه متعجبم اول اینکه ایشان تقلید اوفی

تمکید اعلی را چرا درگذاشتند + ه اذا کان الغراب دلیل قوم

سیهدیهم طریق الهالکینا : دوم اینکه بمذهب تقلید مقلدین

آیات در بنا یا در بمبارزت + وخود را از مغشوش خارج شمارند + حالانکه ایشان خود مغشوش بطرق

شامل‌اند که تقلید صاحب کبیر شافعی المذهب نموده‌اند. وصاحب کبیر تقلید ترمذی ساخته

و ترمذی تقلید خبر احاد عدی بن حاتم نصرانی کرده + پس خبر احاد را

بچه طور نازل علی الکتاب اربابا تصور بدند + وبر تکیه ایش چرا اعتقاد شود و تعقیب

کردند ـ حالانکه ترمذی بسیار متعصب و دشمن امام ابوحنیفه رح بود چنانچه

در شرح سفر سعادت مذکور است که نام ترمذی محمد است ابو عیسی کنیت بسند دو

وهفتاد و نه توفید (تا) و مانا که این مرد را با ائمه اهل قیاس و اجتهاد تعصبی بود

خصوصا با امام اعظم ابوحنیفه کوفی رح انتهی کلامه پس روایتش خالی از تعصب

نباشد + ه این سخن را یکی گو که تراندستناسد + پس بقول شیخ الاسلام

ابو محمد بن احمد العینی که در عمدة القاری شرح البخاری آورده که ولا تلتفت الی

قول المنکر المتعصب قابل عمل چه باشد + قابل التفات هم نباشد +

و مزید بران اینست که خداوند تعالی بقوله کتاب انزلناه الیک مبارک

لیدبروا آیاته ولیتذکر اولوا الالباب تدبر و تذکر برای اولی الالباب

واجب کرده + نه اتباع خبر احاد را لوشته + بلکه بقوله یا ایها الذین

امنوا ان جاءکم فاسق بنبإ فتبینوا ان تصیبوا قوما

بجهالة برای تفحص امر فرموده +

سوم اینکه بخطاب و عتاب مومنان و مشرکان و مرتدان و منافقان را مساوی فهمیدند . و قوله تعالی ولا یستوی الذین امنوا والذین لا یومنون را از دست دادند .

ثانیاً ـ می گوییم که از ظاهر معنی لفظ الاکثرون من المفسرین نباید ترسید بل حقیقت امر را باید دید . که فی الحقیقة قول واحد است کثرت را ادعا نمودند . برای تقویت کلام چنین می گفتند ـ چنانچه کسی تحقیق حمقاء گوید که من از این راز و رمی داریم . اگر مرا زر بدهی من تن تنها هزار دشمنانت را جواب بدهم . ابلهان فریبش خوردند . آخر و منبان تشنیع برند . و ما سوای آن از لفظ الاکثر صاف ظاهر و باهر است که فریق دیگر طریق دیگر گرفته اند . یعنی معنی مرادی لفظ ارباب را مراد نگرفتند . بلکه آنرا به اصل خود گذاشتند . که تا وقتیکه معنی حقیقی متحقق شدن تواند . معنی مرادی مجازی مراد گرفته نمی شود .

ثالثاً ـ می گوییم که مفتیان بر کجا بر ظاهر معنی عمل می کنند . و در اینجا بغرض انفالی معنی مرادی را مراد گرفتند . و کلام (کلّهم کهلا) خود را فراموش ساختند . خیر الحمد لله که ایشان از مراد خود نامراد گشتند .

رابعاً ـ می گوییم که اگر از بل المراد انهم اطاعوهم فی اوامرهم ونواهیهم . همین معنی مرادی یعنی اطاعت امر نهی یعنی عبادت مراد باشد . پس اطاعت اوامر و نواهی رسول الملک العلام ـ و اصحاب کرام ـ و مجتهدین عظام هم موجب معصیت خواهد شد . که عبادت غیر خدا لازم آید . العیاذ بالله ـ زیرا که معنی اطاعت من حیث الاطاعة واحد است فلا یتحقق الفرق بینهما و این از عدل و انصاف بعید است که به نسبت غیر چنان ـ و به نسبت خود چنین ـ اگر گویند که ضمیر هم اطاعوهم و غیره مخصص و متعلق احبار و رهبان است .

بندگان دین بدان شامل نیستند + گوئیم کہ پس بہ نسبت آئمہ اربعہ عظام و مقلدین

کرام ایں احتجاج آوردند کہ ایشان بداں ضمیر شامل نیستند کہ مسلمانانند

فظهر الفرق بينهما ولو كنتم لا تفقهون + دیگر بشنو بدکہ

اطاعت اوامر و نواہی غیر خدا کلیتہً حرام و شرک باشد پس اطاعت نوشتہ

صاحب کبیر بطریق اولیٰ حرام گردد + فلما احتججتم بقوله - وكيف

استدللتم به +

خامسًا - گوئیم کہ مفتیان پنجاب ہمان چاروپایانند - کہ براو کتابے چند

کہ ایشان خود (عدی بن حاتم کان نصرانیًا) را بجوئی دیدہ

دانستہ نقاش کردند یعنی راوی را کہ دران زمان کافر نصرانی بود دیدند

مہندار روایت ہمچنین حالتش را چنان اعتبار ساختند کہ زاید علی الکتاب دانستند

نہ مکالمہ رسول صلعم را کہ با کافر بود دریافتند + فنعم ما قيل الكاتب

حمار - زیرا کہ اکثر جا خطاب حسب مخاطب متفاوت می شود + و بہ لیاقتش عتاب

گردد + چنانچہ رسول معبود - قبل ایمان حضرت حمزہ رض کہ بشارت ضرب

ابوجہل آوردہ بود عتاب فرمود + یعنی تو ہم از ایشان ہستی فرمود +

کذا فی الخلفاء ہمچنان رسول کریم حسب اعتقاد عدی کلیم - باو ہمکلام

گردید + بلکہ مغالطہ اش را فہمید + کہ عدی نصرانی بہ نیت تکذیب آیت قرآن

اتخذوا احبارهم ورهبانهم اربابا بخدمت رسول الثقلین

برخلاف اعتقادش لسنا نعبدهم گفت + حالانکہ او باعتقادش

احبار و رہبان را خدا می دانست + چنانچہ خداوند تعالیٰ خود بقوله اربابا

از اعتقادش خبر داد و بنا بران رسول کریم بطور زجر الیس يحرمون ما

فتلك عبادتهم فرمود + تا بر اعتقاد نفس خود طعن کند + و بانہا را

نمبر ۵
پس فرق ظاہر شد در میان ان دونوں کا اگر تم نہیں سمجھتے ہو ۱۲

نمبر ۶
کیا ہی خوب کہا کسی نے کہ کاتب ... گدھا ہے ۱۲

۴۸

تصدیق قرآن سازد ۞ پس در ینجا این دلیل منطوق منطبق حال مقلدین نشد ۞ چرا که

نه کسے از مقلدین مثل عدی نصرانی نصرانی باشد ۞ نه مثل اعتقاد وے دارد ۞

نه آئمه اربعه را مثل احبار و رہبان ارباب شمارد ۞ نه این جرات و ترزی متعصب

چنان قوت دارد ۞ که زباید علے الکتاب باشد ۞ فبئس ما زعمتم ۞ و ساء

ما فہمتم ۞ حالا از مفتیان باید پرسید که آیا آئمه و مقلد مثنا را مثل احبار

و رہبان و عدی نصرانی نصرانی شمارند ۞ یا بحسب دلائل سوابق الشان ایشان

را مسلمان تصور نمایند ۞ اگر اول است بحدیث مذکور لا یرضی الرجل رجلا

جزایش از خدا یابند ۞ اگر ثانی است ۞ بر مضرت ایشان حجت نیست ۞ چرا

اوقات عزیز شیرین را به تلخی مبدل ساختند ۞ و چرا طوق لعنت بر گردن انداختند

ای عدوان شریعت ۞ و ای دشمنان طریقت ۞ کدام احکام چنان است که

آئمه اربعه مَا اَحَلَّ اللّٰهُ را حرام گفتند ۞ و مقلدین شان نیز آنرا حرام دانسته

و سید انستند ۞ و بران عمل کردند و می کنند ۞ و کجا اقوال آئمه خصوصًا امام اعظم

او را بر خلاف حکم کتاب قبول ساختند و می سازند ۞ اگر گویند که بروایتے که

امام بغوی رح در معالم التنزیل آورده روی عن عبد الله بن الحسن

انه لقے سالم بن عبد الله فقال له یا ابا عمر ما حدیث یحدث

نافع عن عبد الله قال انه لم یکن یرے باسًا باتیان النساء فی

ادبارهن ۞ لواطت فی الدبر از ما احل الله و حکم کتاب و سنت

است آنرا ابو حنیفه رح حرام دانسته ۞ مخالفت ساخته ۞ و مقلدینش بران

عمل نمودند ۞ و می نمایند ۞ گوئیم که شمار او هم مبارک باشد و ما را از خدا باک

دارد ۞ که لواطت از ما احل الله نیست ۞ بلکه از ما حرم الله است ۞

زیرا که نه بر بیان روایت شما تا که پیش مذکور است ۞ باعث ضلالت آنرا دیده اند

٤٩

واین عبارت زیرین را بمبید + فقال کذب العبد واخطأ + انما قال عبد الله یوتون فی فروجهن من ادبارهن والدلیل علی تحریم الادبار ما اخبرنا عن خزیمة بن ثابت لاتاتوا النساء فی ادبارهن کذا فی المعالم التنزیل وعلاوه بران از آیت نساءکم حرث لکم فاتوا حرثکم انی شئتم حرمتش ثابت است + ونیز روایات متعدده برخلاف روایت مذکوره بحرمتش وارد است + یقول ادبر و اقبل واتقوا الدبر والحیضة وایضاً عن ابی ہریرة رض قال قال رسول الله صلعم ملعون من اتی امراته فی دبرها کذا فی معالم التنزیل وغیره - ہان مفتیان ہان + برای نقدان ہمان لغمت شماکه عبارت از ملواطت است ہائی ہوئی + شور وشغب + غوغو - غوغو - اوہ ایہ نمائید + ونیز بزرگان دین را طعنه زنید + وعبارت قد شاهدت جماعة من مقلدة الفقهاء قرأت علیهم آیات کثیرة تا آخر را دلیل حجت ساختید + ونفهمید + که از ان خود را مطعون خلائق میسازید + و خویشتن را بنار جهنم می اندازید +

مولوی روم

گر خدا خواہد که پرده کس درد ... میلش اندر طعنه نیکان برد

عن النبی صلعم قال لا تظهر الشماتة لاخیک فیعافیه الله ویبتلیک اخرجه الترمذی کذا فی التیسیر والطحاوی اگر مرا گوئید که بازشما چرا شماتت با نمائید گوئیم که البادی اظلم ودر مقدمه گفته آمده ام که ستم بر ستم پیشه امر معروف می دانم + ای برگشتگان راه ہدایت + وای برگزیدگان راه ضلالت + شما آن فی الحقیقت معنی قرآن وحدیث را نفهمیده بنابران کفر وایمان را بهم می سازید +

بیت

خیالات نادان خلوت نشین　　بهم بر کند آخرش کفر و دین

۔ نفاق دلی ۔ و نفاق قلبی ۔ در میان خلایق الحق ۔ و باجماع و النفاق
لمن تخفی بنزد بتقریع اندازید ۔ اگر اول است معذور هستید ۔ پس
فاستغفروا الله و توبوا الیه توبة نصوحا ۔ ان الله یغفر الذنوب
جمیعا ۔ فانه بشر العباد بقوله یا عبادی الذین اسرفوا
علی انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله فان الله یغفر الذنوب
جمیعا ۔ والثانی بقوله من عمل منکم سوء بجهالة ثم تاب
من بعده و اصلح فانه غفور رحیم ۔ و حدیث التائب
من الذنب کمن لا ذنب له　البته مغفور شوید

قطعه

گر تو بد کار گنهگار نبودی　　اورا بمهر تو کرم راه نبودی
ور تو نبودی که در فیض گشودی　　زنگ غم از آئینهٔ عاصی که زدودی

اما دیگر از انبیا که بقول همچنین جاهلان گردانید ۔ مقلد از انشا که سخن نادانان
میل کنند ۔

ابیات　سعدی رح

دلا گر خردمندی و هوشیار　　مکن صحبت جاهلان اختیار
ز جاهل حذر کردن اولی بود　　کز و ننگ دنیا و عقبی بود
ز جاهل گریزنده چون تیر باش　　نه آمیخته چون شکر شیر باش
ز جاهل نیاید بجز افعال بد　　کز و نشنود کس بجز اقوال بد
سر انجام جاهل جهنم بود　　که جاهل نکو عاقبت کم بود

اگر ثانی است پس بقوله تعالی و لا یحیق المکر السیئ الا باهله متفاوت شقی شقی
ملحق گردد ۔ و بمضمون من حفر بئرا لاخیه فقد وقع فیها ۔
چاه کن را چاه در پیش شود ۔ و بقوله تعالی لا تزر وازرة وزر اخری

آخر می دیگران راچه رسد +

مثنوی

هرکه در راهِ خلق دام نهاد　　عاقبت هم خودش بدام افتاد
شاخ نیکی سعادت آرد بار +　　گل نچیند کسے که کارد خار
بیت نیکو مثلیست نیکو هر کس بدکرد　　بدبا دیگری نکرد هم باخود کرد

تنبیه ای مقلدان اطاعت غیر مقلدان مکنید + اگر کنید + مشرک باشید + که
شیاطین بدل ایشان وسوسی اندازند + تا باشما بر دین مجادلت کنند + کما
قَالَ اللہ تعالیٰ وَاِنَّ الشَّیَاطِیْنَ لَیُوْحُوْنَ اِلٰی اَوْلِیَائِهِمْ لِیُجَادِلُوْا
کُمْ وَاِنْ اَطَعْتُمُوْهُمْ اِنَّكُمْ لَمُشْرِكُوْنَ +

سادساً - می گویم که هرگز هر آئینه معنی ارباب مثل مراد ما قائلوا مراد نیست +
بلکه معنی حقیقی که خدایان است بر حال خود باقی خواهد ماند + زیرا که اتخذوا را
دو مفعول است مفعول اوّل احبارهم ورهبانهم والمسیح ابن مریم - ومفعول
ثانی ارباباً - ودر مفعول اول المسیح ابن مریم معطوف است بر احبارهم ورهبانهم و
معطوف را که تابع متبوع علیست + متابعت متبوع معطوف علیہ ضرور است +
ورنه فائده وقاعده عطف باطل خواهد شد + واین در کلام عرب درست نیست چه
جائے در کلام افصح الفصحا رخداوند کریم - واگر از لفظ ارباب به نسبت احبار ورهبان
اوامر ونواهی - وبه نسبت مسیح ابن مریم خدا مراد گرفته باشد + کلام الهی غیر فصیح
بلکه قبیح بلکه لغو باشد + معاذ اللہ منه + واگر به نسبت مسیح ابن مریم نیز امر مراد باشد +
قباحت عظیم رو دهد که بمقتضیت اطاعت امر حضرت مسیح ابن مریم عم لازم آید +
واین خلاف اعتقاد عدی نصرانی بل کل نصاری است + پس روایت عدی
نصرانی برای او مخصوص بود آنرا بر مومنان قیاس نباید کرد + چراکه او قریباً لغیر
تادیب لفظ ارباب که در قرآن آمده لسنا نعبدهم گفته حالانکه ذات ارباب مسیح

ابن مریم علیہ السلام ہم شامل ہست ٭ وآنرا براعتقاد شان خدا می دانند۔ بنابران حضرت
رسول کریم مطلبش فہمیدہ زجرا فرمودہ۔ الیس یحرمون ما احل اللہ الخ
کما مر ذکرہ ضمنا۔ وعلاوہ بران در بیضاوی بالسجود لہم ودر حسینی سجدہ می کنند
مرقوم است پس ہرگاہ از آیات پس وپیش این آیت مرادم ظاہر است ٭ وتا مراد
ناظران باہر ٭ آنہا را نقل می نمایم ٭ تا بمعنی حقیقی قرآن ناظرانرا واقف گردانم ٭
وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ
ذَٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ
قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ۔ اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَ
رُهْبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا
إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَٰهًا وَاحِدًا لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ ۔
یعنی جہودان گفتند کہ عزیر ابن خدا است ٭ وترسایان گفتند کہ مسیح پسر خدا است ٭
این قول ایشان بزبانہای ایشان است با قول کفرہ سوابق مشابہت می سازند ٭
خدا ایشانرا ہلاک کناد ٭ چگونہ از راہ حق بسوی باطل برگردانیدہ می شوند ٭ یہود
ونصاری علما وعباد خود را ومسیح ابن مریم را بجز خدا خدایان فرا گرفتند ٭
حالانکہ عیسی واحبار ورہبان بخدائی معبود نیستند ٭ مگر ایشان را کہ پرستش خدای
وحدہ لا شریک لہ کہ از انچہ ایشان باوی انباز می گیرند پاک است کنند ٭ پس بر
ارباب علم وفضل واصحاب فہم وعقل۔ خدایان بودن معنی لفظ ارباب مخفی نماند ٭
باوجودش بجز اجداد اتباع کردن ٭ گویا معنی این حکایت زیرین بر خود لازم گرفتن است
حکایت شخصے بسفر بود ٭ مردے از خانہ اش آمدہ ظاہر نمود ٭ کہ مادر
فرزندانت بیوہ شدہ ٭ او بمجرد شنیدن این خبر بگریہ درآمد ٭ حالانکہ خود
موجود بود ٭ تاہم خبرش را اعتبار نمود ٭ ظریفے حاضر بود ٭ استفسار کنان سببش نمود

که چون تو زنده هستی + زینت را بچه طور میوه تصور بدی + گفت مخبر را کاذب
ندانم + چگونه خبرش را تصدیق نه کنم + همچنان غیر مقلدان نیز لفظ ظاهر کلام عمل کنانند +
معنیش چیست اصلا ندریابند +

سابعاً - وجه معقول آنکه خبر احاد عدی بن حاتم نصرانی اخرجه الترمذی را که
هر کس بر جا شایع و ذایع کرده به مخالفت معنی ضعیفه قرآن اعتباری نیست + زیرکه
فرموده رسول کریم است قال النبی صلعم اذا جاءکم عنی حدیث
فاعرضوه علی کتاب الله فما وافق کتاب الله فاقبلوه وما خالفه
فاضربوه عرض الحائط + و همچنین حدیث را در تفسیر حسینی از شیخ محمد بن اسلم
طوسی قدس سره آورده که رسول صلعم فرمود که هر چه از من روایت کنند پیش کنید
بر کتاب خدا اگر موافق بود از من باشد + و ایضاً در توضیح و تفسیر احمدی همچنین
حدیث مذکور است قال رسول صلعم یکثر لکم الاحادیث من بعدی
فاذا روی لکم حدیث فاعرضوه علی کتاب الله فان وافقه
فاقبلوه وان خالفه فردوه + پس ازین صاف ظاهر شد که هر حدیثیکه
مخالف کتاب باشد + قابل اعتبار نباشد + پس روایت عدی اخرجه الترمذی
هم قابل اعتبار نباشد + که برخلاف کتاب باشد + و علاوه بران لقاعده نحو و
لغت - و باصول بلاغت در فصاحت قرآن قباحت لازم آید کما مر ذکره +
اگر گویند که اکثر بزرگان لفظ ارباب را معنی مرادی نوشته رفتند + و بر معنی مرادی
تحریرها ساختند + پس تحریر شاید نیست + مگر خطای بزرگان گرفتن است +
و خطای بزرگان گرفتن خطاست + پس تحریرات بجز خطا نیست + گویم بلے من هم
بخواهش می گویم که خطای بزرگان گرفتن خطاست + زیرا که بزرگان ما بزرگان
بزرگان غیر مقلدان اند + چون آنان اولاً بر خطای بزرگان گرفت کردند + من

هم تقابلش کردم * ودرپی اوشان رفتم *
ثامناً شکر خداوند کریم بجا آوریم * که قبل دستیاب تفسیر کبیر من حقیر اولا
تفصیر تحریرات مذکوره - وتقریرات مزبوره - نموده بودم * امابدل ترسان و
لرزان می ماندم * که شاید مخالفتش کرده باشم - لهذا بلا ناغه تلاشش می نمودم *
حتی که یافتم * دیدم که هم تحریراتم وتاویلاتم حسب مراد تفسیر معظم یافتم زیرا که صاحب
کبیر تحت اتخذوا احبارهم ورهبانهم الآیه این عبارت واعلم
انه تعالی وصف الیهود والنصاری بضرب آخر من الشرک
بقوله اتخذوا احبارهم ورهبانهم والمسیح ابن مریم اربابا
من دون الله راکه فی الحقیقت معنی آیت درباده شرک مشرکین است *
بعدازان حکایة اقوال غیر را نقل کرده * چنانچه مفتیان نافهمان یکے ازانرا
حجت گرفته اند * وقول ثانی وحاصل الکلام را که دران بالتصریح حالات کفره و
فجره وجهاله امت حاله وسابقه هر قوم است بنیت فریب وخداع طرح داده اند *
تا علما آنهارا نه بینند * وتحقیق الشان کردن نتوانند * وویل لکم یا ایها
الاخوان ویل لکم * درین عبارتهارا برای معائنه ناظرین نقل مینمایم *
ولتوقع انصاف می دارم * که آیه کبار بزمره کفار وفجار واحبار شامل شدن
نتوانند یافت * (والقول الثانی) فی التفسیر هذه الربوبیة ان
الجهال والحشویة اذا بالغوا فی تعظیم شیخهم وقدوتهم
فقد یمیل طبعهم الی القول بالحلول والاتحاد وذلک
الشیخ اذا کان طالبا للدنیا بعیدا عن الدین فقد یلقی الیهم
ان الامر کما یقولون ویعتقدون وشاهدت بعض المزورین
ممن کان بعیدا عن الدین کان یامر اتباعه واصحابه

بانّ يسجد واليه وكان يقول لهما انتم عبيدى فكان يلقى اليهم
من حديث الحلول والاتّحاد اشياء ولو خلا ببعض الحمقى
من اتباعه فربما ادّعى الالهية فاذا كان مشاهدًا فى
هذه الامة فكيف يبعد ثبوته فى الامم السابقة وحاصل
الكلام انّ تلك الربوبية يحتمل ان يكون المراد منها انّهم
اطاعوهم فيما كانوا مخالفين فيه لحكم الله۔ وان يكون
المراد منها انهم قبلوا انواع الكفر فكفروا بالله فصار ذلك
جاريًا مجرى انّهم اتخذوهم اربابًا من دون الله۔ ويحتمل
انهم اثبتوا فى حقّهم الحلول والاتّحاد وكل هذه الوجوه
الاربعة مشاهد وواقع فى هذه الامة۔ ثم قال الله تعالى
وما امروا الا ليعبدوا الٰهًا واحدًا معناه ظاهر وهو انّ
التوراة والانجيل والكتب الالهية ناطقة بذلك ثمّ قال
لا اله الا هو سبحانه عما يشركون اى سبحانه من ان يكون له
شريك فى كونه مسجودًا ومعبودًا وان يكون له فى وجوب
نهاية التعظيم والاجلال پس اين مضامين نيست۔ مگر برده
اقوال جهال است که گویند که ای امام حسین رض صاحب یا بڑے پیر صاحب یا
مولیٰ علی صاحب مثل فرزندی مرا عنایت کن یا بیماریم را دفع سازو۔ یا مرادم را
حاصل نما۔ نه این همه اقوال برو تقلید اسلامیه شرعیه بشان ائمه رض مرقوم است۔
کما زعمتم اف لکم۔ یا ایها الاخوان اف لکم۔ آرے اطاعت ائمه رض
عین اطاعت خدا و رسول است کما مر ذکره مرارًا۔ که بلا توسط ائمه
اطاعت خدا و رسول متحقق نیست۔ چنانچه امام غیر مقلدان صاحب کبیر نیز نوشته

تحت قوله تعالى أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ۞ (المسئلة الرابعة) قوله لا تعبدوا الشيطان

معناه لا تطيعوه بدليل ان المنهي عنه ليس هو السجود له فحسب بل الانقياد لامره

والطاعة له فالطاعة عبادة لا يقال فنكون نحن مامورين بعبادة الامراء حيث امرنا بطاعتهم

في قوله تعالى أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

لانا نقول طاعتهم اذا كانت بامر الله لا تكون الا عبادة

لله وطاعة له وكيف لا ونفس السجود والركوع للغير اذا

كان بامر الله لا يكون الا عبادة لله الا ترى ان الملائكة سجدوا

لآدم ولم يكن ذلك الا عبادة لله وانما عبادة الامراء هو

طاعتهم فيما لم ياذن الله فيه فان قيل بماذا تعلم

طاعة الشيطان من طاعة الرحمن مع انا لا نسمع من

الشيطان خبرًا ولا نرى منه اثرًا نقول عبادة الشيطان في

مخالفة امر الله والاتيان بما امر الله لا لانه امر به ففي

بعض الاوقات يكون الشيطان يامرك وهو في غيرك و

في بعض الاوقات يامرك وهو فيك فاذا جاءك شخص يامرك

بشيء فانظر ان كان ذلك موافقًا لامر الله او ليس موافقًا

فان لم يكن موافقًا فذلك الشخص معه الشيطان يامرك بما

يامرك به فان اطعته فقد عبدت الشيطان وان دعتك نفسك

الى فعل فانظر أهو ماذون فيه من جهة الشرع او ليس

كذلك فان لم يكن ماذونًا فيه فنفسك هو الشيطان او معها

الشيطان يدعوك وغير ذلك از بيان صريح معلوم شد كه اطاعت آنچه

اربعہ مومنین مثل اطاعت احبار در بیان مشرکین نیست + بلکہ عین اطاعت شریعت
است + این اطاعت سرگروہ غیر مقلدان عین اطاعت شیطان است کہ بقول
صاحب کبیر شیطان در وحلول کردہ + یا نفس خود شیطان گشتہ کہ تولش
موافق شریعت یافتہ نشدہ + فیا ایہا الاخوان فاحذروا عن اتباع
الشیطان فاحذروا +

تاسعًا- ای اولی الالباب + و ای ناظرین و سامعین این کتاب + خدارا
انصاف سازید- اعتساف نکنید + یعنی بر بلادت یا بر عداوت مفتی با امام اعظم
کی نظر سازید + کہ مفتی در معارض خبر احاد را مفید عقیدہ نمی شود نوشتہ + و آن
عدم مفید را برای ابطال مناقب امام اعظم رح حجت گرفتہ + و نیز قیاس رائیت
و ضلالت منسوب ساختہ- آنرا جہت ابطال رائے و قیاس امام رح علت گرفتہ +
اما در ینجا بر عوایش از خبر احاد عدی بن حاتم استدلال گرفتہ + و مقلدین
مومنین را بر مشرکین قیاس ساختہ + حالا از دو قولش کدام قول را اعتبار
سازید + چون بلا مرجح احد ہما را ترجیح دادن نتوانید + پس بر ہر دو قول تف زدہ
بر دیوار اندازید + ہمچنان بر تحریرش باید تصور رید +

تذکرہ چہاردہم

قال المفتی مستدلا- قال شیخنا و مولانا خاتم المحققین و المجتہدین رض
قد شاہدت جماعۃ من مقلدۃ الفقہاء قرأت علیہم ایات کثیرۃ
من کتاب اللہ تعالی فی بعض مسائل و کانت مذاہبہم بخلاف
تلک الایات فلم یقبلوا تلک الایات و لم یلتفتوا الیہا و بقوا ینظرون
الی کالمتعجب یعنی کیف یمکن العمل بظواہر الایات مع الروایۃ عن
سلفنا وردت علی خلافہا و لو تاملت حق التامل وجدت ہذا

الداعۃ ساریلنے عروق الاکثر من اہل الدنیا +

اقول ۔ قدر جواب اقا بازیطرز دیگری گوییم کہ شاید از تلک الآیات یکے آیت فما استمتعتم بہ منہن فاتوہن اجورہن ۔ و دیگری نساؤکم حرث لکم فاتوا حرثکم انی شئتم بود۔ و مولانا آنرا ہر دو بر فقہاء حنفی بارادۂ معنی حلت متعہ و لواطت وارد نمودہ باشد بنا بر آنکہ فقہا نیز بجوابش متعجب کیف یمکن العمل بظواہر الآیات کہ فقہا بشنید کہ چند بار ان بر ظاہر ہمین آیات عمل نکنند چون آیات مزبورہ مولانا را مذکور نیافتیم جواب دیگر دادن نتوانستیم اما مفتیان را مناسب بود کہ ہمین قول مولانا بہ تلاوت و بیان نمود کہ در آیت اتخذوا احبارہم ورہبانہم اربابا مذکور کردند) بر خود ہم مثل طعن بر فقہا طعن و تشنیع نمایند چہ کہ ایشان نیز در اینجا بظاہر آیت مذکور عمل نکردہ بروایت عدی نصرانی عمل ساختند پس ایشان ہم مثل فقہا شدند اگر بقول مولانا فقہا مطعون اند مفتیان ہم بہمان قول مطعون اند فلوموا انفسکم ولا تلوموا غیرکم خذ ہذا ایضا مما وعدتہ +

تذکرہ پانزدہم

قال المفتی مستدلا ۔ فان قیل انہ تعالی لما کفرہم بسبب انہم اطاعوا الاحبار والرہبان فالفاسق یطیع الشیطان فوجب الحکم بکفرہ کما ہو قول الخوارج والجواب ان الفاسق وان کان یقبل دعوۃ الشیطان الا انہ لا یعظمہ لکن یلعن ویستخف بہ اما اولئک الاتباع کانوا یقبلون قول الاحبار والرہبان ویعظمونہم مظہر الفرق انتہی ما فی الکبیر مختصرا من سورۃ البراءۃ ۔

اقول ۔ از قیل و قال صاحب تفسیر کبیر مراد من فقیر حقیر بامراد شاد گشت + و مراد مفتیان برباد رفت چہ کہ صاحب تفسیر کبیر مطلق اطاعت را موجب کفر

یہ جو بال کرو ہیں
تمہیں پیدا ادھار زمین سے ہیں والے نے
دراز کرو و مغفرت کیا ہے والے
بیان تمہاری کھیتیاں ہیں
واسطے تمہارے پس جاؤ کھیت
اپنی میں جس طرح چاہو +

٥٩

گفته‌اند که اطاعت مع التعظیم را که حقیقتهٔ عبادت است کفر دانسته. چنانکه تفسیر حقیر
نیز همین معنی را همان جا بیان ساخته. فهذه العبارة مؤیدة لی الا انکه
دیگر بشنوید که ازین سوال و جواب نتیجهٔ مفید مطلب بظهور رسید. بگوش هوش نیوشش
کنید که ازین سوال و جواب صاحب کبیر بر تفسیر بنا و پیر. از علمای صغیر و کبیر
ظاهر و باهر است که این اطاعت را بر دو قسم منقسم ساخته. یکی اطاعت بالتعظیم
چنانچه اطاعت احبار و رهبان. دیگر اطاعت بالاستخفاف چون اطاعت شیطان.
و مطیعین اول را بسبب تعظیم کافر. و مطیعین ثانی را باعث استخفاف غیر کافر
تصور دیده و از آن مابه الامتیاز را ظاهر کرده. حالا گزارشم این است که چون درین
تقسیم نیکو تامل کردم. تا اجتهاد بردم که اگر نوشتهٔ صاحب کبیر معقول شرعی باشد
امتان رسول مقبول الهی چه کنند. اگر اطاعت رسول ع بالتعظیم کنند همان قول
کافر باشند. و اگر معاذ الله بالتوهین و استخفاف کنند تا هم کافر شوند. پس امتیه
اطاعت بجز زحمت رحمت و مغفرت را می جستند. و این را کلهم اجمعون بالکل خلاف
تصور ند. که برما ارسلناك الا رحمة للعالمين. و اطیعوا الرسول
وتعزروه وتوقروه وثوق ساخته‌اند. و مطابق قال ابن عباس رض
تعزروه تجلوه. قال ابو محمد مکی تعظموه و توقروه تعظیم و تکریم
واجب دانسته‌اند. هذا هو الحق پس جواب صاحب کبیر معقول شرعی نبود که قباحت
با طاعت رسول مقبول الهی لازم گردد. اگر گویند که قیاست مع الفارق است
مطاع مقبول است یا مخذول اصلا خیالش نکردی. خواه نخواه اعتراض بر قول
صاحب تفسیر کبیر نمودی. زیرا که رسول مطاع مقبول اند. و احبار و رهبان
و شیطان مخذول. فظهر الفرق. گوئیم که بهزار جان و دل بدین اعتراض گردن نهاده
شد که تعین مراد مرا مراد گرفت که سخن هم همی گوئیم که خواه نخواه و تغییر مقلدان آنچه را لعبه

لنشاس مع الفارق بزمرهٔ احبار و رہبان شامل می کنند۔ حالانکہ آئمہ مسلمانانند
و مقلدان آنان ہم مسلمانند و احبار و رہبان کافرانند و مطیعین آنان ہم کافرانند۔
حالا انصاف باید ۞ اعتسافات نشاید ۞ کہ ہر گاہ درمیان مطیعان احبار و رہبان و مطیعان شیطان ۞ و تفریق
تعظیم و توہین تفریق عظیم روا می دارند ۞ بدفع اعتراض بلحاظ مطابع تمکین می دارند
پس چرا درمیان مقلدان آئمہ والاشان ۞ و مطیعان احبار و رہبان بلحاظ کفر و
اسلام و ایمان ۞ ہمان تفریق تفریق نسازند ۞ خواہ نخواہ بطریق دیگر بتکفیر
مقلدان بدریای عمیق جہنم حریق غرق می باشند ۞ و خود را اعلیٰ درجہ می شمارند ۞
درجہ تفریق فَالَّذِیْنَ فَرَّقُوْا دِیْنَہُمْ وَکَانُوْا شِیَعًا لَسْتَ مِنْہُمْ فِیْ شَیْءٍ
طریق می جویند ۞ فبئس ما اخترتم ولعنۃ ما ارتکبتم ۞

تذکرہ شانزدہم

قال المفتی ۔ تقریر و تقلید مقلدان زمان بلادلیل مثل تقریر و تقلید مردمان
ایام جاہلیت کے ہے جیسا مولانا شاہ عبد العزیز قدس سرہ نے تفسیر عزیزی میں لکھا
ہے وَاِذَا قِیْلَ لَہُمُ اتَّبِعُوْا مَا اَنْزَلَ اللّٰہُ یعنی چون گفتہ می شود ایشان را کہ
پیروی کنید حکمی را کہ خدا نازل کردہ است و وسوسہ شیطان و طریقہ آبا و اجداد
خود را بگذارید قَالُوْا گویند کہ ما پیروی حکم خدا نمی کنیم زیرا کہ ما را کجا لیاقت
است کہ خود حکم الٰہی را دریافت نمائیم و نیز از کجا یقین بہم رسانیم کہ آنچہ شما می گوئید حکم
الٰہی ست بَلْ نَتَّبِعُ مَا اَلْفَیْنَا عَلَیْہِ اٰبَاءَنَا یعنی بلکہ پیروی می کنیم آن رسم و
رواج را کہ یافتہ ایم بران پدران گذشتہ خود را آنچہ را ایشان از قدیم می خوردند می خوریم
و آنچہ را ایشان حرام می داشتند می دانیم زیرا کہ پدران گذشتہ ما از ما داناتر و عاقل تر
بودند اگر درین رسم و رواج نقصانے می یافتند ہرگز آن را معمول نمی گذاشتند و
نیز اگر بخلاف آبا و اجداد خود کہ رہ در خوردن و آشامیدن بیباکی نمائیم مطعون

خلائق خصوصاً اقارب و خویشان خود شوهر زنان را از برادری خارج کنند و با ایشان نشست
و برخاست و علاقه مناکحت و مواکلت موقوف کنند چنانچه همین عادت در هنود نیز قوم
اتباع و کاستهه و راجپوت و غیرهم از رواج و رسم خود رنگی گرفته اند. بعض از جهال مسلمین
نیز آموختن از ایشان در ترک نکاح بیوه ها و دیگر رسوم باطله همین قسم اعتذار بیان می کنند
وابن ابی اسحق وابن ابی حاتم از ابن عباس رض آورده که روزی آنحضرت صلعم با یهود
هم کلام شده آنقدر ایشان را خوبیهای اسلام فهمانیدند و در ترک قبول اسلام از ادله
ایشان لاجواب کردند که هیچ جای عذر نماند و مقطع سخن همین ایشان ذکر رافع بن خارجه
و مالک بن عوف و دیگر دانشمندان یهود گفتند که حقیقت دین شما مسلم لیکن نتبع ما
وجدنا علیه آباءنا فهم کانوا اعلم و خیرا منا پس حق تعالی
این آیت نازل فرموده اه

اقول - جوابش بچند وجوه باید داد اولاً این آیت بر ضرر مقلدین مسلمین حجت
شدن نمی تواند بلکه در ینجا آنرا درج نمودن گویا بر جهالت و نفاق و حماقت و شقاق
خود اقرار جلی و اعتراف کلی نمودن است. زیرا که این آیت در شان کفار و مشرکان
نازل است و آنرا بر حال مسلمانان قیاس ساختن بعینه مثل سابق قیاس مع الفارق را
دخل داده راه ضلالت گرفتن است این کار علما نیست حمقا و جهلا است
ثانیاً البته این آیت بر قبیح دانستگان نکاح ثانی که از یقین ثابت و متحقق شده است
انطباق پیدا می تواند که نکاح ثانی امر شرعی حسن است کما مر بیانه است و کل مامور به
حسن است پس نکاح ثانی هم حسن است پس منکرانش گویا منکر آیت قرآن اند و هر که منکر
آیت قرآن باشد کافر گردد. بنابرین منطبق حالش می شود نیز حسن دانستگان
تقلید صادق آید که تقلید بالنص ممنوع نیست بل ممدوح است کما ذکرناه
قلیلاً و سنذکره کثیراً انشاء الله تعالی. و ممدوح را مذموم دانستن

۴۲

ممدوح است ٭ وانکار نکاح ثانی بسکه مقبوح ٭ فتطهر الفرق بین المقبوح
والممدوح ولو کنتم لا تعقلون ٭ اگر گویند که این آیت برد تقلید مخصوص
است ٭ گویم لا نسلم که مصادره علی المطلوب لازم آید آن درست نیست ٭
ثانیاً ـ مفتیان موروثش را نفهمیدند ـ نه مضمون و مصداقش را دریافتند ٭
نه مخاطبینش را شناختند ٭ نه مرجع ضمیر هم لهم کما شد دانستند ٭ نه در فصاحت
و بلاغتش رسیدند ٭ زیرا که مخاطبین اتبعوا ما انزل الله اند که در ضمیر
لهم شاملند ٭ و چون ضمائر از اقسام معرفه است ٭ هر جنس را باید که مخصوص
و معروف باشند ٭ و ایشان مخصوص بالیقین غیر اهل اسلام بودند ٭ چنانچه لسان
مفسرین امر اقرار نمودند ٭ یعنی نزلت فی المشرکین ٭ وقیل نزلت
فی طائفة من الیهود در از تفسیر ابی السعود نقل ساختند ـ علاوه برآن
آیت دیگر مفسرش است اذا قیل لهم تعالوا الی ما انزل الله و
الی الرسول رأیت المنافقین یصدون عنک صدوداً که در اینجا
لفظ منافقین گویا تفسیر ضمیر لهم است و معنی هر دو آیت متساویست و نیز در تفسیر
معالم التنزیل و جلالین و مظهری و عباسی و بیضاوی و صافی و غیرها همچنان مذکوراست
پس ایشان ازین راه هرگز راه گریز و رفتار ندارند بلکه باقرار خود گرفتار شدند ٭
قطع نظر ازان بلکه آیات متقدمه و متأخره این آیت ولا تتبعوا خطوات
الشیطان انه لکم عدو مبین ٭ انما یأمرکم بالسوء والفحشاء
وان تقولوا علی الله ما لا تعلمون ٭ واذا قیل لهم اتبعوا (الخ)
ومثل الذین کفروا الخ شاهد بر نزول بر حال مشرکان متبعان شیطان است
حاجت قیل وقال دیگر نیست ٭ و النشا بجای دیگر آیت دیگر شاهد این معنی است قوله
تعالی ولکن الذین کفروا یفترون علی الله الکذب ٭ واکثرهم

لا یعقلون ﴿ و اذا قیل لهم تعالوا الی ما انزل الله و الی الرسول
قالوا حسبنا ما وجدنا علیه آباءنا اولو کان آباؤهم لا یعلمون
شیئا و لا یهتدون ﴾ پس چون بهمان مشرکان را گفته می شود که حکم خدا را پیروی
کنید آنان بلفظ بل که برای اضراب است بل نتبع ما الفینا علیه آباءنا
بجوابش گفتند یعنی ما متابعت ما انزل الله نخواهیم کرد بلکه ما الفینا را متابعت
کنیم گفتند زیرا که چون ایشان تعمیل احکام شریعت تبدیل رسوم ایام جاهلیت
لازم آید دیدند و آنرا از سابق مذموم کلی می دانستند خصوصا بعثت را منکر
بودند بنابران رسومات آبائی و روایات اجدادی را از دست ندادند و جواب
گفتند چنانکه گفتند اما در ما نحن فیه یعنی در باب مقلدین این همه امور مذکوره کلیة
مفقود بلکه عمل بالشریعت از آنان هر آن و زمان موجود پس این قیاس القیاس
مع الفارق محسوب و معدود چون از تحریرات مذکوره و تقریرات مذکوره
باتفاق فریقین بوضوح پیوست که این آیت در شان مشرکان نازل گشته پس
مقلدان که بلاشبه بدلائل معتقد ما ایشان نیز مسلمانانند مصداقش شدن نمی
توانند و نه آنان بخطاب مشرکان اتبعوا ما انزل مخاطب باشند و نه در زمره ایشان
شامل اند کما زعمتم پس این دلیل مبطل تقلید ائمه نشد بلکه مبطل تقلید کفره و مشرکین
و از بطلان تقلید کفار و مشرکین بطلان تقلید ائمه مومنین لازم نمی آید
فلم احتججتم بهذه الایة ﴿ بیت ﴾

خیالات نادان خلوت نشین | بهم بر کند عاقبت کفر و دین

ثالثا منقیان فصاحت افصح الفصحاء و بلاغت ابلغ البلغاء یعنی موزر
قول خدا را اصلا نفهمیدند بلکه خطابش را همین احتجاج لیکه عبث تصور بنمایند
زیرا که متبعان ما انزل الله را باز لتبیعنا اتبعوا خطاب کردن را از خدا

پس نبایند- حالانکه آن حیلۂ لغو و عبث و تحصیل حاصل بلکه محال ۰ و محال مامور به
نمی شود و شریعت جل جلاله و عم نواله- که وَلَا یُکَلِّفُ اللّٰہُ نَفْسًا اِلَّا
وُسْعَهَا بران دلیلم است کمال ۰ دفع دخل ۰ یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ
اٰمَنُوْا اٰمِنُوْا را برین قیاس نباید کرد که درینجا اثبات و استقامت بر ایمان
سابق که از صیغہ ماضی اٰمَنُوْا مستنبط است بصیغہ امر اٰمِنُوْا غرض است ۰
و درینجا این معنی را احتمال نیست ۰ که قبل امر اِتَّبِعُوْا صیغہ ماضی اِتَّبَعُوْا مثل
اٰمَنُوْا اٰمِنُوْا موجود نیست ۰ نه درینجا بعد آمنوا لفظ بل که برای اضراب است
موجود است ۰ نه اینجا مومنان منکر ایمان اند ۰ اما اینجا مشرکان متابعت ما انزل
اللّٰه را منکر اند ۰ فالفرق بینهما بیّن ولو کنتم لا تفقهون ۰
را التجا- اگر مدعای متقیان را (که بامر اِتَّبِعُوْا هر کس مامور است گویند) تسلیم
نمائیم ۰ ایشان از طریق اولیٰ متبعان بل نتبع شامل می یابیم ۰ که صحاح ستہ را
تقلید ساختند ۰ و حسن و قبح شی را که چه گفت و که گفت اصلا خیال نمی کنند ۰
و نمی فهمند ۰ ۔ ۰ اگر گویند که تقلید صحاح چیست ۰ بل تقلید حدیث است ۰
و تقلید حدیث عین تقلید رسول است ۰ گوئیم که علیٰ هذا القیاس تقلید ائمہ مجتهدین
بل تقلید حدیث و قرآن است ۰ و تقلید حدیث و قرآن عین تقلید خدا و رسول خدا است ۰ و اگر
گویند که قول ائمہ قول رسول خدا نیست ۰ و قول صحاح قول رسول علیه السلام است ۰ گوئیم که کل قول صحاح قول
رسول علیه السلام نیست ۰ اگر بالنقل چنین بود اختلاف را گنجایش کجا ۰ و ضعف و وضع و غیرها چرا دخل
یافته ۰ لا محاله در صحاح اقوال اخیار و اخبار اشرار مندرج گشته ۰ و ان شاء الله تعالیٰ
بیچی ذکره تفصیلا- نه حاوی جمیع احادیث رسول مختار گردیده ۰ کما قاله
البخاری ترکت کثیرا من الصحاح لحال الطول: چنانچه شیخ عبد الحق
محدث دهلوی رحمه الله در اشعة اللمعات آورده که بخاری گفته من صحیح جامع خود را

ازیشان صد هزار حدیث تخریج نموده ام و آنچه ترک کرده ام از احادیث صحاح

بیشتر است ٭ و نیز آورده که مسلم گفت که هر چه درین کتاب آورده ام از احادیث

صحیح است نمی گویم که آنچه نیاورده ام ضعیف است ٭ و نیز آورده که احادیث

صحیحه منحصر نیست در صحیح بخاری و مسلم و غیره لیکن بنابران اتباع ضرور افتاد و

چنانچه ائمه اربعه کرام سکوت نموده تمام بمضمون حدیث خیر الانام قال النبی

صلعم اِذَا جَآءَکُمْ عَنِّیْ حَدِیْثٌ فَاعْرِضُوْهُ عَلٰی کِتَابِ اللّٰهِ فَمَا

وَافَقَ کِتَابَ اللّٰهِ فَاقْبَلُوْهُ وَمَا خَالَفَهٗ فَاضْرِبُوْهُ عَرْضَ الْحَائِطِ

و همین حدیث در تفسیر حسینی و احمدی نیز مذکور است ٭ رطب و یابس را

حتی الوسع تمیز نموده بقرآن و حدیث صحیح تطبیق دادند ٭ لهذا مقلدان اتباع

ائمه را عین اتباع نبی شمارند ٭ تا از ابتداع و قماعات محفوظ باشند ٭ و

غیر مقلدان مجرد ادعای قول النبی بنقل دیگران هم فریب خوردند ٭ و تمام

کتب اقوال یهود و نصاری و منافق عمل نمایند ٭ یا اهل الشریعت کنند ٭ خصوصاً

صحیحین را منصوص شمارند ٭ حتی که نوشته صحاح را نوشته خدا و رسول ٭ دانند ٭

حالانکه چنین نیست زیرا که در شرح مسلم خلافش آورده ابن الصلاح و طائفۃ

من الماقبین باهل الحدیث زعموا ان روایة الشیخین محمد بن

اسمعیل البخاری و مسلم بن الحجاج صاحبی الصحیحین لیفید

العلم النظری للاجماع علی ان الصحیحین مزیة علی غیرهما و

تلقت الامة لقبولهما والاجماع قطعی وهذا بهت فان من

راجع الی وجدانه یعلم بالضرورة ان مجرد رواتهما لا یوجب

الیقین البتة وقد روی فیهما اخبار متناقضة فلو افاد

روایتهما علما لزم تحقق النقیضین فی الواقع هذا بخلاف

۴۴

ما قاله الجمهور (تا) اما ان مرویاتهما ثابتة عن رسول
صلعم فلا اجماع علیه لا کیف والاجماع علی صحة جمیع
ما فی کتابهما الا ان روایتهما من ثقات راوین و غیرهم من
اهل البدع و قبول روایة اهل البدع مختلف فیه فاین
الاجماع علی صحة مرویات القدریة با وجود این همه قباحتها غیر مقلدان
نوشته صحاح را وحی و نص تصور نموده و بر تکیه آنها مقلدان و ائمه والاشان را مشرک
گویند ای ناظران خدارا انصاف سازید و انصاف نکنید که ازین دو کدام
مشرک اند غیر مقلدان غیر نص را نص گویند مشرکند یا مقلدان
خامسا بر مفهوم لفظ ما در ما الفینا فهم باید ساخت که مفهومش همان
امور است که بر خلاف امور شرعی با یام جاهلیت رواج یافته بود البته همان امور را
تقلید بحکم این نص ممنوع است نه تقلید امور شرعی منصوص و مفتوح است
کما زعمتم و فهمتم سادسا صیغه نتبع و الفینا جمع متکلم است و متکلمین کافر
بودند نه مومن و مقلدان مومنانند و مشرکان بحکم مشرکان شامل نیستند
پس مقلدان هم دران داخل نشدند فلا یقاس احدهما علی
الاخر فمع ذالک ان قاسه احد فلعن الله علی من قاس
ویلعنه اللاعنون لان المقلدین مؤمنون ومن یکفر
المؤمن ویلعن المسلم فهو کافر و ملعون لقول النبی صلعم
لا یرمی رجل رجلا بالفسق و الکفر الا ارتدت علیه ان لم یکن
صاحبه کذالک اخرجه البخاری و بدین مضمون با سوای این حدیث بسیار
احادیث در صحاح موجود اند نشعر ماذا اضاعک یا مغرور
فی المنطق حتی هلکت فلیت النار لم تنظر پس مبرهن شد که مقلدان

ایشان بروز حشر خدا را بمضمون آیت زیرین خطاب کنند ❊ و بر ایشان استدعائے لعنت و کثرت مصیبت سازند ❊ قوله تعالیٰ ـ وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا ❊ رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ وَالْعَنْهُمْ لَعْنًا كَبِيرًا ❊ چرا ایشان از برائے کافر گفتن مومنان را ہدایت کردہ بودند کاشکے حدیث مذکور را فراموش نساختندے ❊ بلکہ بران عمل کردندے ❊

سابعًا ـ ای مفتیان تعصب نفسانی ❊ لعنت شیطانی را از دست بدہید ❊ بنظر انصاف بر روایت ابن عباس رض کہ شما خود از عزیزیہ دلیل آوردید نظر بکنید ❊ و بچشم دل بنگرید ❊ تا بر فہم مضمون و مورد و مصداق آیت قادر باشید ـ کہ حدیث مبین و مفسر قرآن است و این حدیث این آیت را بنسبت یہود مخصوص ساختہ ❊ و گنجائش مسلما نزاد ران روا نداشتہ ❊ بازیچہ ملت حجت ما را حجت گرفتید ❊ معاذنا کہ آن چیزے فہم ندارید ❊ با وجود عدم فہم این ہمہ دعوے انا لاغیری می نمائید ❊ خداوندا اگر ایشان فہم داشتندی چہ چہ فسادات بر پا ساختندے

بیت گربہ مسکین اگر پر داشتے ❊ تخم گنجشک از جہان برداشتے

ثامنًا ـ اگر معنی آیت عام شدے ❊ وصیت حضرت یعقوب علیہ السلام اولادش را و بیعت حضرت عبد الرحمن بن عوف رض حضرت عثمان رض را بشرط سنت شیخین خصوصًا مضمون قوله تعالیٰ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَٰهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ❊ ايضًا قوله تعالیٰ ـ قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ❊ ايضًا قوله تعالیٰ يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ

لکم و یهدیکم سنن الذین من قبلکم و یتوب علیکم والله علیم

حکیم ، و ایضًا قوله تعالیٰ۔ شرع لکم من الدین ما وصّٰی به

نوحًا والذی اوحینا الیک وما وصّینا به ابراهیم و موسٰے

و عیسٰے ان اقیموا الدین ولا تتفرقوا فیه ، مقبوح و مردود بود ، العیاذ

بالله کہ گویا بقول غیر مقلدان اتباع ما الفینا است ، حالانکہ ہمان اتباع نزد ما و

شما بلا اختلاف محمود و ممدوح است ، پس ازین تحریرات بالا و تقریرات اعلیٰ خیلے

بیدا و ہویدا گشت کہ ہر اتباع ما الفینا علیه اٰباءنا مقبوح نیست ، کما

زعمتم ، آری چنان نیست کہ فہمیدید ، بلکہ ازین آیت مقبوحیت اتباع امور

جاہلیہ غیر شرعیہ ، و پیروی برخلاف احکام منصوصہ قطعیہ ، مراد است ،

اگر چنین نبودے ، اکل و شرب و جماع و نشست و برخاست وغیرہا کہ برطبق آبا

و اجداد خود کنند ممنوع و مقبوح شدندی ، خصوصًا مضمون این حدیث نیز

کہ دران رسول صلعم در جماع اتباع روم و فارس نمودہ باطل گشتے ، و نیز صوم

یوم عاشورہ کہ دران اتباع نبی سابق است ممنوع شدے ، العیاذ بالله ، آن

حدیث این است عن جدامة بنت وہب الاسدیہ۔ تقول سمعت رسول

صلعم یقول ھممت ان انھی عن الغیلة حتّے ذکرت ان الروم

وفارس یصنعون ذلك فلا یضر اولادھم شیئًا اخرجه المالك

فی الموطا ، ولیس الامر کله کان فامر التقلید الضالین کان ،

بیت

فلا ریب فی انکم جاھلون فلا یتبعکم الا الغاوون ،

برو این دام بر مرغے دگر نہ کہ عنقا را بلند است آشیانہ ،

ای غیر مقلدین ، اگر مثل مقلدین آئمہ مقبولین ، ایمان بیارید ، ہدایت

یابید ورنہ دائما بچاہ ضلالت و شقاق افتادہ باشید ، لقوله تعالیٰ ۔

فَاِنْ اٰمَنُوْا بِمِثْلِ مَآ اٰمَنْتُمْ بِهٖ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ فِيْ شِقَاقٍ

تذکرہ مفاہم

قال المفتی (مستدلاً بقول مولانا عبد العزیز و صاحب تفسیر کبیر قدس سرہما) بعد اسکے شاہ صاحب مرحوم تحت مضامین اس آیت مذکور کے فرماتے ہیں کہ چہارم آنکہ درین آیت (اذا قیل لہم) اشارہ است بابطال تقلید بدو طریق اول آنکہ از مقلد باید پرسید کہ ہر کرا تقلید می کنی تو محقق است یا نے اگر محقق بودن او را نمی شناسی پس با وجود احتمال مبطل بودن او چرا او را تقلید می کنی و اگر محقق بودن او را می شناسی پس بکدام دلیل می شناسی اگر بہ تقلید دیگرے می شناسی سخن دران خواہد رفت و تسلسل لازم خواہد آمد و اگر بعقل می شناسی پس آنرا چرا در معرفت حق صرف نمی کنی و عار تقلید بر خود گوارا می داری۔ طریق دوم آنکہ کسی را کہ تقلید می کنی اگر این مسئلہ را ہم بتقلید دانستہ است پس تو و او برابر شدید او را چہ ترجیح ماند کہ تقلید او میکنی و اگر بدلیل دانستہ پس تقلید وقتی تمام می شود کہ تو ہم آن مسئلہ را ہمان دلیل بدانی و الا مخالف او باشی نہ مقلد او و چون تو ہم آن مسئلہ را بدلیل دانستے تقلید نماند انتہی ما فی العزیزی۔ قال فی التفسیر الکبیر المسئلہ الثانیہ معنی الآیۃ ان اللّٰہ تعالیٰ امرہم بان یتبعوا ما انزل اللّٰہ من الدلائل الباہرۃ فہم قالوا لا نتبع ذٰلک وانما نتبع اٰباءنا واسلافنا فکانہم عارضوا الدلالۃ بالتقلید واجاب اللّٰہ تعالیٰ عنہم بقولہ اولو کان اٰباءہم لا یعقلون شیئًا ولا یہتدون وفیہ مسائل المسئلہ الثانیہ تقریر ہذا الجواب من وجوہ احدہا ان یقال للمقلد ہل تعترف بان شرط جواز تقلید الانسان ان یعلم کونہ محقًا ام لا فان اعترفت بذالک لم یعلم جواز تقلیدہ الا بعد ان

تعرف كونه محقا فكيف عرفت انه محق وان عرفته بتقليد آخر لزم التسلسل وان عرفته بالعقل فذلك كاف فلا حاجة الى التقليد وان قلت ليس من شرط جواز تقليده ان يعلم كونه محقا فاذن قد جوزت تقليده ولو كان مبطلا فاذن انت على تقليدك لا تعلم انك محق او مبطل - وثانيها ان ذلك المتقدم كان عالما بهذا الشيء الا انا لو قدرنا ان ذلك المتقدم ما كان عالما بذلك الشيء قط وما اختار فيه البتة مذهبا فانت ماذا كنت تعمل فعلى تقدير ان لا يوجد ذلك المتقدم ولا مذهبه كان لا بد من العدول الى النظر فكذا ههنا - وثالثها انك اذا قلدت من قبلك فذلك المتقدم كيف عرفته آعرفته بتقليد ام لا بتقليد فان عرفته بتقليد لزم اما الدور واما التسلسل وان عرفته لا بالتقليد بل بدليل فاذا اوجبت تقليد ذلك المتقدم وجب ان تطلب العلم بالدليل لا بالتقليد لانك لو طلبت بالتقليد لا بالدليل مع ان ذلك المتقدم طلبه بالدليل لا بالتقليد كنت مخالفا له فثبت ان القول بالتقليد يفضي ثبوته الى نفيه فيكون باطلا انتهى ما في الكبير نزلت في المشركين امروا باتباع القرآن وسائر ما انزل الله تعالى من الحجج القاهرة والبينات الباهرة فجنحوا الى التقليد وقيل نزلت في طائفة من اليهود دعاهم رسول الله صلعم الى الاسلام فقالوا بل نتبع ما وجدنا عليه آباءنا لانهم كانوا خيرا منا واعلم الى اخر ما في تفسير ابي المسعود +

اقول - جواب ستجيبوم مبحث سوم آنکه مفتی بسیار دست و پا زده بنا بر عبارات

هر دو تفسیر را جسته جسته در آورده + و آنرا بدعوی خود دلیل قوی دانسته
حتی که شور و شغب بر آورده + اما بر ثباتش اصلا مطلع نگشته + زیرکه آن
دلیل عین دلیل بطلان دلیل مفتی است گر مفتی را ازان خبری هست
مفتی از جد می پردیا بر افگن پرده اش + تا به بیند اهل عالم فسق پنهان آشکار +
تفصیل این اجمال - برین منوال - است که اولاً مولانا عبد العزیز قدس
سره را باید دید که قول ایشان با عمل مطابق بود یا نه بر تقدیر اول دلیلش بیاورد +
اما دلیلش هیچ در پرده زمین موجود نیست - زیرا که این امر محقق و منتخب نیست که
مولانا حنفی بودند + و بر طبق آن کتاب ها نوشته رفتند + و احکام شرعی را بر نمط
حنفی مودی ساختند + حتی که جناب سید احمد صاحب قدس سره را بر همان طرز و
طریق خلافت دادند + که معز الیه ملک بملک ده بده - هدایت کنان می گشتند +
حتی که بشهر کلکته نیز تشریف آورده بر همان طریق حنفی مردمان را هدایت نمودند + و
بیعت کردند + و اکثران از راه ضلالت براه هدایت آمدند و جناب مولانا محمد
اسمعیل صاحب مرحوم و مرشدم جناب صوفی نور محمد قدس سره و دیگر علمای کبار
و فضلای والا تبار + نیز بمصاحبت التقبول بستار بودند + و همگنان با جرای
احکام شرعیه - بر طرز مذهب حنفیه - کوشان می ماندند + هذا لا یخفی علی من
له ادنی رحمهم الله تعالی علیهم اجمعین + و ماسوای آن من از زبانی
شاگرد رشید مولانا قدس سره سابق مدرس دوم هوگلی کالج مولوی محمد بدر
حسین مرحوم برادر پدر خود شنیدم مولانا محمد اکبر شاه مرحوم که از خط تلامذه بهترین مولانا
شاه عبد العزیز صاحب قدس سره در بنگاله آمده بعهده مدرسی مذکور بجال گردیده بودند
و مرا هم خداوند کریم باین عهده مدرسی اول همان مدرسه بجال نمود + و ما هر دو یک
کوشک تدریس و تعلیم می دادیم + و باعث اتحاد کلی + و قرابت شهری + بوقت

فرصت خفی وجلی . قیل وقال درونی وبیرونی بدی نمودیم . بر جمیع اقوال وافعال
مع عقائد تقلید مولانا قدس سره کالمعاینه مطلع گشتیم . حتی که نقلهاے خرق
عادات و حکایتهاے کرامات آیات مولانا از و یاد داریم . ونیز از زبانی صاحب
ردّ المتعه مولانا حیدر علی صاحب که شاگرد رشید مولانا قدس سره المجید بود . ووقتی
بلواے هند بقصد هجرت بکلکته چندی قرار گرفت . وبعد ازان بتوسط جهاز سفر حجاز
برگرفت . حال تقلید شاه صاحب بخوبی دریافتیم وهر دو شاگردان مذکوران را
بتقلید امام ابوحنیفه رح مقلد یافتیم . پس گویا نسبتم بسوی مولانا مثل نسبت
امام صاحب بسوی نبی کریم ﷺ است .

نقل خط مولانا انیکم رفاهم والی معارج الدارین اتاهم الثاقب
والفکر الصائب سلمهم الله . مولوی صاحب اعلی مراتب مجمع فضائل ومناقب
خادم
زاد الله من بعد التحیات المسنونة واهداء الدعوات التی هی بها الا
معجونة وباصناف الخیر والبرکات مملوة ومشحونة وبالاجابة من
الله تعالی ان شاء الله مصحوبة ومقرونة بر ضمیر صفا پذیر مخفی ومحتجب نماند
که زبان بعیان منتقضی می گردد که اخلاص نامه محبت شمامه چهره وصول بر افروخته وخاطر حزین را
از همیت آن رواج مایه سرور وشادمانی نمانده مواقعات بحیرت باد احوال مزاج چه نویسد
که صورت ملال خواطر محبان ودوستان است امراض گوناگون وعوارض بوقلمون
قسمی جالب مکروهات وسالب مالوفات مشخص از زمان واوقات ومکدر شهور واعوام
بلکه لیالی وایام بلکه دقائق وساعات واقع شده اند که اجمال آنها تفصیلے وتفصیل آنها
تطویلے میخواهد لیکن بمحض فضله تعالی کلمه الحمد لله علی کل حال ورد لسان حال وقال است
ونعوذ بالله من حال اهل النار باوصف این همه نگهبا تعلق خاطر بدریافت حالات مخلصان
ومحبان عموما وآن زبدة المحبین خصوصا مع متعلقان بیش از بیش می نماید ترصد که

از احوال عافیت اشتمال خود و مولوی امین الله و کیفیت اولاد ایشان و آنکه آن حضرات

را تاہل جدید ہم واقع شدہ و باز و علی الشق الاول در وطن باد و مسکن و تحوذ اکثر گاه

گاه مطلع می فرمودہ باشند که بر اطلاع احوال دوستان لنوع حسن لقا ہم و فقیر را

در حق خود و متعلقان خود دعای بالخیر تصور باید نمود لقبیل المرام اینکه تفصیلات کتاب

مولوی نذر حسین جازم التشرف شدہ اند ہر گاه که در دار الامارة کلکته خواہند رسید

و بملاقات آن مجمع فضائل بہرہ اندوز خواہند شد و استدعا سبق از کتب منتہی تحصیل

که منظور دارند از خدمت آن صاحب خواہند نمود لقاین بر وفق استدعای ایشان توجه

والتفات سبق باید گفت که مرد مستعد اند و علاقه تلمذ باین خاندان دارند و در مرام

ایشان را امداد و اعانت خصوصاً در امر جاگیر مدرسه مبذول باید نمود زیادہ بجز

اعادہ دعوات و تحیات چه نگارش رود و اسلام مولوی امین الله را سلام مسنون و

دعای طول عمر و کثرت علم و حسن عمل و سعادت تحت تحفه نیاز است + بیان عبد العزیز

مہر مولانا - رقیمه فقیر عبد العزیز عفی عنه دستخط مولانا - مولوی امین الله صاحب

مکتوب الیه مولانا اند - الغرض از ہمین بزرگان حال تقلید مولانا بخوبی

دریافته شدہ + بر کسی مخفی نماندہ + پس غیر مقلدان بجہ ملت مولانا را غیر مقلد

دانند + و عبارتش را حجت آرند +

و بر تقدیر ثانی اعتبارش چیست که دیگران را نصیحت و خود را فضیحت است + اگر

تقلید شخصی را مقبوح غیر مشروع می دانند + چرا به تقلید ابو حنیفه رحمہ عمل می نمودند

پس مضمون اتأمرون الناس بالبر وتنسون انفسکم بر عدم تعمیل حکم

ایشان حجت کافی است + و علاوه بر آن دلیل بر تقلیدش تحفه اثنا عشریه شافی و

ثانیاً - گر فتم که حسب مراد شما ای مفتی از قول ہر دو مولانا تقلید باطل گشت

اما تقلید بالتعیین کجا باقی ماند آن ہم باطل گشت + و چون تقلید شما باطل گشت

همانا اسلام شما هم باطل گشت ٭ که بالکل احکام شریعت و ارکان طریقت

مربوط بالتقلید است ٭ زیرا که در صحاح اکثر جا مضمون حدیث مرقوم است نه بجنسه

الفاظ احادیث مرقوم نیست ٭ کما لا یخفی هذا علی المحدث علی هذا القیاس اکثر فهم مضامین

آیات قرآنی بر علم تفسیر و شان نزولش موقوف است ٭ کما لا یخفی هذا علی

المفسر ٭ و تعمیل احکام آن هر دو مومنان را ناگزیر و لابد است که عین شریعت است ٭

و تعمیلش بلا تقلید محدثین و مفسرین اهل اسلام را گزیر نیست ٭ که بنای اسلام بر همان

منحصر است ٭ پس چون تقلید نزد شما ابلیس هر دو مولانا باطل گشت ٭ پس اسلام شما هم

باطل گشت ٭ فبئس ما جئتم به و ساء ما استدللتم اگر گویند که هرگاه بلا تقلید

محدثین و مفسرین اهل اسلام را گزیرے نباشد ٭ پس تقلید ایشان باید ٭ نه تقلید آئمه

شما باید ٭ گوئیم که تقلید آئمه از تقلید محدثین صحاح و مفسرین قرآن بیرون نیست ٭

بل بسکه عین و مقرون است ٭ چنانچه از وسائط کتابت دست را بیرون نمی کنند ٭

اما کتبته بالقلم گویند ٭ پس مقلدین نیز باعانت احکام شریعت و ارکان

ملت آئمه کرام را مثل اعانت قلم در کتابت وسیله گرفتند ٭ زیرا که آئمه رح امتیاز

صحیح و سقیم و رطب و یابس میدارند ٭ نه مانند یهود و نصاری که احبار و رهبان

را ارباب تصور نموده پرستش آئمه رح سازند ٭ هذا زعمکم الفاسد ٭

و وهمکم الکاسد ٭

ثالثا ـ از مفتی باید پرسید که قول هر دو مولانا را بچه علت حجت گرفتند ٭ آیا

هر دو مولانا را باعث عزیمت لیاقت و فوقیت و فضیلت تقلید شاید باید ـ اگر اول

است فهو المراد فلا بد لبیننا الفساد که ما هم آئمه را افضل می دانیم ٭ و با قوال

معتقد و متمسک ایشان می گردیم ٭ و تقلید می نمائیم ٭ اما جائی تعجب است که شما چرا عار

۱ے جیسا نہیں مخفی ہے اوپر معلم

۲ے پس یہ بے وجہ و بے حجت سکتے ہوئے اور یہ بے وجہ استدلال کیجئے تو تم ۱۲

۳ے کیا سینے اور نیکو فہم ہے ۱۲

۴ے یہ گمان تمہارا فاسد اور وہم تمہارا کاسد ہے ۱۲ الفقیر

تقلید را از دست دادید + و هر دو مولانا را مقلد گشتید + اگر شما را تقلید مولانا عار

و ننگ نشد + نه هر دو مولانا را نیز به تقلید آئمه عار و ننگ نشد + مارا به تقلید مقلد

مقلد شما که افضل الفضلاء و اعلم العلماء اند چرا عار و ننگ خواهد شد + و به عقل و درک شما

متحیرم + و از قول و فعل شما متعجبم + که شما افضل را زندیق و بدعتی و مشرک فی الرسالہ

مشرک دانسته در گذاشته فاضل مقلد مفضول همان افضل را تقلید نمائید + [illegible] برین

عقل و دانش بباید گریست + و معهذا چه خوش که ایشان مذهب جدید خود را حق و تحقیق

دانند + و طرفه دیگر همین است که کسانرا به زعم خود سبیل رشاد نمایند و هدایت می کنند +

حالانکه بطلان عقیده شما اظهر من الشمس + و ابین من الامس است زیرا که مسلم است

که هر شئ را بنا بر فساد باشد + مبنی علیه هم فاسد باشد + و چون باعتقاد شما بنا افضل

فاسد است + پس مبنی علیه هم فاسد خواهد شد + یعنی اگر تقلید ابوحنیفه رح باطل است

تقلید مولانا هم باطل است + که بنا بر باطل است + و تقلید باطل باطل است +

پس تقلید مولانا هم باطل شد +

رابعًا - گرفتیم که قول هر دو مولانا مطابقت دلیل شمات انان مضائقه ندارد مگر

هر چه هر دو مولانا تحریر فرموده اند + برای خود ها نوشته اند + و هر رائے که بلا استدلال

و استنباط از نص باشد + قابل حجت مجرد نباشد + کما رواه البیهقی فی

المدخل و ما قالوا برایهم فالقه فی الحش + و مجرد قول منطقی بلا دلیل

شرعی را چه مزیت است که بر اقوال آئمه کرام که بدلائل منقول شرعی + و حجج مقبول

الهی + و براهین منقول نبوی و اقوال اجماع صحابی + مبرهن و مقرّن ساخته اند +

فوقیت دهیم + خصوصًا بر قول پدر مولانا مولانا شاه ولی الله مرحوم قدس سرهما که در

ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء برخلاف این قول مولانا نوشته اند عمل نمائیم + و قول

پدر را از قول پسر بهتری دانیم + که پسر خود قول پدر را جا بجا دلیل آورده اند تحکیم

سے جب روایت کیا اوس کو بیہقی نے مدخل میں اور اوس میں یہ بھی کہا کہ جو [illegible] بھی [illegible] ہے پیکو اوس کو [illegible] میں

۱۶۵

خورد بکم ؛

عبارت ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء این ست که اصل معنی اجتهاد انست که جمله عظیم از احکام

فقه دانسته باشد بادلهٔ تفصیلیه از کتاب و سنّت و اجماع و قیاس و هر حکمی را منوط بدلیل او

شناخته باشد وظن قوی بهمان دلیل حاصل کرده پس درین زمانه مجتهد نمی تواند شد

مگر کسیکه جمع کرده باشد پنج علم را علم کتاب بقراءة و تفسیرا و علم سنّت باسانید آن و

معرفت صحیح و ضعیف و آن و علم اقاویل سلف در مسائل تا از اجماع تجاوز ننماید و

نزدیک اختلاف علی قولین قول ثالث اختیار نکند و علم عربیت از لغت و نحو و غیر آن و علم

طرق استنباط و وجوه تطبیق بین المختلفین انتهی و نیز این عبارت منار بران شاهد ست

و شرط الاجتهاد ان یحوی علم الکتاب بمعانیه و علم السنة بطرقها وان یعرف وجوه القیاس

بطرقها هکذا فی جمیع الکتب للاصول ؛ پس در مفتی که دعوی اجتهاد نماید

اجتماع همان پنج علوم وغیره معلوم ؛ و دیگر اوصاف نیز صاف معدوم ؛ و نیز در

ازالهٔ مذکوره آذامرنا الی التقلید لحب الناس قوم ؛ و در کتاب انصاف و

بالجملة فالمذهب للمجتهدین سر الهمه الله تعالی للعلماء و جمعهم من

حیث لا یشعرون گفته ؛ و در کتاب فیوض الحرمین عرفنی رسول صلعم

ان فی المذهب الحنفی طریقه انیقه هی اوفق الطرق بالسنة المعروفة

التی جمعت و نقحت فی زمان البخاری و اصحابه نوشته ؛ و در کتاب

عقد الجید اعلموا ان فی الاخذ بهذه المذاهب الاربعة

مصلحة عظیمة فی الاعراض عنها کلها مفسدة کبیرة

قال رسول صلعم اتبعوا سواد الاعظم فلما اندرست المذاهب

الحقة الا هذه الاربعة کان اتباعها اتباعا للسواد الاعظم

والخروج عنها خروج عن السواد الاعظم انگاشته ؛

بلکه خود مولانا عبد العزیز صاحب که پدر نیست و نهم تحفه اثنا عشریه انحصار مذاهب را بر اربعه نوشته + فماذا تقولون یا ایها المعاندون +

خامسًا - هر دو مولانا از همان تقریرات و تحریرات خود هرگز و هرگز عینیه ابطال تقلید ائمه اربعه مراد نداشتند + بلکه ابطال تقلید کفار مراد داشتند + که شان نزول آیت اشاره بر ابطال تقلید کفار و احبار راست + نه ابطال تقلید ائمه اخیار + کما زعمتم + ع + هر سخن وقتی و هر نکته مکانی دارد + اما اگر کسی مثل مفتی صحابی شعاری و جهالت و ثاری + راه ضلالت گزیده بجای ابطال تقلید مشرکین و کفار ابطال تقلید ائمه ابرار + مراد گیرد + دگر راه شود + هر دو مولانا را چه قصور است +

۴۸

هرگز ایشان را این معنی منظور نیست + که مولانا فخر رازی خود شافعی و مولانا شاه عبد العزیز خود حنفی بودند + و بتقلید احد الائمه احکام دین را مودی ساخته رفتند + چون غیر مقلدان را بعبارت بعداوت ائمه صاحب کرامت بغارت رفته و بصیرت گشته + لهذا بدیدن این معانی مفید نور چشمان ایشان کور شده +

نظم

چشم دل بکشا بدین بی انتظار | هر طرف آیات قدرت آشکار +
چشم سر خیره بیست خود چیزی ندید | چشم سر در مغز سر چشمه سپید +

معهذا اگر تحکمًا گویند که هر دو مولانا ابطال تقلید ائمه مراد داشته اند + گوییم که بالراس والعین تسلیمش می کنیم + بنا بران قول هر دو مولانا را هم تقلید کردن نتوانستیم + تا عدم تعمیل حکم ایشان (که تقلید باطل است) لازم نیاید + نامر مانیم متصور نگردد + فهما اعظم شانه تعالی لیحق الحق و یبطل الباطل ولو کره المجرمون + اگر باز گویند که ازین ابطال ابطال تقلید ائمه هم لازم آید گوییم لا نسلم زیرا که تقلید هر دو مولانا بقول شان باطل گشته و باطل معارض غیر باطل نمی تواند شد +

ساد بسا۔ مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب خود قدس سرہ خود تقلید مولانا
فخرالدین رازی صاحب کبیر نمودہ اند؛ چنانچہ عبارت تفسیر بالفارسی ترجمہ
کردہ بتفسیر عزیزیہ درج نمودہ اند؛ چنانچہ آنرا مفتیان دلیل آوردہ اند؛
و آنرا حجت دیگر تصور کردہ اند؛ حالانکہ ہر دو یک حجت است؛ پس اگر تقلید باطل
است؛ پس تقلید مولانا ہم صاحب کبیر را باطل است؛ و باطل حجت نمی تواند شد؛
پس قول مولانا ہم حجت نمی تواند شد؛ علی ہذا القیاس قول صاحب کبیر ہم حجت
نمی تواند شد؛ کہ خود تقلید را احسن دانستہ بتقلید امام شافعی رح مقلد گشتہ؛
و احکام شریعت را بہمان تقلید او کردہ؛ و درین تقریر تفسیر بحر روایت عدی
بن حاتم اخرجہ الترمذی را تقلید ساختہ؛ یعنی آن تقلید را کہ حلت حرام نوشتہ اند
پس ہرگز از تحریر خود نقل حرمت تقلید ائمہ دین مراد نگرفتہ؛ ۔ اگر کسے گوید کہ
اگر چنین باشد ہر دو مولانا چرا چنین نوشتہ رفتند؛ گویم کہ مطلب ہر دو مولانا ہمان
دیگر است کہ من نوشتہ ام نہ مطلب مفتی را غرض داشتہ بودند؛ اگر حسب مطلب مفتی
مراد باشد ہر دو مولانا بتحریر خود ملزم باشند؛ حاشا کلا آنان چنان نیستند؛
دیگر شنو یا چیزے دیگر بطور ترقی می گویم کہ اگر حسب مطلب مفتی مولانا فخر رازی رح تحریر
نمودہ باشند اعتبارش نکنم؛ کہ بمقابل امام اعظم رح آنرا طفل مکتب می دانم؛
کما فی میزان الشعرانی وحکی لی ان شخصا دخل علی من ینسب الی
العلم یا ان اکتب فی مناقب الامام ابی حنیفة رض فنظر فیها
واخرج لی من کمه کراریس وقال لی انظر فی هذه فنظرت فیها
فرأیت فیها الرد علی الامام ابی حنیفة رض قلت له ومثلك
یشنع کلام الامام حتی یرد علیه فقال انما اخذت ذلك
من مؤاخذ للفخر الرازی فقلت له ان الفخر الرازی بالنسبة

۷۹

الی الامام ابی حنیفة کطالب العلماء وکاحاد الرعیة من السلطان الاعظم وکاحاد النجوم مع الشمس وغیر ذالک

سابعًا۔ از اول عبارت صاحب کبیر تا لا یہتدون صاف صریح و واضح و لائح است کہ این آیت بر حال کفار نازل است نہ بر شان مسلمانان زیرا کہ لا نتبع ذالک و انما نتبع اباءنا گفتن کار مومنان نیست۔ باز آنرا بر شان مومنان اطلاق کردن محض بے خردی است۔ و بلکہ نادانی کما مر ذکرہ مرارًا

ثامنًا۔ اگر درین آیت اشارہ است بابطال تقلید بدو طریق۔ پس من ہم می گویم کہ ہمین آیت اشارہ است بابطال تقلید غیر معین ہمان دو طریق۔ طریق اول آنکہ ای مفتی آنکہ ہر کرا باید تقلیدش کند باید پرسید کہ ہر کرا در مسئلہ تقلید می کنی تمیز تو محقق است یا نہ اگر محقق بودن او را می شناسی پس باوجود احتمال مبطل بودن او چرا او را تقلید می کنی و اگر محقق بودن او را می شناسی پس کدام دلیل می شناسی اگر بتقلید می شناسی سخن در ان خواہد رفت و تسلسل لازم خواہد آمد و اگر بعقل می شناسی پس آنرا چرا در معرفت حق صرف نمی کنی در کار تقلید ہر کہ دم بر خود گوارا می داری در مادام مہیا سازی

طریق دوم آنکہ کسی را کہ در مسئلہ تقلید می کنی اگر این مسئلہ را او ہم بتقلید دانستہ است پس تو و او برابر شدید بلو راجح تر چیست کہ تقلید او می کنی و اگر بدلیل دانستہ پس تقلیدش تمام می شود کہ تو ہم آن مسئلہ را ہمان دلیل بدانی و الا مخالف او باشی نہ مقلد او و چون تو ہم آن مسئلہ را بدلیل دانستی تقلید ضائع شد۔

علی ہذا القیاس از عبارت مولانا رازی رحمہ اللہ مدعا من ثابت است کہ مضمون ہر دو یکی است ہوای مفتیان چرا چنین عبارت را دلیل خود ساختید کہ ذلیل شدید و دعوی اسلام خود را بر باد دادید۔ عیب شود و سبب غیر گر خدا خواہد

تاسعاً۔ اگر حسب مراد مفتی مراد مولانا مراد او باشد؛ پس مولانا را قول دیگر معارض
این قول گردد؛ و این امر شایان مولانا نباشد؛ چنانچه مختصر انصاف می کنم انصاف
بکنید؛ اعتساف مکنید؛ آن عبارت این است که کسانیکه اطاعت آنها بحکم خدا
فرض است شش گروه اند از انجمله پیغمبران تا آخر و از انجمله مجتهدان تا آخر و از انجمله سلاطین
تا آخر و از انجمله شوهر در حق زن و از انجمله والدین در حق اولاد و از انجمله مالک در حق
مملوک تا آخر حالا از مفتیان می پرسم که اگر مولانا را رد تقلید آئمہ اربعہ مجتهدین مراد
بودے؛ اطاعت حکم مجتهدین را چرا بفرضیت داخل ساختندے؛ پس از قول
مولانا ابطال تقلید آئمہ چرا باشد؛ بلکه فرضیت تقلید آئمہ مجتهدین لازم می گردد؛
که با تقلید حکم مجتهد اطاعت خداتعالی هرگز متحقق نباشد؛ فجاء الحق حقًّا
وزهق الباطل باطلا وكان الباطل زهوقا +

گوش خر بفروش دیگر گوش خر کین سخن را در نیابد گوش خر

عاشراً۔ اگر مولانا مقلد ابوحنیفه رح نبودے؛ هرگز بتحفه اثنا عشریه جمع
نماز ظهر و عصر و نماز مغرب و عشاء که اهل التشیع می کنند؛ و دیگر آئمه اهل السنت نیز روا
رفتند؛ تخطیه نکردے؛ نه مطابق امام ابوحنیفه رح دلیل آوردے؛ -- عبارت
تحفه این است و نیز تجویز کنند جمع در میان ظهر و عصر همچنین در میان مغرب و عشاء
بغیر عذر و بغیر سفر که خلاف نص قرآنی است حافظوا على الصلوات
والصلوة الوسطى ان الصلوة كانت على المؤمنين كتابا موقوتا

پس چرا مولانا را خواه مخواه اتهام غیر تقلیدی می دهند؛ و در ان امر پیشوا ایشان
خود سازند؛ و اتباع مخالفین این اتباع و اتهام نیست؛ مگر مثل اتباع و اتهام
نصاری حضرت عیسی علیه السلام را در پسر خدا بودن است؛ فانظروا یا
ایها الاذهبون الی ما یؤل امرکم؛ وکیف یضل کم الشیطان

۸۱

عن دینکم + اسوای آن ہمہ عبارت تحفہ حنفیہ و عبارت کید بشی ام ولکی و حکیم و مسائل المضار و خاتمہ بر تقلید مولانا شہادت می دہد + و لبکہ بر تکرار بتا غیر مقلدین اطلاع می نماید + پس با وصف آنہا مولانا را غیر مقلد گفتن گویا آفتاب عالمتاب را بانگشت یا بتراب پنہان داشتن را دعوی کردن + چون این محال است + آن ہم محال است + پس این قول نیست + مگر قول جہال است + قابل قبول قال نیست + زیرا کہ بعضے از وال را خدمال است + کہ بزرگان ذی اقبال ایں اولیست خود اقبال نماید بذا الشا مشابہ الاول ولاقوة +

تنبیہ - بعد از تسوید تاویلات ما تقدم تفسیر عزیزی را مثل تفسیر کبیر بعد تتبع کثیر و تلاش عزیز یافتم + چون و بدم عبارت مذکور را بہ تحت قولہ تعالی صم بکم عمی فہم لا یعقلون یافتم پس خوشنود گشتم + و شکر خدا بجا آوردم + کہ بایں و شاد شدم + و مراد نامردان غیر مقلدان برباد و نامراد یافتیم + کہ حسب تاویل ما میم در تقلید کفار مرقوم است دیدیم + نہ در تقلید آبا ابرار کما ز عمو او یافتن تو انم + زیرا کہ نزول آیت بر شان منافقان و کفار یافتم + چون قیاس غیر مقلدان مع الفارق است + پس مراد ایشان نامرادان بطلان پیوست + زیرا کہ پیران پیر ایشان نیز بتقلید شخصی مقلد بودند و احکام ہا تقلید اکرده رفتند +

تذکرہ چہاردہم

قال المفتی - پس آیات کریمہ مذکورہ بالا سے صاف ظاہر ہے کہ مقلدان زمانہ با وصف درس و تدریس صحاح ستہ و قرآن مجید کی بنا بر اعتماد و اعتقاد مختترعہ متاخرین اور رسم و عادت اہل کتاب کی ۔ نصوص صریحہ قرآن و حدیث سے بلتائکف الحیل و تاویلات رکیکہ مقابلہ و معارضہ کرتے ہیں اور کہتے ہیں کہ ہمکو فہم و فراست کہاں ہے کہ مقاصد قرآن و حدیث سمجھیں یا ان جو کچھ اسلاف کرام نے قواعد و اصول مقرر کئے ہیں اور مسائل

کرتا ہوں لیس امیر فرموده در رسول مقبول صلعم است لتتبعن سنن من قبلکم شبرا بشبر و ذراعا بذراع حتی لو دخلوا جحر ضب تبعتموهم قلنا یا رسول الله الیهود والنصاری قال فمن انتهی ما فی صحیح البخاری وغیره من کتب الحدیث +

اقول - بر ارباب دانش و اصحاب بینش مخفی و محتجب نماند که این عبارت مفتی محض مہمل و بے معنی است - و بعدم مربوطی سابق خیالے جلی زیرا که از آیات مزبوره حال مقلدان مراد و تخریج آنها بیچگی از انها حال ہرگز نمی شود و نه تضمنا نیز مفهوم گردد کما قیل قلم یا ایها الناظرون شاید معنی المعنی فی بطن الشاعر + بدل مفتی چیزی دیگر بوده باشد ورنه از تحریرات مذکوره و تقریرات جزئیه معلوم شد آیات کریمه مسطوره بر حال مشرکین نازل است ہرگز بر شان مؤمنین نازل و مصداق نیست پس تفریع مفتی لغو شد و مفید مطلب نشد و دیگر بشنوید که ہرگز ہرگز آیتے بر مقلدان بلطائف الحیل و تاویلات رکیکه بنصوص صریحه قرآنی و حدیث نبوی مقابله و معارضه نمی کنند بلکه بمعنی حقیت را سے پر بنده اما خود مفتی بلطائف الحیل و تاویلات رکیکه و تقریرات باطله و تحریرات فاسده آیات مذکوره را بر شان مقلدان مؤمنان اطلاق کرده حالانکه ایشان مصداق آنها نیستند پس گویا این تقریر مثل تقریر زنے فحشه فاحشه است که زن صالحه عفیفه را فحشه و فاحشه تصویر کرده بجرم فاحشگی مجرم گردانیده متهم کند و خود آنچنان ر این از راه فحش ساخته تا تا دیر حال - تغییر بر شان نماید همچنان مفتی نیز خواه مخواه چند آیات قرآن را بر حال مقلدان منطبق تصور کرده در میان غیر مقلدان شایع و ذایع ساخته و از این غرض میلان ایشان بدل پنهان داشته که وحید مقلدین شریعت را یا مقلدین غیر شریعت جبر ثبت باید و سلمای طریقت را با تفسیر این

سرا این است دلیل ہاں تک اگر پیروی کرو گے تم طریقوں کی ان لوگوں کی جو تم سے پہلے تھے برابر بالشت ہاتھ برابر ہاتھ کے یہاں تک کہ اگر داخل ہوں بل گوہ میں تو تم بھی ان کے ساتھ داخل ہو گے ہم نے کہا یا رسول اللہ کیا یہود و نصاریٰ مراد ہیں فرمایا اور کون ہے ۱۲

۸۱۳

ایام جاہلیت چہ مشابہت + جای تعجب است کہ ہمین عقل و دانش - و فہم و بینش - دعوی
اجتہاد نمایند + چہ نسبت خاک را با عالم پاک + چہ خوب خود نہ فہمند با دعوی فہم دارند
مثنوی آنکس کہ نداند و بداند کہ بداند + در جہل مرکب ابد الدہر بماند +
دیگر بشنوید کہ مفتی مقلد از الطعن و طنز می گویند کہ مقلدان می گویند کہ ما را فہم نیست
کجا کہ بر مقاصد قرآن و حدیث عبور یابیم + ہر چہ اسلاف کرام قواعد و اصول مقرر
کردہ اند بران عمل نمائیم + الغرض مفتی صاحب باین عبارت خود مقلد از خندہ
گرفتہ اند + و امر تقلید را معیوب گردانیدہ اند + حالا از مفتی صاحب می پرسم کہ
ازین دو فریق کدام را طریق بہتر است یکے جاہل خود را عالم داند + و بر طبق علمش
عمل کند + دیگرے جاہل خود را ہم جاہل داند + و با استفتای عالم کار کند + اگر طریق
فریق اول بہتر است + البتہ طریق فریق شما نیز بہتر ہست + و اگر طریق فریق ثانی
بہتر است + طریق فریق مقلدان بہتر ہست + اما نزد ہر فریق طریق فریق
ثانی انیق است + نہ طریق فریق اول کہ خود بہ جہالت غریق است + کدام بہیمی
طریق انیق کند + اگر کند حریق را حقیق سازد + چنانچہ جناب مفتی صاحب نیز طریق
فریق اول طریق خود ساختہ + این حدیث را در اینجا در آوردہ + و صاف و صریح
آئمہ اربعہ کبار را - با یہود و نصاری و رہبان و احبار تشبیہ دادہ + بنا بران بر
مقلدان ایشان مفہوم حدیث را اطلاق ساختہ + و بر ایشان فرمودہ رسول مقبول
راست آمدہ گفتہ + العیاذ باللہ + اما اگر راست پرسند کہ این حدیث بحسب
مفہوم بر مفتیان صادق و لازم آید زیرا کہ ایشان تقلید نصاری نمودہ ترویج خروج
زنان مومنان را بہ عیدگاہ و بغیر ذلک فتوی دادند + و جا بجا بتوسط مطبوعش
شائع و ذائع ساختند + تا بہ تدریج حسب دستور نصارا رفتہ رفتہ بفریب و ترویج شہوت
رانی کردن توانند + ہذا لا یخفی علی من یری فتوا ہم و رسالات

حجاب قوله تعالیٰ - فسئلوهن من وراء حجاب ذلکم اطهر لقلوبکم و
قلوبهن - وقوله تعالیٰ وقرن فی بیوتکن - و روایت بخاری از حضرت عائشه
رضی الله عنها در بارهٔ حضرت سوده رضا و قول حضرت عائشه رضا و روایت ابن عمر و عمر رضا
که در صحاح و تیسیر الاصول وغیره موجود اند + در مخالفت خروج زنان حجت کافی
و علت شافی بود + اما شاید باعث کور چشمی - و ضلالت باطنی همچنین فتوی از
ایشان رد نمود + طرفه این است که زنان خود را بیرون نمی کنند + دیگر اینرا اصرار
و از بعض حدیث که قبل آیت حجاب وارد شده بود هر دو ما نزاعی تر بیانند + و حمقا و سفها
غریب ایشان نفهمیده - اتباع امر ایشان کرده زنان خود را بیرون سازند + و
ایشان بحولی نظر باز می کنند + اما جهلا نفهمند که اگر همچنین حدیث واجب الاتباع
بودی چرا آمرین نیز درین امر مامور نمی شوند + بچه علت خود را مستثنی شمارند +
شاید خود را خارج عن الامة پندارند + ورنه چرا آنرا بر خود نه پسندند + -
چیزی دیگر به طرز دیگر جواب حدیث متقدم می گوییم اگر فهم دارند + بفهمند + که فی
الحقیقت مضمون حدیث للشیطن آه مذکور علی وجه الکمال حسن جمال بی غیر مقدار
دال است که گویا ایشان بروایت ترمذی - بر خلاف نص قرآنی شبرا شبرا ذراعا ذراعا
بسوراخ مضمون خبر احادی یا بن حاتم خزیدند + و اصلا خیال مخالفت قرآن
و عدم موافقت عربی لسان - و بغیر مطابقت لغت و نحو و بلاغت و بیان - نکردند +

کما هو ذکرها فی التذکرة الثالثة عشر +

بطرز دیگر چیزی دیگر شنوید که اگر معانی حدیث و قرآن هر که
مدعی فهمیدن گردد + حضرت ابوبکر صدیق رض بر منبر نشسته مطول خطبه نمی خواندی +

یا ایها الناس انکم تقرؤن هذه الآیة (لا یضرکم من ضل
اذا اهتدیتم) وتضعونها علی غیر ما وضعها الله عز و جل

۸۵

كذا فی الازاله + نه حضرت عمر فاروق رض لولا علی لهلک عمر فرمودہ
ای مفتیان حالا چون کنید + دریں قول این ہر دو بزرگان چہ گوئید + شاید
شما خود را از صحابی کبار نیز اعلم بالقرآن دانید + بنا بران معنی قرآن و حدیث را
(کُلّما کُلّما) گوئید + لاحول ولا قوۃ + — + دیگر می گوئیم بشنوید کہ آرسے
ان ما می گوئیم کہ ہرچہ آئمہ اربعہ خیر القرون قواعد و اصول مقرر کردہ رفتہ اند بران
عمل می نمائیم + اما شما بر قواعد خواہش نفسانیہ ـ وضوابط شیطانیہ خود ہا و بخیال
شر القرون عمل نمائید + مع ہذا خویشتن را محمدی شمارید + لاحول ولا قوۃ ای
مفتیان حدیث خیر القرون قرنی آہ را از حفظ مدہید + نہ ہر قوا فقہ
و اصول آئمہ خورده گیرید + بلکہ بران عمل نمائید + و آنرا حسن دانید + تا اجر یابید +
لقوله صلعم من سن سنة حسنة فی الاسلام كان له اجرها
واجر من عمل بها ـ ولقول حضرت ابن مسعود رض ما راٰه المؤمنون حسنا
فهو عند الله حسن كذا فی الكتب للحديث +

تذکرہ نوازدہم

قال المفتی ـ حیف صد حیف طریقہ و شعار مقلدان نافہمان یہ کہ اقوال آئمہ مجتہدین پہ
کبھی کاربند نہیں ہوتے ہیں بلکہ بوادی جہالت میں بمقتضائے مضمون آیہ کریمہ
فی کل واد یهیمون سرگردان رہتے ہیں اور تابعداران و متبعان خدا و
رسول کو بزعم فاسد اپنے سب و شتم و زد و کوب کرتے ہیں اور لا مذہب بددین کہتے
ہیں پس یہ سب آثار و شعار انکا بسبب ہوائے نفسانی و موجب عدم تدبر قرآن و
حدیث و اقوال سلف صالحین و متاخرین محققین کی ہے اور اقوال بلا دلیل پر نازان
و فرحان ہیں +

اقول ـ بر حیف مفتیان نافہمان مرا حیف صد حیف است کہ ایشان خود نافہمانند

که فهیمان و عاقلان و عالمان و مجتهدان را نافهمان می گویند * و درینوقت بعبارت
بالائی خود بر قواعد اسلاف خود گرفتند * درینجا بات عدم تدبر اقوال سلف
را بمذمت مقلدین حجت آوردند * چون نباشد دروغگو را حافظه نباشد * فانظروا
یا ایها الاخوان فانظروا ـ طرفه بران اینست که تاسف بران خورند * دیگران
را بهتان تصور نند * ورهنمایان را گمراه شمارند *

بیت

چشم بد اندیش که برکنده باد	عیب نماید هنرش در نظر
هر آنکه تخم بدی کشت و چشم نیکی داشت	دماغ بیهوده پخت و خیال باطل بست
بیت برکنده به آنچشم که بدبین باشد	بدبین همه جا در خور نفرین باشد

اگر چنین نمی بودند * چرا مستحق زد و کوب سب و شتم می شدند * و چرا بوادی
جهالت و بصحرای حماقت سرگردان * و بدریای حرص ثروت امامت غوطه زنان
می ماندند * و چرا لامذهب و بددین مشهور و منسوب گشتندی * یا ایها الاخوان
دعوا الحرص علی الدنیا واصلحوا بین اخوانکم فان الصلح خیر لنا ولکم *

تذکرهٔ بستم

قال المفتی مسلم الثبوت این مذکور است عن ائمتنا لا یحل لاحد ان
یفتی بقولنا ما لم یعلم من این قلنا انتهی وهکذا فی سم القوارض
ملا علی القاری الهروی *

اقول ـ این قول ائمه برای مفتیان مقلدان خیلی مفید است تا که مثل ترجمه حدیث
خوانان بحجر دیافت قال النبی صلعم بقول اجنبی فریب نخورند * بل حتی الوسع
صحیح و سقیم و رطب و یابس را تمیز سازند * و هر قول را با ائمه منسوب دیده عمل ننمایند *
تا شاید قول مخالف با ائمه مختلط یافته شده باشد * و آن قول از قرآن و حدیث خارج
و مخالف بوده باشد کما فی المیزان للشعرانی رح وانما قالوا ذالک

۸۷

(اخبروا بکلامنا المحائط) احتیاطا للامة وادبا مع الرسول
صلعم ان یزید احدهم فی شریعة صلعم شیئا لم یرده ولم
یرضه وخوفا ان یکذب احدهم من جملة ائمة المضلین اذا زاد
فی الشریعة شیئا فیما ذکر ۱۲ پس ازین رد تقلید لازم نمی آید اگر گوید که آید
گوئیم که پس ازین حدیث رد تقلید رسول صلعم ہم لازم آید (معاذ الله منه)
خطب النبی صلعم بمنی فقال ایها الناس ما جاءکم عنی یوافق کتاب
الله فانا قلته وما جاءکم یخالف کتاب الله فلم اقله وهکذا فی
التوضیح و نور الانوار والاحمدی و در حسینی نیز بلا انقطاع عن التمیم
ترجمة آورده و ایضا ہمین مضمون مولانا شاه ولی الله صاحب قدس سره
در حجة الله البالغة صریحا نقل کرده (وفی هذا القسم) قوله صلعم کلامی لا ینسخ
کلام الله وکلام الله ینسخ کلامی وکلام الله ینسخ بعضه بعضا
وایضا این حدیث را در مشکوة آورده پس ازین تمسک عامی و ظهور جلی گشت
که عاملین بالحدیث را باید که اول حاوی المضامین للقرآن والحدیث شوند پس
بر آن عمل نمایند تا بقول النبی صلعم من کذب علی متعمدا فلیتبوء مقعده
من النار اخرجه البخاری و بروایت ترمذی قال رسول صلعم اتقوا الحدیث
عنی الا ما علمتم فمن کذب اه کذا فی المشکوة . بنار جہنم نروند و ملبوس
نشوند ازین تقریر نیز من وجه تقلید امام ابوحنیفه رح واجب شدن لازم آمد که
مثل معتزله کسی حاوی المضامین للنصین المذکورین نشد و باسوای آنکه بقول عثمن
آجمعنا آه ردو تقلید لازم آید پس بقول حضرت ابوبکر صدیق رض اقیلونی
اقیلونی اه و بقول حضرت عمر ابن الخطاب رض لولا علی لهلک عمر و کل الناس
افقه من عمر حتی المخدرات فی الحجاب الی آخر خلافت نرود که

اولیا ایشان ہم آمدہ کما ذہب الیہ الروافض العیاذ باللہ آری تا آن
لازم است نہ این لازم

تا ذکر و بست و یکم

قال المفتی - اور اسامی کتب اہل اصول مذہب حنفی وغیرہ کے عدم وجوب تقلید
شخصی میں یہ ہیں باب ثامن عشر قضا فتاوی عالمگیری و فتح القدیر و تحریر الاصول ابن
الہمام و تقریر شرح تحریر صاحب عنایہ و تحبیر شرح تحریر ابن امیر الحاج و شرح تحریر سید بادشاہ و شرح
منہاج علامہ قاسم و مسلم الثبوت محب اللہ البہاری و مختصر الاصول ابن حاجب و عضدی شرح
مختصر الاصول و شرح تحریر و مسلم مولانا نظام الدین - و بحر العلوم مولوی عبد العلی
و عقد الفرید شرنبلالی و طحطاوی و رد المختار و طوالع الانوار حواشی در مختار و معتمد
الاصول علامہ حبیب اللہ قندہاری و قول سدید شیخ الشیوخ سید احمد طحطاوی و
تحصیل التعریف فی معرفۃ الفقہ و التصوف شیخ عبد الحق دہلوی و کتاب الرد علی من اخلد الی
الارض للشیخ جلال الدین سیوطی و علامہ عبد البر و قرافی در شرح اصول و عبد الوہاب
در میزان و یواقیت و عقد الجید و حجۃ اللہ البالغہ شاہ ولی اللہ محدث دہلوی و سوالات
عشرہ شاہ عبد العزیز و قاضی ثناء اللہ پانی پتی نے رسالہ عمل بالحدیث و کتاب فارسی
میں گویا ترجمہ مسلم الثبوت ہے و مولانا محمد اسمعیل نے تنویر العینین و ایضاح الحق میں جیسا
کہ واقفان و مزاولان کتب مذکورہ پر مخفی نہیں ہے اس صورت میں مقلدین ہوا پرستان
پر واجب ہے کہ بنظر انصاف و تدبر تمام کتب مذکورہ کو ملاحظہ فرما کر افراط و تفریط سے باز
آویں تا رضائے مولا پاویں + اندکے با تو بگفتم و بدل ترسیدم + کہ دل آزردہ شوی ورنہ
سخن بسیار است +

اقول - چونکہ دریںجا صرف اسامی کتب مندرجہ مندرج گشتہ + و عبارت آنہا نوشتہ
نشدہ + نہ آنہا بجز چند کتاب نزد ما موجود ماندہ + نہ فرصت تلاش ہم یافتہ + نہ ضرورت

۸۹

مطالعه نیز میسر گردیده + بنابران بداد جواب باصواب وتخطیهٔ استدلال عبارت بر کتاب
معذورم + معذورم دارند + ولیعدم داد جواب هر کتاب مجبورم + مجبورم سازند اما
تاهم چند وجوه حرفها بر قلم شنوید شاید پسند باشد - اول آنکه از اسامی کتب مزبوره
خیلی افصح و لائح گشت که غیر مقلدان با وجود نفی تقلید علمای علوم حواشی نموده اند + و تحقیق
متقدمین نیز رد صدی کرده اند + چرا که اکثر ازان شروح است و حواشی + و بعضے
ازان از تصنیفات نیز رد صدی و افساد مفسدان و فتنهٔ مفتنان نیز رد صدی
هر که و مه را معلوم + و اختراع مخترعان و افترای مفتریان این زمان هر کس را مفهوم
فلا یعتبر دلائل هذه الكتب المذكورة + بمقابله الكتب السابقة
المعتبرة + اما للناس فيما يعشقون مذاهب + ولهم فيها مناصب
ومناقب + لله در من قال ؎ ليس مشتري الاملاك كمشتري
الافلاك + چه نسبت خاک را با عالم پاک + دوم آنکه خود جناب مفتی صاحب
مدمشته سابق نوشته آمده اند که مقلدان بنا بر اعتماد قواعد مخترعه متاخرین تاویلات
رکیکه مینمایند + دریغا ایشان چرا بر قواعد علمای این زمان اعتماد کردند + و چرا
این را حسب نوشته خود مذموم نداشتند کاشکه این را در یافتندی + چه خوش گوید + چون
نباشد - دروغ گو را حافظه نباشد + نه دروغی را فروغی باشد + سوم آنکه جناب
مفتی صاحب را بر دعوی خود کتاب عالمگیری و مسلم الثبوت و شرحش از بحر العلوم
مولانا عبد العلی مرحوم و غیر ذلک را شاهد آوردن + گویا مثلاً شارب و زانی و دزد
را بر عدم شراب نوشی و زنا و دزدی - خدا را شاهد کردن + تا مردمان را فریب
انداز ند + و بر خود اعتماد کنانند تا از طعن و تشنیع و تعذیر و زد و کوب رهائی یابند +
ورنه کتاب عالمگیری از اول تا آخر معاده نقل احکام امام اعظم حضرت ابو حنیفه رح
چنان معروف و مشهور است + که اظهر من الشمس و ابین من الامس است + که هیچ کس را

دران موافقت حرفی از نفی نیست ۔ اما آری بر بعض مسائل خلافیہ نا خلفان نادانان و
فرحان گشتہ بر خلاف مخالف کردہ مخالف را نزد اصناف ذی اعتساف می نمایند و
خود را شمل امام خاف ہم دانند چنانچہ عبارت زیرین عالمگیری را تحت خود می فہمیدند
ہیہات ہیہات یا ایہا المفتیون کہ درمیان مضامینش و فہم ایشان بعد المشرقین ست
و عبارتش ہمین است باید دید ۔ و بتفکر و تامل باید فہمید ۔ والحاصل ان المبتلے
بالحادثة ان کان عامیا لا رائی لہ فعلیہ ان یتبع حکم القاضی فی
ما یقضی فی تلک الحادثة سواء حصل الحکم لہ بان حصل الحکم
بالحل او حصل الحکم علیہ بان حصل الحکم بالحرمة ۔ وان کان
المبتلی بالحادثة فقیہا لہ رائے وحکم القاضی بخلاف رائہ ان
حصل الحکم علیہ بان کان ھو یعتقد الحل وقضی القاضی بالحرمة
فعلیہ ان یتبع حکم الحاکم ویترک رائی نفسہ بلا اختلاف ۔ وان
حصل الحکم لہ بان کان ھو یعتقد الحرمة وقضی القاضی بالحل ذکر
فی بعض المواضع انہ یتبع حکم القاضی ویترک رائی نفسہ من غیر
خلاف ۔ وذکر فی الاستحسان علی قول ابی یوسف رح لا یترک
رائی نفسہ ولا یلتفت الی اباحة القاضی فی ما یعتقدہ حراما ۔
وجہ قولہما انا اجمعنا علی ان المبتلے بالحادثة اذا کان عامیا
وقضی القاضی لہ ینفذ قضاءہ فکذا اذا کان عالما لان قضاء
القاضی ملزم فی حق الناس کافة ۔ توضیحہ ان القاضی یقضی
بامر الشرع وما یصیر مضافا الی الشرع فہو بمنزلة النص فلا
یترک ذلک بالرائی کما لا یترک النص بالاجتہاد ۔ وابو یوسف
یقول الالزام فی جانب المقضی علیہ فاما فی حق المقضی لہ

فلا الزام ولهذا لا ينقض القاضي بدون طلبه وفي زعمه ان القاضي مخطئ في القضاء فلا يتبعه في ذلك كذا في المحيط

ازین عبارت تردید تقلید کجا لازم آید بلکه خیالے تقویتش واضح گشت که چون حکم قاضی بمنزل نص شد و برای عالمی متروک نخواهد شد وچنانچه نص بالاجتهاد متروک نمی شود پس حکم مجتهد را چه باید گفت وبجاده تعمیلش چه باید ساخت – واگر گویند که لا یترک النص بالاجتهاد را که غیر مقلدان ازهمین لفظ نازان و فرحان اند چه باید گفت – گویم که بار خوب گوئیم – عملش نمائیم – واعتقاد داریم – وبران اعتماد سازیم – که حسب اعتقاد آنها ومقلدینشان است – هیچکس را ازان خلافی نیست – اگر اجابت کند او را امام ندانیم – نه تقلیدش کنیم – اما معنی نص را باید فهمیدن باید – نه بر عموم ظاهرش عمل کردن را متروک النص بالاجتهاد وتعویدن شاید کما ذهب الیه اصحاب الظواهر فاجتنبوا اما الامر فلیس کذلک کما عرفتم في مواضع تخطیة الاستدلال الکم +

چهارم آنکه بحر العلوم مولانا عبد العلی مرحوم یکے از مقلدین ومعتقدین امام اعظم کوفی رحمه الله چنانچه در شرح مسلم الثبوت که جناب منشی صاحب دلیلش آورده اند عبارت نه برین در احسن اعتقاد خود نوشته اند – حتی که بر شان غیر مقلدین وطاعنین بر امام اعظم رح طعنها زده اند – وآنرا مجنون شمارده اند – پس بچه علت شرح مولانا را حجت آورده اند – این امر بجز فریبیدن جهال – وبر غلامیدن ارذال چیزے دیگر متصور نیست

مدمة بالعیا الاخوان عن الاستدلال بهذا البرهان – وعبارتش همین است بتشرعو بجز نامند یدو باید فهمید – اما قول المقلد مخالفا لا راء مجتهد معصیة لیس الا وهی مهدرة شرعا نهو من قبیل اصوات المجانین بل ادون منه فلا یعتبر والصحیح الفرق علی ان الحق عدم النفاذ لقضاء +

فالنجم + وغیرہا سے دیگر فائدة لابد للمزکی ان یکون عدلا امین
عارفا باسباب الجرح والتعدیل وان یکون منصفا ناصحا لا ان یکون
متعصبا ومعجبا بنفسه فانه لا اعتماد بقول المتعصب کما قدح
الدارقطنی فی الامام الهمام ابی حنیفه رضی الله تعالی عنه
بانه ضعیف فی الحدیث وای شناعة فوق هذا فانه امام ورع
تقی خائف من الله تعالی وله کرامات شهیرة فبای شیء یطرق
الیه الضعف فتارة یقولون کان مشتغلا بالفقه انظر
بالانصاف ای قبح فیما قالوا بل الفقیه اولی بان یوخذ الحدیث
وتارة یقولون انه لم یلاق ائمة الحدیث انما اخذ ما اخذ
من حماد رضی الله عنه وهذا ایضا باطل فانه روی عن
کثیر من الائمة کالامام محمد الباقر والاعمش وغیرهما مع
ان حمادا کان دعاء للعلم بالاغذ منه اغناه من الاخذ
عن غیره وهذا ایضا ایة ورعه وکمال علمه وتقواه فانه لم
یکثر الاستاذ لئلا یتکثر الحقوق فیخاف عجزه عن ایفاءها۔ وتارة
یقولون انه کان من اصحاب القیاس والرائ وکان لا یعمل بالحدیث
حتی وضع ابوبکر بن شیبه رح فی کتابه بابا للرد علیه وترجمه باب
الرد علی ابی حنیفه رح وهذا ایضا من التعصب کیف قد قبل
المراسیل وقال ما جاء من رسول الله صلعم فبالراس والعین
وما جاء من اصحابه فلا نترکه ولم یخصص بالقیاس عام خبر الواحد
فضلا عن عام الکتاب ولم یعمل بالاخالة والمصالح المرسلة و
العجب منهم انهم طعنوا فی هذا الامام مع قبولهم الامام

الشافعی رح وقد قال فی اقوال الصحابة لیت امسک بقول من کنت
فی عصرہ لحاجته ورد المراسیل وخصص عام الکتاب بالقیاس
وعمل بالاخالة وهل هذا الا بهت من هؤلاء الطاعنین منهم
والحق ان الاقوال التی صدرت عنهم فی حق هذا الامام
الهمام مقتدا الانام کلها صدرت من التعصب لا یستحق ان
یلتفت الیها ولا یطفی نور الله بافواههم فاحفظ و تثبت۔
وبسبب وقوعهم فی هذا الامر لقطیع الفهم کانوا تبیع الفهم
یخذمون ظواهر الفاظ الحدیث ولا یرومون فهم بواطن المعانی
فضلا عن المعانی الدقیقة التی یعجز عنها افهام المتوسطین
وکان هذا النحریر الامام مؤیدا بالتائید الالهی متعمقا فی
بحار المعانی اخذ الالیة عن قعر البحر الذی لا یقدر علی الخوض
فیه احد الاحاد من المؤیدین بتائید الله وهؤلاء الطاعنون لقصورهم
فهمهم عجزوا عن ادراک ما فهمه هو فتنفروا عما قال تنفر
الحیوان الوحشی فظن شیئا فریا وحکموا بانه خالف الحدیث فوقعوا
فیما وقعوا من الجهل المرکب + وماسوای آن جابجا مثل ہذا بسیار نوشته
شده + بخوف طوالت طرح داده + وہمچنان قاضی ثناء اللہ پانی پتی در تفسیر مظہری
آورده + روی البیہقی فی المدخل باسناد صحیح الی عبد الله بن المبارک قال
سمعت ابا حنیفه رح یقول اذا جاء عن النبی صلعم فعلی الراس
والعین۔ وذکر عن روضة العلماء عن ابی حنیفه قال اترکوا
قولی بخبر الرسول صلعم وقوله الصحابة رض۔ وانقل عنه
انه قال اذا صح الحدیث فهو مذهبی +

۹۴

تحقیق - مولانا محب الله البهاری در مسلم الثبوت مرحمه نوشته اند اقوال متنوعه گوناگون
ومذاهب مختلفه بوقلمون نوشته و از هر طرف حجتهاے قاطعه - و براہین ساطعه -
در آورده و شارحین نیز بر همان اقوال زور داده شروح نموده پس آنها
بر غیر ما حجت شدن نمی توانند چنانچه قدری از عبارتش را مع شرح بحر العلوم
بطور نموذج می آرم تا تشنه بحر سیرم می کنم ولو التزم مذهبا معینا -
ای عینا من عند نفسه انه علی هذا المذهب کمذهب ابی حنیفة رح
او غیره من غیر ان یکون هذا الالتزام بمعرفة دلیل کل مسئله
مسئله وظنه راجحا علی دلائل المذاهب الآخر المعلومة
مفصلا بل انما یکون العمل من نفسه بظن الفضل دیانه
اجمالا او لسبب اخر فهل یلزم الاستمرار علیه ام لا فقیل
یجب الاستمرار و یحرم الانتقال من مذهب الی مذهب آخر
حتی شد و البعض المتاخرین المتکلمین (تا) وقیل لا پس ازین اختلاف
وجوب استمرار بر مذهب معین و عدمش مفید غرض مفتی چیست هیچ نیست بلکه
او را مضر است که درین اختلاف انحصار استمرار و انتقال را اقرار است
تلهی الحرام را دلیل تحریر است یعنی در فتنے مسئله مذهبی را بوقت دیگر مسئله مذهب
دیگر را حسب شهوت گرفتن و بران عمل کردن را نام تلهی است آن درست نیست
زیرا که محققین انتقال را تلهی گویند و تلهی حرام است پس این انتقال هم حرام است
کما قال بحر العلوم لا ینبغی ان یکون الانتقال للتلهی فان التلهی حرام
قطعا ای مفتیان چون این را دانستید پس بسوی عبارت دیگرش که از ان
منافحت تقلید صحابه رض و بداهت بر وجوب تقلید ائمه اربعه رح منظهو بیدا و هویدا است نظیر
نکنید شما باید که حاشیه و منیه باز مرشد شوید و به عبارت حاشیه اش راه ضلالت بگیرید

فرد ترسم نرسی بکعبہ ای اعرابی　　کین راہ کہ تو میروی بہ ترکستان است

این عبارت این است قال الامام اجمع المحققون علی منع العوام من

تقلید الصحابة رض بل یجب علیهم اتباع الذین سبروا و

تویوا فهذبوا ونقحوا وجمعوا وفرقوا وعللوا وفصلوا وعلیه انتهی

ابن الصلاح منع تقلید غیر الائمة الاربعة لان ذالک

المذکور لم یدر بحی فی غیرهم وفیه ما فیه اگر گویند که دران

فیه ما فیه هم موجود است گوئیم که در فیه ما فیه هم فیه ما فیه

دیگر هست که در این کتاب تفصیلش را گنجائش نیست غیر موقع است اما اگر

دران شک دارید وباعث کوتاهی عقل نفهمید بید عبارت میزان امام شعرانی

را بلیاش می آرم تا تحریرا تم را موثق گردانم وذالک لانهم بنوا

قواعد مذاهبهم علی الحقیقة التی هی اعلی مراتب الشریعة

کما بنوها علی ظاهر الشریعة علی حد سواء وانهم کانوا عالمین

بالحقیقة ایضا خلاف ما یظنه بعض المقلدین فیهم فکیف

یصح خروج شیء من اقوالهم عن الشریعة ومن نازعنا فی

ذالک فهو جاهل بمقام الائمة فوالله لقد کانوا علماء بالحقیقة

والشریعة معا وان فی قدرة کل واحد منهم ان یثبت

الادلة الشرعیة علی مذهبه ومذهب غیره (الی قوله)

لا ینبغی لمقلد ان یتوقف فی العمل بقول ائمة المذاهب و

یطالبهم بالدلیل علی ذالک لانه سوء ادب فی حقهم

(وغیر ذالک فانظروا فیه الی اخر الفصل)

ششم آنکه بعضی ازان کتابها که مذهب ابوحنیفه را بمدت دوازده صد سال

۹۷

مکتوب و مندرج و تصنیف و تالیف گشته که از احاطهٔ حد و حصر بیرون است، پس جهالت
ناظرین است، خصوصاً کتب مذکوره مستندهٔ مفتی نیز بشرح حب تقلید شخصی حکم دلیلی است
که نزد اهل درایت همین قدر کفایت است، حاجت دیگر روایت نیست، زیرا که
جمیع مصنفین کتب مزبوره بقول مفتی نیز حنفی یا غیر حنفی مذهبی معین میداشتند، و همهٔ احکام
شرعی را بنظر مذهب معین ادا کرده گذشتند، و بران تالیف و تصنیف ساختند، و
ازان نیت خیر خود و هدایت مردمان داشته رفتند، اگر آنان آنرا یعنی تعیین مذهبی را
واجب نمی داشتند، بلکه بقول مفتی حرام یا مکروه یا مباح می دانستند، و مع هذا بران
عامل بودند پس مردمان را باید که اقوال آنانرا با مور شرعیه معتبر نشمرند، زیرا که بر تقدیر
اول و ثانی آنان عاصی یا مفتری یا شاگرد عبد الله بن سبا یهودی بودند، و اتباع
همچنان کسان غیر مشروع است ایشان نخوابی می دانند (العیاذ بالله) و بر تقدیر
ثالث آنانرا تحقیق تحمیق ساختن است که بر ترجیح بلا مرجح اوقات عزیز را ضائع
و صرف کرده رفتند، خصوصاً مولانا محمد اسحق محدث دهلوی رح که مفتی خود دعوی
شاگردیش میدارد، همچنان حماقت و ضلالت افتاده باشند (العیاذ بالله)
هذه کفایة لمن الدرایة . آری اهل ایشان اگرچه شاذ و نادر در بعض جا حسب
اقتضای مقام چیزی خلاف مرام هم نوشته باشند، چنانچه مفتیان حالا آنها را
جسته جسته بالزام ما دلیل می آرند، اما ما ازانها ملزم نمیم، بمضمون الشاذ
کالمعدوم و معدوم تصور کنیم، علاوه بران اگر ما را قول بر ثبوت حسن تقلید
بسیار بهم رسد یکدو قول خلاف الزام نخواهیم … بانه التزامش نکنیم،
منجملهٔ آنکه مرا استعجاب کلی، و استغراب جلی پیدا شد که مفتی دهلوی حجیت
حجة الله البالغه را به دعوی خود حجت گرفته، حالانکه صاحبش در همان کتاب در باب
تقلید همین عبارت نوشته، منها على جواز تقلید ها یومنا هذا او

فی ذالک من المصالح ما لا یخفی لا سیما فی هذه الایام التی
قصرت فیها الهمم جداً واشربت النفوس الهوی واعجب
کل ذی رأی برأیه ۔ ونیز در فیوض الحرمین خود نگاشته عرفنی رسول الله
صلعم ان فی المذهب الحنفی طریقة انیقة هی اوفق الطریق بالسنة
المعروفة التی جمعت ونقحت فی زمان البخاری واصحابه

الغرض حال عبارت و دلیل کتاب مذکوره مفتی صاحب علی هذا القیاس است بخوف
طوالت کلام نقل عبارت را درگذشتیم ۔ اما تا هم اندکے بطور مختصر بدفعه هشتم درج
می نمائیم ۔

هشتم آنکه ۔ آری شیخ کمال الدین بن همام در تحریر الاصول باب تقلید چنین
تحریر نموده که بجز مذاهب اربعه تقلید دیگر واجب نیست ۔ و نه عامی را تقلید
صحابی رض درست است ۔ ونیز در شرحش مسمی تیسیر بر غیر مجتهد تقلید واجب نوشته
و در شرح جوهر التوحید نیز همچنان انگاشته ۔ و قاضی ثناء الله در تفسیر مظهری ترقیم ساخته
که بجز چار مذهب مذهب دیگر در مسائل فروع باقی نماند ۔ پس اجماع مرکب بر بطلان
قولے که مخالف آئمه اربعه منعقد گشت ۔ و شیخ عبدالحق محدث دهلوی در شرح سفر سعادت
ترقیم کرده ۔ که اتباع دین محمدی تابعداری همین چهار مذهب است ۔ و مولانا شاه
ولی الله محدث دهلوی بکتاب الانصاف و همین عقد الجید اتباع مذاهب اربعه را واجب
نوشته ۔ و در همین حجة الله البالغه بشرح واضح بر ثبوت تقلید تقریر کرده ۔ و بر دو مخالف تقلید
جوابها داده ۔ در فیوض الحرمین عبارت مذکوره را چه خوب نوشته ۔ و عبدالوهاب
شعرانی جابجا در میزان الشریعه درج نموده که بر غیر مجتهد تقلید مذهب معین واجب است
و مخالفش را جاهل گفته ۔ و مولانا ملا جیون صاحب در نور الانوار مذاهب را بر
اربعه انحصار کرده ۔ و مذهب خامس را باطل گفته ۔ و مولانا شاه عبدالعزیز دهلوی

در جواب سوالات عشره تخلیط و تلفیق مذاهب را رد کرده ، و در تفسیر فتح العزیز تحت
آیت فاسئلوا اهل الذکر الخ وغیره وجوب تقلید ثابت ساخته ، و خود مولانا
جلال الدین سیوطی شافعی رحمه الله بر مذهب معین خود فتوی می داد و به خلاف غیر فتوی نمی
نداد چنانچه در میزان شعرانی نوشته ، فی الجمله تحقیقات حال باقی کتاب ، پس از استدلال
منتقی مرا حیلے استعجاب ، اگر گویند که گرچه ایشان نوشته اما آنچه نوشته شده است
جوابش به سه وجه می گوییم که اول اینکه هرگز چنین نیست که فهمیدید - بلکه شما از غیر مقلدین
مستفضاست حال و اقتضای مقال را نفهمیدید - بنابران بزعم فاسد می خود چیزی را التصویر
نوشتید - چنانچه تحت هر دلیل شما تخطیه کردیم را در یافتید ، پس استدلال شما مثل
استدلال شخصی است که بر حرمت نماز لا تقربوا الصلوة را دلیل آورد ، و انتم
سکارا را طرح دهد ، و مرا ظن غالب است که شما همین کلام را همان قاعده یعنی شما عبارت
پس و پیش را در گذشته تخلیه بر قولم خواهید کرد ، و آنرا عین فطانت خواهید شمرد ،
دوم اینکه - بالفرض گوییم که نوشته دلیلت شاذ است فالشاذ کالمعدوم
و نوشته دلایلم مضطرب است منقول لیش هر که و مد را معلوم ، و مضمون اذا تعارضا
تساقطا هم از ان هست مفهوم ، وجه سوم اینکه - جمیع ارباب کتب مذکوره -
و اصحاب اقوال مسطوره به تقلید شخصی مقلد بودند ، اما بنسبت اولیا انتقال مذهب
بمذهب درست داشتند ، که ایشان باجتهاد کشفی از درجه ناسوت بالا رفته اند ،
تاهم تلفیق را هرگز روا نداشتند ، و بنسبت غیر اولیا و غیر مجتهد تقلید شخصی را واجب بلکه فرض
نوشتند ، کما فی الشعرانی اما مفسدان این زمان خود را اهل اولیا و مجتهدان
منتسبان شمارند ، بنابران اقوال و افعال ایشان را حجت آرند ، چه نسبت خاک را با عالم
پاک ، ع ، لیس مشتری الاملاک کمشتری الافلاک ،

تذکره بیست و دوم

قال المفتی + واضح ہو کہ جاہل ناواقف پر بمقتضای آیت کریمہ لو کنا نسمع او
نعقل ما کنا فی اصحاب السعیر الآیۃ هل یستوی الذین یعلمون والذین لا یعلمون
الآیۃ و فاسئلوا اھل الذکر ان کنتم لا تعلمون وغیرہ من الآیات مسائل
کا پوچھنا اور سیکھنا فرض و واجب ہے شرعاً یعنی ہر جاہل وقت لاعلمی کے کسی عالم
اہل ذکر سے خواہ وہ عالم افضل ہو خواہ فاضل ہو خواہ مفضول ہو کیونکہ اہل الذکر
عند التحقیق عام ہے مسئلہ دریافت کر لیا کرے خواہ ایک عالم اہل ذکر سے پوچھ لے
یا دو سے فی الجملہ جس سے تسلی اور دلجمعی ہو مسئلہ میں پھر جب اگر یاد ہے مثلاً دریافت
کر لیا عہدہ تکلیف سے باہر ہو گیا اور مواخذہ شرعاً مرتفع اور اسی پر اجماع ہو چکا قطعاً
اعلم ان کلا من المجتہدین والعلماء الکاملین من اھل الذکر
الذین وجب سوالھم واتباعھم لمن لم یصل الی درجۃ النظر
والاستدلال فاذا عمل احد من المقلدین بقول احد منھم
فقد ادی ما علیہ ھذا خلاصۃ ما یستفاد من القول السدید
وغیرہ + **اقول** - الحمد للہ کہ ازین آیات کریمہ و عبارت عربیہ ثبوت وجوب تقلید
بحسن و خوبی ثابت و متحقق گشتہ + دانایان دانند و فہمیان فہمند + اما افسوس بر
حال غیر مقلدان است کہ بر فہم نوشتہ خود ہم قادر نیند کہ عمل کنند + چون مصداق
آخر معنی آیات کریمہ ختم اللہ علی قلوبھم وعلی سمعھم وعلی ابصارھم
غشاوۃ - لھم قلوب لا یفقھون بھا ولھم اعین لا یبصرون
بھا ولھم اذان لا یسمعون بھا - اولئک کالانعام بل ھم
اضل اولئک ھم الغافلون + و نیز معنی حدیث - وعن عبد اللہ
ابن مغفل قال سمعت امیر المؤمنین علی بن ابی طالب رض یقول
الا انبئکم برجل من کوفان من بلدتکم ھذہ او من کوفتکم

هذه یلیٰ بابی حنیفة قد فلق قلبه حلما وکبها و سیهلك به
قوم فی آخر الزمان الغالب علیهم التبا فریقال لهم البتانیة
کذا فی کتب الحدیث والتیسیر خصوصاً فی مسند الخوارزمی رح ۱۲
برتو می صادق آمدن باید ۰۰ تا تکذیب قرآن لازم نه آید ۰۰ آن همین آیات و
عبارات بر وجوب تقلید یکے از ائمه اربعه صناد ید ۰۰ کفایت است ۰۰ حکایت دیگر
و روایت آخر را حاجت نیست ۰۰ اگر ایشان چشم دل و گوش هوش فی استندی
و دار عجب و نخوت و عداوت و نفاق ۰ از فریقه شریعت و طریقت و اخوت و وفاق
بر کشند نمی ۰۰ البته ثمره عمل بتقلید احد الائمه صنادید برد استندی ۰۰ و نیز از هوای
جسمانی و خواهش نفسانی که بر حسب مصلحت آنجا ۰ بر مسائل با شهوت بیجا عمل
می نمایند ۰۰ ریائی یافتندے ۰۰ فلولا تنظرون الی ما تکتبون و ما تقولون
و ما تعملون ۰۰ ۔ ۰۰ هرگاه درجه یعلمون و لا یعلمون متساوی نباشند ۰ و لا یعلمون را استفسار
از اهل ذکر یعلمون شرعاً فرض و واجب باشد ۰۰ و چون استفسار از یک عالم اهل
ذکر برای تسلی دل و جمعی کل کفایت باشد ۰۰ و اگر کسی همان طور تسلی خاطر کرده باشد
پس او از عهده تکلیف بیرون گردد ۰۰ و بر او مواخذه شرعی نباشد ۰۰ و بر او قطعاً
اجماع هم گشته باشد ۰۰ پس مقلدین ابو حنیفه رح را بطریق اول مواخذه شرعی نباشد
که از افضلترین اهل ذکر استفسار مسائل ساخته اعمال می نمایند ۰۰ و باغوای مغویان
و بافترای مفتریان ۔ که دعوی لیاقت اهل ذکر دارند ۰۰ حالانکه از معنی حروف
ذ ۔ ک ۔ ر ۔ ذکر هم خبر ندارند ۰۰ هرگز سے نه برند ۰۰ نه بقول مولوی و لقال آن
زبان ۔ نه بسخن بیهوده گو و نقال این دوران سے گرایند ۰۰ هر چند معنی اهل الذکر
عام است لیکن ناپیدا نیست که در عموم هم فرد کامل مراد باشد ۰۰ کما فی المجالس
الابرار وغیره ۔ اهل الاجتهاد الذین هم الکاملون فی صفة

١٥١

الا اذا صرف المطلق الی الکمال لان المطلق عند عدم القرینة ینصرف الی الفرد الکامل وھو المجتھد - ونیز لفظ احسن در آیت اتبعوا احسن ما انزل الیکم من ربکم من قبل ۔ قال والسنت ومقلدان امام ابوحنیفہ رح قول ابوحنیفہ رح کسی را فرد کامل متصور نند ۔ کہ تقلید اکنند ۔ فنحن العین ھذا الوجوب عند العقل ولو کنتم لا تعقلون فخذ ھذا ایضا مما وعد تہ ان تذکرہ ۔ حرف دیگر نیز تم شنوید ۔ کہ معنی عموم اہل الذکر بقول معنی مفہوم جناب مفتی صاحب فکر نیست ۔ بلکہ ہر فاضل و افضل و مفضول در ان عموم شامل باشند ۔ زیرا کہ الف ولام تعریف الذکر با عنی ھست بلکہ ہر کہ او معنی ذکر شب و روز فکر باشد و او را باہل ذکر ذکر کند ۔ شما او را در ان داخل سازند ۔

فائدہ - ذکر را سہ حرف است ۔ ہر سہ را معنی جدا جدا است ۔ چنانچہ از حرف ذ ذکر معرفت خدا الفکر بقا بعد از فنا - الا ان اولیاء اللہ لا یموتون - واز ک کرامت در طریقت الہیت - واز ر ریاضت در احکام شریعت مراد می باشد ۔ پس ہر ذات ہر کسی این سہ معنی موجود باشد ۔ البتہ او از اہل الذکر باشد ۔ و رسم ہر کس را از مودی و اقبال و ہیچ گو و نقال کہ دو سہ رسالہ صرف و نحو و منطق و قدری ترجمہ حدیث و قرآن خواندہ باشند ۔ نشاید کہ خود را از اہل الذکر شمارد ۔ کما تعدون انفسکم من اھل الذکر ۔ ہمچنین کسا را دعوای اجتہاد می رسد ۔ بلکہ خود را باید کہ بعوام شامل دارد ۔ کما قالہ صاحب المجالس من لیس من اھل الاجتھاد من الزھاد والعباد فھو فی حکم العوام ۔ انتحسبون انفسکم مجتھدین ۔ فان لکم لا تجتھدون ۔

تذکرہ بست و سوم

قال المفتی مسئلہ یجوز تقلید المفضول مع وجود الافضل فی العام عند الاکثر وعن احمد وکثیر المنع بل یجب النظر فی الارجح ثم اتباعہ لنا اولاً کما اقول عموم فاسئلوا اهل الذکر وثانیا القطع فی اثر الصحابۃ باستفتاء کل صحابی مفضول فکان اجماعاً ومن ثم قال الامام لولا اجماع الصحابۃ لکان مذهب الخصم اولی انتهی ما فی مسلم الثبوت فمن انکر عموم اهل الذکر فاولی ثم اولی ٭

اقول ـ اولاً بدلیل اذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال این مسئلہ قابل حجت نیاشد چرا کہ مختلف فیہا است ٭ و کل مسئلۃ مختلف فیہ قابل حجت نباشد پس این مسئلہ قابل حجت نباشد ہذا ہو الشکل الاول

ثانیاً ـ فرض کردم کہ تقلید مفضول مع وجود افضل درست باشد ٭ اما ازین لازم نمی آید کہ تقلید افضل درست نباشد ٭ بلکہ تقلید افضل افضل باشد ٭ کما یدل علیہ لفظ یجوز پس ہیچ صورت تقلید افضل الائمہ بتقلید مفضول مخذول باشد ٭ حاشا کلا بلکہ بسیار معقول و مقبول باشد ٭ فنعم الدلیل ہذا لنا لا لکم ـ فانہ یدل علی ضرر کم ٭ دیگر بشنوید ٭ وحدیث ترمذی را گوش کنید ٭ عن عائشۃ رض قالت قال رسول صلعم لا ینبغی لقوم فیہم ابوبکر ان یؤمہم غیرہ رواہ الترمذی پس این حدیث حتی الوسع بر وجوب تقلید افضل دلالت کند لہذا صاحب مسلم (عن احمد وکثیر المنع) نوشت ٭ اما شمارا باعث کور چشمی آن حق بظہور نپیوست ٭ و روایت دیگر بشنوید قال رئیس المحدثین عبد اللہ بن المبارک لیس احدا حق ان یقتدی بہ من ابی حنیفہ لانہ کان اماما تقیا نقیا ورعا عالما فقیہا کشف العلم کشفا لم یکشفہ احد لقلۃ ابن حجر وغیرہ کذا فی الشامی ٭

سـ۱۵۱

ثالثاً ـ از جناب مفتی صاحب باید پرسید کہ این عبارت مسلم الثبوت را بہ چہ غرض نقل فرمودہ اند

خود غرض نموده اند ۞ اگر گویند که ازین عبارت تقلید عوام بجا درست است که هرگاه تقلید
مفضول باوجود موجود افضل درست باشد تقلید ما نیز درست باشد که ما اگر افضل هم
نباشیم از مفضول خالی هم نیستیم ۞ گوییم که جناب مفتی صاحب بمضمون الخناس الذی
یوسوس فی صدور الناس بوسوسه افتاده ۞ بزعم فاسد بخلاف معنی مقصود
قاصد گشته ۞ حالانکه معنی مقصود از مفضول و افضل این است که هر دو طرف از اهل اجتهاد
باشند ۞ چنانچه جناب بحر العلوم مولانا عبد العلی مرحوم بتحت همان عبارت همچنین تحریر
نموده ۞ یجوز تقلید المفضول من اهل الاجتهاد مع وجود
الافضل منهم ۞ و از جناب مفتی صاحب خیلی مرا استعجاب است که بر فهم عبارت
مسلم هنوز غیر مسلم بلکه نادرست اند ۞ معهذا اجرا دعوی اجتهاد دارند ۞ سبحان الله
چه خوش الشان درجه خود را برابر درجه صحابی مفضول دانند ۞
همانا الغایه بموجب اختلاف صیغه مفضول و افضل هر دو را مختلف العمل بالشریعت
نباید تصور کرد ۞ بلکه باتحاد ماده اتحاد فی العمل باید فهمید ۞ زیرا که تقلید مفضول بر خلاف
عمل افضل درست نخواهد شد ۞ اما آن هر جا افضل و مفضول هر دو موجود باشند
و جاهلی که قول مفضول را بر خلاف قول افضل نداند ۞ بل غنیمت شمارد ۞ نزد مفضول
آمده بر قولش وثوق نموده ۞ تقلید حکمش کند ۞ البته عملش بالتقلید درست باشد
چنانچه تقلید بر قول حضرت معاذ بن جبل رض باوجود موجود ذات بابرکات سرور کائنات
سراپا مقصود رسول معبود محمود بود ۞ هكذا الفهم من شرح بحر العلوم
مولانا عبد العلی مرحوم انما یستفتنه لکون رائه بنسبه هو ا
الافضل ۞ علی هذا القیاس تقلید صاحبین رح در حین حیات جناب امام اعظم رح
همی طور درست بود ۞ و بعد از آن نیز درست ماند ۞ که ایشان هر چه می کردند ۞ بارشاد
خدا و رسول بنیت نیکی و ایمانداری می کردند ۞ و هر کسانیکه چنین کنند کی مستحق

نکو باشد مرحوم نباشد لقوله تعالی فمن یعمل من الصالحات وهو مؤمن فلا
کفران لسعیه وانا له کاتبون ؛

تنبیہ

چون جناب مفتی صاحب عبارت الراقم العاجز سید نذیر حسین بآخر کتاب دستخط کرده
مهر خود ثبت نموده‌اند و به نیت مغالطه مردمان از نوآموزان دبستان - تا ابجد خوانان
دبستان - به شبهه مهر او خواسته‌اند و چند دستخط بهم کنانیده‌اند - تا حقاً و صدقاً
دگر تیز نتوانند - که این مواهیر علمای کرام و فضلای عظام اند - و ایشان بران وثوق
نموده اعتبار کنند - بنا بران بر من لازم شد که جمیع مواهیر و دستخطها را نقل ساخته
و پیش احباب خویش در پیش نهاده - که این مواهیر پیش نود سال بل بعد از نود سال
پیش مجهول گشته از تاریخ اشتهار این اطلاع بخش دهم - تا بدانند - که مواهیر و
دستخط کنان چه کسانند - و چه قدر رتبت و لیاقت دارند - و بقبول شهادت
همچنین شاهدان غیر مکلفان علوم شریعت - و نا بلدان فنون طریقت - بمقابله بالغان
معرفت - و کاملان حقیقت - در تتبع اقضیه احکام ملت - شهادت توانند یافت
بحق و باطل را امتیاز دهند ؛

مواهیر

شہاب الدین ... ۱۲	سید ابو الحسن ... ۱۲۸۹	زوج شریف سید ... ۱۲۹۳ شریف حسین دہلوی	سید محمد ۱۲۸۱ نذیر حسین
بحفیظ ... بخش ۱۲۹۲	سید العرب محمد عظیم آبادی ۱۲۹۹	محمد عبد الرؤف ۱۲۹۶	محمد ابو المحسن ۱۲۹۳ ... عظیم آبادی
محمد ابو الحسن ابو النعیم ۱۲	ابو المعروف محمد شریف ... سید احمد ... عظیم آبادی	ابو المظفر محمد عبد الغفار عظیم آبادی	احمد سید ابو المعالی محمد لوہانی

۱۰۵

محمد عبد الحمید ابو الفتح	محمد غلام اکبر خان ۱۲۹۲	عبد القادر بنبسری	[illegible] آبادی ۱۲۹۳
عبد المجید محمد ۱۲۹۲	محمد عبد الحمید ۱۲۹۶	محمد عبد العزیز ۱۲۹۲ خادم شرع عزیز	محمد عبد العزیز رحیم آبادی ۱۲۹۶
محمد عبد الغنی بنگالی ۱۲	نعیم المیان محمد البشیر ۱۲۹۳ عظیم آبادی	نور الحسن ۱۲۹۳ جہان شد منور	حفیظ اللہ بنگالی ۱۲۹۹
عبد الغفور بنگالی ۱۲۹۸	و تمام دستخط کنانیدہ را دوم کردانی تاریخ نیافتم + اما محتشم نوآموزان دریافتم		

تذکرہ بست و چہارم

قال المفتی- ناظران پر واضح ہو کہ جن لوگوں سے مواہیر و دستخط کیے گئے جس کسی کو وہ دستخط و مواہیر اصل منظور ہوں وہ صاحب حضرت مولانا محمد تلطف حسین صاحب عظیم آبادی کے پاس دیکھ لیں +

اقول- ازین عبارت نیز ظاہر و باہر است کہ اکثر ازین ہمہ مواہیر و دستخطہا محتشم جیسی انکہ جناب مفتی صاحب بنام شاگردان نوآموزان دبستان مواہیر را کندہ اند و حوالہ ایشان نمودہ باشند + تا عند الحاجت ازانہا تحریرات خود را مزین سازند + ورنہ علمای کجا باشد کہ باین امر مبتدع بمہر و دستخط اعانت کنند + بنا بر ہمین کہ از تاریخ مواہیر کہ کندہ شد (اندرون دو سہ سال است) این معنی ظاہر است چون حال مواہیر چنین باشد حال دستخطہا کہ می رسد ہیچ نیرزد + زیرا کہ جناب مفتی صاحب از بعض شاگردانم (کہ بالاظہار نام خجالت طرفین متصور است کہ از ینجا فرار کردہ - چند بعت الشان فرار گرفتہ + و نیز از دیگر نوآموزان کہ از مدرسہ ہگلی و کلکتہ کہ بلاد امتحان مغلوب گشتہ - در اینجا پذیرفتہ شاگردان ایشان محسوب شدہ اند +) بہمین فتوی دستخط کنانیدہ اند + و در [illegible] وآنانرا بنام علمای مشہور ساختہ اند جیسے آمدی کے سر پر تارے + — + دیگر شنیدہ

اگر اینها مجهوله نوآموزان — و ساخته ابجد خوانان نمی شدند؛ هرگز بدل مفتی صاحب

شبهه تکذیب نمی رفت؛ نه این عبارت را بانفع آن می نوشتند؛ چون نباشد — حال در عهد

همچنین باشد؛ که قبل از استفسار بحروف ظهور مافی الضمیر خواه مخواه خلاف مافی الضمیر را

اظهار نمایند؛ چنان جناب مفتی صاحب نیز این امر را ظاهر کردند؛ — ؛ دیگر اینکه

که جناب الشان در تخط دوم خود را بلفظ سید شهرت داده اند؛ تا سیادت مشهور شوند؛ و

از شرافت نسبی عزت و ثروت یابند؛ ورنه حدیث ائتونی اعمالکم لا تاتونی

انسابکم نیز بس کفایت بود؛ و بطریقهٔ مشایخ عدم اظهار شرافت نسبی مستحسن تر بود؛

کما قیل؛ الفضل بالعقل والادب؛ لا بالاصل والحسب؛ شعر

کن ابن من شئت واکتسب ادبا؛ یغنیک محموده عن النسب؛

ان الفتی من یقول ها انا ذا؛ لیس الفتی من یقول کان ابی؛

تذکرهٔ بیست و پنجم در مخالفت مفتی استاد خودش است

مفتی صاحب [illegible] بالیقین می دانم که حسب ادعایت او استاذ شان

مولانا محمد اسحق قدس سره و مقلد امام ابوحنیفه رح بودند؛ انکار نماید در این کتاب

ثابت است که از زبانی بعض شاگردان نیز اقرار به مقلدیت معزالیه تحقیق یافته

و از تصنیفات معزالیه نیز آن را معلوم کرده ام؛ خصوصاً بخبر مفتی صاحب هم شاگردان

مولانا قدس سره یعنی مولانا یار علی مرحوم و مولانا شاه عبد الغنی دهلوی صاحب؛ و

مولانا نواب قطب الدین دهلوی مرحوم و مولانا مظهر علی [illegible] صاحب؛ و مولانا

امانت الله [illegible] صاحب؛ و مولانا بخش علی مرحوم چاتگامی و مولانا نور الدین

مرحوم چاتگامی و غیرهم همه بطریقهٔ استاد خود مقلدان امام اعظم رح بوده اند

اگر کسی را در کتابت این شبهه گردد بملاقی شان تحقیق کند؛ تا معلوم شود [illegible] از ایشان

زنده هستند؛ پس این مفتی جوان [illegible] خلاف هدایت استاد طریق غیر اختیار کرده [illegible]

۱۰۷

مثل پسر ناخلف شاگرد ناخلف شدی + وناخلف را خلافت درس وتدریس
درست نیست + که مانند پسر نوح عم لقوله تعالی لیس من اهلک فانه
عمل غیر صالح ضلالت شامل حالت است + ـ مقتدایان دیگرت نوکر که
خود (که ادعای تلمذ داری) آیا جمیع تلمیذان محمد وحان وغیرهم را مع مولانا
محمد اسحاق قدس سره گمراه وفاسق دانی + یا مهتدی شماری + بهر دو صورت خود
را در تهلکه انداختی + زیرا که در صورت اولی مومنان را فاسق وغیره گفتن است پس
بحدیث مرتدت علیه آه خود فاسق وغیره شدی + ودر صورت ثانی خود را
چرا از هدایت باز داری + وتفریق کنی + آیا حدیث من شذ شذ فی النار
وحدیث غیر فجه وغیرها را چرا فراموش ساختی + برادرا بالتخصیص می پرسیم که
استاذت معز الیه مهتدی بود یا غیر مهتدی. اگر اول باشد + با همه مقلدین تملیل
استاذت مهتدی است نیم + ودر جه استاذت با قیم + اگر ثانی باشد + العیاذ بالله
بنسبت تعلیمت چه باید گفت + بلکه ترا استاذ دیگر باید گرفت + که تا هنوز براه هدایت
نرسیدی + بلکه بکوی جهالت می گردی + که خواهش نفسانیت را استاذت ساخته
وبه نیت خدع وفریب ادعای شاگردی مولانا اسحاق قدس سره می نمائی + فی الحقیقة
شاگرد مولانا نیستی + چنانچه برین مقال قیل وقال مولانا یار علی مرحوم ومولانا
احمد علی صاحب بسکه دال است ومضمون این بیت   بیت

صفتی ز حد می پرد یا رب برگس مردودش   تا ببیند اهل عالم فسق پنهان آشکار

حکایتی یارم بشنو یا حکایت شنیده ام که روزی در مسجد شاهی پیش گفته
مولانا احمد علی صاحب از مولانا یار علی صاحب پرسید که مولوی نذیر حسین بهمه
دعوی شاگردی مولانا محمد اسحاق قدس سره شما با وی دست هم نظاهر کنند + این سنت
است + یا در سنة مرا معلوم نیست + اما تا وقتیکه من پیش مولانا درس احادیث میخوانم

دولت زیارت او را ندیدیم ، شرائط مولانا حال تمامش شنیدیم ، اگر بوقت جناب
(کرانسن هاالنبی) درس گرفته باشند ، البته دعوایش راست شناختن تواند ،
گفت که ندیدیم پیش از مولانا چه خوانده ، بلکه کوچی مولانا هم نمی شناسد ، مولانا
مولوی حسن علی نامی قدری حدیث خوانده انتهی پس امداد علی جناب سندش برشاگردان
مولانا محمد اسحق رسانده ، و همچنین بسیار نقلها مردمان بزبان خودها می رانند و در سندش شک
می آرند ، و نقل غریب تر از این که بوقت ملاقات بندروای گشته بود یاد داریم ، با حیث
آزردگی مفتی درگذشتیم ، الا اندکی که باو گفتیم و بدل ترسیدیم که دل آزرده نشود ورنه
سخن بسیار است ،

تم الفوائد

مقالہ ثانی در تردید کتاب تقلید با لکتاب المجید

تذکرہ اوّل

سخن نخستین

قال المصنف - وبعد فلما ابتلے کثیر من الخلان بمرض کانہ عضھم الکلب

اقول - جواب این ندارم - بلکہ عدم جواب را جواب شمار دم + کہ بقول + اگر پدر نتواند + پسر تمام کند + ایشان از وے شنیدم آنچہ مقلدین از استاذ خود کامل یافتم + انا نظر لیلیٰ را از مصنف میگرفت + وبعبارت زرین جوابش گفت + ولقد صدق المصنف

فی مقاله لانه عضهم (ای عابھم) فکانه کلب فتکون امه کلبة التی لا تکتفے بکلب واحد بل تمکن منها کلا باً کثیراً و تتلذذ بکلها فابوہ لیس بمتعین فکیف یکون امامه او مذهبه متعیناً - وکل شیٔ یرجع الی اصله - الا یرجع ھذا الی اصله - الا یتلذذ بکل جدید لذیذ کما یتلذذ اصله + ؎

هو کلب وابن الکلب والکلب جده + ولا خیر فی کلب تناسل فی کلب

عذیت درنا ولستا فینا فمن اباك انك ابن ذیب

الکان الطباع طباع سؤ فلیس بنافع ادب الادیب

تذکرہ دوم

قال - الکلب اعتقاد وجوب تعین الامام او المذهب +

اقول - لیس ما قاله المصنف لان الاعتقاد لیس الا هو الایمان فشبه بالکلب وهو نجس فالایمان عنده کان نجساً - (العیاذ بالله)

فانظروا الی شین امرہ وغدرہ ونفاقه واضلاله - ولقد

صارت الاولیاء من المقلدین کثیرا۔ وحصلوا ما حصلوا ووجدوا ما وجدوا۔ ولقوله تعالیٰ۔ اَلَآ اِنَّ اَوْلِیَآءَ اللّٰہِ لَا خَوْفٌ عَلَیْھِمْ وَ لَاھُمْ یَحْزَنُوْنَ ۔ ومنہم قطب الاقطاب الذی قدمہ علی رقاب کل ولی اللہ محی الملة والدین ابن رسول صلعم فی النسب والحسب سیدی وسید ہذہ الامة السید عبد القادر الجیلانی اوصلہ فی اعلی الجنان۔ وکراماتہ متواترہ۔ وکمالاتہ متواترہ۔ فلا ینبغی ان ینکرہا الا معاند سفیہ وغیرہ من الاولیاء الذین رضی اللہ عنہم ورضوا عنہ۔ حتی قیل فی شانہم علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل ع وکلہم ذہبوا بمذہب واحد وان انتقل احد منہم فانتقل نقلا کاملا فلا تلفیق فی التقلید فلا اخذ مسئلة من الحنفی ومسئلہ من الشافعی ومسئلہ من المالکی ومسئلہ من الحنبلی۔ ولا مال تارة الیہ وتارة الی غیرہ ان ہذا الا تلہی والتلہی حرام۔ فہذا حرام۔

تذکرہ سوم

قال۔ ومن البین انہ من اتباع خطوات الشیطن واتیان ابواب اثام الرحمان +

اقول۔ ہے تو یہ کہ ان ہی کا اتباع مذہب واحد اتباع خطوات الشیطان واتیان ابواب آثام الرحمن الرحیم ہے کما قرر ذکرہ آنفا من التلہی والتلفیق + وسنذکرہ مرارا انشاء اللہ تعالیٰ بالتفصیل والتحقیق +

تذکرہ چہارم

قال فہذہ عدة سطور ممن لیس لہ خط من العلم والدین کانہ ہو مجبول والشین

اقول - این عبارت را لکم و کاست راست راست نوشتند + سرگز هر آنکه در صحت آنها را از روست نادند + البته جزای صدق یابند + پس عاقل باید + که این قول گزید سرگز سر خلافش که آینده به تحریر می آید مایل ننماید + اگر گویند که اگرچه بظاهر مصدر ازین قابل جہالت شامل است + اما محل تواضع را حال ہمین منوال - و شایدش نباید قیل و قال + گویم که انصاف باید + اعتساف نشاید که اگر باعتبار یک خیال محل تواضع صادق را بکذب یا بالعکس بخلاف معنی ظاہری تاویل کردن صحیح و درست باشد + چرا تاویلات آئمہ کرام که اعلم الناس بموارد الاحادیث و نزول القرآن اند صحیح و درست نباشد + و بحیلت ازین قول امام اعظم رح تقلید امام باطل گردد

قال امامنا الاعظم رح لیس لاحد ان یعمل باقوالنا ما لم یعلم من این قلنا واترکوا اقولی بخبر الرسول واضربوه بالحائط وخذوا الاحکام من حیث اخذوه - و بحیله اتباع انانزا من اتباع خطوات الشیطان و اتباع الواب اتام الرحمن تصور بتوانند + فلیتش بما سرتجربه

تذکره نجم

قال - کتبت فیها شیئاً من الادله النقلیه والعقلیه البدهیه اذ ما لا یدرك کله لایترك کله لان کتمان الحق حرام فی جمیع الادیان المرضیه - اه +

اقول - حال کاسدگی و ناسدگی این دلائل مو اضعش ظاهر خواہد شد + انشاء اللہ تعالی اما اینجا قدری تقریر را تحریر باید بالکل متروک کردن نشاید + آن این است که دعوی بداہت بقول اذ ما لا یدرک کله لا یترک کله باطل گشت که اقرار عدم ادراک کل عین اقرار جہالت لعض است حالانکه مصنف بر این مضمون بر قول المجتہد مخطی ومصیب خرده گرفته تخطیه نموده اند - پس مصنف بتخطیه خود مخطی شدند - و در ما

کتمان الحق گوییم که بلکه کتمان الحق حرام است اما بر عالمش که امتیاز حق و باطل داند ورنه
سکوت واجب است که لا تلقوا بایدیکم الی التهلکة ناطق است ٭ نه هر یکه
خود را عالم فهمید و باطل را حق تصور نمود ٭ اعتبارش نیست ٭ چنانچه قدرے ازان
بمقام اول خصوصاً تذکره اولش نوشته شده است ٭

تذکرهٔ ششم

قال۔ قال عز من قائل ان الذین یکتمون ما انزلنا من البینات و
الهدیٰ من بعد ما بیّنّه للناس فی الکتاب اولئک یلعنهم الله
ویلعنهم اللاعنون الا الذین تابوا واصلحوا وبینوا فاولئک اتوب
علیهم وانا التواب الرحیم ٭

اقول۔ مصنف معنی آیت نفهمیده خواه نخواه بنقاش تصدیق شیعه اند ٭ بلکه بر پای
خود تیشه زدند ٭ که بر ضرر ویش خویش حجت آوردند ٭ زیرا که ما انزلنا اه بتوسط
ائمه اربعه ذی الجلال بوجه کمال وحسن وجمال مبین و روشن گشته ٭ حتی که از دوازده
سیزده صد سال حقیت کلی و استقامت جلی جا گرفته ٭ بعد مرور شهور و عبور دهور
اگر کسی کتمانش کردن خواهد ٭ ضرور بر او مضمون این آیت مذکور لازم آید ٭ اللهم
احفظنا من هذه الوسوسة الشیطانیه ٭

تذکرهٔ هفتم

قال۔ قال رسولنا وشفیعنا المطاع صلعم الدین النصح وبلغوا
عنی ولو آیة ٭

اقول۔ مان البته دین نصیحت است اگر تبلیغ احکام بنیت خیرخواهی کند ٭ ورنه
مثل شیطان که خود را ناصح قرار داده وقاسمهما انی لکما من الناصحین
گفته باشد ٭ البته نصیحت باید ٭ و مستحق لعنت گردد ٭

تذکرہ ہشتم

قال - اما النقلیۃ فمنہما قولہ تعالیٰ بالخطاب العام للخواص و العوام السابقین الحاضرین واللاحقین بعد الاحیان والازمان اتبعوا ما انزل الیکم من ربکم ولا تتبعوا من دونہ اولیاء قلیلاً ما تذکرون وھو کما تری اظہر فی ابطال التقلید اذ ھو العمل بقول الغیر بلا حجۃ کما فی المسلم والاتباع ھو ھذا مع الدلیل السدید فتبین ان بینہما لبون بعید فحسب واسلم۔

اقول - بر علم و فہم مصنف مراحیف و استعجاب است کہ ایشان را نہ عقل و درایت است کہ قرآن بفہمند۔ نہ فہم و فراست کہ مضامینش را بیان کنند۔ نہ لیاقت و قابلیت است کہ بفصاحت عیان و بلاغت نہان رسیدن توانند۔ نہ ذہانت و فطانت است کہ بر رشتہ پیش و پس خویش محافظت کردن - بلکہ یکے را با دیگرے منافی گفتہ اند تفصیل این اجمال - ہمبرین منوال است کہ آیۂ ازین آیت اتبعوا ما انزل الخ ابطال تقلید چہ باشد بل عین ثبوتش متحقق می شود۔ کہ بلا تقلید اتباع ما انزل او متحقق نمی گردد - نہ صورت پذیرد۔ زیراکہ ما انزل نیست مگر احکام الٰہی است۔ و برای اتباع آنہا دانستن آنہا ضرور است۔ ورنہ اتباع آنہا محال است کہ طلب مجہول است۔ و طلب مجہول محال است۔ پس اتباع آنہا ہم بلا معرفت آنہا محال خواہد شد پس لامحالہ دانستن آنہا ضرور است۔ و دانستن آنہا بر فہم حدیث و قرآن موقوف است۔ و فہم حدیث و قرآن بر تعلیم علوم متداولہ و فنون متناولہ و معرفت اقسام اسانید و موقوف است۔ و تعلیم و تعرف آنہا بلا تعلیم و تعریف معلمان و معرفان مومنان دیندار ان کہ کم از کم ہمین علوم را یعنی علم کتاب تا قیامہ و علم حدیث با ما فیہا و علم طرق استنباط - و وجوہ تطبیق بین المختلفین - و علم تواریخ سابقین با منابع و بدایع

و بلاغت و معانی کلام عرب بحسن دخلی دانسته باشند + صورت نه بندد +
چنانچه خود مصنف نیز در باب ثالث خود این معنی را اقرار کرده اند + (یعنی از قول مولانا
شاه عبد العزیز قدس سره که اطلاع بر اوامر و نواهی او تعالی بدون وساطت ایشان
صورت نمی بندد) حجت گرفتند + و همچنین تعلیم و تعریف بجز از ائمه اربعه کرام - که
مستغرق بحر توحید خالق الانام اند +

ع

نه در گنج توحید شان هیچ کس کسی را نشد ره که دعویش کند + زیراکه

کسی از معصران شان و پیش تر رفته خوضش کرد + نه احدی از سابقان خیالش
نمود + نه لاحقان شان را باعث کثرت موضوعات و صناعین منافقین و مخترعات
مخترعین و معاندین امتیاز صحیح و سقیم و رطب و یابس اصلا باقی نماند + پس ایشان با تعیین
سبحان تعلیم و تعریف متعین شدند + پس اتباع این ائمه معلمین خیر القرون عین اتباع
ما انزل آمد + هر که عمل بالتقلید خلاف اتباع ما انزل شد + فهذا هو المراد
فظهر منکم الفساد +
و اگر همین تعیین متعین نباشد + مضمون هر کس بخیال خود خبط وارد + هر که و مه قدری
قدری صرف و نحو و منطق و ترجمه حدیث و قرآن مثل طوطیان خوانده - مانند شتر بی مهار
راه ضلالت گرفته و بچاه هلاکت افتادن تواند + چنانچه این قصه غیر مقلد شهادتش
می دهد + **حکایت** غیر مقلدی را شنیدم که مال زیر دستان را بزبردستی
و فریب یعنی بمکر و حیله های حقانی می گرفت + و با نامه های هوای نفسانی می رفت
چون از مقلدین کسی گفتش چه می کنی + با مور غیر شرعی چرا مبتلا می شوی + آنچه خلاف
کنان - و اهانت شان گفت که من مثل تو احمق و جاهل نیم + که بر قول ابو حنیفه فریب
خورم + و بر خلاف حدیث و قرآن عمل کرده می باشم + از آن راه جهنم بگیرم +
آن دفت بر گرفت مال مردمان بظلم و فریب کدام آیت و حدیث نازل و وارد است +

تعجب کنان گفت که تو از قرآن و حدیث چیزی خبرداری یا نداری + ایا آیت اعملوا ما شئتم را گاہے تلاوت کردی یا نکردی و معنیش که از قول الٰہ است خیلے صاف و صحیح است فهمیدی یا نه فهمیدی + و حدیث اصحابی کالنجوم بایہم اقتدیتم اهتدیتم را گوش ساختی یا نساختی + و حضرات علی و طلحه و زبیر و معاویه و عمرو بن العاص رضی الله عنهم را صحابی بودن میدانی یا ندانی + و از اخبار جنگیدن آنان باہم هر روز خبرداری یا نداری + و از فریب گرفتن عمرو بن العاص خلافت را از حضرت علی کرم الله وجهه برای معاویه رضی الله واقفی یا نہ + و از خداع و فریب برادران یوسف علیه السلام خبرداری یا نداری + گفت بلے آیت مذکوره را تلاوت می کنم + و حدیث مذکور را گوش می سازم و اصحاب موصوفین را نیز صحابی می دانم + و از اخبار جنگ و خداع ایشان هم خبری دارم اما تو آنها را چه فهمیدی نه فهمیدم + گفت آری معنی آیت (هرچه می خواهید بکنید) بسیار واضح است + حاجت تعلم علوم و دیگر تقلید ذوی العلوم نیست + بلکه بوجه تعمیل حکم لفهم معنیش ترجمه اش کفایت است + و لقد یسرنا القرآن للذکر فهل من مدکر شاهد این معنی است و پس هرچه میکنم بموافق قرآن می کنم و هر فریبکه می سازم + باقتدای صحابی رض و برادران یوسف علیه السلام می سازم + آخر ایشان باہم جنگیده اند + و یکے دیگر را فریب داده بودند + و هر که باقتدای حدیث و قرآن و باتباع صحابی رض عمل نماید + هدایت یابد + ناجی باشد + و در دلیل اول شما که برای فهم معانی حدیث و قرآن علوم و فنون را اکتساب باید + و تقلید شاید) قباحت تکلیف ما لا یطاق لازم آید + و آن از لا یکلف الله نفسا الا وسعها منهی عنه است + و عمل بالمنهی عنه ممنوع و مقبوح است پس مذهب شما ای مقلدین مقبوح شد + اما مذهب ما غیر مقلدین یکه راه راست است + که بسهولت و آسانی از حدیث و قرآن ثابت + هر که لحاظ هدایت کند + این را از دست ندهد + فریبش گیرد

۱۱۴

اما چون بنا ضلالت ظاهری است + و جهالت ساری + و بغیر از قول حضرت دیده و
مجتهد نمی + و چگونه ترک ضلالت را و هدایت یابی + الغرض بعد ملامت کثیر و فضیحت
تحریر بسیار خود دوات ساخت + و بر مقلد سبقت گرفت + گفت که این قدر مرات
ازین تکلیف گوش کردم + و مذمت را بهتر دانستم + لهذا می خواهم که بتابعت می گردم
تا همه جمع گفتی باید گفت سبحان و دل و بالرابع العین + که باید فاخوانکم فی الدین
برادر دینی من دائم بالیقین + گفت امشب با جماعت کثیر بخانه تو بیاییم + تا همه
بمذهب تو داخل شویم + گفت ازین چه بهتر + که سعادت دارین این حقیر است +
چون پاسی از شب بگذشت + مقلد با چندین کس بخانه غیر مقلد برفت + غیر مقلد نازان
و فرحان استقبالش کرد + و به تعظیم و تکریم گوی سبقت برد + بعد از ساعتی مقلد
گفت که ما اینک بمذهب تو داخل گشتیم + بنا بر علیه می خواهیم + که عمل بحدیث کنیم +
گفت امنا و سلمنا من راضیم و مؤیدم + پس مقلد همراهیان خود را گفت که اینها
این مردک را پابزنجیر کنید + و از دختر و خواهر و مادر و زوجه اش بهره بردیش خفا
گیرید + و اموال و اسباب خانه بغارت برید + مال غنیمت شمارید + گفت استغفر
الله برای خدا این چیست گفت حسب قولت عمل اعملوا واقعا ای جناب صحابی است
گفت خدا را مرا بگذارید + و اموالم را از دست بدارید + و ناموسم را نگهدارید +
که حالا بخدا از مذهب بیزارم + تقلید را فرا پیش گرفتم + که خوب و حسن دانستم + انتهی
ازین حکایت اکثر عقده های غیر مقلدان بر گشود + و هم چهره عرائس خیال ایشان
با آئینه ظهور رو نمود + دانایان دانند + بینایان بینند + و نیز ظاهر است که جواب
جاهلان بجهالت باید + نه بملائمت و لیاقت شاید + همچنان قدر عاقبت تقلید
کسی داند + که بمصیبت معصیت و فضیحت دنیا و آخرت گرفتار شود + بیت

ز قادر بدین نکته راضی مشو ازین نغزتر ماجرایی شنو

که قدما مصنف ازین تفهیم غریب نیست + بلکه ازین زیاده تر عجیب است زیرا که تحقیق

شد کو ربه تقیه مرتکب نشده شد + وانبیا را در براه آمد + اما مصنف لغرض مثال الکبر [illegible]

خلاف مثل این حدیث و قرآن مصر مانده + وبا وجود دریافت دلائل منکر شده - و

براهین متواتره - متنبه نشدند + بلکه مثل برادران حضرت یوسف عم عداوت را بجا

داشته ابنا بر ناصح خلاف گشته + حتی که با بطال انتظام شریعت کمر بسته تالیف و

تصنیف کردند + وشخصی مذکور چنان نبوده + هرچه نموده جهالت نموده + اما استدلال

مصنف آیات مذکوره را در ابطال تقلید قباحتهای بر ضلالت چنان لازم آید که

ازان بالآخر و الانجام - استیصال وانهدام بنای اسلام مستلزم است +

تحقیق ازان اتباع غیر محمد را بر دیت ظاهر معنی لا تتبعوا من دونه اولیاء +

مطلقاً حرام دانستن است + حالانکه معنی آیت چنان نیست + یعنی مطلقاً حرام

نیست اگر چنین باشد اتباع رسول مقبول و اتباع اولی الامر منکم که غیر محمد

اند مخذول خواهد شد - و هم معنی قوله تعالی قل ان کنتم تحبون الله فاتبعونی

یحببکم الله یغفر لکم ذنوبکم برباد خواهد شد + و این امر موجب استیصال

بنای اسلام است +

دو بیان - عموم من دونه را فقط با مر تقلید مخصوص کردن خیالی [illegible]

[illegible] ملات و عداوت نیست + یا اخبارت دلادت است به مومنین - اگر حسب مراد مصنف مفهوم

مراد باشد + یعنی بجز ذات پاک باریتعالی کسی از مومنان را دوست داشتن و اتباع کردن ممنوع

شرعی بوده باشد + واز این جهت [illegible] اتباع ائمه باطل [illegible] بطلان بنای مذهب شیعه

قرآن زیر بن حیان می شود + قوله تعالی النبی اولی بالمؤمنین من انفسهم و ایضا

قوله تعالی والمؤمنون والمؤمنات بعضهم اولیاء بعض ا ه

وایضا قوله تعالی - ان الذین امنوا (تا) اولئک بعضهم

اَوْلِیَاءُ بَعْضٍ - والیضاً قوله تعالیٰ - قُلْ لَّا اَسْأَلُکُمْ عَلَیْهِ اَجْرًا اِلَّا

الْمَوَدَّةَ فِی الْقُرْبٰی - والیضاً قوله تعالیٰ - یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا

تَتَّخِذُوا الْکَافِرِیْنَ اَوْلِیَاءَ مِنْ دُوْنِ الْمُؤْمِنِیْنَ - والیضاً قوله تعالیٰ

اَلَّذِیْنَ یَتَّخِذُوْنَ الْکَافِرِیْنَ اَوْلِیَاءَ مِنْ دُوْنِ الْمُؤْمِنِیْنَ والیضاً قوله تعالیٰ

لَا یَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُوْنَ الْکَافِرِیْنَ اَوْلِیَاءَ مِنْ دُوْنِ الْمُؤْمِنِیْنَ - والیضاً

قوله تعالیٰ - یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَتَّخِذُوْا بِطَانَةً مِّنْ دُوْنِکُمْ - و

ایضاً قوله تعالیٰ - وَلَمْ یَتَّخِذُوْا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَلَا رَسُوْلِهٖ وَلَا الْمُؤْمِنِیْنَ

وَلِیْجَةً وغیرها من الآیات القرآنیه - عن انس قال قال النبی صلعم

لا یؤمن احدکم حتی یحب لاخیه ما یحب لنفسه اخرجه البخاری

وایضاً عن انس قال قال رسول صلعم لا یؤمن احدکم حتی اکون

احب الیه من والده وولده والناس اجمعین ۔ اخرجه البخاری

وغیر ذالک ہیں ازآیات واحادیث واضح ولائح گشت کہ دوستی رسول کریمؐ

و بعض مؤمنین بعض را نامشروع وممنوع نیست کما زعمہ المصنف واحتج بہا بالعقا

التقلید ۔ بلکہ واجب وجزو ایمان است ۔ کما عرفتم الآن ۔ بالحدیث والقرآن ۔

یا ایہا الاخوان ۔ ولیں بر مصنف آیت کریمہ یقولون نؤمن ببعض ونکفر ببعض

ویریدون ان یتخذوا بین ذالک سبیلا وروایت خوارزمی در نہایت

بتاثیر کہ در تذکرہ است و دوم مقالہ اولی گذشت صادق آمد ۔ والعیاذ باللّٰہ

قولی اینجا این است کہ جناب مصنف صاحب - بداو الزام مقلدان باستدلال آیت

آمدہ بودند ۔ بفضلہ تعالیٰ الزام خود وہ رفتند ۔ سعدی رحم

شد غلامے کہ آب جو آرد   آب جو آمد و غلام ببرد

اگر مصنف را لیاقت تطبیق آیات بودے ۔ و مضامین آنہا را فہمیدے ۔ ضرور

تقلید اختیار نمودی + ابا عزیز نفسانی و خواهش جسمانی هم مانع هدایت می شود + و تا جب معرفت می گردد + ای مصنف فقط آن آیت اتبعوا من دونه اولیاء را دیدی و آیت دیگر ندیدی کما سعدی رح نه بیند مدعی جز خویشتن را + که دارد پرده پندار در پیش

چنین غرض آمد هنر پوشیده شد + صد حجاب از دل بسوی دیده شد

چهارمین - تناقض فیما بین آیات مستدله پیر و پیش - و تعارض درمیان دلائل مجرده خویش + لازم آید چرا که اگر اتباع غیر خدا مطلقاً ممنوع و متبوع باشد - درمیان آیت سابقه و آیت لاحقه اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم که مصنف را دلیل ثالث است تناقض کلی - و تباین جلی در پیش گردد + زیرا که ازین آیت اطاعت رسول و اولی الامر واجب می شود + و از آن آیت حسب مراد مصنف اطاعت ایشان که غیر خدا اند ممنوع می گردد + پس یکے دیگرے را معارض و مبطل شد + و بمضمون اذا تعارضا تساقطا سقوط الاحتجاج گشت + (العیاذ بالله) اما ایشان را ازان خبرے نیست + ادعای دعوی اجتهاد است + سعدی رح

اگر ز الم قطره ذره شناسی + چو خر مهره بازار از و پیشناسی

پنجمین - تناقض درمیان دعوی و دلیل است + چرا که دعوی ایشان ابطال تقلید شخصی است و دلیل ایشان بابطال تقلید مطلق است + چه خوب دعوی چیزی دارند + دلیل چیزی دیگر آرند + با وجودش خود را مجتهد شمارند +

بسے کم ما سیا نادان از سخن پیدا شود + پسته بے مغز چون لب وا کند رسوا شود

چنانچه معنی المرء مخبوء تحت لسانه را سعدی رح فرمایند **شعر**

تا مرد سخن نگفته باشد + عیب و هنرش نهفته باشد

اما همین استدلال جناب ایشان مقلدان را بکنوع منفعت است که چون اتباع غیر خدا مطلقاً ممنوع و منهی عنه گشت + پس اتباع پیشوائے غیر مقلدین بالطریق اولیٰ

حاشیه:

ک ا: از اطاعت کردن رسول ایشان ... و اولی الامر ... ۱۲

ک ۲: ... معارض بودن ... ۱۲

ک ۳: ... ۱۲

ازین سبب منتفی گشت ⁂ بل المراد قلع حتی بنا الفساد ⁂ کما صرح کثیر از
مصنف (کما فی المسلم) را انقطاع مناط و قریب ذکر کرده ⁂ نزد
ایشان منسوب نیست ⁂ چنانچه سابق ازین به تذکره بیست و یکم و بیست و سوم
مقاله اول ذکرش گردیده ⁂

فائده جلیله ـ درینجا مناسب می نماید که قاری را از وجوه تطبیق آیات
مختلفه فی الظاهر ذکر کرده شود ⁂ تا مقلدان را بر هدایت و درایت خود وثوق
کلی باشد ⁂ و غیر مقلدان را بر ضلالت و غباوت خود اطلاع جلی گردد ⁂ باید
دانست که این آیت آیت نهی است و در نهی علت قبح ضرور باید که ناهی مطلق به
رعایت قبح در منهی عنه نهی می کند ⁂ و درینجا علت قبح متعلق بالمعقول از لفظ اولیا
است که مقابله خداست حالا اولیا را باید دید که از اولیا اولیاء عام مراد است
کما زعمه المصنف بروتیه من دونه یا اولیاء خاص اگر اول است
قباحت های مذکوره بالاشامل حال است ⁂ یعنی باعث حرمت اتباع انبیا
و اولیاء و ائمه مجتهدین و محدثان مومنان استیصال اسلام مستلزم است ⁂ که
خدا گوش بگوش مومنان حکم می کند کما هو ذکره التشاء ـ و اگر ثانی است باید دید
که اولیاء که اهل فرقه خاص اند ـ اولیا مومنانند ـ یا مشرکانند ـ اگر مومنانند
تاهم قباحت های مذکوره را ظهور است ⁂ اگر مشرکانند فهذا هو الصحیح
الظاهر البیّن پس استدلال مصنف مردود است و مقهور ⁂ که ایمان ائمه
اربعه مبرور ـ از شمس نصف النهار مشهور ⁂ و مومنان بجاده تحابب فیما بین
ماجور ⁂ پس مقلدان نیز بدوستی ائمه و اتباع شان ماجور ⁂ بلکه ما مورند الغرض
از لفظ اولیا اینجا خاص اولیاء کفار اصنام مراد است کما فی العباسی
والحسینی یا غیر اصنام کما قال غیرهما اما مراد از اولیاء کفار

۱۲۱

و مضلین باشند + چنانچه تفسیرهای خود را نوشتند + نه اولیای مقتدین کرام و
ائمه عظام — مصداق شدن توانند + کما زعمه اللئام + اگر گویی که
البته لفظ اولیا در قرآن مومنان را هم شامل هست + بلکه آیت دیگر یا ایها الذین
آمنوا لا تتخذوا آباءکم و اخوانکم اولیاء مومنان را خاص است +
گوییم خاموش که تو کجروی و معنی مغرور شده + بر بحار معانی حقایق مستور عبور
نداری + لهذا الفهم معانی و دقایق اولیاء مسطور مجبوری + ورنه از این لفظ اولیا در
نیز همان کفار مراد است که در مکه بکفر ثابت ماندند + و پسران و برادران ایشان ایمان
آوردند و هجرت کردند + بر ایشان همان مومنان اقربای کفار این آیت نازل گشته
است + کما فی تفسیر العباسی یا ایها الذین آمنوا لا تتخذوا آباء
کم و اخوانکم الذین بمکة من الکفار اولیاء فی الدین + پس از این
ظاهر گشت که دشمن خدا یعنی دشمن فی الدین را دوست مدارید + و ائمه کرام
نه دشمن خدا نه دشمن فی الدین فکیف تجعلهم و بهذا استدل للتجرای
غیر مقلدان مجرد دیدن دونه فریب نخورید + و استدلال باطل بی نه مزید +
و اگر از همین اختراعات جدیدی + و از این اختراعیات جدوتی + احتراز و استغفار
نمایید شما را خیر است و جمله مسلمانان را هم بهتر + قوله تعالی فان یتوبوا یک
خیرا لهم و ان یتولوا یعذبهم الله عذابا الیما + و در باب تطبیق
چیزی دیگر بطور تمثیل می گوییم بشنوید + که حسب محاوره عرب و عجم — درمیان جمیع
خلایق و امم — شایع و ذایع است که اگر احدی گوید که کسی را بخانه من آمدن
نه دهد پس لازم نمی آید که بجز قائل همه اهل خانه را هم دخول خانه ممنوع باشد + همچنان اگر خدا
بقول لا تتبعوا من دونه اولیاء یعنی دوستان غیر مرا اتباع مکنید
گوید هرگز لازم نمی آید + که اتباع باهم دوستان خدا که سبب خدا ممنوع باشد +

كما زعمتم يا ايها اللا مذهبون فظهر الفرق ولو كنتم لا تعقلون

تذكرة محكمهم

قال - و منها انه تعالى قال فلا وربك لا يؤمنون حتى يحكموك
فيما شجر بينهم ثم لا يجدوا في انفسهم حرجا مما قضيت
ويسلموا تسليما فان الله عز وجل قد امر فيه بما محصله ان
لكل مؤمن من الواجبات والمحتمات ان لا يرضوا بقول احد
من العلماء والاتقياء والقضاة والولاة في امر من امور الدين
حتى يحكموا فيها نبينا وامامنا عليه وعلى اله اكمل التحيات الزاكيات
من حضرت رب العالمين لان غاية ما في الباب انه سيصل الى
الظن الراجح وهو غير معتبر في الاصول الدينية كما قال الله
تعالى ان الظن لا يغني من الحق شيئا كما حققه المحققون قال مولنا
ومقتدانا عبد العزيز الدهلوي رح في تفسير قوله تعالى في صفحه
٣٥٨ يعني و مستند ايشان مگر گمان قوی می کنند و اعتقاد ايشان نمی رسد
مگر بظن راجح که در اصول دين آنرا اعتباری نيست ٭

اقول ـ پنجند وجوه جوابش ميدهيم ـ اولاً ـ می گوييم که ای اصحاب ظواهر ـ انسداد
احکام شريعت بسبب اجابت صاحب شريعت ظاهر و باهر ـ که مصداق کلمهٔ
يحکموک باقی نماند ٭ و چون ايمان متنازعان بر انصاف رسول مقبول موقوف
ماند ٭ پس ايمان متنازعان سابقان بعد از زمان پيغمبر آخر الزمان و حاضران
و لاحقان را ايمان نماند و کمی ماند و نخواهد ماند ٭ العياذ بالله ٭

نظم

درگذر از صورت و معنی نگر | زانکه مقصود از صدف باشد گهر
گفته گفتم من شدم بسيار گو | از شما يک تن نشد اسرار جو ٭

۱۴۳

این نیت مگر ظاهر داری است ۞ وظاهر دلیسی مثل گل کاغذی است ۞ گل کاغذی

بوئی ندید ۞ مولانا روم ۞

چونکه ظاهر را گرفتند احمقان　　آن دقایق ماند از ایشان نهان

لاجرم محجوب گشتند از غرض　　که دقیقه فوت شد در معترض

اگر گویند که حکومت رسول مقبول مراد و اعتبار است یکی حقیقی متعلق با حیات آنحضرت

و دیگرے مجازی که متعلق با سنت بعد الممات ۞ کما فی تفسیر البغوی فی تحت

قوله تعالیٰ فردوه الی الله والرسول ای الی کتاب الله و رسوله

ما دام حیا و بعد وفاته الی سنته ۞ گوییم الحمد لله که تمیز طور قرآن و حدیث

را نیز اعتبارات معنی حقیقی و مجازی و صوری و معنوی و غیر ذلک بسیار راستا ۞

کما فی کتب الاصول - اما ای غیر مقلدان شما را از انهاست تکمیل ۞ باز چرا ایمان اعتبارات

را بدلایل شما اعتبار اگر ای کنید دخول بهشت باید عوی شما کرده باشید ۞ قوله

فلا ینبغی لاحد ان یحکم بظاهرهما - فضله الله تعالیٰ عن سبیلهما

ثانیاً - از العلما والامراء والقضاة والولاة چه غرض داشتند ۞ علمای زر اقتدار

ملت مراد است یا غیر ملت اگر ثانی مراد باشد تسلیم می نماییم ۞ اما لفظ الاقتدار را

را بالغش می فهمیم ۞ اگر اول غرض باشد ۞ بجوابش جواب اول که عبارت از استلزام

انهدام اسلام است کافی باشد ۞ آری اگر ایشان را اعتبارے ندارند ۞ باز چرا از

اقوال ایشان حجت آرند ۞ ایا شرم ندارند ۞ آرے بدون استنباط ایشان

مراد هدایت کے راه یابند ۞ راهی ضلالت شوند ۞ چنانچه غیر مقلدان پیش گرفتند ۞

طرفه غریب معامله عجیب این است که ایشان خود در دلیل ثالث از بے خبری منقول

این کرده اند یعنی حکم مجتهد و قضاة را واجب الاطاعت تسلیم ساخته اند ۞ چون ایشان

را در میان اقوال ایشان چندان بے خبری طاری باشد ۞ پس با ایشان را چاره

۱۴۴

سید الابرار و آیات قرآن جبار سبحه قدرے بے خبری یا که بے خردی طاری باشد
تمرد عاقلان هرگز مخفی نباشد

ثالثاً می گوئیم که از لفظ اماماً چه مراد گرفتند غیر خدا و رسول مراد گرفتند
یا معین تا الی مستتر و مردود اول مستحسن و مقصود پس تنازع ما نحن فیه مسدود
شد و مفقود اما اگر غیر دل ایشان بدون آئمه اربعه کرام مثل روافض فقط
آئمه معصومین عظام را مراد گرفته باشند بجوابش تحفه اثنا عشریه پیران پیرو
مرشد ایشان را کفایت شمارند چنانچه قدرے عبارتش بطور نمونه جنس نقل می کنیم
تا بر فضیلت و تقلید امام ابوحنیفه رح حقیقت اعتقاد شاه صاحب بهت الینا ز ا
مطلعش می سازیم عبارتش اینست و نیز ابوحنیفه از حضرت باقر و زید شهید تلمذ
دارد و حال امامیه در حق مجتهدان خود که در غیبت امام چون جامع شروط اجتهاد
باشند اعتقاد وجوب اطاعت دارند پس مجتهدی که در حضور آئمه شروط اجتهاد
بهم رسانیده باشد و از ایشان اجازت اجتهاد و فتوی یافته باشد مذهب او چگونه
اولی باتباع نباشد ابوحنیفه را باعتراف شیخ حلی حضرت باقر و زید شهید و حضرت
صادق اجازت فتوی داده اند پس جامع بودن او شروط اجتهاد را بنص امام
ثابت شد هر که او را واجب الاطاعت ندانند از شیعه رد شهادت معصوم
می کند و آن کفر است (پس در صورت غیر مقلدان سنیا را چه باید گفت) خصوصاً
در وقت غیبت امام البته مذهب او اولی بالاخذ باشد از مذهب ابن بابویه و ابن
عقیل و ابن معلم (همچنین مذهب امام ابوحنیفه رح اولی بالاخذ باشد از مذهب غیره)
الصادق انصاف باید کرد و از تعصب و عناد باید گذشت اگر روایات اهل سنت را دین
باب اعتبار نه کنند روایات امامیه خود البته مقبول است روی ابوالمحاسن
الحسن بن علی باسناده الی ابی التیمری قال دخل ابوحنیفه علی

الی عبد الله عم فلما نظر الیه الصادق قال کانی انظر الیک وانت
تحیی سنة جدی بعد ما اندرست وتکون مفزعا لکل ملهوف وغیاثا
لکل مهموم بک یسلک المتحیرون اذا وقفوا وتهدیهم الی
واضح الطریق اذا تحیروا فلک من الله العون والتوفیق حتی یسلک
الربانیون بک الطریق ۔ وجمیع امامیہ روایت کردہ اند کہ چون ابو حنیفہ بر
خلیفہ وقت ابو جعفر منصور عباسی داخل شد ۔ ونزد او عیسی بن موسی حاضر بود بخلیفہ
گفت کہ یا امیر المومنین ہذا عالم الدنیا الیوم پس منصور گفت کہ یا نعمان عمن اخذت
العلم ابو حنیفہ گفت عن اصحاب علی عن علی وعن اصحاب عبد اللہ بن عباس عن عباس
پس منصور گفت کہ لقد استوثقت نفسک یا فتی ۔ ونیز در کتب امامیہ ہست کہ ان
اباحنیفہ کان جالسا فی المسجد الحرام وحولہ زحام کثیر من کل الآفاق
قد اجتمعوا الیہ یسألونہ من کل جانب فیجیبہم وکانت المسائل فی
کمہ فیخرجہا فیناولہا فوقف علیہ الامام ابو عبد اللہ ففطن
بہ ابوحنیفہ فقام ثم قال یا ابن رسول اللہ لو شعرت بک اولا ما
وقفت لا یرانی اللہ جالسا وانت قائم فقال ابو عبد اللہ اجلس
اباحنیفہ واجب الناس فعلی ہذا ادرکت ابائی ۔ این ہمہ در روایت
در شرح تجرید ابن مطہر حلی موجود است انتہی ونیز اسوای این عبارت تحفہ را بدقت بقیہ
تذکرہ بہ قلم نوشتہ شدہ باید دید +

رابعا ۔ جناب مصنف صاحب معنی ظن را اصلا نفہمیدند ۔ خواہ نخواہ بنقل آیت
ان الظن لا یغنی من الحق را تصدیع کشیدند + طرفہ بران این است کہ برغم
خود آنرا دلیل دانستہ بران تفریع کردند + آرے اولا معنی ظن را بحسب نزول
و استعمال حیثیت باید دانست + بعد از ان بران تفریع باید ساخت + کہ لفظ

ظن گاه بمعنی گمان مستعمل است چنانچه تقول ظننتك زیدًا وظننت زیدًا اباك وگاه بمعنی علم و یقین مستعمل است کقوله تعالی وظن داود ای علم و ایقن خصوصًا از قوله تعالی فقال له فرعون انی لاظنك یموسی مسحورًا ۰ قال لقد علمت ما انزل هؤلاء الا رب السموات والارض بصائر وانی لاظنك یا فرعون مثبورًا ۰ استعمال هر دو معنی ظن علی وجه الکمال روشن و جمال است که ظن فرعون بمعنی گمان وظن حضرت موسی علیه السلام بمعنی یقین است ۰ پس هر جا لفظ ظن را بظن خود بمظن ظن کردن کار بدظنان و ظنیان ست ۰ چرا که این ظن کفار فجار را بر ظن مؤمنان اخیار ابرار ظن نمودن کار مسلمانان چه باشد ۰ فعل رافضیان هم نباشد ۰ بیت

نه هر جای مرکب توان تاختن   که جاها سپر باید انداختن

ای غیر مقلدان خواه نخواه دعوای فهم حدیث و قرآن مینمایید ۰ حالانکه چیزی از آن نمی فهمید ۰ آری این آیت هر چند که بجا مذکور شده اما اکثر از انها در شان کفار نازل گشته ۰ چنانچه یکی از آن بتلاوت آمده ۰ اِنَّ الَّذِیْنَ لَا یُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَةِ لَیُسَمُّوْنَ الْمَلٰٓئِکَةَ تَسْمِیَةَ الْاُنْثٰی وَمَا لَهُمْ بِهٖ مِنْ عِلْمٍ اِنْ یَّتَّبِعُوْنَ اِلَّا الظَّنَّ ۰ وَاِنَّ الظَّنَّ لَا یُغْنِیْ مِنَ الْحَقِّ شَیْئًا فَاَعْرِضْ عَنْ مَّنْ تَوَلّٰی عَنْ ذِکْرِنَا وَلَمْ یُرِدْ اِلَّا الْحَیٰوةَ الدُّنْیَا ۰ از این جمله واضح گشت که این آیت در شان کفار نازل است زیرا که فاعل یتبعون همان کفارانند که در شان آنان الذین لا یؤمنون منقول است ۰ وچون آنان ملائکه را باسم انثی تسمیه می نمودند لهذا خداوند کریم بقوله وما لهم به من علم روشن کرده ۰ ان یتبعون الا الظن گفته پس این ظن ظن کافران را خاص است و هم مقتضای حال و سیاق مقال که الف ولام عهدی دران دال

نه این ظن مؤمنان را شامل است + نه مؤمنان لفاعل متبعین داخل + نه ایشان ما را گیرا امام اشتی نهادند + نه ایشان از ذکر خدا اعراض کردند + نه حیات دنیا را بترک آخرت عرض داشتند + بلکه مؤمنان حزب الرحمن اند + کقوله تعالی أُولَٰئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ + آری ان الذین این آیت بر شان غیر مقلدان حسب سیاق انطباق است زیرا که ایشان بزعم شان ائمه و مقلدین را بدی دانند + و مضلین می شمارند + این نیست مگر بدگمانی است + و بگمانی چنین کسان مفید علم حق نباشد + نه مغنی عن الحق گردد +

خامساً ـ تسلیم می کنم + که ظن راجح ائمه مؤمنان از اصول دین معتبر نباشد + اگر کنم تا تسبیح می کنیم + که الْإِيمَانُ بَيْنَ الْخَوْفِ وَالرَّجَاءِ را چرا باید گفت و قوله تعالی قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَاسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ ـ و قوله تعالی وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ + و قوله تعالی إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي چه باید کرد + و از تالیفات صحاح ستة که ظن راجح مرتب گردند چه استدلال باید ساخت + حتی که بتالیف قرآن هم حرف زد و العیاذ باللہ فبئس الاستدلال هذا فماذا بعد الحق الا الضلال + محاصل برآن این است که چون این آیت بر شان کفار نازل است مؤمنان در آن شامل نیست پس قیاس مصنف فاسد و کاسد گشت + که قیاس مع الفارق بحث و هر قیاس مع الفارق فاسد است + پس قیاس مصنف هم فاسد گشت +

سادساً ـ مثال + مطلب سعدی دیگر است + چه خوب منطبق حال این مثال است + زیرا که مطلب مولانا عبد العزیز قدس سره دیگر است یعنی ظن کفار را

در اصول دنیه اعتبارے نیست + مراد است + کما فی الحسینی والعباسی والجلالین والبیضاوی و در کشاف نیز این عبارت مذکور است و ما یتبع اکثرهم فی اقرارهم بالله الا ظنا لانه قول غیر مستند الی برهان عندهم ان الظن فی معرفة الله لا یغنی من الحق هو العلم شیئا وقیل ما یتبع اکثرهم فی قولهم للاصنام انها آلهة وانها شفعاء عند الله الا الظن والمراد بالاکثر الجمع انتهی فنعم ما قیل، کل مرء یقیس علی نفسه ،، سعدی رح + ؎

تشنگان را نماید اندر خواب همه عالم بچشم چشمهٔ آب

واگر معنی ظن بمراد مصنف مراد باشد + بر مولانا الزام چند امر لازم آید + که پدر مولانا مولانا شاه ولی الله قدس سرهما در ازالة الخفاء عن خلافة الخلفاء ظن راجح را بامور شریعت اعتبار کرده اند + و مولانا آنرا بے اعتبار و مقبوح دانسته اند + پس مردمان کرا اعتبار کنند + هر دو را ساقط الاعتبار سازند + یا احدهما را ترجیح دهند + و عقلا لعل ترجیح قول پدر را بر قول پسر ترجیح دهند + پس لا محاله دلیل مصنف را ضعیف یا باطل شمارند + چون بوقت تحریرم تفسیر عزیزیه مولانا بنظرم موجود نمی دارم + که از عبارت پس و پیش الزام خصم بدهم + ولهذا از کتاب پدر مولانا بجنسه خلافش استخراج کردم + و چون عبارت ازاله را بارے بتذکره هفتم مقاله اولی نوشته آمده ام + لهذا اعاده اش نکردم + و ما سوائے آن اکثر عبارت تحفه اثنا عشریه بر خلافش یافتم + طرفه دیگر این است که مولانا خود نوشته اند که کسانیکه اطاعت آنها بحکم خدا فرض است شش گروه اند از آنجمله مجتهدین شریعت و شیوخ طریقت تا آخر چنانچه مصنف خود نیز این عبارت را بدلیل ثالث مندرج نموده اند + باز ایشان ظن ایشان را غیر معتبر شمارند + و بر آن

صحبت آوردند، حال مصنف در قیل و قال بہر حال ہمیں منوال دال است
حالا از مصنف می پرسیم کہ ہر دو قول مولانا را (یکے ظن الشان غیر معتبر در شریعت
و دیگرے اطاعت ایشان بحکم خدا فرض) متحد و موافق شمارید یا مختلف و
متنافرت، اگر اول است اقرار جہالت نمودن است، اگر ثانی است با لتعارض
اختیار اسقاط صحبت کردن است، فکیف استدل للتم، وبماذا احتججتم
سالجًا۔ غیر مقلدان بہ بنائے قولہ تعالیٰ اِنَّ الظَّنَّ لَا یُغْنِیْ مِنَ الْحَقِّ شَیْئًا۔
چنان شادان و فرحان گشتند کہ مشرکان و منافقان و یہودان بہ نزول آیت
لَا اَدْرِیْ مَا یُفْعَلُ بِیْ وَلَا بِکُمْ شادان و فرحان شده بودند، و گفتند
نتبع نبیًا لا یدری ما یفعل بہ وبنا گفتند، کذا فی التفسیر الکبیر

تذکرہ دہم

قال منها انه تعالى قال اطيعوا الله واطيعوا الرسول واولى الامر منكم
فان تنازعتم فى شئ فردوه الى الله والرسول ان كنتم تؤمنون
بالله واليوم الآخر فلم يبح الله الرد عند النزاع والتنازع الى احد
من مجتهدى الانام سوى الكتاب والسنة للرسول المطاع مبدء
التبليغ ذا الجاه والاحترام ولذا اكده وعلقه بقوله ان كنتم تؤمنون
بالله واليوم الآخر ليتجنبوا ويحذروا وحذرا عن رد مسئلة الى الغير
والله الموفق للاطاعة والخير قال الشيخ الامام الهمام محى السنة
ابو محمد الحسين الفراء البغوى تغمده الله برحمة واسكنه بحبوبة جنانه فى
تفسير قوله تعالى فردوه الى الله والرسول اى الى كتاب الله ورسوله
ما دام حيًا وبعد وفاته الى سنته والرد الى الكتاب والسنة واجب
ان وجد فيهما فان لم يوجد فسبيله الاجتهاد وقيل الرد الى الله و

الرسول ان یقول بما لم یعلم الله و رسوله اعلم قال مولنا و مقتدانا
عبد العزیز الدهلوی فی صفحه ۱۵۹ اکسانیه اطاعت آنها بحکم خدا فرض
است شش گروه اند از انجمله پیغمبران که اطاعت ایشان در حقیقت اطاعت
خداست زیرا که اطلاع بر اوامر و نواهی او تعالی بدون وساطت ایشان صورت
نمی بندد چه خلق را بسبب بعد و احتجاب ممکن نیست که معارف حق را از جانب پروردگار
خود تلقی نمایند پس ضرور است از وجود واسطه که روح او بمشاهده حق مناسب
تمام با حضرت الهیه پیدا کرده باشد و نفس او بمخالطت خلق رتبه بشریت داشته
باشد تا قالب او از روح او کلمات ربانیه را تلقی کند و در قوای نفسیه او آن کلمات
را القا نماید و خلق از روی رابطه جنسیت قبول آن کلمات نمایند و لهذا اطاعت
او مقید است بآن اوامر و نواهی که از حیثیت رسالت القا می کند نه مطلقا و لهذا
در باب قبول مشورة و دیگر احکام اجتهادیه پیغمبر علیه السلام توسعه نموده اند بریره را
اول حکم فرمودند که زوج خود را اختیار نماید و چون او پرسید که این حکم حکم رسالت
است یا سفارش و اصلاح ذات البین فرمودند حکم رسالت نیست بلکه بطریق
سفارش و اصلاح و مشوره می گویم خواهی قبول کن و خواهی نه و نیز فرموده اند
انتم اعلم بامور دنیاکم اذا امرتکم بامر من امور دینکم فخذوا به-
و از انجمله مجتهدین شریعت و شیوخ طریقت که حکم ایشان بطریق واجب التخییر نیز لازم
الاتباع است بر عوام امت زیرا که فهم اسرار شریعت و دقایق طریقت ایشان را
میسر نیست فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون - و از انجمله سلاطین و امرا
و اہل خدمات اند مثل قضاة و محتسبین و حکام که اوامر و نواهی ایشان نیز در
مصالح جزئیه و حوادث یومیه واجب الاطاعت است در حق رعایا - و از انجمله
شوهر است در حق زن - و از انجمله والدین است در حق اولاد - و از انجمله مالکانست

در حق مملوک اما اطاعت این هیچ فرقه مشروط و مقید است بشرط عدم مخالفت اوامر و نواهی شرعیه و بنابرین فرموده اند لا طاعة لمخلوق فی معصیة الخالق و نیز فرموده اند اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم فان تنازعتم فی شیء فردوه الی الله و الرسول ان کنتم تؤمنون بالله و الیوم الاخر۔

اقول۔ این همه عبارات مذکوره۔ و تحریرات مذکوره۔ بالا را بابطال تقلید حجت گرفتن بر جهالت و حماقت خود اقرار کردن است۔ چرا که اینها همه مطابق مدعای مقلدان است نه برابر دعوی غیر مقلدان۔ زیرا که چون ازین آیت اطاعت اولی الامر منکم واجب شد و ائمه اربعه کرام از اولی الامر منکم اند پس اطاعت ایشان چرا واجب نشد۔ و چون غیر مقلدان را بصارت باعث عداوت یا غباوت باقی نماند بصیر و کور شدند بنابران از دیدن لفظ اولی الامر منکم معذور گشتند۔ پس بیچه طور فصاحت کلام و بلاغت نظام العلام۔ فهمیدن توانند۔ آری چون اطاعت اولی الامر نیز مامور به شد۔ پس با مور متنازعه هم اطاعت ایشان لازم باید شد۔ و تا معصیت عدم اطاعت۔ و قباحت با جرای احکام شریعت لازم نیاید۔ و باعث نه مذکور شدن لفظ اولی الامر تحت حرف الی بعد از لفظ الرسول نباید فهمید۔ که امور متنازعه را رد لعن از خدا و رسول نیز بسوی اولی الامر حرام باشد کما زعمه المصنف زیرا که ذکرش خالی از طوالت کلام چیزی دیگر متصور نیست۔ و این مانع بلاغت است چرا که هر جا یک فعل را از غیر افعال القلوب چند مفعول معطوف باشد۔ و باز تکرار انها بعد از حرف الی منظور گردد۔ ذکر احد المفاعیل کفایت کند۔ که فضل است کما لا یخفی علی من له ادنی ممارسة فی المحاورة والمعانی و درینجا فعل اطیعوا را دو مفعول است یکے الرسول و دیگرے اولی الامر که معطوف بر رسول است پس ذکر اول

کفایت است ۔ و یک باقی کلام رد و اولی الامر بسوی الرسول مخاطب بالبیانت در آیت
چنانچه آیت کریمه وَلَوْ رَدُّوْهُ اِلَی الرَّسُوْلِ وَاِلٰی اُولِی الْاَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ
الَّذِیْنَ یَسْتَنْبِطُوْنَهٗ مِنْهُمْ مبین و مفسر این آیت مذکور است ۔ و اگر حسب مراد مصنف
معنی آیت مراد گردد ۔ پس کسی استدلال کردن نتواند که بقوله تعالی فَاَمَّا الَّذِیْنَ
اٰمَنُوْا بِاللّٰهِ وَاعْتَصَمُوْا بِهٖ فَسَیُدْخِلُهُمْ فِیْ رَحْمَةٍ مِّنْهُ وَفَضْلٍ وَّ
یَهْدِیْهِمْ اِلَیْهِ صِرَاطًا مُّسْتَقِیْمًا دخول رحمت الٰہی ۔ بہدایت اعتصام بالله کفایت
گردد ۔ پس ایمان برسول و بیوم الآخر و ما انزل الی الرسول و غیر ذلک را حاجت نماند
که خداوند کریم در ینجا ذکرش نساخته * حالانکه قوله تعالی یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا اٰمِنُوْا
بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَالْكِتٰبِ الَّذِیْ نَزَّلَ عَلٰی رَسُوْلِهٖ وَالْكِتٰبِ الَّذِیْۤ اَنْزَلَ مِنْ
قَبْلُ ۔ و غیر ذلک من الآیات القرآنیه ایمان بر آنها را واجب گردانید * و العجب بر آن
الفت کرده که تا آنکه در حین حیات جناب رسول کریم صلعم اطاعت اولی الامر واجب شد *
بعد ممات چرا نتواند شد ۔ بلکه بطریق اولی باید شد ۔ علاوه بر آن خود عبارت امام بغوی رحم
الرد الی الکتاب و السنة واجب ان وجد فیهما فان لم یوجد فسبیله الاجتهاد ۔ و نیز عبارت
مولانا عبد العزیز قدس سره از الحجة المجتهدین بشرایعت الحکم شاهد این معنی است ۔ و پس تفریع
مصنف (فلم یبح الله الرد عند النزاع و التنازع الی احد من مجتهدین
الانام سوی الکتاب و السنة) باطل گشت ۔ و اگر راست پرسند این تفریع
تفریع مصنف نیست ۔ بلکه تفریع ابن حزم ظاهری و درای غیر سنیان است ۔ و مصنف
ز دزدی کرده آنرا بخود منسوب ساخته * یا بعیاری تمام آنرا مخفی داشته * تا کسی علیم جاهلها
مصنف را باتباع آنان رافضی و خارجی نگویند * بلکه سنی دانند * و کتابش را
مقبول سنیان شمارند * و ازین استدلال ایشان استدلال کافری از قرآن بکثرت
کشتن جالقان یادم آمد باید شنید *

حکایت روزے مومنے را با کافرے مناظرہ افتاد چون مؤمن وحدانیت وحده لاشریک له را از دلائل عقلی و براہین نقلی ثابت کرد کافر مہر دہلت و بازدہ باین آیت لا تتخذوا الٰہین اثنین ہمچون مصنف استدلال کردن گرفت و گفت کہ دانستن ازین آیت فقط اتخاذ دو الٰہ منہی عنہ شد اتخاذ آلہہ مافوق الاثنین تحت نہی نیامدند و آلہہ مافوق الاثنین اند و ولیس پرستش آنہا منہی عنہ نشد انتہی۔ ای برادران کافر راخطا فی الاستدلال ظاہر است و حاجت بیان نیست زیرا کہ کافر مجرد دیدن قید اثنین راہ ضلالت گرفت و براہ حرمت اتخاذ مافوق الواحد نرفت و نزول و آخرش را ندید و نہ کلمہ لا الٰہ الا اللہ را شنید و ہمچنان مصنف نیز بعدم رویت لفظ اولی الامر تحت حرف الیٰ بعد لفظ الرسول اختصاص رد تنازع الی اللہ و الی الرسول فہمیدہ راہ حرمت تقلید گرفت و بسوی آنکہ ردوہ الی الرسول و الی اولی الامر منھم نرفت و صد ہا برین عقل و دانش بباید گریست — یار حبرے دیگر بشنوید من می گویم کہ از عبارات امام بغوی رحمہ اللہ بطلان تقلید ہرگز لازم نمی آید اگر گوشما آید تناقض در میان کلام آن امام ہمام لازم آید۔ زیرا کہ ہمان امام تحت فلولا نفر من کل الخ تقلید را بعبارت زرین وجوب نوشتہ۔ و آنچہ در انجا از نقول شما نقیضش در آوردہ۔ ہرگز چنان نیست و عبارتش این است و اما فرض الکفایۃ فہو ان یتعلم حتیٰ یبلغ درجۃ الاجتہاد و رتبۃ الفتیا فاذا قعد اہل بلد عن تعلمہ عصوا جمیعا و اذا قام من کل بلد واحد بتعلمہ سقط الفرض عن الآخرین و علیہم تقلیدہ فیما یقع لہم من الحوادث کذا فی معالم التنزیل۔ و نیز تحت الراسخون فی العلم ہمچنین دلیل آوردہ۔ قال ابن عباس و جابر رضی اللہ عنہم ہم الفقہاء و العلماء الذین یعلمون الناس معالم دینہم و ہو قول الحسن و الضحاک و مجاہد

دلیله قوله تعالیٰ ولو ردّوه الی الرسول والی اولی الامر منهم لعلمه الذین یستنبطونه منهم هکذا فی معالم التنزیل ؞

تذکرۂ یازدہم

قال۔ ومنها قوله تعالیٰ اخبارا عن الیهود والنصاریٰ اتّخذوا احبارهم ورهبانهم اربابا من دون الله والمسیح ابن مریم و هذا فیما نحن فیه اظهر من الشمس فلا حاجة الی التنبیه

اقول۔ جواب این تذکرۂ دہم مثال اول گذشت فلا حاجة الی الاعادة اما درینجا اینقدر دیگر حرفی دیگر گذارش می نمائیم بگوش ہوش نیوش کنید و بتفکر و تدبر تامل و غور رسانید کہ چون نیکو تامل کردہ دیدیم مصداق این آیت اتخذوا الخ مولوی محمد حسین مصنف این رد التقلید بالکتاب المجید را یافتیم زیرا کہ ایشان استاذ خودش مولوی نذیر حسین صاحب را چنان اتباع کردند کہ یہود و نصاریٰ احبار و رہبان را نمودند و چنان مولوی نذیر حسین صاحب نیز اتباع داؤد ظاہری وابن حزم ظاہری و ورسی وابن جوزی وغیرہم من المتعصبین المتہوّرین المنکرین الاجماع والقیاس ساختند حتی کہ جا بجا در کتاب معیار الحق بغرض ترغیب اہل ہوا ازینگونہ عبارت زرین تعریف ایشان نمودند۔ داؤد اصفہانی مجتہد مستقل تھے اور امام مشہور تھے اور ظاہری کر کے معروف تھے اور بڑے زاہد اور نفل گذار تھے اور ائمہ تبع تابعین سے تھے اور صاحب مذہب مستقل کے تھے اور بہت لوگ انکے مقلد ہوئے جو کہ ظاہریہ کر کے مشہور تھے اور منتہی ہوئے طرف داؤد کی ریاست علم کی شہر بغداد میں اور تھے وہ بڑے عقلمند اور داؤد ایک بہار تھے بہاڑوں علم دین کے سے اور انکے محکمہ نظر اور فراخی علم کی اور وفور بصیرت کا اور احاطہ اقوال صحابہ اور تابعین اور قدرت اوپر استنباط مسائل کے اسقدر تھے کہ باب متعذر ہے انتہیٰ کلامہ مختصرا

۱۳۵

ودر رواے دیگر مقلدش بن حزم را ابن الشاظ اسود ۃ المحققین زبدۃ المحدثین گفتہ
ابومحمد بن حزم نوشتند و غرض ازین ترغیب و تعریف ایشان تنقیص جلال از امام الائمہ
الاعظام و تضعیف مناقب ہمان امام ہمام بدل داشتند و نفی بلکہ بظاہر و
علانیہ مناقب امام را بقول خود (یہ جہوٹی تعریفین ہین اور سند صحیح متصل مسلسل
سے ثابت نہین ہین پس قابل اعتبار اور اعتماد کے نہوئی) تکذیب کردند و ثابتیش
را بدلیل قول ہمین متعصبین معاندین باطل کردہ (تابعی نہ ہونے مین چارون
امام برابر ہین اور امام ابوحنیفہ رقیق الاصل ہین) نوشتند و تا مرد بازا از امام
امام الائمہ تفرت دہانند و پس مصداق حدیث ہائیہ شدند و عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ
مُغَفَّلٍ قَالَ سَمِعْتُ اَمِيْرَ الْمُؤْمِنِيْنَ عَلِيَّ بْنَ اَبِيْ طَالِبٍ رَضِيَ اللّٰهُ يَقُوْلُ
اَلَا اُنَبِّئُكُمْ بِرَجُلٍ مِنْ كُوْفَانَ مِنْ بَلْدَتِكُمْ هٰذِهٖ اَوْ مِنْ كُوْفَتِكُمْ هٰذِهٖ
يُكْنٰى بِاَبِيْ حَنِيْفَةَ قَدْ مُلِئَ قَلْبُهٗ عِلْمًا وَحِكْمًا وَسَيَهْلِكُ بِهٖ قَوْمٌ فِيْ
اٰخِرِ الزَّمَانِ الْغَالِبُ عَلَيْهِمُ التَّنَافُرُ يُقَالُ لَهُمُ الْبُنَانِيَّةُ كذا فى الخوارزمى
تا مسیہ تسوای غیرمقلدان از اہل تسنن نیستند و بلکہ مثل خوارج درروافض
منکرین قیاس وغیرہ بودند و بنا بران صاحب توضیح در بحث قیاس اصحاب
الظواهر نفوۃ نوشتہ و علامہ تفتازانی در شرحش تلویح قوله واصحاب
الظواهر نفوه ای القياس بمعنى انه ليس العقل حمل النظير على النظير
لا فى الاحكام الشرعية ولا فى غيرها من العقليات والاصول الدينية
واليه ذهب الخوارج وبمعنى انه ليس العقل ذلك فى الاحكام الشرعية
خاصة اما لامتناعه عقلا واليه ذهب بعض الشيعة واما
لامتناعه سمعا واليه ذهب داؤد الاصفهانى واكثر الشيعة
انگاشتہ و امام نووی در شرح مسلم بجائے و فاما اصول التوحيد

فالمصيب فيها واحد باجماع من يعتد به ولم يخالف الا عبد الله
بن الحسين العنبري وداؤد الظاهري ۔ نوشته ۔ بجائے دیگر قال
اصحابنا انعقد الاجماع على تحريم الاكل والشرب وسائر الاستعمال
في اناء ذهب وفضة الاما حكي عن داؤد الظاهري فهو مردود
بالنصوص والاجماع قبله ۔ گفته ۔ و قاضی در شرح الشفا رقد اختلف
العلماء في نفاة القياس مثل داؤد الظاهري وشبهه هل يعتبر
قوله في الاجماع ام لا فعن طائفة من الشافعية انه لا اعتبار ۔
ارقام ساخته ۔ وامام الحرمين ۔ والذي ذهب اليه اهل التحقيق ان
منكري القياس لا يعتدون من علماء الامة وحملة الشريعة ۔
گفته ۔ و حافظ ذہبی در میزان ۔ ان داؤد اراد الدخول على الامام
احمد فمنعه وقال كتب الى محمد بن يحيى في امره انه زعم ان القرآن
محدث فلا يقربني ا ھ ۔ فرموده ۔ كذا في كلام القاري وسيوطی رحمه الله
و دراسی در انصح مردو د اسم اول ۔ وقال جماهير اصحاب الظواهر ومشائخ المحدثين
وداؤد الظاهري لم يرد الشرع بالتعبد بل منع العمل بالقياس فكان
باطلا ولكن قدوتهم حسنة في ذلك بالائمة الاثنى عشر من اهل
البيت حيث كانوا لا يرون القياس وروى عن الامام جعفر الصادق
عم انه قال لابي حنيفة بلغني انك تقيس لا تقس فان الاول من
قاس ابليس الخ ۔ و در دراسه دوازدهم فاعلم ان الائمة الطاهرين
عليهم السلام يحرمون القياس الخ گفته ۔ پس بحیطور دراسی سنی گشته
و شاه ولی الله قدس سره در انصاف ۔ الظاهري من لا يقول بالقياس
ولا باثار الصحابة والتابعين كداؤد وابن حزم ۔ گفته ۔ و مولانا

عبدالحق رحمہ در شرح سفر سعادت ـ قال ابن حزم الظاهری باحادیث
والمراسیل نوشته ÷ پس ایشان را از علماء اہل السنن نباید شمرد ۔۔ ومشابہان ایشان را
سنی گمان باید کرد ۔۔ بقول بعضین خوارج ورو افض که به نیت قلع وقمع بناء
اہل السنن بلباس سنیان ملبس شده اند فریب باید خورد ÷ صہ
اذا کان الغراب دلیل قوم ۔۔۔ سیهدیهم طریق الهالکینا
خذ هذا ما قلته فی المقدمه این همه را بدل یاد باید داشت ره بہر گذر وامی
نباید ساخت ÷

تذکرہ دوازدہم

قال ـ ومنها قول العلام الحی ان الذین فرقوا دینهم وکانوا شیعا
لست منهم فی شئ وهو واضح فی ان التفریق باطل فی
شریعة الرسول المطاع صلعم اذ لیس التعین الا التفریق کما هو
شاع وذاع ۔۔
اقول ـ این آیت سوره روم نیز صاف صریح بر شان کفار یهود ونصاری وارد است
کما فی الجلالین والعباسی والحسینی قطع نظر از استدلال تفاسیر نفس آیت ما قبلش
ولا تکونوا من المشرکین شاہد نزول بر مشرکین است چنانچه در بیضاوی بدل
من المشرکین مرقوم است ۔۔ اما مصنف صاحب بنیت خدع وفریب وکید ومکر
آیات مشرکین ومنافقین را بر شان مومنین مسلمین اطلاق نمایند ۔۔ ومی خواہند که معتقد
را بچاه ضلالت اندازند ۔۔ صہ
عنقا شکار کس نشود دام باز چین ۔۔۔ کین جا همیشه باد بدست است دام را
آری آری ان ہان این آیت بر شان غیر مقلدان خیلے منطبق است که ایشان اجتهادہا
جدید ۔ وعرصه بعید ۔ تفریق شدید در شرع مبین ساخته کردند ۔۔ سبحان الله چه جرأت

جیسے کہ دور سلف سے برابر تک
ذوق کا ہے بیت کیا اور مکروہ
باعث ہوا ۔۔

یہ جنون سرنو رق کا ہے
دین میں اور سلف سے الگ
نہیں بے وقوف ہے کسی بات
میں ۔۔ سب مشرکین میں یہ

۱۴۸

سبحان الله العظیم که ایشان بنزول خودان التفرق باهل ماخوذگشته‌اند و مصداق
المراد منه باقرار خود شده‌اند و خدا هذا احماو عذنه - ای غیر مقلدان تقلید
عاین شریعت و همین راه هدایت است تخلف و تفرق بعد ثبوت حقیقت ضلالت است
قوله تعالی وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ
الْبَيِّنَاتُ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ - و اختلاف ائمه اربعه را مثل اختلاف
صحابی باید تصور نمود هرگز تفرق نباید شمارید کما مر ذکره مرارا اگر گویند
که این آیت نیز بر مشرکین نازل است باز بر غیر مقلدین چرا اطلاق نمائی گوئیم که
البادی اظلم

گذارش

چون حال مصنف همین است که جا بجا آیات قرآن را بے محل و بیجا بر ایمان
موحدان خدا اطلاق نماید و بار بار همین تزویرات ملمع و تحریرات متصنع را
تکرار می سازند و ما بیش تا کے بداد جواب واهیات و خرافات تضییع اوقات نمائیم لهذا
بداد جواب استدلالات باقی آیات تن نداده‌ایم و میخواهیم که همچنان تخطیهٔ جمیع استدلالات
احادیث نیز نمی کرده‌ایم بلکه مضمون مشتی نمونه از خروارے فیما حسن استدلال
جمیع حدیث بر بعض اکتفا می کنیم و علی هذا القیاس اقوال مشایخ را نیز بعد ازان بدفع
استدلالات تقریرات عقلی و نتیجه‌هاے جلی قلمی نمائیم و بناءً علیه حال الجواب
حدیث مصروف گشتیم +

تذکره سیزدهم

قال - ومنها ما قال رسولنا و شفیعنا النبي الامي صلعم لا یؤمن
احدکم حتی یکون هواه تبعا لما جئت به او لا یؤمن احدکم
حتی اکون احب الیه من والده و ولده والناس اجمعین +

عصبہ - این حایت بے کم و کاست خلاف صحیح درایت و افق قرآن است + و هم
اعتقاد مقلدان - سجز کفره و تجره کرا اعتراض است + اما از این لازم
والمزا که تحابب مین المومنین - و عمل بقول آیه مجتهدین - که عین مستجلفین
سنی باشند + کما زعمه المصنف بلکه دریافت ماجنت به واستلزام محب سید
الشمن انام عمدا تقلید و حب امام لازم گردد + که بدون این هر دو صورت آن

هر دو نه بندد + کما مرذکره مرارا +

نظم

امتان را در دو عالم ادست دوست | دوستی با دیگران بر بوئی اوست

زیرا که بغیر استعانت امام عملاً این ایام بسوی ماجا به النبی صلعم - وما
قال به اصحابه العظام - هدایت نیابند + بلکه مثل غیر مقلدان باتخاذ موضوعات
واختیار مفتریات بضلالت افتند + هر کسے را که محب خدا و رسول حب ما عداع
حب محبوب است مغضوب نیست - کما زعم المصنف اما انشان به نیت فریب و
خدع بآواز بلند و تکرار عمل بالحدیث عمل بالحدیث + همچون شیطان خبث +
شور و شغب می سازند + اصلا از مضامین کتب احادیث واقفیت ندارند +
زیرا که در باب تحابب مومنان و توقیر بزرگان (که بنیت خدا باشد) حدیثهای
بسیار دارد چندی از انها این است - عن ابی هریرة رضی الله قال قال
رسول الله صلعم والذی نفسی بیده لا تدخلوا الجنة حتی
تؤمنوا ولا تؤمنوا حتی تحابوا الا ادلکم علی شیئ اذا فعلتموه
تحاببتم افشوا السلام بینکم - اخرجه مسلم وابو داود والترمذی کذا
فی التیسیر - وعن النعمان بن بشیر رض قال قال رسول صلعم
مثل المؤمنین فی توادهم وتراحمهم وتعاطفهم مثل الجسد
اذا اشتکی منه عضو تداعی له سائر الجسد بالسهر والحمی اخرجه الشیخان

کذا فی التیسیر ✣ سعدی علیه الرحمه ۹

بنی آدم اعضای یکدیگر اند — که در آفرینش ز یک گوهر اند
چو عضوی بدرد آورد روزگار — دگر عضوها را نماند قرار

وعن ابی ادریس الخولانی رض عن معاذ عن النبی صلعم قال یقول الله تبارک وتعالی وجبت محبتی للمتحابین فی والمتجالسین فی والمتزاورین فی والمتباذلین فی اخرجه مالک کذا فی التیسیر وعن انس رض قال قال النبی صلعم لا یؤمن احدکم حتی یحب لاخیه ما یحب لنفسه اخرجه البخاری وعن انس رض قال قال النبی صلعم لیس منا من لم یرحم صغیرنا ویوقر کبیرنا اخرجه الترمذی کذا فی التیسیر وعن ابی ذر رض قال قال رسول صلعم افضل الاعمال الحب فی الله والبغض فی الله اخرجه ابوداود کذا فی التیسیر وهکذا فی البخاری باب الحب فی الله والبغض فی الله من الایمان - رواه البخاری

وغیر ورین ماده چند آیات هم بدفعه سوم این تذکره هشتم این مقاله گذشت ✣ هرگاه این ثابت گشت همگی توقیر بزرگان و تحابب بین المؤمنان واجب است پس توقیر و حب ائمه اربعه پیشوایان دین الطریق اولی یقین واجب است ✣ پس ما برادران باید که بشور و شغب غیر مقلدان از حب و توقیر آنکه کرام اعراض ننمائیم و همه از استدلالات مخدوعه غیر مقلدان فریب نخوریم ✣ و ترک عمل بقول ائمه که عین عمل بالنقیض است نسازیم ✣ که مستنبط از نصوص می باشیم ✣

١٤١

تذکره چهاردهم

قال ومنها حدیث القرطاس المنبئ عن التفرد والانحیاز عن الاکابر حیث قال رسول الله صلعم ائتونی بکتاب اکتب لکم کتابا لا تضلوا بعده ابدا فقال عمر الفاروق

حسبنا کتاب الله و قد وقع هذا بحضر اکثر الصحابة رضوان الله علیهم اجمعین +
اقول - چند وجه جواب باید داد اولاً بطریق اجمال چیزی باید دانست که مصنف رساله
بدوراندیشی کثیر - و پیش بینی عزیز - بهیئت خادع و فریب احتجاج باین حدیث نموده
که احتجاج باین حدیث اگرچه بظاهر آب بر شاخ شریعت پاشیدن است اما بباطن
اصلش را برکندیدن - و نفع قلیل - بر ضرر جزیل کفیل شدن - و همین خدع
اجل در ملل خلل انداختن - و مخالفان ملت را برابطالش امداد و استعانت
کردن - خصوصاً الله و روافض را بابطال خلافت خلفای ثلثه تقیتاً دستگیری
نمودن - و حضرت عمر رض را خفیف بلکه تکفیر ساختن و لهذا این حدیث قرطاس حدیث
الثقلین را بلا فصل وصل نمودن - گویا دعوی روافض یعنی دعوی بلا فصل خلافت
حضرت علی کرم الله وجهه را تقویت دادن است - تفصیل این اجمال بر چند منوال است
منوال اول - اگر بظاهر معنی حدیث قرطاس را (بوقت نازک وارد گشته است) بامور
شرعیه دخل دهند + پس شیعیان بابطال مذهب سنیان وسعت یابند + و بر تحقیر و توهین
و تذلیل شان باهم قیل و قال بامنظوره کردن توانند + که ای شیعیان علی - سفاهت
و حماقت جاهلی سنیان عجبی را بنشید + که ایشان در بیجا مقابله و ضد قول رسول صلعم
قول عمر را حجت گرفته + و این نیست مگر رد قول رسول صلعم است و رد قول رسول صلعم
رد وحی است + و رد وحی موجب کفر است کقوله تعالی - وَمَنْ لَّمْ یَحْکُمْ بِمَا اَنْزَلَ
اللّٰهُ فَاُولٰٓئِکَ هُمُ الْکَافِرُوْنَ + پس عمر و متبعان احکامش کافر گردانند
انتهی کلام الشیعة - پس عجب نیست که هرگاه بعضی از حمقای سنیان چنین تقریر از زبان
شیعیان گوش کنند + باختیار مذهب رفض بدل خوش شوند + و بتدریج ترک
تقلید مذاهب اربعه خاک ترک اندازند + هذا هو الغرض للمصنف بنابران حدیث ثقلین را
بلا فصل باین حدیث وصل نموده اند + تا روافض بر دعوی شان تقویت یابند +

وباینطور گفتن نتوانند که عمر دشمن ملت و معاندی شریعت امت است که به مانع وصیت نامه
قالع - قامع نفع نافع گشت ، و آن عبارت از خلافت حضرت امیر علی علیه السلام است
چنانچه حدیث الثقلین انا تارک فیکم الثقلین اولهما کتاب الله فیه
النور والهدی فخذوا بکتاب الله واستمسکوا به واهل بیتی اذکرکم
الله فی اهل بیتی ثلثا وغیر ذالک علی اختلاف الروایات تا آخره
قول ماشیعیان است ، اگر عمر مانع نشدی ، حق خلافت بمرکز قرار گرفتی ، و
امت براه ضلالت نرفتی ، بل هر کس بهدایت امیر علیه السلام هدایت یافتی
انتهی - الغرض مصنف این همه مضامین را بدل بنها داشته احتجاج باین احادیث
نموده اند ، تا عنقریب ابطال مذاهب اربعه بتوسط رد تقلید بالکتاب المجید لازم
شود ، و اساسش منهدم گردد ، و غرض مصنف حاصل باشد ، ورنه برای
ثبوت دعوایش حدیث های بسیار بود ، بسویش توجه نمود ،

۱۴۳

سوال ثانی - شیعیان بغرض ابطال خلافت حضرت عمر رض خواهند گفت که عمر صریح
خلاف آیت وَلَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ نمود که رو در روی
حضرت رسالت مآب رفع صوت کرد ، و آن منهی عنه است و هر که بامر منهی عنه مرتکب باشد
قابل خلافت چون باشد ، و سنی آنرا خلیفه داند ، طرفه این است که مصنف رد تقلید
بالکتاب المجید این آیت را بمذمت و رد عمل بقول ائمه اربعه شان حجت آورده ، و
معهذا بقول عمر علیه گشته اند ، حالانکه معنی رفع صوت در قول عمر حقیقةً متحقق است
و در اقوال ائمه شان حکماً تا هم سنیان باعث غباوت هدایت نیابند ، انتهی - چه
خوب مصنف باظهار دوستی دشمنی را بر خود لازم کرده اند ، لله در من قال ع
دوستی بیخرد خود دشمنی است ، پس ازینجا بنای فساد آبادمی گردد ، مذهب
اهل السنن بر باد رود ، ع چو کفر از کعبه برخیزد کجا ماند مسلمانی ، نظر بلفظ صرا

گفت که مصنف خود رافضی متبع وودادی ورواز واصفهانی مذهب سنی اند لهذا مثل
بستیان لعتیه معدودند + پس حسب حال ایشان این مصرعه خوانده‌ام ع دشمن نحو بودان
دیمر نکه مستان زلیتن + درینجا مناسب می نماید که اندکی از جوابهای سوالات اهل
تشیع ذکر کرده شود تا مقلدان اثنا عشریه هدایت شان بوثوق کلی باقی باشد + و دیگر شبه فضائل
نیز مندفع گردد + اما بعد ترقیم سوالها خواهیم نوشت انشاء الله تعالی +

سوال ثالث - بقول حضرت امیر المومنین الفاروق رض حسبنا کتاب الله هر
که دمه از علمای دوازده و سیزده صدی خود را مثل حضرت فاروق رض علیه فهیم
فصیح و بلیغ فهمیده بر مضمون حسبنا کتاب الله دم زدن و بران مکتفی شدن
مانند قصه فاسقی حماقت کیش + و پلیدی بد اندیش است +

حکایت می شنیدم که روزی فاسقی را صالحی نصیحت می کرد + و پند می داد
و می گفت که عصای شریعت بگیر و ملتفت باش بکن + براه هوای نفس مرو + جبرا کشید
می گفت که هر کرا مثل امامت ملکه رسولت گوش و چشم و بینی و دست و پا و دهن و دندان
دارد + چرا عصایش بگیرد + که هر دو متساوی است و فرمان متساوی کی نیز
العیاذ بالله همچنان مصنف نیز علم خود را مثل علم حضرت عمر رض اعتبار کرده ع
چه نسبت خاک را با عالم پاک +

مثنوی

همسری با انبیا برداشتند | اولیا را همچو خود پنداشتند
گفته اینک ما بشر ایشان بشر | ما و ایشان بسته خوابیم و خور
این ندانستند ایشان از عمی | در میان فرقی بود بی منتهی

پس اگر فهیمان فهم کنند + حکایت و قصه مصنف نسبت استدلال آیات و احادیث
ازین حکایت غریب نیست + بلکه زیاده تر عجیب است + که ایشان قدر علم و فهم
دارند + تا هم پند نپذیرند + سوال رابع - ناپیدا نیست که مصنف ازین

استدلال بحدیث قرطاس مع مقارنت حدیث ثقلین اختصاص دلیل شریعت بهمان دو یعنی قرآن واهلبیت ظاهر کردن کما ذهب الیه الروافض - اما عقلاً این امر از سه حال خالی نباشد - نخستین - فقط اعتبار قرآن کما یشهد له قول عمر رضی حسبنا کتاب الله - دوم فقط اعتبار اهل بیت کما اعتقده بعض الروافض سوم باعتبار معیت هر دو - پس اگر اعتبار اول یعنی حسبنا کتاب الله نموده شود ثانی باطل گردد ؛ هذا خلاف للمصنف وللکل - واگر اعتبار ثانی گردد ؛ استدلال بقول عمر رض باطل باشد ؛ هذا ایضاً خلاف المصنف - اگر اعتبار هر دو کرده شود تاهم استدلال مصنف بقول حسبنا کتاب الله باطل وبرطرف رود ؛ که معنی حسبنا کتاب الله باقی نباشد ؛ پس نه اعتبار احدهما کردن توانند ؛ نه بصورت اجتماع راه یابند ؛ فما شانکم فی استدلالکم بهما وما حالکم باحتجاجکم بکلیهما - فلا شك ولا ریب انکم هلکتم فی احتجاجکم واعتمدتم فی ضلالتکم - فاستغفروا عنه لا نفسکم فاستغفروا وقلدوا فتهتدوا ؛

سوال خامس - احتجاج باین هر دو حدیث گاهی بعدم صحت احتجاج بصحاح سته حجت گرفتن است زیرا که عبارات صحاح نه در قرآن محسوب - نه ارباب صحاح در اهل بیت داخل ومحدود - لاجرم روایات روافض که مخصوص باهل بیت است در پیشان بسکه مرغوب - فهذا خلاف اهل السنة والجماعة - الغرض بقول مصنف چون بمضمون حسبنا کتاب الله عمل واحتجاج باقوال ائمه مجتهدین صحیح نباشد ؛ پس ضروری لازم می آید که عمل واحتجاج بصحاح سته هم صحیح نباشد ؛ حالا مصنف باید که آینده گاهی بعمل الحدیث شور وشغب ننماید ؛ چون این امر بتحقیق رسید ؛ پس امور شریعت برباد گردید ؛

قادر

گفت که مصنف خود رافضی متبع ورامی و داؤد اصفهانی مذهب سنی اند بیچارگان
بر سنیان تقیه می نمودند + پس حسب حال ایشان این مصرعه خوانده‌ام ؎ دشمن بخون بودن
و هم رنگ مستان زیستن + درینجا مناسب می نماید که اندکی از جواب سوالات اهل
تشیع ذکر کرده شود تا مقلدان ایشان بهدایت نشان و وثوق کلی باقی باشد + و شبهه نشان
نیز مندفع گردد + اما بعد ترقیم سوالها خواهیم نوشت ان شاء الله تعالی +

سوال ثالث - بقول حضرت امیر المومنین الفاروق رض حسبنا کتاب الله هر
که و مه از علمای دوازده و سیزده صدی خود را مثل حضرت فاروق رض علیم و فهیم و
فصیح و بلیغ فهمیده بر مضمون حسبنا کتاب الله دم زدن و بران مکتفی شدن
مانند قصه فاسقی حماقت کیش + و پلیدی بد اندیش است +

حکایت می شنیدم که روزی فاسقی را صالحی نصیحت می کرد + و پند می داد +
و می گفت که عصای شریعت بگیر و تقلید ایشان بکن + و براه هوای نفس مرو + بیچاره ایش
می گفت که هر گاه مثل امامت بلکه رسولت گوش و چشم و بینی و دست و پا و تن و بدن
دارد + چرا عصا ایشان بگیرد + که هر دو متساوی است و فرمان متساوی متساوی کی برد
العیاذ بالله همچنان مصنف نیز علم خود را مثل علم حضرت عمر رض اعتبار کرده + ع
چه نسبت خاک را با عالم پاک +

مثنوی

همسری با انبیا برداشتند | اولیا را همچو خود پنداشتند
گفته اینک ما بشر ایشان بشر | ما و ایشان بستهٔ خوابیم و خور
این ندانستند ایشان از عمی | در میان فرقے بود بے منتهی

پس اگر فهیمان فهم کنند + حکایت و قصه مصنف بنسبت استدلال با آیات و احادیث
ازین حکایت غریب نیست + بلکه زیاده تر عجیب است + که ایشان قدرے علم و فهم
دارند + تاهم پند نپذیرند + **سوال رابع** - ناپیدا نیست که مصنف ازین

استدلال بحدیث قرطاس مع مقارنت حدیث ثقلین اختصاص دلیل شریعت بهمان
دو یعنی قرآن و اهلبیت ظاهر کردند کما ذهب الیه الروافض۔ اما عقلاً این امر
از سه حال خالی نباشد یحتمل فقط اعتبار قرآن کما یشهد له قول عمر رضی
حسبنا کتاب الله۔ دومی فقط اعتبار اهل بیت کما اعتقاده بعض الروافض
سومی باعتبار معیت هر دو۔ پس اگر اعتبار اول یعنی حسبنا کتاب الله نموده شود
ثانی باطل گردد۔ و هذا خلاف للمصنف و للکل۔ و اگر اعتبار ثانی گردد استدلال
بقول عمر رض باطل باشد۔ هذا ایضاً خلاف المصنف۔ اگر اعتبار سوم کرده شود
تا هم استدلال مصنف بقول حسبنا کتاب الله باطل و برطرف گردد۔ که معنی حسبنا
کتاب الله باقی نباشد۔ پس نه اعتبار احدهما کردن توانند۔ نه بصورت اجتماع راه
یابند۔ فهاتنا انکم فی استدلالکم بهما و ما شاکلهما باحتجاجکم
بکلیهما۔ فلا شك و لا ریب انکم هلکتم فی احتجاجکم واعتقادکم
فی ضلالتکم۔ فاستغفروا عنه لا تقلدکم فاستغفروا و
تقلدوا فتهتدوا۔

سوال خامس۔ احتجاج باین هر دو حدیث گو باعدم صحت احتجاج
بصحاح سته حجت گرفتن است زیرا که عبارات صحاح نه در قرآن محسوب۔ نه از باب صحاح
در اهل بیت داخل و محسوب۔ لا محاله روایات روافض که مخصوص باهل بیت است
در این باب بسکه مرغوب۔ فهذا خلاف اهل السنة و الجماعة۔ الغرض بقول مصنف چون
بمضمون حسبنا کتاب الله عمل و احتجاج باقوال ائمه مجتهدین صحیح نباشد۔ پس ضرورتاً
لازم می آید که عمل و احتجاج بصحاح سته هم صحیح نباشد۔ حال مصنف باید که بنده
کاسه بعمل الحدیث بغور و شغف نماید۔ چون این امر بتحقیق رسید۔ پس امور
شریعت برباد گردید۔ قادر ۵

نخل منصف شجر ایمان بی بار — تا چو عنقا ملت از عالم برید و شد ناپدید

گر تو قرآن بدین نمط خوانی — ببری رونق مسلمانی

قلدوا یا ایها الاخوان قلدوا۔ فتنجوا یا ایها الاخوان فتنجوا ۔

سؤال سادس۔ ای مصنف محققین استدلال از قول حضرت عمر رض نباید کرد که وی
اضطراری برای ترفیه و آرام حضرت رسالت مآب بوقوع آمده۔ چنانچه بعد رحلت رسول
مقبول نیز باعث کثرت عشق و فرط محبت چیزی غیر معقول از ایشان بوقوع آمده یعنی انک
الانبیاء لا تموت فرموده۔ و چون رای مسلمانان درین باب بر فرط محبت قرار یافت
آن را نیز بر فرط محبت حمل باید ساخت ۔ تا حضرت عمر رض را تکبر و تفخر در علم قرآن و منزلت
و مخالفت رسول مقبول صلعم در حدیث منقول لازم نباشد که ایشان بسیار متواضع
بودند و بنابران لولا علی لهلک عمر فرموده اند۔ ورنه تکذیب احد القولین یا
تناقض بین الروایتین امر دوم لازم شمارند۔ و کلاهما مقبوحان فی
کلام الفاروق رض فظهر القبح فی هذه الاستدلال فکان
مقبوحا۔ فینبغی ان یکون مطرودا و مردودا۔ فبقی التقلید محمودا۔
فخذ هذه مما وعدته ۔

سؤال سابع۔ چون مصنف درینجا بر ظاهر معنی حسبنا کتاب الله حمل کرده و استدلال
ساخته۔ پس باید که حسب ظاهر معنی عبارت خطبهٔ خود هذه عدة مسطورة لمن
لیس له حظا من العلم والزین کانه هو الجهل والشین خود را مجهول تحامل
و استدلالات مردوده را لب نه برند ۔

سؤال ثامن۔ اگر بقول حسبنا کتاب الله باید اتباع اقوال ائمه و اولی الامر منهم باطل
گردد۔ پس بقوله تعالی قالوا حسبنا الله اتباع احکام رسالت بطریق اولی
باطل شدن لازم آید العیاذ بالله الامر لیس کذلک بلکه هر کلامی را محمل باشد۔ و هر سخن موقعی

دارد ۞ ع هر سخن موقع و هر نکته مکانے دارد ۞

الفات و عمده

جواب مطاعن اہل التشیعہ را بوجوہات شتی دادہ می شود چند ازانہا اینست کہ وجہ اول اولًا بلاغت قول حضرت عمر رض را باید دید ۞ و فصاحتش را باید فہمید ۞ فقط بر ظاہر سخن چنان و چنین نباید گفت نہ بر احتجاج ظاہری باید رفت ۞ ای شیعہ اگر فہم دارید ۞ بخوبی فہمیدن توانید ۞ کہ حضرت عمر رض رد قرآن چہ کردند بلکہ حسب قرآن عمل فرمودند ۞ زیرا کہ قول اینقولی شفقت نبوی بود برای امت خوف تکلیف درد شدید شامل حال ذات مبارک بود۔ چون حضرت عمر رض دیدند ۞ کہ حضرت رسول علیہ السلام بتکلیف تمام زیادتی نفع امت عوام می جویند ۞ پس حضرت عمر رض از نفع امت حسب رسول علیہ السلام را انفع دانستند ۞ کقولہ تعالیٰ النبی اولیٰ بالمؤمنین بالنفسهم ۞ و عن انس قال قال رسول اللہ صلعم لا یؤمن احدکم حتی اکون احب الیہ من والدہ و ولدہ والناس اجمعین اخرجہ البخاری لہذا الغرض ترفیہ آرام و دفع کلفت و رفع شدت ۞ حسبنا کتاب اللہ فرمودند ۞ یا باین آیت کریمہ الیوم اکملت لکم دینکم واتممت علیکم نعمتی ورضیت لکم الاسلام دینا ۞ اشارہ نمودہ تسلی و ترفیہ ساختہ بودند ۞ آری اگر مریضی بحالت شدت مرض خود عزیز النفس را گوید کہ دوات و قلم بیار بدکہ چیزی منفع شما بہ نویسم ۞ تا از دار الحکم بدادر دیگر یا فتیم لیست و لعل و عذر و حیلہ تا آید ۞ یا سفارشے بنگارم تا صورت وجہ معاش شما گردد ۞ مثلًا پس الشان بجہ رفع کلفت و رفع شدت مریض رد ش کنند ۞ یا نکنند ۞ چہ عزیز النفس آنرا عار رحم دانند ۞ یا مقبوح شمارند ۞ الاحالہ آنچہ مریض رد ش کنند ۞ و ردکردن را ممدوح و انیان امر ش را باحالت المعینہ مقبوح شمارند ۞ پس عاشقان از روی محمد صلعم

اے ... سے ... ان کے نفسوں سے ... نبی نزدیک تر ہے ساتھ ایمان والوں کے ...

ے آج کے دن پورا کر دیا میں نے واسطے تمہارے دین تمہارا اور پوری کی اوپر تمہارے نعمت اپنی اور پسند کیا واسطے تمہارے اسلام دین

و فرلفتگان خوبی احمد م را چه گونه گوارا کلفت رسالت مآب گردد که لتسلیه و ترغیب ساز و ندید

جبرئیل نادی فی منصة حسنه هذا مدیح الکون هذا احمد
یا عاشقین تولهوا فی حبه هذا هو الحسن الجمیل المفرد
ولیقول یا عشاق هذا المصطفی ولیقول یا مشتاق هذا احمد
لمیات فی اولاد آدم مثله فیا منتفی هذا حدیث مسند

وجه ثانی - ای شیعیان اگر این ردّ حضرت عمر رض را (که در وقت شدت علت پیغمبر صلعم بوقوع آمده بود) قبیح دانند + پس ردّ حضرت امیر علیه السلام را (که بوقت صلحنامہ جنگ حدیبیه بوقوع آمده بود) چه کنید + باوجودیکه جناب رسالت مآب باصحت و سلامت حکم فرموده بودند + تاهم حضرت علی رض خلاف کردند + قصه مختصرش اینکه در غزوه حدیبیه چون صلحنامه درمیان سید الابرار و سرداران کفار نوشته می شد کاتبش حضرت علی کرم الله وجهه لفظ رسول الله در القاب آنحضرت صلعم درج فرموده بودند + کفار بالغش شدند و گفتند که ما ایشان را رسول الله نمی دانیم + محمد بن عبدالله می دانیم + پس آنحضرت امیر را بار بار مجبور لفظ رسول الله و بجائیش محمد بن عبدالله نوشتن فرمودند + حضرت امیر بکمال ادب و ایمان لفظ رسول الله را محو نفرمودند + حتی که آنحضرت بدست مبارک خود باوجود امّی بودن خود همان لفظ خاص را معجزةً حک فرمودند انتهی + آیا این امر مخالفت امر رسول م است یا موافقت + اگر اینها امر حسن است آن هم حسن است + و اگر این امر قبیح است العیاذ بالله آن هم قبیح است + و اگر فهم داریم همچنان ردّ و قدح درمیان خدا و حضرت موسی علیه السلام بکوه طور و حضرت خاتم المرسلین در معراج بباده تخفیف عبادت واقع گشته است فلا باس دیده که ناز و نیاز است + نظامی علیه الرحمه

گناهے من ارنامدے در شمار ترا نام کے بودے آمرزگار

وجہ ثالث۔ ای شیعیان امر التولی برای وجوب بود کما زعمتم فہلکتم ورنہ بعد ازان (کہ تا چہار روز در حیات ماندند) نوشتہ می شد و بمضمون آیت یا ایہا الرسول بلغ ما انزل الیک من ربک و ان لم تفعل فما بلغت رسالتہ واللہ یعصمک من الناس۔ و بہ عن عائشۃ رض قالت من حدثک ان محمدا صلعم کتم شیئا مما انزل علیہ فقد کذب واللہ یقول یا ایہا الرسول بلغ ما انزل الیک من ربک رواہ البخاری ہرگز ترک امر شرعیہ نمودہ نبی شد اگر امر برای وجوب بود لوث معصیت بجمیع حاضران آلود کہ صیغہ ایتونی جمع راست پس خصوصیت بحضرت عمر رض ہرگز معقول نیست طرفہ غریب و لطیفہ عجیب آنکہ شیعیان اسد اللہ الغالب ابن ابی طالب رض اسد را جبان و مغلوب فہمیدند کہ برعب حضرت عمر رض مرعوب شدن تصور بدند العیاذ باللہ

وجہ رابع۔ اگر ہر قول رسول بدلیل و ما ینطق عن الہوی ان ہو الا وحی یوحی منزل من اللہ می شدی ہرگز در قرآن مجید بر شان مبارک آنحضرت صلعم جابجا عتاب نازل نشدے کقولہ تعالی ولا تقولن لشیء انی فاعل ذلک غدا الا ان یشاء اللہ واذکر ربک اذا نسیت۔ و ایضا۔ عفا اللہ عنک لم اذنت لہم و ایضا لیغفر لک اللہ ما تقدم من ذنبک و ما تاخر و ایضا۔ واستغفر لذنبک۔ و ایضا۔ یا ایہا النبی لم تحرم ما احل اللہ لک تبتغی مرضات ازواجک واللہ غفور رحیم۔ و قصہ مذمت گرفتن فدیہ از اساری بدر مشہور کقولہ تعالی لولا کتاب من اللہ سبق لمسکم فیما اخذتم عذاب عظیم و ایضا قال رسول صلعم و لو نزل من السماء عذاب ما نجی منہ

الاعم یعنی چون برای حضرت ابوبکر صدیق رض آنحضرت صلعم میل فرموده بخلاف
رای حضرت عمر رض فدیه اساری بدر گرفتند بعد نزول آیت مذکور این حدیث
مزبور فرمودند چنانچه راویان هردو فریق همین روایت وطریق را اختیار کرده
بلا تفریق بکتاب خودها درج نمودند وخصوصاً درین باب حدیث انما انا البشر
کفایت است پس استدلالات شیعه نیست مگر حسب آیت نُؤمِنُ بِبَعضٍ وَ
نَكفُرُ بِبَعضٍ عمل کردن است وغیر ذلک بسیار دلائل برد شیعه تالیف القلوب
المؤمنین مندرج نموده ام بنابران درینجا که خلاف ما نحن فیه است ترک ساختم
اما درینجا روایتے از بخاری بیارم تا کسی از سنیان وهم نکند که بقول شیعه حضرت
علی کرم الله وجهه حضرت رسالت مآب صلعم بنسبت خلافت وصیت فرموده بودند
بلکه عدم وصیت را بخوبی دانسته بودند عن ابن عباس رض اِنَّ عَلِيًّا رض
خَرَجَ مِن عِندِ النَّبِيِّ صلعم فِي وَجَعِهِ الَّذِي تُوُفِّيَ فِيهِ فَقَالَ العَبَّاسُ
يَا اَبَا حَسَنٍ كَيفَ اَصبَحَ رَسُولُ صلعم فَقَالَ اَصبَحَ بِحَمدِ اللهِ
بَارِئًا فَاَخَذَ بِيَدِهِ العَبَّاسُ رض فَقَالَ اَنتَ وَاللهِ بَعدَ ثَلثٍ
عَبدُ العَصَا وَاِنِّي وَاللهِ لَاَرَى رسول صلعم سيتوفى مِن
وَجَعِهِ هٰذَا اِنِّي لَاَعرِفُ وُجُوهَ بَنِي عَبدِ المُطَّلِبِ عِندَ المَوتِ
فَاذهَب بِنَا اِلَيهِ نَسأَلُهُ فِيمَن هٰذَا الاَمرُ فان كان فينا علمناه
وان كان في غيرنا كلمناه فاوصى بنا فقال علي رض اما والله لئن
سألناها فمنعناها لا يعطيناها الناس ابداً واني والله لا
اسألها اخرجه البخاری معنی عبد العصا تو در محکوم علیک شدن بتولیۀ اخلافه

قال - ومنها اقول الا کا من المجتہدین ربا، قال امامنا
الاعظم رح لیس لاحد ان یعمل باقوالنا مالم یعلم من این قلنا
واترکوا قولی بخبر الرسول واضربوہ بالحائط وخذ والاحکام من
حیث اخذوہ فانہما ظہران فی ان التقلید لا یجوز الا ان
یحقق ویطلب الدلیل وہہنا یضیع التقلید الکلیل العلیل وغیرہما الخ
اقول - جواب این بارہ بتذکرہ ملت سوم مقالہ اول گذشت ٭ ودرینجا چیزی دیگر
لطیفہ دیگر باید نوشت ٭ کہ معنی این قول فصیحان می فہمند ٭ وبلیغان می دانند ٭
جاہلان چہ دانند چہ فہمند ٭ آری این کلام اترکوا قولی الخ از خبر آل کرام
مطابق کلام خیر الانام است قال النبی صلعم اذا جاءکم عنی حدیث
فاعرضوہ علی کتاب اللہ فما وافق کتاب اللہ فاقبلوہ فما خالفہ
فاضربوہ عرض الحائط کذا فی تفسیر الاحمدی والتوضیح ونور الانوار والحسامی
وغیرہا کما قررنا چون این بالغ رسالت نشد ٭ وآن نیز بالغ امامت نشد ٭ پس تقلید را
کلیل وعلیل گفتن ٭ گویا مصنف خود را ذلیل ورذیل ساختن ٭ وماسوای
آن از قولہ (ان التقلید لا یجوز الا ان یحقق ویطلب الدلیل) تکلیف
مالا یطاق لازم گردد ٭ کہ بر ہر کس طلب دلیل از ماخذش واجب شود ٭ وآن
بالیقین باحکام دین شرع متین ممنوع ومنہی عنہ باشد ٭ لقولہ تعالی لا یکلف
اللہ نفسا الا وسعہا علاوہ بران اینست کہ گر فہم حسب تو شتہ مصنف
تقلید باطل گشت ٭ اما مع بطلان تقلید اسلام مصنف ہم عنقا گشت ٭ چنانچہ
این امر بار ہا بتصریح تمام بتذکرہ مفسد سوم مقالہ اول گذشت ٭ بنا بران ثانیا در ینجا
ذکرش نگشت ٭ اما فرق درمیان این ہست کہ ناقہمان کلام آن مجتہدان را کہ عبارت
از اترکوا الخ است) اصلا نمی فہمند ٭ خواہ مخواہ شور وشغب نمایند ٭ ای

احمدی اور توضیح اور نور الانوار وغیرہ میں ہے

151

غیر مقلدین ومخاطبین آئمہ مخاطبین مجتہدین متبین اند ۔ نہ مقلدین دین و مقلدین یاد
متبین اند ۔ کما زعمتہ الفئۃ المخاطبین ۔ کما فی میزان الشعرانی
قلت وھو محمول علی من لہ قدرۃ علی استنباط الاحکام من الکتاب
والسنۃ والا فقد صرح العلماء بان التقلید واجب علی العامی
لئلا یضل فی دینہ (تا) لاسیما امام الاعظم ابو حنیفۃ النعمان
بن ثابت رضی اللہ الذی اجمع السلف والخلف علی کثرۃ علمہ وورعہ
وعبادتہ ودقۃ مدارکہ واستنباطاتہ الخ ۔ والیضا ۔ فیہ وجمیع
من ادعی الاجتہاد المطلق التام اراد المطلق المنتسب الذی
لایخرج عن قواعد امامہ کابن القاسم واصبغ مع مالک
ولمحمد والی یوسف مع ابی حنیفہ وکالمزنی والربیع مع الشافعی
اذ لیس فی قوۃ احد بعد الائمۃ الاربعۃ ان یبتکر الاحکام
ویستخرجہا من الکتاب والسنۃ فیما نعلم ابدا ومن ادعی ذلک
قلنا لہ فاستخرج لنا شیئا لم یسبق لاحد من ائمۃ استخرجہ فانہ
یعجز الخ پس ازینجا ہمان تقریر مصنف (کہ اختیار کردن مسائل مذاہب مختلفہ مثل
اختیار مسائل مختلفہ ابی حنیفہ وابو یوسف محمد و زفر وغیرہم است و بران عبارت کتاب
مسمی بالتمہید فی العلم العقائد والتوحید ابو شکور سالمی یعنی نصب المذہبین
المختلفین فی الاحکام والتشریع بالتشہی مثل اختلاف الفقہا فی المسائل کابی
حنیفۃ وابی یوسف ومحمد وزفر والشافعی ومالک رح را دلیل آوردہ و کنز ابر ابطال
تقلید معین محبت گرفتہ) ۔ باطل گشت ۔ بنا بران این فقیر بر دیش مذکرہ
مستقل نوشت ۔
تذکرۂ شانزدھم

قال - ومنها ما قال العارف الربانی والعالم السبحانی الامام الشعرانی
فی کشف الغمة عن الامة مجموع المذاهب هی بعینها الشریعة
ومن لم یدخل لفهم الشریعة من هذا الباب - نقص علمه بالشریعة
وفاته خیر کثیر لان کل حدیث لم یاخذ اماوه یترك العمل به
والمذهب الواحد بلا شك لا یحتوی علی کل احادیث الشریعة

اقول - هر استعجاب کلی - واغراب جلی - بدوامر روداده است یکے اینکه مصنف
بجهالت امیر احجت خود گرفتند + وچگونه استدلال بردعوی خویش ساختند +
حالانکه ازین عبارت وجوب تقلید علی وجه الکمال ثابت است ودال + وغرض
مصنف نیست مگر با بطال + کما مر به القیل والقال + فضاع هذا الاستدلال +
بمخالفة المقال + اگر باز گویند که اگرچه تقلید مطلق ثابت گشت + اما باعثش تقلید
معین ومقید برباد رفت + گویم که بضمنش اسلام مصنف هم بر باد رفت + ودعوی
مع دلیلش حتی که تسمیه وتقلید بالکتاب المجید برباد رفت + بلکه حقیقت تعین هرگز فرا
گرفت + دیگر استعجاب اینکه امام شعرانی رح بچه طور همین عبارت مبرا اختلال را
بخلاف کتاب خود واز خال نموده قیل وقال - ساخته اند + وچگونه بر امر محال -
اینان اعمال واخیال - فرموده اند + زیراکه ناپیدا نیست که دران واحد اتباع
مجموع مذاهب محال - واتباع احد المذاهب دران واحد را مخالفت غیر لازم
ودال - ولقول امام شعرانی رح آن مستلزم فوتیت ثواب است برای هر نساء وهم
رجال - واین هم خلاف افعال شریعت - وعکس اعمال طریقت - که امور شریعت
مستلزم ثواب است نه مستلزم عقاب + فظهر الفساد - بهذا التقریر العباد - اگر
گویند که دران واحد عمل واتباع مجموع المذاهب مراد نداشته اند + بلکه یکے بعد
دیگری مراد داشته اند + وآن منافی محال - واتباعش هم هر کس را جوال - گویم

که تا هم همان محال بر حال خود محال - که استلزام یکے ترک دیگر را لازم است + پس
هما نوقت از ثواب دیگرے نصیب و غیر متاثر خواهد گشت + وآن خلاف مقصود امام
ممدوح موجود - فیفضی الفساد للعباد - الی یوم التناد - بطرز دیگر چیزی
دیگری میگوییم بشنوید که امام ممدوح از مجموع المذاهب چه مراد گرفتند + مجموع مذاهب
امت یا مجموع مذاهب اربعه - بر تقدیر اول هر کس را اتباع هر مذهب واجب آمد
وآن شرعا وعقلا ونقلا وعادة وعرفا محال - وهم منهی عنه است بقول خلد ونه مجال
کما مر قوله لا یکلف الله نفسا الخ - وبر تقدیر ثانی من وجه تعین یافته + که از ما فوق
اربعه باربعه متعین گشته + و چون از ما فوق اربعه باربعه متعین شدن درست شد +
پس تعین واحد متعین شدن هم درست خواهد شد + اگر تعین واحد غیر مشروع است +
تعین اربعه هم غیر مشروع هست + اگر این مشروع باشد + آن هم مشروع باشد +
ورنه ترجیح بلا مرجح لازم گردد + باز چیزے دیگر بطرز دیگری گوییم بشنوید که برای ارباب
خبرت - واصحاب فطنت - مخفی نیست که ازین عبارت نقص علم بالشریعت و فوقیت
منفعت طریقت - هر امام را علی سبیل البدلیت - لازم است + که عمل بر واحد مخالف
عمل دیگر است + واین مستوجب معصیت است + پس ائمه اربعه عصاة گشتند + ومقلدان
ایشان نیز عصاة شدند + نعوذ بالله من هذا الاستدلال + پس تف باد بر تحقیق مقال
باز چیزی دیگر می نویسیم بشنوید که بالفرض اگر ازین عبارت امام ممدوح (شاید
بطور اختلاف آرا ذکر کرده باشند) ما را ضرر است + بلکه انتزاع فخر مقلدان
ازان و عمر تلیست + که جمیع احادیث رسول مقبول صلعم در کتب صحاح نیست منقول
پس نقص علم شریعت + و فوقیت کثرت منفعت ملت - بترک عمل بالاحادیث
المتروکه + بلکه محقق و خیلے محمول - فاین المفر + من الثعبان المنکر +
خیر هر چه باشد باشد + اما مطلب امام شعرانی رح چنان نیست که شما فهمیده اید + بلکه

چنین است که من فهمیده‌ام؛ زیرا که چون در روضهٔ میزانش نظر کردم، گلهای عجائب
دیدم، و چمنهای غرائب را مشاهده نمودم، و بلبل‌وار در صحن چمن خرامیدم، و باز عشق
کنان بر هر شاخ گل نشستم، و از نوباوهٔ گلهای رنگارنگ دماغ را معطر ساختم، و وقت
نفحهٔ بهار مضامین از وصل گل بالامال گشتم، و از مستی بلبل سرور شده قیل و قال
نمودم؛ یعنی خلاصهٔ مضامین میزان امام شعرانی رحمه الله را چنین دیدم که انحصار
مدارک شریعت بر چهار مذاهب انحصار یافتم، بلکه بر اقوال ائمهٔ اربعه مجتهدین مثل سائر
کل ما جاءت به الرسل ایمان آوردن و تصدیق کردن را واجب دانستم
و ما سوای مذاهب اربعه را مردود و مسدود و مطرود شمردم، و تقلید شخصی
واجب نوشته یافتم؛ چنانچه چند جمله‌اش را بطور نمونه نقل کردم: فاعلم ذلک
واعمل بکل ما سنّه لک المجتهدون واترک کل ما کرهوه ولا
تطالبهم بدلیل فی ذالک فانک محجوب فلو اتبعتهم ما
دمت لم تصل الی مقامهم لا یمکنک ان تصل معهم الی
الکتاب والسنة وتاخذ الاحکام من حیث اخذوا ابدا۔
و نیز در آن ذکر کرده سیدی علی الخواص رحمه الله اذا سأله انسان عن التقلید
بمذهب معین الآن هل هو واجب ام لا یقول له یجب علیک
التقلید بمذهب ما دمت لم تصل الی شهود عین الشریعة الاولی
خوفا من الوقوع فی الضلال وعلیه عمل الناس الیوم، و نیز
در آن وصرح امام الحرمین وابن السمعانی والغزالی والکیا الهراسی وغیرهم
وقالوا لتلامذتهم یجب علیکم التقلید بمذهب امامکم الشافعی
ولا عذر لکم عند الله تعالی فی العدول عنه انتهی ولا خصوصیة
للامام الشافعی فی ذلک عند کل من سلم من التعصب بل

كل مقلد من مقلدی الائمه یجب علیه اعتقاد ذالك فی امامه الخ وایضًا. فیه ولما یجب علینا الایمان والتصدیق بكل ما جاءت به الرسل وان لم نفهم حكمة فكذالك یجب علینا الایمان والتصدیق بكلام الائمه وان لم نفهم علته. وایضًا فیه علی ان انتقال الطالب من مذهب الی مذهب فیه قدح فی حق ذلك الامام الذی انتقل عن مذهبه (تا) ولو صدق هذا الطالب فی صحة هذا الاعتقاد فی ان سائر الائمة المسلمین علی هدی من ربهم لما طلب الانتقال من مذهب الی غیره بل كان یشهد ان كل مذهب عمل به وتقید علیه اوصله الی باب الجنة ۱۲ وایضًا. فیه امام علماء الشریعة الطالب بالتزام مذهب معین وعلماء الحقیقة المرید بالتزام شیخ واحد الخ فاذا كان مدة سلوك المرید او الطالب فی العبادة ثلاث سنین واصل الی عین الشریعة او حضرة المعرفة بالله تعالی فیقید بمذهب او شیخ سنة ثم مذهب لاخر سنة ثم لاخر سنة فقد فوت علی نفسه الوصول ولو انه جعل الثلاث سنین علی ید شیخ واحد لاوصله الی عین الشریعة او حضرة المعرفة بالله تعالی (تا) ولو دام علی شیخ واحد لوصل الی مقصوده الخ وغیر ذلك كثار فیه من هذا القسم. چونكه كتاب كشف الغمه امام شعرانی رحمه موجود ندارم بوكه از عبارت پس وپیش الزام خصم دیدم بهذا از كتاب میزان امام شعرانی رحمه مخالف عبارت مستدله مصنف درآورده ام وكسانیكه كتاب كشف الغمه یا نیمی یه كشف الغمه یا خیمی

فائده - درینجا بطور مختصر چیزی می نویسم بنظر تفکر و غور باید دید و مضامینش را بگوش هوش باید شنید که غیر مقلدان مثل متعین لا تقربوا الصلوة عبارت پس وپیش را طرح داده بغرض تذویر جاهلان و تنفیر مقلدان چسته چسته عبارات اکابر مشایخ مقلدان را (که حسب مقتضای حال و بنقل اقوال رجال و به ترویج افعال جهال قیل و قال نموده اند) برد تقلید ائمه مجتهدان در حق آن نا فهمان را می بینا شند تا ترک تقلید کنند حتی که اکثران از ایشان اقوال غیر مقلدان را سدید می شمارند و باتباع ایشان می گرایند که حسب خواهش نفس مرید ترک تقلید را نتیجه بر چه باید می یابند و بر خروج لا مذهبان اصلا اطلاع نیابند چنانچه چند اقوال مشایخ را (که مصنف معانی آنها را نفهمیده و براه ضلالت پیش گرفته و از آنها استدلال ساخته) بمضمون والقليل يخرج الكثير * والغرفة تنبئ عن البحر الكبير * بطور نموذج بیارم و سخافتهارا ببال تبیان می سازم از انجمله قال المصنف ومنها ما قال الشيخ مجد الدين فيروزآبادي في كتابه المسمى بسفر السعادت حيث قال در باب عبادات اعتماد کلی بران کند یعنی بر آنچه از حضرت نبوی صلعم بصحت رسیده است و از اختلاف زید و عمرو و تنیایت او انتهی اقول - اگرچه مصنف باعث غباوت یا عداوت ازین عبارت صاحب سفر سعادت رد تقلید فهمیده - و ائمه کرام مثل زید و عمرو عوام شمرده اما فی الحقیقت ازان وجوب تقلید ثابت گشته - که رای هر غیر مجتهدان محض ناقص و خام است که محیط علم تام نیست که بلا تقلید ائمه از صحیحه و عدم صحت کردن تواند نه بغیر تقلید امامی بر تفریق و تمیز اختلافات زید و عمرو کا ختلاف الرواة قدرت دارد - پس باید که بلا دخل رای خود بمضامین حدیث و قرآن گراید بلکه باستخراج

معنای حدیث و قرآن بسوی اجتهاد مجتهدان رجوع نماید + که اتباع اقوال مجتهدان
نیست + مگر اتباع اوامر و نواهی حدیث و قرآن است + که آیت واطیعوا الرسول
واولی الامر منکم ـ و آیت ـ والذین یستنبطونه الخ درین مقال
دال است + و حدیث ـ اذا خرج ثلثة فی سفر فلیؤمروا احدهم
رواه ابوداؤد مؤید این حال + نه بقول غیر مقلدان مجرد اتباع ترجمه بخاری
وغیره را نام اتباع حدیث و قرآن ـ نه دواعی نفسانی و خود رائی هر کودن را نام حدیث
و قرآن کما زعم المصنف ـ از انجمله قال المصنف وضمنها ما قال العارف بالله
العالم الربانی الشیخ تاج الدین العثمانی فی جامع الفواد الدین
بالنقل لا بالرائی ای من الکتاب و السنة والاجماع و قیاس صحابة
و آئمة المجتهدین و من یعمل بقول المجتهدین فهو مثاب فی الدنیا و
الاخرة ما لم یجد الحدیث الصحیح المتصل الاسناد واذا
وجده یعمل بالحدیث +
اقول ـ این مقال علی وجه الکمال بر ثبوت قول + قال مقلدان دال است +
نه غیر مقلدان را مطلق و حال ـ اما مصنف العرض غرض بیدین جوال ـ از لفظ العمل بالحدیث
که جز و شرط اذا وجده است استدلال گرفته + اصلا خیال و جود در شرط ناکرده
واقوال آئمه خیر القرون و سر گروه غیر مقلدان خود را صحیح الاسناد فهمیده + و
اقوال آئمه خیر القرون که مستنبط احادیث صحیحه است غیر صحیح المتصل الاسناد شمرده
و باعث کوری چشم درونی و بیرونی من یعمل بقول المجتهدین فهو مثاب
فی الدنیا والاخرة را ندیده +

مولانا روم ؎

گر ببینی ترجمو شهد و چون خبیص	آن که دو را چون ببینی ای حریص
یا چو مستغرق شدی از عشق خود	آن که پنهان بانده است از نظر

[illegible]
[illegible]

ظاهر صنعت بدیدی ز اوستاد　　اوستادی برگرفتی شاد شاد

ہر یکے در کف عصا کہ سو سقیم　　می دہد بر ابلہان کہ عقیم

ای مصنف بر ہمچنین استدلال ـ دیگر مقال مولانا روم نیز دال است بیت

گر باستدلال کار دین بدے　　فخر رازی رازدار دین بدے

پای استدلالیان چوبین بود　　پای چوبین سخت بی تمکین بود

اما تو مضمونش را نفہمیدی ٭ بر خلاف معنیش برابطال تقلید آئمہ مجتہدین آنرا حجت گرفتے ٭ یعنی ومنہا ما قال مولنا الرومی بیت گر باستدلال الخ گفتے ٭ حالانکہ مولانا رومی باین قولش بر استدلال مولانا فخر رازی (کہ غیر مقلدان پیشوا گرفتہ خودبند استند ٭ وجا بجا از قولش استدلال گرفتند) طعنہ زدہ کہ رازی را غیر رازدار گفتہ ٭ پس جمیع ادلہ غیر مقلدان کہ از اقوال امام رازی استدلال گرفتہ برباد رفتہ ٭ اگر بدین اکتفا نکنی ٭ دیگر ابیات مولانا روم را بشنوی ابیات

شیخ نورانی ز رہ آگہ کند　　با سخن ہم نور را ہمرہ کند

گرچہ شیری چون روی رہ بی دلیل　　ہمچو روبہ در ضلالی و ذلیل

ہین مپر الا کہ با پرہای شیخ　　تا ببینی عون لشکرہای شیخ

ای مصنف ہنوز تو مثل طفل ہستی ٭ فکر پیران و ذکر مرشدان نداری ٭ مولانا روم

طفل را چہ فکرت آید در ضمیر　　تا چہ اندیشہ کند ہمچو کبیر

فکر طفلان دایہ باشد یا کہ شیر　　یا مویز و جوز یا گریہ و نفیر

آن مقلد ہست چون طفل علیل　　گرچہ دارد بحث باریک و دلیل

آن تعمق در دلیل و در شکیل ٭　　از بصیرت می کند او را گسیل

بیک اگر چہ در زمین ہا کہ است　　چون بدریا رفت گم شد یکسان

ای مصنف در مصرع اخیر لفظ ابہر جنہ دیگر شنوا با کمرد ٭ مثلکم بیمار یک ہنتی پیچ با پا پیرو ٭

چنانچه شخصی در نماز گریه می کرد + نادانی آن نماز را نیز بنا بر همین باطل شمرد + مولانا روم

آن یکی پرسید از مفتی براز	گر کسی گرید بنوحه در نماز
آن نماز او عجب باطل شود	یا نمازش جایز و کامل بود
گفت آب دیده نامش بهر چیست	بنگری تا او چه دیده که گریست
گر ز شوق حق کند گریه دراز	یا ندامت از گناهی در نماز
بیشکی گیرد نماز او کمال	قرب یابد در سوی حق المتعال
ور فغان از ماتم فرزند کرد	که دل و جانش زمانه کرد درد
هم نمازش بیشکی باطل شود	گریه او نیز بی حاصل بود

ع هر سخن موقعی و هر نکته مکانی دارد + سعدی رح ع نه در هر سخن بحث کردن رواست +

از انجمله قال المصنف - ومنها ما قال ابو الخیر + بیت

تقلید و بسته مقلد بجیبی	بدنام کند نام جوانمردان را

اقول - آری فی الحقیقت تقلید مقلدان [illegible] ائمه مجتهدین را بدنام کنند + لهذا نادان هر دو تقلید را برابر شمارد + بنابران بتقلید ائمه مضلین راه ضلالت پیش گیرد + پس حیف صد حیف است که مصنف بر فهم عبارت فارسی هم قدرت ندارد که درمیان مقلدین مضلین و مجتهدین تفریق کردن نتواند + سعدی رح

خیالات نادان خلوت نشین	بهم بر کند عاقبت کفر و دین
صفائی است در آب و آئینه نیز	ولیکن صفا را باید تمیز

از انجمله قال المصنف ومنها ما قال السعدی شیرازی رح بیت

عبادت به تقلید گمراهیست	خنک رهروی را که آگاهیست

اقول - مراد از تقلید این بیت تقلید جاهلان مریدان مرا داست که بتقلید مرشدان بر امور خلاف شرع مرتکب میشوند و آن را عبادت شمارند + چنانچه مجاوران قبور

و مریدان شاه مدار و مولی علی دیا سومائی و غیر ذلک که بتقلید مرشدان هزار ها
بر منکرات و مسکرات مرتکب باشند بلکه اکثران تناسخ و حلول را قائل گشتند
و همچنین باقوال تقلید کرده گمراه شدند کما فی الخلفاء و التفسیر الکبیر
نه بطلان تقلید ائمه مجتهدان و اولیاء معظمان مراد است اگر چنین بودی
خود سعدی رح نیز باعث تقلیدش گمراه شدی العیاذ بالله و اگر ازین بیت سعدی رح
تقلید ائمه باطل گردد پس بدین دو بیتش رح روزه همان مسلمانان را که ناهار
ناشتا چاشت نمی دهد درست نباشد سعدی رح

مسلم کسی را بود روزه داشتن | که درمانده را دهد نان چاشت
وگرنه چه حاجت که زحمت بری | ز خود باز گیری و هم خود خوری

و نیز بدین ابیاتش رح او را جبریه بودن لازم آید العیاذ بالله سعدی رح

گر گزندت رسد ز خلق مرنج | که نه راحت رسد ز خلق نه رنج
از خدا دان خلاف دشمن و دوست | که دل هر دو در تصرف اوست
گر چه تیر از کمان همی گذرد | از کماندار بیند اهل خرد

و اگر ازان بیت تقلید ائمه باطل باشد پس مضمون بیت زیرین بجز خدمت
خلق همه عبادتها در طریقت حرام باید شد سعدی علیه الرحمه

طریقت بجز خدمت خلق نیست | به تسبیح و سجاده و دلق نیست

آری مطلب سعدی دیگر است و در هر ظرف گنجائش نیست که مقتضای حال را
قیل و قال دیگر است سعدی رح

نه در هر سخن بحث کردن رواست | خطا بر بزرگان گرفتن خطاست

ازانجمله قال المصنف ومنها ما قال الغزالی فی کیمیاء السعادت

اما شرط اول آنست که حجاب از میان خود بردارد تا از آن قوم نباشد که خدای تعالی

فی عرید وجعلنا من بین ایدیهم سدا ومن خلفهم سدا فاغشیناهم فهم لا یبصرون
و حجاب چهار است مال و جاه و تقلید و معصیت الی ان قال اما تقلید حجاب است
که چون مذهب کسی اعتقاد کرد و بر سبیل جدل سخن شنید هیچ چیز دیگر را در دل او جای نماند
باید که همه را فراموش کند و بمعنی لا اله الا الله ایمان آرد و تحقیق آن بود که
او را هیچ معبود نماند که وی را طاعت دارد جز خدای تعالی و هر که بسوی هوا غالب بود معبود
او بود و چون این حقیقت حاصل شود باید که کشف کار ها از مجاهدت جوید نه از مجادلت
اقول - اولاً اینکه گفتگوی ما بحث فیه در ناسوت است + و این کلام غزالی رحمه الله قوت
است فافترقا کلاهما افتراقا بلیغا + ثانیا اینکه بقول (همه را فراموش کند
و بمعنی لا اله الخ ایمان آرد) حدیث و قرآن و رسول المنان را نیز فراموش کردن لازم آید
العیاذ بالله کرا زان بے ایمان گردد +
ثالثا اینکه مصنف بقول (حجاب چهار است مال و جاه و تقلید و معصیت) فقط تقلید را حرام
دانسته + و باقی سه را حلال شمرده + که مال و جاه و معصیت را از دست نداده +
رابعا اینکه معنی قول (و هر که بر وی هوا غالب بود معبود او بود) در ذات غیر مقلدین ثابت
شده + که بعد بدعت مرید - بهوای شیطان مرید - این مذهب جدید حادث ساخته +
و حجاج وغیره را معبود دانسته + خامسا اینکه اگر غرض امام غزالی رح ازین قولش
حرمت تقلید بودی - بجای دیگر همین کیمیای سعادت این عبارت زرین نه نوشتی +
خبر دار باش الا که بحقیقت معلوم بود که آن چیز ناشایسته است نه بگمان و اجتهاد لیکن شافعی را
روا نبود که بر حنفی اعتراض کند چون نکاح بی ولی کند و شفعه جوار بگیرد و امثال این اما
اگر شافعی مذهب نکاح بی ولی کند یا نبیذ خرما خورد او را منع کردن روا بود که مخالف
صاحب مذهب خود کردن نزد هیچکس روا نبود انتهی - و نیز در احیاء العلوم بعبارت
زیر مرقوم بر امر قوم ساختی + بل علی المقلد اتباع مقلده فی کل تفصیل فان مخالفته

متفق علی کونه منکر ابین المحصلین انتهی. پس بچنین استدلال غیر مقلدان نیست +
مگر در خدع و فریب انداختن مقلدان است + زیرا که ایشان را از استدلال کتب
مقلدین فقط الزام مقلدین غرض نیست + بلکه در پرده مصنفین مقلدین امامی را
تحقیق کردن - و مؤلفین مقلدین راهنمائی را تجهیل ساختن نیز غرض است + که هرگاه
جمیع مصنفین بر تقلید امامی مقلد بودند + با وجودش تقلید را (بزعم و فهم غیر مقلدان)
حرام گفتند + پس ایشان خود احمق نه شدند چه شدند + العیاذ بالله + هرچه بر خود نه پسندند
بر دیگران مپسند + اما الامر لیس کما زعمه اللامذهبون بلکه در لطافت
کلام مصنفین کرام + و لطافت افهام مؤلفین عظام شکی و ریبی نیست + اما در مضامین
خاصیت اثر باران است + قطعه

شمشیر نیک ز آهن بد چون کند کسی + ناکس بتربیت نشود ای حکیم کس
باران که در لطافت طبعش خلاف نیست — در باغ لاله روید و در شوره بوم خس

الحاصل ع - چون کل استدلال را حال + بدین منوال دال است دریافتم + پس از
داد جواب چنین مقال - دست بر داشتم + و بالفعل خود قیل و قال نمودم + قادرا
سخن کوتاه بکن - عبث تضییع اوقات مکن - ره خود بگیر - فلاح خود بجو - لصلاح خویش
برو + نیز دید اقوال مردود مرو + سه

کسی را نصیحت مگو ای شگفت — که دانی که در وی نخواهد گرفت — قطعه
فهم سخن چون نکند مستمع — قوت طبع از متکلم مجوی +
فسحت میدان ارادت بیار — تا بزند مرد سخن گوی گوی

قوله تعالی - وَلَا يَنفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدتُّ أَنْ أَنصَحَ لَكُمْ إِن كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَن يُغْوِيَكُمْ + شعر

تقدیر چون سابق است تقلیم چه سود — جز بندگی و رضا و تسلیم چه سود +

و بقوله تعالى - لا يزال بنيانهم الذي بنوا ريبة في قلوبهم الا ان تقطع قلوبهم - يعنی بنای خانهٔ ایشان بر دلهای ایشان تا موت ایشان باقی خواهد ماند ه

خوی بد در طبیعتی که نشست — نرود جز بوقت مرگ از دست

که ایشان قوم ثانیه اند و قوم ثانیه را چنین حال است + که در روایت ذیرین ایشان را قبل وقال است + عن عبد الله بن مغفل قال سمعت امير المؤمنين علي بن ابي طالب رضي الله يقول الا انبئكم برجل من كوفان من بلد تلكم هذه او من كوفتكم هذه يكنى بابي حنيفة قد ملئ قلبه عنادا وحكما وسيهلك به قوم في اخر الزمان الغالب عليهم البتهم يقال لهم البنانية كذا في الخوارزمي رح +

اما بعد ... عقلی + که بزعم ایشان حجت است جلی + قدمی بعقل باید داد و ... پا به ترک باید نهاد + چرا که مصنف رد تقلید بر ید دست و پا زده بدلائل عقلی ... خود علم خود را جلی - دانسته + بالاخیال حصر جزئی و کلی - بتصورات فاسده - و تصدیقات کاسده منقسم ساخته + حکم نتیجه بطلان تقلید بیرون آورده - بقیاس خود کلام مبتدعیش را فرزین تصور نمنود + با اوزیر اسب و فرزین داده برد مات ساخته و بر نتیجه تحریرات خویش چنان نازان و فرحان گشته + که آنها را در پیش طعنه زنان امام خیر اندیش نمایان و عیان کنان هستند + بنابران از خدا خواهان و جویان هستیم که ایشان را بطرز این ترانه دهر زه گوئی های ایشان الزام داده گریبان و نالان کنانیم یعنی بر اختیار تقریرات شیطانیه - و تحریرات نفسانیه چه چه قباحتهای اسلامیه در پیش می شود اطلاع دهانیم + تا ایشان بقول سعدی رح +

یکی بر سر شاخ و بن می برید — خداوند بستان نگه کرد و دید

باشنا گر این مردم را بچی کنند تا اینکه بالنفس خود می کشند
بر ضرر آنها واقف شوند و دلیل او بگردد باز بتقلید گرایند بمصرع ع انصحنا
شیطان اگر شنوی نصیحت گر بند و از ورطات ضلالت ناجی باشند و هدایت
یابند و چون صنعت الفرض اصطلاح و طلاح سه بقایای اکثر صاحبان صلاح و فلاح
یابند معنی ظاهری احادیث صحاح - قلع و قمع می نماید بنابران لقبول (اگر بکم را
بنب انفی شود) لتعرض الزام گفتگو در صحاح بر خود التزام کردم و در ریشه غیر
دیگر غرض ندارم بلکه صاحبانش اینهای ملت را ام متعرضیت حسب درجه انقلت
و تا قدرت میدانم که بسبب ایشان ما مقلدان متاخران راه هدایت یافتیم و طریق
معرفت گرفتیم و ایشان را کافه رضی الله عنهم و رضوا عنه میشماریم

تذکره هفدهم

قال - واما النقلية فمنها ان وجوب التعيين باطل لانه خلاف
الاجماع وكلما كان كذلك فهو باطل فهذا باطل اما الصغرى فلانه
مضاد للقول المجمع عليه المجتهد يخطى ويصيب اذ هذا صريح
في ان بعض اقوال المجتهد او خطاء لا كلها فان اخذ الخطاء حرام
كيف لا وقد قال نبينا المعصوم صلعم ان لا طاعة الا في
المعروف اما الكبرى فبين

اقول - جوابش بعبارت عربی بدو وجه میدهیم بچشم عبرت باید دید و بگوش
هوش باید شنید که چون ایشان را عداوت یا غباوت ساری - و ضلالت طاری
بنابران بجای وجوب باطل و بجای موافق خلاف تقسیم ساخته اند و اگر بلا تهمت
می یافتند سر گرفتن را نوشتند باچنین گوییم که مقتضای ضلالت است که
بجای عدم التقليد باطل - وجوب التعيين باطل نوشتند و الا چیاه کن را

جاوید پیش نظر سیدند۔ الوجہ الاول۔ ان التعیین واجب لانہ
موافق الاجماع وکلما کان کذلک فھو واجب فھذا واجب اما الصغریٰ
فلانہ اتفق واجتمع علیہ الجم الغفیر من العلماء الکرام۔ والاولیاء
العظام۔ فانعقد علیہ الاجماع کیف لا وقد قال رسول صلی اللہ علیہ وسلم
لا یجتمع امتی علی الضلالۃ فکیف یکون التعیین ضلالۃ اما الکبریٰ
الوجہ الثانی ان عدم التقلید باطل لانہ خلاف الاجماع و
وکلما کان کذلک فھو باطل فھذا باطل۔ اما الصغریٰ فلانہ یبطل
الشریعۃ فالعمل بابطال الشریعۃ حرام فھذا حرام کیف لا وقد قال
الرسول صلعم ان لا طاعۃ الا فی المعروف واما الکبریٰ فبین
۔ قولہ المجتہد یخطی ویصیب اینجا بخطائی مجتہد تخطیہ کردن و خودہ گرفتن
یا خود را از نسل انسان بیرون ساختن و نسل غیر آن قرار گرفتن است۔ زیرا کہ
دراصل از نسل انسان نیا شدہ مجبول و مخاوط است کما قیل الانسان مرکب مع
الخطاء والنسیان۔ **بیت**

غلط و سہو بہمین و تو رواست — بر جہان آفرین غلط نرود

بنا بر علیہ از حضرت آدم علیہ السلام گندم خوردہ۔ و از حضرت داؤد علیہ السلام تقبیل کنانیدن حضرت
اوریا و گرفت زوجہ اش۔ و از حضرت موسیٰ علیہ السلام تقبیل شخصے با ثبات سہو خود۔ و از حضرت
یعقوب علیہ السلام بفریب برادرش غفلت علیہم۔ و از حضرت نبینا صلے اللہ علیہ وسلم بعدم
قول انشاء اللہ تعالیٰ خصوصًا در منادات اساری بدر خطا فی الاجتہاد بلکہ از سائر
انبیا خطا واقع شدہ کذا فی شرح المسلم۔ و اگر بعین تقریر الکتاب۔ از
حدیث و اجماع و قیاس دلیلش بیارم بگوش ہوش خویش بشنید۔ اما القرآن
نقول حضرت موسیٰ علیہ السلام قولہ تعالیٰ لا تؤاخذنی بما نسیت۔ و قولہ تعالیٰ

وظنّ داؤد انما فتناه - وقوله تعالیٰ - ففهمناها سلیمان + اما الحدیث

انما انا بشر اخطی کذا فی المشکوٰة وحدیث اذا حکم الحاکم فاجتهد ثم

اصاب فله اجران واذا حکم فاجتهد واخطا فله اجر واحد

متفق علیه کذا فی المشکوٰة وغیرہ اما الاجماع پس قول امام نووی در شرح مسلم

بحت حدیث مذکور مذکور است قال العلماء اجمع المسلمون علی ان ذلک الحدیث

فی حاکم عالم اهل للحکم فان اصاب فله اجران اجر باجتهاده

واجر باصابة وان اخطا فله اجر باجتهاده - اما القیاس پس قول علامہ

تفتازانی وصدر شریعة وغیرهما ان القیاس مظهر لا مثبت پس ممکن باشد خطاهم کما

کما فی حدیث مفاداة اساری بدر الغرض از اصول اربعہ مذکورہ نیز خطاها ونسیانها

گشته وهم از اصحاب کبار واز اولاد ومتول ابرار خطاها ونسیانها بظهور آمده +

از حضرت طلحه رض وغیره بجنگ حضرت علی کرم الله وجهه خطا فی الاجتهاد شده کذا فی

المسلم وشرح وسائر کتب الاصول والاخبار - فی الجمله باهمه از خطای حضرت آدم

خطا کار هم قال رسول صلعم فلما انقضی عمر آدم الا اربعین سنة جاءه

ملک الموت فقال آدم او لم یبق من عمری اربعون سنة فقال اولم

تعطها ابنک داؤد فجحد آدم فجحدت ذریته ونسی آدم فاکل

من الشجرة فنسیت ذریته وخطی آدم فخطئت ذریته اخرجه الترمذی

وصححه کذا فی التیسیر الاصول + — اگر چنین نباشد نام انسان انسان

چگونه باشد + وعصمت نبی صلعم را معنی دیگر باشد + هر کسی را علم کجا اتیش نکند +

خصوصاً در این محل گنجد + پس با وجود موجود علتهای خیر محدود سبب تخطیه آئمه متقبولین

مردود مرتکب گشتن گویا بتخطیه انبیا علیهم السلام راضی شدن است - العیاذ بالله -

فما لکم وما شانکم فانظروا الی انفسکم ولا تقلوا غیرکم - اگر گویند

که بدلیل ثبوت خطا اصرار عمل بر خطا لازم نیست بل ترکش لازم است ، اگر گویم شیوهٔ اعتراض
لازم نیست ، اما ثبوت خطا هم باید ، که فی الحقیقت بظهور آمده ، ورنه مجرد ظن و خطا
او مالیا ضافیه عند یه معاندان چه خلل و نقصان زاید ، چون بنا شد بر کسر ... و اسطے
لفظها می خود و بقبیل و قال می گراید ، و دعوی انا الا غیری می نماید ،

تذکرهٔ هجدهم

قال ومنها ان اقوال المجتهد تحتمل الخطاء والمحتمل لا یوخذ لانه
اذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال ،

اقول - (اذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال) را تا مها ... است
... عموم خصوص نیست بر جا را شمول و عموم کما زعمه یا و صنفش اگر گویند که عموم است گویم که
... که در خلافت خلفای اربعه سخن رود ، و در ثبوت نبوت شک و شبهه پیدا شود
که در قرآن لا ادری ما یفعل بی ولکم - و در حدیث انما انا بشر آمده ، ...
از مقامهای مخصوصه اقوال شما یعنی غیر مقلدان است لانها تحتمل الخطاء والمحتمل
لا یوخذ لانه اذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال فقولکم لا یوخذ
لانکم لا تفقهوا غوامض الحدیث والقرآن ولا تبلغوا الی البلایغ
والبیان - وقد مر الجواب هذا القول فی تذکرة المتقدمة ایضا

تذکره نوزدهم

قال - ومنها ان الشریعة المحمدیة علی صاحبها الف الف تحیة
وسلام بالنسبة الی المذاهب الاربعة مثلا اما کل او کلی وعلی
کلا الشقین یلزم المطلوب لانها ان کانت کلا یلزم عدم التعین
البتة وان کانت کلیا یلزم اجتماع المتضادات وذا باطل فالقول
بوجوبه کذلك ، اقول - حسب تقریر مصنف تحریر می نمایم باید دید - ... باید

ان الشریعۃ المحمدیۃ علی صاحبہا الف الف تحیۃ وسلام بالنسبۃ
الی الصحاح الستۃ وغیرہا من الاحادیث التی اقروا بترکہا لطوالۃ
مثلا اما کل او کلی وفی کلا الشقین یلزم المطلوب لانہا ان
کانت کلا یلزم عدم التعین للصحاح فیدخل فیہا الاحادیث
من غیر اہل السنن ایضا فظہر ما ظہر۔ وان کانت کلیا یلزم اجتماع
المتضادات وذا باطل فالقول بوجوب العمل بالصحاح کذلک

تذکرہ بستم

قال۔ ومنہا القیاس من الشکل الاول البدیہی الانتاج ہکذا شریعۃ
مسائل حقہ محقہ ہی شریعۃ محمدیۃ وکلما ہو شریعۃ محمدیۃ فہو احق
حق واجب بالاتباع ینتج کل مسائل حقہ محقہ احق واجب عنہم
اقول۔ سن ہیم سیمان شکل اول جواب میدہیم بنیہ ولفہمید الصاف بیہ
اعتساف نہ سازید۔ ان القیاس من شکل الاول ہو البدیہی الانتاج
عندکم فنسئل عنکم ان کل احادیث التی فی الصحاح وغیرہ ہو شریعۃ
محمدیۃ وکلما ہو شریعۃ محمدیۃ فہو احق واجب بالاتباع
فینتج کل احادیث احق واجب بالاتباع اما الامر فلیس کذلک
لان بعضہا موضوع وبعضہا معارض وبعضہا متروک وبعضہا
مطعون فاین الاتباع بکلہا۔

تذکرہ بست ویکم

قال۔ ومنہا ان المجتہد ان مخطیا فی بعضہا فکیف التعین وان
مصیبا فی جمیعہا فاین الاجماع للمتباین۔
اقول۔ ان المحدثین ان مخطئین فی بعض الاحادیث فکیف العمل

بالوثوق وان مصيبين في جميعها فكيف الترك والطعن بالبعض
اما الاجتماع ففيه يلزم اجتماع المتضادات وذا باطل فهذا باطل
واما الافتراق ففيه تشريع بالتعين فصاحبه مبين غير مخفي وان ما
الاجماع فلا يبطل تخلف البعض كما لم يبطل الخلافة لابي بكر الصديق
رض ثم على كرم الله وجهه ولا الخلافة لعلي رض بتخلف زبير و
... ه رض وغيرهما من الصحابة رض كما لا يخفى على من له علم بحالهم
... موا انفسكم ولا تلوموا غيركم +

تذكرہ بست ودوم

... ومنها ان المذهب الواحد اما تمام الشريعة او بعضها فان
... بينها فكيف الدوران وان بعضها فللمؤمن الموفق الذي لا يستطيع
ان يقول نؤمن ببعض ونكفر ببعض اين الاطمينان +

اقول ـ نسألكم ان الاحاديث المتخالفة المتباينة فيما بينها اما تمام
الشريعة او بعضها فان تمامها فكيف الدوران وان بعضها فللمؤمن
الموفق الذي لا يستطيع ان يقول نؤمن ببعض ونكفر ببعض فاين الاطمينان

تذكرہ بست وسوم

قال ـ ومنها ان التعين انما حدث في القرن الرابع وما هو كذلك
فهو بدعة مستقبحة فالتعين مثله +

اقول ـ ان تاليف الصحاح انما حدث في ثم القرون المنصوص وما
هو كذلك فهو بدعة مستقبحة فالتاليف مثله +

تذكرہ بست وچہارم

قال ـ ومنها ان اقتداء الاحناف بالشوافع او بالعكس مثلاً اما

جائز فاين التعين واما غير جائز فاين الاجماع المتين *

اقول - ان اقتداء بعض الرسل بالبعض في بعض الاحكام او اتباعه كاتباع نبينا الكريم صلعم بموسى عم في صوم عشورة مثلاً اما جائز فاين التعين للشريعة المحمدية واما غير جائز فكيف القول المتين قوله تعالى لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِّنْ رُّسُلِهٖ اما الاجماع فلا يخفى على المتم ذكره *

تذکرہ بست و پنجم

قال - ومنها ان التعين لو لم يكن باطلا لما استلزم المحال لكن ... فيكون باطلا اما المقدم فلانه يستلزم العصمة في غير الانبياء عليهم الصلوة والسلام واما الاستثناء فبين غير مبين *

اقول - ان عدم التقليد لو لم يك باطلا لما استلزم المحال لكن ... فيكون باطلا لان مستلزم المحال باطل اما المقدم فلانه يستلزم العصمة لكل واحد من المحدثين او في كل واحد من العاملين بالحديث من غير الانبياء عليهم الصلوة والسلام واما الاستثنا فلانه يستلزم لكل الاجتهاد وهو محال لقوله تعالى لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا *

تذکرہ بست و ششم

قال - ان استواء الحقية في المذاهب الاربعة مسلما ام لا فان كان مسلما فكيف التعين وان لم يك فاين الاجماع بالتعين *

اقول - تارة نسئلكم ان استواء الحقية في الاحاديث كلها مسلم ام لا فان كان مسلما فكيف التعمل بالبعض وان لم يك فاين

الاجماع علی العمل بالحدیث تارۃً لنسال عنکم ان استواء الحنفیۃ فی الشرائع کلھا مسلم ام لا فان کان مسلما فکیف التعین وان لم یک فاین الاجماع علی بعضھا بالیقین۔ تارۃً نقول ان قولکم ھذا متناقض لما قلتم نا قلاً علی الشعرانی فاین الاطمینان فکیف یمکن الاذعان +

تذکرہ بست ہفتم

ومنھا ان ایجاب التعین انما ھو شرک فی التوحید او الرسالۃ من ھوالا ھو مما اخبر اللہ عزوجل من سوء اعمالھم و قبح الھم اتخذوا احبارھم ورھبانھم اربابا من دون اللہ وکلما کان کذالک فھو شرک فھذا کذالک +

اقول۔ ان ایجاب تعین الاحادیث فی الصحاح الستۃ انما ھو شرک فی التوحید او الرسالۃ اذ لیس ھوالا ھو مما اخبر اللہ عزوجل من سوء اعمالھم وقبح احوالھم اتخذوا احبارھم ورھبانھم اربابا من دون اللہ وکلما کان کذالک فھو شرک فھذا کذالک بارے ذکر این آیت بتذکرہ سیزدہم مقالہ اول گذشت + باقی مضامین را اینجا یاد گرفت +

تذکرہ بست ہشتم

قال۔ ومنھا ان ایجاب التعین انما ھو اصرار علی ما منعہ اللہ تعالی والاصرار علی الممنوع حرام بل کفر لان استحلال المعصیۃ کفر فکیف بایجابھا فالایجاب کذالک +

اقول۔ ان ایجاب التعین للاحادیث فی الصحاح انما ھو اصرار علی ما منعہ اللہ تعالی والاصرار علی الممنوع حرام بل کفر لان استحلال

المعصية كفر فكيف بايجابها فالايجاب كذلك لان محمد اسمعيل البخاري رحمه قال تركت كثيرا من الصحاح لحال الطول والمالك رحمه والمسلم رحمه والترمذي رحمه قالوا مثله فاين الصحاح فانتشروا في الارض واتبعوا ما تركوه وان لم تجدوه فكيف العمل بالبعض دون البعض فما تقولون في قوله تعالى نؤمن ببعض ونكفر ببعض - فاستغفروا يا ايها الائمة المفتين

تذكرة بست نهم

قال ومنها انه التفرق والتفريق وهما منهيان لقوله تعالى واعتصموا بحبل الله جميعا ولا تفرقوا فهذا كذلك + اقول - انه ليس فيه التفرق والتفريق كما زعمه المصنف بل ان تعين الحديث دون الحديث او تعين الاية دون الاية بزعمه التفرق والتفريق وهما منهيان عنه لقوله تعالى - واعتصموا بحبل الله جميعا ولا تفرقوا فهذا كذلك +

تذكرة بستم

قال - ومنها انه فرار من الرحمة والفرار من رحمة الله كما ترى +

اقول - انه ليس فيه الفرار من الرحمة بل انما يتحقق الفرار من الرحمة والقرار في الضلال في عدم التقليد لان النفوس اشربت الهوى واعجب كل ذي رائ برائه والفرار من الرحمة والقرار في الضلالة كما ترى +

تذكرة بست و يكم

قال - ومنها انه بعد الجمع والتاليف اللطيف لحديث الشريف لا يجوز ان يكون المذهب الواحد بعينه وبتخصيصه من المذاهب الاربعة مثلا شريعة محمدية كاملة واجبة الاتباع للزوم استحالة القول بعد ما صار كل من تابعي ومتبوعي مذاهب الثلثة الباقية من العلماء والصلحاء وكمل الاولياء ولا لعينه

ولتخصصه للزوم استحالة القول ببطلان هتداء كلهم اجمعين من ائمة
واجلة الكاملين والاتقياء لعدم تحقق العمل بلا تعين الحقيقية
اقول - انه اذا انعقد الاجماع على تقليد الايمة الاربعة (الذين
بعضهم اقرب من بعض في القول الاقرب فالاقرب الى زمنه فقهائهم
يكون التخلف منه لاحد للزوم استحالة القول لبعد من
من المقلدين الماضين بمذهب واحد من العلماء والصلحاء
والقدماء والاتقياء لاسيما كل واحد من الايمة الاربعة و
من الصحاح الستة للزوم تحقق العمل بالشرك في الرسالة بتعيين
حقيقة كما زعمه المصنف - الكان كاى فكيف الاقتداء لغير المجتهد
الاطمينان بهذا الاقتداء فماذا القول يا ايها المصنف في
فما كان جوابك فيه فهو جوابي وما كان اعتراضك فيه فهو
اعتراضي - الآن على احد الايمة او احد المحدثين كمثل احد المقلدين
في تعين العمل فاين لك العقل وقعت في الحفر الذي حفرت لنا
فنعم ما قيل من حفر بئر الاخيه فقد وقع فيها - فاعلموا ايها
الاخوان فاذا بطلت الشقوق المحتملة المحررة من غير المقلدين في
هذا الزمان - بادلتهم وحججهم والبرهان - فبقي التعين وجوبا على
اصله كما كان - فنشكر على من هدانا الى صراط المستقيم - بكرمه العميم
وفضله العظيم - واخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام
على رسوله خاتم المرسلين وعلى آله الطيبين واصحابه الطاهرين و
آيمة الراشدين والمقلدين المهتدين اجمعين +

تمت المقالة

مقالۂ ثالثہ در تردید رسالہ قول سدید

قال - اعلم انه لم يكلف الله تعالى احدًا من عباده بان يكون حنفيًا او مالكيا الخ + اقول - جواب این عبارت بتذکرۂ پانزدهم مقدمہ اولی نوشته آمده ام - بنابران حوالہ بران نمودم - وجواب باقی عبارت را بےنیفہ مصنف دانستم که خود مصنفش را مقلد ابوحنیفه رح یافتم - اگر گویند که مصنف منیۃ المفتی گوییم که خود تقلید را رد ساخت - وتلفیق را درست داشت - گوفی اوائل الصبا قول است وفعل اگر بر اول عمل نماید - مثل اقوال کاهنان فریب خورده بن حرب فریبا دیگر از انکی بدی ظاهر گشت - وتدبیر دفع بدی نشان نماید - اما هیچ واهم خود بچنین امور محترز عبیہ تن ندهند - فنقول المصنف مثله - سعدی + حاشاهم

عالمی را که گفت باشد وبس — هرچه گوید نگیرد اندر کس
عالم آنکس بود که بد نکند — نه بگوید بخلق وخود نکند

واگر بر ثانی عمل نماید - تقلید را واجب سازد - که پیر ومرشد شماهی غیر مقلدین تقلید را لازم گرفت - هرگز هر آئینه براه تلفیق نرفت - اگر گویند که قولش (او نحن مع ذلك بحمد الله تعالى لا نخرج عن ربقة التقليد لامامنا الاعظم الاكبر ابى حنيفة المقدم رح الخ) کذب است گوییم که اگر کذب است قائلش کاذب است وبر قول کاذب که اعتنا کند مگر احمقان - وبر اقوال کاهنان که اعتبار سازد مگر جاهلان - اگر گویند که برین نوشته اش بروز حشر با او مخاصمت خواهیم کرد گوییم که مخاصمت هم کردن نتوانید - بلکه او را بری یابید - زیرا که او خواهد گفت که اگرچه من چیزی اقوال مشائخ را بر تقلید تالیف نموده ام اما بران عمل نکردم - اگر آنرا واجب می داشتم - ضرور بران عمل می کردم - کسی دیوانه را هم نیافتم که امر بران

بدو داشته و گذاشت - و بر خلاف آن عمل ساخت + فاذا انتم تولون بعد مولوا
بینکم - ولو تولوا انکم ولا تتولوا غیرکم +

اطلاع

چون تتبع دلایل ایشان نمودم - و تتبع بعضا مین آنها نمودم یعنی لعبه تفتیش براهین ایشان
برای تشغب و تشویش و تفریق ایشان درمیان امت پیغمبر آخر الزمان براین
بر یافتیم - و در بعضی تحریرهای ایشان تقریر التطیر دیدیم - یکی - ادعا خلاف
حدیث و قرآن الهی است یعنی گویند که مقلدان بر خلاف حدیث
بمانید + دیگر - ادعای خاطیت آئمه مجتهدین باحکام شریعت +
یعنی گویند که آئمه خاطی اند بخطا احکام جاری کرده اند + و مقلدین بران مصرانند +
ادعای عدم انحصار امت بر آئمه اربعه متبعین که غیر منتهی است + یعنی گویند
انحصار بر چهار مذهب امر بدعت است + عمل بران درست نیست + جواب اول
ایشان باعث جهالت و حماقت یا رذالت و عداوت گویند که مقلدین باعث
تقلید آئمه مجتهدین عمل بالحدیث والقرآن را درگذاشتند + حالانکه امر بالعکس
اما ایشان بسبب غباوت و عداوت نفهمند که بلا تقلید عمل بالحدیث والقرآن ممکن نیست
کما مر ذکره مرارا - جواب ثانی اینکه باعث بعض خطاء آئمه تقلید باطل نمی شوند
کما زعموا اگر چنین بودی کل احکام شریعت و جمیع انتظام ملت یک قلم باطل و
مسدود گشتی + کما ذکرته فی مواضعها مرارا +

جواب سوم - اینکه چون آئمه اربعه کرام رضی الله عنهم العلام - بجد و جهد تمام - و کوشش
و سعایت ما لا کلام باحسن نیت و مرام - عمده اجتهاد را بحولی انجام نمودند + ثمره آنرا
باصلاح عام - یافتند - و بدرگاه علام مقبول شدند + کما فی تفسیر الاحمدی
رح والانصاف ان انحصار المذاهب فی اربعة واتباعهم فضل الهی

وقبولية من عند الله تعالى الاجمال فيه للتوجيهات والادلة و

مجتهدین باهم مجانست واتحاد واختلاط - ومودت ومحبت ارتباط کار نامی کردند

خوی تعصب را بوسے هم نمی داشتند + وعزت وتوقیر وحرمت توقیر را ازدست نمی دادند

حتی که امام شافعی رح چون بزیارت قبر امام ابوحنیفه رح رفت + بوقت نماز فجر حسب

مذهب خود دست بر نماشت - وترک قنوت ساخت + وبجواب اعتراض فقه نفسی عزیز

ادب بنیاد اخت + وامام مالک رح قولاً وفعلاً امام اعظم رح را القدا خزینة المفتی

بود - میان امام شافعی وامام احمد رح چنان محبت وجیدالی - والبسط فی اوائل الضیا

رو نمود - که ابد بیابیر اهنے دیگر برا تیمنا تبرکا الغرض شفای مرض اختصر بین عرب

هر یکی یکدیگر را از خود بهتر می دانستند + وحال عالمان نیست + مگر جاین ازا بجواهر

فی کتب القصص السیر وحقائق الاثار وفی قول الهدایه لیس هذا القول عنهم

اما کسانیکه بغرض هوای نفسانی - وخواهش دنیاوی - در پے اجتها دیے بیر

مختلف گشتند + وازثمره کامت محروم ماندند + تقلید هر کسانیکه بترک تقلید یان

بتقاضه تلفیقی عمل نمایند + بقول امام احمد رح (که مردمان بکثرت تقلید عمی باشند) ا

عمی باشند +

تقلید دو سه مقلد عمی | باید نام کنند ام چرا بکر دان را

و هر مردمانیکه بلا استعانت استنباط آئمه مجتهدین بر احادیث صحاح تین (که فاگها زان

زینت ماییس نیز صحیح است) عمل بشریعت را روا ندارند + گویا بر سایه صیاد

پران تیر انداز ند + وازجهالت تیر نامی ترکش را خالی کرده می باشند + مولانا روم

مرغ بر بالا پران وسایه اش | میدود بر خاک پران مایه اش

ابلهی صیاد آن سایه شود | میدود چندانکه بے مایه شود

بیخبر کان عکس آن مرغ هواست | بیخبر که اصل آن سایه کجاست

تیر اندازد بسوے ما یار او — ترکشش خالی شود در جستجو

فی الجملہ ای غیر مقلدان بمجرد این خیالِ باطل (ہر یکے از ائمہ خطائی اند) دنبالہ [illegible]

از تقلید شخصی از ایشان بگردانیدن۔ و ائمہ و مقلدین را بغایات منسوب بنقص [illegible]

و حسب خواہشِ نفس ایہام۔ بنوشتہ ہائے عوام۔ و در طلب حقیقت علمی و فہم [illegible]

[illegible] تمام۔ محروم ماندن + و ہمچو نابینائے کہ اصلا چراغ نمی بیند [illegible]

[illegible] بینایان چراغی غرایش من بیار بگفتن۔ و نور ہدایت ائمہ مجتہدین [illegible]

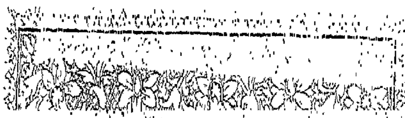
[illegible] بود [illegible] ائمہ مضلین خیر القرون متبدل ساختن + الا تا از تقلید شخصی [illegible]

[illegible] ہرگز خریدن نتوانند + و تا ارادت نیاورید ثمرہ سعادت [illegible]

[illegible] گذشت خصوصًا ہر یکے از مولانا روم و سعدی و امام عبدالوہاب شعرانی

وغیرہم نوشت فقط

المقالة الثالثة

فصیح الدین نقشہ نویس

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي خلق بقوله كن ما سواه من الخلائق و
والذي سمك السماء بناء والخضراء - والذي خلق
سبع سموات طباقا - والذي جعل فيهن من الخلائق
مملوة ودهاقا - والذي جعل القمر فيهن نورا وجعل
الشمس سراجا - والذي جعل الصعود الى السماء لنبيه
معراجا - والذي خلق لزينة السماء الدنيا كواكبا
ونجوما - والذي جعلها للشياطين رجوما والذي لم
يجعل الارض والسموات وما بينهما باطلا - فلم يكن شئ
مما فيهما عاطلا والذي خلقكم ايها الناس ازواجا -
والذي خلق اباكم من صلصال او تراب ثم خلقكم
من نطفة امشاج ثم من علقة ثم يسر سبيلكم ثم اخرجكم
اخراجا - ثم امات بعضكم جنينا او طفلا - وبعضكم

کے لئے نرم کیا اور جیسے کہ کان دیا تاکہ تم قرآن و حدیث وغیرہ سنا کرو اور آنکھیں دیں جس سے ایمان کو دیکھو۔

أبلغ لشيخا وكهلا ـ وبعضكم ضحك وأبكى ـ وبعضكم
أحيى وأخر إلى أجل مسمى ـ فخلق لكم الموت والحيوة
ليبلوكم أيكم أحسن عملا ـ وليختبركم أيكم أصبر صبرا
وأصدق قولا ـ والذي أنبتكم من الأرض نباتا ثم يعيدكم
فيها ويخرجكم إخراجا ـ والذي جعل لكم
لتسلكوا منها سبلا فجاجا ـ والذي أجرى فيها
منها عذبا فراتا وجعل منها بحرا أجاجا ـ و
الأرض كفاتا أحياء وأمواتا ـ والذي أسقاكم
فراتا ـ والذي جعل فيها رواسي شامخات وأوتادا
التزمها فيها أضدادا ليعذب بها من يقول له أندادا
أنزل من المعصرات ماء ثجاجا لنخرج به حبا ونباتا وجنـ
ألفافا ـ وجعلها لعباده أرزاقا ـ والذي أنزل من السماء
ماء فأخرج به من الثمرات لكم أرزاقا ـ ومن الأشجار
أوراقا ـ وكأنه خلق لكم ما في السموات والأرض جميعا ـ
لعلكم تعرفوا اختصاص نعمها وبديعها ـ والذي هداكم
السبيل إما شاكرا وإما كفورا ـ فصار بعضكم ـ في
النعمات كفورا وبعضكم بنعمته شكورا ـ لكنه كان للناسي
والتائب غفورا ـ والذي جعل نومكم سباتا ـ وجعل الليل
لباسا وجعل النهار معاشا ـ وجعل الأرض للزراعة
مناسا ـ والذي جعل لكم السمع لتسمعوا به القرآن و
الحديث والأخبار والآثار ـ وجعل لكم الأبصار لتبصروا

بِهَا اٰيَاتِهٖ فَتَعْتَبِرُوْا اِعْتِبَارًا - وَالَّذِيْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَفْئِدَةَ اَيْدِيًا
وَاَرْجُلًا - لِتَطْلُبُوْا بِهَا اَرْزَاقًا وَتَحْمِلُوْا اَحْمَالًا - وَتَعْمَلُوْا اَعْمَالًا - وَ
تَفْعَلُوْا فِعْلًا - وَلِتُقِيْمُوْا بِهَا الْمَنَاسِكَ لِلشَّرْعِ وَاَرْكَانًا - وَمَا وَقْتًا
وَاٰنًا وَزَمَانًا - وَلِتَعِيْشُوْا بِهَا كَبِيْرًا ضَعِيْفًا - وَصَغِيْرًا نَحِيْفًا - وَالَّذِيْ
اَطْعَمَكُمْ طَعَامًا لَذِيْذًا عَدِيْدًا - وَاَلْبَسَكُمْ لِبَاسًا جَمِيْلًا جَدِيْدًا
بَعْضُكُمْ لِسَانًا عَرَبِيًّا - وَخَلَقَ لِبَعْضِكُمْ لِسَانًا عَجَمِيًّا
بُكْرَةً وَّاَصِيْلًا - حَتّٰى تَتَّخِذُوا الْقَوْلَهٗ لِتَشْكُرُوْهُمْ
اَجْرًا جَزِيْلًا - وَتُسَبِّحُوْهُ لَيْلًا طَوِيْلًا - وَتَتَّخِذُوْا
وَالَّذِيْ خَلَقَ فِيْ نَفْسِ كُلِّ مُسْلِمٍ قَلْبًا ذَاكِرًا
بِهٖ قِيَامًا وَقُعُوْدًا وَهُبُوْطًا وَصُعُوْدًا فَيَبْقٰى لَكُمُ
الْقَلْبُ بِالذِّكْرِ شَاكِرًا - وَالَّذِيْ اَعْطٰى بَعْضَكُمْ عِلْمًا
فَهْمًا كَامِلًا - وَبَعْضَكُمْ عَقْلًا نَاقِصًا وَوَهْمًا فَاسِدًا وَ
كَاسِدًا بَاطِلًا - فَيُضِلُّ مَنْ يَّشَاءُ - وَيَهْدِيْ مَنْ يَّشَاءُ -
وَيُعَذِّبُ مَنْ يَّشَاءُ عَذَابًا اَلِيْمًا - وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَّشَاءُ وَيَرْزُقُهٗ رِزْقًا
كَرِيْمًا - فَيُؤْتِي الْخِلَافَةَ وَالْاِمَامَةَ مَنْ يَّشَاءُ - وَيَنْزِعُ مِمَّنْ يَّشَاءُ
وَيُعِزُّ مَنْ يَّشَاءُ - وَيُذِلُّ مَنْ يَّشَاءُ وَيَنْصُرُ مَنْ يَّشَاءُ نَصْرًا - وَيَسْلُبُ
مِمَّنْ يَّشَاءُ سِتْرًا - وَذٰلِكَ عِنْدَهٗ كَانَ يَسِيْرًا - وَلَوْ لَمْ يُمَكِّنْ لِاَحَدٍ
اَنْ يَّكُوْنَ بِهٖ خَبِيْرًا - فَلِذٰلِكَ كَانَ بَعْضُكُمْ مُؤْمِنًا صَالِحًا - وَ
بَعْضُكُمْ فَاسِقًا طَالِحًا - وَالَّذِيْ اَعْطٰى بَعْضَكُمْ اَمْوَالًا كَثِيْرًا لِيُعْطِيَ
الْمَسَاكِيْنَ مِنْكُمْ وَيَتِيْمًا وَّاَسِيْرًا - وَالَّذِيْ لَا يَعْلَمُ اَحَدٌ مَّنْ هُوَ
وَكَيْفَ هُوَ وَاَيْنَ هُوَ وَلٰكِنَّهٗ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ

بَاطِنًا وَظَاهِرًا وَالَّذِي أَرْسَلَ إِلَيْكُمْ مِنْكُمْ رَسُولًا كَرِيمًا

بَشِيرًا نَذِيرًا طَاهِرًا ـ يَهْدِيكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ـ وَكَانَ جِبْرَئِيلُ

مَعَهُ فِي مَوَاضِعَ مُعِينًا ـ وَفِي الْمِعْرَاجِ لَهُ نَدِيمًا ـ فَمَلَأَ الْأَرْضَ

كُلَّهَا بِالْهِدَايَةِ شَرْقًا وَغَرْبًا ـ فَأَحَاطَتْ هِنْدًا وَسِنْدًا وَ…

عَجَمًا وَعَرَبًا ـ فَلَمَّا جَعَلَ النَّاسُ يَدْخُلُونَ فِي دِ…

وَتَمَوَّجَ الشَّرِيعَةُ أَمْوَاجًا ـ أُنْزِلَ (الْيَوْمَ أَكْمَلْ…

وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِ…

سَنَةَ إِحْدَى عَشْرَةَ بِنِدَاءِ (يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْ…

إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً) فَرَجَعَ إِلَيْهِ هَنِيئًا مَرِ…

فَفَوَّضَ أُمُورَ الشَّرِيعَةِ إِلَى أَصْحَابِهِ الَّذِينَ كَانَ…

لَهُ أَنِيسًا وَكُلُّهُمْ لَهُ جَلِيسًا ـ وَتَعَلَّمَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُ…

عِلْمًا شَرْعِيًّا وَفَهْمًا سَنِيًّا ـ وَكَانَ لِلْإِسْلَامِ نَاصِرًا وَقَامَ…

وَالَّذِي أُلْهِمَا لِيَهِمَا أَنْ يَتَّخِذُوا أَفْضَلَهُمْ بَعْدَ الرَّسُولِ

خَلِيفَةً لَهُ وَإِمَامًا ـ ثُمَّ أُلْقِيَ فِي قَلْبِهِ أَنْ يَسْتَخْلِفَ عُمَرَ اسْتِخْلَافًا

مَرْضِيًّا إِذَا جَاءَ الْحِينُ وَانْتَقَلَ عَنِ الدُّنْيَا رَاضِيًا ـ ثُمَّ أُلْهِمَ

إِلَى عُمَرَ رض أَنْ يَجْعَلَ الْأَمْرَ بَيْنَ الشُّورَى حِينَ رَجَعَ إِلَى خَالِقِ

الْوَرَى ـ فَصَارَ بِالشُّورَى عُثْمَانُ رض قَائِمًا لَهُ مَقَامًا ـ ثُمَّ قُتِلَ

مَحْصُورًا وَمَظْلُومًا ـ ثُمَّ صَارَ عَلِيٌّ رض لِلْخِلَافَةِ حَقِيقًا ـ

لِأَنَّهُ مَا كَانَ غَيْرُهُ بِمُقَابِلِهِ أَوْ تُوَاكُ بِهَا لَيِّقًا ـ ثُمَّ تَمَّ إِلَى

أَنْ أَحْكَمَ اللَّهُ أَحْكَامَ الشَّرِيعَةِ أَحْكَامًا ـ وَأَبْرَمَ أَرْكَانَهُ

الدِّينِيَّةَ إِبْرَامًا ـ بِمَنْ خَلَقَهُ فِي سَنَةِ سَبْعِينَ أَوْ ثَمَانِينَ فَقِيهًا

ثبتا - وجعله مجتهدا عارفا نبيها - واعطاه الحكمة
ومن يؤت الحكمة فقد اوتي خيرا كثيرا - وكنيته [illegible]
النعمان الذي ادرك من الصحابة جما غفيرا - فكان
تابعيا يقينيا شهيرا - ولكان للاسلام ناصرا ظهيرا -
[illegible] يستنبط احكام الشرع من القرآن والحديث و
[illegible] بالقياس استنباطا صحيحا - واسس بنيانه
[illegible] نجيحا - فبوبه مبوبا - وفصله مفصلا - و
هذبا - ورتبه مرتبا - ونقحه تنقيحا - وحلله
[illegible] وقرره تمييزا - ويسره تيسيرا - ولذلك قال
[illegible] لا ينبغي لاحد ان يقتدي من دونه غيرا -
[illegible] ثبت في مناقبه ما ثبت وما ادريكم ما اثبتوا
[illegible] قال شعرا +

لقد زان البلاد ومن عليها	امام المسلمين ابو حنيفه
باحكام وآثار وفقه	كآيات الزبور على صحيفه
فما في المشرقين له نظير	ولا في المغربين ولا بكوفه
يبيت مشمرا سهر الليالي	وصام نهاره لله خيفه
فمن كابي حنيفه في علاه	امام للخليفه والخليفه
رأيت العائبين له سفاها	خلاف الحق مع حجج ضعيفه
وكيف يحل ان يؤذى فقيه	له في الارض آثار شريفه

ولذلك قال ابن المبارك فيه + حسبي من الخيرات ما اعددته +
يوم القيامة في رضى الرحمن + دين النبي محمد خير الورى +

ثم اعتقادی مذهب النعمان ثم اتبع اجتهاده المالك الذي
ولد في سنة خمس وتسعين - ثم الشافعي الذي ولد في سنة
مائة وخمسين - ثم الحنبلي الذي ولد في سنة مائة واربعة
وستين - لكنهم استنبطوا في بعض فروعاته استنباطا لطيفا
وحققوا فيها تحقيقا - وكان لكل واحد منهم اصول اخر
اصولهم اخر لما ابرزوا فروعاتهم ابرازا
على اصولهم مقلدين لهم ويحكونها ترجيحا
تصحيحا - فلذلك صار المذاهب في الآخر
ثنائي مرضيا ومحصورا - لانه من استنبط من
استنباطه محظورا ومحجورا - لانه كان في الآخر روی عنهم
ومنثورا فليس في كتاب مجموعا ومسطورا - فلا ريب
انحصار المذاهب في الاربعة كان فضلا الهيا - بيان
شرعيا - فلا طاقة لاحد ان يبدل له تبديلا - او يكثره
تكثيرا - او يؤوله تاويلا - ولا ينبغي لغير المجتهد ان
يتبعها تلفيقا - لانه كان تلهيا تحقيقا - وكان التلفيق حراما
ولا يكون الحرام في شرع كراما - ثم الف المحدثون في
الصحاح من بعد المائتين وغيرهم من بعد ثلثة مائة
احاديثا وآثارا - فالف كل منهم لطاقته البشرية تاليفا
جمعه الاخبار اختصارا - ليتحكم بها ما يستنبطه الائمة
الاربعة استنباطا محيطا - واستخرجوا استخراجا بسيطا
ولان احدهم اراد ان يجد الناس منها مذهبا

حَدِيدًا - وَأَنْ يَتَّخِذُوهُ بِمُخَالَفَةِ الْأَئِمَّةِ قَوْلًا سَدِيدًا -
لِأَنَّ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ كَأَنَّهُ كَانَ غِمَارًا بَحْرًا زَاخِرًا وَقِيَاسًا
وَمَا كَانَ لِبَاسَ الْاِجْتِهَادِ لَابِسًا - وَمَا كَانَ فِيهِ حَكِيمًا كَامِلًا
وَطَبِيبًا حَاذِقًا عَامِلًا - بَلْ كَانَ لِأَحَدِ الْأَئِمَّةِ مُقَلِّدًا مُتَّبِعًا
سَعِيدًا مُقْتَدِيًا وَمُعْتَقِدًا أَوْ مُرِيدًا - أَمَّا مَنْ أَلِفَ مِنْهُمْ
مُتَعَصِّبًا لِإِمَامِ الْأَئِمَّةِ وَمُعَانِدًا - فَلَا تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ
رَبِّي جَعَلَنِي مُقَلِّدًا لِمَنْ كَانَ وَلِيًّا كَامِلًا عَابِدًا
عَارِفًا بَرًّا تَقِيًّا نَقِيًّا مُجْتَهِدًا تَابِعِيًّا - وَكَانَ
أَجْمَلَهُمْ جَمَالًا - وَأَعْلَمَهُمْ عِلْمًا - وَأَوْرَعَهُمْ وَرَعًا - وَأَوْرَعَهُمْ
أَعْظَمَهُمْ إِمَامًا - وَالَّذِي أَدْخَلَهُ فِي هٰذِهِ الْآيَةِ
(وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ
اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا) إِدْخَالًا حَقِيقِيًّا
وَأَظْهَرَ مَذْهَبَهُ فِي الْأَمْصَارِ وَالْقِفَارِ - وَاشْتَهَرَ فِي الْبَرِّ وَالْبِحَارِ
وَالْقِمَّةِ لِكُلٍّ مِنَ الْأَبْدَالِ وَالنِّسَاءِ وَالرِّجَالِ تَوْضِيحًا - وَجَعَلَهُ
مَقْبُولًا وَجَعَلَ مُقَلِّدَهُ إِلَى النَّجَاةِ مَوْصُولًا - وَالَّذِي كَلَّفَنَا بِتَقْلِيدِ
أُولِي الْأَمْرِ وَأَهْلِ الذِّكْرِ وَالْاِسْتِنْبَاطِ حَيْثُ قَالَ (أَطِيعُوا الرَّسُولَ
وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ - وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ
لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ - فَاسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ
لَا تَعْلَمُونَ) وَالَّذِي أَمَرَنَا بِاتِّبَاعِ الْأَحْسَنِ بِقَوْلِهِ (اتَّبِعُوا أَحْسَنَ
مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ) إِذَا تَعْلَمُونَ - وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ

على رسوله الذي كأنه أوجب علينا التقليد الشخصي بقوله
(من أتاكم وأمركم جميع على رجل واحد يريد أن يشق
عصاكم أو يفرق جماعتكم فاقتلوه) كذا في التيسير من مسلم
وبقوله۔ (إذا خرج ثلاثة في سفر فليؤمروا أحدهم)
أخرجه أبو داود۔ والذي أخرج من أمته من خرج
عن الطاعة وفارق الجماعة شبرا۔ ومن لا خرمنية المفتي
ما يحب لنفسه۔ ومن لم يوقر كبيرنا ولم يبسط في أوائل الصبا
والذي أخبرنا بقوله (إن آدم فخر لي وأنا النضر بن حرب
أمتي اسمه نعمان وكنيته أبو حنيفة هو سراج امة بجواهر
أبي هريرة رض في أمتي رجل اسمه النعمان وكنيته عنهم
هو سراج أمتي كررتا) وعلى آله العظام۔ وأصحابه
وتوابعه الذين اعتصموا بحبل الله المنان۔ واستنبطوا من
الحديث والقرآن۔ واجتهدوا باستخراج الأحكام بالرسالة
بالوجدان۔ صلوة وسلاما بدوام الملوان۔ فيا أيها الإخوان
إذا عرفتم الآن۔ مضامين الحديث والقرآن۔ فاعتقدوا
أن التقليد الشخصي أمر شرعي۔ لئلا يلزم من عدمه تلفيق و
تلهي۔ حتى ليس للشافعي أن يمس فرجه ويصلي بلا تجديد
طهارة تقليدا لأبي حنيفة ولا للحنفي أن يرفع يديه إذا
ركع وإذا قام عن الركوع تقليدا للشافعي۔ ولذلك كان
العلماء إذا أفتوا بحكم على مذهب إمام يأمرونه بفعل جميع
شروط ذلك الإمام الذي أفتى بقوله ويقولون له إن تركت

شرطاً من شرائطه لم تصح عبادته على مذهبه ولا غيره وإذا العبادة الملفقة من عدة مذاهب لا تصح إلا إذا جمعت شرطيات المذاهب كلها كما قاله الشعراني والشيخ عز الدين بن جماعة والسيوطي والعسقلاني وغيرهم. فمن نازعنا في ذلك ... فليس هو بمقلد للائمة الاربعة اتباعهم فقلة ... ن. فان اعتقاد الامة المرحومة ان احدهم ... نظره في الدليل والبرهان فمن رد قوله ... غيره فقد اهانه والشبه في امور الشرع ... عدوان. وزعم نفسه بعد عبور الدهور اعلم ... يث والقران. فلاريب انه حل في نفسه ... ن فتبعه ومن يتبع الشيطان يرفع عنه ... يمان اما الذي لم يطلع لقصور علمه على دقائق مناطه فمقول بالجهل والعدوان. هذا المخالف لصريح السنة والقران. فلا تلتفتوا اليه ايها الاخوان. هذا مما القاه في قلب المصنف محمد عبد القادر السلطانپوري الاسلام آبادي ثم الدهلوي هو الله المستعان. ستر عيوبه وغفر ذنوبه صاحب الستر والغفران. وعصمه عن وساوس الشيطان. واعانه بعلوم العرفان والوجدان فيسئلك يا ايها المنان اذا مات اسكنه على اعلى الجنان سابرا والغلمان.

اما بعد این خاتمہ تذکرۃ المذاہب رسالۃ الست مختصر الزوائد اکثیر النوائد

مسمی بتبصرة الحقائق لعبرة الخلائق - در وجوب تقلید احد المذاهب - مع دیگر
احوال مناسب - برغم الحاسدین فی المطالب - و آنرا بر یک تمهید و سه مقصد و
یک القاظ ترتیب دادم - و لتوقع انجام - بر خداوند علام داشتم ۞ **تمهید**
چونکه ثبوت وجوب تقلید من وجه موقوف بر ثبوت تقدم زمانه آئمه مقبولان
خداوند مجید - است + و آن موقوف بر دانستن تواریخ است پس تقدیم
مناسب گردید بنا بران مقصد اول را در تواریخ تمهید - و مقصد ثانی را در
مقصد ثالث را در مناظره شدیده - و القاظ را در متفرقات جدید بر جدید - نام زد کردم + و هو

مقصد اول بر چند تبصره مشتمل است

تبصره اول

در مختصر بیان - پیدائش کون و مکان - چون خالق مطلق را خواهش وجود
موجودات شد - بمضمون - اِذَا اَرَادَ اللّٰهُ شَيْئًا اَنْ يَّكُوْنَ فَيَقُوْلُ كُنْ
کن گفت + پس بمجرد وجه و لفظ کن همه عالم موجود گشت + و اما حکمة و عبرة ظهورش
درجه بتقدیم و تاخیر لقوله - فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ و بقوله رَفَعَ
بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوَكُمْ فِيْمَا اٰتَاكُمْ دخل داد + و
در اثنای ترتیب و انتظامش را با توقف و توالی لقوله خَلَقَ السَّمٰوٰتِ
وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِيْ سِتَّةِ اَيَّامٍ بنا نهاد - یعنی عرش و کرسی - لوح
و قلم - خلا و ملا - شمس و قمر - آسمان و زمین - آب و آتش - خاک و باد - و حیات
و موت - نیکی و بدی - عقل و فهم - جهل و علم - هدایت و ضلالت - نبوت و رسالت
خلافت و امامت - و غیر ذلک مما سوا الله من الممکنات و الکائنات را با توالی جلی +
و انتظام کلی مخلوق ساخت + و هر یکے را بدرجه خود بکاری مقرر و معروف داشت
هر کسی را بهر کارے ساختند + هرگز عبث و معطل نگذاشت + کقوله -

مَا خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ لَاعِبِیْنَ + وَمَا خَلَقْنَا السَّمَآءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَیْنَهُمَا لٰعِبِیْنَ ۔ لقوله ۔ اِنَّ فِیْ ذٰلِكَ لَاٰیَةً لِّقَوْمٍ یَّعْقِلُوْنَ ۔
پند و نصیحت گیرند ۔ حکمت خبرت یابند و عبرت پذیرند ۔ و بعد از خلقت و استقامت
کرۂ زمین ابو الجان را لقوله وَالْجَآنَّ خَلَقْنٰهُ مِنْ نَّارِ السَّمُوْمِ از آتش پیدا
[illegible] مقتدر کرد ۔ و خلیفه اش نمود + چون مدتی سپری گردید + نافرمانی ایشان
[illegible] + لهذا قهر قهار بر همان مخلوق النار نازل گردید + حتی که بجای ایشان
[illegible] صلاح و فلاح زمین فرمان داد و بعد [illegible] مرور دهور ۔ و عبور [illegible]
[illegible] الاذعان خدا و ند صبور ۔ اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةً
[illegible] بملائکه میرور در رسید + و پس از ظهور رد و قدح [illegible] در میان ملائکه خداوند
[illegible] حکایتش در قرآن و زبور است مسطور ۔ و بین الخلائق خیلے مشهور ۔ کقوله تعالیٰ
وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةً قَالُوْا اَتَجْعَلُ
فِیْهَا مَنْ یُّفْسِدُ فِیْهَا الخ ۔ بر نسبت ایشان حکم مرفوع و مسلوب الاسرار
گردید ۔ بجاے شان حضرت آدم علیه السلام را لقوله تعالیٰ خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ
كَالْفَخَّارِ ۔ بقوله ۔ خَلَقْنٰهُمْ مِّنْ طِیْنٍ لَّازِبٍ از خاک خلق نموده بداد
روح پاک خلیفه اش کرد ۔ و جمیع ملائکه را لقوله اُسْجُدُوْا لِاٰدَمَ ۔ اه حکم سجده
نمود ۔ پس بقوله فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اِلَّآ اِبْلِیْسَ همه ملائکه سجده ساختند
و فرمان پذیرفتند ۔ مگر ابلیس که در آن وقت یکی از خورد ترین اولاد ابو الجان
باعث خصوصیت از هلاکت و بدر رو و نجات یافته ۔ بلکه بصحبت ملائکه پرورش گشته
خوی ایشان گرفته ۔ یکی از سرداران ایشان محسوب گشته ۔ و به زهد و تقوی و عبادت
از ایشان سبقت برده ۔ اما بوقت سجود بمضمون كُلُّ شَیْءٍ یَرْجِعُ اِلٰی اَصْلِهٖ
جبلی ۔ و ضلالت خلقی ظاهر ساخته ۔ نافرمانی خدا نموده سجده نساخت ۔ بلکه

آدم علیہ السلام پرداخت - کمر بر خرابیش بربست أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن
نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ گفت بنابران قہار زیر بآتش غضب وقہر برافروختہ
فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ آه ارشاد فرموده - بعد از مغضوبیش مہلت
بعجز درداده رَبِّ فَأَنظِرْنِي إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ گفتہ حکیم مطلق بحکمت خود فَإِنَّكَ
مِنَ الْمُنظَرِينَ إِلَىٰ يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ حکم ساختہ -
تقویت یافتہ - فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ اخرمنیہ المقتی
گفتہ - لہذا خداوند کریم فَالْحَقُّ وَالْحَقَّ أَقُولُ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ بسط فی اوائل الضیائع
مِنكَ وَمِمَّن تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ فرمان داده - الغرض ثمرہ ثواب المنصر بن حرب
برایں مدار ساختہ - فَأَيْنَ لِلْخَلَائِقِ الْمَفَرُّ - إِلَّا إِلَىٰ رَحْمَتِكَ يَا إِلٰهَنَا بجواهر
أَيْنَ الْمَفَرُّ وَلَا مَفَرَّ لِهَارِبٍ + بِقَوْلِكَ فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ رُوِيَ عَنْهُمْ
يَا خَالِقَ الْكُلِّ مِنَ الْجِنِّ وَالْبَشَرِ وَالْمَلَكِ + وَمَن يَصْنَعُ مِثْلَكَ يَا
مَن لَّا يُشْرِكُ فِي صَنْعَتِكَ + يَا صَانِعَ الْأَرْضِ وَالْفَلَكِ + اَللّٰهُمَّ
احْفَظْنِي وَذُرِّيَّتِي مِن وَسْوَسِ الْخَنَّاسِ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ
النَّاسِ وَلَا فَمَن يَقْدِرُ أَن يَحْفَظَنَا مِنْهَا إِلَّا أَنتَ يَا رَبَّ النَّاسِ
رَبِّ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ وَإِلَّا فَمَن
يَقْدِرُ عَلَيْهِ إِلَّا أَنتَ - وَاجْعَلْنِي وَذُرِّيَّتِي مِنْ عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ
الْقَانِتِينَ الصَّابِرِينَ الشَّاكِرِينَ الْمُؤْمِنِينَ الْمُسْلِمِينَ الذَّاكِرِينَ مَن
يَجْعَلُنَا مِنْهُمْ إِلَّا أَنتَ - وَمَن يَجِدُهُ مُسْتَحِقَّهُ إِلَّا أَنتَ - رَبِّ
اغْفِرْ لِي مَن يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنتَ - فَأَنْجِ قَلْبِي يَا إِلٰهِي بِقَوْلِكَ -
يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ
إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا - اصْنَعْ بِنَا مَا أَنتَ لَهُ أَهْلُهُ لَا الْفِعْلَ

بنا ما نحن اهله - واشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا
عبده ورسوله وانك ربنا والاسلام دیننا ومحمد نبینا صلعم

بیت ۵ بجز تو پناهے دیگر کیستم + کہ جز تو پناهے دیگر نیستم

قطعه

چو نومیدی اگر بگردیدمی | ازین ره که راه دگر دیدمی
... بر من ... ویش نگر | بر حال من خسته و دلریش نگر
... الٰہی بخشایش تو | برمن منگر بر کرم خویش نگر
... بخشی ... روسیاهم | بنده را فرمان نباشد هر چه فرمائی برآنم
... تدبیر کارے می کند | ما را کردیم بالغم الوکیل ۵

فانت ذو فضل ومن | وانی ذو خطایا فاعف عنی
فانك یا ربی جمیل | تحقق بالالٰهی حسن ظنی
فانی لا تعذبنی فانی | مقرا بالذی قد کان منی
ومالی حیلة الا رجائی | لعفوك ان عفوت وحسن ظنی

دیگر

الٰہی من لمثلی منك المجیر | بعفوك من عذابك استجیر
انا العبد المقر بکل ذنب | وانت السید الصمد الغفور
فان عذبتنی فالذنب منی | وان تغفر فانت به جدیر

دیگر

الیك ربی لا الی سواك | اقبلت عمدا ابتغی رضاك

دیگر

یا من یعذب من یشاء بعدله | لا تجعلنی فی الذین یعذب
انی الذی بعثرتی وخطیئتی | هربا وهل الا الیك المهرب

دیگر

مالی سوی قرعی لبابك حیلة | ولئن رددت فای باب اقرع

تبصرۂ دوم

مختصر بیان - در پیدائش انسانِ ضعیف البنیان + اینکه اوّلاً خداوند
کریم حضرت ابوالبشر آدم علیہ السلام را از صلصال وطین لازب مخلوق ساخت +
تا مثل ابوالجان متکبر نباشد و سرکش نشود + بلکہ سرنگون و متواضع گردد + ابیات سعدی

ز خاک آفریدت خداوند پاک — پس اے بندہ افتادگی کن چو خاک
حریص و جہان سوز و سرکش مباش — ز خاک آفریدت آتش مباش
چو گردن کشید آتش ہولناک — بہ بیچارگی تن بینداخت خاک
چو آن سرفرازی نمود این کمی — ازان دیو کردند ازین آدمی

بعد ازان حضرت حوّا را از پہلوے چپش علیہ السلام
ازان فرزندان انسان را از نطفۂ انسان لقولہٖ اِنَّا خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ
مِنْ نُّطْفَةٍ اَمْشَاجٍ نَّبْتَلِيْهِ فَجَعَلْنٰهُ سَمِيْعًا بَصِيْرًا - و
مِنْ اَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهٗ مِنْ نُّطْفَةٍ خَلَقَهٗ نسلاً بعد نسل بطناً بعد بطن
قرناً بعد قرن مجعول نمودہ +

حکمت

در وضع اسم آدم بآدم و حوّا بحوّا اینکہ آدم را نام آدم باین سبب نہادند کہ اورا
از ادیم زمین یعنی اجزاے کل خاکہاے روے زمین مخلوق ساختند + تا کہ خلائق
در جمیع جہان مثل خاک منتشر شوند + و خود را افتادہ دارند + ہر جا سکونت کنند +
و بآبادی ملک و عبادت خالق مشغول شوند + بالوان مختلفۃ الاصل متلون باشند
یعنی مردمان مثل اوصاف بوقلمون ظاہری + و خصائل گوناگون باطنی خاک
کہ عبارت از سرخی و سیاہی و سفیدی و زردی و سبزی گندم گونی و خاکی و کبودی و
شیرینی و تلخی و شوری و زاری و درشتی و نرمی و گرمی و سردی و خشکی و
سختی و خیر با اند بدی و نیکی و فسق و فجور و نرمی و گرمی و درشتی و خوبی و دوستی و

سنبل و متحقق باشند تا آنان در یوم الحساب منسوب نخواهند

و حوا را ام حوا و زنان را مستورات باین وجه نهادند که از استخوان مستور زنده

آدم مخلوق ساختند + و نیز از العجائب چپ خلقش کردند + تا در میراث و شهادت

و معرکه و حکومت و غیرها با مردان مساوی نباشند + و با آنان مقابله نکنند

[illegible] مقرب با مردان و معذب از آنان باشند و نیز زن را بدین سبب مرأه

[illegible] نامیده اند که از مرد خلق نمودند + و نیز نسا گویند که آدم ع را وحشت انس

[illegible] لفظ نسا از گویا منقلب انس است چون در آن لفظ انقلاب

[illegible] زنان کجرفتاری پذیرفته + العرض چون او حضرت آدم ع

[illegible] علیه السلام بار گرفت + پسری مسمی بقابیل و دختری مسماة باقلیما

[illegible] باز پسر و دختر هابیل و آغاز را نامیده + العرض همین طور حضرت

[illegible] هشت با سیصد و هشتاد بار دختر و پسر توام آورد + و بالمبادله

[illegible] مناکحت میکردند + و معاملات زراعت می ساختند + چون خواهر قابیل جمیل و

خوبصورت بود + خواهر هابیل غیر جمیل شیطان فرصت وقت را غنیمت شمرده +

بانداختن عداوت فیما بین فرزندان آدم ع پی برد + و در دل قابیل وسوسه

انداخت + که هابیل را العوض بصورت خواهرش نیک صورت خواهر مرا گرفت [illegible]

بکشت + و ندانست که چه کند متحیر گشت + تا آنکه خداوند تعالی دو کلاغ از غائب

کنان تعلیمش فرستاد که یکی از آن دیگری را کشته بخاک متواری کنند و فرو نهاد

لقوله تعالی فَبَعَثَ اللّٰهُ غُرَابًا يَّبْحَثُ فِي الْاَرْضِ لِيُرِيَهٗ كَيْفَ يُوَارِيْ

سَوْاَةَ اَخِيْهِ - چون قابیل حال کلاغ دید + يٰوَيْلَتٰٓى اَعَجَزْتُ اَنْ

اَكُوْنَ مِثْلَ هٰذَا الْغُرَابِ گفته برادرش را بگور پوشید + مثنوی مولانا

کندن گوری که کمتر پیشه بود
کی ز فکر و حیله اندیشه بود

گر بدی تا این فهم مر قابیل را　　که نهادی بر سر او هابیل را
که کجا غایب کنم این کشته را　　این بخون و خاک در آغشته را
دید زاغی زاغ مرده در دهان　　بر گرفته در هوا گشته پران
از هوا زیر آمد و شد او بفن　　از پی تعلیم او را گور کن
پس بچنگال از زمین انگیخت گرد　　زود زاغ مرده را ابغله
دفن کردش پس بپوشید ش بخاک　　زاغ از الهام حق ناخرمنیة المغنی
گفت قابیل آه شه بر عقل من　　که بود زاغی زبسط فی اوائل الضیا

القصه چون ابو البشر در مدت هزار سال و کثرت گشتن فرزندان النصار بن حرب مرض موت مبتلا شد همه فرزندان را وصیت کرد که پسرم شیث هبة الله بجوا هر وی عنهم و دیر ایشان کو دانید و باو ایمان آرید

فائده (ازینجا تقلید شخصی واجب می نماید یا و باید داشت) گویند که فرزند شیث علیه السلام طاق متولد شده بود لهذا با حوری از بهشت معامله مناکحت رو نمود نعمان

و نیز گویند که اصالت رسالت مآب صلعم ازینجا است و حضرت شیث علیه السلام را فرزند بنام نوش متولد شد بعد بلوغش والدش حضرت شیث علیه السلام رحلت کرد و بعد از ان پسر نوش قلیتان بازپسرش مهائیل نصور تیکه در دنیا النظیرش نبود متولد شد حتی که مردمان با تحائف و هدایا بزیارتش می آمدند و خوبصورتش با نظاره میکرد لهذا مهائیل از ان تحفها مالدار صاحب ثروت و حشمت گشت و چون او از دنیا برفت مردمان باعث عدم دیدش تحائف را واپس می بردند فرزندانش را نمی دادند ابلیس بشکل آدمی متشکل گشته بر فرزندانش آمد و گفت که از آمدن مهائیل را نا دیده تحائف و هدایا را واپس برند شما تدبیری بکنید تا تحائف بیا بیاید گفتند چه کنیم گفت تندیسی مهائیل قرار کنید تا تا ان آنرا دیده تحائف را واپس نبرند

بل شما را دو برو ند + الغرض چنان ساختند + پس ازین تاریخ بد پرستی در عالم
صورت گرفت + و رواج یافت + و شب و روز ترقی پیوست. مضمون قوله
فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ الْمُخْلَصِينَ ثابت گشت
بعد از مدت مدید و عرصهٔ بعید - درمیان آن قوم پسرے متولد شد - نام او نوح یعنی
[illegible] بود + آنحضرت تا حیاتش بهدایت کوشان بوده + قلع و قمع بت پرستی
[illegible] باز چون شیطان فرزندانش را دید - که بفراق پدری گریستند
[illegible] نزد ایشان هم آمده گفت که شما اگر پدر مثل پدر شما
[illegible] تا اطمینان شما گردد - در دل پدر شما شاد باشد - الغرض
[illegible] ضلالت بنی آدم پیش برد. گویند که تا چهار صد سال به بیخبری و بے
[illegible] کسی راه هدایت نیافت. نه خدا را کسے شناخت - باز حضرت
[illegible] علیه السلام را فرستاد اما تا مدت نه صد و پنجاه سال لقوله تعالی فَلَبِثَ
فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا ماند و هدایت بداد - بجز چهل مرد
و چهل زن دیگر کسے ایمان نه آورد - نه ایشان را هدایت شد - بلکه چون حضرت
نوح علیه السلام بآواز بلند دعوت خلق نمودے - و لا اله الا الله انا رسول
الله گفتے - بعضے انگشتها در گوش کردے - بعضے چادرها بر سر انداختے - بعضے
گریختے + کقوله تعالی قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ
يَزِدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فِرَارًا ۝ وَإِنِّي كُلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ
جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصَرُّوا
وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا ۝

و اکثران مجتمع گشته او را بزدندے + و ایذا ها رسانیدندے تا بیهوش شدے
باز چون بهوش آمدے + بار دیگر همچنان دعوت فرمودے چون بار بار چندبار

چون کردار کفار گرفتار شد۔ روے بآسمان آورد و اَنِّیْ مَغْلُوْبٌ
فَانْتَصِرْ گفت۔ باز چون در گلوے مبارک رسن انداخته کشان کشان بخانه
و جاہا می بردندے۔ و باہم گفتندے کہ این دشمن ماست و بار بار ایذا رسانیدندے
پس نوح علیه السلام بعد از سه روز بهوش آمده بنالید و تضرع نمود۔ رَبِّ لَا
تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِيْنَ دَيَّارًا۔ فرمود۔
طوفان رو نمود۔ و چون بقوله تعالی۔ وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِاَعْيُنِنَا
طیاری کشتی ساختے قوم مسخر کردندے کقوله تعالی وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَاٌ مِّنْ
قَوْمِهٖ سَخِرُوْا مِنْهُ۔ حضرت جوابش اِنْ تَسْخَرُوْا مِنَّا فَاِنَّا
نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُوْنَ فَسَوْفَ تَعْلَمُوْنَ گفت۔
طیاری کشتی بمضمون فَارَ التَّنُّوْرُ از دیگران آبها جوشید و بر
گرفت۔ و بمضمون۔ قُلْنَا احْمِلْ فِيْهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَ
اَهْلَكَ از هر جانور جفتے در کشتی گرفت۔ و خود با فرزندان سام و حام و
یافث و مومنان بر کشتی سوار گشت۔ اما کنعان فرزند نوح عم رو سے بکوه
نهاد و مبعوث نوح علیه السلام بقوله۔ سَاٰوِيْ اِلٰى جَبَلٍ يَّعْصِمُنِيْ
مِنَ الْمَاءِ۔ جواب داد نوح عم۔ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ
اِلَّا مَنْ رَّحِمَ بجوابش فرمود۔ چون بمضمون۔ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ
غرق شدن گرفت و موجہاے آب بر افزود۔ حضرت نوح عم پدر و فرزندے
رو بآسمان نمود۔ اِنَّ ابْنِيْ مِنْ اَهْلِيْ وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ فرمود
خداوند کریم بقوله۔ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهٗ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ
روشن نمود چون مدت شش ماه منقضی گردید و کشتی بمضمون اسْتَوَتْ عَلَى
الْجُوْدِيِّ بر سر کوه جودی رسید۔ بمضمون وَقِيْلَ يٰاَرْضُ ابْلَعِيْ

ماءک و یا سماء اقلعی و غیض الماء و قضی الامر زمین آب
خویش را فرو خورد و آسمان بارش را موقوف کرد. گویند که بالہام خدا
نوح عم از چوبہائے کشتی مسجدے بنا ساخت و بر کوہ جودے بنایش نہاد و
[illegible] ثمانین داشت. و ہمہ ہشتاد زنان و مردان مومنان کہ با نوح عم بودند
و از فرزندان نوح عم ... نوح عم مردند +
[illegible] یافث زندہ ماندند. پس فقط از ہمین سہ تن جمیع فرزندان آدم عم
پیدا شدند و جابجا تا یک وضایع گشتند. چون از ایشان ہم
[illegible] بت پرستی ظاہر گردید. حضرت ہود عم از جانب خدا رسید و
و الی عاد اخاہم ہودا قال یا قوم اعبدوا اللہ
مالکم من الہ غیرہ دعوت خلق می کرد. و بمضمون قولہ تعالی و اذکروا
اذ جعلکم خلفاء من بعد قوم نوح و زادکم فی الخلق
بسطۃ پند می داد. و چون مدت چہار صد سال حیات ہود عم گذشت از
دنیا بیرون رفت باز بتلبیس ابلیس مردمان بت پرستی اختیار کردند بعد از ان
حضرت صالح عم پیغمبری یافت قولہ تعالی و الی ثمود اخاہم صالحا
قال یا قوم اعبدوا اللہ مالکم من الہ غیرہ و معجزہ
شتر مادہ از اندرون سنگ بیرون کردہ ظاہر ساخت. قولہ تعالی ہذہ
ناقۃ لہا شرب و لکم شرب یوم معلوم
قوم شراب خورد و شتر صالح عم را کشتند و بقولہ تعالی انا ارسلنا علیہم
صیحۃ واحدۃ فکانوا کہشیم المحتظر ہلاک شدند. پس
صالح عم بشہرے از شام مقام کرد و نشست. بعد از مدتے رخت ہستی بست
از دنیا برفت و بمسجد جامع مدفون گشت +

قصه ابراهیم عم بن تارح معروف بآذر بن ناحور بن سروج بن رعو بن
فالغ بن عابر بن شالخ بن ارفخشد بن سام بن نوح علیه السلام کذا فی التوریت بوقت نمرود
بن کنعان بن آدم بن حام بن نوح علیه السلام کذا فی التوریت متولد شد اورا از مادر پرسید
که خدای تو کیست گفت آذر خدای آذر کیست گفت نمرود خدای نمرود کیست
گفت کواکب خدای کواکب کیست جوابش گفتن نتوانست چون شنیده
را دید این رب من است گفت قوله تعالی فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى المغنی
قَالَ هٰذَا رَبِّي چون ساعتی بگذشت + و ماه را دید که بسط فی اوائل الضیا
هذا ربی گفت قوله تعالی فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هٰذَا النصر بن عرب
ماه هم درگذشت + لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ گفت باز چون آفتاب سماء بجواهر
گشت + هذا ربی گفت قوله تعالی فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً ردی عنهم
هٰذَا رَبِّي هٰذَا أَكْبَرُ چون آن درگذشت + اعتقاد از همچنین گمراه
فاسد گشت + حتی که إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ
وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ گفت چون قوم نمرود حسب دستور
یکروز خواستند + که بعیدگاه روند + آذر گفت که پسرا برخیز با ما بعیدگاه
صحرا بیا حضرت بسوی کواکب نظری نموده إِنِّي سَقِيمٌ گفت + و باین عذر
و تاویلات با ایشان نرفت + چون جمیع قوم بصحرا بیرون رفتند + و خانها
خالی گذاشتند حضرت ابراهیم علیه السلام این را غنیمت شمرده تبری برداشته
در بتخانه آمده دست و پای بتان را هم شکست + و بجز بت بزرگ همه را پاره
پاره ساخت + و بر دوش بت بزرگ تبر را بداشت + و بازگشت چون
ایشان مراجعت کردند + صورت حال دیدند متحیر و بیچاره شدند + و لقوله تعالی
قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ قومی گفتند که ما شنیدیم

که آن فتنه چرا نکرد که اورا ابراهیم خوانند ابراهیم عم را بر وبروی کفر خود آوردند

و ترسانیدند + وَأَنتَ فَعَلْتَ هَٰذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ گفتند

حضرت بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِن كَانُوا يَنطِقُونَ

گفت + پس ایشان مضمون نُكِسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ سرنگون گشتند و بقول لَقَدْ

عَلِمْتَ مَا هَٰؤُلَاءِ يَنطِقُونَ بتان سخن نگویند ورت؟ گفتند

از جواب عاجز شدند ابراهیم عم أَفَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ

شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ أُفٍّ لَّكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ

اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ گفت. چون ایشان در جواب مغلوب

ت ابراهیم عم کمر بستند + حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ

فَاعِلِينَ گفتند + الغرض حضرت را در آتش انداختند بحکم خدا

كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ نار کفار بر پیغمبر خداوند

مرغزار و گلزار گشت و آسیبی بحضرت نرسید + چون نمرود و وزیرش

تمامان بر سر منار رفته ابراهیم عم را در میان گل و ریحان بر تخت نشسته دیدند +

بآواز بلند نعم الرب ربکم گفتند + چون مدت چهل روز بگذشت + از

آتشکده بیرون گشت + و در توریت مذکور است که پدر ابراهیم عم را نسبت

ابراهیم - نحور - هارن بودند + از هارن حضرت لوط تولد شد + و هارن پدر

پدر خود فوت شد + حضرت ابراهیم عم حضرت ساره عم را بنکاح در آوردند - و نحور ملکه

نام دختر هارن را بنکاح خود در آورد - و از ساره حضرت اسحق تولد شد - و

از هاجره که کنیزک ساره بود باعث تصور عقیمی خود بنکاح شوهرش داده بود حضرت

اسمعیل عم متولد شد. بعدش حضرت اسحاق عم مسماة ربقه دختر خالش بتوئیل را

نحور بنت ملکه را بنکاح در آورد + و از آن بطن دو پسر عیشار و یعقوب عم تولد شدند

و عیثا دختر بنت حضرت اسمعیل علم را نکاح کرد + ولیعقوب علم چون بفریب از پدر
خود برکت دعاے نبویت که حسب وعدهٔ پدر حق برادرش عیثار بود برگرفت -
عیثار دشمنش گشت + بنابران بخوفش بمشورهٔ مادر خود بدیار خالش لابن بن بتوئل
گریخت و دختر انش بسمانان رحیل ولیاه هردو خواهر را بنکاح خود گرفت +
واز رحیل حضرت یوسف علم و بنیامین تولد شدند + واز لیاه او بن و شمعون
یهوداه اشکار زبولون و یک دختر دینه تولد شدند + و از بطن بلها
باعث رشک و حسد بر خواهرش لیاه که کثیر الاولاد بود
متولد نمی شد بفراش شوهرش داده بود واز ان طرف دان و
ولیا نیز برشک خواهرش کنیزکش زلفه را بفراش یعقوب بداد ازا
شدند فی الجمله حضرت یعقوب علم مع دوازده پسر و یک دختر و مال
کثیر از دیار خالش بدیار خود می آمد ناگاه حضرت جبرئیل علم نزدش آ
پیغمبری بداد + ونامش اسرائیل نهاد +

تفصیله شعیم احرمنیة المفتی بسط فی اوائل الضیاء الفصل بن عرب المسماة بجواهر رضی عنهم ال ٥

نعمان

قصهٔ حضرت لوط علم - امتان حضرت لوط علم که در شهرستان بودند بسبب
بدفعلی ایشان فرشتگان هلاک کردند +

قصهٔ حضرت اسمعیل علم هر سال از مکه بزیارت پدر بشام رفتے واز حضرت
اسحق و دیگر برادران ملاقات کرده باز بمکه آمدے + چون از زنش دوازده پسر
متولد شده او را خدا فرمود که بدیار مغرب که بت پرستان بودند + دعوت کند
در انجا پنجاه سال دعوت کرد حتی که همه مومن شدند + واسلام آوردند + وتا صد و
سی سال بزیست و آخر عمر بملاقات حضرت اسحق علم برفت او را نابینا دید + و باد و
فرزندش ملاقات کرد + باز از ان بمکه رسید + بعد یک سال فوت شد + و فرزندانش
او را بپهلوے مادرش هاجره دفن کردند + و بجز دو پسر همه در عالم منتشر شدند +

فقط ثابت در دنیا اینکه مانده‌اند + بیشتر عرب و حجاز از نسل اوشانند +

قصه حضرت اسحاق عم. حضرت اسحق عم را خداوند کریم به پیغمبری کنعان فرستاده و در آنجا هدایت میداد. و باخر عمر نابینا گردید + و بعد رحلت حضرت اسمعیل عم بعمر صد و شصت سال فوت نمود + چون عیشا را به پیغمبری یعقوب عم یقین گشت + از [illegible] نشست + و دانشمندی اولادش بعالم شایع گشت + حتی که عیشا مع [illegible] سکونت پسر زمینیکه حالا آنرا روم و استنبول گویند جا گرفت + [illegible] و در روم پسرش مع اولاد کثیرش در آنجا بنشست + و بنام [illegible] گشت + و حسب دعای حضرت اسحق عم فرزندان حضرت [illegible] پیغمبر شدند + و از فرزندان عیشا بجز ایوب پیغمبری نشدند اما [illegible] اولاد معروف و مشهور گشتند + لاجرم رومیان شجاع شدند + [illegible] رسول الله صلعم +

[illegible] سوم

در ذکر احوال جناب رسالت مآب صلی الله علیه و آله وسلم

مختصر بیان خیر الانسان پیغمبر آخر الزمان را عیان می کنم که بمضمون این حدیث عن سلمان رض - قال فطرة بین عیسی و محمد صلی الله علیه وسلم ستمائة سنة اخرجه البخاری بعد از شش صد سال حضرت عیسی علیه السلام خاتم المرسلین رسول رب العالمین را خالق کونین بهدایت خلایق خافقین فرستاده و همین هدایت عباد را تا ابد الآباد یوم التناد قیام داد + و آباد نهاد + یعنی ذات انور آنحضرت صلعم بتاریخ دوازدهم ماه ربیع الاول روز دوشنبه صبحگاه در سوم قبل موضوع تاریخ هجری مطابق سنه عیسوی بقبیلهٔ اشرف العرب قریش بمکه معظمه از برج حمل حضرت آمنه بنت وهب بن عبد المناف طالع فرموده ظلمات

جهان را منور ساخت ❊
الغرض چون پرتو نورش صلعم بر چراغ روزگار بتافت و دوام یافت ❊ و عکس جمالش صلعم بر دو فانوس لیل و نهار رقم قیام پذیرفت ❊ غراب ضلالت خسته و خراب گشته خود را بآتش یاس هلاکت بانداخت ❊ سـه روز مولود و نقل آن محمود ❊ گفت شاه نجف دو شنبه بود ❊ لیک تاریخ آن شفیع امم ❊ از ربیع یکم دوازدهم ❊ چون ۱۲ ربیعه مشهور است در اینجا نوشتم ❊ ورنه در کتب سیر خصوصا در مدارج النبوة بیاخر منیة المفتی

وُلِدَ الحبیب ومثله لا یولد ‌‌ ‌ ولد الحبیب وبسط فی اوائل الضیا
وُلِدَ الحبیبُ مکللًا ومطیبًا ‌ ‌ والنورُ من وجنا النضر بن عرب
وُلِدَ الذی لولاه ما ذکر التقا ‌ ‌ کلّا ولا ذکر السماة بجواهر
هٰذا الذی لولاه ما ظهر القبا ‌ ‌ کلّا ولا کان المحدوی عنهم
هٰذا الذی جاءت الیه غزالة ‌ ‌ والجذع حقًّا قال انه ال سـه
هٰذا امام المرسلین حقیقةً ‌ ‌ هٰذا ختام الانبیاء ولنعمان
ان کان یوسف قد اتاه جمالهٗ ‌ ‌ ولله ذا المحبوب منه ازیدٌ
لو کان ابراهیم اعطی رشده ‌ ‌ بالله ذا المولود منه ارشدُ
لو کان قد اعطی المسیح عبادةً ‌ ‌ فمحمدٌ منه اجلّ واعبدُ
هٰذا الذی خلعت علیه ملابس ‌ ‌ ولفاسن فنظیره لا یوجدُ
جبرئیل نادی فی منصة حسنه ‌ ‌ هٰذا ملیح الکون هٰذا احمدُ
یا عاشقین تولهوا فی حبه ‌ ‌ هٰذا هو الحسن الجمیل المفردُ
ویقول یا عشاق هٰذا المصطفی ‌ ‌ ویقول یا مشتاق هٰذا احمدُ
لم یات فی اولاد آدم مثله ‌ ‌ رتبا مضی هٰذا حدیث مسندُ
قالت ملائکة السماء بامرهم ‌ ‌ وُلِدَ الحبیب ومثله لا یولدُ

صلوا علیه بکرة وعشیة
یا نبی الله السلام علیک

الف الف مع السلام وزید
انما الفوز والفلاح لدیک

ولقوله تعالی یا ایها الذین آمنوا صلوا علیه وسلموا تسلیما ۔ ای برادران مومنان
بر نبی آخر الزمان درود بی پایان از جان وزبان بیان کنید + تا حکم منان بدل و
[illegible] + و مستحق شفاعت پیغمبر آخر الزمان باشید + و بحدیث من صلی علی و
[illegible] پایان یابید +

درود ملحونه

[illegible]
[illegible]

یا رسول سلام علیک
اشرق البدر علینا

یا حبیب سلام علیک
[illegible] منه البدور +

[illegible] ما راینا
[illegible] شمس انت بدر
[illegible] اکسیر وغالی

قط یا وجه السرور
انت نور فوق نور
انت مصباح الصدور

[illegible] یا محمد
یا عروس الخافقین
یا مؤید یا ممجد
یا امام القبلتین

من یری وجهک یسعد
حوضک الصافی المبرد

یا کریم الوالدین
وردنا یوم النشور

ما رأینا العیس حنت
بالسری الا الیک
والغمامة قد اظلت
والملا صلی علیک

وأتاک العود یبکی
واستجارت یا حبیبی
عند ما شدوا المحامل
جئتهم والدمع سائل
ساحملکم مسائل
نحوها تبک المنازل

وتذلل بین یدیک
عندک الظبی النفور
وتنادوا للرحیل
قلت قفلی یا دلیل
حشوها الشوق الجزیل
بالعشایا والبکور +

كُلُّ مَنْ فِي الْكَوْنِ هَامُوا	فِيكَ يَا بَاهِي الْجَبِين
وَلَهُمْ فِيكَ غَرَامٌ	وَاشْتِيَاقٌ وَحَنِين
أَنْتَ لِلرُّسُلِ خِتَامٌ	أَنْتَ لِلْمَوْلَى شَكُور
فَعَلَيْكَ اللهُ صَلَّى	دَائِمًا طُولَ الدُّهُور
وَصَلَوٰةُ اللهِ عَلَى أَحْمَدَ	عِدَّةُ أَحْرُفِ الدَّيْفه سمى
أَحْمَدُ الْهَادِي مُحَمَّد	صَاحِبُ الْوَجْهِ الاخرمنية المغنى

وزمان تولد نبی آخر الزمان همان بود + فرو افتادگی جمله بتان و بسط فی اوائل الضیا

وفرو مردن آتشکده گبران همان بود + و تزلزل تخت نوشیروان از النصار بن حرب

بر وجهاے الشان همان بود + مولانا رومی ره المسماة بجواهر

چون محمد گفت آن جمله بتان	سرنگون گشته بساجد آمده زوی عنهم
که بردای پیراین جه جستجواست	ان محمد که عزل ما در و سنال ره
ما نگون و سنگسار انیم ازو	ماکساد و بے عیار اینم زو انعمان

وگویند که دران وقت از سلطنتش چهل و دو سال گذشته بود + واز زمانه حضرت عیسی علیه السلام ششصد سال کما مر ذکره واز اسکندر رومی هشت صد سال واز حضرت داؤد عم یکهزار و هشت صد سال واز حضرت موسی عم دو هزار هشت صد سال واز حضرت ابراهیم عم سه هزار هفتصد سال واز حضرت نوح علیه السلام چهار هزار یکصد و نه سال واز حضرت آدم عم از ابتداے نزول برزمین شش هزار یکصد و شصت و سه سال گذشته بود که بعثت ذات بابرکات سرور کائنات رو نمود +

کرسی نامه کرسی نامه آنحضرت تا آدم عم که از احادیث مختاره محدثان + و روایت محققه راویان + خصوصًا در بخاری تا ابن عدنان یافته شده این است که جناب رسالت مآب خاتم المرسلین رسول رب العالمین محمد مصطفےٰ احمد مجتبیٰ بن عبد الله

بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف بن قصی بن کلاب بن مرة بن
کعب بن لوی بن غالب بن فهر بن مالک بن النضر بن کنانه بن خزیمه بن مدرکه
بن حضرت الیاس بن مضر بن نزار بن معد بن عدنان تا اینجا متفق علیه محدثان
است بعد ازان از عدنان تا حضرت آدم علیه السلام در روایات اختلافات بسیار واقع گشته
[illegible] روایت چنین آورده‌اند که عدنان بن اُد بن اود بن الیسع بن همیسع
[illegible] اسمعیل بن قیدار بن حضرت اسمعیل علیه السلام بن حضرت ابراهیم علیه السلام بن تارخ
[illegible] یاخور بن ساروغ بن راعو بن تالغ بن عامر بن شالخ بن ارفخشد
[illegible] حضرت نوح علیه السلام بن مالک بن متوسلخ بن خنوخ بن یارد بن حضرت
[illegible] قینان بن انوش بن حضرت شیث علیه السلام بن حضرت آدم علیه السلام +

والده ماجدهٔ آنحضرت صلعم آمنه خاتون بنت واهب بن
[illegible] بن زهرات بن کلاب بن مره باقی مثل آنحضرت صلی الله علیه وسلم است
[illegible] اعلم بالصدق والصواب +

[illegible] شیر دهٔ آنحضرت صلعم حلیمه سعدیه رضی الله بود + تا چهار سال پرورش و پرداخت نمود
بعد از ظهور بعض کرامات و شق صدر و اطلاع کاهنان بخوف آنان حوالهٔ عبد المطلب
ساخت + و بعمر شش سالگی والدهٔ ماجدهٔ آنحضرت بمقتضای الهی داعی اجل را بلبیک
لبیک پرداخت + و بسن هشت سالگی دو ماه جد آنحضرت عبد المطلب پسر خود
ابو طالب را وصیة حواله نمود و از دار فانی بدار البقا گذشت + و بسن ده سالگی باز سینه
مبارکش شگاف یافت + چون ابو طالب احوال شریف را دید + و اقوال را شنید +
روزی بگفت ای پسر می‌خواهم + که سخنی بتو گویم + اما از تو شرم دارم + که عزت
تو در چشم من ازان بسیار است که چیزی بگویم + حضرت صلعم فرمود + هرچه خواهی
بگو که فرمان بردار توام + گفت می‌دانی که پدر و مادرت مردند + و چیزی نگذاشته‌اند

من چنان دستگاهی ندارم که کار تجمل کردن توانم * لهذا در خاطرم رسیده *
تا سیرت بدلم پیدا گردیده * که خدیجه دختر خویلد زنی منعم است و مال بسیار دارد * و
مزدوران میگیرد * و اجرت مناسب میدهد * درین امر چه می گویی * و چه مصلحت دانی *
حضرت فرمود . فرمان برداریم * و بدل راضیم * الغرض ابوطالب آنحضرت را با خود
همراه کرده . نزد خدیجه رفته . برای وجه معاش سفارش نمود خدیجه [illegible]
بروایت حضرت ابوبکر رض و حضرت علی رض چنین آمده است که خدیجه را اخر منیة المفتی
غلام آزاد کرده اش میسره نام * احوال کرامات آنحضرت [illegible] فی اوائل الصبا
گفته بود شنیده * و نیز از چشم خود دیده * آنحضرت را طلبیده [illegible]
گوسفندان مقرر کرد * چون مدتی برین برآمد * و عمر مبارک بسن السماة بجواهر
خدیجه آنحضرت را به تجارت شام فرستاد * و غلامش را همراه نمی [illegible] عنهم
و غلام را به تاکید تمام وقت و مالا کلام گفت هر جا هر فعلی و هر کرامات
صادر شود * من پوست برکنده ظاهر باید کرد * و آنرا اصل تجارت باید دانست
الغرض رفت و چنان کرد * بعد از مراجعت استفسار کرد غلام میسره نیز [illegible]
کنده همان بیان راعیان نمود * پس خدیجه گفت ای محمد اگر من عاجزه را بنکاح
خود در آری تا بقیة العمر بخدمت تو سرفراز شده سعادت دارین و کرامات کونین
حاصل نمایم * فرمود که بلا اجازت عم اجازت این امر مهم دادن نمی توانم *
ابوطالب را راضی کرد * و حسب شروط آنحضرت جمیع مال و اسباب و غلام را
براه خدا التصرف و آزاد کردن را انجام شمرد * و ابوطالب مع حضرت حسب البشارة
خدیجه نزد ورقه بن نوفل که برادر عموی خدیجه بود برفت * و او برویت آنحضرت
خوشنود گشت * و از قدوم میمنت لزوم آنحضرت نوفل با جمیع هم عصران سر لقا
برخاست و گفت که من ترا بسیار دوست میدارم چیزی از من بخواه ابوطالب گفت

کہ خدیجہ را مجمد بدہ گفت ای معشر قریش گواہ باشید کہ من خدیجہ را مجمد باز اچہار صد مثقال زرین مہر بزنی دادم - آنحضرت فرمود من قبول کردم + در آنزمان سنہ مبارک آنحضرت بست و پنج سال و سن خدیجہ چہل سال بود - اگرچہ در تنقیح الاحبار و مواہب لدنیہ دریاب وجود پدر و عم خدیجہ بوقت نکاح چیزے اختلاف نوشتہ اند ... دلالت کلام در گذاشتہ شد +

[illegible] الطہرات دے صلے اللہ علیہ وسلم (۱) حضرت خدیجۃ الکبریٰ رضہ ... بحضرت بست و پنج سال یا بست و چہار سال بسال دہم بعثت فوتیدہ ... بنت زمعہ بن قیس کہ در سنہ پنجاہ و چہار فوتید + (۳) حضرت عائشہ ... در خلافت حضرت معاویہ فوتید + (۴) و حضرت حفصہ بنت حضرت عمر رضہ ... پنج یا چہل ہفت فوتید + (۵) حضرت زینب بنت خزیمہ بسال چہارم ... بنی صلعم فوتید + (۶) حضرت ام سلمہ کہ بعمر ہشتاد و چہار در سنہ شصت ... حضرت امام حسین رضہ فوتید + (۷) حضرت زینب بنت جحش کہ بسال بستم یا بست و یکم فوتید + (۸) حضرت جویریہ بنت الحارث کہ بسال پنجاہ و پنج یا شش فوتید + (۹) حضرت ام حبیبہ بنت ابی سفیان خواہر معاویہ رضہ کہ در سال چہلم یا در چہل و چہارم فوتید + (۱۰) حضرت صفیہ بنت حی کہ در سال سی و ششم یا پنجاہ و پنج یا دیگر فوتید + (۱۱) حضرت میمونہ بنت الحارث مادریہ کہ در سال پنجاہ و یک یا شصت و یک یا شصت و سہ یا شصت و شش یا ہفت و ہشت فوتید + کذا فی المدارج وغیرہ +

اولاد امجاد دے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم - حضرت قاسم و حضرت عبد اللہ رضہ کہ ملقب بطیب و طاہر و بی بی زینب و بی بی رقیہ و بی بی ام کلثوم و بی بی فاطمہ زہرہ از بطن ام المومنین حضرت خدیجۃ الکبریٰ رضہ اللہ بودند اما ہر دو پسر قبل بعثت فوتیدند و دختران بزمانہ بعثت بقید حیات بودہ مسلمان شدند و حضرت ابراہیم رضہ ... از ماریہ قبطیہ ...

از بطن ماریه قبطیه تولد شده بعد دو ماه فوت کرد چنانکه همه فرزندان عالیشان بجز حضرت فاطمه زهره رض برو بروی آنحضرت شربت موت چشیده اما در دار قطنی و مواهب لدنیه و مدارج اختلافات کثیره نوشته دیدم - باعث خوف درازی کتاب ترک کردم

حالات نکاح دختران وی صلی الله علیه وسلم

حضرت بی بی زینب بنکاح ابوالعاص و حضرت بی بی رقیه بنکاح عتبه بن ابی لهب منسوب بودند مگر چون عتبه بی بی رقیه را طلاق داد حضرت عثمان رض را بنکاح خود درآورد منیه المفتی وگویند که بی بی کلثوم را نیز عتبه نکاح کرده فوت نمود بنابرآن حبط فی اوائل الضیا کلثوم را نیز بعد فوت حضرت بی بی رقیه رض بنکاح خود درآورد دلهذا النصر بن عرب شد و عقد حضرت فاطمه رض بعمر پانزده سال و پنج یا شش و نیم ماه المسماة بجواهر الله وجهه نمود درآنوقت عمر حضرت علی رض بست و یکم و پنج ماه بود وی عنهم

کیفیت و تاریخ بعثت چون زمان نبوت و اوان نزول آل

رسید تا آنکه شق جگر گردید و چون سن شریف بچهل رسید بغار حراء مکه وحی الفتعان گردید یعنی حضرت جبرائیل عم تعلیم آیات آغاز نمود و طریقه طهارت و وضو لا سیما واستنجا و طریق خواندن نماز تعلیم می فرمود قوله تعالی عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ چون شبا شب بعبادت مشغول شدند خدیجه الکبری گفت ای محمد رض چرا نخسپی گفت یا خدیجه کار من از خفتن و آسودن درگذشت حالا دعوت حق بر من واجب گشت تا مردمان را از بت پرستی باز دارم براه هدایت بیارم اما در تردد هستم کرا خوانم و که بر قولم اعتماد کند حضرت خدیجه رض گفت اول من بر تو ایمان آوردم بعد ازان حضرت علی کرم الله وجهه بعمر هفت سالگی ایمان آورد بعد ازان حضرت ابوبکر صدیق رض بعد ازان زید ابن حارث و بلال حبشی ایمان آوردند بعده عبدالرحمان بن عوف رض بعده قریب ابن

عوام بعدہ طلحہ رضہ وسعد ابن ابی وقاص یکان یکان ایمان آوردند + حتی کہ
سی ونہ کس مؤمن شدند + اما دین را بخوف کفار پنہان می داشتند + چون این
خبر وخبر ایمان حضرت امیر حمزہ رضہ با بوجہل رسید + با یذاے آنحضرت مستعد گردید
حتی کہ ابوجہل وولید بن مغیرہ وابوسفیان وخطاب وابولہب وغیرہ سرداران
[illegible] بردہ گفت کہ حمزہ بمحمد ایمان آوردہ ابولہب گفت اولاً سر محمد باید
[illegible] تدارک یاران کنید + ابوجہل باستماع این سخن حکم داد کہ سوگند
[illegible] ہر کہ سر محمد بریدہ پیشم آرد اورا چنان چنین خواہم داد عمر بن الخطاب
[illegible] شجاعت ورتبت وحشمتش میان عرب مشہور ومعروف بود گفت
[illegible] تیغ بران بدست گرفتہ تفحص کنان ہر چہار سو می گشت + علانیہ
[illegible] می گفت + حتی کہ کسی از راہی گفتش کہ خواہرت مع شوہرش بر محمد
[illegible] اند + چون این بشنید + بخانۂ خواہرش فاطمہ در رسید + ایشانرا بتلاوت در
[illegible] فت + زدوکوب ساخت + روزے خواہرش سورۂ طٰہٰ میخواند ناگاہ
[illegible] بگوشش رسید + فی الحال رغبتش بایمان پیدا گردید + حتی کہ شمشیر
بینداخت + نزد خواہرش آمدہ پرسید + کہ چہ می خوانی گفت کلامے کہ بر
محمد صلعم نازل گردید + ودر بعض روایت آمدہ است کہ خواہرش منکرش گشتہ اورا
در تنور سوزان بینداخت + اما نسوخت گفت آنرا بیار تا من نیز بخوانم گفت
بمضمون اِنَّمَا الْمُشْرِكُوْنَ نَجَسٌ + تو نجس ہستی + کلام خدا چگونہ می خوانی +
چون بعد پاک بخواند زار زار بگریست + کہ اثر دعا این حدیث اورا بگرفت +
اَللّٰهُمَّ اَعِزَّ الْاِسْلَامَ بِاَحَبِّ هٰذَيْنِ الرَّجُلَيْنِ اِلَيْكَ بِعُمَرَ بْنِ
الْخَطَّابِ اَوْ بِاَبِیْ جَهْلِ بْنِ هِشَامٍ كذا فی المشكوٰة والسیوطی وغیرہما
حتی کہ بخانۂ ارقم کہ آنحضرت مع حضرت حمزہ رضہ وغیرہ بودند + رفتہ دستک او

اما مردان خانه از خوفش ترسیدند + و مجتمع گشتند + پس حضرت حمزه گفت

چیست گفت عمر با شجاعت و دلیری خود تو بیا گفت عمر در باز کنند + اگر باسلام

پیش آید بهتر ورنه قتل کنیم چون در باز کرد عمر در رو بیت روی محمد صلعم تکبیر کرد +

و اهل دار هم تکبیر کردند حتی که اهل مکه آوازش شنیدند + و آیت یا ایها النبی

حسبک الله و من اتبعک من المؤمنین نازل شد + لطیفه سهو

حضرت عثمان رض اما لقول ابن اسحق و کان عثمان اول الناس اسلاما بعد ابی بکر و علی و زید ابن حارث تقدیم اسلامش بر عمر رض مبسوط فی اوائل الصحابة

رسول صلعم بروایت مشهور بعمر چهل سالگی مبعوث گشته بمکه معظمه النصر بن حرب

پانزده سال بدعوت حق مشتغل فرموده + پس سوی مدینه منوره المسماة بجواهر

بعد از آن است دعوت ده یا پانزده سال در مدینه بسن شصت یا شصت و سی عنهم

شصت و پنج حسب اختلافات روایات مشکوٰة و بخاری و مسلم و غیره متفق عليه بنداء ال یا

ایتها النفس المطمئنة ارجعی الی ربک راضیة مرضیة لنعمان

روح مبارکش از عنصر خاکی فانی + بعالم نورانی جاودانی + پرواز نمود الامة

کما فی البخاری قال انزل علی رسول صلعم و هو ابن اربعین سنة

فمکث بمکة ثلث عشرة سنة ثم امر بالهجرة فهاجر الی

المدينة فمكث بها عشر سنين ثم توفی و در روایتی وفات

هو ابن ثلث و ستين را زیاده کرده کذا فی البخاری اما در مشکوٰة از ابن

عباس ابن روایت آمده است + قال اقام رسول صلعم بمکة خمس عشرة

سنة (الی) و توفی و هو ابن خمس و ستين سنة متفق عليه +

و از انس رضی الله قال علی راس ستين سنة متفق عليه انتهی + و غیر ذالک

چون شفیع الوری بحکم خدا شد زدار الفنا بقصر بقا

عمر آن شاه قبله آمال | ابن عباس گفت شصت و سه سال
سال نقلش چنین عمر افزا شد | جان ز دین رفت و دین ز دنیا شد
باز تاریخ نقل او برخوان | که شد از فراق او بے جان

اشعار

نزلت یا ریح الصبا یوماً الی ارض الحرم
بلّغ سلامی روضة فیها النبی المحترم
من وجهه شمس الضحیٰ من خدّه بدر الدجیٰ
من ذاته نور الهدیٰ من کفّه بحر الهمم
قرآنه برهاننا نسخاً لادیانٍ مضت
اذ جاءنا احکامه کلّ الصحف صار العدم
اکبادنا مجروحة من سیف هجر المصطفیٰ
طوبیٰ لاهل بلدة فیها النبی المحتشم
یا لیتنی کنت لمن یتبع نبیّاً عالماً
یوماً و لیلاً دائماً وارزق کذا لی بالکرم
لی حسرة لا اسمع کذا لما اصف للمصطفیٰ
فی کل حین قد مضیٰ فی الحال ما یحصل لهم

تبصرهٔ چهارم در خلافت حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ

در روا فدی و خلفائے راشدین عشر مبشره است که حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ بعد دو سال و چند ماه تولد رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم متولد شد چنانکه مدت حیات هر دو شخص شصت و سه سال است و بعد و تاریخ رحلت رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم بروز دوشنبه دوازدهم ماه ربیع الاول سنه ۱۱ هجری خلافت یافت و بر منبر بر آمده بر زبان

مردمان نظر می انداخت ❊ حضرت زبیر رض را ندید ❊ طلبید ❊ رسید ❊
باد با ابن خطاب (که ای پسر عم رسول صلعم آیا اراده شق عصای اسلام
داری) مخاطب گردید ❊ چون حضرت زبیر رض این سخن بشنید ❊ لا تثریب
یا خلیفه رسول صلعم گفته بر خلافت و بیعتش راضی گردید ❊ همچنان
حضرت علی رض را ندید ❊ طلبید ❊ رسید ❊ بدو با ابن خطاب خلیفه
پسر عم و ختن رسول صلعم شق عصای اهل اسلام را غرض داری اخرجه المفتی
گردید ❊ حضرت علی رض نیز مثل زبیر رض لا تثریب گفته بسط فی اوائل الضیاء
گردید ❊ الغرض خلافت صدیق رض باجماع کل صحابه و انصار بن عرب
امّا بعد رحلت رسالت مآب صلعم اکثر عرب مرتد شدند ❊ وکسلسماة بجواهر
زکوٰة ندهیم ❊ حضرت عمر رض نزد حضرت ابوبکر صدیق رض آ وی عنهم
ای خلیفه مردمانرا تالیف قلوب بکن که ایشان بمنزله وحوش انعام ۵
صدیق رض خفا گشته گفت که از تو امید نصرت می داشتم ❊ حالا بر خذلان
یافتم ❊ و ترا در جاهلیت جبار دیدم ❊ و در اسلام خوار یافتم ❊ الا می‌خواهی
تالیف ایشان نمائیم ❊ آیا چه دوسازهم ❊ افسوس صد افسوس که رسول
کریم صلعم از دنیا برفت ❊ وحی منقطع گشت ❊ سوگند بخدا من با ایشان جهاد
خواهم کرد ❊ اگر مانع زکوٰة باشند ❊ تا وقتیکه سیفم بدستم موجود باشد ❊
پس خلیفه ثانی فرمود که خدا تعالی ابوبکر را بجهت جنگ شرح صدر نمود ❊
الغرض خالد ابن ولید رض را حکم کرد ❊ که با مانعین زکوٰة مقاتله کند ❊
پس با قتال و جدال با بنی اسد و بنی غطفان با قبال باز باسلام رجعت
کردند ❊ و بعده مسیلمه الکذاب را که در آنوقت عمرش یکصد و پنجاه (۱۵۰) بود در
قتل رسانید ❊ بعد ازان بسنه دوازدهم (۱۲) هجری علاء ابن حضرمی را بسوی

مرتدین بحرین + و عکرمہ بن ابوجہل را بسوے مرتدین عمان + و مہاجرین ابو امیہ را بجانب مرتدین اہل بحیر + و زیاد ابن لبید الانصاری را بجانب فرقہ مرتدین فرستاد + ہر کس نصرت یافت + و فتح ساخت + بعدہ خالد ابن ولید رضا را بسوے ارض البصرۃ و العراق فرستاد فتح یافت + و دران [illegible] + و بسنہ سیزدہم ہجری بر فتح واقعہ اجنادین شام بشارت [illegible] شدید + و اجبار عدیا مرید + خلیفہ ثانی بلا ترتیب تالیف [illegible] الغرض تا مدت دو سال چند ماہ خلافت نمودہ حضرت [illegible] بسن شصت و سہ سال بتاریخ ہشتم جمادی الاخرہ سنہ [illegible] شنبہ جان شیرین بجان آفرین سپرد + جا نزا از امر صدق [illegible]

قطعہ

[illegible] صادق الاقوال | بود بے اشتباہ شصت و سہ سال
[illegible] خلافت از تقدیر | چند ماہ و دو سال ماند امیر
عقل سال وصال او فرمود | در سن چو و رفت صاحب حج

تبصرۂ پنجم در خلافت حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ

در خلفاے و نووی و ذہبی و عسکری و واقدی و ازالۃ الخفا و طبری و زہری وغیرہ مذکور است کہ حضرت عمر رضا بعمر ہفدہ سالگی بسنہ ششم بعثت اسلام آوردہ + و باستخلاف حضرت ابوبکر رضا بروز فوت خلیفہ اول تاریخ ہشتم شہر جمادی الاخرہ بسنہ سیزدہم ہجری خلیفہ شدہ و ملقب امیر المومنین ملقب گردیدہ + و تا یازدہ سال بحسن و جمال و تجمل و کمال بر منوال اقبال و اجلال خلافت تمام و امامت عام کرد + و دران محنت شاقہ رامی برد + حتی بوقت خلافت معزالیہ نصرت اسلام چنان قیام گرفت + کہ احکام اسلام

باکثر ممالک کفرہ ولیام - مثل باد صبا بصحرائے خواطر خاص وعام - وزیدن گرفت + ہر جا بجا بفضل خدا فتح ونصرت نصیب اہل اسلام می گشت + گویا قولہ تعالیٰ اِذَا جَاءَ نَصْرُ اللّٰهِ وَالْفَتْحُ وَرَاَیْتَ النَّاسَ یَدْخُلُوْنَ فِیْ دِیْنِ اللّٰهِ اَفْوَاجًا بظہور پیوست + کہ دمشق وحمص وبعلبک وبصرہ واُبلّہ بسنہ چہاردہم + اردن وطبریہ ویرموک وقادسیہ بسنہ شانزدہم اہواز ومدائن وتکریت وبیت المقدس وقنسرین وحلب وانطاکیہ ومنبج وسروج وقرقیسیا بسنہ شانزدہم + جند نیشاپور وحلوان وبسط فی اوائل ضیا وحرّان - ونصیبین وطائفہ من الجزیرہ وموصل واطرافہا والمنصر بن عرب وقیساریہ بسنہ نوزدہم + ومصر واسکندریہ وتستر بسنہ بیستم المسماۃ بجواہر وغیرہ بسنہ بیست ویکم + آذربیجان ودینور وسیدان وہمدان واری عنہم وری وعسکر وتوس بسنہ بیست ودوم + وکرمان وسجستان قال ۵ واصبہان واطرافہا بسنہ بیست وسوم مفتوح گشتند + وبرآنہا اسلام النعمان ونصرت یافتند + واحکام واسلام را بخوبی اعلان کردند + اخرج الحاکم عن الحذیفہ انہ قال کان اسلام فی زمان عمر کالرجل المقبل لا یزداد الا قربا فلما قتل عمر کان کالرجل المدبر لا یزداد الا بعدا - درینجا مناسب مینماید کہ قدری بتفصیل این اجمال + فتوحات غیبیہ وتائیدات الٰہیہ + کہ باثر برکت حدیث اَللّٰھُمَّ اعزالاسلام باحب ھذین الرجلین الیک بعمر بن الخطاب او بابی جہل بن ہشام فجعل اللّٰہ دعوۃ رسول صلعم لعمر فبنی علیہ السلام ھدم وبہ الاوثان اخرجہ الحاکم کذا فی السیوطی والازالہ ثابت ومتحقق گشت + حرفی زنم + وگوشزد احباء مؤمنین واحد قائمہ مسلمین سازم + وچشمہائے

معاندین خلیفه ثانی خیره گردانم + و بر دهان سنیان رافضی منشان که
در باب تراویح و متعه بر عمر رض طعنه زنند خاک اندازم بدولت ایمان و شرف
اسلام که بطفیل او یافته اند آگاه کنانم +

باید دانست که خلیفه ثانی باوائل خلافت خود چند روز بلا ناغه خطبه میخواند + و
[illegible] جهاد اهل عجم تحریص می فرمود + اما مسلمانان بملاحظه کثرت عدد
[illegible] و مهابت ایشان از دیاد حشمت و ثروت و اوج موج عجم + تقاعد
[illegible] هیبت می خوردند + آخر الامر اولا بدل ابو عبیده ثقفی رض
[illegible] + بعد ازان جماعت بعد جماعت برای حرب مهیا شدن
[illegible] ازان جمله سلیط ابن قیس بدری رض و دیگر اصحاب رض بودند
[illegible] فاروق رض قدر اولیت ابو عبیده در قبول داعیه الهیه شناخت +
[illegible] وجود اصحاب کبار بر جیش مسلمین امیر ساخت + ازانجمله مثنی بن حارثه
شیبانی و ابو عبیده ثقفی با همراهیان خود متوجه عراق گشتند + و ازانطرف رستم
فرخ زاد جابان را با لشکری جرار بمقابله مسلمانان ابرار فرستاد + بعد
تلاقی فئتین جنگی عظیم روداد + انجام کار بفضل جبار کفار هزیمت خوردند +
و اکثر آن سکونت نمارق گزیدند + و مسلمانان اسباب بسیار و غنیمت بیشمار یافتند
هنوز تقسیم غنایم نشده بود + که نرسی نام سپه سالاری که خاله زاده کسری بود +
بالشکری عظیم رو نمود + و رستم مذکور سردار دیگر جالینوس نامی را با فوج کثیر تائید
براو برافزود + اما ابو عبیده پیش از آنکه نرسی را از جالینوس تائید رسد منهزم
گردانید + و بر مال خطیر قابض گردید + باز همان وقت بلا توقف بجانب جالینوس
رخ نمود + بفضل معبود + او را نیز هزیمت گشت موجود + ولد وی نیز
غنایم فراوان نصرت مومنان برافزود + بعد ازان خمس همه غنایم [illegible]

بدار الخلافت فرستاد * باقی را به تقسیم غزاة نهاد * چون خبر هزیمت ممالک
فارس رسید انفعال شدید ایشان ظاهر گردید * بهمن جادویه را برای
تدارک شکست با سی هزار مرد و سی فیل با فیل سپیدی (که از پرویز او در انبار گنج همایون
می شمردند * با درفش کاویانی که از زمان فریدون در خزاین عجم ذخیره نهاده داشتند
و آن که درفش را رایت فتح و نصرت می پنداشتند *) فرستاد * [illegible]
فوج عظیم همراه او بداد * ابوعبیده این مرتبه کار رفقای نهو را خرمنیة المه
پل در گذشته بمجاربه کفار پیوست * (چون نوعی نخوت و عجب بسط فی اوائل الد
طاری گشت) * اولا تزلزل در میان مسلمین افتاد * جابر المنصر بن عمر
بغرض عدم راه گریز پل را نیز برباد داد * ابوعبیده با جمعی المسماة بجواهد
خود فرود آمده شمشیرها کشیده * خراطیم فیلان را قطع نمودند * وی عنه
شجاعت بداد * حتی که ابوعبیده به فیل ابیض رسید * و خرطوم —
را نیز برید * اما بوقف مراجعت به لشکر خود با پیش ملحق نگردید * همان النیا
همان فیل ابیض او را زیر پا آورده شهید گردانید * حتی که هر یکی از هفت
کس از جوانمردان لوای او گرفتند * و بدرجه شهادت فائز گردیدند * تا آنکه
آخر کار آن لوا را مثنی بن حارثه برداشت * و بحکمت کثرت بجنگ مباشرت
ساخت * بالآخر کفار از حرب متقاعد شدند * مسلمانان شکست را غنیمت
شمرده بر سر پل آمدند * و شکسته را درست نموده عبور کردند * درین قتال
چهار هزار کس شهید شدند * خلیفه ثانی ازین ماجرا الغایت محزون گشت *
حتی که قاعده جهاد برهم خوردن گرفت * ناگاه عنایات الهی در رسید *
که در قدرج رستم اختلاف گردید * تا آنکه متفرق گشتند * چند روز بر حرب
جرأت نکردند * بسال سیزدهم هم برقلیان نام سرداری را با لشکر جرار

...کر اشرار کفار بمدد اهل دمشق فرستاد + و بنیاد جنگ باین طور نهاد +
...کفار در هر ناحیه متحصن حصاری گشته بتیاری آلات حرب مشغول شدند + ا
بوعبیده بن الجراح رض صورت حالش را بعرض خلیفه رسانید + فاروق مکتوبی
بدین هدایتش کنانید + مضامین مکتوب اینست که اولاً عنان عزیمت بجانب
...ساز + و در هر ناحیه فوجی از مسلمانان فرستند + تا اهل
...مشغول دارند + و توغل در حرب کردن نتوانند + تا آنکه دمشق
...نصیب اهل اسلام گردد + الغرض چنان کرد + و آنجا
...ن طرف اهان با لشکر جرار مودوز ... تا بمدد یاران گرفتن
...زین طرف ابوعبیده بمقابله آنها برفت + و داد قتال بداد +
...شکست بر کفار افتاد + طایفه بسوی هرقل گریختند + و فرقه بشهر
...شدند + باز ابوعبیده و خالد بمحاصره دمشق مستقیم ماندند +
...این محاصره (که دراز کشید) اتفاقاً بطریقی از بطارقه دمشق
...متولد گردید + لهذا ایشان بترتیب جشنی مشغول شدند + و
بافراط در لهو و لعب مصروف ماندند + حتی که از محافظت سور غافل گشتند +
مسلمانان فرصت را غنیمت شمرده بتوسط نردبان و کمندها تکبیر کنان بر
بالای سور برآمدند + بوابان را ته تیغ نموده بدوزخ رسانیدند + و دروازه
کشادند + معرکه عظیم بظهور پیوست + پس از جانب خالد عنوةً و از جانب
ابوعبیده صلحاً فتح دمشق متحقق گشت + چون درین سال جریر بن عبدالله
بجلی از جانب یمن بملازمت فاروق رسید + حضرت فاروق رض چهار هزار
مرد از بجیله و کنده و دیگر قبائل مرتب ساخته جریر را امیر آن لشکر گردانید
و بمدد مثنی بن حارثه روانه نمود و برای تالیف قلوب ایشان ربع خمس

هر غنیمتیکه باهتمام ایشان حاصل شود زیاده بر سهم غنیمت بایشان متعلق فرمود
سرداران عجم چون این خبر شنیدند فوج کثیر فراهم آوردند، مهران همدانی را
بامارت آنها منسوب ساخته بمقابله مثنی و جریر نامزد گردانیدند، و ایشان هم
ماجرا را بمعرض خلیفه ثانی رسانیدند، خلیفه از هر قبیله جمعی را برای مدد مثنی معین
نمود، و حکم فرمود که مستعجلاً آمادگی و کارسازی نموده خود را
و بجد و جهد معاونت سازید، و مثنی نیز از آن بلاد که در تصرف
بیاراست، و جنگ برخاست، بعد تلاقی فریقین مهران بر
اطلسی بران انداخته بمیدان مبارزت جولان کنان برآمد،
تیرے بجانب او روان کرد، بتائید الهی بر مقتل وی رسید،
بلغزید، و شکست بر لشکرش واقع گردید، طرفه معرکه و عجوبه مقتله
انجامید، ازینجهت آنرا یوم الاعشار گویند زیرا که صد کس از م
بشمار در آمد که دران روز هر یکے ده کس از کفار کشته بود، و غنایم
و سبایا بدست آمد، که پیش ازین گاهے میسر نشده بود، پس مثنی بن ح
بشیر بن الخصاصیه صحابی را بر بلاد عراق خلیفه ساخته خود با وجود عدم اندمال
جراحات واقعه الجسر بقصد غارت خنافس سوقے که در سال یکبار تجار کفار
آنجا اجتماع عظیم میداشتند ناگاه بر سر آن جماعت ریخت، و غنایم فراوان بدست
گرفت، باز علی هذا القیاس بر سوق بغداد که در هر سال جم غفیرے آنجا مجتمع میشدند
بغتةً حمله نمود، و یاران خود را فرمود، بجز نقدین و جواهر و امتعه و اقمشه
قیمتی چیزے دیگر برندارند، حتی که ازین اجناس هزار شتر را بار کرده بسلامت
مراجعت نمودند،

کیفیت برهم شدگی دولت ساسانیان ...

ناخرمنیة المد
بسط فی اوائل
والنصر بن عم
المسماة بجواه
روی عنه
قال
النعا
الا

و مسلمانان را بر روز فتح جدیدی بدست می آید + و اشتغال شدید به مخالفت جدیدی بر
شامل حال ایشان می گردید + تدبیر شایسته و فکر بالیسته نمودند + ملکه فارس را
معزول ساختند + و اشجع اولاد کسری یزدجرد را بجای وی تاج بر افراختند + و لشکر
خزائن اکاسره سابقه که بیرون از شمار بود آلات جنگ و ادوات حرب جمع نموده
[illegible] تا کر مجتمع ساختند + و رستم ابن فرخ زاد را سر دار معرکه گردانیدند + و
[illegible] نشست + و بار سال ادوات و اثقال و تهیه بنا نهاد رستم
[illegible] مثنی بن حارثه این ماجرا را بعرض رسانید + و منکشف حال گردانید
و [illegible] حکم داد + و فرمان فرستاد + که از هر اطراف و جوانب اهل اسلام
[illegible] آن را مع اسب و سلاحی که دارند مجتمع کرده ساخته نموده بمدینه
[illegible] ختند + چون جمله مجتمع شدند + سعد ابن ابی وقاص را سردار آن
[illegible] ساخت + و مواعظ حسنه بایشان انداخت + از تقوی و صبر کردن
[illegible] نمود + و اثبات قدم بر مواطن حرب را امر فرمود + و قوم را بمتابعت سعد
[illegible] مامور ساخت + و نزد مثنی تحریر نامه بنگاشت + که همه جمعیت را بمتابعت
سعد دیا بیند + و او را امیر الامراء عراق تصور نمایند + یکی از حکمتهای الهی که به ضمیر منیر
بیدل فاروق پرتو افگن آن بود که سعد را بامارت عراق برگزید + زیرا که مثنی ابن
حارثه آخر رسید + اگر در یوقت سعد آنجا نمی رسید + تزلزلی عظیم پیدا و ظاهر
پدید می گردید + و سعد را بسبب شدت سرما توقفی در راه واقع شد + و بنا بر
حضرت فاروق اعظم دفعه بعد دفعه بهاد ایشان نامه جوانان کارگذار با یک
وے روان می نمود و اهتمام تمام در این باب می فرمود + تا آنکه در عرب از اشراف قبائل
تا اهل شجاعت و دلیری کسی را نگذاشته باشند + مثنی و هشت هزار مرد همراه سعد مجتمع شدند
از انجمله یکهزار کس از صحابه بودند + و منجمله هزار نود و نه کس از اهل بدر بودند + و از آن جمله

سعد بامیر المومنین نامه نوشت و توجه رستم بعزم قتال و کثرت عدد و عدد او
تفصیل باز نمود حضرت فاروق در جوابش فرمود که هیچ دغدغه را اینجا طرف خود
راه مده و از کثرت آلات و ادوات دشمن جبان مشو و نظر بر لطف پروردگار
خود داشته متوکل بتائید او باش هرگاه هرجا لشکر خود را آراسته
تعبیه نمائی هر کسی را از طرز فهم بوجهی اعلان کن که گویا من
می کنم چون سعد از کیفیت تعبیه جیش خبر داد یعنی پیش خلـ
تحسین آن صورت تعبیه فرمود و امر نمود که تخت را آنجا
نسب و طلاقت لسان و زیاده عقل موصوف باشند روبرو
و دعوت باسلام کنند سعد همچنان کرده و آنرا غنیمت شمرد
مغیرة بن شعبه بود. اخرج الحاکم عن ایاس ابن معاویة
عن ابیه قال لما کان یوم القادسیة بعث بالمغیرة
بن شعبة الی صاحب فارس فقال ابعثوا معی عشرة فبعثوا
علیه ثیابه ثم اخذ جحفة ثم انطلق حتی اتوه فقال
القوا لی ترسا فجلس علیه فقال العلج انکم معشر العرب قد
عرفت الذی حملکم علی المجیء الینا انتم قوم لا تجدون فی
بلادکم من الطعام ما تشبعون منه خذوا نعطیکم من
الطعام حاجتکم فانا قوم مجوس وانا نکره قتلکم انکم تنجسون
علینا ارضنا فقال المغیرة والله ما ذاک جاء بنا ولکنا
کنا قوما نعبد الحجارة والاوثان فاذا رأینا حجرا احسن
من حجر القیناه و اخذنا غیره ولا نعرف ربا حتی بعث
الله الینا رسولا من انفسنا فدعانا الی الاسلام فاتبعنا

راخر منیة المفتی
بسط فی اوائل الضیا
بوالنصر بن حرب
للسماة بجواهر
روی عنهم
قال ٥
النعمان
الاسماء

وَإِنَّا أُمِرْنَا بِقِتَالِ عَدُوِّنَا مِمَّنْ تَرَكَ الْإِسْلَامَ وَلَمْ نَجِئْ لِلطَّعَامِ
وَلٰكِنَّا جِئْنَا لِنَقْتُلَ مُقَاتِلَتَكُمْ وَنَسْبِيَ ذَرَارِيَكُمْ وَأَمَّا مَا ذَكَرْتَ
مِنَ الطَّعَامِ فَإِنَّا لَعَمْرِي مَا نَجِدُ مِنَ الطَّعَامِ مَا نَشْبَعُ مِنْهُ وَرُبَّمَا
لَمْ نَجِدْ رِيًّا مِنَ الْمَاءِ أَحْيَانًا فَجِئْنَا إِلَى أَرْضِكُمْ هٰذِهِ فَوَجَدْنَا
فِيهَا طَعَامًا كَثِيرًا وَمَاءً كَثِيرًا فَوَاللّٰهِ لَا نَبْرَحُهَا حَتَّى تَكُونَ لَنَا
أَوْ لَكُمْ [illegible] بِالْفَارِسِيَّةِ صَدَقَ قَالَ وَأَنْتَ تُفْقَأُ عَيْنُكَ
[illegible] مِنَ الْغَدِ أَصَابَتْهُ نُشَّابَةٌ گویند بزدگرد
[illegible] در بقصد اینکه طریق صلح جوئی الوفود باایشان سپرده
[illegible] بلا ثمر [illegible] بعد از آن سعد لعوثت و سرایا باطراف و اکناف
[illegible] تا در نواحی بلاد عجم طرح غارت و نهب ریزند و تاخت و تاراج
[illegible] رستم باشوکت و ابهت تمام بجانب لشکر اسلام متوجه شد و
[illegible] داده از دریا عبور نموده و در نجالت نیز دگرد در سر لشکر
[illegible] مقرر داشته بود که هرچه رستم گوید با کند و در اسرع اوقات با درساند
[illegible] تا میل ومبرات امکان نیافت و که خود در درون لشکر باشد و بر بلندی
قصری قرار گرفت و جمعی از سوار و پیاده را زیر قصر حاضر داشت تا هرچه فرماید
بی توقف بسرداران فوج رسانند و آنگاه سعد اعیان لشکر را نزد خود خواند و
موعظت بلیغه بر زبان جاری راند و مواعید الهی در باب فتح عجم بیاد ایشان داده
و بتفصیل مجمل واضح گردانید که امروز اگر دستبردی نمایند و سعادت دنیا و آخرت
از آن شما باشد و اگر بدولی کنید و دولت صوری و معنوی از دست شما رود و
وامیر قوم را فرمود تا همین کلمات اتباع خود را سرگرم کارزار کنند و شعرا
با انشاد اشعار مهیج شجاعت برانگیخته نمود و قرا را بتلاوت سوره انفال ارشاد فرمود

قرآ چون از تلاوت آن شروع نمودند + دلها را اطمینانی روی نمود و آنگاه فرمود +
که چون ساعت جنوب زوال بصر یعنی وقت نماز ظهر در رسد تکبیری خواهم گفت شما نیز تکبیر بگوئید
و ادوات حرب مهیا سازید + باز چون تکبیر دوم بشنوید جوشن بپوشید + و ادوات
جنگ بر خود راست کنید + و چون تکبیر سوم بشنوید جوانان جولانگاه مبارزت
در آیند + و با استماع تکبیر چهارم کلمهٔ لا حول ولا قوة الا بالله لتعظیم تلفظه سمع
گوئید + و همه بهیئت اجتماعیه با دشمن در آویزید + القصه سه روز داخرمنية المغنی
هر دو فریق جنگ قایم ماند + چهارم روز نصر نازل شد + بسط فی اوائل الضیا
پیوست + و هر یکی ازین اوقات نامی علیحده دارد + روز اول والنصر بن عرب
و روز عماس و لیلة الهریر اما روز اول را همه صنادید عجم. المسماة بجواهر
حرب تخت مثل آواز شیار
مکلل بزر و کمرهای مرصع بر میان بر اسپان عراقی سوار وی عنهم
و تیراندازان حکم انداز را بر فیلان نشاندند + و جمعی گرداگرد آنها برقال ٥
فیلان پیاده گشته مقدمة الجیش ساختند + و لو رعب و ستاده وضعی النعمان
است با آنهمه بتائید الهی دست بردهای عجیب کردند + اولاً غالب بن عجم الاسه
اسدی و عاصم بن عمرو تمیمی بجولانگاه مبارزت درآمدند + هر فرازنام مسلکا
از روسای عجم مقابل غالب و شخصی دیگر از سرداران بمقابل عاصم برآمد + غالب
بزخم نیزه قرن خود را بر زمین غلطانید + آنگاه بکمند بسته پیش سعد رسانید + عاصم
نیز بر قرن خود حمله آورده قرن او بیقین دانست + که حریف عاصم نمی تواند شد
از میان بگریخت + عاصم تعاقب او تاخت هر چند جست او را نیافت + عوض او
استر سواری را گرفته آورد + سعد راکب و مرکوب را نقل او ساخت + ثانیاً نیرانان کرک
تیر او خطائی شد + از طرف عجم بقصد عمرو بن معدیکرب بمیدان درآمد + مسلمانان
عمرو را آگاه گردانیدند + عمرو تیری بجانب او انداخت + و بآن زخم او را از اسپ

زبن مالک عمرو خود را زود به پیش او رسانید * و سر او را برید و کمر قیمتی و سلب
را بنهاے او را بدست آورد * ثالثاً مهران حاکم آذربیجان بر باد پاے عجمی سوار
بخبرکنان روے بمیدان نهاد * و بتقلید رستم می‌گفت الیوم ندق العرب دقا
شخصے از خاطر او گفت انشاء الله آن بے دولت بر زبان راند * شاء الله او لم یشاء
بن حسان ضبی نیزه در پهلوے او خلانید * و از اسپش غلطانید *
شد و سرش بر دارد * اسپ مهران رمید * ساعتی بضبط اسپ
توقف جریر بن عبد الله بجلی از میمنه لشکر مانند باد صبا رسید *
چون بر سر صریع خویش آمده او را کشته دید * و بربابه سلب
بیند * آخر الامر بحکم سعد کمر به منذر و باقی سلب بجریر رسید *
سی هزار بود و قیمت باقی سلب ده هزار گردید * سپاه عجم چون این
بند * فیلان را نیز حرکت نمودند * جملة حمله بر لشکر اسلام آوردند *
امید از مفرق ساختن گرفتند * مقصد جلی الشان استیصال قوم
* زیرا که قتل مهران بر دست جریر بجلی واقع شده است * نزدیک بود که
بالکلیه مستاصل شوند * سعد طلیحه اسدی حکم فرمود که با قوم خود زند و کمک ایشان
رساند * چون در آن معرکه رسیدند * عظیمی از عظماے عجم بمبارزت برآمد طلیحه دفعة
بطعن نیزه بدوزخش فرستاد * انگاه با جماعت خود بیکبارگی بر فیل سواران تیر
باران کردند * چنانکه اکثرے منهزم گشتند * اشعث بن قیس کندی بانگ بر قوم خود
زد که بنو اسد کار شیران نموده اند * شما را چه شده است * که چون زنان گوشه نشینید
مثل شیران بکوشید * اقوام را از نعره او شور زیاده گشت * بیکبارگی حمله آورده فیلان
و لشکر را زده زده ته تیغ کرده تا لشکرگاه عجم رسانیدند * بعد از آن جالینوس و
ذو الحاجب از میانه عجم با لشکرے بے حساب با فیلان ژیان به فوج اسلام حمله

درین اثناء از طرف سعد تکبیر چهارم بلند شد ۞ اهل اسلام همه باجمعهم کلمه طیبه لا حول
ولا قوة الا بالله العلی العظیم گفته بر کفار ریختند ۞ و آسیای حرب بر بنی اسد
بجیله دور کرده دائر گشت این جماعه بسیاری بدرجه شهادت رسیدند ۞ سعد بجانب
عاصم بن عمرو تمیمی زود قاصدی دوانید ۞ تا حیله سازد ۞ که راکبان فیل ازین
طغیان باید امان گشتند ۞ عاصم تیر اندازان تمیم واسد را فرمود که فیله [illegible]
هجوم کردند ۞ و روی ایشان باز گردانیدند ۞ انگاه [illegible] منیه المفتی
فیلان را قطع نمایند ۞ چون حبال را بریدند ۞ راکبان برزمین سقط فی اوائل اضیا
پشت داد ۞ و سعد در فکر تکفین و تجهیز قتلی افتاد ۞ و جرحی را بانصار بن عرب
تا مداوای ایشان قیام کنند ۞ روز اغواث حضرت فاروق رض المسماة بجواهر
شام نوشته بود که فوجی ترتیب داده بسرکردگی هاشم بن عتبه رضی عنهم
بمدد سعد بفرستند ۞ باتفاق حسن قعقاع که مقدمه لشکر هاشم قال سـ
و با نصد سوار درین حالت رسید ۞ جماعه خود را ده قسم ساخته فرمود که النعمان
مسلح و مکمل اولا آخرا در عسکر اسلام داخل شوند ۞ چون داخل شوند تسمع الامة
نمایان گردد الی آخر الاقسام چون نظر اهل لشکر برین جماعت افتاد بسکال
شدند ۞ بالجمله قعقاع در قسم اول بلشکر اسلام در آمده بمصاف پیوست و مسلمین
را بر حرب کفار تحریص تمام نمود و مبارز طلبید ۞ از آن طرف ذوالحاجب برآمد ۞
قعقاع چون دانست ۞ که ذوالحاجب است بانگ بر داشت ۞ یا ثارات اصحاب
الجسر انگاه باندک فرصتی بدوزخش رسانید ۞ باز مبارز دیگر خواست ۞ بندان
و فیروزان تاخته بمیدان آمدند ۞ حارث بن ظبیان بمدد قعقاع رسید ۞ فیروزان
بمقابله قعقاع و بندان حریف حارث گردید ۞ سر دو پهلوانان غنیم خود را کشتند ۞
و بسبب قتل آنها کسر عظمی در لشکر کسری افتاد ۞ گویند قعقاع سی دفعه درین روز بر لشکر

کفار حمله آوردند + و هر دفعه کاری می کردند + درین وقت بعضی دانایان لشکر اسلام
شتران را جلال واسع پوشانیده بشکل مهیب نمودار کردند + آنچه فیلان عجم دیروز
با خیول عرب کرده بودند + امروز جمال عرب با فراس فرس عجم عمل آوردند + چون
هنگام نصف النهار در رسید هر دو فریق ساعتی مشغول استراحت شدند +
[illegible] باز نار حرب مشتعل شد + گویند سعد بن ابی وقاص ابومحجن را بواسطه
[illegible] بود + چون ابومحجن اینحالت مشاهده نمود + بغیرت اسلامش
[illegible] از سعد درخواست که ویرا از حبس خلاص کند + و اسپ ابلق
[illegible] تعیین دهد + بقرار آنکه اگر حیات باقی است باز خود را قید حبس
[illegible] میان کرد + و ابومحجن نعره زنان بمیدان در آمد + و ترددے
[illegible] جمیع لشکر استحسان او کردند + بلکه گمان جمعی آن شد که او خضر است
[illegible] نام رسیده + طائفه را النظر بر آنکه ملکے برای نصر ایشان نازل شده
[illegible] چون حال ابومحجن بر سعد واضح شد + بدلجوئی وے در آمد + و گفت
[illegible] ترا در حبس نگذارم ابومحجن گفت من نیز از سر صدق و اخلاص عزم کردم +
[illegible] بآن خبیث نگردم + روز عماس قعقاع جماعت خود را فرمود که بغیر اطلاع
لشکر اسلام لیلاً بعضی روز گذشته ده فرقه شوند + و باشکال عجیبه در آیند + تا مسلمانان
درین ظن افتند که فوج هاشم رسیده است - بالجمله چنان کرد + و متعاقب ایشان
لشکر هاشم رسید + و وی نیز صنیع قعقاع در قوم خود مرعی داشت + ازین راه
اطمینان اهل لشکر بالا گشت + دران روز اولاً مطارده بود ثانیاً مراماة
ثالثاً مراجحه رابعاً مسابقه خامساً مصارعه هاشم با جوق اول همه عجم حمله کرد
و صفوف ایشان متفرق ساخت + و تا مسافتی تا دیر رفت باز عمرو بن معدیکرب
یاران خود را برای حرب مهیا نمود + و بر قلب لشکر کفار تاخت و بسیاری را بکشت

تا سمان فرزین یکباره متوجه او گشته و غباری عظیم برخاست و در اثنای آن
عمرو بن معدیکرب ناپیدا گشت و اسب او کشته شد عمرو فی الحال پای اسب
سواری از سواران عجم محکم گرفت تا آنکه از رفتار باز ماند و سوار چون مجال مقاومت
با او ندید از اسب پیاده گردید عمرو بر آن اسب سوار شده بسلامت بقلب
لشکر کنار بر آمد و دیگر باره سواری از فوج عجم جولان نمود لطیفه
مردی از اهل اسلام قصیر القامت و صغیر الجثه در معرض قتال آمد منیة المفتی
ضرب آن مرد مسلمان را از اسب بینداخت و خود نیز از اسب بسط فی اوائل الصبا
او نشست تا او را بکشد و در حال لطیفهٔ غیبی در رسید کلو النضر بن عریب
رسن اسب را در کمر خود بسته بود و اسپش او را بمیان رسن المسماة بجواهر
آن مسلمان بسلامت برجست و شمشیر بر فرق او زد و [illegible] عنهم
و مشاهدهٔ این لطیفه موجب اطمینان قلوب مسلمانان شد و عجم قتال
را بدین منوال مشاهده نمودند ابطال و افیال خود را باز آراستند الثعبان
و رو بروی لشکر اسلام شدند مقدم جوق اول فیل ابیض و آن رخم الامة
مواجه قعقاع و عاصم شدند و مقدم جوق ثانی فیل اجرب و آن نظر سکا
جمال بن مالک اسدی بفرمان سعد قعقاع و عاصم نیزها برداشته
متوجه بجانب فیل ابیض شدند و جمال با قرین دیگر قصد فیل اجرب نمود و با نیزه
چشم هر دو شده مار ثان فیلان را بزخم نیزه متفرق ساختند و این چهار جوانمرد
بفیلان رسیده نیزهای خود را حوالهٔ چشم فیلان نمودند فیلان نعره زنان تا
بلشکرگاه خود گریزان برگشتند و اهل لشکر را متفرق گردانیدند بعد از آن
مسلمانان آواز تکبیر بلند برداشته مشغول حرب و ضرب شدند و تا شب
همین معامله ماند لیلة الهریر بعد العشائین از طرفین مشعلها افروخته بیشتر

مقید قتال شدند + و خدای عزوجل صبر عظیم در دل مسلمین القا فرمود +
یک فوج لشکر دیگر رو نمود + تا آنکه اصوات مردم از سعد و رستم هر دو منقطع
گشت + و تمام شب بهمان صفت گذشت + و در لیلهٔ شب سعد بجناب کبریا التجا
نمود و مشغول به دعا و زاری شد + و به خیال نوید فتح تا دم پیش او رسید و از آنجا
[illegible] مسلمانان را انان تسلی نمود + و بر زیادت اجتهاد در حرب ترغیب نمود +
[illegible] نظم دلهای مسلمانان را اطمینان افزود + و تا تأثیر دلپذیر نمود
[illegible] ریاح نصرت وزیدن آغاز کرد + که هر تیری که از لشکر اسلام بر دلها
[illegible] + و از اعدا هر حربه که می آمد منعکس افتاد و بلشکر اسلام
[illegible] مباشرت غزاة مسلمین از مراکب و جنائب حق [illegible]
[illegible] + انجام کار نزدیک رستم رسیدند + و هلال بن علقمه سر رستم
[illegible] ندا در داد و الا الی قتلت رستما چون این ندا شنیدند + و گشتند
[illegible] سپاهیان عجم معلوم کردند + مقهور و منخذل راه گریز نهادند + و
[illegible] ایرانیان تعاقب آنها ساخته تا منقلها کرانجا رسانیدند + و جسد مرده رستم
[illegible] بن سعد آوردند + و سعد بدیدن این کرامت شکر الهی بجا آورد + و بعد از آن
[illegible] سعد قادسیه کردند + و جمعی کثیر قریب بسی هزار گریختگان جمع شده بودند
سعد لشکری عظیم فرستاد تا آن جمع را متفرق ساختند + من بعد قلم بدست گرفت
فتحنامه بخدمت خلیفهٔ ثانی نوشت + خلیفه و جمیع اصحاب از این بشارت تازه
مسرور و مبتهج گشتند + و محامد ایزدی بجا آوردند + شمار مقتولان کفار بصد هزار
رسید + و از مسلمانان ابرار یکهزار و شش صد و پنجاه را شهادت نصیب گردید
بعد خمس غنائم بدار الخلافت ارسال نمود + باقی بر غزاة تقسیم فرمود + باز بعد از آسایش
چند + استراحتی دلپسند + بحکم خلیفه بطرف مدائن روان گشت + و در اثنای راه

بعضی را بصلح و بعضی را عنوةً گرفت * و طائفه را که در بابل سکونت داشتند
بعد از محاربه متفرق گردانید * چون خبر توجه سعد مع شصت هزار سوار بیزدجرد
رسید * پس امارت سرداری بهر کسیکه یزدجرد می فرمود * از خوف سعد قبول
نمی نمود * لاجار طرف شرقی دجله در میان شهر اقامتگاه خود ساخت * و جانب
غربی آنرا از بهر سعد گذاشت * و پل را ویران کردند * و کشتیها را [illegible]
اما فارسان اسلام متوکلا علی الله العلام * دران بحر زخار بتاخر منیة المغنی
نصرت آثار در انداختند * و شناوری کنان بسلامت بکنار [illegible] بسیط فی اوائل اضیا
چون ایشان را دید وحشت بسیار در وانست * آنچه از اموال سبکبار [illegible] بن عرب
برداشت * بجانب حلوان روان گشت * سعد قعقاع را بتعاقب المسماة بجواهر
و عمرو بن مقرن را بضبط و جمع اموال یزدجرد حکم داد * هر قدر یکه از ید وی عنهم
مسلمانان آمد از احاطه قلم بیرون است * و از ضبط التفصیل آن فرد تعال ه
چون تفرق کلی بحال سپاه عجمی راه یافت یزدجرد بحلوان اقامت نمود النعمان
عظیم مجتمع ساخت * و باهم عهد و پیمان بستند بر آنکه نگریزند بلکه تا لم الامه
استقامت ورزند * سعد حقیقت حال بعرض خلیفه رسانید * خلیفه دوازده
هزار کس بسرکردگی هاشم بن عتبه بجانب حلوان روان گردانید * القصه مسلمانان با
اصحاب هم * با سپاهان عجم هشتاد بار مصاف بر هم زدند * انجام کار بفضل کردگار
هزیمت بر کفار افتاد * باز خداوند عباد غنائم بی شمار را بدست مسلمانان داد *
یزدجرد چون این بشنید * افتان و خیزان بجانب ری روان گردید * بعد قصه کوتاه
حلوان نیز مفتوح گشت * و مسلمانان را نصرت کلی پیوست * اما چون حضرت خلیفه
سعد را باعث شکایت مردمان بر او بحضور خود طلبید * و چون این معنی بگوش یزدجرد
رسید * فرصت را غنیمت شمرده * و بانواع حیل اهل ری و خراسان و همدان

وبها وند را رفیق خود گردانید + حتی که صد و پنجاه هزار مرد جمع گردید + [illegible]

فیروزان بجانب عراق روان نمود + خلیفه نیز بعد دریافت این ماجرا نعمان بن

مقرن را فرمود + تا بدو بحرب او قیام نماید + نعمان بکشف و جدانی شهادت

خود دریافته گفت + اگر نعمان بشهادت یافت + امارت بحذیفه الیمان مقرر باشد +

[illegible] نعمان متوجه شد در میان سرو جیش وادی [illegible] از خار که عبور از ان

[illegible] نمود + مغیره بن شعبه را پیش فیروزان فرستاد + تا دعوت اسلام

[illegible] ترهات بسیارے گفت + چون مغیره باز گشت مصلحة الحرب

[illegible] باشند + و یک منزل اینطرف قهقری رجوع نمودند +

[illegible] که مسلمانان از ترهات فیروزان هراسان شده گریزند + کفار

[illegible] خارناک گذاشته بمیدان صاف بر آمدند + دلیران اسلام از کمینگاه برآمده

[illegible] آن جماعت آوردند + و داد شجاعت در دادند + الغرض بعد کوشش

[illegible] و سعی بے شمار . فتح اهل اسلام و هزیمت کفار لئام ظاهر گردید + و نعمان

[illegible] دلی . رغبت قلبی . شربت شهادت چشید + و فیروزان چون [illegible]

[illegible] قعقاع بدنبال افتاد + حتی که بدوزخش فرستاد + باز مسلمانان

غنائم بسیار . و سبایا بے شمار یافتند + و این فتح را فتح الفتوح نام نهادند +

زیرا که عجم را بعد ازین اجتماعی معتدبه منعقد نشد . و بلاد ایشان تمام مسخر اهل اسلام

گردید + الحمد لله منتخب فتوحات عراق بآخر رسید +

برهم شدن دولت رومیان

اما برهم شدن دولت رومیان از شام باینصورت بود که چون دمشق مفتوح شد

ابوعبیده امرا اسلام را بفتح بلاد شام متعین گردانید اکثر قری قریه دمشق بردست

ابی سفیان و معاویه مفتوح شد و بیسان بردست شرحبیل ابن حسنه و طبریه

باہتمام ابو الاعور بدستور دمشق صلحاً بدست آمد ✦ وبعلبک عنوۃً خالد بن الولید
فتح نمود ✦ بعد از ان ابو عبیدہ وخالد بحمص متوجہ شدند کہ معسکر ہرقل بود ہرقل
بطریقے از بطارقہ خود نودرنام را بالشکرے گران بمقابلہ ایشان فرستاد ✦ و
بطریقے دیگر سینش نام را بکمک وے روان کرد ✦ ابو عبیدہ در مواجہہ سینش و
خالد بمقابلہ نودر معسکر آراستند ✦ اتفاقاً نودر را بخاطر آمد کہ بمقابلہ خلیفہ مسلمین
واگذاشتہ خود بجانب دمشق وسائر بلدان کہ در حکم اسلام داخل شدہ اخر منیۃ المفتی
گردد ✦ چون بدمشق رسید ✦ یزید بن ابی سفیان امیر دمشق، بسط فی اوائل الضیا
نیز مانند باد در عقب رسید لشکر کفار را در میان گرفتہ داد مقاتلہ ابو النصر بن حرب
قرار بر فرار کردہ بودند ✦ مسلمانان در عقب ایشان دویدند ✦ المسماۃ بجواھر
خالد دیگر باره ملحق بہ ابو عبیدہ شد ✦ وہیئت اجتماعیہ بتوجہ مصاف روی عنہم
واورا ہزیمت نمایان دادند ✦ بعدہ بطرف حمص متوجہ گشتند ✦ ہرقل قال ے
حمص بطریقے را منصوب ساخت ✦ وخود در مقام رہا معسکر آراست ✦ النعمان
اہل جزائر مددے بحمص فرستاد وسعد بحسب حسن اتفاق بعد فتح قادسیہ الامۃ
خود برائے نہب وغارت کفار منتشر ساختہ بود درینحالت جمعے از ایشان بوسلکا
رسیدند ✦ چون این خبر بمتعینان کمک حمص رسید خائب باز گشتند ✦ ودرایں اللہ احیا
شدت برودت مانع بود مسلمین را از وصول بحمص بعد انقضاے موسم سرما لشکر امام
اسلام عزیمت فتح حمص مصمم نمودند ✦ گویند در وقت محاربہ چون کلمہ طیبہ اللہ اکبر
متکلم شدند ✦ در حمص زلزلہ افتاد وبیوت اہل حمص منہدم گشت باز تکبیر دوم
گفتند زلزلہ سخت تر از اول واقع شد تا بحدیکہ رعب عظیم ازین حادثہ بر دل ایشان
افتاد صلح نمودند ✦ وبدالصلح اوا کردند ✦ ابو عبیدہ خمس آن را مصحوب عبداللہ
بن مسعود بحضرت خلافت ارسال نمود ✦ وجماعتے از قبائل را کہ بشرف اسلام

تشریف یافته بودند در حمص ساکن گردانید + حضرت فاروق حکم فرستاد +
که اهل سجدت دلیری را از نواحی شام نزدیک خود جمع بکن و ما نیز از ینجا البعوث و سرایا بجانب
تو فرستیم + باید که برای فتح بقیه بلاد همت گماری ابوعبیده اطاعةً للامر عباده
ابن الصامت را بر حکومت حمص گذاشته خود متوجه جهاد و فتح بلاد گشت + عباده
[illegible] می ساخت + گویند چون بلاذقیه رسیدند + دروازه آن را محکم تر
[illegible] مقصد در خارج یافتند + بحکم الحرب خدعة معسکر را دور از شهر
[illegible] البعوث کردند + بعد از آن روزی یک جماعت را مسلح و مکمل
[illegible] باری ساخته از آنجا کوچ نمودند + اهل لاذقیه کوچ لشکر معلوم
[illegible] خالی دیده دروازه را کشادند + دلیران اسلام از میان خندق
[illegible] بشهر در آمدند + عجیب مقتله بظهور آمد + آخر کار مدار بر صلح افتاد +
[illegible] خالد بن الولید بجانب قنسرین توجه نمود + با عظیمی از عظمای روم میناس
[illegible] حربه در افتاد + عاقبة الامر میناس با جمعی کشته شد + اهل قنسرین را محاصره
[illegible] و آخر بصلح مفتوح شد + بعد از آن ابوعبیده در نواحی حلب معسکر ساخته
[illegible] آن را مفتوح نمود + قبل از آن اهل انطاکیه هم بعد جنگی بصلح تن دادند + ابوعبیده
جمعی کثیر از اهل اسلام در انطاکیه ساکن گردانید + و درین ایام هرقل از ملک شام
مایوس گشت و آن ولایت را وداع نمود + و بصوب قسطنطنیه متوجه شد +
و بقدر امکان در ضبط و ربط بلاد قریبه قسطنطنیه انواع سعی مصروف داشت +
از آن جمله قیساریه و اجنادین بودند + و حضرت فاروق با ابوعبیده نوشت + که معاویه
با هفده هزار سوار بجانب قیساریه برد و عمرو بن العاص را بجانب اجنادین روان کند + حاکم
اجنادین ارطبون بود + و ارطبون بلغت روم فطن و زیرکی را گویند + فاروق اعظم
فرمود که رمینا ارطبون الروم بارطبون العرب تا بعد الی معاویه بقیساریه رسید +

و پنجاه هزار کس دیگر زیاده در زیر دست داد. و عمرو بن العاص نیز ارطبون را منهزم
ساخت. آن بد دولت ملتجی به بیت المقدس شد. چون هرقل دید که در ان مرز و بوم
او را نمی گذارند. مضطر شد و سه کس از سرداران نامدار برگزیده و مبلغی خطیر بایشان
عطا داد و فوجی عظیم بسرکردگی تامان برای مقابله مسلمانان مهیا کرد. چون این
خبر بابو عبیده رسید. امرا را جمع گردانید. و در مقدمات حرب [illegible] سنة ۱۶
نمود قاصدی بحضور خلیفه فرستاد. خلیفه سه هزار کس برای [illegible] المغنی
و از خوف رومیان دلاسا داد. و توکل بر لطف خدا نهاد. بسط فی اوائل اضیا
چنان جنگی واقع گشت. که زبان قلم را طاقت بیانش نیست. ابو النصر بن عرب
خالد بن الولید بدست خود چندان محاربه فرمود که هفت شمشیر [illegible] المسماة بجواهر
شد. بعد کوشش تمام. و سعی مالا کلام. فتح اهل اسلام بظهور رسید. رضی عنهم
مجموع قتلی کفار هفتاد هزار کس بودند. غنائم بسیار و سبایا [illegible] قال ۹
یافتند. حسب دستور خمس بدار الخلافت فرستادند. باقی را بر غزات [illegible] النعمان
ساختند. چون ارطبون فرار کرد. در بیت المقدس پناه برد. عمرو [illegible] الامة
در پی او فتاد. و محاصره کرد. درین اثنا عمرو بن العاص شخصی را که [illegible] سلکا
آشنا بود فرستاد. و وصیت نمود. که بر اطلاع خود باعث کسی را [illegible] الله
مطلع نسازد. چون بمجلس ایشان در آمد. ارطبون با قوم خود می گفت [illegible] عام
فتح بیت المقدس بر دست عمرو بن العاص نخواهد شد. قوم پرسیدند. پس
بر دست کدام کس مفتوح خواهد شد. گفت شخصی که اسم او سه حرف است و دست
یکی از اربعه است. بر دست او فتح بیت المقدس خواهد بود. یعنی صفاتیکه منطبق
بر فاروق اعظم بود. تقریر نمود. عمرو بن العاص این ماجرا بالعرض فاروق
رسانید. وی رضی الله عنه این ماجرا را بمشوره اصحاب باز داخت. از انجمله

حضرت عثمان رض عدم تشریف بردن حضرت عمر رض رائی ساخت و حضرت علی رض
بمخالفت رائے حضرت عثمان آواز مبارک برداشت و حضرت عمر رض آنرا مستحسن
خاطرش یافت و حضرت علی رض را قایم مقام خود ساخت و با غلامی در شتر
بجانب بیت المقدس قدم برداشت و چنانچه شمه از ان یافعی در تاریخ خود نگاشته
[illegible] حال باقی بر قول و قال و انه می نظر باید ناشت و فی تاریخ
[illegible] عمر رض علی بیت المقدس وکان المسلمون قد حاصروا
[illegible] المقدسة المبارکة وطال حصارهم فقال لهم
[illegible] افلن یفتحها الا رجل نحن نعرف له علامة
[illegible] ان اما مکم به تلك العلامة سلمناها له من غیر
[illegible] سل المسلمون الی عمر یخبرونه بذلك فرکب عمر راحلة
[illegible] الی بیت المقدس وکان مع غلام یعاقبه فی الرکوب
[illegible] وقد تزود شعیرا و تمرا و زیتا وعلیه مرقعة لم یزل [illegible]
[illegible] اللیل والنهار الی ان قرب من بیت المقدس فتلقاه
[illegible] سون وقالوا له ما ینبغی ان یر المشرکون امیر المؤمنین فی هذه
[illegible] ولم یزالوا به حتی البسوه لباسا غیرها وارکبوه فرسا
[illegible] رکب وجد به الفرس داخله شیٔ من العجب فنزل عن الفرس
ونزع اللباس ولبس المرقعة وقال اقیلونی ثم سار فی هذه
الهیئة الی ان وصل فلما راه المشرکون من اهل الکتاب کبروا و
قالوا هذا هو ففتحوا له الباب و فی الجمله فاروق اعظم لعمال شام احکام فرستاد
که هر شخص عمل خود را که بآن ماموراست بدیگری که بروی اعتماد داشته باشد باید داد
و خود در جابیه که شهریست بر پنج مرحله از بیت المقدس حاضر شود و حضرت فاروق

مع اینها متوجه بیت المقدس گشت ٭ وارطبون ازینجا گریخته راه مصر گرفت ٭ حضرت

فاروق خودرا داخل بیت المقدس نمود ٭ واعلان شعائر اسلام فرمود ٭

بسال هفدهم باز هرقل با اهل جزائر متفق گردید ٭ جمعی راکه قبول اسلام ایشانرا

بطوع ورغبت نبود ٭ بخود کشید ٭ وفوجی عظیم ولشکر جسیم قریب صد هزار

سوار فراهم آورده بطرف شام روانه شد ٭ اول قصد حمص نمود ٭ [illegible]

او بود ٭ ابوعبیده این ماجرا را بمعرض حضرت خلیفه رسانید ٭ خ منیة المفتی

اسلام راحکم داد که از هر ناحیه ساختگی افواج نموده خود ها را بسط فی اوائل الصیام

وقاصدے بجانب سعد بن ابی وقاص روان کرد ٭ که قعقاع ابو المنصر بن حرب

سوار مدد ابوعبیده فرستد ٭ وابوعبیده را پیغام داد ٭ که تا المسماة بجواهر

حمص متحصن باشد ٭ ومبادرت بجنگ نکند ٭ وخود حضرت روی عنهم

رسید ٭ خالد انتظار کمک نکشید ٭ نزد ابوعبیده رفته مبالغه قال

تا برآید واستعداد مقابله نماید ٭ بالجمله پیش از وصول افواج ٭ النعمان

مقاتله ومقابله واقع شد ٭ ونصرت الهی لشکر کفار هزیمت خورد ٭ حج الامة

برد ٭ وغنائم وسبایا بیرون از شمار بدست مسلمانان آمد ٭ ومملکت سکا

ابوعبیده مستصفی گشت ٭ لیکن حضرت فاروق این عجلت ومبادرت الدجی

از خالد بن ولید پسند نفرمود ٭ معزولش نمود ٭ که تعجب ونخوت کاهن عاما

باعث عدم رسیدگی کمک بر لشکر اسلام نقصانی افزود ٭ درین ایام

در مصر متحصن شده اغوای اهل شام می نمود ٭ لهذا عمرو بن العاص بحکم فاروق

با ارطبون محاربه نموده مع اکثر سردارانش بدوزخش فرستاد ٭ آنگاه عمرو بن

العاص بجانب اسکندریه عنان عزیمت بر تافت ٭ وآنرا بطریق صلح مفتوح

ساخت ٭ ازان باز هر روز فتح اسلام افزون گرفت ٭ وبلاد کفاریه محت و

تصرف مسلمانان درآمدن + و دولت هر دو میان بمعرض انقطاع افتادند
حتی که فتح اهواز بر دست ابی موسی و آذربیجان بسعی مغیره بن شعبه و نهاوند بطریق
صلح و دینور و همدان عنوة باهتمام حذیفه و طرابلس مغرب بکوشش عمرو بن العاص
مفتوح شدند + و اوائل فتح خراسان و اطراف قسطنطنیه نیز در زمان حضرت عمر رض
[illegible] تحسین فتح بوقتیکه رو نمود + الحمد لله العلام + علی با استقصے
[illegible] ت التام + درینجا نکته دقیق و کلمه رشیق بیان می نمایم بگوش
[illegible] درو تامل باید دید + که خداوند کریم یا ایها النبی حسبک
[illegible] المؤمنین در شان حضرت عمر رض فرمود + بنا بر آن [illegible]
[illegible] اعز الاسلام باحب هذین الرجلین الیک بعمر بن الخطاب او
[illegible] ام و کان احبهما الیه عمر مستبشرا و منورا لعمر فاروق رض رو نمود +
[illegible] حدیث ابوجهل را هم شامل بود + اما مشیت ایزدی حضرت عمر تنها
[illegible] بود + و مضمون یَا اَیُّهَا النَّبِیُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِیْنَ عَلَی الْقِتَال
[illegible] را تحریص بر قتال می فرمود + که خداوند کریم این آیت را باصل
[illegible] حسبک الله و من اتبعک نازل نمود + لهذا آنحضرت فتوحات
[illegible] کاشفات و کرامات لاریبیه بیشمار باموردین و دنیا برافزود + بنا
[illegible] گی [illegible] نمود + عن ابن مسعود ما زلنا اعزة منذ اسلم
عمر + و فی روایة والله ما استطعنا ان نصلی عند الکعبة ظاهرین
حتی اسلم عمر + عن ابن عباس رضی الله قال لما اسلم عمر نزل
جبرئیل فقال یا محمد لقد استبشر اهل السماء باسلام عمر کذا
فی الازالة وغیرها ؎

این همه مستی و بیهشی نه حد باده بود | با حریفان هرچه کرد آن نرگس مستانه کرد

واین عروس زیبائے قبل وجود حضرت آدم علم در لوح محفوظ اتجه پا وسید دیده بود

چون خاطبش عمر رض خطبه اش ظاهر نمود + بتوسط دلاله مشاطه قول ارطیون بفتح

بیت المقدس نقاب رخ برکشود + یعنی ارطیون بعلم توراة بحبر خلیفه ثانی عمر بیت المقدس

مفتوح نخواهد شد فرمود + واگر از قبالش موجود نبود + از کجا ظاهرش نمود وای

استادین عمر رض کفران نعمت هاایش نسازید + بلکه خروج عن المیفله سبیل

که یافتید + یاد کنید + و مضمون نمک خوردی و نمکدان را شکستی را خرمنیة المفتی

نسازید + اگر سازید + دست از ایمان بشوئید + زیرا که اطاعة نبسط فی اوائل الضیا

حادیث است + وعدم اطاعت حادیث عدم اطاعت رسول + ابوالنصر بن عرب

رسول عدم اطاعت خدا است + وثمره عدم اطاعت خدا هر که المسماة بجواهر

بر کسے پوشیده نیست + پس بر حال همان سنیان رافضی ماننار روی عنهم

سنت تراویح و حرمت متعه را سنت عمر گفته طعن و تشنیع نمایند + چه گر قال سه

سهو ز پیشکر دین ازان بر تافتی | کز پدر میراث ارزان یافتی

مرد میراثی چه داند قدر مال | رستمی جان کند و مجان یافت زال

گر نبودے کوشش احمد تو هم | می پرستیدے چو اجدادت صنم

چون اینها را بجنگ دریافتید + در بعض مکاشفات و کرامات زیر بدل الدجی

منوذج الکثیر + العرفة تنبی عن البحر الکبیر + بیان نمایم شناسو شنید عن عامر

محب طبری و خلفاے راشدین و ازالة آورده اند + که روزے حضرت عمر رض خطبه

جمعه میخواند + ناگاه ترکش نموده یا ساریة الجبل دو سه مرتبه بزبان راند +

باز خطبه خواند + صحابی رض ازین حرکت آنرا جنون تصور یدند + و باهم قیل و قال

مینمودند + حتی که حضرت عبد الرحمن بن عوف رض که با حضرت عمر رض بے تکلفی

می داشت گفت که ای امیر المومنین این چه کردی + خواه نخواه مردمان را بر جنون

ظاهرین ماشی + گفت خدا را وقتیکه از ساریه دلت کرش کر با کفار رضی الله عنه بصورت

هزیمت دیدم با ساخته یا ساریة الجبل گفتم تا جبل پشت داده بعد. و صیح تو خدا مردان

ازین آتش زیاده تر متعجب شدند حتی که خوش کنان در کمین ماندند + چون بعد

چندروز رسول ساریه آمد مردمان از کمینگاه در بسته استفسار حالش کردند بجنسه

[illegible] وچنین در ان مذکور است. وقتیکه مصر مفتوح گشت + اهل مصر نزد عمرو

[illegible] که رود نیل مصر هر سال خشک می باشد تا وقتیکه جاریه بکر حسینه

[illegible] + آن نیل جاری نمی گردد + بلاد خراب شود + قحط واقع گردد

[illegible] عمرو این را بحضرت خلیفه عمر رضه نوشت حضرت عمر رضه جوابش بنیل این

[illegible] نوشت درنیل ساخت - بسم الله الرحمن الرحیم الی نیل مصر

[illegible] عمر بن الخطاب اما بعد فان کنت تجری بنفسك فلا

[illegible] تجر وان کنت تجری بالله فاجر علی اسم الله لیس بحر دالقاء

فسرع آب بلند شده جاری شد تا ابد الابد قایم ماند + در طبقات تاج

[illegible] الدین سبکی مذکور است که بزمان حضرت عمر رضه زمین را زلزله شد حضرت عمر

[illegible] درّه بر زمین می کرد + و زمین می لرزید + باز به درّه زمین را بزد + اقرّی آلم

[illegible] عدل علیك + گفت از ان وقت مستقر شد + در کشف المحجوب واز الة الخفای

[illegible] که عجمی بمدینه آمد وقصد عمر کرد گفتند که امیر المؤمنین در صحرا خفته یافت

[illegible] رفت وا ورا یافت برخاک خفته + و درّه زیر سرش نهاده + با خود گفت این فتنه

[illegible] عجم است کشتن این بنزدیک من بسیار آسان گردید + شمشیر بکشید + دو

شیر پدید آمدند + وقصد وی کردند + فریاد برآورد + عمر بیدار شد قصه باوی

گفت واسلام آورد +

ف ازین روایت حضرت عمر رضه المدد را تا قید حیات بحفظ الهی محفوظ بودن و عجز

خاکساری را دوست داشتن و تارک الدنیا شدن ثابت و متحقق شد +
علیهم حالا کسے را نباید + که شکایت در تنگی امور دنیا لب کشاید + و در شواهد النبوة و
ازالة مذکور است که عمر بن الخطاب جیشے به یکے از بلاد العبیده فرستاده بود + روزی
مدینه آواز بر داشت که یا لبیکاه یا لبیکاه و هیچکس ندانست که این چیست تا بافت
که آن جیش بمدینه مراجعت نمود + و صاحب جیش گفت که خدای تعالی بطیفه سمع
بود لعنادی کرد + امیر المومنین عمر رض گفت اینها را بگذار حال آن اخرمنیة المغنی
آب فرستاد و سے چه شد + گفت والله یا امیر المومنین که بوسے بسط فی اوائل اضیا
که عبور از نهری داشتیم تا از انجا بگذریم + وی را برهنه ساختیم + و در آب ابو المنصور بن حرب
بود و روسے سرایت کرد فریاد بر داشت که واعمراه واعمراه و بعد از المسماة بجواهر
شد چون مردمان آنرا شنیدند + دانستند + که لبیک وے در جواب وی عنهم
بوده است + بعد از ان صاحب جیش را گفت که اگر نه آن بودے قال سه
بمانده + هر آئینه گردن ترا بزدمی + برو و بت وی را باهل وے برسان + النعمان
است که حضرت علی کرم الله وجهه خوابے دید که گویا در پس حضرت رسالت پناه الائمة
خواند حضرت رسول صلعم بر محراب تکیه کرده بنشست ناگاه زنے با طبقے رطب سلکا
پیش رسول صلعم نهاد از ان رطبی بگرفت و بگفت ای علی این را بخور مدل الدجی
دستش دراز کرد و آنرا در دهانم انداخت و حلاوت آن رطب در عن عامر
بود وضو ساختم و سوے مسجد رفتم و در پس عمر نماز صبح خواندم و عمر بر محراب تکیه زد
اراده کردم که خواب شب گذشته را بیان سازم ناگاه زنے آمد و بر باب مسجد بایستاد
با او طبق رطب بود در پیش نهاد و شاه عمر از ان رطبی بگرفت و بگفت یا علی این را بخوری
گفتم بلے پس آنرا در دهانم کرد باز دیگر بگرفت مثل اول بگفت من هم نعم گفتم
سپس بر دیگر اصحاب رض که در چپ و راستش بودند + آنها را تفریق و تقسیم ساخت و

بدل خواهش زیاده می داشتم ** من التفات کرده گفت یا اخی اگر رسول صلعم در شب ترا

زیاده دادے ** من هم ترا زیاده دادمی - پس تعجب کردم و گفتم ** یا خدا ترا بر خواب

شب گذشته ام اطلاع داده است گفت مؤمن بنور دین نظر می کند گفت صدقت

یا امیر المومنین چنین خواب در شب دیده ام و لذتش از دست شل لذت دست

رسول [illegible]

[illegible] نیابت رسول صحت خلافت خلیفه مقبول دال است ** و در آن

و در روضة الاحباب و ازالة مذکور است که در زمان خلافت

[illegible] و دمشق و شهر کبیر و توابع و لواحق آنها مفتوح شدند ** و چهار

[illegible] چهار هزار کنیسه خراب گردیدند ** و نه صد منبر بر جنوب محاریب

[illegible] معمور کرده شد **

[illegible] یوسف رح در کتاب الخراج از ابو جعفر آورده که چون فتوحات بکثرت

[illegible] بسیار برافزود ** حضرت عمر رض صحابه را فرمود که من می خواهم که

[illegible] عطیه مردمان مقرر کنم ** و باقی را جمع نمایم ** گفتند ** هرچه مناسب

[illegible] رسد که تو از جانب خدا توفیق داده شدی ** پس حضرت عبد الرحمن

[illegible] کرد ابتدا از تقرر مشاهره از جانب خود کن گفت واالله هرگز چنین

[illegible] بنو هاشم که قرابت رسول صلعم است شروع می کنم الغرض حسب

[illegible] الاقرب هرکس را وظیفه مقرر ساخت چنانچه ازان جمله حضرت عباس رض دوازده

هزار و حضرت عائشه صدیقه را دوازده هزار و دیگر ازواج النبی صلعم را ده ده هزار و اهل بدر

پنج پنج هزار و انصار چهار چهار هزار و مهاجران نیز چهار چهار هزار و باقی حسب مراتب و درجه

شش یا پنج یا چهار یا سه یا دو هزار و غیر ذلک یافتند و خود را بقول ش وَمَا أَنَا

فِيهِ إِلَّا كَأَحَدِكُمْ بر کسے تفضیل نداد بلکه پسرش عبد الله ابن عمر رض الله را سه هزار

و پسر حضرت زید اسامه را چهار هزار و پسر حضرت علی حسنین پنج پنج هزار داد - وغیر ذالک بسیار عزبهادران مذکور است قابل دید است باید دید - قصه کوتاه حضرت عمر رض حسب استدعاے خود قَالَ اَللّٰهُمَّ كَبُرَتْ سِنِّيْ وَضَعُفَتْ قُوَّتِيْ وَ انْتَشَرَتْ رَعِيَّتِيْ فَاقْبِضْنِيْ اِلَيْكَ - الخ اخرجه الحاكم - وقال اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِيْ شَهَادَةً فِيْ سَبِيْلِكَ وَاجْعَلْ مَوْتِيْ فِيْ بَلَدِ رَسُوْلِكَ سمعه البخاری وبقول کعب الاحبار لعمر نجدك في التوراة الخ منية المفتي الخ کذا فی الخلفاء وغیره بعمر شصت و سه سال هذا ما بسط فی اوائل اصیا شش یا بعمر شصت و یک یا بعمر شصت رحمه الواقدی بود ابو المنصر بن عرب بیست وششم شهر ذی الحجه ۲۳ سنه بیست وسوم هجری بخنجر ابولولو مجوس المسماة بجواهر گشت وبعد وصیت ونصیحت امر خلافت را درمیان شش کس علی ما روی عنهم طلحه وسعد وعبد الرحمن بن عوف رض درگذشت وبروز شنبه که قال سه بود بنداے یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی الی ربك اه لبی النعمان واز دار فانی بدار باقی برفت * قطعه تاریخش * شنبه وغره مج الامة که عمر رض نقل ازین جهان فرمود * بسکه در عدل سعی وکد بود * حلتش هم ساک سلکا

مدل الله جي

اعنی عام

سبب موت حضرت عمر رض

علت خنجر زنی وکیفیت خلافت شوری اینست که ابولولو نامی مجوسی غلامی صناع بود نقاش وحداد ونجار نزد مغیره بود * حضرت عمر رض ارقام فرمود * که وی را بمدینه منوره ارسال کند * تا صناعت ساعت * منفعت عامه از او حاصل گردد * مغیره براو فی روز چهار درهم یا فی ماه صد درهم مقرر ساخته از کوفه فرستاد * ابولولو بوقت ملاقات بحضرت عمر رض شکایت ثقالت اجرش از مغیره [illegible] بنهاد * حضرت

فاروق رض تخفیف اجرتش را بدل داشته لیکن بظاهر زجرش فرمود که شکایت
آقا می نمود ابولولو ازان خشمناک گشت حتی که قتل عمر رض بدل کرده بیرون
برفت خنجرے مسموم دو سره بگرفت چون چندی از روز بگذشت [illegible] روزے
حضرت عمر رض او را طلبید چرا سب گفته خود شرط رحایے برایے من نساخت
[illegible] بید گفت این برایا آسیائی کنم تا قیامت مردمان بآن آسیا سخنها
[illegible] سازند حضرت عمر رض زجرش را فهمید دختر [illegible] بالاصحابش
[illegible] روزے بنماز فجر از گوشه مسجد برآمد ولصف مقابل حضرت
[illegible] چون حضرت عمر رض بعد استقامت صفوف تکبیر نماز فرمود
[illegible] آتش را بجراحت مجروح نمود وازقیام بانداخت و مع حضرت
[illegible] سیزده کس را مطعون ساخت وشش و هفت کس مردند باقیان
[illegible] سلامت بردند چون شخصے برا و گلیمی انداخت او خود را هلاک ساخت
[illegible] نار جهنم خالدین فیها ابدا و حضرت عبد الرحمن بن عوف رض
[illegible] بود بحکم فاروق رض بتخفیف تمام ادای نماز نمود و حضرت عمر رض
[illegible] آوردند و نبیذ و شیر نوشانیدند بالکل از زخم بیرون شدند مردمان
[illegible] و تعزیتش مشغول گشتند چنان بودے و چنین کردے گفتند بهم استدعا
[illegible] کردند عمر امر خلافت را در میان علی و عثمان و زبیر و طلحه و عبد الرحمن
بن عوف رضی الله عنهم دایر نمود کما ذکره وتعاشش صهیب را امر فرمود که
تا تعیین خلیفه نماز گزارد و تا سه روز برای شورای خلافت تاجیل کنند اگر
اندران سه روز یکی از شش خلیفه متعین نگردد همه را بقتل رسانند و عبد الله
بن عمر رض بسبب عدم حقیقت خلافت بمشوره شامل گرداند بعد ازان از حضرت
ابن عباس پرسید که مرا که بقتل رسانید گفت ابولولو مجوسی گفت الحمد لله

تعاد بیعت مسلم نگردید بعد ازان از حضرت عایشه صدیقه اجازت دفن بجانب قبر

رسول الله خواستند ازانجانب بعزت تمام و الطف بالاکرام منظور گردید و بعد

ازان جمیع اصحاب کبار و یاران اخیار متوجه گشته و نصیحت کنند و در حق

مهاجرین و انصار و اهل امصار و اعراب و جمیع مومنین و مسلمین و صیت نمود

وصیت بذمه اهل ذمه الرسول ساخته جان بحق تسلیم فرموده لتیفه سمع

الیه راجعون پس حسب وصیت تعقیب قبر حضرت ابو بکر صدیق داخر منیة المفتی

بود و برای شوری مجتمع گشتند از انجمله حضرت عبد الرحمن بابسط فی اوائل الاصیا

که کار شما مهم اخت ما بایه نمود حضرت زبیر رض گفت من کار را الوالنصر بن عرب

طلحه رض گفت که من امر را بعثمان رض سپردم حضرت سعد گفت که کار را المسماة بجواهر

سپردم غرض این سه کس خود را از دعوای خلافت خالی ساختند و هر یکی روی عنهم

بخلاف دیگری پرداختند حضرت عبد الرحمن رض گفت که من خواهش ندارم قال

علی و عثمان گفت که هر که از شما خود را ازین امر بری سازد بیعتش کنم هر دو النعمان

اما بجواب سوال عبد الرحمن رض انجعلوه الی لعمر گفتند پس دست علی گرفته الامة

و توصیفش کرده گفت که اگر ترا امیر گردانم آیا بوجه احسن عدالت نمائی و دسلکا

امیر گردانم آیا اطاعت و سماعت کنی گفت بلی بعد ازان دست دیگر الله الحج

را بیان ساخته مثل اول عیان کرده باز دست علی گرفته گفت که ترا بر عن عامر

رسول بیعت می کنم بجوابش کلمه امنا و سلمنا فرمود و بر سیرت شیخین نیز بیعت می سازم

بجوابش کلمه حتی الوسع را اظهار نمود حضرت عبد الرحمن دست خود را از علی رض بر داشت

و دست عثمان گرفته همچنان بیان ساخت حضرت عثمان در هر امر آمنا و سلمنا گفته مقرر

گردید پس امر خلافت باو رسید بعد ازان حضرت علی و دیگران بیعتش کردند

و مردمان ازین شوری محفوظ گشتند ف در زمان حضرت عمر رض

بزرگان زیرین فوت یافتند - عتبه بن غزوان والعلاء بن الحضرمی - وقیس بن ابی ... وابو قحافه والد الصدیق رضا - سعد بن عباده - وسهیل بن عمرو - وابن ام مکتوم المؤذن وعیاش بن ابی ربیعه - وعبد الرحمن اخو زبیر بن العوام - وقیس بن ابی صعصعه احد من جمع القرآن - ونوفل بن الحارث بن عبد المطلب واخوه ابوسفیان وماریه ام ابراهیم ... عبیده بن الجراح - معاذ بن الجبل ویزید بن ابی سفیان وشرحبیل بن حسنه ... والوجندل بن سهیل - وابو مالک الاشعری - وصفوان بن المعطل ... المؤذن - واسید بن الحضیر - والبراء بن مالک انصاری - وزینب ... بن غنم - وابو الهیثم بن التیهان - وخالد بن الولید - والجارود ... - والنعمان بن مقرن - وقتاده بن النعمان - والاقرع بن حابس ... - وعویم بن ساعده - وغیلان الثقفی - وابو محجن الثقفی - ودیگر جمع

از صحابه رضا

... ششم در خلافت حضرت عثمان ذی النورین رضا

... مذکوراست که حضرت عثمان بن عفان رضا سنه ششم فیل متولد شد + ... عمر رضا باقبالش اسلام آورد وبعد سه روز دفن حضرت عمر رضا سوم محرم الحرام ... چهارم هجری بالشوری خلیفه گردید + وری وغیره که بعد حضرت عمر رضا باز ... رسید + باز مفتوح گردانید + ودران سال مغیره را از کوفه معزول نمود + بجائش سعد بن ابی وقاص را بحال فرمود + وسنه ۲۵ بست وپنجم سعد را نیز از کوفه معزول کرد + ولید بن عقبه بن ابی معیط صحابی را برادر اخیافی حضرت عثمان بود + بجائش بحال نمود + وسنه ۲۶ بست وششم مسجد حرام را وسیع کرد + اماکن کثیره را شاملش نمود + ودران سال سابور را فتح ساخته + وسنه بست وهفتم حضرت معاویه رضا با ... مرگید + وارجان ودارابجرد مفتوح گردید + ودران سال

عمرو بن العاص را از مصر معزول ساخته بجایش عبد الله بن ابی سرح را عامل کرده و عبد الله با اهل افریقیه بجنگید حتی که صحرا و بیدا را مفتوح گردانید و از مال غنیمت افریقیه هر هر کس را بمقدار سه سه هزار دینار رسید و باز اندلس مفتوح گردید و در سنه ۲۹ اصطخر و فسا و غیر ذلک بدست مسلمانان رسید و ... مسجد منوره را بسنگهای منقوشه بنا کرده وسیع ساخته و در سنه ... طوس و سرخس و مرو و بیهق و اکثر بلاد خراسان مفتوح گردید

۲۹

سبب قتل حضرت عثمان رضی الله عنه و موجبات آن

اینکه بقول زهری و صاحب خلفاء راشدین و ازالة و غیرها چون بر سر ریاست خلافت جلوس فرمود اکثر آنرا این امر نکرده بودند بمقتضیات السنانی حضرات عبد الله بن مسعود و ابی ذر و عمار بن یاسر را با حضرت عثمان رض سو بود بنابران بدل بنو هذیل و بنو زهره بخاطر ... و بدل بنو غفار و احلاف آن بخاطر ابوذر و بدل بنو مخزوم بخاطر عمار بن یاسر بغاوت فزوده و عداوت ورزیدند و بنا بر علیه حضرت ذی النورین رضی ... با آخر شش سال خلافت در ایالت و امارت هوشیاری کار ننمود یعنی خود بنو امیه و بنو عم را برایالت سرفراز فرمود

مصرع

با کس که بیش تو معذور نیست | چو دا بینی از مصلحت دور نیست

لهذا هر کس از صحابی رض بر او ناراض گردید و آتشیانه دل دیگران طائر عداوت و بغض بپرید لاجرم بوقت مقتلش از یاران خذلان پدید گردید اما در ایالت مصر عبد الله بن ابی سرح را بجای عمرو بن العاص مقرر نمودن ... بود که فتح کل افریقیه بدستش رو نمود و عمرو بن العاص بجنگ افریقیه ... ... در این جنگ

(حاشیه:) داخر منیة المفتی بالبسط فی اوائل الضیاء لابو المنصور بن عرب المسماة بجواهر روی عنهم قال ... النعمان تاج الائمة سلک مدارج ... ابن عامر ... الله

عبداللہ بن ابی سرح صاحب قلب + و عبداللہ بن عمر رض بر میمنہ و عبداللہ بن الزبیر رض
بر میسرہ و عبداللہ بن العاص بر مقدمہ و عبداللہ بن نافع بن حصین و عبداللہ بن نافع
بن عبد القیس مقرر بود ند + این جنگ را عبادلہ نامند + الغرض بعد چند روز
[illegible] جدال عدید + ابن الزبیر رض امیر مرد اسمی جرجیر برید + افریقہ مفتوح
[illegible] ذہب نقد + و ابن ابی سرح دختر جرجیر مع صد ہزار دینار زر سرخ
[illegible] رسید + اما چون عبداللہ بن ابی سرح را ایالت مصر تا عبور
[illegible] ریاست در ریاست کل افریقہ بدستش رسید + دعوای
[illegible] پس ہر امر کہ حضرت عثمان رض بشکایت مردان [illegible]
[illegible] رہ پارہ می نمود + و حال فرمانرا قتل می ساخت و گویا الفارہ
[illegible] خت + این ہمہ فتنہ انگیزی باشارہ مروان بن الحکم (کہ حضرت رسالت
[illegible] را باعث جاثمتش شہر بدر فرمودہ بود + حالا بمشیت ایزدی بوزارت
[illegible] عثمان رض در رسید) بر افزود + و حراہیا ر ولنود + حتی کہ اکثران از کربت
[illegible] اسیر او عزیمت گرفتند + ازانجملہ ہفت صد مصریان بدار الخلافہ تا لہ کنان آمدند +
[illegible] ابن ابی سرح پیش حضرت عائشہ رض در نبش ساختند + حضرت صدیقہ موصوف
[illegible] حالش بزجر و توبیخ کار فرمود + پس حضرت عثمان رض حسب مشورہ اصحاب
[illegible] زان اخیار و برضای مصریان ناخوش رفتار ایالت مصر بمحمد بن ابوبکر رض
تفویض نمود + و بمعزولی ابن ابی سرح حکم فرمود + و فرمانش بدست محمد موصوف
بداد + و او را مع چند مہاجر و انصار - و مصریان عداوت شعار بمصر فرستاد +
چون بہ عبور محمد ممدوح سہ روز مرور گردید + ناگاہ سوارے سیاہ فام بر مرکب
تیز گام - مثل گریختن یا طلب حریف کنان از پیش در رسید + شخصے از لازمان
محمد او را ندا [illegible] کہ تو کیستی + از کجا می آئی + کجا میروی + لعدلیت [illegible]

که رسول امیرالمؤمنین عثمانم + وفرمانش بدارم + بعامل مصری روم + گفت که عامل
مصر محمد در ینجا موجود است - ثم و بها چون این سخن بشنید (فی الفور مراد من این بیت
گفتند) مرکبش بپهانید + خبرش بمحمد رسید + سواران را درپیش دوانید + تا بگیر آوردند
استفسار حالش کردند + او را متزلزل القول یافتند + تفتیشش کرده جیبها و
خنک مطهره الی دیدند + چون آنرا شکستند + اندرونش کتاب بخلیفه سمع
انصار را کشادند + ناگاه دیدند + که حضرت عثمان رض باین ابا داخرمنیة المفتی
می نویسد + که هرچند محمد بن ابی بکر رض مع فرمان معزولیت تا بسط فی اوائل الضیا
خود را معزول مشمار + بدل اطمینان بدار + والشائر الجبله و نا ابوالمنصر بن حرب
رخذار بیار + و متظلمین را آمدن مده با حبس بدار + چون تیغ المسماة بجواهر
آنرا بحضار انصار ملفوف کرده باز مختوم ساختند + بدست معتبرے ردی عنهم
وغضبناک مراجعت کردند + واز حضرت عایشه صدیقه و علی و زبیر قال ۵
مستغیث شدند + و پوست کنده خبر دادند + و مکتوب الیه را حواله کردی النعمان
کشتند + و در شان ذی النورین رض قیل وقال بسیار گفتن گرفتند + و بنوج الامة
بنو زهره و بنو مخزوم و بنو غفار و فرصت را غنیمت شمردند + و با مصریان سلکا
دیکشش مجاه موصوف بنو تمیم نیز شامل شدند + و مکان حضرت عثمان محاصره الاحی
نمودند + چون حضرت علی این را دید + طلحه و زبیر و سعد و عمار و غیرهم را بدر اعن عام
خبرش رسانید + و خود مع غلام و خط و شتر نزد عثمان رسید + واز وی پرسید الله
که این غلام غلام تست گفت بلے باز پرسید + این ناقه ناقه تست گفت بلے باز
پرسید + این خاتم خاتم تست گفت بلے باز پرسید + این کتابت کیست + و
مضمونش چیست + گفت سوگند بخدا من نمی دانم + اما کتابتش کتابت مروان است +
می شناسم + تصدیق قولش کردند + اخراج مروان را سوگند ... منکرش

یافتند + همه غضبناک شدند + هر صحابی بخانه رفتند + محاصرین فرصت را غنیمت
شماروند + باران تیر بر مکان عثمان رض باریدن گرفتند + چون حضرت علی رض معلوم
کرد که محاصرین قتل عثمان رض مراد دارند + پسران خود حسن و حسین رضی الله عنهما را
مسلح بر در عثمان رض برای محافظتش قیام گردانید + علی هذا القیاس طلحه و
[illegible] هر صحابی پسران خود را به محافظت نمانید + چون حضرت عثمان رض
[illegible] دید + تا در رسید + پرسید + که در شما علی هست گفتند نیست
[illegible] گفتند + نیست ساعتی خاموش گردید + باز پرسید + کسی
[illegible] تشنگیم لعلی رساند + تا علی دفع تشنگیم سازد + الغرض خبر
[illegible] حضرت علی رض بصد جنگ و جدل مشکیزه از آب رسانید + درین
[illegible] تیرهای باران حضرت حسن و محمد بن طلحه و قنبر غلام علی رض خون آلود
[illegible] محمد و ملازمانش این حرکت دیده از بنی هاشم ترسیدند + پس محمد دست
[illegible] مصریان بگرفت + مع هر دو از بالای دیوار انصاری بر عثمان رض برفت
[illegible] پسران و لواحقانش بر سقف خانه رفته بودند + و حال محاصرین را مشاهده میکردند
[illegible] رفته دید که عثمان بر تلاوت قرآن نشست + دفعهٔ ریش مبارکش
[illegible] حضرت عثمان گفت + اگر پدرت حرکت دیدی + بدت گفتی + محمد
[illegible] باز گرفت + مخجل گشت + مصریان آمده قتلش کردند + و از جامی و لوح
ریزان خروج نمودند + زوجه اش بانگ گریه برداشت + کلمه قتل العثمان را
بر زبان ظاهر ساخت + هر کس دویدند + حضرت عثمان را مقتول دیدند + استرجع خواندند
حضرت علی رض پسرانش را طمانچه زد + دیگر پسران را ملامت کرد + خشمناک برآمد + و بمنزل
مرد علی عزیز [illegible] بیعتش دویدند باعث عدم بدریت باز یافتند + باز بدریان آمده
بیعت کردند + [illegible] زندانش گرفتند + الغرض حضرت عثمان رض دوازده سال

بخوبی ملاقات وزیارت نصیب گشته + الغرض بهر تقدیر اکثر صحابی رضوان را
صحبت یافته + وازایشان برکت گرفته + وطریقه نماز وغیره بخوبی ازایشان
بچشم خود دیده اخذ کرده + وازانان روایتها نموده + بنابران امام زمره
تابعین داخل گشته + وکسے دیگر از ائمه را بچنین شرافت ودرجه ورتبه
ترتب حاصل نشده + کما فی درالمختار وصحّ ان اباحنیفه سمع
الحدیث من سبعة من الصّحابة کما بسط فی اواخر منیة المفتی
وادرك لسبقه بالسّن نحو عشرین صحابیا کما بسط فی اوائل الضیاء
وقد ذکر الامام العلامة شمس الدین محمّد ابوالنصر بن عرب
شاه الانصاری الحنفی فی منظومه الالفیة المسماة بجواهر
العقائد ودُرر القلائد ثمانیة من الصّحابة ممّن روی عنهم
الامام الاعظم ابوحنیفه رح وعلیهم اجمعین حیث قال ؏

معتقداً مذهب عظیم الشان ... ابی حنیفة الفتی النّعمان
التّابعی سابق الائمة ... بالعلم والدّین سراج الامّة
جمعاً من اصحاب النّبی ادرکا ... اثرهم قد اقتفی وسلکا
طریقة واضحة المنهاج ... سالمة من الضلال الداجی
وقد روی عن انس وجابر ... وابن ابی اوفی کذا عن عامر
اعنی ابا الطفیل ذا ابن واثله ... وابن انیس الفتی وواثله
عن ابن جزء قد روی الامر ... وبنت عجرد هی التمام

الغرض روایت کردن امام اخیار - از اصحاب کبار بدلائل بینات
وبراهین بیشمار - باتفاق محدثین ابرار - ومورخین اخبار - ثابت
وبتحقیق چه دران شکے وریبے نیست + ابو [illegible] از شمار

لهذا مولانا جلال الدین سیوطی رح در تبییض الصحیفه آورده که امام
ابو معشر شافعی دفتری در باب روایات کردن ابوحنیفه رح از صحابه
تالیف کرده، حتا که قال ابوحنیفه رح رؤیت والم گفته + و
بالتفصیل ذکر هر صحابی رض نموده + و ابن حجر بر صحتش علت نوشته +
که امام صاحب بکوفه بسنه هشتاد تولد شده، و در آنوقت حضرت عبدالله
بن اوفی در کوفه موجود بود، و در بصره انس بن مالک وغیرهما بسیار اصحاب ابرار
در امصار و دیار در حیات موجود بودند + و ابن سعد بسند قوی گفته، که امام صاحب
حضرت انس رض وغیره را بنظر خود دیده، بدرجه تابعین منسوب گشته، و این امر کسی از ائمه
هم معاصرین امام صاحب نصیب نگشته، نه امام اوزاعی شامی را، نه امام حماد بصری
نه امام ثوری کوفی را، نه امام مالک مدنی را، نه امام مسلم بن خالد مکی را، نه لیث بن
سعد مصری را نصیب شده + هکذا فی الطحطاوی ورد المحتار و
مدینه العلوم و مسند الامام للخوارزمی وغیرهم رح و نیز از
عبارت تاریخ الخلفاء مولانا امام جلال الدین سیوطی رح معلوم خواهد شد
که چون خلیفه عبدالله بن زبیر رض بسنه ۷۳ هفتاد و سه بتوسط حجاج ابن یوسف
شهید گشته + عبدالملک بن مروان بر خلافت مستقل شده + بسنه ۸۶
هشتاد و شش فوت شد + و امام صاحب در آنوقت بروایت مخبر الواصلین
و طحطاوی شانزده ساله و بروایت غیر مشهور بیست و پنج ساله و بروایت
مشهور شش ساله بود، بنابران از اکثر صحابی رض زیارت و ملاقات حاصل
نمود + که دران زمان حضرات ابن عمر رض و اسماء بنت الصدیق رض و
ابوسعید بن المعلی و ابوسعید الخدری - و سلمة بن الاکوع - و جابر بن
عبدالله [illegible] - و ابو ادریس الخولانی - و شریح القاضی

وابان بن عثمان رض ومحمد بن الحنیفه - وابوعبیده بن عبداللہ بن مسعود رض
وغیرہم ذی حیات موجود بودند چنانچه در تبصره سیزدہم مقصد اول
نوشته شده است درانجا باید دید وبعده بایام خلافت ولید بن عبدالملک
تا سنه نود وشش مقدام بن معدی کرب - وعبداللہ بن بسر المازنی
وعبداللہ بن اوفی - وابوالعالیه وجابر بن یزید - وانس بن مالک
وسہل بن سعد - والسائب بن یزید - والسائب بن خلاد - وحبیب بن
عبداللہ بن زبیر رض وبلال بن ابی الدرداء - وسعید بن المسیب - و
ابوسلمه بن عبدالرحمان - وابوبکر بن عبدالرحمان - وغیرہم که در تبصره
چہاردہم مقصد مذکور نگارش یافته است موجود بودند - وامام صاحب
درانوقت بست وشش ساله یا شانزده ساله بود - بازبا خارجه بن زید
بن ثابت رض که بوقت خلافت عمر بن عبدالعزیز فوت شد - بازبا ابوبرده
بن ابی موسی الاشعری رض که بخلافت یزید بن عبدالملک سنه یکصد وچہار
فوت شد - بازبا اسلم بن عبداللہ بن عمر رض وباقاسم بن محمد بن ابوبکر صدیق رض
وبا ابوطفیل عامری واثله اخرالصحابی رض که تا خلافت ہشام بن عبدالملک
موجود بودند بخوبی ملاقات نمود - اگر در تبصرہای دوازدہم وسیزدہم
وچہاردہم وپانزدہم وشانزدہم وہفتدہم وہجدہم نظر کنند - بخوبی تابعیت
امام صاحب را دریافتن توانند - ونیز تابعی شدن امام صاحب از قول
امام شعبی رح که استاد ومعصر امام بود - لیکن رد نموده عن شعبی رح
ادرکت سبعین بدریا کلهم قالوا لایقرأ خلف الامام کما
فی الکرمانی ایضاً نقل عنه فی الطحاوی - یعنی امام شعبی رح
با بدریان ملاقات میداشت - وچه امام صاحب از وی نفرت

میدانست (والعیاذ باللہ) کہ ملاقات نکرد، وآنرا شرافت نہ شمرد، اگر
گویند کہ لفظ سبعین مبالغہ ہست، گوییم تاہم مانع حجتم نیست، کہ از نصف
ثلثش کم نخواہد شد، امّا بعض متعصبین کہ برامامت امام الائمہ امام
اعظم رح حسد بردند، اینہارا متہم بموضوعات ساختند، حتاکہ تاریخ
فوت صحابی رض راکہ امام صاحب ازایشان روایت نمود تغیر وتبدیل
کردہ قبل تولد امام یا قدرے پیش تولد امام نوشتہ داشتہ اند
تا مردمان را وحشت درزرد، وآن دلیل بر تابعیت امام صاحب شدن
نتواند، اما مضمون المثبت مقدم علی النافی بکذا فی الشامی دلیل
است کافی، واگر وہبیان غیر مقلدان بر روایات ہمین متعصبان تقلید
کردہ تابعیت امام صاحب را منع نمایند، وتکذیبش سازند، برا قوال
ایشان تف باید زد کہ ایشان خود تقلید ائمہ صالحین را حرام گویند،
باز جماعت متعصبین معاندین را تقلید میکنند، الا انہم ہم المفسدون
بنا بران در رد المختار ولا شک ان ابا حنیفہ کان لہ حساد
کثیرون مذکور ہست، ونیز بمضمون ضرب المثل اہل البیت ادری
بمافیہ من غیارہم اقوال اصحاب امام ابو حنیفہ رح در تابعیت سند
قوی خواہد شد بہ نسبت غیر، اگر گوئی کہ غیر مقلدان از اقوال امام نووی
وابن حجر عسقلانی وامام یافعی وامام سخاوی وابن خلکان وابن طاہر
وغیرہم عدم تابعیت را حجت گرفتند، گوییم کہ ہرگز چنین نیست، بلکہ خطا
فی الفہم ہست، زیرا کہ ایشان با خذ روایت اختلاف کردہ اند، کہ بابحث
تا ایفات متعصبین مجبور ومعذور شدند، نہ در رؤیت صحابہ کلام ساختہ اند
پس [illegible] نیز نزد فضلاے معتبر نیست حتاکہ با قوال اختلافات علماے

مخالفین نیز تابعیت امام ثابت شد . ۵ عدد و شود سبب خیر گر خدا خواهد
پس بالاتفاق از اقوال امام نووی و امام سمعانی و امام یافعی و امام حافظ
ذہبی و امام حافظ ابوبکر خطیب و حافظ ابن حجر عسقلانی و علامہ سخاوی
و علامہ ابن حجر مکی و علامہ بن محمد طاہر صاحب مجمع البحار و شیخ الاسلام ابو محمد
بن احمد عینی صاحب عمدۃ القاری شرح البخاری و شیخ عبدالحق دہلوی
و ملا علی قاری وغیرہم تابعیت امام متحقق گشت . — واگر این ہمہ دلائل
نقلیہ را طرح ہم بدہیم . تاہم بدلائل عقلیہ تابتش کردن توانم . زیرا کہ
مسلم است کہ بوقت رحلت رسول صلعم چند لاکھ صحابی موجود بودند . ہمہ دفعۃً
قبل سنہ ہفتاد و ہشتاد فوتیدن عقلاً و عرفاً و عادۃً خیلے بعید . لیکہ قول
بلیہ بینا . بلکہ وجود اکثر صحابی رض ضرور شاید . کما تر کہ اعمار اکثر ان
این زمان نیز بر نود و صد زاید آید . چنانچہ تا این زمان نیز اکثر مردمان
معمران در ہوگلی و کلکتہ بعمر ہشتاد و نود و صد و متجاوز از صد ذی حیات
نامیدہ نامیدہ موجود اند . و بعضی عنقریب فوتیدند . یکے از ان دارو غہ
نمر الدین وظیفہ خوار سرکار . دیگرے از ان حج بجا نسند باو وظیفہ خوار
دولتدار . وسومی از ان حاجی بنام راجو بہرائی لبن زاید از صد موجود بودند
و مادر مدرس مدرسہ محسنیہ ہوگلی خواجہ محمد مستقیم مرحوم بسن یک صد و
دہ عنقریب فوتید . و مابین نود و صد ہزار ہا موجودند . و ہزار ہا
فوتیدند . از انجملہ جناب سلطان بن سلطان شاہزادہ بشیر الدین
صاحب مدظلہ المنان و جناب حافظ جمال الدین صاحب امام مسجد
سند ربانی کلکتہ حیاۃ اللہ الواہب . و جناب مولوی ... صاحب
سابق ناظر مدرسہ عالیہ کلکتہ . و جناب مولوی ... سابق

مدرس سوم مدرسه محسنیه هوگلی وظیفه خوار سرکار، وجناب مولوی سید احمد
صاحب وظیفه خوار - دانشیان چندر بابو پروفسر هوگلی کالج وظیفه خوار
وغیرهم وخود بیرنا بالغ مولوی سید نذیر حسین سرگروه لامذهبیان هم جز
واز عنقریب نویسندگان مولانا مولوی محمد اکبر شاه مرحوم اول مدرس مدرسه
محسنیه هوگلی ومولانا مولوی سید کرامت علی جونپوری - وسید کرامت
متولی امام باڑه هوگلی ومولانا مولوی روح الامین مرحوم وقاضی عبد الباری
مرحوم ومنصف مولوی محمد اعلم مرحوم وسابق مدرس دوم هوگلی مولوی اشرف حسین
مرحوم وقاضی قنبر علی مرحوم . وغیرهم ، وبفضله تعالی تاهنوز جدۂ فاسدۂ
مادر فرزندانم یعنی زوجه مدرس بزرگ مدرسه محسنیه مولانا مولوی محمد اکبر شاه
مرحوم نبیره ام را یعنی نبیرۂ نبیره اش بکنارش گرفته پرورش وپرداخت
میکند ، ونماز را مع تعدیل ارکان ادا میسازد ، بعمر نود وسه رسیده هنوز در حس
وحرکت خلل نگردید ، ای غیر مقلدان اگر برین اقوالم هم اعتماد ندارید ،
متعصب چیزی دیگر گویید ، در کتب تواریخ سیر نمایید ، بچشم عبرت نظر
بکنید ، دران اکثر معمران دستان را بیابید ، چنانچه از مخبر الواصلین
اشعار حضرات شیخ سعدی رح وشیخ فرید الدین عطار رح وشیخ احمد مغربی رح
وشیخ عبد الحق دهلوی رح قدس اسرارهم معلوم میشود ، که از تاریخ هر یکی
ظاهر گردد . تاریخ رحلت شیخ فرید الدین عطار قدس سره
ومقدار عمرش شیخ عطار حق فرید الدین + آفتاب سپهر دانش ودین
عمر او یکصد وچهارده سال + بود از لطف ایزد متعال + سال ترحیل
ان مه دو در الدین قبلۂ اهل جنت است بدان + تاریخ رحلت حضرت
شیخ [illegible] سره وعمرش شیخ سعدی که عارف حق بود

یازواں وجود مطلق بود + یکصد و بست سال عمرش بود + کازمان رحلت
ازجهان نفرمود + چون زخاصان حق تعالی بود + خاص تاریخ او
عالم فرمود + تاریخ رحلت شیخ احمد مغربی قدس سره و عمرش

شیخ احمد که مغربی بوده — صاحب علم موهبی بوده
عارف ذات حق تعالی بود — بصفات کمال والا بود
قطب حق بود عمر او ازحق — عاد قطب الله شد به نیک نسق
گفت تاریخ نقل او رضوان — جای احمد بهشت جاویدان

تاریخ رحلت شیخ عبدالحق دهلوی رح مع تعداد عمرش

فاضل هند شیخ عبدالحق — حامی شرع و دین به نیک نسق
عمر او بود یکصد و ده سال — کازمان شد ازین سرای ملال
سال نقلش خرد عیان و نهفت — بخلائق بهشت مرقد گفت

وحضرت واثله بن الاسقع صحابی رض بعمر یکصد و پنج فوت شد + کذافی التقریب
وحضرت سلمان فارسی رض بعمر سه صد و شصت[۳۶۰] یا دو صد و پنجاه[۲۵۰] از دنیا
منتقل گردید + کذافی المدارج وغیره ، این گویا مشت نمونه خروار است
است + ورنه در تواریخ معمران بسیار ند تعداد ایشان کم نیست لیس
ای برادران چون این همه را بخوبی دریافتید + هرگز هر آئینه بقول غوغو
کنان سوقیان بتابعیت امام الائمه امام اعظم ابوحنیفه رح شک و شبه
بدل ندارید + باز اگر بطرب بی حیائی همان اعتراض پیش آرد
و گوید که خیر هرچه گوئی گو اما در باب تابعیت امام صاحب بعضی علما ر
خلاف هم کرده اند + و غیر مقلدان آنرا حجت خود گرفته اند +
گوئیم بارے جوابش داده ام باز [illegible] مگر بگوئیم

که صورت اختلاف از سه حال خالی نباشد، یکی آنکه طائفهٔ عظیم و جماعت کثیره برانند که امام تابعی است که اکثر صحابی رضی الله عنهم را دیده
و از زبان آنان احادیث شنیده، بنا بران از روایت بطهور رسیده
کما دلیله سیجیء. دوم آنکه طائفهٔ قلیل متعصب برعکس اول برانند
یعنی گویند که امام نه صحابی را دید، نه از ایشان حدیثی شنیده، اما این
طائفه ازو، نه کس نزد منخواهد گردید، سوم آنکه طائفه برانند که امام صحابی را
دید، اما صورت روایت ازو ظاهر نگردید، هرچند این طائفه از طائفه
دوم قدرے کثیر است، اما بمقابلهٔ اول طائفهٔ مثبتین تابعیت خیلی قلیل
است بل لاشئ و حقیر، پس بقاعده للاکثر حکم الکل حکم اکثر ترجیح یافت، و نیز
قاعدهٔ الشاذ کالمعدوم حکم قلیل را مثل شاذ معدوم ساخت، و هم بقاعدهٔ
المثبت مقدم علی النافی دلیل مثبتین بر نافین منکرین مقدم است چنانچه
این معنی از حدیث البینة علی المدعی و الیمین علی من انکر کذا فی
المشکوة وغیرها استنباط میشود که بینهٔ منکر بمقابلهٔ بینهٔ مثبت مقبول شرعی
نیست، که بر منکر بغیر یمین بینه آوردن امر غیر مشروع است، پس بمقابله
مثبتین تابعیت منکرینش را بینه بر نفی تابعیت آوردن امر غیر مشروع است
و امر غیر مشروع معمول به نیست، پس اقوال منکرین هم معمول به نیست،
و ما ورای ذلک شهادت معاندین منکرین بر عدم تابعیت امام الائمه مجتهدین
شهادت علی النفی است، و شهادت علی النفی غیر معقول و هرچه غیر معقول
است غیر مقبول است، پس شهادت منکرین مخذول و غیر مقبول است،
و علاوه برین منکرین تابعیت امام معاندین امام اند و قول معاند
سند [illegible] ایشان هم سند نباشد، فهذا که این تقریر دربیان

شیر پنیت خوب بسیار مرغوب الاسود والافضلیه - در فریب بران غیبت که
انانیت کلیشه بین حدیث کل مولود یولد علی الفطرة فابواه
یهودانه او ینصرانه او یمجسانه کل بسر زندان نشست و خاست
و حرکات و سکنات مادر و پدر اخذ کنند، و حسب دستور انسان تربیت یابند
و مطابق تعلیم ایشان متعلم شوند، و مادر و پدر حسب دستور نقل الناس اهل
شهر کار کنند، و اهل شهر حسب فرمان خلیفه زمان کار بنا سازند، و
خلیفه برای اجرای احکام شرعی و ارکان نبوی کمر بستند، که کار خلافت آیین
باشد، پس امام ابوحنیفه رح نیز نشست و برخاست و حرکات و سکنات
و احکام دین و ارکان شرع متین از پدرش ثابت و از مثل پدرش
و دیگر صحابی رض که دران وقت موجود بودند اخذ نمود، و پدرش و مثل
پدرش حسب دستور صحابی رض و دیگر علمای تابعین شهر کوفه احکام
اسلام ادا می نمودند، و علمای اهل کوفه حسب فرمان خلیفه زمان حضرت
عبد الله بن زبیر رض (که خاله زاده حضرت ام المومنین عائشه رض و اول
مولود بعثت و خون نفس نوشیده و تحنک کرده رسول صلعم بود،
و بسنه هفتاد و سه حجاج یوسف او را شهید نمود،) کار ها میکردند، که
تابع فرمان خلیفه بودند، و نیز پدرش احکام دین را از ام المومنین
حضرت ام سلمه رض (که بسنه شصت و دو فوت شد) و از ام المومنین حضرت
میمونه رض (که بسنه شصت و سه یا شصت فوت شد) و از اکثر صحابی رض (که از
وقت خلافت حضرت علی کرم الله وجهه تا آخر عمر پدرش بودند) دیده و
دانسته و شنیده و تعلیم یافته پس خود ابوحنیفه، و امام حماد
از انها متعلم بود، پس امام صاحب آنها را که ... اقوال رسول

جلّ جلاله است براو معین دیده ودانسته وشنیده بنابر بینات خود داخل
ف میوده وناموش فقیه نمود، فمن ذالذی یکون مثله فی هذا الباب
ومن یکون رائه اولی منه فی الصواب، خذ هذا ولاتنسوه حالا خلاصه
تقریرم را تحریر نمایم، وپیش شما درپیش سازیم، بگوش هوش بشنوید
ودبدل نیوش کنید که هرگاه تابعیت امام اعظم رح بظهور رسید، ودهرکس
آنرا مدلّش محقق گردانید، پس تقلید امام هر او دواجب گردید، که تابعی است
بنابران درجه اش از دیگران بدرجه افضلیت رسیده، وتقلید افضل
ازمفضول افضل است، پس تقلید امام تابعی از دیگر مفضولان تبع تابعین
واسفلان افضل است، که چون درمیزان شریعت بمقابله قول تابعی
قول تبع تابعی واسفلش نسنجد، پس بکیل قول امام ملت قول غیرش نگنجد
اگر کسی گوید که ازین تقریر بطلان دیگر مذاهب ثلثه لازم گردد، گویم
نی که از اثبات وجوب افضلیت احد المذاهب بطلان دیگر مذاهب هرگز
لازم نباشد، هذا هو المراد، فتدفع منا الفساد ناظا هر نیست
که هر قدر حال پدر لپسر یا نبیره بداند، همان قدر نبیره نبیره لپسر
هرگز نداند، اگر داند باختلاط رطب ویابس بداند، صحت کلی وتیقن
جلی را بجولی نداند، همچنین نسبت است درمیان امام ابوحنیفه رح وصاحبان
صحاح رح فکیف الاعتماد علی اقوال الصحاح، بمقابلة اقوال
اجل الائمة ذی الصلاح والفلاح، الغرض حالا حال مصاحبت
امام صاحب با صحابی وغیرهم رض و درجه اقر بیتش بر کسی مخفی ومحتجب نماند
حتا که احمق [illegible] این سخن بر زبان نخواهد راند، چون این را بجولی
بجولی [illegible] پیدا امام اعظم کوفی رح را بر خود واجب گردانید

ولازم ومتحتم شمارید، که امام صاحب اعمال و افعال و حرکات و سکنات صحابی
را بچشم خود دیده، و اقوال ایشان را بگوش هوش خویش نیوش کرده
از آنها مسائل استنباط نموده، و از ایشان تعلیم هم یافته، استحکام
ملت، و انتظام ارکان شریعت داده، و دیگران همچون کوران متوسط
عصای مخبران گاه راه شناخته گاه راه نشناخته، متردد آیا نها ده
و غیر مقلدان متبعان ایشان با وجود حدیث لیس الخبر
کالمعاینة شنیده که بود مانند دیده اقوال امام را بر غیر آن
ترجیح ندارند، بلکه بر عکسش پی پرند، پس این امر بجز ضعف عقل
و بعدم استوای بر جمیع نقل، چیزی دیگر متصور نیست، لهذا در استنادات
ایشان خلل، و در امورات ایشان زلل است، که با تباع نابینا اتباع
بینا را ترک کنند، و باعث نابینائی بینا را نابینا و نابینا را بینا دانند
شنیده الله الله چه خوب دلیلی بر دعوی من در میزان امام شعرانی
یافتم، بنابران بعینه عبارتش را شادان و فرحان نقل نمائیم، فعلم
انه یجب علی کل مکلف ان یشکر الله تعالی علی ایجاده مثل الامام
ابی حنیفة رضی الله عنه فی الدنیا لیوسع علی الناس تبعا
لتیسیر الله تعالی و رسوله صلی الله علیه وسلم و جمیع ما سکت
الشرع عنه ولم یتعرض فیه لامر ولا نهی فهو عافیة و
توسعة علی الامة فلیس لاحد ان یحجر علیهم ثم ان وقع من
عالم التحجیر فی مثل ذلک کان علی سبیل التنزه والتورع کما نهی
النبی صلی الله علیه وسلم اهل بیته عن الحریر مع قوله
صلی الله علیه وسلم محله للاناث دون [illegible] اعمام

الشارع على شريعته من بعده فلا اعتراض عليهم فيما سبقوا
لخلق واستنبطوه من الشريعة لاسيما الامام ابو حنيفة
رضی الله عنه فلا ينبغي لاحد الاعتراض عليه لكونه من
جل الائمة واقدمهم تدوينا للمذهب واقربهم سنداً
الى رسول الله صلى الله عليه وسلم وشاهد فعل
اكابر التابعين من الائمة رضی الله عنهم اجمعين وكيف
يليق بامثالنا الاعتراض على امام عظيم اجمع الناس على
جلالته وعلمه وورعه وزهده وعفته وعبادته و
كثرة مراقبته لله عز وجل وخوفه منه طول عمره ما
هذا والله الا عمى في البصيرة لان جميع ما وسع به علينا
انما هو من توسعة الشارع ثم يعتقد عدم تصريح الشريعة
بذلك فهو من باب اجتهاده ونور قلبه وامام عظيم
يوسع علينا باجتهاده مع شدة ورعه واحتياطه في
دينه وشدة احتياجنا الى ما وسع به علينا كيف يسوغ
لمسلم عاقل ان يعترض عليه مع شدة احتياجه هو الى ما
وسع به الامام عليه ليلاً ونهاراً فاعلم ذلك وتامله فانه
نفيس واياك ان تخوض مع الخائضين في اعراض الائمة
بغير علم فتخسر في الدنيا والآخرة فان الامام رضی کان متقيداً
بالكتاب والسنة متبريا من الرأي كما قدمناه ذلك في
عدة مواضع من هذا الكتاب ومن فتش مذاهبه رضی
وجد[illegible] اهب احتياطا في الدين ومن قال غير

ذالك فهو من جملة الجاهلين المتعصبين المنكرين على ائمة
الهدى بفهمه السقيم وحاشى ذالك الامام الاعظم من
مثل ذالك حاشاه بل هو امام عظيم متبع الى انقراض المذاهب
كلها كما اخبرني به بعض اهل الكشف الصحيح واتباعه لن
يزالوا في ازدياد كلما تقارب الزمان وفي تزايد اعتقاد في
اقواله واقوال اتباعه وقد قدمنا قول امامنا الشافعي رض
الله عنه الناس كلهم عيال في الفقه على ابي حنيفة رض و
قد ضرب بعض اتباعه وحبس ليقلد غيره من الائمة فلم
يفعل وما ذالك والله سدى ولا عبرة بكلام بعض المتعصبين
في حق الامام ولا بقولهم انه من جملة اهل الرائي بل كلام من
يطعن في هذا الامام عند المحققين يشبه الهذيانات و
لو ان هذا الذي طعن في الامام كان له قدم في معرفة مآخذ
المجتهدين ودقة استنباطاتهم لقدم الامام ابا حنيفة في
ذالك على غالب المجتهدين الخ انتهى ملخصا كله رض الله عنه الخ
از بركت حديث هو سراج امتي الخ بر آسمان شريعت وسماء طريقت
آفتاب افضليت وتابعيت امام اعظم رح چنان طلوع گشته كه از تابانی
ودرخشندگی شعاعش روشنی فضیلت باقی ائمه مثل نجوم مخفی شده +
باز امام ابو یوسف رح مستنیر داو فضای مشتری براو + وامام محمد رح
خدمت عطارد بر سر نهاد + بمضمون الیوم اکملت لکم دینکم الآیه
طلوعش را نه زوال است نه غروب + نه در حضیض است نه در اسفل
نیور + بلکه بر حال بر اوج اوج موج میکند + باختتام انی تا روز

قیاست همچنین تابان و درخشان فرا نماید. پس شب کجا فروا پیش شد
که غیر مقلدان مثل حشرات الارض کرم شب تاب بیرون شدن توانند
و بحیه طور مانند غول بیابانی از روشنی ضلالت علمای صاحب کرامت
و فضلاے ملت را بدام تزویر در آوردن طاقت یابند. اما مثل
سگان سوقیان خوخو نموده می باشند. چون تحریرات مذکوره را
دانستید. و تقریرات مذکوره را بخوبی دریافتید. حالا چند
دیگر بطرز دیگر میگویم بشنوید. که اطاعت و تقلید ان یکی را از
اولی الامر و اهل الذکر واجب و لازم باید. که بر او معنی حدیث خیر
القرون قرنی الخ و اقرب الناس الی النبی صلعم و خیر الناس فی
العلم و الزهد و التقوی و غیرها صادق آید. و این امر بعد از [illegible]
بجز امام الائمه ابوحنیفه بر دیگر ائمه بوجه احسن صادق نمی آید. زیرا
علم و زهد و تقوی و ورع امام صاحب اظهر من الشمس و ابین من
الامس است. خصوصاً کسی دیگر مثل امام صاحب مصداق لفظ
ثم که در حدیث خیر القرون قرنی ثم الذین یلونهم الخ مذکور است
شامل نیست. چراکه معزز الیه بروایتے سنه شصت و یک و بروایتے
سنه هشتاد و بروایتے مشهور سنه هشتاد متولد شده. سنه یکصد
و پنجاه بعمر هفتاد فوت شدند. و امام مالک رح بروایت مشهور سنه نود و پنج
یا نود یا نود و دو متولد شده بعمر هشتاد و چهار در مدینه سنه یکصد و هفتاد
و نه فوت شدند. و امام شافعی رح سنه یکصد و پنجاه متولد گردیده بعمر
پنجاه و چهار در مصر سنه دو صد و چهار فوت شدند. امام احمد حنبل رح
در سنه یکصد و شصت و چهار متولد گردیده بعمر هفتاد و هفت سالگی

بمقدار بسنه دو صد و چهل و یک فوت شد، پس کسی مثل امام حسن که اقرب الی الرسول

نگردیده که بدرجهٔ خیر القرون نرسیده، حالا اتباع کدام ازین بزرگان

احسن است بل انصاف باید ساخت و برای تعصب اعتساف قدم

نباید داشت. مناسب می نماید که درینجا مختصر تواریخ غیر ائمه اربعه

نیز بدرج کتاب آید تا طبقات ائمه مشهورین را و درجات علمای معروفین

برای العین احباب شد، و هر کس به تمیز هر کس را نگاه داشتن تواند، و بقول

متاخر متعصب رد اقوال متقدم مهذب نکند، و از طعن و تشنیع بر آنان معذور

نباشد، بلکه ازان رهائی یابد، یعنی امام ابو یوسف رح شاگرد امام ابو حنیفه رح

بسنه یکصد و هشتاد و دو فوت شد، و امام محمد رح شاگرد امام ابو حنیفه رح در سنه و

و ناکح مادر امام شافعی رح بسنه یکصد و هشتاد و نه فوت شد، و دارمی بسنه یکصد و

هشتاد و یک تولد شده بعمر هفتاد و چهار سالگی بسنه دو صد و پنجاه و پنج فوت شد

و امام محمد اسمعیل بخاری بسنه یکصد و نود و چهار متولد گردیده بعمر شصت و دو

سالگی بسنه دو صد و پنجاه و شش فوت شد، مسلم شاگرد بخاری بسنه دو صد و چهار

یا بسنه دو صد و شش تولد شده بعمر پنجاه و هفت سالگی در نیشاپور بسنه

دو صد و شصت و یک فوت شد، ترمذی بسنه دو صد یا بسنه دو صد و نه تولد

شده بعمر هفتاد و نه سالگی بسنه دو صد و هفتاد و نه فوت شد، ابن ماجه بسنه

دو صد و نه متولد گردیده بعمر شصت و چهار سالگی بسنه دو صد و هفتاد و سه

فوت شد، سالمی شافعی المذهب بسنه دو صد و پانزده متولد گشته بعمر هشتاد

و هشت سالگی بسنه سه صد و سه فوت شد، دارقطنی بسنه سه صد و پنج تولد

گشته بعمر هشتاد سالگی بسنه سه صد و هشتاد و پنج فوت شد، بیهقی بسنه

سه صد و هشتاد و چهار تولد شده بعمر پنجاه و پنج سالگی [illegible]

وپنج فوتید، زرزی ابدا پنج صد وبست سال فوتید، ابن جوزی ۵۹۷ لسنه پنج صد وده متولد گردیده بعمر هشتاد و هفت سالگی لسنه پنج صد ونود و هفت فوتید، امام نووی شافعی المذهب ۶۳۱ لسنه ششصد وسی ویک تولد گشته بعمر چهل وپنج سالگی ۶۷۶ لسنه ششصد وهفتاد وشش فوتید، هکذا فی التواریخ وسیر خصوصاً فی تیسیر الاصول، اشعة اللمعات وشرح سفر السعادت وکشف الظنون واعلام الاخبار وانساب السمعانی وتقریب العسقلانی ومجمع البحار وغیره بهر گاه این همه راهم دریافتید یعنی حال تقدم وتاخر وقرب وبعد وخیر القرون وشر القرون ائمه را دانستید، حالا طبقات مجتهدین را بطرز دیگر بیان نمائیم بشنوید ولامعنی مجتهد چیست ومستحقش کیست باید دانست، بعد ازان تفریع بران باید ساخت، معنی مجتهد آنست که جمیع احکام دین وشرع متین را با دله تفصیلیه از کتاب وسنت واجماع وقیاس استخراج واستنباط کردن تواند، وهر حکمی را منوط بدلیل وشناخته باشد، وظن قوی بهمان مطلب حاصل کردن تواند، بعد ازان وثوق دلی واعتماد قلبی بران گردد، ومعاندین احکام مستنبطه اش بخوبی فهمیدن تواند، وبر انگاش دیگر احکام یا مسائل استخراج کردن یا فهمیدن تواند، پس درین زمانه چنین مجتهد بلکه مفقود است، بنابران ابواب اجتهاد مسدود گشت، کما قیل فی در المختار وقد ذکروا ان المجتهد المطلق قد فقد، وایضاً هکذا قیل فی الازاله، اما عموماً مجتهد بر هفت قسم منقسم است هر قسم را طبقه نامند، طبقه اولی مجتهدین فی الشرع چون ائمه اربعه که قواعد کلیه منوط شرع تاسیس نموده اند، واحکام منتظمه وارکان منضبط

فرعیه را بحسب اجمال از ادلهٔ تفصیلیه اربعه استنباط و استخراج کردند + ایشان
مقلد کسی نیستند + باقیان مقلد اند + اما من وجه مجتهد اند +
طبقهٔ ثانیه مجتهدین فی المذهب چون امام ابو یوسف رح و امام محمد رح مثلاً
بر قواعد امام اعظم رح - و چون بویطی مثلاً بر قواعد امام شافعی رح استخراج
احکام از ادلهٔ مذکوره ساختند + تا از مذهب مخالفها تمیز دهند + اگرچه
در بعض مسائل مخالفتها هم نموده باشند + از ان اعتباری نیست که ایشان
آنرا مستقل و علاحده مذهب نه دانند و نه شمارند + اما غیر مقلدان نافهمان
از همچنین اختلافات شور و شغب نمایند + و ایشان را غیر مقلد تصور نمایند
ان هذا الا جهالة منهم + علاوه بر ان غیر مقلدان را با آنان چه نسبت
طبقهٔ ثالثه مجتهدین فی المسائل که در آنها روایتی از صاحب مذهب
نیافتند + نه آنها را در نص یابند + ان آنها را بر حسب قواعد صاحب
مذهب استخراج کردند + نه در اصول و فروع مخالفت ورزیدند + چون
امام طحاوی رح و امام خصاف رح و امام حلوائی رح و امام سرخسی رح
و امام بزدوی رح و قاضیخان و غیرهم طبقهٔ رابعه اصحاب تخریج از
مقلدین چون امام رازی و مثله که ایشان بر اجتهاد اصلا قادر نیستند
اما بسبب احاطهٔ کتب اصول و انضباط قواعد و مجمول بر تفصیل قول
مجمل ذی وجهین و حکم مبهم الامرین که منقول از امام و اصحابش است
قدرت دارند طبقهٔ خامسه ارباب ترجیح از مقلدین که تفضیل
بعض روایات را بر بعض دادن توانند + و هذا اصح یا اولی و غیر
ذلک گویند + چون ابو الحسن القدوری و صاحب الهدایه و امثالها
طبقهٔ سادسه همان مقلدانند که بر تمیز قوی و ضعیف

وظاہر الروایۃ وظاہر المذہب قدرت دارند، ودر کتب ہائے خود ہا اقوال مردودہ را نقل نکردند، چون اصحاب متون متاخرین مثل صاحب الکنز وصاحب مختار وصاحب وقایہ وصاحب مجمع وغیرہم طبقہ سابعہ ہمان مقلدون اند کہ برامور مذکورہ قدرت ندارند، ودر میان غث وسمین فرق نشارند، اما بعد تمیز وتفریق مضامین را فہمیدن تواند نکہذا فی المطولات خصوصاً فی رسالۃ الوقف النیات لابن کمال یا شاہ الرومی کہ بسنہ نہصد وچہل فوتید، وابن عمر والازہری المصری کہ بسنہ یکصد وہفتاد وفوتید، وعلامہ کفوی وطحطاوی وغیرہم۔ اما غیرہم من المجتہدین لا یفرقون بین الغث وسمین ولا یمیزون الشمال عن الیمین بل یجمعون ما یجدون کحاطب اللیل، ویرکبون علی ناقۃ الہوای والخیل، چنانچہ سر گروہ غیر مقلدین این زمان کہ اصلاطاقت امتیاز ندارد، ذلیا تفتش بخود یابد، ہر گفتۂ محدثین متاخرین را خواہ گفتۂ وضاعین منافقین باشد یا گفتۂ متعصبین معاندین گردد، قول رسول شمارد، طرفہ بران اینست کہ بر تکیۂ ہمان تالیفات محدثین شر القرون صالحین مقلدین امام خیر القرون را مشرک گوید، دیگر طرفہ ہنست کہ بسبب زوال عقل ودانائی بر تقلید شخصی حکم شارع ناطق نیست گوید، اما باعث کمال نادانی تالیفات شر القرون را منصوص شمارد، العیاذ باللہ الفرق بینہما بعد المشرقین خیر بمضمون مَنْ عَمِلَ صَالِحاً فَلِنَفْسِهٖ وَمَنْ اَسَاءَ فَعَلَيْهَا ہرچہ باشد باشد اما بر ما مقلدین واجب ولازم ہست کہ اتباع ما رجحوہ وما صححوہ نمائیم، حتی الوسع حقیقت را تحقیق کردہ بران عمل کنیم، کما [illegible] المختار انحن فعلینا اتباع ما رجحوہ وما صححوہ

كما لو اتفوا في حيوتهم • وثلث هم سوم در ذكر روايات مخصوصه -
در معدن اليواقيت واعلام الاخيار وطحطاوي وغيرها اورده اند كه
امام صاحب از حضرت انس رضه سه حديث روايت نموده • اوّل
طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيْضَةٌ عَلٰى كُلِّ مُسْلِمٍ دوم اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ
اِغَاثَةَ اللَّهْفَانِ سوم لَوْ وَثِقَ الْعَبْدُ بِاللّٰهِ تَعَالٰى ثِقَةَ
الطَّيْرِ لِرِزْقِهٖ كَمَا يُرْزَقُ الطَّيْرُ تَغْدُوْ خِمَاصًا وَتَرُوْحُ بِطَانًا
واز حضرت عبد الله بن اوفى بن علقمه رضه كه در كوفه سنه هشتاد و شش
يا سنه هشتاد و هفت رحلت فرمود • اين حديث روايت نمود •
مَنْ بَنٰى لِلّٰهِ مَسْجِدًا وَلَوْ كَمَفْحَصِ قَطَاةٍ بَنَى اللّٰهُ لَهٗ بَيْتًا
فِي الْجَنَّةِ كذا في الطحطاوي ايضًا ناقلا ابن حجر اگر كسي گويد كه امام
صاحب كه در آنوقت شش يا هفت ساله بود • روايتش معتبر نبود •
گويم معتبر است زيرا كه بخاري روايت بن ربيع كه پنج ساله بود • معتبر
نمود • كما قال ابن حجر في مختصره • علاوه بر ان چون اسلام حضرت
علي رضه بصغر سن مقبول گشت • اين روايت چرا معتبر نخواهد گشت •
زياده بر آن اينكه امام صاحب بروايتي در آنوقت هفده ساله . و بروايتي
بست و شش ساله بود • باز چرا روايتش معتبر نبود • و با حضرت ابو طفيل
عامر بن واثله رضه كه در مكه سنه يكصد يا يكصد و دو رحلت فرمود • و امام صاحب
سنه نود و شش بحج رفته بود • بخوبي ملاقات نمود • گرچه بعضي بقول
متعصبي فريب خورده گفت كه صورت رويت از و رو نمود • كه او در وقت خلافت
حضرت معاويه نو رسيده بود • اما اين قابل اعتبار نيست كه در اكثر كتاب
تذكره بيش موجود چنانچه در مدارج النبوة دو روايت اند • اموده كه يكصد و هفت
يا

و دیگری سنه یکصد و ده نوشته نوشته است، و در خلفاء دنالتش بعهد
خلافت هشام بن عبد الملک نوشته چنانچه در مقصد اوّل گذشت، و از
حضرت عبد الله بن انیس رضی الله عنه که سنه ۹۴ نود و چهار یکونه آمده بود،
حبّک الشیٔ یعمی ویصم روایت فرمود، کذا فی الطحطاوی، و اگر کسی
گوید که بقول ابن حجر عسقلانی عبد الله بن انیس بوقت خلافت حضرت
معاویه رضی الله عنه سنه ۵۴ پنجاه و چهار فوت شده صورت ملاقات امام بهیچ طور
ممکن نشده، گوییم که بقول شامی نام عبد الله بن انیس پنج کس را
بود، پس ممکن است که امام با عبد الله بن انیس غیر جهنی ملاقات نموده،
و از حضرت عائشه بنت عجرد امام صاحب این حدیث روایت کرده،
اکثر جند الله فی الارض الجراد لا آکله و لا احرمه کذا فیه،
و از حضرت واثلة بن الاسقع دع ما یریبک الی ما لا یریبک روایت
نموده، کذا فیه و از حضرت عبد الله بن حارث بن جزء رضی الله عنه اعانة
المسلم فریضة علی کل مسلم را بگه بوقت حج سنه ۹۶ نود و شش شنیده،
کذا فیه، و نیز حدیث من تفقه فی دین الله کفاه الله همه
و رزقه من حیث لا یحتسب را از و روایت کرده، کذا فی الخوارزمی
و از حضرت جابر رضی الله عنه فاین کنت من کثرة الاستغفار و کثرة الصدقة
برزق بها الولد روایت ساخته، اگرچه طحطاوی بقول ابن
شاهین درین روایت شک انداخته، اما از اقوال دیگران معتبر گشته
ف از این روایات تصدیق کلام شاعر متقدم گشت، یعنی عبارت
منظومه در المختار بدرجه صحت و ثبوت پیوست، تفریع چون از
روایات [illegible] و حکایات مذکوره، تابعی شدن امام ابو حنیفه رح

بوضوح پیوست، پس بمضامین آیات و احادیث زیرین شامل گشت

که درجهٔ قرب را از هر کس تا آخرش بالا گرفت، و دیگران را باعث بعد

زمان این درجه نصیب نگشت، قوله تعالی وَالسَّابِقُونَ

الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ

بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ

تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وغیر ذلک من الایات القرانیه قال

النبی صلعم خیر القرون قرنی ثم الذین یلونهم الخ وغیر ذلک من

الاحادیث النبویه، اگر گوید که امام مالک رح هم تابعی شدن می تواند

که سنه نود و پنج متولد شده، و حضرت ابو طفیل صحابی رض بمکه سنه یکصد

یا سنه یکصد و دو وغیرها فوت شده، العبید نیست که صحبتش رض یافته باشد،

گوییم سنے که امام مالک رح را الصغر سن پنج یا شش سال از مدینه سفر

بمکه نمودنش ثابت نیست، زیرا که در تیسیر الاصول و اشعة اللمعات وغیرها

مذکور هست، که امام مالک رح از مدینه بجز حج بیرون نرفت، بنا بر علیه این

حلاج عدم تابعی شدن امام مالک رح و تبع تابعین شدنش رح صحبت گرفت

اما فقیر گوید که تابعی شدنش رح عقلاً و عادةً غیر ممکن نباشد، غالباً

کسی را از صحابی رض صحبت یافته باشد. مالازان بر امام اعظم رح فوقیت

ندارد، نه افضلیتش بر او ثابت گردد، نه باهم درجه مساوات شود،

بالفرض اگر شود درمیان غیر مقلدان را چه نفع رسد، و فصل

چهارم اقوال بزرگان عظام، در مناقب امام همام ابوحنیفه رحمة الله علیهم

الفائق الانام، ابن حجر بخیرات الحسان و امام شعرانی در میزان آورده

که از امام مالک رح امام شافعی رح پرسید که ابوحنیفه را

دیده هم

او چنان کس بوده که نبود در تقریر مستورن را طلاقی کرده می نمود و حزیمه بن

یحیی از امام شافعی رحمه روایت نماید الرجال فی الفقه عیال علی

ابی حنیفة . بروایت دیگر آمده من اراد ان یتبحر فی الفقه

فلیلزم اباحنیفة واصحابه کذا قال النووی ویافعی وغیرهما و در

شرح سفرسعادت از امام شافعی رحمه آورده که الناس کلهم عیال

علی فقه ابی حنیفه و در شان امام محمد بن حسن شیبانی رحمه که شاگرد

امام ابوحنیفه رحمه است فرموده که اگر اهل کتاب از یهود و نصاری تصانیف

امام محمد رحمه را بہ بیند بے اختیار ایمان آرند . و امام محمد رحمه شش کتاب

تصنیف ساخته که هر یکے از آن شصت و هشتاد مجلد بلکه بیشتر از آن است

و امام احمد حنبل رحمه اکثر مسائل دقیقه را از کتب امام محمد رحمه نقل میکرد . و در آن

کتب نظر میکرد . و از آن استفاده مینمود . انچنانکه تقلید و اتباع

امام ابوحنیفه رحمه باحادیث و اقوال صحابی است . دیگران را نیست .

امام حافظ ابومحمد بن حزم گفته که اصحاب ابوحنیفه رحمه همه متفق اند که حدیث

هرچند اسنادش ضعیف بود مقدم تر و اولی تر از قیاس و اجتهاد است

و وی رضی الله تعالی عنه تا بحد ضرورت نرسد . عمل بقیاس نکند . و

عمل بحدیث باقامه از دست ندهد . انتهی کلامه . همچنین جابجا میزان امام

شعرانی و بشرح مسلم بحر العلوم مولانا عبد العلی مرحوم وغیرها مسطور است

دفع دخل اگر احادیث صحاح وغیره مخالف قولی از اقوال

امام نماید . از آن لازم نمی آید که امام برخلاف حدیث عمل بالقیاس

کرده . و مقتضای این حدیث بے خبر بود . زیرا که مولفین صحاح وغیره را

قولی اسنا... نیز حدیث کثیره . و آثار غزیره . جمع کرده بودیم .

اما هر حدیث و اثری را که حسب وطا یافتیم مندرج صحاح ساختیم +
باقیان را گرچه بسیار از آن صحیح هم بودند ترک کردیم + پس بیقین معلوم
شد که هر قول امام صاحب که بظاهر مخالفت صحاح می نماید حسب
احادیث متروکهٔ ایشان است یا احادیثیکه اصلا بصاحبان صحاح
نرسیده است + پس بمخالفت صحاح تضعیف قولش رح کردن نمی تواند
که امام محمد رح حسب احادیث اقرب الزمان که جمع نموده تا مشتر مسانید
ثلاثه داشته بود + و هر یکی از آنها از احادیث صحاح متاخرین بسیار
صحیح و جامع و مانع تر بود + مسائل را استنباط و استخراج نمود +
فکیف یقال ان الامام خالف الاحادیث + این نیست مگر از تقصیر
نادانی واقفان است + یا جهالت جاهلان + یا عداوت عدوان +
در مرقات و غیرها مذکور است که امام اوزاعی رح چند مسائل دقائق
الحقائق را منتخب نموده بقصد مباحثه از امام صاحب پرسید
جواب بلا تامل شنید + گفت از کجا استنباط می نمائی گفت از
احادیث و آثاریکه تو نزد من روایت نمودی + استنباط کردم +
و طریقهٔ استنباط همچنین بدانی که ساختم + امام اوزاعی رح انصاف
را از دست نداد + بلکه سر برضا و تسلیم در نهاد + و گفت نحن
العطارون و انتم الاطباء + امام نووی شافعی رح
از خطیب بغدادی نقل میکند که امام شافعی رح از امام محمد رح
چنان روایت ها نموده معلوم میشود که امام شافعی رح شاگرد امام محمد رح
است + فقیر حقیر مصنف این کتاب عبد القادر غفر له المجیب
میگوید که از قول امام نووی شافعی رح نقصان ابو حنیفه...

پیدا و هویدا است، ورنه شاگرد بودن امام شافعی رح امام محمد رح
را اقوال هست جلی جلی، چنانکه امام محمد رح مادر امام شافعی رح را بنکاح
خود در آورده، و کتابها و روایتهاے که از امام ابو حنیفه رح تالیف
و تصنیف و تدوین نموده بود، حواله پسر ربیب امام شافعی رح را
نمود، و شافعی رح ازان فقیه گشت، و درجۂ اجتهاد یافت، و بنابر
علیه هر روز بشکر الهی پیوست، کما فی درالمختار و قد ظهر علم
(اے محمد رح) بتصانیفه کالجامعین والمبسوط والزیادات
والنوادر حتی قیل انه صنف فی العلوم الدینیه تسعمایة و
تسعه و تسعین کتابا و من تلامذته الشافعی رض و
تزوج بام الشافعی و فوض الیه کتبه و ماله فبسببه صار
الشافعی فقیها و انصف الشافعی حیث قال من اراد الفقه
فلیلزم اصحاب ابی حنیفه فان المعانی قد تیسرت لهم والله
ما صرت فقیها الا بکتب محمد بن الحسن، و در اشعة اللمعات
مشکوة مذکور است که امام محمد رح در مقام مدح ذهانت شافعی رح گفت
که وے تمام کتاب اوسط ابو حنیفه رح را بیک شبانروز حفظ کرده، فالا
فقیر حقیر غفرله الخبیر بار یکی کبیر را تقریر نماید، تا بجمعیه دل هر برنا و
پیر و صغیر و کبیر تحریر و تسطیر گردد، و شبهه ضمیر رود، آن این است
که در تیسیر الاصول وغیره مرقوم گشت، که لیاقت و فضیلت امام شافعی رح
شاگرد بودن امام احمد حنبل رح او را کفایت است، چون همین قدر
فضیلت براے فوقیت کفایت باشد، پس فضیلت و فوقیت امام اعظم رح را
که استاذ [illegible] امام شافعی رح است چه باید گفت، پس اے برادران

بینید که بزرگی امام اعظم رح جہ عظیم وجہ قدر علی وجہ الکمال ثابت و متحقق گشت • در حقائق شرح المنظومہ مرقوم است که امام شافعی رح الحمد للہ الذی اعاننی علی الفقہ بمحمد بن الحسن می خوانم دشب و روز ہمان طور شکر گذاری برزبان می راند • در خیرات الحسان ابن حجر و در میزان امام شعرانی و در ازالہ مولانا شاہ ولی اللہ محدث دہلوی و در تصنیفات مولانا عبدالحق محدث دہلوی و امام غزالی شافعی رح وغیرہ ہم متواتر مذکور است که امام شافعی رح چون بزیارت قبر امام اعظم کوفی رح ببغداد تشریف برد • نماز فجر را بلا رفع یدین و قنوت ادا کرد • گفتند چون نمودی که بخلاف مذہب خود کار کردی • گفت مرا شرم می آید که ما اینجا ہم خلاف امام نمایم • و ادبش را لحاظ ندارم ادب باید ترک ادب نشاید • تنبیہ از این حرکت شافعی رح برکت گرفت • که گویا بر قول حضرت علی رض عامل گشت قال علی رض انا عبد من علمنی حرفا ان شاء باع وان شاء اعتق وزادفی روایتہ ان شاء استرق کذا فی الطحطاوی چون این را دریافتید اے طالب العلمان بدانید • بگوش ہوش خویش نیوش کنید • که تعظیم وتکریم و توقیر علم و معلم را واجب دانید • تا برکت سبق وطبق وغرت مطلق از درگاہ حق بیابید • ورنہ بعلت حمق بمیرید • یا بہ ہلاکت خلق مبتلا شوید • بنا بران در طحطاوی عبارت زیرین مذکور است اعلم ان طالب العلم لاینال العلم ولا ینتفع بہ الا بتعظیم العلم و اہلہ وتعظیم الاستاذ و توقیرہ وقیل ما وصل من وصل الا بالحرمۃ وما سقط من سقط الا بترک الحرمۃ ہ

علم را اگر زینا بی ماندا ری حشمت خصال ⁂ عقل کامل فہم وافر خاطر جمع کمال
خدمت استاد باید تا سبق خوانی مدام ⁂ نفظر تحقیق خوان تا شوی مرکمال

قال الشافعی رحمہ ⁂ اخی لن تنال العلم الا بستۃ ⁂
سأنبیک عن تفصیلہا ببیان ⁂ ذکاء حرص واجتہاد و بلغۃ
وصحبۃ استاد و طول زمان ⁂ **حکایت** خلیفہ ہارون رشید
پسرے خود را پیش اصمعی برائے تعلیم علم و ادب فرستاد ⁂ روزے دید
کہ استادش بوقت وضو پا ہاے خود را می شوید ⁂ و پسرش آب اندازد ⁂
ہارون بر آشفت ⁂ و اصمعی رحمہ را گفت ⁂ کہ من پسرم را برائے تعلم علم و
ادب نزد تو فرستادم ⁂ چرا او را امر نکنانی کہ بیک دست آب اندازد ⁂
بدست دیگر پاہایت بشوید ⁂ کذا فی الطحطاوی وغیرہ **مثنوی**

فرا موش مکن حق استاد علم	کہ بر ہمت اوست بنیاد علم
اگر دولت بہر استاد نیست	بدست امید تو جز باد نیست
مر استاد را ہر کہ محکوم شد	لبی بر نیاید کہ مخدوم شد

بنا بران ائمہ ثلاثہ امام مالک رحمہ و امام شافعی رحمہ و امام احمد حنبل رحمہ
ہموارہ ذکر خیر امام اعظم ابوحنیفہ رحمہ کہ فی الحقیقت بادہ اجتہاد استاد
برائمہ ثلاثہ بود میکردند ⁂ و در ہر امر تعظیم و توقیرش مینمودند ⁂ چون باشد
حدیث عن انس رض قال قال النبی صلعم لیس منا من لم یرحم صغیرنا
ولم یوقر کبیرنا اخرجہ الترمذی ⁂ را یاد میداشتند ⁂ تا کہ مخدوم خلایق
شدند ⁂ و ثمرہ یافتند ⁂ اما کسانیکہ بر تنک حمد طعن و تشنیع بر بزرگان
نمودند ⁂ مبغوض خلایق گشتند ⁂ و از ثمرہ امامت محروم ماندند ⁂ کما قیل
فی الشعر ⁂ ... مذاہبہم کلہا الا الاربعہ ⁂ کل بخیند کسی کی کار خانہ

چیست بے ہنران صد حیل از ہنر بیش + تا نرود کار ہنرمند پیش + با وصف
آن وہابیان غیر مقلدان بر اقوال ہمان حاسدان پے بردند + ہمچون
موذیان حشرات الارض صالحان را ایذا میرسانند + قطعه

زلوم شوم توقع مدار یمن ہمای	طمع مدار کہ گنجشک فصل باز کند +
چنین کہ پایۂ مفسد بلند شد چہ عجب	کہ دست فتنہ بہر جانبے دراز کند

در مرقات و مسند خوارزمی و طحطاوی و شعرانی وغیرہا مسطور است کہ شخصے امام
ابوحنیفہ رح را برد بروے امام شافعی رح ناسزا گفت + امام شافعی رح براو
برآشفت و گفت + کہ ای شخص تو چنین کسے را بد میگوئی کہ بالاتفاق تنہا
آنکس سہ حصہ فقہ را مالک است + و در ربع باقی ما ہم شریک ہستیم + گفت
چگونہ برین تصدیق کنیم + گفت کہ فقہ عبارت از سوال و جواب است + و ہم
سوال کہ نصف فقہ است از و قرار گرفت + دران کسی را مشارکت و مخالفت
نیست + و در ہمہ جوابش ہم مخالفش نیم + فقیر گوید خداوندا چنین کسان را
جزاے خیر بدہ + و متعصبان و متعنتان را سزاے شر + و نیز در
خوارزمی مذکور است یعنی قال الخوارزمی فی مسندہ اخبرنا الحافظ
ابی بکر احمد بن علی بن ثابت الخطیب قال اخبرنا الخلال قال
اخبرنا الجریری ان علی بن محمد النخعی حدثہم قال حدثنا
یحیی بن ابراہیم قال اخبرنا ابن کرام قال کنا جالسا عند
وکیع ابن الجراح یوما فقال رجل اخطأ ابوحنیفة وقال
وکیع والذی یقول ھذا فھو کالانعام بل اضل فمن زعم
ان الحق فی ما خالف اباحنیفة فوضع بمذہب وحدہ
انتہی۔ خلاصہ اش اینکہ روزے شخصے نزد وکیع کہ بزرگترین

سیرت خضه وصحاح ست۔ امام ابوحنیفه را خطاب منسوب کرد۔ وکیع بجواب فی الذی یقول به

بدان امام فرموده۔ در معدن مرقومست که علی بن عاصم گوید که برنامد امام ابوحنیفه

عقل جهان بمیزان امتحان وزن میشد۔ عقل ابوحنیفه رح بر کل ثقیل گردے

صاحب مشکوة المصابیح در اسماء رجال الحدیث وشامی در در المختار

آورده که وکیع بن الجراح الکوفی بقول امام ابوحنیفه فتوی میداد۔ در

کلامش گوش می نهاد۔ واز امام صاحب علمها اخذ نموده۔ سنه ۱۹۷ یکصد

ونود وهشت رحلت فرموده۔ اما در تقریب نوشته که فوتش سنه یکصد

ونود وهفت یا شش شده بود۔ در اعلام الاخیار آورده که عاصم قاری

در قرات استاد امام اعظم رح بود۔ چون فضل وکمال۔ وحسن مقال

امام فرخنده خصال۔ ترقی نمود۔ بقصد استفاده نزد امام بیا ایستادے

ومیگفتے یا اباحنیفة جئتنا صغیراً وجئتنا کبیراً۔ ونیز در

خوارزمی آورده که یحیی بن سعید القطان که سنه ۲۹۸ دوصد ونود وهشت

فوت یافت۔ کذا فی التقریب) میگفت که من بخدا دروغ نمیگویم که من از رائے

امام ابوحنیفه رح بهتر رائے کسے را ندیده ام۔ وبران عمل نمایم یحیی بن

سعید القطان۔ بقول امام صاحب فتوی میداد۔ کذا فی الشامی۔

امام نووی شافعی رح در تهذیب۔ ویافعی شافعی در مرآة الجنان۔ و

طحطاوی وسیوطی شافعی رح وخطیب وغیرهم آوردند که امام ابوحنیفه

رح خوابے هولناک دید۔ که قبر رسول صلعم را کنده استخوان مبارک را

بر سینه خود جمع میکند۔ پس مضطر شده به بصره آمده از ابن سیرین رح

تعبیرش پرسیاند۔ چون شنید متعجب گردید وگفت این خواب که

دیده۔ [illegible] دل مصلحت ندید۔ باز پرسید۔ خاموش گردید

بعد اصرار سہ بار گفت کہ بینندۂ این خواب علوم دینیہ را بحسن صواب
بزور وشور چنان ذایع وشایع تا یوم الحساب خواہد کرد، کہ کسی قبل ازین
پیش نہ برد، فقیر گوید کہ چہ خوب تعبیر ابن سیرین رحمہ بود، فی الواقع
تا این زمان ببقاے جاری مذہب حنفی رو نمود، جزاہ اللہ خیر
الجزاء، ابن حجر در قلائد و ملا علی قاری در رسالہ خود آوردند کہ سفیان
بن عیینہ (کہ بقول صاحب تقریب بسنہ ۲۹۸ دو صد و نود وہشت فوت شد)
میگفت کہ ہر کہ ارادہ کند فقہ را پس برا و لازم ست کہ بکوفہ رود، و ملازمت
اصحاب امام ابو حنیفہ کند، علامہ کفوی میگوید کہ امام ابو حنیفہ رح
بزمانۂ تابعین ہم مجتہد بود، کہ در آنوقت نیز تعلیم علم دین میفرمود،
و با تابعین کبار مناظرہ و گفتار می نمود، چنانچہ مناظرۂ امام با استاد
خود امام شعبی والاحتشام رح در باب نذر بالمعصیت مشہور ست (بود
و بہمان زمان اجماع تابعین بغیر امام صاحب معتبر نبود، در مسند
خوارزمی و میزان امام شعرانی و طحطاوی و تصنیفات امام غزالی
و مولانا عبد الحق دہلوی و غیرہم مذکور ست کہ امام ابو حنیفہ رح از چہار ہزار
تابعین تعلیم یافت، و تلمذ گرفت، و در استخراج مسائل از قرآن و حدیث
کمال احتیاط را بکار می برد، تا وقتیکہ کل اساتذہ آنوقت قبول نمی کرد،
ہرگز حجتش نمی شمرد، بلکہ در این باب مباحثہ و مناظرہ میکرد، چنانچہ در
آنوقت کہ امام در جامع مسجد کوفہ بر مسند افادہ نشست، کم از ہزار شاگردان
در پس و پیش امام شریعت کیش خیر اندیش جمع نمی گشت، ہنجملہ از آنان
چہل کس را کہ افضل و اکمل بودند و بدرجۂ اجتہاد منتسب رسیدند، خطاب
کنان میگفت کہ شما بزرگترین شاگردانم، من این ... [illegible] ... گردن اخیتم

تا سبیل کنید، زیرا که مردمان مرا مثل پل مقرر کردند، هر کس بر او گذر کند، پس شمارا باید که در مسئله مناظره و مشاوره و محاوره و مسامعه نمائید و به هر اخبار و آثار بهترین رفتار و گفتار و کردار سازید، و تدارک پیشتر نمائید، الغرض هر کس تا یک دو ماه هر مسئله را تحقیق و تدقیق نموده ثبت کتابت می نمودند، حتی که امام ابو یوسف رح و امام محمد رح کتب بنا نوشتند، کما رأیتموها و سمعتموها پس مذهب امام اعظم رح حسب این شاورهم او مستنبط گشت، مذاهب دیگر ائمه چنین نگشت بلکه فرادی فرادی چیزها نوشت، کما نقله الطحطاوی قال فی مسند الخوارزمی عن سیف الائمة السائلی اشتهر و استفاض ان اباحنیفه رح تلمذ لاربعة الاف من شیوخ ائمة التابعین وتفقه عند اربعة الاف فلم یفت بلسانه ولا یعلمه حتی امره فجلس فی مجلس فی جامع الکوفة فاجتمع معه الف من اصحابه اجلهم وافضلهم اربعون قد بلغوا حد الاجتهاد فقربهم وادناهم وقال لهم انتم اجلة اصحابی ومسار قلبی وجلاء احزانی وانی الجمت هذا الفقه واسرجته لکم فاعینونی فان الناس قد جعلونی جسرا علی النار فان المنتهی لغیری والتعب علی ظهری فکان رح اذا وقعت واقعة شاورهم وناظرهم وحاورهم وسألهم فیسمع ما عندهم من الاخبار والآثار ویقول ما عنده ویناظرونه شهرا او اکثر حتی یستقر اخر الاقوال فیثبته ابو یوسف حتی اثبت الاصول علی هذا المنهاج [illegible] لا انه تفرد بذلک کغیره من الائمة انتهی

کلامه فانظروا یا ایها الاخوان فانظروا الی مآل المذهب ایضاً هکذا فی رد المختار ۔ و در خوارزمی و تفسیر احمدی وغیرہ از امام شعرانی رح وغیرہا آورده‌اند که امام ابوحنیفه رح اول کسی است که علم شریعت را تدوین داد ۔ و ابواب را بالترتیب نهاد ۔ پس امام مالک متابعتش نمود ۔ در موطا آنرا افزود ۔ پس کسی برامام اعظم رح در اجتهاد و تدوین سبقت ننمود ۔ زیراکه قبلش نه اصحاب کبار ۔ نه تابعین اخیار در علوم شریعت تصانیف ساخته بودند ۔ نه ترتیبها داده بودند ۔

کما نقل کله الطحطاوی قال الخوارزمی فیما جمعه من مسانید الامام هو اول من دوّن علم الشریعة و رتبه ابوابا ثم تابعه مالک بن انس فی ترتیب الموطاء لم یسبق اباحنیفة احد لان الصحابة رض و التابعین لم یصنفوا فی علم الشریعة ابوابا مبوبة و لا کتبا مرتبة و انما کانوا یعتمدون علی قوة حفظهم فلما رأی الامام العلم منتشرا خاف علیه الخلف السوء ان یضیعوه لقوله علیه السلام ان الله تعالی لا یقبض العلم انتزاعا الخ فبدأ بالطهارة ثم بالصلوة ثم بالصوم ثم سائر العبادات ثم المعاملات ثم ختم الکلام بالمواریث و انما بدأ بالطهارة و الصلوة لانها اهم العبادات و اعمها و ختم المواریث لانها اخر احوال الناس و هو اول من وضع کتاب الفرائض و کتاب الشروط ۔ ۔

تنبیه فقیر حقیر سراپا تقصیر ۔ دریجا نفع کثیر را تحریر نماید ۔ و بار یکی تقریر را تسطیر سازد ۔ که چون امام ابوحنیفه رح اصول جمیع علوم

شریعت بر باد ، و بنای اجتهاد و تدوین فنون آن بنهاد ، استاد کل

ائمهٔ شریعت و مرشد جمیع اولیای طریقت گشت ، که هر کس براه هدایتش

راه گرفت ، امام صاحب براه حق مجتهد مطلق گشت ، و دیگران مقلدش

شدند ، چونکه در بعض احکام خلافش کردند ، من وجه مجتهد هم گشتند ،

اگر کسی از غیر مقلدان گوید که من تابع کسی نیم ، بلکه بر اصول ثلثه کتاب

و سنت و اجماع عمل نمایم ، گوییم که اصول شریعت منحصر بر سه شد ، لن

این اول مسئله استنباط کرده امام اعظم رح هست ، و هم قاعدهٔ ناسخ

و منسوخ و حقیقت و مجاز و مشترک و ماؤل و عام و خاص و ظاهر و خفی و نص و

مشکل و مفسر و مجمل و محکم و متشابه و صریح و کنایه و غیر ذلک من اقسام القرآن

و هم فایده متواتر و مشهور و احاد و حسن و غریب و غیر ذلک من اقسام

احادیث النبویه از وی سر زده گشته ، بعد ش هر کس ازهمش پیش گرفته

هکذا فی تفسیر الاحمدی فکیف تفرقون عن تقلیده رحمه

الله العلی پس بر هر کس شکر گذاری امر هدایت واجب هست ، ورنه

کفران نعمت ثابت هست قوله تعالی هل جزاء الاحسان الا الا

حسان ، حکایت شنیدم که عالمی مردان را وعظ میگفت و نصیحت

میکرد ، و پند میداد ، که مادر و پدر و استاد که ایشان را حقوق نیست

بسیار ، و او را بیست بیشمار ، ایشان را التعظیم و توقیر باید ، و کمال

و خدمت شاید ، چون نابکاری از آن این را شنید ، بر پا گردید

یعنی از نشست برخاست و گفت که حقوق والدین عقلاً هیچ حقوق

نیست ، که ایشان شهوت رانی کردند ، و باهم لذت گرفتند ، مر

[illegible] و بنا خود گرفتم [illegible] را تحسین [illegible]

حقوق ایشان برخود چرا گیرم + اما استاد بداد اجرت سبق گرفتم +
اگر برا و بگرفت اجرت شکر گذاری واجب نباشد + برین تعظیمش چرا
واجب گردد + این حکایت بعینه مثل حکایت وهبیان غیر مقلدان است
که ایشان را نیز همچنین تقریریست که گویند که ما ائمه را چه دانیم + ما و ایشان
بعمل برابریم + و هرچه در قرآن و حدیث بیابیم + عمل نمائیم + فقیر گوید
که ایشان با غایت غباوت خلقی نمی فهمند + که بر احکام شریعت و
ارکان طریقت بلا توسط ائمه بجه طور راه یافتند و یابند + اما چون ایشان
حقوق والدین را حقوق نشمارند + حقوق ائمه را چه شمارند +
در در المختار مذکور است که اسماعیل بن رجاء گفت که من امام محمد رح را
بخواب دیدم پرسیدم + که خدا با تو چه کرد + گفت مغفرت کرد + و مرا گفت
که اگر عذاب ترا غرض داشتمے + هرگز این علم ترا نه بخشیدمے +
گفتم که ابو یوسف رح کجا گفت بدو درجه فوقم گفتم ابو حنیفه رح کجا
گفت هیهات یعنی بدرجات کثیر در رتبه غزیز از ما دور است و غیر ذلک
عبارتش اینست + قال اسماعیل بن رجاء رائیت محمدا فی المنام
فقلت له ما فعل الله بك قال غفرلی ثم قال لو اردت ان
اعذبك ما جعلت هذا العلم فیك فقلت له فاین ابو یوسف
رح قال فوقنا بدرجتین قلت فابو حنیفه رح قال هیهات
ذلك فی اعلی علیین کیف وقد صلی الفجر بوضوء العشاء
اربعین سنة و حج خمسا و خمسین حجة ورائی ربه فی المنام
مائة مرة ولها قصة مشهورة وفی حجته الاخیرة استاذن
حجبة الکعبة بالدخول لیلا فقام بین العمودین علی رجله

اليمنى او وضع اليسرى على ظهرها حتى ختم نصف القران
ثم ركع وسجد ثم قام على رجله اليسرى ووضع اليمنى على
ظهرها حتى القران فلما سلم بكى وناجى ربه وقال يا الهى
ما عبدك هذا العبد الضعيف حق عبادتك لكن عرفك
حق معرفتك فهب نقصان خدمته لكمال معرفته
فهتف هاتف من جانب البيت يا ابا حنيفه رح قد عرفتنا
حق المعرفة وقد خدمتنا فاحسنت الخدمة وقد غفرنا
لك ولمن اتبعك ممن كان على مذهبك الى يوم القيمة
كذا فى در المختار ، در فصول ستة مذكور ست كه امام المحدثين عبد الله
بن المبارک بعد از ملاقات امام رح این بگفت لولا انى لقيت
ابا حنيفة لكنت من المبتدعة در در المختار مذکور ست
والحاصل ان ابا حنيفة النعمان من اعظم معجزات المصطفى
بعد القران الخ ودر مسند خوارزمى از جرير مذکور ست قال سمعت
الاعمش جاءه رجل فساله عن مسئله فقال عليك
باهل تلك الحلقة فانهم اذا وقعت لهم مسئله لا يزالون
يديرونها حتى يقيموها يعنى حلقه ابى حنيفه رح ودر
مناقب ابوحنيفه رح نوشته كه قال امام ايمة المحدثين هما
تبع التابعين عبد الله بن المبارک ان الاثر قد عرف وان
احتيج الى الراى فرأى مالك وسفيان الثورى وابى حنيفه
وابو حنيفه احسنهم وادقهم فطنة وافقههم ، ودر كتاب
الانصاف شاه ولى الله دهلوى مذکور ست که وكان ابو حنيفه رح

الزمهم مذهب ابراهیم و اقرانه لا یجاوزنه الا ما شاء الله
وکان عظیم الشان فی التخریج علی مذهبه دقیق النظر
فی وجوه التخریجات مقبلا علی الفروع اتم الاقبال الخ
و در خیرات الحسان ابن حجر مکی مذکورست که قال بعض الائمه انه لم
یظهر لاحد من ائمة الاسلام المشهورین مثل ما ظهر
لابی حنیفه من الاصحاب والتلامذ ولم ینتفع العلماء و
جمیع الناس بمثل ما انتفعوا به وباصحابه فی تفسیر
الاحادیث المشتبه والمسائل المستنبط والنوازل والقضایا
والاحکام جزاهم الله الجزاء التام انتهی بنا بران امام شافعی
الناس کلهم عیال ابی حنیفه فی الفقه گفته + و امام ائمه
الحدیث یحیی بن معین القراءة عندی قراءة حمزة والفقه
فقه ابی حنیفه وعلی هذا ادرکت الناس کذا فی تاریخ ابن
خلکان ارشاد فرموده + وچون فقیه شدن امام بخوبی ثابت شده
بلکه کل هم معصرین وغیر معصرین امام از تابعین و تبع تابعین و
مجتهدین مثل عبد الله بن المبارک و وکیع و سفیان ثوری و اوزاعی
و اعمش و جریر و مسعر بن کدام و عطا بن ابی رباح و مالک و محمد و ابو یوسف
و شافعی و احمد حنبل که ایشان مسند البیان و معتمد علیهمان بخاری
وغیره اند و جمیع متاخران حنفیان و مالکیان و شافعیان و حنبلیان
تا این زمان بر افقه الناس شدن امام اتفاق کردند - و بر خیر الامة
گشتن قرار ساختند پس امام صاحب مصداق حدیث قال صلعم
من یرد الله به خیرا یفقه فی الدین متفق علیه +

وحدیث نعم الرجل الفقیہ فی الدین الخ کذا فی المشکوۃ گذشتہ۔
ونیز آیت من یوت الحکمہ فقد اوتی خیرا کثیرا را بمصداق
نمودہ کہ اکثر مفسرین حکمت را بفقہ تفسیر ساختہ، ہرگاہ امام افضل
الفضلا و افقہ العلما و خیر الائمہ باشد، در اتباع مستحق تر باشد۔
کہ ہر کہ چنین فضیلت دارد، اتباعش حق باشد۔ پس اتباع امام نیز حق
شدن لازم باشد، و چون بروایت عبداللہ بن مبارک مذکور امام
صاحب احسنہم و افقہم گشت بمعنی لفظ احسن در آیت واتبعوا
احسن ما انزل الیکم من ربکم بدرست، و بآیت لاتنسوا الفضل
بینکم اعراض از فضیلت امام منہی عنہ گشت۔ و ہر کہ چنین باشد۔
واجب الاتباع باشد۔ پس لامحالہ اتباع امام احسن شدن گردد، کہ
اتباع احسن و ماموربہ ست و نیز اعراض از فضیلتش ممنوع باشد
کہ منہی عنہ ست، فنعم الدلیل ہذا فخذوہ، ولاتنسوہ، واگر
کسی گوید کہ من از ہمچنین تقریرات احتمالیہ و تحریرات منطقیہ فضیلت اقتدا
را بامام ابوحنیفہ رح تفصیلاً روا ندارم، اگر روایتی صریح از تابعی
ہمعصرش بر فضیلت اقتدارش و ردن توانی بیار الینا اعتبار کنم
وضرور اختیارش سازم، گویم بلے توانم کہ بیارم کہ بسیار روایتہا از
تابعیان بر فضیلت اقتدای امام مجتہد ان یاد دارم، از انجملہ روایت
از ائمہ تابعین رئیس المحدثین عبداللہ بن المبارک است کہ قال رئیس
المحدثین من ائمۃ التابعین عبداللہ بن المبارک لیس
احد احق ان یقتدی بہ من ابی حنیفہ لانہ کان اماما
تقیا نقیا ورعا عالما فقیہا کشف العلم کشفا لم یکشفہ احد

لقد زان البلاد ومن علیها	امام المسلمین ابو حنیفه
باحکام وآثار وفقه	کآیات الزبور علی صحیفه

همچنان در کتب معتبران مثل ابن حجر مکی و ابن حجر عسقلانی و شعرانی
وغیرهم مذکور است، در قلائد[23] مذکور است که امام سفیان ثوری می گفت
که ما بروبروے ابوحنیفه رح مثل گنجشکها بروبروے باز بودیم۔
و بے شک ابوحنیفه سید العلماء بود، پس دیگر معاندان کیستند، که
بر قول شان گوش کنند، علامه[18] کفوی میگوید که اگرچه بعض محدثین
تابعی بودن امام اعظم کوفی رح منکر اند، و بر عدم آن چیزے نوشتند
اما اصحاب امام رح که عادل و ثقه و زاهد و عالم و حافظ حال امام
در تبع تابعین شامل بودند، بروایات صحیحه چند، واسانید قویه
ولسند خردمند، تابعی شدن امام و روایت احادیث از ایشان
ثابت و متحقق کردند، و مقرر است که اقوال مثبت از اقوال منکر
معتبر تر و مقدم تر است، بنابران در شرع شریف شهادت بر عدم
مقبول نیست، محذول است، الغرض درین باب فضیلت و تالیف امام صاحب
حاجت زیادتی تقریرات نیست، بلکه تحریرات علمای مخالفین و فضلای موافقین
شیئے کفایت است، ازانجمله امام طحاوی رح که بسنه ۲۳۹ یا سنه ۲۲۹ تولد شده بسنه ۳۲۱
فوت شده، کتابی بنام قلائد عقود الدرر والعقیان فی مناقب النعمان نوشته
ازانجمله موفق الدین بن احمد المکی الخوارزمی که بسنه ۵۶۸ فوت شده مسانید
امام را مرقوم ساخته، ازانجمله شیخ محی الدین عبد القادر بن ابی الوفا
القرشی صاحب الجواهر المضیئة فی طبقات الحنفیة کتابی بنام البستان فی

مناقب النعمان نوشته ۔ ازانجمله جار الله ابو القاسم محمود بن عمر الزمخشری کتابی بنام شقائق النعمان فی مناقب النعمان انگاشته ۔ ازانجمله عبد الله بن محمد الحارثی کتابی بنام کشف الآثار ترتیم ساخته ۔ ازانجمله ظهیر الدین المرغینانی ۔ ازانجمله المؤرخ یوسف بن فرغلی سبط ابن الجوزی برخلاف جدش کتابی بنام انتصار الامام ائمة الامصار تصنیف ساخته ۔ ازانجمله ابو عبد الله حسین بن علی الصیمری که ۴۳۶ھ فوتیده ۔ ازانجمله ابو العباس احمد بن الصلت الحمانی که ۳۰۸ھ فوتیده ۔ ازانجمله محمد بن محمد الکردری البزازی که ۸۲۷ھ فوتیده ۔ ازانجمله ابو القاسم عبد الله بن محمد بن احمد السعدی ۔ ازانجمله خاتمة الحفاظ جلال الدین سیوطی که ۹۱۱ھ فوتیده کتابی بنام تبییض الصحیفه فی مناقب الامام ابی حنیفه تصنیف نموده ۔ ازانجمله ابن کاس تحفة السلطان فی مناقب النعمان انگاشته ۔ ازانجمله ابو عبد الله محمد بن یوسف الدمشقی که ۹۳۹ھ از تصنیف عقود الجمان فی مناقب النعمان فراغت نموده ۔ ازانجمله ابو یحیی زکریا بن یحیی نیشاپوری ۔ ازانجمله ابو احمد محمد بن احمد الشیبی که ۳۲۵ھ فوتیده ۔ ازانجمله شمس الدین احمد سیواسی که بزبان ترکی ۱۰۰۶ھ مناقب امام نوشته ۔ ازانجمله القاضی الامام ابو جعفر احمد بن عبد الله الشیرازی البلخی الحنفی مختصری برد متعصبین بر امام تصنیف کرده ، ابانه نامش نهاده ۔ وغیرهم ۔ اما نام آن بزرگان که مناقب امام را در کتاب اتان ضمناً درج نموده اند بعضی ازانان ابو الحسن بن احمد القدوری که مناقبش را بر اوّل شرحش که بر مختصر الکرخی است نوشته ۔ ازانجمله محمد بن عبد الرحمن الغزنوی شاگرد الصغانی در کتابش جامع الاسرار انگاشته ۔ ازانجمله احمد بن سلیمان بن سعید در آخر کتابش که مسمی بدرر است

نوشته + ازانجمله شمس[22] الدین یوسف بن عمر الصوفی الکمارودی دراول کتابش جامع المضمرات شرح مختصر القدوری نوشته + ازانجمله الامام[23] ابوعمر بن البر المالکی که بسنه ۴۶۳ نوشته + ازانجمله شمس[24] الدین یوسف بن سعید السجستانی دراخر منیة المفتی نوشته + ازانجمله شرف[25] الدین اسمٰعیل المکی که بسنه ۸۹۲ نوشته در مختصر مسندنوشته + ازانجمله ابوعبدالله[26] محمد بن خسرو البلخی دراول مسندش نوشته + ازانجمله ابوالبقا[27] احمد بن ابوالضیا القرشی المکی در مسند مختصرش نوشته + ازانجمله ابوالعباس[28] احمد بن محمد الغزنوی درمقدمه اش نوشته + ازانجمله عثمان[29] بن علی بن محمد الشیرازی درکتاب الفجاح ارقام ساخته + ازانجمله ابواسحق[30] الشیرازی درطبقات شافعیه ترقیم ساخته + ازانجمله نووی[31] درتهذیب الاسماء واللغات ترقیم نموده + ازانجمله حسام[32] الدین الصدر الشهید درآخر فتاوی کبری اش نوشته + ازانجمله ابن[33] خلکان دروفیات الاعیان انگاشته وغیرذلک کذافی کشف الظنون عن اسامی الکتب والفنون + وعلاوه بران امام ابومعشر طبری شافعی که دررسالهٔ همه مرویات امام ابوحنیفه رح راجمع کرده + وخطیب خوارزمی امام شعرانی وخطیب بغدادی + وامام غزالی - وامام یافعی وواقدی + وعلامه کفوی + وسمعانی + وصاحب طحطاوی + وصاحب تفسیر احمدی + ابن حجر عسقلانی + امام بغوی + امام نووی + مجدد الف ثانی + مولانا عبدالحق دهلوی + ومولانا عبدالعزیز دهلوی + ومولانا عبدالعلی لکهنوی + ومولانا شاه ولی الله محدث دهلوی + وصاحب درالمختار وصاحب ردالمحتار + وصاحب ضیاء + فقیه ابوالليث سمرقندی + وصاحب اعلام الاخیار + ملاعلی قاری + امام ابوطفیل کرمانی + ومسند سابلی +

عظام بن ابو یوسف رح ، مسعر بن کدام رح ، امام اوزاعی رح ، وامام سفیان
ثوری رح ، امام حضرت جعفر صادق رض حضرت امام باقر رض ، وغیرہم
در فضائل امام ابو حنیفہ رح ونثرا نوشتند ، وتقریرا گفتند ، وبر روی
زمین خصوصا بدیار عرب گذاشتہ رفتند ، اگر عشر عشیرش را ہم ذکر کردہ
شود ، کتاب دراز گردد ، بلکہ عمرم ہم کفایت نکند ، بنا بران شمہ از انہا
ذکر کردم ، کما عرفتم ، قطع نظر از تقریرات آنہا ، وتحریرات بالا ، خود امام
مالک رح ، وامام شافعی رح وامام احمد حنبل رح چہ چہ فضائل امام اعظم رح
بیان ساختند ، بر واقفان آنہا مخفی نیست ، کما مر ذکرہ ، مزید بران نیست کہ از
اولیای عظام واتقیا کرام ، مثل معروف کرخی ، وابراہیم ابن ادہم ، وشقیق
البلخی رح ، وابی یزید البسطامی رح ، وفضیل بن عیاض رح ، وداؤد الطائی رح وابی حامد اللفاف
رح ، وخلف بن ایوب رح ، وعبد اللہ بن المبارک رح ، ووکیع بن الجراح رح ، وابی بکر
الوراق رح ، وسری سقطی رح ، وفرید الدین عطار رح ، وغیرہم کلہم علم شریعت و
طریقت یا بواسطہ یا بلا واسطہ از امام اعظم رح ، گرفتند ، وتا حیات تقلید
امام ماندند ، کذا فی در المختار وغیر ذلک بسیار بود اما بخوف درازی کتاب
ترک ساختم ، و در نوشتن قدری حال ورع وزہد وتقوی بہ پرداختم ،

تبصرہ ششم - در ورع

دفعہ اول - امام غزالی رح در احیاء نوشتہ کہ ابو حنیفہ تا
نصف شب بیدار میماند ، بارے مردمان آنرا دیدہ باہم گفتن گرفت
کہ این ابو حنیفہ ہمہ شب بذکر خدا بیدار ماند ، چون امام آنرا شنید
بدل منجل گردید کہ حسن ظن بزرگان بر من چنین باشد ، وآن بمن موجود
نباشد حیف باشد ، ازان تاریخ ہمہ شب بذکر الہی بیدار می ماند ،

ونیز یافعی در طبقات الفقها و شعرانی در میزان و صاحب طحطاوی در بیان
طحطاوی و اکثر ارباب سیر همچنین آورده اند. **دفعهٔ دوم** در معدن
الیواقیت و طحطاوی وغیرها مذکور است که امام ابوحنیفه رح در هر شب
ششصد رکعت نماز نفل را میکرد روزی زنی براه او را دیده گفت
که این کس فی شب پنجصد رکعت نماز میخواند. امام از انوقت پنجصد رکعت
نماز ادا میکرد. اما امام غزالی در کیمیا سعادت تا هزار رکعت ترقی کرده نوشت
نوشته. اگرچه بفهم نافهمان این معنی گنجایش نمیشود. اما بفهم صاحب دلان
خیلے منطبق گردد. کما فی المیزان للشعرانی مدارک الامام
ابوحنیفه دقیقه لا یکاد یطلع علیها الا اهل الکشف من
اکابر الاولیاء **دفعهٔ سوم** در در المختار وغیر ذالک مسطور است
که امام صاحب پنج حج کرده و خداوند کریم را صد مرتبه بخواب
دیده. کما مر ذکره فی الفصل الاول. فقیر حقیر سراپا تقصیر گوید که ازین
خواب جسم خدا لازم نمی آید نه تکذیب خواب بدلیل لن ترانی. بلکه نور
مجسم بجسم مرئی می نماید **دفعهٔ چهارم**. نیز در در المختار وغیره
مذکور است که روزی امام صبی را بجای لغزش بود گفت که ای پسر
خبردار ملغزید. گفت که اگر من لغزش خورم. تنها افتم یا بمیرم. اما
بلغزش تو همه عالم را لغزیدن و بہلاکی انداختن است. پس ازان روز
امام شاگردانش را فرمود که سوای دلایل من دلائل شما نیز هرچه دارید
بیارید از انوقت رائے امام ابو یوسف رح و امام محمد رح وغیرهما نیز
جاری یافت. و ذرایع و شرایع شدن گرفت. **ف** ازین حکایت
واضح گشت که امام بزبان خود در اجتهاد بسکه معروف و مشهور بود.

لهذا از سبب صغیر همچنین تقریر رو نمود، و این هم لایح گشت که سبب اختلاف صاحبین دغیرها همین حکایت است پس این اختلاف اختلاف نیست بلکه متحد است که رضای امام است که صحابی رضوان الله علیهم نیز با رسول صلی الله علیه وسلم در شوره اختلاف ثابت است. **دفعه پنجم ۵** امام نووی رحمه الله تعالی در تهذیب از سفیان بن عتبه نقل مینماید که در زمانم کسی از ابوحنیفه زیاده نمازی در مکه نه آمد، نه چشمم مثلش کسی را دید. و از عبد الله بن مبارک منقول است که حضرت مسعر رحمه الله را در حلقه امام بوقت تعلم دیده ام. و از وکیع نقل است که از امام کسی را فقیه نیافتم. و هم از ابوبکر بن عباس منقول است که امام ابوحنیفه رحمه الله بتعزیت پدر یا برادر امام سفیان ثوری رحمه الله قدم رنجه فرموده بود، امام ثوری رحمه الله بتعظیم برخاست، و تکریم ساخت، و بر جای خود نشانیده خود برو برو نشست. چون امام برگشت، یاران ثوری رحمه الله چنان متعجب گشتند تا که سببش پرسیدند. گفت که این کس در علم و زهد و فقه درجه کامل و رتبه شامله دارد. و سن زیاده میسنجد، اگر تعظیم علمش نکنم تعظیم زهدش کنم، اگر تعظیم زهدش نکنم تعظیم فقاهتش کنم، اگر تعظیم فقاهتش نکنم تعظیم پیریش کنم. **ف** چون حال امام ابوسفیان ثوری رحمه الله نیز هم که هر یکی از تبع تابعین کبار و اولیای ابرار و معاصر امام اخیار بودند در شان امام چنین باشد، دیگر سوقیان را که می پرسد، و اقوال ایشان را که باور کند. **دفعه ششم ۶** در معدن مذکور مذکور است که امام بر قدریکه عیال خود را نفقه میداد. همان قدر جسته جسته بفقرا و مساکین میداد، و اگر پارچه نو پوشیدی هم مثل قیمتش اهل علم را میداد

اگر بوقتِ طعام مسکینی آمدی، و هرچند از خود آنرا میدادی **فائزین** قول سعدی رح بیت نیم نانی گر خورد مرد خدا، بذل درویشان کند نیم دگر، زیاده عطا کردی، چون بنا شد، که امام صاحب از بزرگترین مرد خدا می باشد، که وی سری سقطی رح طریقهٔ ولایت را از دلی داؤد طائی رح گرفت، و داؤد طائی از امام ابو حنیفه رح گرفت، هکذا فی درالمختار، فی شرح تنویر الابصار، **دفعه ۷ هفتم** در معادن مسطور مسطور است که بشیر نام شخصی در تجارت شریک امام بود، باری بمصر برفت، امام نزدش هفتاد تهان پارچه هاے ریشمی فرستاده نوشت که در یکے ازان عیبی هست خریدار را بران اطلاع باید داد، چون بشیر مال تجارت فروخته باز آمد پرسید، که خریدارش را بر عیبش اطلاع داده بودی یا نه گفت نداده ام، که فراموش کرده بودم، امام صاحب همه حصه خود را مع اصل منافع که قریب سی هزار درهم بود بشبهه تصدق نمود، **دفعه ۸ هشتم** ـ ایضاً دران مذکور است که گویند که در کوفه کسی را گوسفندی گم شده بود، امام ازان تاریخ تا هفت سال گوشت گوسفند نخورد، که شاید گوشت همان گوسفند باشد، چون زندگی گوسفند بتجربه همانقدر است، بنابران مقید هفت سال کرد، **دفعه ۹ نهم** ـ ایضاً دران مذکور است که امام محمد رح بوقت طفلی بسیار خوبصورت و وجیه بود، لهذا امام صاحب بوقت تعلیمش بخیر بکمر تبه قبل وجود ریشش بسویش رخ ننمود، در پس ستون نشسته تعلیم میکرد، **دفعه ۱۰ دهم** در طحطاوی وغیره مذکور است که حضرت مسعر بن کدام رح گفت که من در مسجد نزد ابو حنیفه آمده او را دیدم که نماز بامداد میخواند، بعده بتعلیم علم مردمان بنشست تا نماز

ظهر خواند، باز بتعلیم مشغول ماند، تا نماز عصر خواند، باز بتعلیم مصروف گشت،
تا نماز مغرب خواند، باز بتعلیم نشست، تا نماز عشاء خواند، سپس داخل خانه
شد. بدل خود گفتم که چون این کس درین شغل می باشد، تا کی فرصت یابد
که مطالعه کند. مگر از این امرش عهود هر روزه نباشد، امروز همچنین واقع
شده باشد، اما چون از بهر مردمان حاجت لابدیه فراغت کرده بمسجد
تشریف برده، تا فجر بنماز استقامت کرد، بعد از طلوع بخانه داخل گردید،
و پارچه وغیره پوشید، باز بمسجد رسید، و بنماز چاشت مشغول گردید،
بعده تا ظهر مثل سابق بتعلیم و هدایت نشست، باز تا عصر باز تا مغرب باز تا
عشاء بعده داخل خانه شد. بدل گفتم که این کس گاه بگاه چنین کند، نشاید هر روز
چنین کردن تواند، چون علی التواتر دو شبانروز دیدم، تاهم بدل تصور کردم
که شاید از اتفاقات چنین یافتم، هرگاه هر روز و شب همچنان یافتم، بدل
تعهد کردم که ایشان را تا موتم یا موتش ملازمت خواهم کرد، پس همواره
ملازمتش میکرد، حتا که ابن معاذ گفت که خبرم رسید که مسعر در مسجد
ابوحنیفه رح بسجده یکصد و چهار پنج یا پنجاه و سه در سجود خود فوت شد،
رضی الله تعالی عنهما کذا فی التقریب، و نیز امام سمعانی در الانساب
و صاحب در المختار نقل میکنند که مسعر بن کدام گفت که هر که امام ابوحنیفه
را بینه بین الله و اسطه گرداند امید میدارم که خوف نکند چنانچه خودهم شعر گفت

حسبی من الخیرات ما اعددته	یوم القیمة فی رضی الرحمان
دین النبی محمد خیر الوری	ثم اعتقادی مذهب النعمان

ف هرگاه از مسعر بن کدام رض که مروی عنه صحاح سته است همچنین
واقع ظاهر گردید، و بثبوت رسید، باز اقوال دیگران چه باید شنید،

دفعه ۱۱ یازدهم ایضاً در طحطاوی مذکور است که حفص بن غیاث
رح از ابوحنیفه رح پرسید که ترا چه چیز بر طاعت تقویت داد گفت
که خالقم را بجمیع اسمائش حسب حروف با تا ثا الخ خواندم و در مقدمه
غزنویه دعایش مذکور است. دفعه ۱۲ دوازدهم. در تبییض
الصحیفه آورده که خطیب از حفص عبد الرحمان روایت میکند که شنیدم
که مسعر بن کدام رح میگفت که شبی در مسجد داخل شدم شخصی را نماز
کنان دیدم و از شیرینی قراءتش محظوظ گشتم تا هفت سپاره بخواند
بدل فهمیدم که رکوع خواهد کرد باز تا ثلث بخواند تصور دیدم که رکوع
کند باز تا نصف بخواند و پیوسته بقراءت ماند حتی که ختم قرآن
بیک رکعت کرد چون دیدم ناگاه آنرا ابوحنیفه یافتم و نیز خطیب از
یحیی بن نصر روایت کند که او میگفت که ابوحنیفه اکثر اوقات در شهر
رمضان شصت ختم میکرد و نیز دران مذکور است که خطیب از حماد
بن یوسف روایت کند که او میگفت که من از اسد بن عمر شنیدم که
میگفت که ابوحنیفه تا چهل سال بوضوء عشاء نماز فجر خوانده و اکثر
جمیع قرآن را بیک رکعت ختم میکرد. گویند که در موضع مدفون هفتاد هزار
مرتبه ختم قرآن خوانده بود و نیز دران مسطور است که خطیب از حماد
بن ابی حنیفه روایت کند که گفت چون پدرم فوت شد حسن بن عماره را
بغسلش متولی کردم پس غسل میداد و میگفت رحمك الله و يغفر لك
لم تفطر منذ ثلاثين سنة ولم تتوسد يمينك بالليل منذ
اربعين سنة فقد اتعبت من بعدك وفضحت القراء
از زبان میخواند. و نیز دران از ابویوسف رح مرویست که در این

اثنا کہ من با امام ابوحنیفہ رح میرفتم ناگاہ شخصی را شنیدم کہ دیگری را میگفت کہ این ابوحنیفہ بشب نمی خوابد امام واللہ لا یتحدث علی مالم افعل گفت وعادتش بشب نماز ودعا وتضرع کردن بود

دفعہ ۱۳ سیزدہم - علامہ حافظ نجم الغیطی مینولید کہ امام زفر گفت کہ من خداوند سبحانہ تعالیٰ را نود ونہ مرتبہ بخواب دیدم بارے بدل گفتم کہ اگر بار دیگر بینم ضرور از خدا بپرسم کہ خلائق بروز قیامت از عذابش بچہ چیز نجات یابند گفت چون دیدم پرسیدم کہ یارب عز جارک وجل ثناک وتقدست اسماک بچہ چیز بروز قیامت عباد تو از عذاب تو نجات یابند گفت ہرکہ صبح وشام سبحان الابدی الابد سبحان الواحد الاحد سبحان الفرد الصمد سبحان رافع السماء بغیر عمد سبحان من بسط الارض علی ماء جمد سبحان من خلق الخلق فاحصاہم عدد سبحان من قسم الرزق ولم ینس احد سبحان الذی لم یتخذ صاحبۃ ولا ولد سبحان الذی لم یلد ولم یولد ولم یکن لہ کفوا احد بخواند از عذابم نجات یابد۔ ہکذا فی الطحطاوی ورد المحتار۔

دفعہ ۱۴ چہاردہم در کتب سیر وتواریخ مذکور است کہ امام باعث غایت زہد وتقاوت وورع و عمل بحدیث من جعل قاضیا بین الناس فقد ذبح بغیر سکین کذا فی التیسیر۔ عہدہ قضا نگرفت حتاکہ بعدم قبولیتش بحبس از دنیا برفت۔ قصہ اش چنین است کہ **حکایت** امام شعبی رح استاد امام ابوحنیفہ رح قاضی خلیفہ منصور بود۔ روزی خلیفہ پارہ زمین بغا مالش

منصب و وقف نمود ❊ کوتوال حکم داد ❊ کہ دستاویزات را بہ مستحظ و مواہیر
قاضی مفتی و علمائے دیارش موثق و مزین گرداند ❊ جمیع علماء مذکور بتعمیل
حکمش کردند ❊ حسب طلب شہادت نوشتند ❊ چون نزد امام آورد ❊
و طلب شہادت کرد ❊ امام فرمود ❊ خلیفہ کجا ❊ گفت بخانہ خود
گفت تا وقتیکہ خلیفہ نزدم نہ آید یا من نزدش نروم شہادت دادن
نمیتوانم ❊ کوتوال گفت کہ تو مردے فضولی ❊ چہ میگوئی ❊ ہمہ علمائے
شہادت خود نوشتند ❊ ہیچ عذرے نکردند ❊ تو تنہا دران عذر
پیش نمائی ❊ چہ میکنی ❊ گفت معاملہ ہرکس با ہرکس است شاہ بوعلی قلندر

ز بود لتکدۂ دنیا ستای مرد فقیر		لا طمع بودن ز سلطان و امیر
انچہ در روز ازل بنوشت قلم		حک نگردد بعد ازان حرف رقم

چون خلیفہ خبرش بشنید ❊ امام شعبی رحمہ اللہ را طلب نمید ❊ و پرسید کہ در شہادت
رویت ہم ستخطا ❊ گفت بلی ❊ خلیفہ گفت ❊ پس تو بغیر رویتم چگونہ
شہادتش دادی ❊ و دستخط نمودی ❊ گفت من میدانم کہ حکم
تست ❊ و مرا بطلب تعمیل اختیار نیست ❊ خلیفہ گفت این امر در از
صواب بلکہ موجب عذاب است ❊ گفتہ اند کہ امام شعبی رحمہ اللہ از قضا
معزول کرد ❊ و کار قضا را باین شور می آورد ❊ کہ از چہار کس ابوحنیفہ
و شریک و سفیان ثوری و مسعر بن کدام سیکے را عہدۂ قضا باید داد
لہذا بطلب ہر چہار فرستاد ❊ امام براہ کرامت مرکوز باطنی دیگران را
پیش گوئی نمود ❊ و میفرمود کہ من عذر خواہم کرد ❊ سفیان ثوری
فرار را بر قرار خواہد شمرد ❊ مسعر خود را دیوانہ خواہد نمود ❊ اما بر نجات
شریک یقین ندارم ❊ بلکہ گرفتاریش را احتمال دارم ❊ الغرض فی الواقع

همان واقعه واقع شد که امام سفیان ثوری رحمه الله بعذر قضای حاجت
در پس دیواری که متصل نهری بود برفت ؛ و از آنجا بتوسط ملاحی
که با کشتی موجود بود بگریخت ؛ و ملاح را میگفت که برای ذبح من در
پیم کس می آید ؛ بزودی مرا نجات باید ؛ مراد از ذبح مضمون حدیث
مذکور است ؛ پس طالبش بطلبید ؛ نیافت و در آنجا کسی را ندید
مجبوراً باقی سه تن روانه درگاه خلیفه زمن گردید ؛ امام مسعر رحمه الله خود
دست خلیفه گرفته پرسید ؛ که تو منصور هستی اهل و عیال تو چگونه اند
منصور او را دیوانه فهمید ؛ از بارگاه بر آورد ؛ پس تر با امام مخاطب گردید
و گفت که عهده قضا را قبول باید کرد ؛ امام گفت که من مرد نبطی هستم
مرا نا قابلش باید شمرد ؛ که اشراف عرب بر قضای من راضی نباشند
و دلگیر شوند ؛ گفت این امر علاقه علم است ؛ و علاقه حسب و نسب نیست
باز گفت که من لایق این امر نیستم ؛ اگر بر قولم صادق هستم ؛ لیاقتم نیست
اگر کاذب هستم ؛ چگونه عهده قضا را لایق باشم ؛ خلیفه خاموش ماند
باز سخنی تعرض بر زبان نراند ؛ پس شریک را گرفت ؛ و چارش نماند
نرفت ؛ اما خلیفه از همان وقت تخم عداوت امام در مزرعه دلش کاشت
و بر ضررش حیله ها می ساخت ؛ اما بر وقیعه اش نمی یافت ؛ و انجام کار روزی
بمشوره وزرای خود حیله در پیش ساخت ؛ یعنی زنی را بمسئله تعلیم
نزدش برگماشت ؛ چون نزدش رسید ؛ سوالش پرسید ؛ که شوهرم
فلان غازی را اسپی بود بهتر بوقت موت وصیتم کرده بمرد ؛ که اسپ مرا
چنان کس را باید داد که از همه بخلافت افضل و سزاوارتر باشد ؛ حالا کو
آن اسپ را که بدهم ؛ و کیم طور از داء وصیت رهائی یابم ؛ فرمود که

حضرت جعفر صادق رض را چون آن زن برگشت * بدل امام گذشت *
که این خدع و فریب بود * که درینوقت رو نمود * فی الفور حماد را پیش
فرستاد * اما او را نیافت * که بدو او برفت * وحسب ارشاد خلیفه آن
مسئله را از مالک بن انس رح و عطا بن رباح رح نیز پرسید * مثل جواب
امام شنید * امام صاحب در آنوقت مایوس شده پسرش را وصیت نامه
نوشته داد * که درینوقت خلیفه جهته قتل من کسی خواهد فرستاد * لیکن
عذر و حیله ها در پیش خواهم کرد * شاید نجات یابم * درین اثنا آدم شاهی
بطلب امام رسید * چون امام بدربار شاه رسید امام مالک و امام عطا را نیز
نشسته دید * خلیفه اولا از امام پرسید که جواب سوال این زن چه دادی
امام اعاده اش کرد * و گفت که از تو حضرت جعفر صادق رض از تو بهتر است
که از اولاد رسول است نه تو * و هم متقی از تست * و هم عالم از تست * خلیفه
از مالک و عطا نیز پرسید * همان جواب شنید * پس حیران گردید * مجبوراً
هرسه را رخصت گردانید * چون بیرون آمدند * عطا رح رکاب امام گرفته گفت
که تو ما را از قتل نجات دادی که موافق جواب ما جواب گفتی * الغرض خلیفه را
عداوت پیدا گشت * حتی که بر قتلش کمر مستحکم بست * بنابران روزی شمشیر برهنه
ساخته * و از نیام برآورده امام را گفت که عهده قضا قبول کن * ورنه از جان دست
گفت مرا هرگز صلاحیت عهده قضا نیست * خلیفه گفت تو کاذبی گفت اگر قول خلیفه
صادق است * پس خیلی تعجب است که خلیفه کاذب را عهده قضا عطا نماید * و اگر کاذب است عدم لیاقتم
ثابت است * خلیفه سوگند خورد که ضرور ترا قاضی خواهم کرد * امام هم سوگند خورد که من
هرگز قبول نخواهم کرد * دربانش گفت ای ابوحنیفه خلیفه سوگند یاد فرموده
تو نشنیدی چرا ناحق عذرها نمائی * گفت خلیفه را کفاره قسم دادن از من

با همان تراست؛ الغرض امام مقید کرد؛ و در هر روز ده ره تازیانه بر سر
رمبارک ریش میزد؛ امام میفرموده که تازیانه دنیا از تازیانه آخرت آسان تراست
تا آنکه روی مبارکش ازین صدمه متورم گشت؛ چون به روز صد تازیانه کامل
شد؛ و بقول بعضی زهر هم در طعامش کرد؛ پس باه رجب سنه ۱۵۰ هجری سر
مبارک بسجده نهاده جان شیرین بجان آفرین سپرد؛ کما اشار الیه السیوطی
فی الخلفاء (وهو الذی (المنصور) ضرب ابا حنیفه رح علی القضاء فم سجنه
فمات بعد ایام؛ وقیل انه قتله بالسم وغیره من التواریخ انا لله وانا
الیه راجعون فیا ایها الاخوان کیف رأیتموه زاهداً
وعابداً وبرّاً تقیاً وکیف وجدتموه مجتهداً وعاملاً
بالحدیث وتارکاً ثروة الدنیا یعمل به حتی احبس لاجلها
ومات فمن یکون مثله رحمة الله تعالی؛ اللهم اجعل
مسکنه فی اعلی العلیین؛ واجعل ساکنین معاندیه فی
اسفل السافلین؛ همچنین روایات کثیره وحکایات غریزه شایع و
ذایع اند که نقل نمایم؛ بباعث درازی کتاب موقوف ساختم وحالا
چند روایت مختصره در کرامت ذکر نمایم؛

قصهٔ هفتم در کرامت وی رضی

ملا علی قاری از ابن حجر این کرامت را نقل می نماید که امام ابو یوسف
رح با تمام طفولیت از مادر خویش گریز کرده بصحبت امام ابوحنیفه رح می آمدی
ومادر موصوفه نیز نزد امام بیامدی وشکایتش کردی؛ امام صاحب
بار بار حوالداش میساختی؛ چون امام ابو یوسف رح بباعث تنگی اوقات

پریشان می بودی * امام ابوحنیفه برای تسکینش گاهی اکثر وقت
کیف بك فی انت تاکل الفالوذج میفرمودی * چون امام
ابویوسف رح بخدمت هارون رشید در رسید هارون فالوده
بتوا صفح پیشش گردانید * چون آنرا دید بخندید * هارون سببش پرسید
پس کرامت امام را ذکر نمود * مختصر قصه اش همین بود * در زبان زد
خلایق است که امام ابوحنیفه رح را همسایه بود * که او اکثر اوقات
شب بر بالا سر بام امام همام نوری درخشان مثل خیام نظر مینمود *
چون امام بدعوت خالق الانام یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی
الی ربك لبیك گفت * از آنوقت آن نور پنهان گشت * چون او
آنرا دید * سببش از بزرگش پرسید * گفت که آن نور نور عبادت
و زهد و تلاوت امام بود * تا حین حیات روی نمود * حالا امام رخت
هستی از دنیای نیستی بربست * و سفر آخرت برگرفت * آن نور هم
همراهش برفت لهذا از نظرت مختفی گشت * کذا فی مناقب الامام *
و فی کرامات الاولیاء استطاعم امام شعرانی در میزان آورده
که اگر ائمه مجتهدین اولیا نباشند دیگر نباشند * بلکه هرگز بر روی زمین کسی
ولی نباشد * الا درجه دیگر اولیا را از ایشان کمتر تا ایشانرا تیز فوق تر حتی که
بالفت در اولیا مسلم است که هر یکی ایشان بکشف صحیح با روح
رسول صلعم مجتمع میشد * و از استنباط شد مسائل سوال میکرد و بعد از
اجازت کشفی درج کتاب می ساخت و غیره ذالک * و بجای دیگر امام
شعرانی بکشف وجدانی خود می نویسد که ما تجویز کم ترک قنوت امام
شافعی الوقت زیارت قبر امام ابوحنیفه رح باعث موافقت اجتهاد

امام شافعی با اجتهاد امام ابو حنیفه که در آن وقت رو داده بود است
و این یکی از بزرگترین کرامتهای امام ابوحنیفه رح راست +
حالا قدری حال ذکاوت و جودت امام ذکر می کنم + از ناظرین توقع
عدل و انصاف دارم +

تبصره هشتم در ذکاوت

در مرآة الجنان شافعی المذهب مذکور است + که امام اعظم رح بایام
طفولیت از بسکه حاضر جواب و ذکی و ذهین و فطین جید بود نقل است
که قیصر روم قاصدی را با تحفه و تحائف و هدایا بخدمت خلیفه منصور فرستاد +
تا علمای زمان را مجتمع نموده جواب (۳) سوالش بدهد - اگر جواب معقول
یابد مال بران تقسیم کند + ورنه از مسلمانان خراج طلب سازد +
خلیفه علماء و فضلاء و حکماء زمان راجمع نموده + و اهل عالم بدیدن مباحثه
مجتمع گشته + امام ابو حنیفه نیز با پدر خود در انجا رفته + چون قاصد
مذکور بر منبر صعود کرده سوال پرسید + کسی از علمای تاب جواب بخود
ندید + نه کسی مستعد جواب گردید + امام از پدر خود بداد جواب اجازت
طلبید + پدر مانع گردید + چون بعد از اصرار شدید نیز رای پدر
باجازت نگردید + مضطر گشته از خلیفه اجازت گرفت و نزد منبر
برفت + و قاصد را گفت که تو سائل هستی یا نه + گفت بلے گفت از
منبر فرود بیا من صعود نموده جواب بدهم + که سائل شاگرد می باشد
و مجیب درجه استاد میدارد + الغرض قاصد بزیر آمد + امام بر منبر
برآمد + گفت حالا هر چه خواهی بپرس گفت که قبل خدا چه بود +

امام فرمود ✽ تو اسمای عدد را شما میدانی ✽ گفت بلی بدانم ✽ گفت
که قبل از یک چه عدد بود ✽ گفت آن از همه اول است ✽ قبل ازان
عددی نیست ✽ گفت چون قبل واحد مجازی لفظی چیزی متحقق شدن
نمی تواند ✽ پس قبل واحد حقیقی معنوی شئی دیگر چگونه متحقق شدن
تواند ✽ باز پرسید که روی خدا کدام جانب است ✽ گفت چون شمع
روشن شود ✽ روشنیش بکدام جانب میشود ✽ گفت هر جانب برابر
و مساوی میشود ✽ گفت چون نور مجازی را جانب متعین نباشد
پس نور حقیقی همه آسمان و زمین بچه طور یک جانب متعین باشد
باز پرسید که درینوقت خدا چه میکند ✽ گفت شانه تعالی بسیار است
اما یکی از انجمله اینست که کافر یعنی ترا از منبر فرود آرد ✽ و مومن را
یعنی مرا بر منبر برآرد ✽ و این قصه را علامه کفوی و خطیب خوارزمی
نیز بتحریرات خود مندرج ساختند ✽ و دیگران نیز بتقریرات خویش
تذکره اش کردند ✽ **در فتاوی** ظهریه و مبسوط و طحطاوی و بحر
آورده که بخانه رئیسی بتقریب طعام ولیمه که دو پسرش را نکاح سیداد
علمای دیار و فضلای امصار مجتمع بودند ✽ هنوز جمیع بزرگان بر خوان
موجود بودند ✽ ناگاه دفعتاً بخانه شور و شغب برپا گردید ✽ چون سببش
پرسید معلوم گردید ✽ که زنان سهواً و خطاءً بشب زفاف زوجه یکی را
بدیگری دادند ✽ و هر دو هر دو راز وجه خویش فهمیده قربت کردند ✽
امام سفیان ثوری رح فرمود ✽ که هر دو زوجه را قبل انقضاے
عدت نزد شوهر خود نباید رفت ✽ امام صاحب در انجواب
متامل گشت ✽ این زیاد پرسید نزد تو چیست ✽ امام سفیان ثوری رح

شفاعتش و گفت که نزدش چه خواهد شد حضرت علی کرم الله وجهه بر وطی
شبهه همین حکم فرموده بود امام صاحب فرمود که هر دو نوشته را
نزدم باید آورد پس از هر دو پرسید که شما را موطوئه خود پسند است
گفت بلی امام گفت که شما هر دو منکوحه خود را طلاق دهید و بلا
عدت با موطوئه خود بدون وشوق نکاح کرده صحبت و قربتش را
طوق خود سازید امام سفیان ثوری رحمه پرسید چگونه این حکم
میدهی گفت که چون قبل خلوت طلاق واقع شود عدت لازم
نمی آید و جائیکه وطی بالشبهه واقع باشد نکاح مدخول بها با
واطی اندرون عدت درست گردد و هم درمیان ایشان دوستی
باقی خواهد ماند ورنه بانتظار عدت هر دو را کلفت است و بجای
صحبت غیر عداوت نفسانی پیدا شدن تواند مبادا که کسی بخیالش طلاق
بدهد پس حضار مجلس بر ذکاوت امام متحیر ماندند و متعجب شدند
در روضة الفائق مذکور است که زنی به مسجد آمد سیبی را
که نصفش سرخ و نصف دیگرش زرد بود بخدمت امام نهاد
امام آنرا دو حصه کرده حواله اش کرد چون برگشت یارانش پرسیدند
که مطلبش چه بود که در وقت رد نمود فرمود که این زن گاهی خون
حیض سرخ گاهی زرد می آید بنابران طهر را می پرسید
من از سنیا می اندرونی سیب جوابش دادم یعنی تا وقتیکه آب
سپید نه آید طهر نباشد **ایضاً فیه** روزی امام حنیفه
بمسجد نشسته بود دفعتاً چند خارجیان مسلح رو نمودند و گفتند که
ما از تو دو امری پرسیم اگر جوابش نخواهی داد در دم سازیم

گفت شمشیرها را نیام بکنید، جواب بسیدهم بشنید، گفتند از پوست
گردن نیام ساختن را ثواب عظیم دانیم شمشیرها را نیام چون کنیم
گفت بپرسید، گفتند که جنازهٔ دو کس برآمده یکی ازان شرابی
که درحالت نشه نوشید، دیگری ازان زنی است که بوقت اسقاط
حمل حرام نوشید، وهردو را از حرام توبه نصیب نشد، درحق ایشان
چه میگوئی، چون در مذهب خارجیان بگناه قلیل هم کافر میشود،
و در مذهب امام کافر نمیشود، بنابران بدل کرده آمدند، که ابوحنیفه
ضرور حسب مذهب خود هردو را مومن خواهد گفت ما آنرا حیلهٔ فساد
خواهیم کرد، امام فرمود که آن هردو کس کدام قوم بودند، از یهود
گفتند نه. گفت از نصاری، گفتند نه، گفت از مجوس
گفتند نه، گفت از بت پرست، گفتند نه، گفت پس از کدام
قوم بودند، گفتند از مسلمانان، فرمود شما خود جوابش دادید،
گفتند چگونه، گفت که شما خود اقرار نمائید که از قوم مسلمانان بودند
باز کافر چگونه خواهند شد، باز پرسیدند خیر این هردو جنتی اند. یا
دوزخی، فرمود که من درحق آنان چنان گویم که حضرت ابراهیم
عم درحق النبی مذبر گفته بود قوله تعالی فمن تبعنی فانه منی
ومن عصانی فانک غفور رحیم، ونیز قول عیسی عم که در
حق گناهگاران فرموده بود قوله تعالی ان تعذبهم فانهم
عبادک وان تغفر لهم فانک انت العزیز الحکیم، چون
کلام تا در ینجا رسید، همه خارجیان از مذهب خود تائب گردیدند،
فما جزاء من قال لهم وهداهم، این را کرامات امام باید نمیه

در غرر المضاحک مسطور است که شخصی در مسجد از امام پرسید
اگر نبیذ را حلال گوئی در هر وقت بمسجد بنوشم. فرمود که زوجهٔ تو بر تو
حلال است یا حرام. گفت حلال. اگر با وی بمسجد جماع کردن توانی نبیذ
را هم بمسجد بنوش.

در آثار البلاد و اخبار العباد از قاضی زهیر منقول است که کسی نزد
در کوفه چیزی امانت داشته به حج رفته بود. بعد از مراجعت طلب
امانتش نمود. منکر گردید. بیچاره چون چارهٔ دیگر ندید. لاچار بدل تنگ
بخدمت امام الابرار برفت. و امام را حالش بگفت. زیرا که خائن نزد
امام می‌نشست. امام مظلوم را گفت که تو ازینجا برو. و کسی را خبری
ازین مگو. چون او برگشت. امام ابوحنیفه رح خائن را گفت که چند کس
نزدم بتلاش قاضی آمدند. اگر عهدهٔ قضائی را قبول کنی ترا مقرر کنانم
آنکس بظاهر قدری لیت و لعل نموده راضی شد. باز امام مظلوم را
طلبیده فرمود که حالا نزدش برو. بگو که شاید ترا به نسبت امانتم فراموشی
شده باشد. خیال بکن که من فلان وقت فلان تاریخ فلان جا ترا
داده بودم. پس خائن بلحاظ اینکه اگر مردمان حال خیانتم بشنوند
مرا قاضی نسازند. فی الفور امانت را حواله اش کرد. و بطلب عهدهٔ
قضائی پی برد. امام گفت که این عهده قابل تو نیست. نه تو قابل آنست

دفع دخل. اگر معاندین گویند که امام کاذب بود. گوئیم که هرگز
کاذب نبود. زیرا که برای اظهار حق کلامهای حکمتانه و سخنهای
مصلحتانه باید گفت. که از کلام خدا و رسول خدا هم همچنین حکم
ظاهر گشت. کما قال الله تعالی ناقلاً عن ابراهیم علیه السلام قال بل فعله

کیدہم. وناقدعن یوسف ثم جعل السقایة فی رحل اخیه
ثم اذن مؤذن (تا) فبدأ فاوعیتهم قبل وعاء اخیه
بنابران سعدی رح این مضمون را بدل کرد. ودروغ مصلحت
آمیز به از راستی فتنه انگیز راکتاب نبشت.
در فتاوی سراجیه مذکوراست که یک اعرابی نزد امام آمده پرسید
که از یک واو یا از دو واو فرمود از دو واو اعرابی بارک الله فیک
کما فی لا ولا گفته بازگشت. حاضرین را ازان حیرت گرفت. چون
سببش پرسیدند، از امام جوابش همین طور شنیدند. که اعرابی
حال تشهد را می پرسید که حسب روایت ابن مسعود رض از دو واو یا
حسب روایت ابوموسی از یک واو تشهد خوانم. جوابش از دو واو گفتم
وا ولا ولا اشاره برین آیت می داشت من شجرة مبارکة زیتونة
لا شرقیة ولا غربیة گفته برفت.
دفع دخل - اگرچه بالفعل بروایت ابوموسی رض یک واو هم موجود
بنظر نمی آید. اما شاید سابق بوده باشد. فقیر گوید که ازین نقل سوای
ذکاوت کرامت هم پیدا است.
در کشاف آورده که یکمرتبه حضرت قتاده صحابی رض در کوفه آمده بود
مردمان بهر جانب حلقه گرفتند. منتظر سوال و استفسار قیل وقال ماندند
فرمود هرچه بدل دارید، بپرسید. اتفاقاً امام ابوحنیفه رح نیز بوقت صغر
سن درانجماعت موجود بود. چون پرسیدند که مور حضرت سلیمان عم نر بود
یا ماده. آنحضرت چیزے تامل فرمود. امام فوراً ماده بود گفته. قولش را
ظاهر نمود، حضرت فرمود بچه دانستی. امام گفت که خداوند تعالیٰ قالت

تملایۃ فرمودہ
تنبیہ ببینید حال حفظ معنی بدیع قرآن امام باعث نشان وضاحت
بیان را بوقت صغر زبان۔ برو بردی صحابی پیغمبر آخر الزمان +
در تذکرۃ الاولیا مذکور ہست کہ یک شخص حضرت عثمان رضی را یہودی
میگفت + امام او را گفت کہ من میخواہم کہ فلان دخترت را بنکاح
فلان یہود دہی۔ گفت یا امام کسی ز مسلمانان دخترش را یہود میداد
کہ من بدہم چہ میگوئی فرمود کہ سبحان اللہ چہ خوب تو دخترت را بیہود
دادن درست نداری، دختر رسول صلعم را بیہود دادن بچہ طرز درست
داری۔ پس فی الفور آنکس از اعتقادش تائب شد +
در مضمرات مسطور ہست کہ روزی امام باقر رضی از امام ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ پرسید
کہ شنیدم کہ تو احادیث جدم را در گذشتہ بر قیاس عمل میکنی۔ گفت ای
فرزند رسول صلعم من از تو اول آنسہ مسئلہ می پرسم۔ بعدہ جوابہا دہم
یکے از ان اینست کہ نماز بہتر ہست یا روزہ فرمود نماز گفت اگر من
بر قیاس میرفتمے، و بران عمل میکردمے، پس بقضا کردن نماز
ہاے زنان حائضہ حکم دادمے، اما بر معافیش را حکم میسازم، و
قضاے روزہ را حکم میدہم، دیگر اینست کہ منی ز ائد ناپاک ہست
یا بول، فرمود بول، اگر من قیاس را دخل دادمے، غسل را بعد
از بول واجب میداشتمے، نہ بعد از انزال منی حکم دادمے، سوم
اینست کہ زن ضعیف ہست یا مرد، فرمود زن، گفت اگر من بر خلاف
نقل عمل میکردم، در میراث زن را ضعف حصہ مرد میدادندم
پس امام باقر معانقہ و مصافحہ ساخت و عذر جسارت خواست

وگفت کہ مخالفان عناداً ترا متہم میسازند۔ و عداوۃً شکایت میکنند
در میزان امام شعرانی رح وغیرہ نوشتہ است کہ ابو مطیع گفت
کہ من بمسجد کوفہ نزد امام ابو حنیفہ رح نشستہ بودم۔ ناگاہ دیدم
کہ امام سفیان ثوری و مقاتل بن حیان و حماد بن سلمہ و امام جعفر
صادق وغیرہم تشریف آوردند۔ و امام را فرمودند۔ شنیدیم
کہ در دین خدا قیاس را دخل میدہی ما بر حال تو می ترسیم کہ قیاس
اول از ابلیس صادر گشتہ۔ بناءً علیہ طوق بر گردنش افتادہ۔ پس
امام گفت من ہرچہ گویم از قرآن گویم۔ و ایۃ ما فرطنا فی الکتاب
من شیٔ را بر ان شاہد آرم ہرگز قیاس را دخل ندہم۔ اما کسانی
کہ خداوند تعالی فہم قرآن ندادہ۔ نزد ایشان اقوالم قیاس نمایند
و بدل شان از من رنجش آید۔ حتی کہ امام با ایشان از صبح جمعہ تا زوال
مناظرہ کرد۔ و مذہب خود را ظاہر نمود۔ کہ من اولاً بر قرآن عمل
میکنم۔ اگر نمی یابم بر حدیث اگر در ان ہم نمی یابم بر اقوال صحابہ رض
نمایم۔ و متفق را بر مختلف مقدم میسازم۔ بعد از ان مجبوراً قیاس را
دخل میدہم۔ چون کلام امام ہمام را بزرگان عظام و اولیای کرام
شنیدند۔ فوراً از نشست برخاستہ دست و زانوی امام بوسیدند۔
و انت سید العلماء فرمودند۔ و عذر جسارت خواستند۔ و عفو
طلبیدند۔ امام غفر لنا ولکم فرمود۔ و باہم اتفاق رو نمود۔
تنبیہ فقیر حقیر گوید۔ کہ از ینجا خیلے واضح و لایح گشت کہ نزد امام
اعظم العلماء الفحول۔ اخبار رسول خالق العقول و آثار اصحاب مقبول
مجتمع بود۔ بنا بر ان ہمچنین تقریر رو نمود۔ لاجرم مولانا عبد الحق دہلوی

و پنج هجری فوتید. و پسرش رض امام باقر رض بسنه پنجاه و هفت
هجری متولد شده بسنه ۱۱۴ یکصد و چهارده فوتید. و پسر امام باقر امام
جعفر صادق بسنه هشتاد تولد گردیده بسنه ۱۴۹ یکصد و چهل و نه فوتید.
و پسر امام جعفر صادق و امام موسی کاظم رض بسنه ۱۲۸ یکصد و بیست و هشت
تولد شده بسنه ۱۸۳ یکصد و هشتاد و سه فوتید. پس امام را با این
بخوبی ملاقات گردید. که بسنه ۶۱ شصت و یک یا هفتاد یا بسنه هشتاد
تولد شده بسنه ۱۵۰ یکصد و پنجاه فوتید. کما مر ذکره.
مسئله
در تاریخ ابن خلکان مرقوم است که مصاحب خلیفه منصور با امام
عداوت نهانی. و مناقضت باطنی میداشت. هر وقت فرصتی میجست
روزی امام را نزد منصور یافته بنیت قتل مغالطه داده پرسید
که پادشاه بقتل شخصی مرا حکم داد. و مرا حالش معلوم نیست. تو در
چه میگوئی. گفت حکم پادشاه بر حق است یا بر باطل. گفت بر حق
گفت حکم حق را بلا استفسار تعمیل باید کرد. امام جلیس نزد تو
گفت که این بر من شمشیر کشیده بود. اما بنده پرورش نمود.
مسئله
نیز دران مذکور است که ربیع مصاحب منصور هم با امام عداوت
قلبی میداشت. بنا بر علیه حیله ها بر قتلش میساخت. روزی بر روبرو
امام منصور را گفت که ای امیر المومنین این ابو حنیفه با جد تو
حضرت عبد الله ابن عباس رض عداوت میدارد. و بر خلاف قول

که امام شعرانی رح شافعی المذهب بود • با وجودش همچنین تقریرش از و
رد نمود • ازینجا هم پیدا و هویدا گشت • و بوضوح پیوست • که حالا
کسی را نمیرسد که لسند صحاح سند امام را ضعیف سازد • نه بدلیل رفع غیبت
صحاح حدیث امام را امتناع کند نه هیچ سند صحاح بر سند امام صاحب
تابع ترجیح یابد • زیرا که تالیفات بعد از دو صد و بیشتر بوقوع آمده •
لهذا لا محاله از رطب یابس محفوظ نشده • گرچه صاحبانش حسب شروط
مشترطه خودها مرفوع و موضوع وغیر ذلک نوشته • مسانید تلامذه امام
والا شان باعث قرب زمان از انها محفوظ گشته • گرچه ایشان بطریق
دیگر بدلیل سند یوم الا بتر سند حدیث امام بهتر یا بند گفته • اما ازین
لازم نیاید که کل سند صحاح بد نسبت العیاذ بالله مابکه بمقابله سند
امام خودشتر معتبر تر گشته • وحالا هر حدیث صحاح که با قوال امام موافق
باشد قوی تر و صحیح تر گردد • اگرچه بروایت صحاح بصورت ضعیف
وغیره رو داده باشد • هرگز ضعیف نباشد • چون این را دریافتید
برا ما دیث رفع یدین و آمین بالجهر وغیرها مثلا نازان و فرحان گشته
شور و شغب مسازید • و در اسلام رخنه میاندازید • بلکه تقلید احد الائمه
اربعه بسازید تا از سقر آمنهم برسید و جزای خیر بیابید • و مرا خیر خواه دانید •
دفع دخل • اگر بدل کسی رسد که روایت مناظره امام با امام
باقر امام جعفر صادق وغیرهما رضی الله عنهم افترا است • زیرا که زمانه
امام باقر رض غیر زمانه امام جعفر صادق رض بود • صورت مناظره
بهر دو بیک طور رد نمود • گوییم افترا نسبت لی کم و کاست راست است
بلکه امام ابو حنیفه رح بای الدما جد و پسر وغیره امام باقر رض یعنی

و امام اجل و اصحابش در تصنیفات خود ها نوشته که نزد امام صحت و ترجیح
احادیث موجود بود از انها استنباطها مینمود، خصوصاً امام شعرانی رح
در میزان خود این عبارت نوشته. وایاك ان تبادر الی تضعیف
شیٔ من ادلة مذهب الامام ابی حنیفة الا بعد ان تطالع
مسانید الثلاثه ولم تجد ذلك فیها اه. ازینجا دقیقه انیقه و
لطیفه نخیفه ظاهر گشت که امام صاحب اولا کتب احادیث تالیف کرده بود
و از امام مسانید ثلاثه نمود. و آن مسانید هائی قرب زمان بنسبت سند
صحاح بعد زمان صحیح تر و معتبر بود. که باعث قرب زمان کذب بیانان را
گنجایش نبود. فنعم ما قاله الشعرانی فی میزانه فان قیل
اذا قلتم بان ادلة مذهب الامام ابی حنیفة رض لیس
فیها شیٔ ضعیف لسلامة الرواة بینه وبین رسول صلعم
فما جوابکم عن قول بعض الحفاظ عن شیٔ من ادلة الامام
ابی حنیفة بانه ضعیف فالجواب یجب علینا حمل ذلك جزما
علی الرواة النازلین عن الامام فی السند بعد موته رض
اذا رووا ذلك الحدیث من طریق غیر طریق الامام اذ کل
حدیث وجدناه فی مسانید الامام الثلاثه فهو صحیح لانه
لولا صح عنده ما استدل به ولا یقدح فیه وجود کذاب
او متهم بکذب مثلا فی سنده النازل عن الامام وکفانا
لحدیث استدلال مجتهد به ثم یجب علینا العمل به ولو لم
یروه غیره فتامل هذه الدقیقة التی نبهتك علیها
فلعلك لا تجدها فی کلام احد من المحدثین. لطیفه دیگر نهایت

که امام شعرانی رح شافعی المذهب بود، باوجودش همچنین تقریرش ازو
رو نمود، ازینجا هم پیدا و هویدا گشت، و بوضوح پیوست، که حالا
کسی را میسر نیست که بسند صحاح سند امام را ضعیف سازد، نه بدلیل مرفوع
صحاح حدیث امام را متروک کند نه هیچ سند صحاح بر سند امام صاحبا
ثلاثه ترجیح یابد، زیرا که تالیفات بعد از دو صد و بیشتر بوقوع آمده،
لهذا لامحاله از رخنه ها بیس محفوظ نشده، گرچه صاحبانش حسب شروط
مقرره خودها مرفوع و موضوع و غیر ذلک نوشته، سابقین تلامذه امام
والاشان باعث قرب زمان ازانها محفوظ گشته، گرچه ایشان لطرق
دیگر بدلیل سند یوم الاهتمام سند حدیث امام بهتر را بایه گفته، اما از نه
لازم نیامده که کل سند صحاح بدتر است العیاذ بالله، بلکه بمقابله سند
امام خود شان معتبر نیز گشته، و حالا هر حدیث صحاح که با قوال امام موافق
باشد قوی تر و صحیح تر گردد، اگرچه بروایت صحاح صورت ضعیف
و غیره رو داده باشد، هرگز ضعیف نباشد، چون این را دریافتید
برای احادیث رفع یدین و آمین بالجهر و غیرها شادان نازان و فرحان گشته
شور و شغب بسیار نباید، و در اسلام رخنه میاندازید، بلکه تقلید احد الائمه
اربعه بسازید تا از شر انفسهم برهید و جزای خیر بیابید، و مرا خیر خواه دانید،
و فتح و حل، اگر بدل کسی رسد که روایت مناظره امام با امام
باقر امام جعفر صادق و غیرهما رضی عنهم افتراء است، زیرا که زمانه
امام باقر رض غیر زمانه امام جعفر صادق رض بود، صورت مناظره
بهر دو بچه طور رو نمود، گوییم افتراء نیست لیکن و کاستاده است آیات
بلکه امام ابوحنیفه رح را یا الد ماجد پسر و نبیره امام باقر رض التی

امام زین العابدین و امام باقر و امام جعفر صادق و امام موسی کاظم رضی الله تعالی عنهم صحبت میداشت، حسب کتاب اهل تشیعه نیز امام با ایشان در مسائل مناظره میساخت، زیرا که امام زین العابدین رض سنه[۹۵] نود و پنج هجری فوت شده، و پسرش رض امام باقر رض سنه[۵۷] پنجاه و هفت هجری متولد شده، سنه[۱۱۴] یکصد و چهارده فوت شده، و پسر امام باقر امام جعفر صادق سنه[۸۰] هشتاد تولد گردیده، سنه[۱۴۸] یکصد و چهل و هشت فوت شده، و پسر امام جعفر صادق و امام موسی کاظم رض سنه[۱۲۸] یکصد و بیست و هشت تولد شده، سنه[۱۸۳] یکصد و هشتاد و سه فوت شده، پس امام را با این گروه بخوبی ملاقات گردید، که سنه[۶۱] شصت و یک یا هفتاد یا سنه[۸۰] هشتاد تولد شده، سنه[۱۵۰] یکصد و پنجاه فوت شده، کما مر ذکره،

[۱۳] در تاریخ ابن خلکان مرقوم است که مصاحب خلیفه منصور با امام عداوت نهانی و منافضت باطنی میداشت، هر وقت فرصت را میجست روزی امام را نزد منصور یافته بنیت قتل مغالطه داده پرسید که پادشاه بقتل شخصی مرا حکم داد، و مرا حالش معلوم نیست، تو درین چه میگوئی، گفت حکم پادشاه بر حق است یا بر باطل، گفت بر حق گفت حکم حق را بلا استفسار تعمیل باید کرد، امام جلیس نزد شرع گفت که این بر من شمشیر کشیده بود، اما بنده برو دستش نمود،

[۱۴] نیز دران مذکور است که ربیع مصاحب منصور هم با امام عداوت قلبی میداشت، و بنا بر غلبه حیله ها بر قتلش میساخت، روزی بروبرو امام منصور را گفت که ای امیر المؤمنین این ابو حنیفه با خلافت حضرت عبد الله ابن عباس رض عداوت میدارد، و بر خلاف قول

حدت سخن بر زبان راند یعنی اگر کسی سوگند کرده بعد دو سه روز هم
انشاء الله تعالی گوید، نزد حدت استثناء اش صحیح باشد، و ابوحنیفه
آنرا نادرست سازد، و استثناء را متصل باید ورنه درست نباشد گویند
امام گفت یا امیر المؤمنین ربیع گوید، که بیعت لشکر بسعت درست نباشد
پرسید چگونه گفت که درینجا قسم خورده بیعت کرده بازبخانه رفته انشاء
الله تعالی گفته بیعت را بشکنند، منصور را قهقهه گرفت، و ربیع را گفت
که تو از ابوحنیفه متعرض مشو، در پی او مرو، چون هر دو از دربار بیرون
آمدند و براه باهم سخن گفتند، ربیع امام را گفت، که گویا تو مرا امروز
قتل کرده بودی، امام گفت نی نی بلکه تو مرا اما من ترا و مرا نجات داده
و رهائی کردم، ف فقیر حقیر گوید که باعث علم و فهم و عقل و فضل و فطانت
و ذکاوت کرامت و هدایت ولایت و تقاوت و عبادت و ریاضت و
گردیدن خلقت بر او مردمان حسد بردند، و به تهمت مداخلت قیاس
بدین رب الناس، برحدیث خیر الناس بین الناس متهم ساختند،
حتا که بزرگان کرام و اولیای عظام بمنازعت برخاستند، و بعد از مناظره
دریافتند، و در هر امر موافقت کردند، کما مر ذکره اما علمای حاسدان
منصوری که بمناظره از امام سرنگون شده عاجز آمده بودند، چنان
عذر و غدر و حیله و فریب و مغالطه در پیش ساختند، که بعد حبس بقتل سازیدند
و بعض علما همعصرین و متاخرین بر شک و حسد انمعنی که مثل ابوحنیفه رحمه صاحب
مذهب شدن نتوانستند، به تردید و تضعیف اقوال امام پی بردند، یعنی
به نیت تضعیف روایتهای مستدله امام صاحب روایت های غیر مستدله
مقابلش بسند موضوعه خود ها تقویت داده مرفوع و قوی ساختند، تا از آن

اقوال امام را تحقیر کردن توانند. چنانچه غیر مقلدان ترجیحیان به روایت های
نازان و فرحان شدند. ورخنه در اسلام انداختند. و چون نباشد بزرگان شخص
مظلوم و محسودی باشند. اللهم اجعلنی محسودا ولا تجعلنی حاسدا
در معدن ان مذکور است که عالمی از امام پرسید که تو گاهی بر اجتهاد خود نادم
شدی و تاسف کردی. گفت بلی یکدفعه که مردمان از من پرسیدند که زنی
حامله نوشیده و ولدش در شکمش حرکت کند. دران چه حکمت باشد. گفتم که شکمش
چاک کرده ولدش را بیرون کنید. بعد ازان ندامت کشیدم که میت را تکلیف
دادم. و ندانستم که ان ولد زنده بیرون شد یا نه تاسف خوردم.
گفت ای امام جای تاسف و ندامت نیست. بلکه بفضل خدا شامل حال
است که آن ولد منم. به برکت اجتهاد تو زنده بیرون شدم، و تا این درجه
رسیدم.

تبصرهٔ نهم

در افراط و تفریط اقوام بر شان امام همام رح

قوم در باب امام ابوحنیفه رض خیلی افراط و تفریط نمودند. و فسادات
در دین افزودند. طائفهٔ ازان بر آنند که امام را کلماتهای ناملائم چنان
و چنین گویند. و باعث خباثت نفسی و تعصب دلی و عداوت قلبی سخنان
بیهوده بر زبان رانند. کما فی کتب المتعنتین و المعاندین. اما ایشان بر دو قسم منقسم
اند. یکی بر عداوت ظاهری عمل کردند. چون ترمذی و ابوبکر بن ابی شیبه
و فخر الدین رازی و دارقطنی و ابن جوزی وغیرهم کما فی شرح سفر
سعادت و شرح مسلم و میزان الشعرانی رح. دیگرے بشکل دوستی تعنع

بتعصب بیجا عملی کاربند ساختند، چون دارمی و بیهقی و امام بغوی و
نسائی وغیرهم رحمهم الله که بغرض تقویت مذهب امام شافعی رح دلائل مذهب
خود را از احادیث موضوعه وغیر موضوعه تتبع و تفحص نموده جمع کردند
و مذهب شافعی را موافق حدیث گفتند، و بر احادیث مذهب حنفی
طعن و جرح ساختند، و مبنی بر رائی و اجتهاد وحدت گفتند، هکذا فی
شرح سفر السعادت، اما اکثر شافعیان منصف مزاج هم بودند،
ازان درین راه رفتار نکردند، بلکه بر حقیقت مذهب حنفیان. و موافق
بودنش بحدیث و قرآن گفتار نمودند، چنانچه امام سیوطی و امام غزالی
و امام شعرانی و امام نووی و امام یافعی و امام ابومعشر طبری وغیرهم
رحمهم الله تعالی کر مسانید ثلاثه امام ابوحنیفه رح و مواهب الرحمان
وغیرها را بنظر خود دیدند و درینجا مناسب مینماید که قدری حال
متعصبین ذکر نمائیم، بنا بران بعینه عبارت رد المحتار را نقل میسازم
انما سموا بذلك لان الامام رض لما شاعت فضائله و عمت
الآفاق فوائده جرت عليه العادة القديمة من اطلاق
السنة الحاسدين فيه حتى طعنوا في اجتهاده وعقيدته
بما هو متنزه منه قطعًا لقصد ان يطفوا نور الله ويأبى
الله الا ان يتم نوره كما تكلم بعضهم في مالك وبعضهم في الشافعي
وبعضهم في احمد بل قد تكلمت فرقة في ابي بكر وعمر وفرقة
في عثمان وعلي وفرقة كفرت كل الصحابة

ومن ذا الذي ينجو من الناس سالمًا		وللناس قال بالظنون وقيل

ومن انتصر للامام رح العلامة السيوطي في كتاب سماه

بتبييض الصحيفة والعلامة ابن حجر فى كتاب سماه بالخيرات
الحسان والعلامة يوسف بن عبد الهادى الحنبلى فى
مجلد كبير مسماه تنوير الصحيفة وذكر فيه عن عبد البر
لا تتكلم فى ابى حنيفة بسوء ولا تصدقن احدا يسئ القول
القول فيه فانى والله ما رأيت افضل ولا اورع ولا افقه
منه ثم قال ولا يغتر احد بكلام الخطيب فان عنده العصبية
الزائدة على جماعة من العلماء كابى حنيفة والامام احمد وبعض
اصحابه وتحامل عليهم بكل وجه وصنف فيه بعضهم
السهم المصيب فى كبد الخطيب واما ابن الجوزى فانه تابع
الخطيب وقد عجب سبطه منه حيث قال فى مراة الزمان
وليس العجب من الخطيب فانه طعن فى جماعة من العلماء
وانما العجب من الجد كيف سلك اسلوبه وجاء بما هو
اعظم قال ومن المتعصبين على ابى حنيفة الدارقطنى وابو
نعيم فانه لم يذكره فى الحلية وذكر من دونه فى العلم و
الزهد انتهى (لما) ماذكره الخطيب من القدح عن قائله فلا
يعتد به فانه ان كان من غير اقران الامام فهو مقلد
لما قاله او كتبه اعداؤه او من اقرانه فكذلك الخ

طائفه بر انند كه باعث فرط محبت و مودت ، يا موجب كثرت
جهالت و حماقت ، در ذكر فضائل امام صاحب كرامت از حد در گذشته
حتا كه امور غير معقول را و روايات مجهول و حكايات مخذول را بنسبت
امام مقبول قبول كرده اند ، ناحق ازحق عدول نموده اند ، گويا بر ضرر شان تنبيه

مطابق علی الحق بے بردند، که معاندین ازان راه ملامت وفضیحت وبهتان یابند، وبرتکذیب اصل فضائل حجت گیرند، یعنی بعض جہلا وحمقا گویند، که امام صاحب فی شب ہزار رکعت نماز می خواند، و در ہر رکعت ازان ختم قران می کرد، واز امام صاحب حضرت خضر عم تا پنج سال بوقت حیات احکام شریعت بیاموخت، وبعد موت از قبرش بست وپنج سال استفاده گرفت، واورا پدرش ہمراه گرفته نزد حضرت علی رض برد، وحضرت عیسی عم بر مذہبش تقلید خواہد کرد، وغیر ذلک العیاذ باللہ کمافی الطحطاوی وغیره اما آن اہل کشفان بکشف وجدانی چنین نوشته اند که حضرت عیسی عم ہر حکمیکه ظاہر خواہد کرد موافق مذہب امام ابو حنیفه رح خواہد شد کما مر ذکره ازین حقیت مذہبش ثابت است نه تقلید کما زعمه الحمقا پس بنسبت این دو طائفه حال امام ابو حنیفه کوفی ہم مثل حال حضرت علی رض گشت، که نزد گفتگوی خارجی ورافضی بدو پیوست، طائفه برانند که بر حد اعتدال مانند، وباحتیاط کمال، وکوشش جمال، صحیح اقوال، ودرستگی افعال رابکتاب درج ساختند وانرا افراط وتفریط رہائی یافتند +

تبصره دہم

در سبب اجتهاد وے رض

چون حال تقرب وتقدم وعلم وفہم وعقل وفضل وزہد وورع وتقاوت وذکاوت وذہانت وفطانت وکرامت وللہیت وافضلیت وتابعیت امام ابو حنیفه رض بخوبی دانستید، حالا حال قیل وقال اجتهاد امام الائمه

۵۰۲

والرجال را ذکر نمایم تا کر نماییم و بیان و دل نشین نمایم که هرگاه امام

صاحب دیدکه کسی از صحابی رضی الله عنهم تصنیف و تالیف و تدوین احکام

شریعت نکردند بلکه فقط بر قوت حفظ تکیه و علوم شریعت و فنون

طریقت بتدریج باعث رحلت و شهادت صحابی رضی الله عنهم مفقود شده میرود

لقوله علیه السلام ان الله لا یقبض العلم انتزاعا ینتزعه عن

العباد ولکن یقبض العلم بقبض العلماء حتی اذا لم یبق عالما

اتخذ الناس روسا جهالا فسئلوا فافتوا بغیر علم فضلوا و

اضلوا متفق علیه کذا فی المشکوة . و مشرکان و منافقان و معاندان

و کافران به نیت قلع و قمع و هدم ارکان اسلام و تخلل بر احکام دین الاسلام

و تزلزل امور عوام بر وضع و غلط و تغیر و تبدیل احادیث کمر بستند حتی که

اکثر مسلمانان نیز بغرض دنیاوی و خواهش نفسانی . افتراءً و اختراعاً

قال الرسول صلعم میگفتند . و وضاعین مثل ابن راوندی و غیاث الکریم

و غیرهم را رشوة داده جهة ثبوت دعوای خود حدیث ها را وضع میساختند

و بعضی حدیث صحیح را تغیر و تبدیل کرده بیان می نمودند . [illegible]

چنانچه همچنین موضوعات را نیز صاحبان صحاح مجبوراً تالیف کردند

و در بیان بران نازان شدند و اصحاب کبار و ارباب والا تبار و

تابعان شریعت رفتار طریقت دثار . باعث مقاتله کفار و فرصت زجر

و توبیخ و تعزیر وضاعین اشرار نیافتند . پس امام صاحب الملقب بالاعظم

السواد را ترسیده . بیدار گردیده . کمر همت بربست . بر قوله تعالی فمن یعمل

مِنَ الصّٰلِحٰتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ

كَاتِبُونَ و ایضا قوله تعالی وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ

فاؤلئک لا یخاف ظلما ولا ھضما وایضا قولہ تعالی من عمل صالحا من
ذکر او انثی وھو مؤمن فلنحیینہ حیوۃ طیبۃ ولنجزینھم
باحسن ما کانوا یعملون وایضا قولہ تعالی ومن اراد الاخرۃ
وسعی لھا سعیھا وھو مؤمن فاولئک کان سعیھم مشکو
راہ وایضا قولہ تعالی ولیس علیکم جناح فیما اخطأتم بہ وایضا
قولہ تعالی لیکون الرسول شھیدا علیکم وتکونوا
شھداء علی الناس الخ وایضا قولہ تعالی اجتنبوا قول الزور
الخ وایضا قولہ تعالی جعلنا ھم ائمۃ یھدون بامرنا و
اوحینا الیھم الخ تکمیل نمودہ و عمل بر قولہ تعالی وامر بالمعروف
وانہ عن المنکر الخ و بر حدیث بلغوا عنی ولو آیۃ الخ واجب
دانستہ و خود را مصداق قولہ تعالی لولا نفر من کل فرقۃ منھم
طائفۃ الخ تصور یدہ و از قولہ تعالی بلغ ما انزل الیک من
ربک وان لم تفعل فما بلغت رسالتہ و قولہ تعالی ومن لم
یحکم بما انزل اللہ فاولئک ھم الکافرون و قولہ تعالی ومن
لم یحکم بما انزل اللہ فاولئک ھم الظالمون و قولہ تعالی ومن
لم یحکم بما انزل اللہ فاولئک ھم الفاسقون و از حدیث الساکت
عن الحق شیطان اخرس و از حدیث من سئل عن علم علمہ ثم
کتمہ الجم یوم القیمۃ بلجام من نار رواہ احمد وغیرہ کذا فی
المشکوۃ و از حدیث ان الناس اذا راؤا المنکر فیھم فلم ینکروہ
یوشک ان یعمھم اللہ بعقاب کذا فی المشکوۃ والازالہ و از حدیث
ابوہریرہ رض قال قال رسول اللہ صلعم لتؤدن الحقوق الی

اهلها یوم القیامة (والی قوله) وکنا نسمع ان الرجل یتعلق بالرجل یوم القیمة ولا یعرفه فیقول کنت ترانی علی الخطاء وعلی المنکر ولا تنهانی کذا فی تیسیر الاصول نرسیده . وبحدیث العلماء ورثة الانبیاء فی علم والضاً العلماء نواب الانبیاء فی العلم کذا فی التفسیر الکبیر وغیره خودرا وارث ونائب نبی صلی الله علیه وسلم فهمیده . وبحدیث علماء کانبیاء بنی اسرائیل فضیلت امت دیده واز حدیث من سن سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل بها الی یوم القیامة کذا فی الطحطاوی والازاله . بشارت اجریافته . از قران خداوندمنان . واحادیث صحیحه اقرب الزمان پیغمبر اخر الزمان واجماع واقضیهٔ صحابیان . وقیاس روشن بیان مستنبط حدیث وقران احکامات دینی . وامورات دنیاوی را حسب طاقت بشری . استنباط واستخراج نموده . ضابطهٔ کلیه حکمیهٔ فرعیهٔ شرعیه مقرر ساخته . نامش نههم واصول فقه نهاده . وآنرا باین ترتیب فقهیه که ما می بینیم ونفع کثیر میگیریم . مرتب ساخته . وبابا باب وفصل فصل نموده خلائق را بلکه ائمه را نیز تعلیم میکرد وهدایت میداد . حتاکه باعث مقبولیت نزد خاص الافاق اجتهادش شهرهٔ آفاق گشت . ومذهبش ملک ممالک هند وسند عرب وعجم مشرق ومغرب شایع وذایع شدن گرفت . حتاکه چون سلف خلف این مذهب احنف والطف واشرف را حسب قران وحدیث خیر الانسان رهنت راست بی کم وکاست یافتند . بران اجماع ساختند ودران کتابهای لا محصور ورسالهای غیر محدود ومقصور تالیف وتصنیف وتدوین کردند . وآنهارا باعث نجات اخروی فهمیدند . وعلمای

اکبار وفضلاے دیار، واولیاے ہر امصار، بران رفتار نمودند، تا
بایمان اعتقاد وکردار، از دار دنیای ناپایدار، بدار آخرت پایدار، بر
اسپ ایمان ومغفرت غفار، سوار گردیده، تازیانهٔ عمل مذہب امام ابرار
بر زده، بر میدان شریعت رسول مختار دوانیده، بدعوت جبار
ستار یَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً
فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي، بهشت ابرار، واعلی علیین اخیار
قرار گرفتند، یعنی باکردار تقلید شربت موت چشیدند، انشاء الله تعالی
لا مذہبان باکفار، باسفل السافلین سکونت خود را اختیار کنند،
که چون لعنت بر مومنین ابرار، ومسلمین شریعت شعار، دشنام دہندہ مضمون
حدیث لَا يُبَاعُ الرَّجُلُ رِجَالًا الخ خود ملعون باشند، وبعد از مدت
مدید، وعرصهٔ بعید، در اتفاق شدید، در اجماع فرید سدید، خلل انداز
ومفارقت ورزند، وقصد شکستن عصای اسلام دارند، وہرکسانیکہ
چنین کنند بمضامین حدیث عرفجه رض وغیر ذلک مستحق قتل باشند،
وہر امریکه ترکش قتل واجب باشد، لا محاله عملش واجب شود،
پس تقلید ہم واجب گردد، که ترکش مستحق قتل باشد، ازین لاکلیه
تقلید ائمه اربعه نیز علی سبیل الانفراد که بالاستقلال اجماع گشته
است واجب شد، ہرگز ہر آئینه تلفیق وتلہی درست نیست،
مطلقاً حرام است کما مر ذکره مراراً،

تبصرهٔ یازدهم

در وجه انحصار مذاہب اربعه

اگر کسی گوید که مذاہب بر ائمه اربعه چرا منحصر شده که بیش چرا نشد

دائمہ باہم مخالفت چرا کردند، اتفاق چرا ناختند، جوابش بچند وجوہ باید داد کہ اوّلاً اینکہ مثل ایمہ اربعہ کسی در تدوین احکام شریعت، و تالیف ارکان ملت، و تصنیف مسائل فقیہ سعی بلیغ ننمودند، نہ کسی در زہد و تقوی علم و فضل برزمانہ ایشان برابر ایشان بود، نہ از صحابی رضہ صورت تدوین رو نمود، چون مردمان ایشان را در ہر امر اولی الامر افضل یافتند، اتباع ایشان کردند کہ اتباع اولی الامر از قرآن واجب دانستند، ازین جہت بر چہار منحصر گشت، وگویا تائید الٰہی نیز بدو پیوست، کما فی تفسیر الاحمدی

الانصاف ان انحصار المذاهب فی الاربعۃ واتباعهم فضل الهی وقبولیۃ من عند اللہ تعالی لا مجال فیہ لتوجیہات والادلۃ ط زبرحرف ادجاے انگشت کمن، وکما فی الانصاف لمولانا ولی اللہ المحدث الدهلوی رح وبعد المائتین ظهر فیهم التمذهب للمجتهدین باعیانهم وقل من کان لا یعتمد علی مذهب مجتهد بعینه وکان هذا هو الواجب فی ذلک الزمان وبالجملۃ نتمذهب المجتهدین سر الهمہ اللہ تعالی للعلماء وجمعهم علیہ من یشعرون اولا یشعرون، وگویا بمضمون قولہ تعالی واللہ اعلم حیث یجعل رسالتہ انحصار مذاهب بر اربعہ لازم آمد کہ خداوند تعالی مثل رسالت ہر کرا قابل امت دانست امام ساخت،

ثانیا، وجہ اختلاف را میگوییم کہ حسب حدیث نبی قریظیہ الخ وحدیث اختلاف امتی رحمۃ، اختلاف ائمہ رحمت است، ان افتراق ا

زحمت ۔ علاوہ بران کلام خداوند علام ۔ وسخن رسول کرام ۔ خیلی بلیغ وبسکہ فصیح بنا بران ہر ائمہ بقدر طاقت بشری خود ہا بدریاے فصاحت وبلاغت غوطہا زدند ۔ ودرہای گوناگون جواہرہای بوقلمون بدست گرفتہ بساحل شریعت درآوردند ۔ ودیگران ہمچنین صلاحیتہا نداشتند لہذا از گرفت لوای امامت محروم ماندند ۔ ہکذا المضمون فی شرح سفر السعادت وفی میزان الشعرانی رحمہما اللہ ۔

ثالثاً چون مردمان سلف وخلف ہر چہار راہ را شارع عام وطریق تام دیدہ ۔ وگذر را بلا خس وخاشاک صاف وپاک یافتند ۔ جوق جوق فوج فوج قافلہ قافلہ جماعت جماعت بخوشدلی تمام وبرضامندی مالا کلام بران رفتند ۔ وراہ نمایان را دعای خیر نمودند لہذا برہمان چہار انحصار یافت ۔ وتا این زمان بجز چند کس متعصبان جاہلان کسی خلافش نساخت ۔ پس بر ہر مومن لازم است ہر یکی از ائمہ را امام خود کند ۔ واتباعش بحدیث ابوداود بر خود واجب گرداند ۔ قال النبی صلعم اذا خرج ثلثۃ فی سفر فلیؤمروا احدہم و ایضاً قال النبی صلعم لا یحل لثلثۃ یکونوا بفلاۃ من الارض الا امروا علیہم احدہم تا در احکام خلل نپذیرد ۔ وتلہی لازم نگردد وانتظام شود ۔

رابعاً بعد تمہید میگوییم کہ صحابی را حالت منتشر است ۔ بحث ضبط در لبط نمی آید ۔ زیرا کہ بعضی را مصاحبت فقط باوایل بعثت در رسالت ماند ۔ وحال منسوخیت ما بعدش معلوم نشد ۔ بعضی را بوسط حال از اول وآخر را بخوبی دریافت نشد ۔ وبعضی را باخر حال ما تقدم مدرک گذشت

بعضی گاه و بیگاه و بعضی را بکثرت و بعضی را بقلت، اما صورت مصاحبت
دوامی کسی را حاصل نبود، که محال است، و قیل و قال رسول خدا و ذم عمل
و حلال بالليل و النهار و بالغدو و الاصال جاری بود، هر صحابی رضی الله عنهم را
مصاحبت شب و روز میسر نبود، بلکه اکثر ایشان را امور دنیای و نیز
کارهای دینیه لابدیه رو نمود، لاجرم مفارقت ورزیدند، اما هر چه از
زبان مبارک شنیده بودند، بایاران و دردمندان دلواهگان و
ملازمان ظاهر میکردند، و آنان نیز تقلیداً بر آن عمل میساختند، و باقی
اخبار رسول صلعم را منتظر میماندند، اما معاندان همین فرصت را غنیمت
شمرده، در پی تخلل احکام و تزلزل ارکان شده، احادیث موضوعه خود را
از طرف رسول صلعم شایع و ذایع میکردند، چنانچه اکثر آنها را اصحاب
صحاح دانسته طرح دادند، و اکثر را بلا دانستگی جمع هم ساختند، چنانچه
حدیث لوامات و اخبار مخالفت و آثار مغایرت باهم وضع یافت، و بنابر علیه
این حدیث عن ابی الزبیر رض قال قلت لابی مالی اسمعک تحدث
عن رسول صلعم کما یحدث فلان و فلان فقال اما انی لم
افارقه منذ اسلمت ولکنی سمعته یقول من کذب علی متعمدا
فلیتبوء مقعده فی النار اخرجه البخاری، وارد گشت، و حدیث
قال رسول الله صلعم لا تکذبوا علی فانه من کذب علی یلج النار
اخرجه الشیخان و الترمذی کذا فی التیسیر بظهور پیوست، لهذا حضرت
عایشه رض در اکثر حدیث کذب بالکذب فرموده رد پیش نمود، و قوله تعالی
و یقولون من عند الله وما هو من الله لیتها و تم ردمود، بعد از آن
رفته رفته هر کس بغرض حصول مطلب قول را حدیث فرض نموده عرض میکرد

وانرا نجت میساخت، بلکہ وضع حدیث چہ معنی وضع نسب ہم کردن گرفت
وازان نیز اشتغال با حکام شریعت پیوست، چنانچہ نسب خلفاء عباسیین
راکہ جد اعلی ش مجوس بود بحضرت فاطمہ رضی منسوب ساختند تا آیین
زر از خلفاء منتسبین یابند، بنابران سیوطی رح درخطبۂ خلفاء
رابدین تخطیہ اش نمود، ومولانا شاہ عبدالعزیز قدس سرہ در عجالۂ
خود این معنی را بالتصریح فرمود، الغرض ہمچنان فساد شدن گرفت
وروز بروز ترقی فساد میگشت، امام اعظم رح بغرض تاسیس شریعت
وتقویم ملت، چنان قانونی از حدیث وقران وآثار صحابیان مقرر
ساخت، کہ جامع وقائع نصین گشت، کما مر ذکرہ آنفاً، بعدہ امام
مالک رح ہمان طرز را بگرفت، بعدہ امام شافعی رح نیز کمر سعی وہمت بربست
سپس امام احمد حنبل رح نیز بجان ودل بتاسیسش پیوست، چون
این ہر چہار حسبۃ للہ عمل خیر نمودند، وباہم بمضمون انما المؤمنون
اخوۃ وبحدیث من لا یحب لاخیہ ما یحب لنفسہ اہ الفت
تمام ومحبت بالاکلام میداشتند، ومتاخرین ازان نام متقدمین
را بصد تعظیم وتوقیر گرفتند، وتذکرہ خیر مینمودند، حتی کہ امام شافعی
رح برخلاف مذہب خود بزیارت امام اعظم رح رفتہ بقرب مقبرہ دست
بستہ، وترک رفع یدین وقنوت نمودہ نماز صبح اداکرد، چنانچہ قدری
ازان درحجۃ البالغہ مذکور ست صلی الشافعی رح الصبح قریبا من
مقبرۃ ابی حنیفۃ رح فلم یقنت تادبا منہ درمیزان الشعرانی
رح ان الشافعی رح ترک القنوت لما زار قبرہ وادرکتہ صلوۃ
الصبح وقال کیف اقنت بحضرۃ الامام وھو لا یقول بہ اہ باہم

امام شافعی رح و امام احمد حنبل رح احمد حامیرین دیگر بیرا تبرکا و تیمنا
لشفای مرض حجت گرفت ، واین هم در همان کتاب و غیره مذکور است
الغرض ایشان باهم باخلاص و اتفاق مالا کلام بامور شریعت خیر الانام
بنیت خالص کوشش تمام میکردند ، تقویتش بیا دادند ، بنابران این
هر چهار مقبول خلایق و خالق گشتند ، حتی که مردمان بران اجماع نمودند
ازینجهت انحصار بر چهار گشت ، وکسی براه خامس نرفت ، وکه بحکم خدا
بجز اربعه همه منهدم گشت ، کما فی میزان الشعرانی زیراکه دیگر بزرگان
حسبةً لله چنین سعی نکردند ، و ثمره اش نیافتند ، وکسانیکه بلا حسبةً لله
کردند ، بجاه حسد و بغض و عداوت و طعن و تشنیع فرد افتادند ، لهذا
مذاهب ایشان بیرپا برباد شدند ، اما چو مکتوبات ایشان باقی
ماندند ، غیر مقلدان با بنای حجت خود زور آوردند ، و تقویت گرفتند
نفهمیدند که بر رشک و حسد کار را کردند ، و همچنا ناموازی را میدان اخوش
نفسانی و دنیاوی رانده بودند تا مثل ائمه اربعه نام ایشان هم بذریعه
مشهور گردد ، و باقی ماند ، اما چون خدا نکند که کردن تواند ، چون
اختصاص رحمت الهی باین چهار منحصر گشت ، احکام شرعی نیز بر این
چهار انحصار یافت ، و با نحصار احکام بر چهار مذهب هم بر چهار منحصر
گشت ، اگر گویند که اگر چنین بودی صاحبین و غیرهما با امام اعظم
خلاف نکردندی ، گوییم هرگز صاحبین و غیرهما با امام اعظم خلاف نکرده
بلکه روایتی را که از امام صاحب یافتند ظاهر کردند ، کما فی میزان
الشعرانی رح نقل الشیخ کمال الدین ابن الهمام عن اصحاب ابی حنیفة رض
کابی یوسف و محمد و زفر و الحسن انهم کانوا یقولون ما قلنا فی

مسئلہ قولاً الا وھو روایتنا عن ابی حنیفۃ رح واقسموا علی
ذلک ایمانًا مغلظۃ فلم یتحقق اذن فی الفقہ بحمد اللہ جواب
ولا مذھب الا لہ رض کیفما کان وما نسب الی غیرہ فھو من مذھب ابی حنیفۃ
رح وان نسب الی غیرہ فھو بطریق المجاز للموافقۃ فھو کقول القائل قولی کقولہ
ومذھبی کمذھبہ نعلم ان من یاخذ بقول واحد من
اصحاب ابی حنیفۃ رح فھو اخذ بقول ابی حنیفۃ رح الحمد
للہ رب العالمین وکما فی رد المحتار وکذا قال فی الولو الجیۃ من
کتاب الجنایات قال ابو یوسف رح ما قلت قولاً خالفت فیہ
ابا حنیفۃ الا قولاً قد کان قالہ وروی عن زفر انہ قال ما
خالفت ابا حنیفۃ فی شئی الا وقد قالہ ثم رجع عنہ فھذا
اشارۃ الی انھم ما سلکوا طریق الخلاف بل قالوا ما قالوا عن
اجتھاد ورائی اتباعاً لما قال استاذھم ابو حنیفۃ اھ فی اخر
الحاوی القدسی واذا اخذ بقول واحد منھم یعلم قطعاً
انہ یکون بہ اخذاً بقول ابی حنیفۃ رح فانہ روی عن جمیع
اصحابہ من الکبار کابی یوسف ومحمد وزفر والحسن انھم قالوا
ما قلنا فی مسئلۃ قولاً الا وھو روایتنا عن ابی حنیفۃ واقسموا
علیہ ایمان غلاظاً الخ وکما فی ازالۃ مجتہدان شافعیہ مثلاً با یکدیگر
اختلافہا دارند الا اکثر مسائل تابع شیخ خود اند وہمین اعتبار ہمہ
ایشان را اصحاب گفتہ میشود اگر گویند کہ صاحبین وغیرہما اکثر مسئلہ
امام شافعی را نیز اختیار کردند جوابش چیست گوییم کہ بمضمون
الضرورات تبیح المحظورات بدفع ضرورت اختیار فرمودند

دران قوله تعالی فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ
فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ را دلیل وردند * ازین تحقیق وتنبیهی لازم می آید
که کار مجتهد است ، وایشان من وجه مجتهد بودند * گرچه ائمه اربعه باهم مثل
صحابی رض در صفات احکام اختلاف کردند * چرا که از روایات سکاتره
متخالفه ، وآثارات متواتره متعاکسه مجبور گشتند که دران از خدا وند غفور
مغفور هم شدند که حسب طاقت بشری . باجرای احکام شرعی مع الامکان
کوششهای بی پایان نمودند . کامر دلائله ، امّا بارکان ایمان واحکام
منصوص حدیث قران حاشا وکلا خلافی نورزیدند ، وکسانیکه مضامین
آنان نفهمند . چنان چنین گویند * وباعث نادان خودرا مثل آنان دانند
خامساً انحصار وفضائل مذاهب ائمه اربعه مجتهدین مثل انحصار و
فضائل خلافت خلفا اربعه راشدین دانم . که هر دو را فضل الهی شامل حال
است ، که هر دو را بکار خیر قبیل وقال ، امّا اوّل را از ثانی افضل شمارم ،
وثانی را بر دیگران افضل خوانم * این مضمون را هم جابجا در میزان شعرانی
رح وغیره یافتم * باعث طوالت نقلش نساختم وتعیین احد المذاهب را مثل
تعیین احد الخلفا واجب دانم * وجنگ حضرت طلحه وزبیر رضی الله عنهما را با حضرت
علی رضی الله عنه بر خطای اجتهادی حمل کنم ، ومعذور شمارم ، کما فی کتب الاصول فی الازا
همچنان خطای اجتهاد ائمه اربعه را نیز مغفور دانم * ورنه حضرت ابراهیم علیه السلام
را که بخطای اجتهادی هذا ربی هذا اکبر فرموده چه باید گفت ،
باقی آیات قرانی بماده عفو مجتهدان سابق گذشت *
سادساً چون از قوله تعالی الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ واز
قوله تعالی وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ وحدیث لا نبی بعدی وغیرها دلیل واضح ولا

گشت، کہ دین محمدی صلعم علی الدوام تا یوم القیام بصحت و سلامتی تمام
باقی خواہد ماند، اما آئینی تاسیس وقانونی سلیس، بدفع تلبیس ابلیس
بر جمیع مسائل جزئیہ واحکام کلیہ واقف گردیدہ عمل کردن توانند از رسول
خالق الکونین - وصحابہ معظمین مولف گشتہ ومنضبط شدہ - باقی نماندن
تا بران ہر کیہ ومہ از عرب وعجم وشرق غرب وسندہ وہند وغیرہا عمل کردن
توانند، وبمضمون رحمۃ للعالمین مردمان ہر دیار ومسلمانان ہر امصار برحمت
ہدایت الٰہی شامل اند، ونہ ہر خاص وعام بر مضامین غوامض قرآن
ونہ بر مفاہیم اوامر احادیث رسول منان اطلاع یافتن را قدرت دارند
کما فی المیزان فان لطریق القوم شروطا لا یوفیہا الا المحققون
منہم دون الدخیل فیہم بالدعاوی والاوہام ونہ ناسخ و
منسوخ وحقیقت ومجاز موضوع وغیر موضوع وغیرہا را امتیاز کردہ عمل نمودن
توانند ہکذا کلہ قال صاحب المیزان فی المیزان فانظروا الیہ
انما یکون لکم علی تحریرنا الاذعان پس بنا بران فقط ہمین ائمہ اربعہ
کرام رحمہم اللہ العلام، قانونے منضبط متعین ساختند، ونام مثل فقہ
واصول فقہ نہادند، تا ہر کس باسانی براہش رفتن تواند، لہذا بر چہار
انحصار یافت، واجماع امت واتفاق جمیع خلقت ہم بران انحصار گشتہ
پس این انحصار نیست اگر بقولہ تعالی ما خلقنا السماء والارض وما
بینہما باطلا وبقولہ تعالی ربنا ما خلقت ہذا باطلا حکمت الٰہی
است، ورنہ معنی اکملت لکم اہ بہیچ طور مصداق گشتنی، نہ ائمہ از رسول
مقبول بشارت یافتندے، چون جمیع مردمان آن اوان باوجود قرب
زمان وبا وصف ہدایت بے پایان، بدفع شقاق بر ہمین چہار

اتفاق کردند، درین زمان مخالفین وفاق را اہل نفاق گویند،
چه گویند، کذا فی الشعرانی،
سابعاً در تہذیب المذاہب از ابن عباس رضی مروی ہست که
شخصی بخدمت رسول صلعم آمده عرض کرد که یا رسول الله خوابی دیده ام
که در میان آسمان و زمین خیمه ایستاده شده ہر چہار جوانب چہار کس
طنابش بدست گرفته بطور حافظ و نگہبان کشان ہستند، فرمود که
آن خیمه عبارت از دین اسلام ہست و چہار کس که نگہبانش دیدی بعد
من ظاہر خواہد شد نگہبانیش خواہند کرد، و اصحاب مذاہب باشند،
پس این روایت بر وجوب انحصار مذہب اربعه که کفایت ہست
حاجت حجت دیگر نیست، و ہمچنین روایت خواب کسی بر وضه الفاظ
نیز آورده، اما بجای خیمه ستون زری دید، و از فرشتگان سائل
گردید، که این ستون چیست چرا چہار کس از چہار طرف طنابش
گرفته مانند، جنبش گردش نمی دہند، بجوابش گفتند که این ستون
دین محمدی صلعم ہست و ہمین چہار کس ہمان ائمه دین اند که ستون
دین محمدی صلعم را بر پا دارند،
اگر غیر مقلدی گوید که این دلیل خیالی ہست، و حجت ہمی قابل
قابل علت شرعی نیست، گوییم که این قابل حجت شرعی نباشد
پس از خواب بخاری رح رایت النبیؐ فی المنام وکانی واقفت
بلین یدایه و بیدای مروحه اذب عنه چگونه اعتبار کلی
بصحت کل روایت بخاری حجت شدن توانند، اما من ہر دو را درست
دانم، در برابیش اعتقاد دلی و وثوق قلبی میدارم، بلکه بر تصدیق

خواب روایت از بخاری و مسلم بیارم - عن انس رض قال قال رسول الله صلعم الرؤیا الصالحة جزء من ستة واربعین جزءً من النبوة

وہم دیگر دران دیدم - عن قتادة الرؤیا الصالحة من الله والحلم من الشیطان واگر درین ہم اکتفا نکنید - دلیلش از قرآن ہم بشنوید - قوله تعالیٰ لَقَدْ صَدَقَ اللّٰهُ رَسُوْلَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ الخ وقوله تعالیٰ - اِذْ قَالَ يُوْسُفُ لِاَبِيْهِ يٰاَبَتِ اِنِّيْ رَاَيْتُ اَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا الخ - فماذا تكذبون یا ایها الغافلون -

ثامناً - چون من مضمون قول سعدی رح

برگ درختان سبز در نظر ہوشیار ... ہر ورقش دفتریست معرفت کردگار

بر مضامین قوله تعالیٰ هُوَ الَّذِيْٓ اَنْزَلَ مِنَ السَّمَاۤءِ مَاۤءً لَّكُمْ مِّنْهُ شَرَابٌ وَّمِنْهُ شَجَرٌ فِيْهِ تُسِيْمُوْنَ ۝ يُنْۢبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُوْنَ وَالنَّخِيْلَ وَالْاَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرٰتِ ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِّقَوْمٍ يَّتَفَكَّرُوْنَ ۝ وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ ۙ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۭ وَالنُّجُوْمُ مُسَخَّرٰتٌۢ بِاَمْرِهٖ ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّقَوْمٍ يَّعْقِلُوْنَ (تا) وَاَلْقٰى فِي الْاَرْضِ رَوَاسِيَ اَنْ تَمِيْدَ بِكُمْ وَاَنْهٰرًا وَّسُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُوْنَ ۝ وَعَلٰمٰتٍ ۭ وغیره ذلک من الآیات القرآنیه غور کرده دیدم - در وجوب انحصار مذاہب اربعه دلایلها یافتم - واینطور حجت گرفتم - که خالق الارض والسماوات اکثر انتظام کونین را بر چہار چہار چیز منحصر ساخت - ہمچنان مذاہب را نیز با انتظام شریعت بر چہار منحصر ساخت - چنانچه حاملان عرش چہار - ومنتظمان عالم جبرائیل ومیکائیل واسرافیل وعزرائیل علیہم السلام چہار - کتاب الٰہی توریت زبور انجیل فرقان چہار - درجه عرفان شریعت وطریقت وحقیقت ومعرفت چہار - وناسوت وملکوت وجبروت

ولا ہوت چہار ۔ ارکان اسلام حج و زکوٰة و صوم و صلوٰة چہار ۔ جوانب عالم را مشرق و مغرب و جنوب و شمال چہار ۔ بادہا. باد صبا. باد زبور. باد جنوب سیاہ بادشمال چہار ۔ اشیاء مرزوقہ رزق و اجل سعادت و شقاوت چہار ۔ عناصر آب و آتش خاک و باد چہار ۔ پیغمبران صاحب کتاب موسیٰ و داؤد و عیسیٰ و محمد مصطفےٰ علیہم السلام چہار ۔ خلفای راشدین ابوبکر و عمر و عثمان و علی رضی اللہ عنہم چہار ۔ و غیر ذلک ہمچنین ائمہ شریعت امام ابوحنیفہ و امام مالک و امام شافعی و امام احمد حنبل رحمہم اللہ تعالیٰ چہار ۔ اگر اربعہ باسے ما تقدم اند اسرار الٰہی اند ۔ این ائمہ ہم از اسرار الٰہی شمار اند ۔ و در سر اربعہ خداوند جل جلال ۔ مجال قیل و قال کیست پس دران اعتبار مقال جہال چیست ۔

تاسعًا بروایت مشہور آن نور محمدی صلعم ذکہ اولا خدا او را معبود آفریدہ بود ۔ و تا دوازدہ ہزار سال دیا کم و بیش از ین مقال برگرد عالم میگشت و طواف مینمود ۔ و خداوند تعالیٰ را بپاکی و یگانگی یاد میکرد ۔ باز چہار قسم عرش و کرسی و لوح و قلم منقسم ساخت ۔ و باز ہر یک را بر چہا چہار محل تقسیم انداخت ہمچنین تقسیم ائمہ را نیز بران قیاس باید ساخت ۔ پس بر خلاف این راہ پیمودن گویا بر مخالفت حکمت الٰہی کمر بستن است العیاذ باللہ ۔

عاشرًا چون امت رسول مقبول انحصار ایشان را اجماع اربعہ را ابتہاج کردند ۔ و بران مجتمع شدند بقول النبی صلعم لا یجتمع امتی علی الضلالة و فی روایت علی الخطاء پس براہ صراط المستقیم مستقیم ماندند بجز ہم براہ ضلالت نرفتند ۔ و پای ہم بسوی ایشان نہادند ۔ ورنہ تکذیب قول

رسول صلعم لازم آمد، هر مومن را ازان نعوذ شاید، کسانیکه ازین تخلف
ورزیدند، بحدیث من شذ شذ فی النار بقعر جهنم فرو افتادند،
زیراکه احادیث نبوی صلعم علیکم بالجماعة الزموا الجماعة علیکم
بالسواد الاعظم واتبعوا السواد الاعظم وغیرها را منکر شدند،
و با حدیث من خرج عن الطاعة وفارق الجماعة مات میتة
جاهلیة - ومن فارق الجماعة شبرا فقد خلع ربقة الاسلام
عن عنقه وغیر ذلک کما مر ذکرها مع السند، از اسلام بیرون رفتند،
فکیف حالکم یا ایها الاخوان بعد ثبوت هذه الدلایل والبرهان،
حادی عشر ان ظاهرست که باتفاق فریقین ائمه مجتهدین
مومنین بودند، و هم بقرن خیر القرون مع رعایت معنی الاقرب فالاقرب
مولود شدند، و از رسول صلعم بشارت هم یافتند، و بآیت من اراد الاخرة
وسعی لها سعیها وهو مومن فاولئک کان سعیهم مشکورا
وغیر ذلک که مذکور شد، سعایت مومنان عند الله مشکور است و بآیات
و بآیت امروا بالعرف وانهو عن المنکر و بحدیث بلغوا عنی الخ تبلیغ
احکام واجب دانستند، پس بقول نبی صلعم من سن سنة حسنة
فله اجرها واجر من عمل بها الی یوم القیامة همین چهار تن
امامان کمر همت بر اجتهاد و استنباط احکام شریعت و استخراج ارکان
ملت بر بستند، و حقایق شریعت و دقایق طریقت را مبوب و مفصل
ساختند، چون دیگران مثل ایشان به نیت خالص در ابنها جهد و جهاد
نکردند، حتی که مردمان زمانه خیر القرون را منقضی شده یافتند پس بر
مذاهب اربعه خیر القرون انحصارا اجماع نمودند - و بجانب تالیفات

بعد خیر القرون رخ نکردند، بان آنها را بتقویت مذاهب خیر القرون منتها ساختند، اگر موافق یافتند، ورنہ بر حال خود بگذاشتند، کہ غیر ممکن نباشد، کہ آنها از موضوعات باشد، امّا چون طالب العلمان این زمان ـ دقایق قرآن حقائق حدیث پیغمبر آخر الزمان نفهمیدند، بدیگر اقوال متعصبان ـ و تقلید افعال معاندان سابقان مشوش الجنان متزلزل اللسان باشند، وحقیقت ارکان بخوبی دریافتن نتوانند لہٰذا بشور وشغب غیر مقلدان شور وشغب بے پایان مینمایند، بلکہ بتقلید مقلدین علماے شر القرون بترک تقلید علماے ایمہ خیر القرون هرزه گوئیان میسازند، ولن ترانی ها میکنند، ونمی‌دانند کہ علماے حادثین بعد خیر القرون لیاقت شاگردیت ایمہ اربعہ خصوصاً امام اعظم رح هم نمیداشتند، نہ کیفیت احادیث را مثل آنان میشناختند، نہ مضامین آنها را دریافتن توانستند، وماسواے آنان (کہ مخالفت ایمہ نمایند) کیانند، بجز جهال کہ نمی‌پرسند،

ثانی عاشراً ـ مولانا شیخ عبد الحق دهلوی در شرح سفر السعادت این چهار تن امامان را مقتدای ملت گفت، چنانچہ عبارتش بدفعہ بست وسوم تبصرهٔ دوم تحت اقوال مشایخ گذشت، الیضا فیہ الزام ایشان (ای ایمہ) بتقلید ومتابعت احکام واقوال علماء متاخرین از اهل حدیث نتوان کرد، واز حیطہ ضبط وربط احکام مجتهدین نتوان عدول نمود، بر طبق کلامے کہ از شیخ کمال الدین الهمام نقل یافت، وهکذا اکثر بالتصریح فی میزان الشعرانی رح،

و نیز ہمان مولانا عبد الحق دہلوی در مدارج النبوة خود نوشته که قسم
اوّل استقامت بر کمال اتباع بمواظبت بر امر و نہی کتاب و سنت قولاً
و فعلاً و اعتقاداً بر انچه ایمهٔ اربعه بر انند ابو حنیفه و مالک و شافعی و احمد حنبل
رضی الله عنهم اجمعین زیراکه واقع شده است اجماع علماء محققین
که این ایمه اهل حق اند، و فرقهٔ ناجیه انشاء الله روز قیامت ایشانند
و کمال این قسم از اتباع صوری در آنست که اعتماد کند بر فعل غیر ایشان امور
و میل نکند بر نفس (تا) و تحقیق نمیداند و نمی شناسد، طالب چیزی را
که لایق بحال اوست، مگر بوسیله شیخ مرشد که راه نماید و را بواسطه جذبه
الهی که کشف کند او را از ان و نیست کلام ما با مجذوب، و کلام ما با سالک است
ای عاقل طالب اتباع محمدی پس می باید ترا که سعی کنی بطلب شیخی که را
نماید ترا بر معرفت خدا بتعریف وی مر ترا الا ترا و چون واقف شوی
بران پس مخالفت مکن امر او را و مفارقت مکن از وی اگرچه پاره پاره
کند ترا بلا و حذر کن که نافرمانی کنی او را الخ پس تقلید امام اعظم مر را
که اعظم شیوخ معرفین خدا است نباید گذاشت، اگرچه تن مقلدش را
کسی پاره پاره هم کند ترکش نخواهد ساخت، و همچنین مضمون را امام شعرانی
و مجدد الف ثانی رح هم نوشته، چنانچه قبل ازین ناظرین این کتاب
آنها را مطالعه ساخته،

ثالث عاشرا در میزان امام شعرانی جابجا بطوالت تمام و فصاحت
و بلاغت ما لا کلام مرقوم است که کسی را از دائره تقلید ایمه اربعه بیرون
شدن چه مجال، بلکه محال، و در تقلید ایمه اربعه بجز متعصبان جاهل
کسی را نیست قیل و قال، اگر کسی دعوایش کند، باید که مسئله را استنباط

کرده نزد وم آرد، هرگز نتواند، اگرچه امام محمد جریر الطبری رحمه بلا اتباع ائمه اربعه پی برده بود، اما صورتش رو نمود، لیس یجب الله به چهار منحصر شد، در جای جای تنبیه با چه زور و شور این عبارت می نویسد، وکما یجب علینا الایمان والتصدیق بکل ما جاءت بالرسل وان لم نفهم حکمته تکذلک یجب علینا الایمان والتصدیق بکلام الائمة وان لم نفهم علته الخ کما مرة یعنی اگر بدفعه جهل و چهار تا دفعه منفا چهار معتبره دوم همه کلام امام شعرانی را نظر کنند وجوب انحصار وغیره بخوبی ظاهر شدن تواند،

دفع دخل اگر غیر مقلدی گوید که اگرچه امام شعرانی در تخصیص مذاهب اربعه دلائل ها نوشت، اما بر درستگی ثبوت انتقال از مذهبی بمذهب دیگر هم دلائل ها نگاشت، گوییم بلی اما ازان استدلال اتم را منتقض نمی باید زیراکه امام ممدوح آنرا بلا تکلیف بنسبت اولیاء کرام، و مجتهدان منتسبان عظام، نوشت، نه نسبت غیر ان انتقال را درست گفت، همچنین انتقال ما را مقرر نیست، کما مر ذکره فی تبصرة الثالثة فانظروا الی کلامه الذی الی کلام الشعرانی رحم فتعلموا امامه، وتعرفوا مراده، وتشغروا مقاصده

رابع عاشر اگر چون ما ائمه اربعه را از دیگران بهتر دانیم، و در فضیلت وکرامت و دیانت و عدالت مثل ایشان لغیر ایشان کسی انتساب نیم، بحدیث زیرین ایشان را بامامت و هدایت اختیار کردیم، و بحسب درجه دادیم، حدیث ابن عمر رضه کنا نخیر بین الناس فی زمان رسول صلعم فنخیر ابا بکر ثم عمر ثم عثمان بن عفان اخرجه البخاری وفی روایته کنا فی زمن النبی صلعم لا نعدل بابی بکر احدا ثم عمر ثم عثمان ثم

نترك اصحاب رسول الله صلعم لا تفاضل بينهم اخرجه ابو داود كذا في الازالة ٭

تبصرهٔ دوازدهم

در ثبوت وجوب تعظیم و توقیر ائمه خصوصاً امام اعظم رح

بتحریرات مزبوره، و تقریرات مسطوره، بر آرائی خورشید ضیای ارباب علم و فضل و اصحاب فهم و عقل، مخفی و محتجب نمانده ٭ که امام اعظم ابو حنیفه رح بقرن خیر القرون متولد شده ٭ و از ملاقات صحابی رضی الله عنهم مستفیض گشته، و از ایشان احادیث روایت کرده، و از کردار و گفتار و رفتار ایشان ابرار، اوامر و نواهی خداوند جبار ٭ و امور شرعی رسول مختار اختیار نموده ٭ و از علمای کبار تابعین خیر القرون زمان مقرون تحصیل علوم و فنون و تکمیل احکام مسنون نموده ٭ تعلیم ارکان غیر مغبون یافته ٭ فقه و اصول فقه را تدوین ساخته ٭ و در هر امر بر همه اقران عصر گوی سبقت ربوده ٭ و همواره در بحر توحید خداوند مجید غریق مانده ٭ و درهای گوناگون این بساحل شریعت و طریقت در آورده ٭ اولا در کشتی اجتهاد سوار شده، ملاح شریعت گردیده ٭ راه نمای هدایت شده ٭ بامام الائمه ملقب گشته ٭ استاد و پیشوای و بزرگ هر متاخرین خود گردیده ٭ پس بر متاخرینش از ائمه و مقلدین مؤمنین و مسلمین تعظیم و توقیرش واجب آمده ٭ بقول النبی صلعم اکرموا اصحابی فانهم خیارکم ثم الذین یلونهم ثم الذین یلونهم ثم یظهر الکذب حتی ان الرجل لیحلف ولا یستحلف و یشهد ولا یستشهد الخ کذا فی المشکوة ٭ زیرا که صیغه امر اکرموا برای وجوب باشد، و امام بمضمون ثم الذین یلونهم

شامل است. پس تکریم امام اعظم رح مثل صحابی رض بر هر خاص و عام واجب
ولازم آمده. وکسی را به تکریم وعدم تکریمش خیار باقی نمانده. بقوله
تعالی وما کان لمؤمن ولا مؤمنة اذا قضی الله ورسوله امرا
ان یکون لهم الخیرة من امرهم. بنابران ائمه ثلثه یا امام مالک
وامام شافعی وامام احمد حنبل رحمهم الله تعالی اجمعین تعظیم عظیم ذکر امام
می نمودند. وبتکریم جمیل یادش میکردند. حتی که امام شافعی رح بزیارت
قبر امام صاحب در نماز فجر ترک قنوت کرد. که تکریم خود را هیچ مقلد بیش نمرد
نکاسته. از اینجا آن تهمت امام شافعی رح که چون این لحاظ ترک ادب ترک
مذهب خود کرد. او را امام مستقل نه مذهبش را مذهب مستقل باید شمرد
مندفع گشت. زیرا که امام شافعی رح ماسوای ادب بر امر خدا ورسول
کار بست. لهذا امام شعرانی کشف وجدانی عبارت زیرین نوشته.
قال بعضهم لا بدع فی حملنا ترک القنوت علی الادب المحض لان
الادب مما امر به رسول الله صلعم فکان المتادب مع اخیه امامه
متادب مع رسول الله صلعم وتابع الشریعة فلیتامل. برکسی
که نهمتش پیوست. بر امام شافعی رح بهتان بربست. هکذا کلمه فی میزان
الشعرانی. اگر برین اکتفا کنید. باز باحادیث زیرین گوش تام
بشنوید. قال رسول الله صلعم والذی نفسی بیده لا تدخلوا
الجنة حتی تؤمنوا ولا تؤمنوا حتی تحابوا الخ اخرجه مسلم وغیره
وقال النبی صلعم لا یؤمن احدکم حتی یحب لاخیه ما یحب
لنفسه اخرجه البخاری وقال النبی صلعم لیس منا من لم یرحم
صغیرنا ولم یوقر کبیرنا اخرجه الترمذی. که باتفاق علما است

عظام - و فضلای کرام - کبیر شدن امام همام بر هر خاص و عام
لا کلام - اعظام تمام است - و چون تعدیم تحابب مومن و عدم توقیر
کبیر - از ملت خبیر بیرون رفتن است - پس باعث عدم توقیر امامنا
الاعظم که کبیر ائمه و دیگر اعم است - از شریعت خیر الامم - البته
بیرون شدن است - و هر امر یکه بر ترکش اسلامیت باطل باشد -
لا محال تعظیمش واجب گردد - پس تعظیم و توقیر امام بر جمیع مسلمین و مومنین
واجب باشد - بنا بر علیه امام شعرانی رحمه الله تعالی و میزانی جابجا بمیزان خود
ان الادب مع الائمة المجتهدين واجب و ایضاً فیه سمعت
سیدی علیا الخواص رض مرة یقول یجب علی مقلد الادب مع
ائمة المذاهب کلها . و سمع مرة بعض الشافعية يقول و
في هذا الحديث ردعلى ابى حنيفة رضى عنه فقال قطع الله
لسانك و ایضاً فیه و کان بعض طلبة العلم من الشافعية
المترددين علي ينكر على اصحاب الامام ابى حنيفة رضي الله عنه
ويقول لا اقدر اسمع لاصحابه كلاماً فنهيته يوماً فلم
ينته فارقني فوقع من سلم ربع عال فانكسر عظم وركه
فلم يزل على قعود حتى مات على سوء حال وارسل الي انى اعوذ
فابيت ادباً مع اصحاب الامام رض من حيث كونه يكرههم
فاعلم ذلك واحفظ لسانك مع الائمة واتباعهم فانهم على
هدى مستقيم حالا بر حال غیر مقلدین که امام رح را زندیق و
مشرک فی الرساله گویند چه حکم باید ساخت - و بر شان ایشان چه زهر
باید گفت - و چه چنگ باید نواخت - مسکن ایشان در عقبی کجا باید داد

وبکدام فرقه شامل باید نهاد، **تنبیه در نصیحت** ای غیر مقلدان من
از راه خیرخواهی و خیراندیشی التماس میکنم، وبحق برادری اسلامی د
منتی گذارش مینمایم که چون حسب اظهار اعتقاد شما بدلیل حدیث و قرآن
توقیر ائمه مجتهدان را وجوب یافتید، بازرا و فرار شما چیست که بران قرار
نمائید، دیگر قول کیست که آنرا اختیار سازید، و بران اعتماد و قرار
گیرید، خدارا انصاف کنید، بر مضامین احادیث مذکوره لیس منا
لا تؤمنوا حتی تحابوا - لا یؤمن احد کم الخ غور کرده اعتراف سازید
و اعتساف را از دست داده از طعن و تشنیع ائمه مجتهدین اشراف باز
آئید، و از لعن و طعن ایشان خودرا بزمره کفره و فجره داخل سازید، و
خویشتن را از ربقه اسلام بیرون نیندازید، و بآن راه جهنم مگیرید
بلکه بر گفتار خویش پند و نصیحت پذیرید، و برفتار خود عبرت و خبرت
گیرید، که شما خود گوئید، که ما تقلید قول خدا و رسول نمائیم، و غیر خدا
و رسول را تقلید نمائیم، پس در توقیر ائمه مجتهدین قول خدا و رسول
راچرا اعتبار نسازید، و مضامین احادیث لا تسبوا الاموات فانهم
قد افضوا الی ما قدموا اخرجه البخاری کذا فی التیسیر و لا تسبوا الاموات
فتوذوا الاحیاء اخرجه الترمذی کذا فی التیسیر و لم ابعث لعانا اخرجه
مسلم کذا فی التیسیر و لا یرمی رجل رجلا الخ اخرجه البخاری - و من
لعن شیئا لیس له باهل رجعت اللعنة اخرجه ابوداؤد و الترمذی
کذا فی التیسیر و غیر ذلک راچرا فراموش کنید، و بمضمون این حدیث
قال رسول الله صلعم ان من الکبائر ان یشتم الرجل والدیه
قالوا و هل یشتم الرجل والدیه قال نعم یسب الرجل ابا الرجل

فیسب اباه ولیسب امه فیسب الله اخرجه الخمسه کذا فی التیسیر
والدین خود را چرا شتم نمایید، آیا شما چه کسانید که قول و فعل خود را نیز
اعتبار نشمارید و بالعکس مثل کفره بنسبت ائمه هداه بغض و عناد در
نهاد خود متمکن دارید، و از آن فساد بین العباد را تا یوم التناد برپا
بدارید، و تقویت اسلامیت را تضعیف سازید، و بر آیت انما المؤمنون
اخوة عمل نمایید، و از منهی عنه قوله تعالی لا تقولوا لمن القی الیکم
السلام لست مؤمنا نترسید، و به بغض خلقی و فساد جبلی بر عیب
جوی مردار خوری میل کنید، و از منهی عنه قوله تعالی لا تجسسوا ولا
یغتب بعضکم بعضا ایحب احدکم ان یاکل لحم اخیه میتا
فکرهتموه نترسید، و خود را مصداق حدیث قال رسول الله صلعم
یکون فی آخر الزمان رجال یختلون الدنیا بالدین یلبسون للناس
جلود الضان من اللین السنتهم احلی من العسل وقلوبهم
قلوب الذئاب یقول الله تعالی ابی یغترون ام علی یجترون
فبی حلفت لابعثن علی اولئک منهم فتنة تذر الحلیم فیهم
حیران اخرجه الترمذی کذا فی التیسیر، اگر زیاده ازین نصیحت بطلبید
در تالیف القلوب للمؤمنین نظر کنید، البته زیاده ازین متمتع شوید،
فیا ایها الاخوان توبوا الی الله توبة نصوحا، وقلدوا
فتنجوا عن الوساوس المقبوحه، وتدخلوا فی جنات عالیه
وترزقوا فیها من ثمرات غالیه، وفیها قطوف دانیه،
وتشربوا فیها من انهار من ماء غیر آسن جاریه، والا
تلقوا فی الجهنم الناریه، ترزقون فیها ما ترزقون الی الایام

الا بدایة. و تسقون من عین الله. و نجات ما برادران
مقلدان گذارش این حیران اینست که برادران ما اطاعت غیر مقلدان
هرگز نکنید تا از عذاب سقر نجات یابید. که شیاطین بدل ایشان حکم
کرده الهام میکنند. و رغبت میدهند. تا با شما مجادله کنانیده و بترک
تقلید ائمه معبر و مجبور گردانیده. بتقلید ائمه غیر معبر در در آورده بجهنم
رسانند. کقوله تعالی وَاِنَّ الشَّیٰطِیْنَ لَیُوْحُوْنَ اِلٰۤی
اَوْلِیٰٓئِهِمْ لِیُجَادِلُوْکُمْ وَاِنْ اَطَعْتُمُوْهُمْ اِنَّکُمْ لَمُشْرِکُوْنَ
و نیز غیر مقلدان باعث تقلید اکثران حسب خواهش و گمان مبتلا
تران - در ضلالت شیطان افتادند. کقوله تعالی وَاِنْ
تُطِعْ اَکْثَرَ مَنْ فِی الْاَرْضِ یُضِلُّوْکَ عَنْ سَبِیْلِ اللّٰهِ
اِنْ یَّتَّبِعُوْنَ اِلَّا الظَّنَّ وَاِنْ هُمْ اِلَّا یَخْرُصُوْنَ. و بیان
امام شعرانی رح بقوله فقد کان الامام احمد حنبل و یقول کثرة التقلید
عمی فی البصرة. و دیگر اکثر بزرگان دین کثرت تقلید را کور چشمی
نوشته‌اند. اما غیر مقلدان باعث جهالت نفسانی و ضلالت شیطانی
مذاهب اربعه را کثرت قرار داده‌اند. و همین کور چشمی را ایشان دلیل
آورده‌اند. حالانکه بزرگان دین این اربعه را مراد نداشته‌اند بلکه تلفیق و
تلمیعی را مراد داشته‌اند. کما مر ذکره مراراً یعنی گاه بروایت بخاری
گاه بروایت مسلم و ترمذی گاه بروایت نسائی گاه بروایت ابن ماجه
و بیهقی و گاه بروایت ابن ابی شیبه و دارمی. و گاه بروایت مستدرک
و حاکم و دارقطنی گاه بقول امام اعظم کوفی - گاه بقول امام شافعی
گاه بقول امام مالک مدنی - گاه بقول امام حنبلی. گاه بقول امام

اوزاعی گاه بقول امام شافعی - گاه بقول حماد مسرنا - گاه بقول
ابن حزم ظاہری - گاه بقول داؤد اصفہانی - گاه بقول ابن تیمیہ
گاه باعتقاد نوشتہ شوکانی - گاه برنوشتہ فیروز آبادی - وغیر ذلک
حسب خواہش نفسانی - و وسوسہ شیطانی کار کردن گرفتند و نوشتند
و بموافق مضمون آیت مذکوره ضلالت شعار دیند -

مقصد ثالث

در کیفیت مناظره من عاصی - بابعض محدثان غیر مقلدان دہلی - و این مقصد مشتمل چند تبصره است

تبصره اول

گفتم چرا کتاب بہلے رد تقلید نزدم فرستادید - و بچہ علت مذہب جدید
اختراع نمودید - و براظہار و استقرار آن اصرار شدید - از ید - و در میان
خیر الامت امت رسول سبب تفرقہ مثل لیل و نہار اختلافات بیشمار انداز ید -
گفتند کہ اصرار بر یک مذہب عین فرار از رحمت غفاریست - و برخلاف
قول تعالیٰ مَا اٰتٰکُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا
رفتار است - زیرا کہ حق در میان جمیع ائمہ دائر و سائر است - و حق منحصر نیست مگر در احدی
و ہر مجتہد بقول المجتہد یخطئ ویصیب خاطی و صائب اند -
پس ما ہر مسئلہ را حق حق می یابیم - بران عمل می نمائیم - چون بہ اصرار
بر یک مذہب تحقیق از اخبار - و دلیلے از آثار نمی یابیم - بنا بران امر تقلید را

بدعت ومعصیت وشرک فی الرسالت شماریم، ومقلدین را چنان و
چنین دانیم وگوییم، وکتاب های مصنفه برد تقلید نزدت فرستادیم
تا هدایتت نماییم. گفتم جواب اینها تذکرة المذاهب بدلائل متانت
داده آمده ام، چنانچه قدری از آن بر شما و دیگر احبای فضیلت
انتما خوانده ام، اما در ینجا نیز مختصرانه ثانیاً تحریر نماییم، تا تاثیر
تقریرین عاصی بصفحهٔ خواطر ارباب معانی مستظهر گردد، و مستحکم
شود. ای معترضان بدانید که اولاً دلائل شما از دو حال خالی
نیست، ممدوح ومفید شریعت است، یا مقبوح ومضر شریعت
اگر ثانی باشد نزاع برخاست وفتنه فرو نشست، که قابل اعتبار
نیست مثل اقوال کفار لیست. اگر اول باشد، عمل کل ائمه علی سبیل
البدلیت والانفراد بمنازعت برخاست. وفتنه برپا گشت، چرا که
بقول شما هر یکی را از عاملین از ایشان باعث اصرار واستمرار بر یک
مذهب معین فرار از رحمت غفار. واختیار خلاف آیت ما آتاکم
ستار، لاحق ولازم گشت، که بتعمیل کل ما آتاکم وکل ما نهاکم
متصدیع ومکلف نشدند، بلکه بترجیح احدی بر دیگری پی بردند
بر یک مذهب مستمر ومستقر ماندند، مثل شما تلفیق وتلهی را اختیار
نساختند، طرفه عجیب ولطیفه غریب این است که بنای مذهب شما
بر اقوال مؤلفه همان ائمه دور کردن است، چون بقول شما همه
ائمه را باعث اصرار بر یک مذهب از رحمت غفار فرار لازم است،
پس شما را نیز بطریق اول فرار از رحمت غفار لازم شد، که مذهب
شما مبتنی بر فساد است، وبنای فساد را فساد لازم است، پس مذهب

شما را افساد لازم است، پس این قول شما مثل قول کسی است که گوید که مادر کسی زانیه بود، حسب شرع نکاح نمود، و اداز لطفش رو نمود، با وصفش دعوی حلال زادگیش کند، بهیچ طور دعوایش درست شدن تواند، و قول شما هم همچنین است، بهیچ طور درست شدن تواند، نَعُوذُ بِاللهِ مِنْ اَقْوَالِکُمْ فَعُوذُوا بِهٖ مِنْ شُرُوْرِ اَنْفُسِکُمْ وَاِلَّا فَاَیْنَ لَکُمُ الْمَفَرُّ اَنَّ هٰذَا اِلَّا کَیْسُ لَکُمْ فِی النَّارِ وَالسَّقَرِ، ثانیًا ای معترضان معنی مَآ اٰتٰکُمُ الخ چنان نیست که شما فهمیده، (چون نباشد ظاهر بینان را که مثل نابینایان اند بینائی کو، وکور باطنان نادانان را دانائی کجا، که مثل باریک بینان باریک بینی نمایند، ومانند حقائق شناسان حقائق ودقائق شناسی کنند، اگر چنین بنودندی، هرگز هر جائی محل مآ اٰتٰکم راه را بحث نمی آوردندی) بلکه چنین است بشنوید وبند گیرید که اولا مضمون حرف ماسی مآ اٰتٰکم الخ مخصوص بمال فیئ وغنیمت است پس عمومیت را دران مداخلت نیست، کما فی الجلالین والعباسی و البیضاوی والحسینی والاحمدی وغیر ذلک مآ اٰتٰکم اعطاکم الرسول من الفیئ والغنیمة فکیف الاحتجاج بها علی العموم علاوه بران برین مقال آیات متقدمه سوره حشر دال است۔ قوله تعالی مَآ اَفَآءَ اللّٰهُ عَلٰی رَسُوْلِهٖ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰی وَالْیَتٰمٰی وَ الْمَسٰکِیْنِ وَابْنِ السَّبِیْلِ کَیْ لَا یَکُوْنَ دُوْلَةً بَیْنَ الْاَغْنِیَآءِ مِنْکُمْ وَمَآ اٰتٰکُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا۔ ثانیًا بر تقدیر تسلیم عموم میگوییم که چون از شارع معنی عموم مآ اٰتٰکم الخ ه بالتخصیص معین نگشته، پس آنرا حال برین منوال دال مانده

که معنی عموم کماز عموم مراد است + یا خصوص + اگر خصوص یعنی نص یا موثر غیر
منسوخه و غیر معارضه و غیر موضوعه و غیر متشابه مراد باشد + چنانچه لفظ کم خرج قوت
فاجتنبوه بالنبی صلعم شهادت می دهد + نزاع برخاست + و فتنه فرو نشست
که ائمه اربعه حنفیه الوسع پیش بردند + و بطرز نص اوامر و نواهی ساختند + و اگر
عموم یعنی کل احادیث موضوعه و منسوخه و متشابه و مفتریه و مخترعه و غیر ذلک
مراد باشد + پس احکام شریعت باهم منازعت برخاست + و فتنه برپا گشت +
چرا که شما هر قول متشابه لقول النبی صلعم را قول النبی صلعم تصور نموده باقوال
غیر آن فریب می خورید + و از ان رخنها در اسلام می اندازید + و قلع بنیاد
احکام می سازید + و باعث ظاهر بینی دوراندیشی را دور می نمائید + و در میان
معارض و غیر معارض و عام و خاص مشترک و مأول و حقیقت و مجاز و غیر ذلک
اصلا لحاظ و امتیاز نمی دارید + بلکه مثل طوطیان چند روایات رطب و یابس را
حفظ نموده خود را عالم و محدث پندارید + و بر بیان روایات مغشوشات
ما اتاکم آه را محل سازید + از ان مردمان را ضلالت می اندازید + از قوله تعالی
أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يَشْتَرُونَ الضَّلَالَةَ
وَيُرِيدُونَ أَن تَضِلُّوا السَّبِيلَ ط خبر ندارید + ای ظاهر بینان ظاهر
بینی را بگذارید + و ریک بینی را اختیار کنید

بیت

اگر بیهشت ندی بمعنی گرامی — که معنی ز صورت نماند بجای

و حق نیست مگر واحد است گفتن + و آن را دلیل قوی دانسته بر ان نازان شدن
و از ان بطلان حقیقت مذاهب اربعه فهمیدن + گویا خاک انگاری + بر آیات
قرآنی و برین احادیث پاک نبوی انداختن است + قوله تعالی قال نوح
رب لا تذر على الأرض من الكافرين ديارا + وقال موسى

ربنا اطمس على اموالهم واشدد على قلوبهم الآية - وقال
ابراهيم فمن تبعني فانه مني ومن عصاني فانك غفور الرحيم
وقال عيسى ان تعذبهم فانهم عبادك وان تغفر لهم فانك انت
العزيز الحكيم ٭ اگر حق واحد بودے ٭ در قول انبیا مخالفت نشدے ٭
اخرج الطبرانی باسناد حسن عن ام سلمة عن النبی صلعم قال ان فی السماء ملکين
احدهما يامر بالشدة والآخر يامر باللين وكل مصيب وذكر جبرئيل
وميكائيل ونبيان احدهما يامر باللين والآخر بالشدة و
كل مصيب وذكر ابراهيم ونوحا ولی صاحبان احدهما يامر
باللين والآخر بالشدة وكل مصيب وذكر ابابكر وعمر هكذا في
الازالة - قال النبي صلعم حين توجه الى بني قريظة لا يصلين
احد العصر الا في بني قريظة فادرك بعضهم العصر في الطريق
فقال بعضهم لا نصلي حتى ناتيها وقال بعضهم بل نصلي لم يرد منا
ذلك فذكر ذلك للنبي صلى الله عليه وسلم فلم يعنف احدا منهم
رواه البخاري عن ابن عمر و في رواية ابن اسحق فاتى رجال من بعد العشاء الآخرة
ولم يصلوا العصر لقول رسول صلعم لا يصلين احد الا في بني قريظة فصلوا
العصر بها بعد العشاء الآخرة فما عابهم الله بذلك في كتابه ولا
عنفهم به رسول صلعم كذا في شرح مسلم وغيره - چون درینجا حق بهر دو جانب
متحقق شد ٭ دعوی شما که حق نیست مگر واحد است باطل گشت ٭ بالفرض حق واحد
است ما تسلیم می کنیم ٭ اما چون متعین نیست چون کنیم ٭ لامحاله مثل اصحاب این حادثه
که هر دو فرقه جانب خود را حق تصور نمودند ٭ و بران عمل کردند ٭ حنفی که ممدوح
شمایند ٭ ما همه مذاهب اربعه را حق میدانیم ٭ واز انجمله مذهب حنفی را ترجیح داده ایم ٭

كما تقرح بعضهم الفعل وبعضهم الترك چنانچه دستور الانوار نوشته كه دانست والحق فى موضع الخلاف واحد ولكن لايعلم ذالك الواحد باليقين فلهذا قلنا بحقيقة المذاهب الاربعة وهذا مما علم باثر ابن مسعود رض فى المفوضة وهى التى مات عنها زوجها قبل الدخول بها ولم يسم لها مهرا فسئل ابن مسعود عنها فقال اجتهد فيها برائى ان اصبت فمن الله وان اخطات فمنى ومن الشيطان ارى لها مهر مثل نساءها لاوكس ولاشطط وكان ذالك بمحضر من الصحابة ولم ينكر عليه احد منهم فكان اجماعا على ان الاجتهاد يحتمل الخطاء۔ اشما را كدام وحى بر حقيت واحد باليقين خصوصا بر حقيت قول شما نازل گرديد كه بعد مرور شهور وعهود دهور كبر باحكام شريعت احداث نمائيد۔ وهمين احداث را حق دانيد۔ آيا اقوال ائمه را خطا منسوب سازيد۔ بر قول النبى صلعم من احدث فى امرنا هذا ما ليس منه فهو رد الخ فعل شما امر مردود مى شماريد۔ شما فقط بعداوت ائمه اربعه حقيت مگر واحد است مى گوئيد تا ازان ابطال حقيت مذاهب اربعه كردن توانيد۔ ورنه قول وفعل شما مطابق عمل شما نيست۔ كه شما بر احاديث مخالفه حسب خواهش نفسانيه عمل نمائيد۔ پس در انجا خصوصيت حقيت واحد كجا باقى ماند۔ چنانچه از حديث بسره مس ذكر ناقض وضو مى شود۔ وبحديث طلق بن على از مس ذكر ناقض وضو نمى شود۔ وغير ها۔ واگر برين اكتفا نكنيد۔ عبارت مولانا امام جلال الدين سيوطى را بشنويد۔ وغور سازيد۔ وپند گيريد۔ ان جهالا من الناس قالوا ان النبى صلعم جاء بشرح واحد ومن اين مذاهب الاربعة فهم منحرفون عن الرشاد والهدى والعلماء الربانيون برئيون من

هذه الاقوال المزخرفة ٭

تنبیه واز حدیث بنی قریظه واثر ابن مسعود رض غلولی دیگر ظاهر گشت - که هر مجتهد یکه
حسب مقتضای حال بخلوص نیت اسلام قیل وقال کند ٭ واجتهاد سازد ٭ معذور باشد
بلکه مصاب باشد و ماجور گردد ٭ و ثواب یابد ٭ کما فی هذا الحدیث ٭ قال النبی صلعم
ان اصبت فلک عشر حسنات وان اخطأت فلک حسنة - و فی
حدیث آخر جعل المصیب اجرین وللمخطی واحدا کذا فی التوضیح وغیره -
و فی حدیث آخر قال رسول الله صلعم اذا اجتهد الحاکم فاصاب فله
اجران وان اجتهد فاخطأ فله اجر اخرجه الشیخان وابو داود کذا فی التیسیر ٭
و مجتهدین را بخطا تخطیه کردن ٭ و خود را باستخراج مسائل عین حق محقق دانستن
گویا بر قول روباهی (که برای فریبیدن ماده خود شیر نر را بجام شجاعت و جواهر کمی
بسکار فیل تحقیر و تخطیه کرده شجاعت خود ظاهر ساخته بود) وثوق نمودن ٭ یا بر سخن
جاهلی مدعی فضیلت بمقابله قول فاضلی محقق فریب خوردن ٭ از سبب بی تمیزان را
طاقت ولیاقت امتیاز کجا که امتیاز حق و باطل نمایند ٭ آیا جواهر شناسی فعل جوهریان
است - یا نادانان غیر جوهریان - اگر بر و بر کی غیر جوهریان لؤلؤ و جواهرات اصلی ٭
و دیگر سنگهای تراشیده که گهر نمای نقلی مصنوعی - بیارند ٭ لا محاله اکثر اوقات ترک اصلی
نقلی مصنوعی گرایند ٭ و برغبت گیرند ٭ همچنانست حال غیر مقلدان که امتیاز معارض
و غیر معارض اصلا ندارند ٭ بلکه هر چه بصحاح وغیره می یابند ٭ برغبت گیرند ٭ و
آنها را ما آتاکم الرسول میفهمند ٭ و این نیست ٭ مگر صحاح را رسول یقین کردن استغفرالله
اللهم احفظنا من هذا الاعتقاد الذی یستلزم منه فی الایمان
الفساد ٭ و بر استقرار بر یک مذهب حجتهای کثیره - و براهین عزیزه اند ٭
کما مرت فی المقصد الثانی من هذا الکتاب اما شمار اعتماد - حیطه فیا

می کند چو الزام بایست باز دارد ۔ ورنہ قباحتہاے عدم تقلید معاینہ تحت شدید بریحیم تقلید دال ہست۔ زیادہ ازین حاجت قیل و قال نیست ۔

تبصرہ دوم

در مباحثہ ثبوت مسئلہ حرمت رضاعت بیک مقصہ ۔ حالا می پرسم کہ بکدام مسئلہ آئمہ کرام خصوصاً امام الائمہ امام اعظم کوفی رحمۃ العلام خطا کردہ ۔ بر خلاف حدیث یا قرآن ۔ براے و قیاس خود بیان ساختہ ۔ بگوئید اگر دریابم ۔ ضرور بگذارم و بالراس والعین عمل بالنص کنم ۔ گفتنا کہ امام صاحب بیک مصہ حرمت رضاعت را اشاعت نمودہ ۔ حالانکہ حسب حدیث مصتین لز و مقصہ تحریم حرمت ثابت نیست کما ذھب الیہ الشافعی رح گفتم کہ ضرور امام صاحب را این حدیث نرسیدہ باشد ۔ و شما و غیرہ را از ان اطلاعے و علمی نشدہ باشد ۔ کہ زمانہ امام اعظم بر زمانہ باقی آئمہ سابق است ۔ ورنہ ہرگز ہر آئینہ بمخالفت نص قیاس را مداخلت نمی کرد و بناے احکام شریعت بران نمی نہادے ۔ زیرا کہ فرمودہ خودش است کہ ہر چہ خبر احاد ہم می یابم ۔ قیاس را دران مداخلت نمی سازم ۔ حتا کہ در کم آب نیز عمل بالا ثار ہم می نمائیم ۔ چنانچہ بابے دلائل این تقریر بفقرہ چہارم تذکرہ بست و یکم مثال ابلیہ در بدفعہ چہل وند و شصت و شش تبصرہ دوم مقصد ثانی تحریر گشتہ ۔ بارہا ایجا بار دیگر مستطیر آمدہ ۔ کما سے روضۃ العلماء عن ابی حنیفہ رح اذا قلت قولا و کتاب اللہ یخالفہ قال اترکوا قولی بکتاب اللہ فقیل اذا کان خبر الرسول صلعم یخالفہ قال اترکوا قولی بخبر الرسول ع فقیل اذا کان قول الصحابۃ یخالفہ قال اترکوا قولی بقول الصحابۃ و کما فی فتوحات مکیۃ روی الشیخ محی الدین فے الفتوحات مکیۃ بسندہ الی الامام ابی حنیفہ رحمہ اللہ کان یقول ایاکم القول فی دین اللہ تعالی بالرائی و علیکم باتباع السنۃ فمن خرج عنہا ضل ۔ ہان اگر مسئلہ را در قرآن و حدیث و آثار نمی یافت بحسب

قیاس شرعی دران مداخلت ساختہ ٭ و بالرای النعمان بن ثابت گفتہ ٭
کذا فی الواقیۃ الشعرانی ٭ اما ازین لازم نمی آید ٭ کہ بتقلید تالیفات شر القرون
بطلان تقلید ائمہ خیر القرون باشد ٭ کہ آن تالیفات بمقابلۂ اقوال ائمہ اعتمادے
نشاید ٭ گفتند کہ این فقط اعتقاد مقلدان ابو حنیفہ رح است ورنہ وجود نص شرعی
صحیح ثابت نیست ٭ گفتم خیر ہرچہ باشد باشد حالا حدیث معتبر کجاست و کدام است
بیارید تا ببینیم کہ مختلف فیہ است یا متفق علیہ چون کتاب موطا امام مالک رح وا
کردند و کردم ٭ ناگاہ حدیث مصنف نیز بعینہ و لکانت مصۃ واحدۃ
فانہ یحرم عن عبد اللہ بن عباس رض دیدند و دیدم ٭ و در بخاری و
تیسیر الوصول نیز یافتیم ٭ شکر خدا تعالی بجا آوردم ٭ کہ ازان خصمانم را مخجل گردانید
و بر حقیت مذہب امام اعظم رح و بر ثبوت تقریرم تقویت گرفتم ٭ و گفتم کہ ای آنہا
دیدید و خواندید یا این را ندیدید و نخواندید ٭ آیا در باب حرمت رضاعت عمل
بکدام حدیث احتیاط تر است اصلا غور نسازید ٭ آیا با وجود موجود بودن حدیث موافق
قول امام بچہ طور گویند کہ امام برخلاف نص عمل کند - و بچہ طور بر او طعنہ می زنید ٭ آیا
شما ازین حدیث معتمد جاہل و غافل بودید ٭ یا عالم و عاقل بودید ٭ اگر جاہل
بودید ٭ جہالت و غفلت بر شما طاری است ٭ جاہلان را بر عالمان طعنہ زدن روا نیست ٭
و اگر عالم و عاقل بودید ٭ با وجود نص آن را مخفی داشتہ بر امام طعنہ می زنید ٭ بے شک
شما زندیق شریعت ما ہستید ٭

تنبیہ ای برادران مقلدان - بغدر غداران زندیقان غیر مقلدان ہرگز فریب
نخورید ٭ بلکہ ایشان را مثل مار آستین و عبد اللہ بن ابی یہودی مضران و مبطلان شریعت
دانید ٭ کہ ایشان بالبیت قلع بنای اسلام ہمین طور شر و حیلہ و حقا حدیثے را کہ مخالف
قول امام یابند ٭ ظاہر کنند ٭ و موافق را مخفی دارند ٭ یا موضوع گویند ٭ تا

در میان خلائق فسادات انداختن توانند۔ و گنزا عین سبب ابطال شریعت [illegible]

تبصرۂ سوم

در مباحثۂ قرات فاتحہ در پس امام - باز گفتیم که اگر مسئله دیگر دارید بیارید
گفتند که قرات فاتحه خلف الامام مقتدی را از این حدیث زیرین ثابت است لیکن
فرض - امام صاحب بحیله طور مخالفت نماید۔ در مشکوة از عبادة بن صامت [illegible]
قال كنا خلف النبي صلعم في الصلوة الفجر فقرأ فثقلت عليه القراءة
فلما فرغ قال لعلكم تقرؤن خلف امامكم قلنا نعم يا رسول الله صلعم
قال لا تفعل الا بفاتحة الكتاب فانه لا صلوة لمن لم يقرأ بها
رواه ابو داود والترمذي والنسائي معناه وفي رواية لابي داود وانا اقول ما لي
ينازعني القرآن فلا تقرؤا بشيء من القرآن اذا جهرت الا بام القرآن
تنبیه معترضان این حدیث را از مشکوة که با خود از دهلی آورده بودند۔ و گویا
معلم خود مولوی نذیر حسین صاحب بنگاه خوانده بودند۔ برو بر ویم ظاهر کردند تا
دهند۔ و مخالفت نص از امام بیان کنند۔ چون دران غلطی نحو و بلاغت [illegible]
دیدم بحسن الغور بلا تامل جوابش باصواب گفتیم۔ که این کلام لا تفعل [illegible]
بجای لا تفعلوا صیغه جمع از افصح العرب چه باشد۔ از اهل العرب [illegible]
اما ساده دلان باده دل خود بر قول را مجرد دیده در صحاح وغیره من کتب الاحادیث
قول النبی صلعم تصور نموده۔ بلا فهم معنی حسن و قبیح لفظ جلی داشته۔ بر توق [illegible]
بران عمل دلی نمایند۔ طرفه بران اینست که بو تفتیش امام صاحب را [illegible]
عیان و چنین گویند۔ آری مضمون این حدیث لفظاً و معنیً باد از بای [illegible]
وضعف و وضع خود شهادت میدهد۔ اولاً بیان بطلان لفظی این است که لفظ
لا تفعل را که در مشکوة شما مرقوم است و شما آنرا بلا فهم معنیش و بغیر صحیح [illegible]

خواندہ دعوی محدثیت نمائید) صیغۂ واحد حاضر نہی است وضمیر اَنْتَ درو
مستتر است حالانکہ بدلیل لعلکم تقرؤن خلاف اما مکہ قلنا مخاطبین
جمع اند فکیف التطبیق۔ وکیف التعانق بہذا الحدیث بالرسول صلعم علی
وجہ التحقیق ثانیاً۔ بیان بطلان معنوی این است کہ لا تفعل صیغہ
نہی است دنا دانیکہ ناہی در منہی عنہ علت قبح می بیند نہی می کند و
درین حدیث علت قبح تنازع است وتنازع نیست مگر بقرات مقتدیان
خلف الامام۔ ولفظ قرات فاتحہ وغیر فاتحہ را شامل است وتنازع در
ہر دو صورت دال کامل است پس بعض منہی عنہ را مقبوح وبعض را ممدوح
دانستن کار نبوت نیست پس چنین اقوال را برسول کریم صلعم منسوب ساختن
وآنرا بامور شرعیہ استدلال گرفتن۔ وبر ہمین خبر احادیکہ نمودہ امام راطعنہ زدن
کار سادہ دلان نیست علیست ہرگز فعل صاحبدلان نیست وچیزے دیگر
بطرز دیگر می گر بشنوید وبگوش دل نیوش کنید کہ از لفظ معناہ (کہ در
روایت مذکورہ مکحول است) خیلے واضح ولایح گشت کہ الفاظ این حدیث
چیزے دیگر بود ورنہ لفظ معناہ را چہ محل بود وعلاوہ بران بمورد
واحد اختلاف روایت دلالت بر ضعف بود چون درینجا با وجود اتحاد
سورہ بعض نماز وقت فجر روایات مختلفہ رو نمود پس احتمالات ناشیہ بدلیل
مستدل قدح ناکرد شاید از رہ سے خوائف السامعین یا از ناقل نقل روایت
یا از کاتب بکتابت بوقوع آمدہ استثناے الا بفاتحۃ الکتاب را بتکیہ
حدیث لا صلوٰۃ الا بفاتحۃ الکتاب زیادہ کردہ باشد وبجاے
لا تفعلوا لا تفعل وبجاے واحد مذکر غائب جہر واحد متکلم جہرت۔
وبجاے الا ما جہر بالقرآن الا بام القرآن یعنے بجاے لا تقرؤا

بشیء من القرآن اذا جهر الامام بالقرآن اذا جهرت الا بام القرآن
واقع شده باشد + بنا بر آن این حدیث معارض احادیث زیرین صحیحه
شدن نمی تواند + کما ذهب الیه الامام الاعظم رح + گفته‌اند
که تو کیستی ترا که می پرسد + تخطیه تو که می شنود + که این حدیث تلقی
امت تا این مدت دراز مقبول گشته می آید + بقدح تو مقدوح و رخنه ولیا
نخواهد شد + **گفتم** که شما کیستید شمارا که می پرسد + و اقوال شما را که گوش
کند + که بر تو تقلید شور و شغب شما سزاید + و بعد مدت مدید تخطئه باب کیا
مستنبطه شده باید + ائمه مقبولان خدا و محبوبان خدا اند + و تقلید ائمه کرام
احادیث صحیح زیرین بمعارض این حدیث مثل این تلقی علمای سلف مقبل
شده می آید + هرگز بقدح شما مقدوح و مخذول نخواهد شد + که شما را اتیان
درمیان لا تفعل و لا تفعلوا که واحد و جمع است نیست + و گرفتیم
این حدیث صحیح هم باشد تاهم مراد هم با مراد باشد + مراد شما نامراد گردد +
زیرا که صیغه لا تفعل یعنی لا تفعلوا موافق ما است نه موافق شما + و باستثناء
لیتا عده مفهوم مخالف باطل است + و نیز از مضمون لعلکم [illegible]
که خلف الامام قرأت بالاختفا هم درست نیست + چرا که اگر درست بودے حضرت
لعلکم نفرمودندے + که مقتضای حال بر تکلم دال بودے + بلکه حضرت قرأت
خفیه (یعنی آواز نفس) را دریافت فرموده لا تفعل بقول شما و لا تفعلوا
بقول ما فرموده بودند + تا بآیت وَاِذَا قُرِئَ الْقُرْاٰنُ فَاسْتَمِعُوْا لَهٗ وَاَنْصِتُوْا
منطبق باشد + و با احادیث صحیحه زیرین مخالفت نگردد + قال رسول الله
صلعم من كان له امام فقرأة الامام قراءة له اخرجه امام محمد و این حدیث
صحیح است بخبر بخاری و مسلم همه اورا روایت کرده اند و در هدایه و علیه اجماع

گفته کذا فی اشعة اللمعات ـ وعن ابی هریره رض قال قال رسول الله صلعم
انما جعل الامام لیؤتم به فاذا کبر فکبروا واذا قرء فانصتوا رواه
ابوداؤد والنسائی وابن ماجه کذا فی المشکوٰة ـ وایضاً عنه ان رسول الله صلعم
انصرف من صلوٰة جهر فیها بالقرأة فقال هل قرء معی احد منکم
آنفاً فقال رجل نعم یا رسول الله قال انی اقول مالی انازع القرآن
قال فانتهی الناس عن القرأة مع رسول الله صلعم فیما جهر فیه بالقرأة من الصلوٰة حین سمعوا ذلک
من رسول الله صلی الله علیه وسلم رواه مالک واحمد وابوداؤد والترمذی و
النسائی وروی ابن ماجه نحوه ۱۲ ـ وعن ابن عمر والبیاضی قال قال رسول
الله صلعم ان المصلی یناجی ربه فلینظر بما یناجیه به ولا یجهر بعضکم
علی بعض بالقرآن رواه احمد کذا فی المشکوٰة ـ آیا شما فقط همان حدیث [illegible]
را دیده بودید و خوانده بودید ـ واین سلسله حدیث را که در همان مشکوٰة بود ندانسته بودید و نخوانده بودید
یا پرده ضلالت چشمان شما را پوشیده بود یا بقهر قهار چشمان شما کور گردیده که
این احادیث را ندیده بودید ؏

چشم بد اندیش که برکنده باد — عیب نماید هنرش در نظر

برکنده به آن چشم که بدبین باشد — بدبین همه جا در خور نفرین باشد

دیگر احادیث شنوید تا بر معانی آنها غور کنید ـ وعن ابی نعیم وهب بن کیسان
انه سمع جابر بن عبد الله یقول من صلی رکعة لم یقرء فیها بام القرآن
فلم یصل الا وراء الامام کذا فی الموطا لمالک رح ومثله فی الترمذی وفی
تیسیر الاصول ـ وعن نافع ان عبد الله بن عمر کان اذا سئل هل یقرء
احد خلف الامام قال اذا صلی احدکم خلف الامام فحسبه قرأة
الامام واذا صلی وحده فلیقرأ قال وکان عبد الله بن عمر لا یقرأ خلف

الامام کذا فی الموطا لمالک رحمہ۔ در حاشیہ بخاری آوردہ است کہ۔ لا یقرء
الموتم عند الحنیفۃ اصلا لقولہ صلعم من کان لہ امام فقراءۃ
الامام لہ قراءۃ۔ وقد روی محمد فی موطاہ عن جابر عن النبی صلعم من صلی خلف
الامام فان قراءۃ الامام لہ قراءۃ واسنادہ صحیح علی شرط الشیخین ای البخاری و
المسلم۔ کذا قالہ ابن الھمام فی فتح القدیر ولو یؤیدہ بل یعینہ ما روی مالک
فی الموطا ثنا وہب بن کیسان انہ سمع جابر بن عبد اللہ یقول من صلی رکعۃ الخ
وقال ہذا حدیث حسن صحیح ورواہ الطحاوی فی معانی الآثار مرفوعًا اہ ہکذا
فی حاشیۃ البخاری۔ وروی عن عدۃ من الصحابۃ قال کما فی الہدایۃ و
الظہیریۃ والطحاوی۔ وعن ابن مسعود رضی اللہ عنہ انہ یملاء فمہ ترابا وعن الشعبی ادرکت سبعین
بدریا کلہم قالوا لا یقرء خلف الامام کذا فی الکرمانی۔ وعن ابی ہریرۃ رضی
کنا نقرء خلف الامام فنزل واذا قری القران فاستمعوا لہ وانصتوا
کما فی در المختار نقلًا عن کتب الحدیث۔ ومولانا شاہ ولی اللہ قدس سرہ در
حجۃ البالغہ وان کان ماموما وجب علیہ الانصات والاستماع
گفتہ۔ ونیز دران نوشتہ کہ والسر فیہ ما نص علیہ من ان القراءۃ
مع الامام تشوش علیہ وتفوت التدبر وتخالف تعظیم القران
ولم یعزم (ای الشارع) علیہم ان یقروا سرًا لان العامۃ
متی ارادوا ان یصححوا الحروف باجمعہم کانت لہم لجلۃ مشوشۃ
فیتحمل فی النہی عن التشویش۔ واگر گویند کہ در حالت امکان باید خواند
گوییم کہ نباید خواند۔ کما فی تلک الحجۃ البالغۃ اقول الحدیث الذی رواہ اصحاب
السنن لیس بصریح فی الاسکاتۃ التی یفعلہا الامام لقراءۃ المامومین (تمام)
وعلی التنزل فاستغراب القرن الاول ایاہا یدل علی انہا لیست سنۃ مستقرۃ

ولا احتمل به الجمهور والله اعلم - ونیز در تفسیر کبیر بمخالفت قرأت خلف الامام
بشرح وبسط تقریر نموده - حتی که آنرا انقلاب موضوع تصریح ساخته
باز بخاطر دیگر چیزی دیگر می گویم بشنوید گوش دارید و دیگر دلیل فرحت
افزا - وتقویت نما - بعدم قرأت فاتحه در پس امام اینکه باعث همان قباحات
مزبوره ومحظورات مسطوره - آنرا نه صاحب بخاری در بخاری آورده - نه صاحب مسلم
در مسلم گرفته نه استاذ المحدثین امام مالک رح در موطا اخذ نموده بلکه بر خلاف
الا وراء الامام روایت کرده - اگر این حدیث بقیه استثنای الا بفاتحة
الکتاب صحیح بودی - این هر سه بزرگ که گو اهل الاصول علم حدیث اند البته در
کتابهای خود درج نمودندی هرگز متروک نکردندی بلکه مثل متاخرین آنرا
فرض دانسته بران عمل ساختندی و امام نسائی هم بود اود و ترمذی که بسبب
اختلاف روایت بعد نهی لا تفعلوا استثنای الا بفاتحة الکتاب را
زائد کردنا اعتباری نیست که با وجود اتحاد مورد اختلاف لفظ دلالت بر
ضعف است کما قرر ذکره - علاوه بران بخاری وغیره را باخفای چنین
رکن متشرعیت متهم کردن - یا بجهالت منسوب ساختن - العیاذ بالله و آوردن
ان نسائی شافعی المذهب بود شاید بسبب تقویت یا تعصب مذهبی استثنا را زائد
کرده یا کل الشان بر عایت تطبیق لا صلوة الا بفاتحة الکتاب مغالطه
خورده قرأت فاتحه مقتدی را از نهی لا تفعلوا مخصوص نموده‌اند - و [illegible]
فانصتوا - فاقرؤا ما تیسر من القرآن عقود لنا ختمهم اگر گویند که چون
بخاری ومسلم ومالک رحمهم الله تعالی این حدیث را بنا بر فقد مناسبت در کتاب خود
درج کردن نتوانسته‌اند مگر اوشانیکه در صحیحین و موطا موجود نباشد عدم تسلیم
لازم نباشد جواب گفتن تحقیق وجوه هم که اول اینکه احمد شده درین تقریر سوال

منفعت باشد + و صد اسر زوال مراد و مضرت شما + چرا که همچنین کل آن احادیث را

که امام ابوحنیفه رح از انها استنباط مسائل کرده صاحبان صحاح رح نیافتند + بنا برآن

در کتاب شان درج کردن نتوانستند + باز موجب طعن بر امام چیست + و نشاید ترجیح

امامت و تابعیت کیست + **دوم** اینکه پس همچنان هر احادیثیکه در صحاح موجود

نباشد تا عدم صحتش هم لازم نباشد + هرگاه چنین باشد + صحاح کل احکام شریعت

را جامع نباشد + پس العمل بالحدیث صحت عمل بکل الاحکام بهیچ طور متصور شدن نتواند

اگر نتواند + کمال شریعت زوال پذیرد + حالانکه قوله تعالی - الیوم اکملت الخ

بر کمالیت شریعت ناطق است آنرا بطلان لازم شود + العیاذ بالله + **سوم** اینکه

بر تقدیر تسلیم صحت استثناء الا بفاتحة الکتاب در باب صحت نماز بخاری و مسلم و

مالک رح و متفق بودن شان چه باید گفت که باعتقاد شما قرأت فاتحه در پس امام در

نماز است و ایشان ترکش عمل کردند + حتی که از دنیا رفتند. + **چهارم** اینکه همچنان

ممکن است که اکثر احادیث صحیحه با امام ابوحنیفه رح رسید + و با ایشان نرسید +

اگر بعضے زائد از و با ایشان رسید + بخلط و وضع رسید + و این مخلوط و موضوع

باعث قرب زمان با امام نرسید + و هر متاخر همچنین مخلوطات را بمقابله قول امام

سند گردانید + بنا برآن در میان مقلدان فسادات واقع گردید. + **پنجم** اینکه

بر تقدیر تحقیق صحت این استثنا هم اعتراض متصور نیست + که این نیست مگر خبر احاد ایست

و خبر احاد زائد علی الکتاب والصحیح ... فاقرؤا ما تیسر من القرآن نتواند شد

نتواند + پس این حدیث مع الاستثنا بر مخالفت قول امام اعظم رح شمار شدن

نمی تواند + که قرآن مجید مؤیدش می گردد + فماذا تقولون بعد یا ایها

المعاندون + افغیر التقلید تامرونی اتبع یا ایها الجاهلون +

درینجا مناسب می نماید که قدرے حال اختلاف ائمه رض را بیان نمائیم +

و استحبابات امام احمد را اعیان می سازیم تا مرد ماننده شبه خفی رود و در تقلید
امام مطلق خلل نگردد و آن اینست که امام شافعی رح بالیقین قرأت فاتحه را در نماز
بدلیل حدیث لاصلوة الا بفاتحة الکتاب فصاعدًا فرض گفته
و امام مالک رح فاتحه و ضم سوره را نیز بدلیل لفظ فصاعدًا همان حدیث فرض
فرموده و امام ابوحنیفه رح قرأت فاتحه و ضم سوره هر دو را بعین دلیل واجب
گفته که خبر احاد است و بدلیل فاقرؤا ما تیسر من القرآن مطلق قرأت را
فرض فرموده و تفصیل این اجمال بهرین منوال دال است که کلمه ما تیسر
عام است عام قطعی است احتمال بیان ندارد پس قول رسول صلعم لاصلوة
الا بفاتحة الکتاب معارضه اش شدن نمی تواند که خبر احاد است و آن بالاتفاق
ظنی است پس علم الیقین را موجب نباشد اما غایة ما فی الباب اینکه واجب العمل بدون
الیقین باشد و آن مرتبه واجب است بنابران امام صاحب هر دو را رعایت کرده
هر دو را جای خود داشته از کتاب نفس قرأت را فرض ساخته و از سنت قرأت
فاتحه و ضم سوره واجب نموده کما فی التفسیر الاحمدی ولا یتعین شئ من القرأة
بعینها فی الصلوة وقال الشافعی ان قرأة الفاتحة فرض فی الصلوة وعلی التعیین لقوله علیه السلام لاصلوة الا
بفاتحة الکتاب وعند مالک ضم السورة ایضا فرض لقوله علیه السلام لاصلوة الا بفاتحة الکتاب والسورة وهما واجبان
عندنا لما ذکر اهل الاصول ان قوله ما تیسر عام والعام قطعی عندنا فلا یعارضه
قوله علیه السلام لاصلوة الا بفاتحة الکتاب لانه خبر الاحاد وهو ظنی بالاتفاق
فلا یوجب علم الیقین غایته انه یوجب العمل بدون الیقین وهو مرتبة الواجب فاعتبرنا
کلا من الکتاب وخبر الواحد علی مکانهما فکان نفس القرأة فرضا والفاتحة واجبة
وکذا ضم السورة و اگر چنین نباشد معنی لفظ تیسر منسوخ شود و
آن ممنوع است بحدیث کلامی لا ینسخ کلام الله وکلام الله ینسخ

کلامی - وکلام اللہ ینسخ بعضہ بعضا کذا فی المکاشف وامثال

آن تائید امام اعظم رحمہ اللہ حدیث جابر مرفوعا + الصاف سازید + قال عن

ابی ہریرۃ رض فی روایۃ لابی داؤد قال قال لی رسول اللہ صلعم اخرج فناد فی المدینۃ

انہ لا صلوۃ الا بقرآن ولو بفاتحۃ الکتاب فما زاد + وفی روایۃ ذکر ابو داؤد عن رسول

اللہ صلعم قال لا صلوۃ الا بقراءۃ فما اعلن لنا رسول اللہ صلعم اعلناکم وما اخفی

عنا اخفینا عنکم فقال لہ رجل رایت یا ابا ہریرۃ ان لم ازد علی ام القرآن

فقال قد سئل عن ذلک رسول اللہ صلعم فقال ان انتہیت الیہا اجزاتک وان

زدت علیہا فہو خیر وافضل کذا فی الاتیہ الاصول + پس ازین فرضیت تخصیص

فاتحہ وضم سورہ باطل گشت + وایضا اگر بالتعیین فاتحہ فرض شدے + این روایت

منسوخ گشتے + عن عبد اللہ بن ابی اوفی قال جاء رجل الی النبی صلعم فقال انی لا استطیع

ان آخذ من القرآن شیئا فعلمنی ما یجزینی قال قل سبحان اللہ والحمد

للہ ولا الہ الا اللہ واللہ اکبر ولا حول ولا قوۃ الا باللہ

کذا فی المشکوۃ + مطلق قرأت درین روایت داخل است + وایضا قال النبی

صلعم من صلی صلوۃ لم یقرأ فیہا بفاتحۃ الکتاب فہی خداج ثلثا غیر تمام الخداج

النقص کذا فی النہایہ وغیرہ + نقصانے شئی مبطل شئی نیست + ومثل خداج

خداج خلج + در بخاری فتان فتان فتان ہم موجود است + وچون از فتان

سلب ایمان حضرت معاذ بن جبل رض نگردید + از خداج نیز بطلان نماز لازم نیامد

دیگر بشنوید + کہ حدیث لا صلوۃ الا بفاتحۃ الکتاب مثل حدیث لا ایمان

لمن لا امانۃ لہ + وحدیث لا صلوۃ لجار المسجد الا فی المسجد

وحدیث لا صلوۃ بحضرۃ الطعام است +

تبصرہ چہارم در گفتگوی مقدار رضاعت

باز گفتم خدارا دیگر بگوئید + گفتند که ابوحنیفه رح در مقدار مدت رضاعت
برخلاف آیت قرآن حولین کاملین دو و نیم سال مقرر کرده + گفتم که برادران
ما ساده لوحان - دقیقه بیان - امام بلاغت نشان - اصلا نمی فهمند + خواه نخواه
مطعون سازند + آرے امام ابوحنیفه رح ہیچکے رائے برخلاف قرآن بیان نفرموده +
بلکه ہر جا و ہر مسئله و ہر معامله حتی الوسع از قرآن استنباط ساخته + بعد ازان از سنة
بعد ازان از اجماع بعد ازان از قیاس مستنبطه مانقدم لما قال له المعاذ بن جبل رض الرسول
صلعم اذ ارسله الی الیمن و صدق قوله و حمد الله علیه و ہو حدیث مشہور و ہو ما روی
ان النبی صلعم حین بعث معاذا الی الیمن فقال له بما تقضی یا معاذ فقال بکتاب الله
قال فان لم تجد قال بسنة رسول الله صلعم قال قال لم تجد قال اجتہد برائی فقال صلعم
الحمد لله الذی وفق رسول رسوله بما یرضی به رسوله + کذا فی التیسیر وغیره من کتب الحدیث
پس اگر قیاس حجت نبودے + البته رسول الله صلعم انکارش فرمودندے + و شکر خدا
سبحانه آوردندے + بنابران در نور الانوار مذکور است - فلو لم یکن القیاس حجة
لانکره و ما حمد الله + ایضًا اخرج الدارمی عن شریح ان عمر بن الخطاب کتب الیه
ان جاءک شیئ فی کتاب الله فاقض به ولا یلفتنک عنه الرجال فان جاءک ما لیس
فی کتاب الله فانظر سنة رسول الله صلعم فاقض بها فان جاءک ما لیس فی کتاب الله
ولم یکن فیه سنة رسول الله صلعم فانظر ما اجتمع علیه الناس فخذ به الخ کذا فی الازالة + و
ایضًا فیها اخرج الدارقطنی فی جملة کتب عمر الی موسی الاشعری فی ادب القضاء الفهم الفهم
فیما یتخلج فی صدرک مما لم یبلغک فی الکتاب والسنة واعرف الامثال والاشباه ثم قس
الامور عند ذلک فاعمد الی احبها الی الله عز وجل واشبهها بالحق فیما تری + و ایضًا
فیها عن میمون بن مہران قال کان ابوبکر اذا ورد علیه الخصم نظر فی کتاب الله
فاذا وجد فیه ما یقضی بینهم قضی به وان لم یکن فی الکتاب وعلم من رسول الله صلعم فی

ذلک الامر سنة یقضی به فان اعیاه خرج فسال المسلمین وقال اتانی کذا وکذا فهل علمتم ان رسول الله صلعم قضی فی ذلک بقضاء فربما اجتمع الیه النفر کلهم یذکر من رسول الله صلعم فیه قضاء فیقول ابو بکر الحمد لله الذی جعل فینا من یحفظ علی نبینا فان اعیاه ان یجد فیه سنة من رسول الله صلعم جمع رؤس الناس واخیارهم فاستشارهم فاذا اجتمع رأیهم علی امر قضی به رواه الدارمی + خصوصًا امام صاحب همواره در بحر توحید خداوند مجید غریق بودے + چون جرعهٔ متنوعة المسائل از لقیهین یافتے بساحل شریعت در آوردے + و بدیگران تاریس و هدایت پیش ساختے + اما بعضے را بحقائق لطیفه ابحث دقائق - و بعضے را بحسب لوازم و علائق - بیان فرمودے + چنانچه خریداران بخواهش خود ها اسباب صوری و معنوی را از آن دوکان خریدے + و بتجارت دینی و دنیاوی جابجا بردمے + بلکه بعض اسباب از آن برگرفته دوکانے علاحده احداث نمودندے + و آنرا بخود منسوب نموده شائع و ذائع ساختندے + چنانچه صورت سوال استنباط مسئلهٔ مدت رضاعت برین مقال شاهد و دال است که امام صاحب امام الائمه و استاذ المجتهدین است +

فائدهٔ جلیله باستنباط مسئلهٔ مدت رضاعت

امام اعظم کوفی ابو حنیفه رح چون در آیت سورهٔ احقاف حمله وفصاله الی اول آخرش - و بآیت سورهٔ لقمان وفصاله فی عامین - و آیت سورهٔ بقره حولین کاملین - و در روایات عن ابن عباس رض اذا وضعت لتسعة ارضعت احدی و عشرین واذا وضعت لستة اشهر ... ارضعت اربعة و عشرین - بعد ستة اربعة و عشرین - هکذا فی التفسیر جامع البیان ایضًا عن ابن عباس رض قال اذا وضعت المرأة لتسعة اشهر کفاه من الرضاع احد و عشرون شهرًا - واذا وضعت لستة اشهر فهو حولین کاملین

لان اللہ تعالیٰ یقول حملہ وفصالہ ثلثون شهرا - کذا فی التفسیر الکلیل للسیوطی رحمہ - والضا قول عائشہ رضی اللہ لا یبقی الولد فی البطن اکثر من سنتین کذا فی التفسیر الاحمدی وغیر ذلک را بنظر تحقیق - وفکر تدقیق نظر وغور فرمود + مضامین مختلفہ ومشاہیم مخالفہ بدل معز الیہ رونمود + پس احتمالات کثیرہ + ومضمونات عزیزہ + را بتقریرات گوناگون - وتحریرات بوقلمون بیان فرمود + پس از بیان تقریرات ہر یکے از ائمہ متاخرین وسہ رضی اللہ عنہ سبب جدا جدا بنا ساختہ + وہر یک نحو مستقل گشت + را کیسہ بکنہ احتیاطش کہ در کدام صورت متحقق است ر آنبانات +

احتمال اول - چون ثلثون شهرا بہیئت مجموعی خبر حمل وفصال ہر دو است + پس حسب قیاس ظاہری ہر دو را مدت ثلثون شهرا شدن باید + کما فی قولکم زید وعمرو وبکر وخالد انسان - فالانسان خبر لکل واحد منهم + احتمال ثانی اینکہ بالتنصیف خبر ہر دو باشد + کما فی قولکم اذا اکتسب زید وعمرو ثلثین درهما بالشرکۃ فتنصف بینهما بلا زیادۃ ونقصان - احتمال ثالث اینکہ - بافصال آیت حولین کاملین تخصیص شدہ باشد + کما ذهب الیہ الشافعی والصاحبان رض وبعد اسقاط مدت مخصوص فصال بقیہ شش ماہ اقل مدت حمل متعین باشد کما ذهب الیہ الائمۃ کلهم اجمعون بلا اختلاف - لما استدل بہ علی بن ابی طالب رض علی ان اقل مدۃ الحمل ستۃ اشهر مع قولہ وفصالہ فی عامین - روی ابن ابی حاتم عن نعجۃ بن عبد اللہ الجهنی قال تزوج منا رجل امرأۃ فولدت لہ تماما لستۃ اشهر فانطلق الی عثمان فامر برجمها فقال علی اما سمعت اللہ یقول وحملہ وفصالہ

ثلثون شهرا وقال وفصاله في عامين فلم تجده لقي الا ستة
اشهر فقال عثمان والله ما فطنت لهذا - والضياء روى عبد الرزاق
في المصنف عن ابي الاسود الدؤلي قال دفع الى عمر رض امرأة ولدت لستة
اشهر فسأل عنها اصحاب النبي صلعم فقال علي الا ترى انه يقول وحمله
وفصاله ثلثون شهرا وقال وفصاله في عامين فكان الحمل ههنا
ستة اشهر فتركها عمر رض كذا في تفسير الاكليل للسيوطي رح **احتمال رابع**
اينكه - يا مثل احلال البعض في البعض هر دو خبر باشد + كما مر بيايد **احتمال خامس**
اينكه - اگر لحاظ معنے ظرفيت في (كه در وفصاله في عامين مذكور است) وخيال روايت
ابن عباس غير مذكور كرده شود + بمعنى كمال حولين كاملين زوال افتد + وفي تحقيقه
اين معنى باكثر اوقات صورت پذيرد + زيرا كه اكثر زنان را وضع حمل درميان هشت
نه وده ويازده ودوازده ماه متحقق مى گردد + ودران صورت هرگز هرآئينه معنى حولين
كاملين متحقق نمى باشد + بلكه لامحاله نقصان پذيرد + كما قاله ابن العباس في
رواية المذكورة فاين الحولين الكاملين للفصال - **احتمال سادس** اينكه
اگر فقط معنى كمال حولين كاملين ملحوظ باشد + پس معنى وفصاله في عامين برباد
رود + كه معنى ظرفيت دران متحقق نباشد + يا منسوخ گردد + فما قال احد بكيف التطابق
بينهما - **احتمال سابع** اينكه اگر اكثر مدت حمل كه از روايت مذكوره حضرت عائشه
صديقه رض دو سال است ملحوظ شود + مدت فصال باقى شش ماه گردد + وما ذهب
اليه احد - **احتمال ثامن** اينكه - واگر اكثر مدت هر دو حمل وفصال كه دو دو
سال است بالتداخل ازين آيت ملحوظ باشد + پس شش ماه بقيه مدت فطام كه ضرورت
شدن تواند + زيرا كه چون بمضمون حولين كاملين كامل دو سال شير نوشتى لازم گشت
پس مدتے چنين بايد كه شير ده شير نوشش را گاہے شير نوشانند + وگاہے طعام خورانند +

تا شیر نوش بتدریج بطعام خوردن خوگیر باشد + تا بترک شیر دفعتہ خوف ہلاکی مندفع
گردد + کما ذهب الیه زفر ومالک رحمهما کذا فی المظهری و لکتب فقه
غیره ایضا۔ **احتمال تاسع** اینکه۔ اگر بلحاظ اختلاف وضع حمل کرده شود دو
سال بالیقین مدت فصال متعین شدن نمی تواند + بنابران مالک رح خبری مدت
فصال را بر دو سال بلالیقین زیاده کرده + و زفر رح بلحاظ معنی لفظ کاملین دو سال
مدت فصال متعین ساخته + تا بعد دو سال فصال فطام را هم یک سال کامل باشد
لما مر ذکره۔ **احتمال عاشر** اینکه۔ شاید خداوند تعالی هر دو را هر دو مدت درین آیت
باعتبار حیثیت و تداخل عموماً مستوی داشته باشد + پس تخصیص شش ماه باقل مدت حمل و
تخصیص دو سال بغایت فصال هر جا حاجت ندارد + تا حسب مناسب حال۔ و مقتضای
مقال۔ دال شدن تواند + چنانچه ابن عباس رض بروایت مذکوره هر دو را بمقتضای
حال رعایت کرده + یعنی وقتیکه بشش ماه وضع حمل متحقق گردد + معنی کمال حولین کاملین
منطبق شود + و وقتیکه بعد شش ماه وضع گردد + ثبوت معنی ظرفیت و فصاله فی عامین
متحقق باشد + دران مضمون کمالیت کاملین یافته نمی شود + **پس** معلوم شد که مستشرین
لو لم تکن الاعتبارات لبطلت الحکمة ولقوله تعالی فاعتبروا یا اولی الا
بصار + و درین آیت اعتبارات را داخل دادن حکمتست کلی۔ و مصلحتی است جلی +
زیراکه خالق الخلائق مضمن رموز حقائق۔ را بهمین گونه آیات مظهر الدقائق۔ داخل ساخته +
باختیار و ابتلای آئینه امتنان وا گذاشته + تا همان ملاحان شریعت بسوای کشتی بلاغت۔
بتلاش اخذ طرق معرفت۔ در آن غوطه زنند + و بقدر حیثیت و لیاقت خود ها درهای
مسائل بدست گیرند + و بساحل هدایت آرند + فنعم ما قاله الله تعالی بشان موسی علیه
قال هی عصای اتوکؤا علیها واهش بها علی غنمی ولی فیها مآرب
اخری۔ پس درین آیت تلمیح نشهر انتقل عصای موسی عم اعتبارات شتی ملحوظ اند

بچون از تقریرات مذکوره - وتحریرات مزبوره - بر وجوهات متعدده مسطوره -
واحتمالات متکاثره مرقومه - خبر یافتید + ومضامین مختلفه ومفاہیم متخالفه دریافتید بدین حال الامی گوئیم که مدت فصال را حسب احتمال اول + ودوم سال الحق
مجموع ثلثون شهرامقرر ساختن بغایت احتیاط است + بدین که حرمت نکاح
متعلق است + وہم جامع جمیع احتمالات ومدت فطام است + اگر بخیال حولین
کاملین دو سال مدت فصال مخصوص گردد + وفی الحقیقت عند الله مجموع
ہمان ثلثون شهر احق باشد + دران صورت است خواه نخواه بحرمت مبتلا گردد +
زیرا که دران مدت اگر شیرده شیر نوش را شیر دہد + شیرده ما در شیر نوش وشوہرش پدرش
ودخترش خواہرش وغیر ذلک باشد + ونکاح باآنان حرام گردد + لهذا احتیاط را عزت
افتد + کما فی التفسیر الاحمدی لما کان هذه مظنة مشتبهة حکم
ابو حنیفة رح بانها حولان ونصف حول احتیاطا فی تعلق حرمة
النکاح بالرضاع ای ان ارضعت المرضعة فی هذه المدة یکون
هی امه وزوجها اباه وابنتها اخته وغیر ذلک فیحرم النکاح
بینهن ۱۲ - ولما فی حجة الله البالغة الرضاعة لحمة کلحمة النسب فوجب
ان یحمل علی النسب فهو قوله صلعم یحرم من الرضاعة ما یحرم
من الولادة - ولما فی الموطا لمالک رح ان رسول الله صلعم
قال یحرم من الرضاعة ما یحرم من الولادة - پس دریجنین مقام
احتیاط بسکه اعلی تر باشد + علاوه بران اینست که سیاق قیل وقال - ودلالت
حال - واشارت مقال - بر ہمین منوال دال ہست + که حولین کاملین برائے
تصفیه منازعت بمقدار مدت اجرت ونفقه وکسوت زوجه مرضعه معتده یا غیر معتده
بلکه منکوحه غیر گردیده یا مرضعه اجنبیه واقع شده است + زیرا که خداوند تعالی ابعد

مطلقات مطلق حال مطابقت با اولاد صغار را ذکر کرده + بقوله والوالدات یرضعن
اولادهن حولین کاملین اولاً رضاعت بر مادر واجب گردانیده + باز
بقوله لمن اراد ان یتم الرضاعة سلب وجوب نموده + باز بقوله وعلی
المولود له رزقهن وکسوتهن بالمعروف نان ونفقه مادران والدات بر
والدهان اولاد واجب ساخته + باز بقوله لا تکلف نفس الا وسعها
لا تضار والدة بولدها ولا مولود له بولده سبب تکلیف مجبوری
از هر دو جانب نموده + باز بقوله فان ارادا فصالا عن تراض منهما
وتشاور فلا جناح علیهما مدت فصال را برضا و مشوره هر دو والدین
متعین و محول ساخته + باز بقوله وان اردتم ان تسترضعوا اولادکم
فلا جناح علیکم اذا سلمتم ما آتیتم بالمعروف باستیجاره دایه غیر
والده اجازت داده + باز باظهار احسان والده در سوره لقمان وفصاله
فی عامین گفته + باز همه را مجتمع نموده بسوره احقاف وحمله وفصاله
ثلثون شهرا فرموده + باز بسوره طلاق بقوله فان ارضعن لکم
فآتوهن اجورهن وأتمروا بینکم بمعروف وان تعاسرتم فسترضع
له اخری واضح نموده می گوید که اگر زنان باز از انقطاع علاقه نکاح مر فرزندان
شما را شیر ندهند پس فرزندهاے شیرخوار دیگران را بدهید + الغرض والدات
مذکوره را خواه مطلقه معتده باشند + یا غیر معتده بلکه بنکاح غیر رفته باشند +
میرسد که اولاد صغار شان را تا دو سال کامل بلا جبر و اکراه بخواهش خود ها شیر نوشانند +
که مقتضاے الفت و شفقت مادری و جوش محبت و مودت فرزندی — همین است + و همین را
و نان ونفقه یا فقط اجرت بر تقدیر منکوحه غیر تا مدت بالمعروف از والدهان اولاد
گیرند + که بداء طلاق بوحشت انداخته + بنابران بلا گرفت اجرت با اولاد صغار خویش

منافات و مساہلت و مدارات نخواہد کرد بلکہ بمضمون لمن اراد ان یتم الرضاعۃ و بمضمون حرف فائے فان ارادا ۔ فلا جناح علیہما ۔ و فان ارضعن لکم ۔ شیر دادن را نیز اختیار داده‌اند ۔ اما والدہ الی رسد ۔ کہ قبل تمام مدت ہمان دو سال کامل اولاد را از والدات جبراً مسلوب نماید ۔ تا آن مدت نان و نفقہ یا اجرت والدات را کند ۔ و ہمان بمضمون فان ارادا فصالا الخ اگر بتراضی و تشاور طرفین مدت فصال را از دو سال کم و بیش نماید ۔ یا اولاد را بمضمون استرضعوا الخ حوالہ دایہ غیر والدہ سازد ۔ کردن توانند ۔ پس ازین صاف صریح و اضح و لائح گشت کہ حولین کاملین برائے رفع ہمان منازعت فیما بین واقع گشتہ است ۔ نہ کہ مطلقاً مخصص ثلثون شہراً شدن می‌تواند ۔ کہ گاہ بگاہ حسب مصلحت والدین مدت فصال کم و بیش ہم می‌شود ۔ اما بر تقدیر تنازع ہمان دو سال کامل متعین گردد ۔ کذا فی التفسیر الاحمدی و المدارک و الہدایۃ و غیرہ کتب الاصول ۔ فما قیل فی المظہری من خلافہ فلیس لشیئی لان القار المذکورۃ تنافیہ ۔ و ما ورائے آن مضمون ظرفیت فی (کہ در قولہ تعالی و فصالہ فی عامین است) معنی کم و بیش استفادت میدہد ۔ و فحوای ثلثون شہراً زیادت را خبر دہد ۔ فظہر الترجیح لقول ابی حنیفۃ رض للاحتیاط کما مر ذکرہ مراراً ۔ فما احسن ما اختارہ الامام الاعظم رح اگر گوئید کہ چون امام صاحب بر بے باسقاط مدت حولین از ثلثون شہراً بقیہ شش ماہ را باقل مدت حمل اختیار کردہ ۔ باز دو و نیم سال کجا باقی ماند ۔ کہ مدت فصال ہمان قرار گردد ۔ و اکثر مدت حمل نیز مثل مدت فصال حسب قول امام صاحب دو و نیم سال شدن لازم می‌آید حالانکہ فقط دو سال مقرر ساختہ ۔ و این نیست مگر تحکم است ۔ گویم کہ چون وضع حمل بعد نہ یا دہ یا یازدہ و دوازدہ ماہ مثلاً کہ باکثر اوقات بوقوع آید ۔ پس در الضرورت حولین کاملین کجا باقی ماند کہ مدت فصال ہمان حولین کاملین متحقق باشد ۔ و این نیست

مگر محکم است + اگر گوئید که اعتبار را اعتبار است کما قلتم - گوئیم که اگر این
اعتبار را اعتبار است ان اعتبار را نیز اعتبار باید کرد + و در کدام اعتبار احتیاط
احوط است لحاظ باید نمود + و تمیز باید ساخت + و چون حضرت عائشہ رض در روایت
مذکورہ خود حلفاً فرمود که ولد در شکم مادرش از دو سال زیاده نمی ماند لهذا اکثر مدت حمل
بمدت دو سال تخصیص یافته + ورنه مثل مدت فصال دو و نیم سال بودے +
اگر باز گوئید که چون بقول صحابی نص را تخصیص نمائید + چرا بنص نص را
تخصیص نمائید + یعنی به حولین کاملین تخصیص فصال ننمائید + گوئیم که در حولین
کاملین باعث احتمالات شتی احتیاط راه یافته + و در روایت حضرت عائشه
صدیقه رض بلفظ والله لا یبقی الخ احتیاط را دخلے نگشته فظهر الفرق انتم
لا تفقلون - اگر باز گوئید که از مضمون ان یتم الرضاعة اتمام
رضاعت از دو سال زیاده شدن نمی تواند + گوئیم که ادعاے زیاده شدن
نمی تواند شما صحیح شدن نمی تواند + بلکه البته زیاده شدن تواند + اما کسیکه منتهے
الرضعة ولا مه الرضاعة تفهمد بچیزیا گفتن تواند + ورنه از مضمون الف و لام
الرضاعة تمام همان رضاعت اجرته منتهیه دو ساله که بارفع خصومت والدین وارد گشته
مراد است اما بتائيد ائمه دیگر گویند پس این مسئله نیست مگر مشتبه است و در مشتبه احتیاط
احوط است پس باخذ قول امام صاحب لیکه احوط است + خذ هذا فانه
صعب شدید + فانه افردته بجاء جدید +

غنچهٔ پنجم در بحث تامین بالجهر

باز گفتم اگر چیزے دیگر دارید + بیارید + گفتند که امام صاحب مردمان را از ثواب
تامین بالجهر که جا بجا در صحاح موجود است محروم دارد + گفتم نے نے هرگز چنین نے
که امام صاحب کسی را از ثواب محروم دارد + بلکه از عقاب بسوے ثواب برگرداند. +

انتا اللہ تعالیٰ ہر کس انصفی را بیوم الحساب معلوم باید ٭ ای معترضان گرچہ
درباب تامین احادیث متعددہ وارد گشتہ ٭ اما بعضے ازان مطلق و بعضے ازان
مقید بالجہر بعضے ازان مقید بالسّر۔ و روایت مطلق و مخفی شعبان را مقید و مؤید
است ہان گرچہ حدیث جہریہ مخالفت کند ٭ اما حدیث سریہ معارضت نماید ٭ خیانچہ
روایتے از عمر رضؓ است کہ چار چیز است کہ امام در وے اخفا کند تعوذ و بسملہ
و آمین و سبحانک اللھم الخ۔ رواہ ابن جریر و الطحاوی و ابن شاہین و
ابن ابی شیبہ۔ و از ابن مسعود رضؓ نیز مثل این روایت آمدہ کذا فی اشعۃ اللمعات
و مدارج النبوت و در جامع الجوامع للسیوطی پس قاعدہ اذا تعارضا تساقطا
و قاعدہ اذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال پیش آمد ٭ پس برائے ترجیح احدیہما دلیل
ثالث باید و آن دلیل حدیث خیر الذکر الخفی و حدیث یا ایہا الناس اربعوا و حدیث تنازع
وغیرہ باشد ٭ علاوہ بران بروایت بخاری قال عطاء آمین دعاء آمین
دعا است و دعا را بمضمون ادعوا ربکم تضرعًا و خفیۃ انہ لا یحب المعتدین
مخفی باید خواند ٭ اگرچہ لقبیہ عبارت ہمین روایت مخالفت کند ٭ اما غیر ممکن نیست
کہ الحاق کردہ معاندی باشد ٭ کہ روایت ترمذی و خفض بہا صوتہ معارضش
کردہ ٭ چون حال روایات متاخرین (کہ با اقوال وضاعین مخلوط است) چنین
باشد ٭ قول امام تابعی ہم معتبر باشد ٭ بطرز ترقی چیزی دیگر ہم گویم
کہ اگر راست خواہید ٭ و عدل و انصاف نمائید ٭ بسبب عمل بالجہر تنسیخ قرآن
لازم آید و آن بحدیث کلامی لا ینسخ کلام اللہ الخ باطل است آیات
قرآنی اینست قولہ تعالیٰ فانصتوا۔ و قولہ تعالیٰ لا ترفعوا اصواتکم
و قولہ تعالیٰ ادعوا ربکم تضرعا و خفیۃ و قولہ تعالیٰ واذکر ربک
فی نفسک تضرعًا و خیفۃ دون الجہر من القول ٭ و قولہ تعالیٰ

اذ نادی ربه نداءً خفیا - وقوله تعالیٰ - ام یحسبون انا لا نسمع

سرهم ونجواهم - وقوله تعالیٰ - وان تبدوا ما فی انفسکم

او تخفوه یحاسبکم به الله - وقوله تعالیٰ - انی اعلم غیب السموات

والارض واعلم ما تبدون وما کنتم تکتمون - وقوله تعالیٰ -

اولا یعلمون ان الله یعلم ما یسرون وما یعلنون - وقوله تعالیٰ

واسروا قولکم او اجهروا به انه علیم بذات الصدور - وقوله تعالیٰ

ولقد خلقنا الانسان ونعلم ما توسوس به نفسه ونحن اقرب

الیه من حبل الورید - وغیر ذلک این همه آیات قرآنی قطعی را احادیث جهریه آئین

کرده است مقابله ومعارضه کردن نمی تواند + نه محمل بران درست باشد +

ونیز می گویم که از شما می پرسم + که آیا خداوند عالم الغیب والشهادة را اصم وغائب

می دانید - که سامعین مخفی را نمی شنود گمان برید +

حدیث بخاری را چرا فراموش کنید + کنا مع النبی صلعم فکنا

اذا اشرفنا علی واد هللنا وکبرنا ارتفعت اصواتنا فقال النبی

صلعم یا ایها الناس اربعوا علی انفسکم فانکم لا تدعون اصم

ولا غائبا - رواه البخاری ف چون در وادی همچنین حدیث وارد گردید +

سجده در حالت نماز (که جای تضرع وزاری است) حدیث حتی ان المسجد

الجنباه - رواه البخاری را درست وارید + وقوله تعالیٰ واغضض من

صوتک ان انکر الاصوات لصوت الحمیر را فراموش سازید + آیا الا

بر مفهوم حدیث غور نسازید + مجرد دیدن حدیث شور وشغب نمائید + و

بقول معاندین فریب خورده چرا راه جهنم فراپیش گیرید + اگر گوئید که از لفظ

اربعوا اعتدال مراد است + اخفا مراد نیست + گوئیم که هرگاه در وادی لفظ

از لهو برای اعتدال وارد شود + و در حالت نماز چرا اخفا مراد نگردد + ای معترضان

اگر آمین بالجهر مشروع بودے + هرگز حضرت ابن مسعود رضی برده ان مجاهرین بالآمین شما که

انها قتن را حکم نفرمودے + کما مر قوله فی تبصرة الثالثة +

تبصرهٔ ششم در بحث رفع یدین

باز گفتیم که شما را اگر چیزی دیگر دارید بیارید + گفتند که احادیث رفع یدین بسیار

و معتبر اند + و احادیث عدم رفع قلیل و غیر معتبر + بنا فی کثیر معتبر بمقابلت غیر معتبر اختیار کردن

چه مناسب است + وجه اعتبار امام صاحب چرا حدیث مرجوح را ترجیح داده + و چرا

بنای مذهب بر آن نهاده + گفتیم که حالا از تقریر شما دریافتیم که شما بمناظره مغلوب گشته

دعوی شما را (که امام صاحب رای بر خلاف نصین را پسندید) تغیر و تبدل

داده روی فرار فرا پیش گرفتید + بنابران تقریر در راجح مرجوح نمائید + غیر مربوط شد

تا هم جواب شما میدهیم بشنوید + که راجحیت و مرجوحیت حدیث امریست بدعی که پیدا

شده محدثین متاخرین است + لفظی نیست + چنانچه شما خود در باب فقه و اصول گویید

باز چرا امر بدعی را حجت آرید + غیر بر تقدیر صحت تحقیق نزد متاخرین بمقابله قول امام

تابعی حجت شدن نمی تواند + نه آن معتبر باشد + زیرا که بوقت امام تابعی رنگ سند جائی

دیگر بود + بعدش تخلیط وضع وضاعین و افراط و تفریط متعصبین و واعظین رنگ

دیگر نمود + یعنی ایشان بغرض تعصب و عناد راجح را مرجوح و مرجوح را راجح

گردانیدند + تا بین العباد فساد انداختند + و اکثر واعظین برای اعتماد کنانیدن بر قول

خود قول شان بالسند قوی تا رسول صلعم رسانیدند + کما فی العجالة للمولانا عبد العزیز قدس سره

هذا القول منه +

قاعده کلیه باید دانست که در هر مسئله اختلافیه که بهر دو جانب حدیث وارد

گردد + پس آن طرف که با قول امام اعظم رح متعلق باشد + ترجیح باید + که قول تابعی

است و قول ما دون التابعی بمقابلهٔ تابعی معتبر نیست + و تابعیت امام صاحب باسناد متعدده
تابعی بوجه احسن ثابت گشته است + حاجت تکرار نیست + دیگر بشنو بیکه اعتبار را
اعتباریست کمال + که قوله تعالی فاعتبروا یا اولی الابصار - و مضمون
لو لم تکن الاعتبارات لبطلت الحکمة دران است دال + زیرا که در رفع
یدین و عدم رفع یدین احادیث و روایات را سه حال است + بشرط شیء + بشرط لا شیء
لا بشرط شیء - یعنی نخستین در وجود رفع یدین + دوم این در عدم + سوم این تخییر
اگرچه وجود اول بنسبت ثانی نزد شما کثرت مینماید + اما چون ثالث را که صورت حال
نماز را دران است قیل و قال + و از ان عدم رفع لیکه دال +) با ثانی الصاف
نمائیم و نمائید + و صورت ناسخ و منسوخ را نیز از تواریخ الحاق کنیم و کنید + و به تدارک
اسماء رجال + و تصحیح مقال قیل و قال بلازم و سازیم + و نیز از تعصب دست کشیم و کشید +
البته عدم را بر وجود مرجح یابیم و یابید + گفتم که ترا درین باب رسالهٔ تنویر العینین
مولانا محمد اسمعیل مرحوم کفایت باشد + گفتم که شما را همان کفایت مبارک باشد +
و دیگر انواع اضداد ان ضلالت باز دارد + و ما را بهدایت نهایت و دلالت بنهایت کفایت
باشد + چرا که اولاً رسالهٔ مذکوره از تصنیفات مولانا مذکور شدن گفتگوست + ثانیاً
مولانا خلیفهٔ جناب سید احمد قدس سره بود + و در کلکته دو سه بار ورود نموده + گاهی
رفع یدین نکرده + نه در مواعظ حسنه خود بیانش فرموده + کما مر ذکره + ثالثاً -
مولانا را تنخواه دار بیان وهابی دانند + لهذا فریق دیگر طریق دیگر گرفته از ضلالت
به تکفیرش فتوی دادند + چنانچه فقیر حقیر ردش نمود و بفتوی مقابلش دستخط کرد
که پیر و مرشدم جناب صوفی نور محمد مرحوم قدس سره (همواره مع جناب مولانا محمد اسمعیل
مرحوم مصاحبت جناب سید احمد قدس سره تا شهادت بود) بر و بروی فقیر بفتوی
مقابلش دستخط فرموده + و مولانا را از همه تهمتها بری ساخت + و رالیکا در رساله

مذکور در عبارتهائے غیر مربوط واقع گشته است که + ان رفع الیدین عند
الافتتاح والرکوع والقیام منه والقیام الی الثالثة سنة غیر
موکدة من سنن الهدی فیثاب فاعله بقدر ما فعله ان دائما
فبحسبه وان مرة فبمثله ولا یلام تارکه وان ترکه مدة
عمره ازین عبارت بکمال ظاهر و باهر است که اگر کسی تا مدت العمر تارکش باشد هرگز قابل
ملامت نخواهد شد پس امام صاحب را چرا ملامت نمائید + و مقلدینش را چرا چنانکه
چنین گویند + کسیکه گفته چه خوش گفته که پیران نمی پرند مریدان می پرانند + علاوه برآن
این قول را قول دیگر تناقض است و آن این است که و نرید بالسنة الهدی
ههنا فعل غیر فرض و غیر مختص بالنبی صلعم فعله هو والخلفاء الراشدین
او احد وابه او قرروا علیه قربة ولم ینسخ ولم یترک بالاجماع
چراکه در غیر فرض واجب و سنت موکده و غیر ذلک داخل است پس تارکش چرا
قابل ملامت نخواهد شد + بلکه قابل زجر خواهد شد + علاوه برآن برخلاف آنرا امام هم
رفتار کرد + فاین التطبیق بین العبارتین - و ما برائے آن استعجاب جلی و
انقلاب کلی - این است که اگر بعبارت تنویر العینین همه احادیث عدم رفع یدین مرتبه
وضعیف باشد + پس قوله ولا یلام تارکه وان ترکه مدة عمره چگونه صحیح
و درست شدن تواند + زیراکه چون جانب مخالف مردود شود + جانب مقابلش اثبات
موجود باید شد + که درینجا ترک احد الامرین را فعل دیگر لازم باشد + همین است
حال تنویر العینین. اگر فهم کرد آن از تصنیفات مولانا محمد درح باشد تا شاید مجالش
غضب دعجا ولد نوشته باشد. و آن تعصب نفسانی است پس در شریعت اعتبارش نیست
چنانچه بتبصره شنیده حکایت در بیان جی آید انشاء الله تعالی +

جواب سکتنامه

من حدیثی که مسلم کرده هر دو فریقین است از بخاری بر درد و نشود به عدم مامور شدن

بر رفع یدین امت مسرور می آرم چه دو باواز بلند بانگ داده از علمای فریقین و فضلای

طرفین انصاف میخواهیم که اگر قابل تسلیم است تسلیم کرده تقلید بعدم رفع یدین اختیار

نمایند و یا بلا تعصب ورد آن سازند و آن حدیث اینست که عن ابی هریرة رضی الله عنه

ان رسول الله صلی الله علیه وسلم دخل المسجد فدخل رجل

فصلی فسلم علی النبی صلعم فرد وقال ارجع فصل فانک لم تصل فرجع

فصلی کما صلی ثم جاء فسلم علی النبی صلعم فقال ارجع فصل فانک

لم تصل ثلاثا فقال والذی بعثک بالحق ما احسن غیره فعلمنی

فقال اذا قمت الی الصلوة فکبر ثم اقرء ما تیسر معک من القرآن

ثم ارکع حتی تطمئن راکعا ثم ارفع حتی تعتدل قائما ثم اسجد

حتی تطمئن ساجدا ثم ارفع حتی تطمئن جالسا وافعل فی صلوتک

کلها اخرجه البخاری والصا فی المشکوة درین حدیث باریکیهای بس دقیقهای

بیشمار است فهم هر کس در انها نمی رسد اول اینکه این مقام مقام تعلیم عام

و بیان صفت صلوة تام است (کما فی العینی) که در باب صفت صلوة مرقوم است

دوم اینکه تعلیم خاص در تعدیل ارکان کما ذهب الیه الشافعی رح

مر استحباب است که امام شافعی رح از همین حدیث تعدیل ارکان را فرض گردانیده

دیگر خود بهار که می آید ترک سازد سوم تعلیم عدم رفع یدین کما ذهب

الیه ابو حنیفة رح اگر رفع یدین مسنون غیر منسوخ می بودی البته تعلیمش می فرمود

چهارم تعلیم عدم فرضیت قرأت فاتحه لقوله ما تیسر معک من القرآن

اگر قرأت فاتحه فرض بودی ضرور امرش فرمودندی کما ذهب الیه

ابو حنیفة رح کذا فی العینی چون کسی از غیر مقلدین را زهرهٔ انکار این

٥٥٩

حدیث نیست اندرین بند مے گویم کہ احادیث رفع یدین منسوخ گشتہ + بنابران امام ابو حنیفہ
متروک کردہ + ونیز حدیث دیگر بنا بر ثبوتش می آرم + عن ابی ھریرۃ رضی اللہ عنہ
قال کان رسول اللہ صلعم اذا قام الی الصلوۃ یکبر حین یقوم
ثم یکبر حین یرکع ثم یقول سمع اللہ لمن حمدہ حین یرفع صلبہ
من الرکعۃ ثم یقول وھو قائم ربنا لک الحمد ثم یکبر حین یھوی
ثم یکبر حین یرفع راسہ ثم یکبر حین یسجد ثم یکبر حین
یرفع راسہ ثم یفعل ذلک فی الصلوۃ کلھا حتی یقضیھا و
یکبر حین یقوم من الثنتین بعد الجلوس متفق علیہ کذا فی المشکوۃ
درینجا حال رفع یدین مفقود است وتلاش مسدود + وہمچنان در روایت
مسلم از عائشہ رض ودر روایت متفق علیہ از ابی ہریرہ رض ودر روایت بخاری از
ابی اسید الساعدی رض ودر روایت متفق علیہ از مالک بن الحویرث رض وغیرہ کما
کہ در باب صفت صلوۃ مشکوۃ موجود است اثر رفع یدین یک قلم مرفوع است
پس عمل بران ممنوع است + ونیز چند آثار بر ثبوت منسوخیت رفع یدین بیان
می نماید + والصاف سازید + ان عبد اللہ بن الزبیر رای رجلا یصلی
فی مسجد الحرام یرفع یدیہ عند الرکوع وعند رفع الرأس
منہ فقال لا تفعل انہ امر فعلہ رسول اللہ صلعم فی اول الاسلام
ثم ترکہ ونسخ کذا فی ہدایۃ وایضًا وعن علقمۃ قال قال
لنا ابن مسعود الا اصلی بکم صلوۃ رسول اللہ صلعم فصلی ولم
یرفع یدیہ الا مرۃ واحدۃ مع التکبیرۃ الافتتاح رواہ ابو داؤد
والترمذی والنسائی وقال ابو داؤد ولیس ھو بصحیح علی ھذا المعنی کذا فی
المشکوۃ۔ اگرچہ ابو داؤد آنرا باین معنی غیر صحیح گوید + اما القاعدۃ کلیہ مذکورہ

واجب العمل گرد د* و بروایت دیگر ابوداؤد ولتصالحیش باشد* وعن البراء قال رأیت رسول الله صلعم اذا افتتح الصلوٰۃ رفع یدیه الی قریب من اذنیه ثم لا یعود اخرجه ابوداؤد وکذا فی تیسیر الاصول پس معلوم شد که معنی قول ابوداؤد ولیس هو بصحیح الخ این است که این روایات باین طریق ثابت نیست بلکه بطریق دیگر ثابت است و ترمذی حدیث ابن مسعود را حسن گفته* و مولانا عبدالحق دہلوی در شرح اشعۃ اللمعات و مدارج النبوت نسوخیت رفع یدین ثابت کرده* وایضاً قال ابن مسعود رض رفع رسول الله صلعم فرفعنا وترك فترکنا* وایضاً قال ابن عباس رض ان العشرۃ المبشرۃ لا یرفعون ایدیهم الا عند الافتتاح* وایضاً اخرج ابوبکر بن ابی شیبه فی مصنفه عن ابن عباس رض مرفوعاً لا یرفع الایدی الا فی سبعة مواطن التکبیر الاول والاستقبال القبلة و الموقف و جمرتین والمنا والمروۃ والصفا* کذا فی ہدایه و مدارج النبوت وایضاً ازین روایت ابوہریرہ رض ترک رفع یدین از صحابه بخوبی ثابت است عن ابی هریرہ رض انه کان یصلی بهم فیکبر کلما خفض ورفع فقیل له ما هذا التکبیر فقال انها لصلوٰۃ رسول الله صلعم اخرجه الستة وهذا لفظ الشیخین - وفی اخری للنسائی (کان نسا فی المذهب) ان اباهریرۃ رض جاء الی مسجد بنی زریق فقال ثلث کان رسول الله صلعم یعمل بهن ترکهن الناس کان یرفع یدیه فی الصلوٰۃ مدا ویسکت هنیئة ویکبر اذا سجد* کذا فی تیسیر الاصول گفته سجه طور ازین روایت ترک رفع یدین ثابت است* گفتم که عیان را بیان چه که قوله ما هذا التکبیر بر مستنبط فعل دلالت کند* و استحباب بر مدوامت فعل شود*

رند + ودیگر قوله ترکهن الناس لیکن بعدم موجود بودنش در آنوقت
حجت می گردد + وعدم موجود بودنش بقرن اول دلالت بر عدم سنت مستقره
کند + نعم ما قاله المولانا شاه ولی الله فی حجة البالغة فان مستوی
القرن الاول ابا ها یدل علی انها لیست سنة مستقرة
ولا مما عمل به الجمهور ای ۱۲ کما مر فی بحث قرأت الفاتحه + پس
این روایت شیخین وغیرهما نیز تصدیق آثار مذکوره شهادت می دهد +
گفتند کان یرفع یدیه الخ راچه می گوئی گفتیم که شاید حضرت ابوهریره رضی
را حال منسوخیت رفع یدین معلوم نبود + یا کسی معاندین حمله را باین روایت
الحاق نمود + گفتند که شاه ولی الله قدس سره در حجة البالغه والذی
یرفع احب الی ممن لا یرفع فان احادیث الرفع اکثر واثبت
نوشته + گفتیم که همان شاه صاحب در همان کتاب در پس همان عبارت این
عبارت هم نوشته + غیر انه لا ینبغی لانسان فی مثل هذه الصورة
ان یثیر علی نفسه فتنة عوام بلده وهو قوله صلعم لولا حدثان
قومك بالكفر لنقضت الكعبة + ولا يبعد ان يكون ابن مسعود
ظن ان السنة المتقررة آخرا هو تركه لما تلقى من ان مبنى الصلوٰة
على سكون الاطراف الخ ای معترضان هرگاه هر دو جانب روایات
کثیره و روایات غزیره وارد گشته + به دلیل عبارت تنویر العینین شما
لا يلام تاركه وان تركه مدة عمره اعتقاد شما هم این شده که اگر کسی
در همه مدت عمر خویش ترک رفع یدین کند تا هم قابل ملامت نباشد + باز دویدن
بجهت آن در میان خلائق عداوت انداختن و جنگ و جدل با موحدان و مقلدین
امام اعظم رحمه را مشرک گفتن چه مناسبت + کار منصفان این نیست + گفتند

که تو در میان احادیث صحیحه و غیر صحیحه و راجح و مرجوح و غیر ذلک اصلا امتیاز نتوانستی
هرچه بر زبانت می آید می گوئی + گفتیم که این همه اعتبارات محدثین سنه صدی و
چهار صدی را بمقابله اعتبارات ائمه خیر القرونی اعتبارے نیست + کما مر ذکره ایضا
بلکه قاعده کلیه مذکوره را خیلے اعتبار است + زیرا که صحاح ثمین را بجز توسطات متعدده
و لتوسلات ملیا عده + آن هم از خلط رطب و یابس بالیقین + بالنص محفوظ
نمانده + سند حدیثے را برسول خدا صلعم رسانیدن نتوانسته + درجات متوسطین
از درجه ائمه مجتهدین بحیثیت خیر القرون قرنی الخ ادون ثابت گشته + چون ما مبدا
اعلی یافتیم + بمقابله آن بهدایت ادنی نمی گرائیم + بنابران بر مخالفت صحاح نمی ترسیم
اما تاهم بر اثبات دعوی ما از دلائل صحاح عاجز نیستیم + بلکه هر مسئله را که می خواهیم
بخوبی ثابت کردن توانیم + چنانچه دانسته + ان شاء الله تعالی آئنده هم بدانند +

مختصر مقالتیم در دفع طعن غیر مقلدان در مسئله که نزد امام حکم قاضی ظاهرا و باطنا نافذ باشد

باز گفتند اگر چیزے دیگر داری بیار بیار + و جوابش از من بشنوید + گفتند
که امام صاحب درین مسئله (حکم قاضی در امر ظاهرا و باطنا نافذ باشد گوید)
خلاف حدیث بخاری و مسلم نموده ـ اِنَّمَا اَنَا بَشَرٌ وَ اِنَّکُمْ تَخْتَصِمُوْنَ اِلَیَّ وَ لَعَلَّ
بَعْضَکُمْ اَنْ یَّکُوْنَ اَلْحَنَ بِحُجَّتِهٖ مِنْ بَعْضٍ فَاَقْضِیَ لَهٗ عَلٰی نَحْوِ مَا
اَسْمَعُ مِنْهُ فَمَنْ قَضَیْتُ لَهٗ بِشَیْءٍ مِنْ حَقِّ اَخِیْهِ فَلَا یَاْخُذَنَّهٗ
فَاِنَّمَا اَقْطَعُ لَهٗ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ + اخرجه الشیخان کذا فی المشکوة پس اگر کسے بر زن غیرے دعوی زوجیت
کند ـ و برو دو شاهد گذارد ـ و قاضی بحسب ظاهر حکم سازد [illegible]
چه جویها او بانشان را گردد + گفتیم که اولا این مسئله خلافیه است + متفق علیها
نیست + که الزام یابم + و نادم شوم + ثانیا اینکه اگر شخصے از منافقین بر زید دعوی

خود را آراسته و پیراسته بغرض تخلل در احکام اسلام حدیثها ساخته قوی تر شیوع خود
آنرا نزد محدثین ظاهر کرده + و محدثین آنرا حسب شروط خود یافته - داخل کتاب صحاح خود
پس هر عامل باحادیث مثل شما آنرا حدیث مرفوع گردانیده + و عند الله نیز آنرا حدیث
شمارند + پس لامحاله آن را غیر نبی را نبی صلعم گردانیدن لازم شود + نعوذ بالله
چقدر غرض منافقان بر عمل بچنین احادیث حاصل گردد + و در احکام اسلام
خلل پذیرد + حالا باید دید که کدام از این دو امر نزد شما قاضی ظاهرا و باطنا
و غیر نبی را نبی داشتن اعتقادا معصیت تر است + ثالثاً - لکن مرا باید که
بر اعتراض و تمثیل شما بهزار جان و دل قربان شوم + و تحسین تمام - در محبت ما
تلیمش کنم + که سراسر آنرا بالتسلیم بر ای می یابم + که از آن بنائے ضلالت شما از بیخ
بر کندن توانم + اگر شما را بر قول خود از قرار بر قرار یابم + زیرا که هرگاه حکم قاضی
باوجود شهادت شرعی شاهدین مکلفین ظاهرا و باطنا نافذ نباشد + پس باوجود
عدم ثبوت شهادت شرعی باخبار احاد حکم صحت کل روایات صحاح - و جمیع کتب
صاحبان اقاح - چگونه عند الله ظاهرا و باطنا نافذ شدن توانند + که هر کس آنها را حدیث
قول النبی صلعم شمارد + و کل احکام شرعی را بر آنها مدار سازد + حالانکه آنها جمیع
وضاعین محفوظ شرعی نباشد + پس بقول شما لامحاله عمل بر بعض آنها نیز قتل
وطی مدعی مذکور عند الله حرام باشد + پس اجتناب از آنها واجب و لازم گردد +
لما فی المشکوٰة عن ابن عباس رض قال قال رسول الله صلعم اتقوا الحدیث
عنی الا ما علمتم فمن کذب علی متعمدا فلیتبوء مقعده فی النار
فاین لکم الفرار فیکون فی النار لکم القرار + ع این المفر
ولا مفر لها رب + حالا ای معترضان اگر از چنین اعتراض باز آئید +
نه آنکه با ایمان ثابت باشید + ورنه مثل روایات صحاح توحید خود را هم از دست

که اگر هم بتوسط شهادت بشهادت حقیقتش را دریافتید * و آن بقول شما عبد الله
نافذ نباشد * پس ایمان شما کجا باقی ماند * بلکه در حکم ثبوت نسب شما هم سخن رود * که
حقیقت امر را بجز مادر و خدا که داند * العیاذ بالله * رابعاً اینکه از حدیث مذکور بطلان
نفوذ حکم رسول صلعم به نسبت مدعا علیه مفاد نیست * بلکه عذاب مدعی کاذب و شاهد دروغ
متحقق است * پس این حدیث مخالفت امام صاحب نکند * نه منشاء مطلب شما است *
خامساً - اگر حکم قاضی نافذ نباشد * عدالت از دنیا مثل عنقا آشیانه عدم پرداز
کند * و با انتظام خلل پذیرد * و احکام شرع مبین مثل احکام کافرین متحقق باشد
و آیت واستشهدوا شهیدین من رجالکم الخ و آیت واشهدوا
ذوی عدل منکم و آیت اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم الخ
مهمل گردد * که با وجود اتیان آنها امر مامور به نزد آمر نافذ نباشد * پس حکم شرع
بجز عبث متحقق نباشد * العیاذ بالله * سادساً اینکه این مسئله مخالف حدیث نیست
بلکه موافق حدیث است چرا که چون پیران پیران بخاری و مسلم رح امام محمد رح (که استاد
امام شافعی رح و امام الشافعی استاذ امام احمد حنبل رح و امام حنبل رح استاذ مسلم
وغیره است) در مبسوط خود روایت زیرین را باسناد خود می نویسد * پس مطالبه شما
بر تکلیف نوشته تصحیح کسی را نمی رسد * که شور و شغب بسازد * ترجمه و تلخیص اینست که
نزد هم رسید که شخصی بخدمت حضرت علی رض بر نکاح زنی بینه قایم نمود * و زن منکر نکاحش
بود * پس حضرت علی رض زن را برفتن نزد همان شوهرش حکم فرمود * زن گفت که این
مرد مرا نکاح نکرده * اگر حکم چنین باشد * با او نکاحم بده فرمود * که من تجدید نکاح نکردم
بر نکاح شاهدانت کفایت کنند * انتهی پس ازین بخوبی ظاهر گشت که حکم قاضی را بدلیل
شهادت مکلفین ظاهراً و باطناً نافذ باید ساخت * ورنه حضرت علی رض با وجود انکار
زن آن را بلا تجدید بر نکاح سابق ثابت نمی داشت * اما تا آن مضمون لعنة الله

علی الکاذبین و بحدیث مذکور اقطع له قطعة من النار بر کاذب ارتقا
سزا باید + اگرچه فهم شما این معنی را گنجایش نکند + لیکن نزد شما آنچنین امر آسان باشد
که وقتیکه قومی را بر قومی تسلط سازد + از آن حقوق بعضے را برای بعضے ثابت بلکه از نفس
کسی برای کسی حلال گرداند + که در آن صورت وطی غیر با زن غیر حلال گردد + و شرع
اینچنین حقوق را اعتبار کند + پس نزد خدا حکمش نافذ باشد + فندا مثله + شما و پیران
پیران شما را اینچنان دل و دماغ کجا که بفهم امام برسید + و کنهش چه دریابید + خلاصه
لقد افردت بهذا الجواب + بتائید خالق الهادی بالصواب +
سابعًا اینکه از تقریر شما (که امام صاحب درین مسئله خلاف حدیث بخاری و
مسلم نموده) بوے شرک صاف ظاهر است که شما بخاری و مسلم را رسول صلعم یا نحو
دانید + و آنانرا در رسالت با صحابیت شریک گردانید + پس استدلال شما بآیت
اتخذوا احبارهم الخ که در حق مقلدین سازید + بر شما نیز ثابت گردید + فنعم
ما قیل من حفر بئرا لاخیه فقد وقع فیها + اگر این را مجاز اوریت و ثم
پس در حق مقلدین فقه چرا اینچنین مجاز را درست ندارید + کما مر ذکره مرارا و حتی
تکرارا + ثامنًا اینکه بر اعتماد تصانیف و تالیف و شروط و قواعد ایجاد متاخرین
شر القرون - تصانیف و قواعد شرعیه مستنبطه آئمه مجتهدین خیر القرون را تضعیف
گردانیدن عقلًا و شرعًا قبیح است + ممدوح نیست + که ایشان بدلیل حدیث
خیر القرون قرنی الخ انصاب و اعلمهم و خیارهم و اقربهم الی النبی صلعم اند + باعتبار
از غلط و وضع و ضاعین بنسبت البعدیم محفوظ تر بوده + بنابران مولانا شاه ولی الله
در حجة البالغه وغیرها و پسرش مولانا شاه عبد العزیز قدس سرهما در عجاله نافعه وغیره
نوشته اند + که اکثر متاخرین محدثین را آئین تمیز و ترتیب از دست رفته است
ناچار رد بعضے مسائل خلاف جمهور کرده اند + و با حدیث کتب غیر معتبر تمسک جسته اند

حتی که مسند امام شافعی رح و سنن ابن ماجه و دارمی و مصنف ابو بکر بن شیبه و غیرهم
را نیز بتهمت وضع شامل نموده اند ✤ و شما با وجود این بر تکیه اقوال ابعدهم اقربهم را
الزام دادن را ایمان تصور یاید ✤ خدا را ازین تصور باز آئید ✤ و در حقیقت تقلید
ائمه متقدمین تصدیق نمائید ✤ تاسعًا اینکه شما بغرض تزویر جهال و
تنفیر رجال می گوئید که امام صاحب مخالفت امام بخاری و مسلم نموده ✤ نا مردمان
دانند که امام صاحب بعد بخاری و مسلم متولد شده ✤ ورنه معنی مخالفت متحقق نیست ✤ حالانکه
این امر بالعکس است ✤ که امام قبل تولد بخاری و مسلم بوده ✤ پس نسبت مخالفت
با امام ثابت نگشته ✤ بل بمحدثین متحقق شده ✤ حتی که باعث مخالفت و تعصب محدثین
نام امام ابو حنیفه رح را در سند ذکر نکرده اند ✤ و دیگر هم عصران و شاگردانش
را شیوخ تصور نموده ذکر آنان نمودند ✤ چنانچه این امر بر کسانیکه شیوخ صحیحین را
می شناسند ✤ و نام آنان را تحت شجره های مقصد اول بخوبی نظر کرده باشند ✤
ظاهر خواهد شد ✤ و قولم بثبوت خواهد آمد ✤

اطلاق برمانی القمیص غیر مقلدان

ای غیر مقلدان غرض شما
از همین مسئله طعن بر امام صاحب نیست ✤ بلکه بر شریعت است ✤ زیرا که بمضمون
(یکی را بگیر دیگری را دعوی کن) اگر عدم نفوذ حکم قاضی ثابت کردن توانید ✤ ابطال
احکام شریعت بسهولت دست یابید ✤ یعنی عجب نیست که آینده بگوئید ✤ که چون
بشهادت شرعی هم حکم قاضی نزد خدا نافذ نباشد ✤ دیگر اخبار احاد که می رسد ✤
که لائق اعتماد شریعت گردد ✤ پس ازین قلع و قمع اسلام شود ✤ که نه بر مسائل
فقهیه اعتماد ماند ✤ نه بر روایات صحاح وثوق باقی باشد ✤ که این همه امورات را ثبات نیست
مگر احتمالیه است ✤ و با امور احتمالیه بمضمون اذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال
باطل است ✤ پس امور شرعی را که نزد خدا نافذ نباشد ✤ اعتباری نیست ✤ بلکه اعتبار

فرق نیست - پس ہر کہ ہر چہ می خواہد کردن تواند * کہ حکم خدا معلوم نباشد *

تبصرہ ہشتم در دفع اعتراضی کہ تخصیص مذہبی ترک سنت لازم آید گوید

باز گفتم اگر چیزے دیگر دارید بیارید * گفتند کہ بہ تقلید شخصی بالضرورت ترک سنت لازم آید * کہ با اختیار یکے ترک دیگر حتماً لازم گردد * گفتم کہ ہمچنان ترک عاملین باحادیث نیز بیشتر لازم آید * اما شمارا فہم نیست * کہ جہالت بر شما طاری ست * گفتند چرا خواہ مخواہ شور و شغب نمائی * اگر راست خواہی بگوش ہوش کن کہ زید و عمر را چہ می رسد کہ باوجود موجود احادیث ترکش نمودہ مداخلت قیاس نمایند * یعنی فقہ را اصل الہدا تشریع سازند * گفتم کہ للہ اللہ چہ خوب جواب باصواب بدل بے تاب ادراک یوم حساب القا گردید * چون نباشد ہر گاہ مضمون من یہدی اللہ فلا مضل لہ شامل حال گردد * جوابش ہمچنین بظہور رسد * و آن اینست کہ بس من ہم گفتن توانم کہ محدثین را چہ می رسد کہ باوجود وجود آیت ما ینطق عن الہویٰ الخ منطوق ہمان ناطق را منقسم بضعیف و موضوع و مطعون و راجح و مرجوح وغیر ذلک کنند * و اقوال مبارک رہنمان عیوب ساختند * و ہر یکے ازان شرائط خود را تشریع ساختہ * ہر حاشیے را بران عرض کردہ * بطریق تالیفات نمایند * غیر منطبق بشروط خود را طرح دہد * چنانچہ برین مقال . قیل و قال نامیہ محدثین دال - طرفہ اینست کہ سادہ لوحان باوجود موجود اقوال محدثان فقد ترکنا من الآثار لخوف الطوالۃ بالتخصیص صحاح را منصوص شمارند * و غیر را غیر اعتبار دانند * حتی اگر کسی از احادیث غیر موصولہ یا متروکہ و متروحہ آنان مسائل استنباط کند و با شاعۃ مطعون سازند * و او را از اصحاب رائے شمارند * و باعث ضلالت مید یابند * کہ صحاح را بالیقین احادیث چگونہ گویند * بانآنہا را تصحیح مصححین متاخرین نیز

معیوب ساختند + معهذا برتکیه آنها مقلدین را مشرک گویند حال اہل انصاف باید + ہرگز اعتساف نشاید + که درمیان تشریع فقه و اصول + و تشریع عیوب اہل اصول + کدام مفتوح است + آرے همچنین تقریر ا تشہیر نیا ید ساخت + که اگر کافرے و بیابد + بہ نسبت ہر دو فرقه مجتہدین . و فرقه محدثین نا منہا و طعنہا ساختند + رفته رفته این خانہ جنگی . با بطال احکام شرعی . علت گیرند + چنانچه بالفعل غیر مقلدین همچنین اقوال مشائخ را که در محل مناظره بالزام خصم رو داده جسته جسته آورده دلیل خود ساختند + نه فهمیدند که ایشان فقط بغرض الزام خصم آورده اند + و اعتقاد دلی و وثوق قلبی بر آن ندارند + چنانچه مولانا شاه عبد العزیز تحفه اثنا عشریه و پدر مولانا مولانا شاه ولی الله قدس سرہما در ازالة ودلائل الزامیه چنان آورده اند گویا ہر دو خارجی بودند + العیاذ بالله و چنانچه مثالش من ہم پیش بردم + نه من بر شان محدثین چیزے دیگر نیت دارم + معاذ الله منه + اما غیر مقلدان همچنین دو و یک قول الزامی ایشان را غیر مقلد تصور نمودند + بنائً علیه همچنین بعض تحریرات مولانا شاه ولی الله و پسرش مولانا شاه عبد العزیز و نبیره اش مولانا محمد اسمٰعیل و مولانا محمد اسحٰق و مولانا جلال الدین السیوطی و ملا جیون و مولانا عبد الحق دہلوی و غیرہم رضی الله عنہم حجت گرفتند + اما فی الحقیقت ایشان ہمه کلہم اجمعون مقلد بودند + گذشت که ہرگز چنان نیست که تو گفتی بلکه تفصیلے بیاریم تا ترا وثوق باشد . و شبه رود +

حکایت

روزے بخدمت مولانا شاه عبد العزیز صاحب متعلیان مجتمع گشته شکایت این امر نمودند که برادر زاده حضور مولانا محمد اسمٰعیل صاحب رفع یدین نماید فرمودند که من ندیدم گفتند که ما دیدیم گفت چیزے گوئید + بلکه او را بگذارید + که اگر شکایت شما بشنود باصرار و ضد آمده زیادتی خواہد کرد + و ہمه دوستان و معتقدانش را بران خواہد آورد

پس نتیجه اش بد خواهد شد + فی الواقع چون مولانا اسمٰعیل صاحب شکایت را شنیده
بغضب و تیش آمده بیک رکعت بت بار آمین بالجهر کرد + و رفع یدین نمود +
اگر مولانا مقلد ابوحنیفه رح بودے + هرگز رفع یدین نمی کردے + نه آمین بالجهر
گفتے + گفتم جاء الحق وزهق الباطل زیراکه این خبر راست باشد یا
دروغ + بر تقدیر ثانی + تقریر شما قالی + و بر تقدیر اول - تسلیم اقوی دلیل و اجل
گردید + وازان صاف ظاهر گشت که شاه صاحب رفع یدین نمی کردے + بلکه
بتاکید تمام - اهتمام مالاکلام بر رفع یدین + و رفع الجهر بالآمین کوشان بودے + واز
مخالفت مولانا محمد اسمٰعیل صاحب ترسان ماندے + که گاه بگاه بغضب و تعصب
و طیش آمده خلاف تقلید فقیه هم ساختے + ورنه حسب مسائل فقهیه حنفیه همه
احکام شرعیه - ادا نمودے + خیلے استعجاب است که شما از فعل مولانا اسمٰعیل صاحب
مخالفت ابوحنیفه رح حجت گرفتید + اما در ان مخالفت رسول صلعم و مخالفت مخالفت
شاه صاحب را ندیدید + و مخالفت غضب را دریافتید + چون نباشد چشم دشمنان بدبینا
بدبینا + و بدبینان نیک کور باشند نابینا +

بیت

چون غرض آمد هنر پوشیده شد صد حجاب اندر میان دیده شد

عجب نیست که شما بدل با مولانا اسمٰعیل مرحوم عداوت داشته بظاهر چیزے دیگر گوید
و مزخرفات را ببلیس منسوب سازید + تا موجب تکفیر گردد + چنانچه شیطان
بحسب ظاهری بتصویر حضرت اسمٰعیل عم را برائے اطمینان فرزندان شمار ساخت
ازان آنان را بنار جهنم انداخت + ازین حکایت این هم راست می نماید که
تنویر العینین همچنان وقت رها داده بود + شاید بعد ازان رجوع نمود + مثل
مولانا شاه عبدالعزیز صاحب که بارے چند روز دعوی اجتهاد کرده بود + باز
ازان رجوع نمود + اما تحریر اینکه در الوقت بظهور رسید + باقی ماند حتی که حالا اسما

غیر مقلدان را دلیل گردید + و نیز در انها افراط و تفریط گردانید + فقط فرق الفرق

بین الحق والباطل ولو کنتم لا تعقلون +

تبصرۂ نہم در بحث نقض وضو عند مس ذکر

باز گفتم که چیزے دیگر بگوئید اگر دارید + گفتند که باعث تقلید امام صاحب

اکثر مقلدانش بے وضو نماز می خوانند که بعد مس ذکر بلا وضو نماز خوانند + و بحدیث

بسرہ بنت صفوان رض مس ذکر ناقض وضو است + و امام صاحب آنرا ناقض وضو

نمی دانند لہذا مقلدانش بعد مسش بلا وضو نماز خوانند + و بلا وضو صحت نماز

معدوم + پس ہمین بے نمازیان را اسلام ہر که و مہ را معلوم - گفتم که شور

بختان بآرزو خواہند + مقبلان را زوال نعمت و جاہ + گر نہ بیند

بروز شپرہ چشم + چشمۂ آفتاب را چہ گناہ + ۵

نور گیتی فروز چشمۂ ہور ۔۔۔ زشت باشد بچشم موشک کور

ای متعصبان حدیث بسرہ را دیدید + حدیث طلق بن علی رض را ندیدید +

عن طلق بن علی رض قال قدمنا علی رسول صلعم فجاء رجل

کانه بدوی فقال یا رسول صلعم ما تری فی مس الرجل

ذکرہ بعد ما یتوضأ قال وهل هو الا بضعة او قال بضعة

منه اخرجه اصحاب السنن واللفظ لغیر الترمذی کذا فی التیسیر الاصول ۵

مزن با نگ سگ شیر مردان درشت ۔۔۔ چو با کودکان بر نیائی بمشت

گفتند که حدیث طلق مرجوع است گفتم نے نے بلکه حدیث بسرہ مرجوع است +

که امام الائمہ امام ابوحنیفہ که استاد مشائخ صحاح است آنرا نگرفت

پس بقاعدۂ کلیہ تبصرۂ ششم سند حدیث طلق مقوی گشت + ماورای آن

یحیی بن معین امام حدیث بسرہ ۔۔۔ حدیث را از رسول ثابت نیست گفته +

چنانچه طحطاوی آنرا نقل کرده * کذا قال یحیی بن معاین ثلثة احادیث لم تثبت عن رسول صلعم کل مسکر حرام و من مس ذکره فلیتوضأ ولا نکاح الا بولی کذا فی الطحطاوی۔ دیگر اینکه در روایت حدیث بسره مروان بن حکم است * آنرا حال بین الخلائق نا ظاهر نیست * چنانچه بعینه آن روایت را از موطای شریف نقل می نمائیم * تا ناظرین را التصدیق قولم کنانم *

عن عبد الله بن ابی بکر بن محمد بن عمرو ابن حزم انه سمع عروة بن الزبیر یقول دخلت علی مروان بن الحکم فتذاکرنا ما یکون منه الوضوء فقال مروان و من مس الذکر الوضوء فقال عروة ما علمت ذلک فقال مروان بن الحکم اخبرتنی بسرة بنت صفوان انها سمعت رسول الله صلعم یقول اذا مس احدکم ذکره فلیتوضأ۔ اخرجه مالک رح *

لطیفه ای معترضان متعصبان بر شان ابن الزبیر رض که ما علمت ذلک گفته چه گوئید * آیا او را یکے از احبائے صحابی و اقرب الناس الی النبی صلعم فی القرابت دانید یا ندانید * و درمیان زن و مرد امتیاز دارید یا ندارید * و مضمون حدیث فاطمه بنت قیس را که در تبصرهٔ بست و چهارم مقصد اول گذشت دریافتید یا نه یافتید * و کثرت مصاحبت ابن زبیر رض به نسبت بسره بنت صفوان رض تصدیق کنید یا نکنید * و خبر مروان که نفی کرده شده و رسول کریم صلعم است احتمال صدق و کذب دارد یا ندارد * شما بشما آن خبر را کالوحی شمارید * یا ابن زبیر را مقتدا و پیشوا مقتدا امام صاحب دانستید * چون اینها را دریافتید * تحفهٔ دیگر را ظاهر نمائیم بشنوید * که اگر حدیث بسره صحیح باشد * نمازهای ابن زبیر رض که قبل از شنیدن این روایت بمس ذکر نماز خوانده بود نادرست شدن لازم

کما قلتم فی المقادیر الغیاذ باللہ فلیس ما اخترتم + ولساء ما اخذ لمنہ
بنابران شاہ ولی اللہ قدس سرہ در مصفی بحث این روایت بسرہ گوید کہ دلالت
می کند بریں مدعا کہ وضوء شرعی کثیر الوقوع است پس بعید می نماید اختلاف اختلافے
صحابہ در مثل این امور۔ اما اختلاف در تورعات و مثل آن در صحابہ شائع بود بلکہ
جمہور بہ تضعیف میل می کردند و سفیان ثوری و محمد بن الحسن بحدیث حسن طلق بن
علی رض حدیث بسرہ را مرجوح دانستند و بآثار حضرت علی و ابن مسعود و ابن عباس
و حذیفہ و ابو درداء و سعید بن المسیب و حسن بصری رضی اللہ عنہم موجود است کہ از
مس ذکر وضو لازم نمی شد نزدیک ایشان اگرچہ امام بغوی رح کہ شافعی المذہب
بود باتباع مذہب خود حدیث طلق بن علی رض را بحدیث بسرہ کہ متاخر است می گوید
منسوخ می سازد + اما عقلا حدیث بسرہ بحدیث طلق منسوخ شدن لازم آید +
زیرا کہ در حدیث طلق اگر قائل ہم وی را از شنیدن حدیث بسرہ شبہ بالشہ ترشتے
و ہرگز بقولہ ما تری فی مس الرجل ذکرہ بعد ما یتوضاء از رسول صلعم
سوال نکردے + ازیں صاف معلوم و مفہوم می شود کہ حدیث بسرہ سابق است از
حدیث طلق پس این ناسخ آن گشت + علاوہ بران حدیث طلق را ہمہ اصحاب سنن
روایت می کنند + و محمد بن علی الفلاس و ابن المدینی و ابن حبان والطبرانی و
ابن حزم صحیح است گفتند + کذا فی المظہری و در شرح مسلم مولانا عبد العلی مرحوم
از فتح القدیر و مولانا عبد الحق دہلوی و ترمذی و ابوداؤد و ابن حبان والنسائی
راجحیت حدیث طلق را مع مرجوحیت حدیث بسرہ بشرح بسط ثابت کردہ است +
فارجع الیہ ان شئت پس از تحریرات ما تقدم بدلالت می رسد کہ حدیث بسرہ
از دو حال خالی نباشد + یکی ازان اینکہ از موضوعات معاندین دین باشد کہ بغرض
خلل اندازی با حکام اسلام این کلام مقبول انام بظاہر القائے تمام درمیان عوام

وارد را وضع کردہ بعض اجلاے صحابہ منسوب نمودہ داشتہ باشند + تا آیندہ ورد میان

امتان پیغمبر آخر الزمان فتنہ وفساد ویے پایان بوقوع آمدن تواند + یعنی بانظر

گفتن تواند کہ ما با پارچہ ہاے ناپاک بلکہ پلیدگی ہا را بزیر جامہ داشتہ نماز خوانده

توانیم بر قیاس ذکر کہ ناپاک است مس و وضو باید بآن نماز درست شود + پس با

نجس زیر جامہ نماز خواندن البتہ درست خواہد شد + رفتہ رفتہ فسادات کثیر بوقوع

خواہد آمد + دیگر اذان اینکہ از موضوعات نباشد. اما کنایہ از بول و مذی و ودی

انزال می احد الزوجین بداخل محل مخصوص زنان کہ ہموارہ تری می باشد کردہ باشد +

یا از التقاء بشرتین را کنایہ فرمودہ باشند + چنانچہ بعضی از غائط را کنایہ استنجا می گیرند

و نکاح کنایہ از جماع می باشد + ہمچنان از مس ذکر مس داخل فرج را کنایہ نمودہ الزام

نام ذکر نمودہ باشد + تا بسرہ را شرم نباشد + یا بسرہ خود بجاے فرج ذکر را ذکر کردہ

باشد + و برین دعواے کنایہ من پیلے بیارم عن ابن عباس رض قال جاء رجل

الی رسول صلعم فقال یا رسول صلعم ان امرأتی لا ترد ید لامس الخ

اخرجہ ابو داؤد والنسائی درینجا از ید لامس زنا مراد است کذا فی التیسیر الاصول

وعن انس رض (تا) فاعتزلوا النساء فی المحیض الی آخر الآیة فقال

رسول صلعم اصنعوا کل شیء الا النکاح الی آخرہ درینجا نکاح بمعنی جماع است +

و از مس الختان حدیث اذا مس الختان الختان وجب الغسل اخرجہ الموطا

دخول کنایہ است + خصوصًا حدیث عسیلہ درباب کنایۃ خیلے مشہور و بہ کتابہا

مسطور است + حاجت دلیل دیگر نیست + و کسانیکہ این ہمہ کنایات را نمی فہمند + بیجا

بسر و شور و شغب برپا کنند + و بظاہر تقاوت می نمایند + و بباطن عداوت ائمہ را

مخفی دارند. + و اگر از مس ذکر وضو لازم شود + ذکر را نجاست لازم گردد + حالانکہ

یکے از اعضاے مومن است و مومن بحدیث ان المؤمن لا ینجس اخرجہ مسلم

کما فی التفسیر تحسین نیست + واگر مس ذکر وضو لازم باشد مشوش است و تکلیف فوق آن منهی عنه باشد + لقول النبی صلعم عن انس ان رسول الله صلعم کان یقول لا تشددوا علی انفسکم فیشدد الله علیکم الخ رواه ابوداود وکذا فی المشکوٰة و ہم مخالفت قرآن است قوله تعالی یرید بکم الیسر ولا یرید بکم العسر ۱۲ و دیگر دلیلے شافی و حجتے کافی از قول النبی بیارم بشنوید + خاطر انصاف ساز ید + اعتساف نکنید + قوله تعالی او لامستم النساء فلم تجدوا ماء فتیمموا صعیدا طیبا درینجا لمس بمعنی جماع است + بالقول بعض الفقہاء المحققین دران کسے را خلافے نیست + پس روایت مس ذکر کہ باین معنی وارد است + دران شکے نیست + دلیل عقلی ہمیست کہ چون لمس در و دیوار + وکفار و اشجار و احجار وضو نشکند پس لمس ذکر را چہ ذکر واذکار است کہ مسش ناقض وضو باشد + حالا می پرسم کہ ذکر پاک است یا ناپاک اگر ناپاک است آنرا از تن جدا باید ساخت + واگر مثل دیگر اعضا و پارچہ ملبوسہ پاک است چرا بمس وضو نشکند - ولمس دیگر اعضاء وغیرہ وضو نشکند + گفتند کہ در حدیث آمده است + و در حدیث عقل را مداخلت نیست + گفتم ہمجانب آخر ہم حدیث است + آنرا وبینید + این را نه بینید + آرے شما را ہمین سادہ دلی با عداوت قلبی بہ بلا مبتلا ساختہ + وایمان خود را باین علت معلول و مخذول ساختید + ورنہ عقلا و شرعا چنان نیست کہ فہمیده اید + بلکہ ہمان است + کہ از تحریرم بالا دریافتید +

تبصره دہم در بحث تقبیل النساء کہ ناقض وضو است یا نہ +

باز گفتند اگر چیزے دیگر دارید بیارید + جوابش از من بشنوید + گفتند کہ باین حدیث موطا من قبل امراته او جسها بیده فعلیه الوضوء بوسہ ومس زنان وضو واجب است امام صاحب خلافش کرده + گفتم کہ آن حدیث را دیدید و

خوانده‌اید + این حدیث را هم بشنوید و بخوانید عن عائشة رض ان رسول الله صلعم قبل امرأة من النسائه ثم خرج الى الصلوة ولم يتوضأ قال عروة فقلت لها من هي الا انت فضحكت اخرجه اصحاب السنن كذا في التيسير - وحدیثی دیگر را بنا بیائش بیارم عنها رض قالت كان النبي صلعم يتكئ في حجري وانا حائض فيقرأ القرآن اخرجه الخمسة الا الترمذي بكذا في التيسير - ايضا عنها قالت رض كان عليه السلام يتوضأ ثم يقبل ثم يصلي ولا يتوضأ كذا في المظهري و ماسوای اینها بسیار احادیث یافتم + باعث طوالت نقل را ترک ساختم +

تبصرهٔ یازدهم در اختتام مناظره

باز گفتم اگر چیزی دیگر دارید بیارید + بخوبی جوابش گوش کنید + گفتند که ما را حاجت مناظره نیست + اگر ترا خواهش هست + جواب خلافیات امام شافعی بده + ما را تکلیف مده + گفتم الحمد لله که اگر شما را بمذهب معین امام شافعی رح قرار است + مرا دران حاجت تکرار و گفتار نیست + بلکه بر تحقیقش مرا اقرار + و بر ابطالش انکار + اما شما به تیت فرار برین کردار رفتار ساختید + ورنه بدل بر انکار تعین اصرار دارید + و بر تلهی و تلفیق خود را استقرار و استمرار نمائید + و لهذا بر همین گفتار را اختیار نموده کاشکی شما را از مناظره فرارت ندی + چه خوش گفتار بودی + که بیاد جوابش از من دفتری بمقدار گرفتی + و ازان منفعت عام برای خلائق یا اولی الابصار + و بهدایت تمام جهت مقلدان ابرار - و صاحبان استبصار - و ارباب اختیار گشتی + اما حکیم + از طرز شما بیزارم + که باظهار دقائق آیه ابرار - بی سر + بلکه باظهار اسرار - خالق الليل والنهار - مع رد اقوال اشرار - لاجار شدم + خیر الحمد لله که هر چه منظور بود شد + که حسب مراد هم بخیر شما بظهور آمد + حالا دیگر مضامین تقریرات تمام شد

خاتمة المناظرة ما فی الضمیر را بتفسیر و بتقریر الانصاف بلا انکار عیانا سخریه تحریر را باید دید

که غیر مقلدان هر چه دلائل می آرند از اسفلین ائمه اربعه یعنی صاحبان صحاح و شارحین
ایشان و غیر هم من المتاخرین می آرند دیگر هیچ دلیلی ندارند و ما نیز مطابق النعل بالنعل
جوابات کتب الزامی ایشان میدهیم و در ان هیچ عاری و عاجز نیستیم کما هر وار الکبیر
و هیچ تکرار انگریزی را حالانکه ما متکفل این معنی نیستیم نه بر خود این امر لازم گردانیده ایم
که اگر نوشته صاحبان صحاح متاخرین مخالف اقوال ائمه اربعه مجتهدین متقدمین خصوصا
قول تابعی امام خیر القرون کنند آن قول غیر مشروع باشد نه آن قول بعدم انطباق
بقول ائمه محدثین متاخرین صحیح نباشد هرگز چنین نیست بلکه چنین است که
بالفرض می گوییم که اگر من در مناظره بحث صحاح مغلوب هم نشدے یا اگر از کتب
ایشان حقیت مذهب امام المجتهدین را ثابت هم کردن نتوانستمی یا کل نوشته متاخرین
معاندین بر مخالفت ائمه اربعه مجتهدین متحقق هم گشتے تا هم بار در ماده تقلید امام ابو حنیفه رح
ضرری مقصود نبودے تا که مضمون و لیکن قلم در کف دشمن است بعضے از ایشان اکثر
خبر یا بغرض نوشتند و به بزرگان منسوب ساختند و بعضے ایشان مغالطه خورده
بر اقوال منافقین اعتماد کردند حتی که در تاریخ ولادت و رحلت جناب رسالت مآب
صلعم وغیره که دو بار شدن غیر ممکن است چنانچه در مقصد اول گذشت اعتقاد نمودند
و بعضے ایشان بر موضوعات وضاعین وثوق کردند تا بر تکیه آنها قلع و قمع تقلید امام
الائمه امام ابو حنیفه رح کردن توانند و بعضے ایشان بر روایات صحیحه یعنی بر سانید
مقلد امام وقوف یافته و آنها را از پرده زمین سلب کردن نتوانستند آنها را الضعیف
و وضع و غیر صحیح شهرت دادند و امام و اصحابش و مقلدینش را باصحاب الرائی مشهور
کردند و خود را باصحاب الظواهر ظاهر ساختند یعنی عاملین بالحدیث معروف نمودند

تا مردمان مؤلفات ایشان را احادیث خیال کرده بر آنها عمل کنند + و فقه و اصول فقه را
رای ائمه دانسته حقیر و مبتدعه تصور کنند + و ترک تقلید ایشان سازند + و تقلید نوشته
ایشان گزینند + الغرض این نوشتها بمقابله قول امام تابعی بقاعده کلیه تبصره ششم
قابل اعتبار نیست بلکه بغرض حسد و عداوت وضع یافته با صحیح و غیر صحیح مخلوط
گشته است + و هر شی که مخلوط بغرض نفسانی باشد + از جماعت اهل بیرون بود +
و اعتبارش ساقط گردد + که لامحاله بمضمون الخناس الذی یوسوس فی
صدور الناس وسوسه شیطانیه را در آن مداخلت شود + و بفحوای ان النفس
لامارة بالسوء والفحشاء تخیلات فاسده ره یابد + پس غرضهای نفسانی
عملهای حقانی را تباه کند + همچنین تقلید تلهی عمل شرعی را تباه سازد + نظم

از سخنش آتش سوزان تیز شد — کار الهی غرض آمیز شد
واعیه نفس چو به لنود رو — معنی اخلاص نماند اندرو
کار که از اخلاص نشد بهره ور — ترک چنان کار سزاوارتر

فی الجمله بدلیل عقلی می گوییم + و برهان نقلی گذارش می کنیم + که تقلید اجمالاً
وجوباً + و تقلید امام الائمه تفصیلاً بر همه امت متاخرین ائمه لازم است + که اجتهاد
ایشان حسب قرآن و حدیث و اجماع و قیاس است + و هر شی که چنین باشد عمل بر آن
واجب باشد + که چنین شریعت همین است + پس تقلید ایشان بر مسلمانان واجب باشد
اگر احمقی گوید که اگر اجتهاد امام ابوحنیفه موافق قرآن و حدیث شدی + او را اصحاب
رای مطعون نکردندی + بلکه هر کس اتباعش نمودندی + جوابش بچند وجوه مهیاست
اولاً گوییم که اگر مطعون گشتن باعث سلب حقیقت امامت باشد + لیکن بطلان نبوت
بطعن کفار لازم گردد + العیاذ بالله + ثانیاً اگر تحقیق این تهمت راست
و درست هم باشد + ما را مضرت نباشد + بلکه بر ما منفعت لازم گردد + که ازان جهت

را کرامت ثابت شود زیرا که فرض کرده حسب قول تو امام صاحب تتبع حدیث و استنباط
و استخراج مسائل نکرده بلکه باتباع قیاس اجتهاد ساخته تاهم کل رائے و قیاس
موافق قرآن و مطابق حدیث پیغمبر آخر الزمان متحقق گشت و مسئله مخالف آنها
بظهور نپیوست کما عرفتم اگرچه فهم اکثر حمقا بدان نرسد بلکه مخالفت گمان
ازان چه شود چون نباشد که این امر موافقت بمعجزه نبی صلعم چه متصور گردد
که مضمون حدیث سراج امتی و حدیث لتناوله ابناء فارس وغیر
ذلک بظهور آمد ثالثاً اگر عدم اتباع هر کس موجب بطلان امامت باشد
پس بعدم اتباع هر کس رسالت هم باطل شدن تواند العیاذ بالله آری چون
ثلثان اهل جهان با امام تقلید کرده اند گویا بقاعده للاکثر حکم الکل هر کس از اهل
جهان تقلیدش نموده اند بلکه ائمه ثلثه نیز باجتهادش تقلیدش ساختند پس سواد
اعظم بجانب امام ثابت است و بجانب دیگر محقق نیست و هرچند معاندین بدل و جان
می خواستند که مسانید امام ابوحنیفه رح را زیر پرده زمین بردارند لهذا بر مثل الفتن
موضوعات را سند قوی عذر به مستند گردانیدند اما مضمون والله متم
نوره ولو کره الکافرون و لیظهر و یحق الله الحق بکلماته ولو
کره المجرمون و مضمون و یمح الله الباطل و یحق الحق بکلماته از
نوشتهای همان معاندین نیز سند استنباطش بخوبی ثابت شود از انها تهمت صاحب
رائے بوجه احسن مندفع گردد چنانچه سند ده مسائل فقهیه مذکوره (که معاندین آنها را
بعدم سند متهم کنند) بظهور رسد و همی از کتب پیران پیران غیر مقلدین نیز در آوردم
تا تهمت صاحب رائے را از ذات امام کافی کوفی رح مندفع سازم هذا

کفایة لمن الدرایة

مقصد ثالث تمام شد

ترجمہ اور اللہ پورا کرنے والا ہے اپنے نور کو اگرچہ ناخوش ہوں کافر

ترجمہ اور ثابت کرے گا اللہ سچ کو اپنے کلاموں سے اگرچہ ناخوش ہوں گنہگار

۵۶۹

ترجمہ اور مٹاتا ہے اللہ جھوٹ کو اور ثابت کرتا ہے سچ کو اپنی باتوں سے

تبصره اوّل - در تفصیل اصول دین اسلام

اصل الاصول

بدانید یا ایها الاخوان بدانید، بشنوید ای برادران بشنوید که اصول ادلّه
دین اسلام قرآن - وحدیث پیغمبر آخر الزمان صلعم پس اجماع خیر الاشان پس
قیاس مستنبطه المجتهدین ازان است + ودر قرآن بجز یکفقره احدی را اختلاف تسمیه
ودر احادیث نیز من حیث الحدیث بجز یکفقره کسی را اختلاف نیست + اما با اختلافات
تالیف اختلاف بسیار رو داده زیراکه مثل قرآن بوقت خلافت خلفاء تالیف نگشته
که بران اعتماد قلبی - ووثوق دلی باشد + ومنکر ومخالفش کافر گردد + واز
ربقهٔ اسلام بیرون رود + چراکه نه احدی از صحابی رض متکفل تالیفش
شده + نه یکی از تابعین بجز امام اعظم رح تدوینش نموده + نه کسی از تبع تابعین
هم بجز امام مالک رح جمعش ساخته + نه بآخر قرن بمضمون حدیث خیر القرون
قرنی الخ هم تالیفش بوجود آمده + بلکه بعد در زمان اخیر - بوقت وفور زمان
شر - وپس از کثرت گشتن وضع وضاعین - وشرارت منافقین - تالیفات صحاح
مؤلف گشته + کما هو ذکر تاریخها + نه محدث هر حدیث را حسب دستور شهادت زکیّا
مشهود ساخته + (حالانکه حضرت علی کرم الله وجهه باوجود قرب زمان راوی را قسم
بارحلف می داد + بعد ازان اعتبار روایتش می کرد + چنانچه حتی استحلفه
ثالثا وهو یحلف له اخرجه مسلم وابوداود کما فی التیسیر الاصول - وحضرت
عمر رض خبر احاد را اعتبار نمی کرد (مگر بضرورت) ولم یلتفت عمر بن الخطاب رض
علی خبر الواحد الخ کذا فی الازالة - وروایت فاطمه بنت قیس را رد نموده
عن فاطمه بنت قیس ان زوجها طلقها ثلثا ولم یفرض لها
رسول صلعم سکنی ولا نفقة ورده عمر رض وقال لا ندع کتاب

ربنا وسنة نبينا بقول امرأة لاندري اصدقت ام كذبت
ام حفظت ام نسيت كذا في نور الانوار وغيره - وحضرت ابو بكر صديق رض
در باده ميراث جده فقط بروايت معتبره مغيره بن شعبه اعتبار نكرده هل معك غيرك
گفتند چون حضرت محمد ابن مسلمه رض روايت مغيره را تصديق كرد معتبر شمرد
كذا في الموطا والترمذي وابو داود والدارمي وابن ماجه ومشكوة - وتحقيق روايت
در بخاري هم موجود است عن هشام عن ابيه ان عمر نشد الناس من سمع
النبي صلعم قضى في السقط فقال المغيرة انا سمعته قضى فيه
بغرة عبد او امة قال ائت من يشهد معك على هذا فقال
محمد بن مسلمة انا اشهد على النبي صلعم بمثل هذا رواه البخاري
ايضا وغيره مثله فيه) بلكه هر كس از محدثين بتدارك وراے وشرط خود منفرد ومنزوي
تاليف نموده هيچ كسي بر وجوب ولزوم اعتبار تحقيق شهادت انفرادي غير شرعي مجبور
كرده نشده بلكه از مخالفت آنها مخالفت رسول صلعم لازم باشد بلكه كلي محدثين
تاليفات را حديث قرار دادن معصيت گردد كه از آن غير رسول را رسول
شمردن لازم آيد چراكه بعض از محدثين بغرض تعصب وعداوت ائمه مجتهدين
متقدمين مبتلا گشته خواه مخواه روايتها مجعوله يا ضعيفه يا موضوعه يا مخلوطه يا
ملحوقه يا منسوخه را بقصد الزام ائمه كرام بتاليفات خود مندرج ساخته واكثر
منافقان وزنادقان وخوارج وروافض بغرض انهدام بناے اسلام وتخلل
انتظام سلطان والاسلام احاديث وضع نموده - وبعضے واعظين نيز
بتزيين كلام - وبغرض رونق كتابها شد وعوام - قولفش را به رسول خالق
الانام منسوب كرده لهذا در اكثرجا باهم مخالفت ومعارضت واقع شده چنانچه
مولانا محب الله البهاري در مسلم الثبوت وبحر العلوم مولانا عبد العلي مرحوم در شرح

و صاحب نخبة الفكر و در شرح وحشی آورده اند که ابن عدی گفته + که
و تتمه عبد الکریم وضاع برائے قتل گرفتار شد وضعت فیکم اربعة الاف حدیث
احرّم فیها و احلّل گفته + و اکثر مردمان برائے ترغیب ملوک حدیث ها وضع ساخته
چنانچه غیاث بن ابراهیم دخل علی مهدی بن منصور و کان یعجبه اللعب
بالحمام فروی له و قال لا سبق الا فی خف او حافر او جناح گفته + یعنی
لفظ جناح را برائے خوشنودی خلیفه مهدی بحدیث الحاق کرده + و لعله ازین ده هم
درهم یافته + و اکثران برائے ترغیب رجال حدیث ها وضع نموده + چنانچه ابو عصمة نوح
بن مریم از عکرمه بن عباس وگاه از ابی بن کعب در فضائل سورها حدیث ها [illegible]
کرده + و در تفسیر بیضاوی نیز بعضے آنها مندرج گشته + حتی که اگر کسی از رجال وضع
حدیث ازو سوال کردے + لما رأیت اشتغال الناس بفقه ابی حنیفة
و مغازی محمد بن اسحق و اعرضوا عن حفظ القرآن وضعت هذه الاحادیث
حسبة لله جوابش گفتے + کذا فی شرح المسلم الثبوت لبحر العلوم مولانا عبد العلی
و در الخلفاء الراشدین و ایضا در حجة البالغه آورده که حتے قام منتهی القوم فیضع
حدیث باذنجان لما اکل له . و قاضی شوکانی بحث ثالث را در ذکر وضاعین
نوشته + چنانچه قال ابن الجوزی الوضاعون خلق کثیر و من کبارهم وهب
بن وهب یعنی القاضی البختری قاضی الرشید و محمد بن السائب الکلبی
و محمد بن سعید الشامی المصلوب و ابو داود النخعی و اسحق بن نجیح الملطی
و غیاث بن ابراهیم (نا) و قال النسائی الکذابون المعروفون بالوضع
اربعة گفته + و ایضا فیه منهم من روی الخطاء سهوا فلما تبین
له الصواب لم یرجع انفة من ان ینسب الغلط . و منهم زنادقة
وضعوا قصد افساد الشریعة و ایقاع الشك و التلاعب بالدین

ومنهم من يضع نصرة المذهب تاب رجل من المبتدعة فجعل
يقول انظروا عمن تاخذون هذا الحديث فانا كنا اذا هوينا امرا
صيرناه حديثا ومنهم من يضع حسبة ترغيبا وترهيبا الخ۔ ومنهم
من اجاز وضع الاسانيد لكلام الحسن۔ ومنهم من قصد التقرب
الى السلطان ومنهم القصاص لانهم يريدون احاديث
ترقق وتنفق وفي الصحاح نقل مثل ذالك الخ ونیز ہمچنان در
خاتمہ عجالۂ نافعہ مولانا شاہ عبد العزیز قدس سرہ مذکور است ونیز
دران مسطور است مسند شافعی وسنن ابن ماجہ ودارمی ومسند ابو یعلی موصلی
مصنف عبد الرزاق ومصنف ابو بکر بن ابی شیبہ ومسند عبد بن حمید ومسند ابو داؤد
طیالسی وسنن دارقطنی وصحیح ابن حبان ومستدرک حاکم وبیہقی وغیرہا معمول
بہ نزد فقہا نشدہ بلکہ اجماع برخلاف آنہا منعقد شدہ واتہام وضع نیز دران یافتہ
می شود۔ ونیز دران این عبارت زرین نوشتہ شدہ است کہ اکثر متاخرین
محدثین را امتیاز وتمیز وترتیب از دست رفتہ است ناچار در بعض مسائل خلاف جمہور
سلف کردہ اند وباحادیثیکہ در کتب غیر معتبر یافتہ اند تمسک جستہ اند نیز در عجالہ
چنین نگاشتہ کہ احادیثیکہ نام ونشان آنہا در قرون سابقہ معلوم نبود متاخرین
آنرا روایت کردہ اند پس حال آنہا از دو شق خالی نیست یا سلف تفحص کردند
آنہارا اصلے نیافتند تا مشغول بروایت آنہا می شدند یا یافتند ودران قدحی
وعلتے دیدند کہ باعث شد ہمہ آنہارا بر ترک روایت آنہا وعلی کل تقدیرین این احادیث
قابل اعتماد نیستند کہ در اثبات عقیدہ یا عمل بآنہا تمسک کردہ شود انتہی فکیف
الاحتجاج بالعمل بكل هذه التاليفات بالوجوب ؛ وكيف يقال لكلها
انها قالها الرسول المحبوب ؛ واين كيف الاعتماد على ماجمعه المحدثون

وکیف الاعتقاد علی ما میزه وصححه المتاخرون + بخلاف ما ذکره
المحدثون المتقدمون + پس تحسین جمیع مؤلفات صحاح وغیره که در زمن
خیر القرون را قول النبی صلعم فرض کردن + و بر تمیز و تصحیح متاخرین را منزلة القطعیات
و دلیل شرعی را مقلد خدا و رسول صلعم ساختن + و در حقیقت غیر ایشان را در خود ایشان رسول صلعم
رسول صلعم شمردن درست + العیاذ بالله زیرا که خدا و رسول گوش نکردند به زبان
و تحول سخن نگفته + نه بجز صحابی از رسول صلعم و نه کسی دیگر سخن رسول شنیده + بلکه
نقلاً بعد نقل قرناً بعد قرن آنها بمحدثین صحاح پیوسته + لا محاله بمذهب صاحبین
صحاح وغیره ماخوذ و مؤلف گشته + کما مر و لیلیه + معنها امر آنها تا که فرضیت قول
رسول صلعم ساخته + یعنی کل ما اتاکم الصحاح وغیره فهو ما آتاکم الرسول یقین کرده
از قوله تعالی ما آتاکم الرسول فخذوه و ما نهاکم عنه فانتهوا و از قوله تعالی و ما کان لمؤمن ولا مؤمنة
اذا قضی الله و رسوله امراً ان یکون لهم الخیرة من امرهم و من یعص الله و رسوله
فقد ضل ضلالاً بعیدا وغیر ذلک من آیات القرآنیه + و از حدیث مرفوع
کل امتی یدخلون الجنة الا من ابی قالوا و من ابی قال من اطاعنی
دخل الجنة و من عصانی فقد ابی رواه البخاری وغیره کما مر من الاحادیث
و از اقوال مشائخ روی الشیخ محی الدین فی الفتوحات المکیة بسنده
الی الامام ابو حنیفه رح انه کان یقول ایاکم والقول فی دین الله
تعالی بالرای و علیکم باتباع السنة فمن خرج عنها فقد ضل + و در
روضة العلماء زندویسی آمده عن ابی حنیفه رح اذا قلت قولاً و کتاب الله
یخالفه قال اترکوا قولی بکتاب الله فقیل اذا کان خبر الرسول صلعم
یخالفه قال اترکوا قولی بخبر الرسول صلعم فقیل اذا کان قول الصحابة
یخالفه قال اترکوا قولی بقول الصحابة + وغیر ذلک من اقوال الامام الشافعی

والامام احمد حنبل رح وغیرہم - امثال مقلدان آئمہ خیر القرون را ترسانیدن + وبر اتباع آنها جبر نمودن + ومصداق آیات مذکورہ + واحادیث مزبورہ - و اقوال مسطورہ باعث مخالفت صحاح وغیرہ استنا فہمیدن + وتحقیق مضامین تنہا بر تقدیر تحقق وثبوت حدیث متحقق است ندانستن + ونومتعلمین را با رسائل مردودہ ومکتوبات مطرودہ بمقصد فساد وعناد دہ بارہ فرستادن + ومقلدین صالحین مومنین را مشرک گفتن + وعصای جماعت اسلامیہ را شکستن + وازاں جہت درمیان خلائق تفرقہ انداختن + حتی کہ فیما بین مادر پدر برادر برادر پسر زوج زوجہ خادم مخدوم استاد شاگرد وغیرہم بغض وعداوت انداختن + وازآیت نہی لا تقولوا لمن القی الیکم السلام لست مؤمنا خبر نداشتن واز حدیث عمر فجہ رض واز حدیث من ردّت علیہ الخ وغیر ذلک کہ در فتوی مقالہ اولی این کتاب مذکور شدہ است نترسیدن + وحنفیان را بدلائل شافعی وشافعیان را بدلائل حنفی الزام دادہ کافر گفتن + وبر مضمون حدیث من طلب العلم لیجاری بہ العلماء ویماری بہ السفہاء ویصرف بہ وجوہ الناس الیہ ادخلہ اللہ النار اخرجہ الترمذی کذا فی التیسیر الاصول غور نکردن + ومضمون حدیث خیر القرون قرنی (تا) ثم یجیئی قوم تسبق شہادۃ احدہم یمینہ ویمینہ شہادتہ اخرجہ البخاری والضا حدیث اوصیکم باصحابی ثم الذین یلونہم ثم الذین یلونہم ثم یفشوا الکذب رواہ الترمذی والضا حدیث عن انس رض قال سمعت رسول صلعم یقول لا یاتی علیکم زمان الا الذی بعدہ اشر منہ حتی تلقوا ربکم رواہ البخاری + درمیان خیر القرون وشر القرون فرق نداشتن + وبر مفہوم یجیئی قوم الخ مطلع شدہ - باقوال وضاعین گرویدہ آنہا را حدیث تصور دیدن + واحادیث مسندہ

نجتهدین خیر القرون را بهمین تالیفات بشر القرون تضعیف ساختن ٭ تقلید خود را
از ربقهٔ اسلام بیرون ساختن ٭ و خویشتن را در زمرهٔ مشرکین داخل کردن است
نه بلکه در پردهٔ انهدام اسلام را غرض داشتن است ٭ العیاذ بالله العیاذ بالله
ای لامذهبان اینها چه کار است ٭ از من حیرت‌زده بپرسید خدا را الغافل ساز
و سجده استغفر عن لفسک الخ از دل عند استغفار کنید ٭ حکم آیا مقلدین
مشرک اند یا شما حالانکه شما کار ها بے شرک نمائید ٭ و خویشتن را از آن بری سازید
و مقلدین ائمهٔ خیر القرون را بری شمارید ٭ و بر عکس بر ایشان بهتان کردید
و ایذا می رسانید ٭ و از قوله تعالی والذین یؤذون المؤمنین والمؤمنات
بغیر ما اکتسبوا فقد احتملوا بهتانا و اثما مبینا۔ و قوله تعالی
إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَن تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ
عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ خبر ندارید ٭ - ٭ ای مقلدان
صالحان از بهتان و دروغ لا مذهبی غیر مقلدان رنجیده مشوید ٭ بلکه مضمون
قوله تعالی إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ
شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُم مَّا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ
موجب بهتری و ثواب عظیم دانید ٭ و بآیت اولئک مبرؤن مما یقولون لهم
مغفرة و رزق کریم ٭ مغفره و مبرّه شده برزق کریم مرزوق باشید
و بآیت الخبیثات للخبیثین ایشان را بکار خود بگذارید ٭ و بآیت الطیبات
للطیبین خود را بامور خیر مشغول و طیب مشغول گردانید ٭ مثنوی

ذره ذره کاندرین ارض و سماست ٭ جنس خود را همچو کاه و کهرباست
ناریان مر ناریان را جاذب اند ٭ نوریان مر نوریان را طالب اند
اهل باطل باطلان را می‌کشند ٭ اهل حق از اهل حق هم سرخوشند

ے سیا ہر کس ازعمل او می باخبر + ای غیر مقلدین اگر برین قدر هم اکتفا کنید
و مهرانه زبان درازی ساکت نباشید + پس اول حدیث مسلم عن ابی
سعید الخدری رض قال رسول الله صلعم لا تکتبوا عنی
شیئا غیر القرآن ومن کتب غیر القرآن فلیمحه اخرجه مسلم کذا فی تیسیر الاصول
در ممانعت کتابت احادیث از من بشنوید بعده از ان بحدیث بخاری من عمل
عملا لیس علیه امرنا فهو رد اخرجه الشیخان وابوداود وکذا فی التیسیر
بنا بر عمل شما بر مردود و منهی عنه است بخوبی دانسته تو اشید + پس متبعان تالیفات
صحاح وغیره را بمضمون حدیث وایاکم ومحدثات الامور فان کل
محدثة بدعة وکل بدعة ضلالة اخرجه ابوداود والترمذی و
فی روایة کل ضلالة فی النار اهل نار شمارید + و مکتوبات صحاح وغیره را
قابل محو دانید + العیاذ بالله کما قلتم فی تحفة المقلدین - اتباعا للمتعصبین
اگر گوئید که در شان صحاح که احادیث آنها بالاتفاق جمهور متفق علیه اند چرا این
همه سوء ادبی ها می کنی + و راه جهنم گیری + گوئیم که اگر من ازین تقریرم جهنمی
باشم پس پیران شما مولانا شاه عبد العزیز و والد ماجدش شاه ولی الله قدس
سرهما و امام شوکانی و مجد فیروزآبادی + و ابن جوزی وغیرهم که در احادیث جرح
و قدح نموده اند بطریق اول جهنمی شوند + بلکه بعض آئمه محدثین نیز چون صاحب
مسلم رح که در بخاری طعن نموده جهنمی باشند + بلکه حضرت ابو بکر صدیق رض و حضرت عمر
الفاروق رض و حضرت علی کرم الله وجهه نیز که اخبار احاد را اعتبار ساخته راه جهنم
گرفته باشند + العیاذ بالله آری شنیده من هرگز راه جهنم نمی گیرم + بلکه شما را
بسوی هدایت برمی کشم + تا شما اقوال مستهزئین النبوة - و اخبار عدوان ظنی -

را حدیث شمرده جاتم نزدید + وازان رواتی یا بیایید خدا الیل القعان ساز دید
از شما می پرسم که آیا تالیفات صحاح مؤلفهٔ رسول صلعم است + گفتند نه
گفتیم مؤلفهٔ خلفاء راشدین است گفتند نه گفتیم مؤلفهٔ یکی از عشرهٔ مبشره است
گفتند نه گفتیم مؤلفهٔ بدریان است گفتند نه گفتیم مؤلفهٔ احدیان است
گفتند نه گفتیم مؤلفهٔ دیگر صحابیان است گفتند نه گفتیم مؤلفهٔ تابعیان است
گفتند نه گفتیم مؤلفهٔ تبع تابعیان است گفتند نه گفتیم (بعض مؤلفات
مشترک که شما آنرا در صحاح داخل هم نسازید) مؤلفهٔ آئمه مجتهدان است گفتند
نه گفتیم بزمان خیر القرون مؤلف گشته گفتند نه گفتیم رسول صلعم با تابع
صحاح امر فرموده گفتند نه گفتیم در صحت احادیث صحاح خبر داده گفتند
نه گفتیم عدم متعین صحاح را جنسی گفته گفتند نه گفتیم پس ازان باز
چرا این همه شور و شغب و غوغا و چرا معتقدین آئمه اربعه را بمخالفت همین تالیفات
ترسانیده اید + و مشرک شمارید + توبوا الی اللّٰه توبة نصوحا اگر باز
گوئید که خیر هرچه باشد باشد اما تالیفات صحاح از بدعت سیئه خالی دانند
گوئیم بلی من هم چنین اعتقاد دارم + پس تحسین نقد و اصلم را هم بدعت حسنه
دانم + اما در میان ما و شما فرقیست جلی + نه مثل نکته ایست خفی + که فهم هر کس بدان
نمی رسد + نه هر شخص تحصیلش تواند + و آن اینست که بالفرض اگر ما و شما در علم
خطاکاریم + ما در عذاب از شما سبکبار باشیم + که فقط بعذاب خطاء فی الفهم
معذب شدن توانیم + اما شما از ما در عقاب گرانبار باشید + که با سبب عذاب
خطاء فی الفهم بعذاب بشرک فی الرسالة گرفتار شوید + که وضاعین را بسبیل علیهم
و قول موضوع را حدیث شمارید + و از انها اقوال خود ما را بدلیل و مبرهن گردانید
و بغرض حصول دنیا انهار انتر و خلائق ظاهر نمائید + و بآن حیله برائمه مجتهدین

متقدمین سست ثبت بودن را شرع دانید :. و از معصیت شرک فی الرسالة اصلا نترسید یارب

اما امام ابو حنیفه رح بخوف همین معصیت در هر امر قال النعمان گفت
قال النبی نگفت تا اگر غلط باشد :. مثل شما بد و عذاب معاقب نباشد :. خذ هذا
هیا الیاک الله تعالی فی قلبی۔ **فائده جلیله** بخدمات مقلدین
گذارشتم انکه فی زماننا دو گروه غیر مقلدین که در اصل رافضی الاصل اند :.
سر بر آورده اند :. اتباع آبائی خود را بدل داشته :. تقیه نموده :. در فرقهٔ سنیان
لقب یافته :. فی الجمله لیاقت و شهرت حاصل ساخته :. بین الخلائق چیزی عزت و
حرمت یافته :. بقلع و قمع بنای اسلام کمر بسته :. بلطائف الحیل قواعد و ضوابط
و دلائل اخباریان روافضیان را بکتب سنیان داخل و وصل می سازند :. و
از آن لطائف مقلدان تفرقه و فصل می اندازند :. و هر طعنه ها را که رافضیان بر سنیان
بستند :. ایشان بر مقلدان می بندند :. و چون مردمان آنها را باعث عدم عبور
بر کتب شیعه خصوصاً در کتب اخباریان اصلا ندریابند :. آنها را راست شمارند :.
بنا بر علیه اکثر حمقا آئمه اربعه را محقر و مبتدع دانند :. و غیر و بظاهر کلمه حق نما
(عبارت از اتباع احادیث است) می گویند :. و دلائل قویه از نوشته بزرگان ما
مقلدان که در باب عمل بالحدیث نوشتند :. کما مر ذکره بر آن حجت آرند :. و خلائق
را از خطا الفتنتین می ترسانند :. لهذا اکثر سفها و جهلا ترک تقلید می کنند :. اما ایشان
باعث جهالت و سفاهت ندریابند :. که غیر مقلدان بمضمون قول سعدی رح ؎
که این جو فروش است گندم نمای :. بنام قول سید الابرار۔ بقول اغیار اصرار
عمل کردن را شرع تصور کنند :. و غیر آنرا بر عکس خبر نمایند :. نه احادیث مخصوص
بالنبی صلعم یا بالصحابی رض را شناسند :. نه کدام اند :. و کجا اند :. و کرا العمل آرند
اصلا فیالش سازند :. و نه در نوشته های بزرگان که در باب عمل بالحدیث نوشتند :.

ابرار را از گفتار و کردار آئمه عجمی محدثان متاخر الزمان اختیار کردن اعتبار نیست *
نه هر گفته اشرار را گفته سید الابرار قرار دادن را اعتبار است * زیرا که اگر
قول اغیار بقول سید الابرار ممزوج نبودے * هرگز کسی را از امتانش صلعم
در شان حدیث نبوی موضوع وغیره گفتن نرسیدے * بلکه مثل منافقان خارج
از امت شدے * هر چند آنچه متاخران رحمه الله علیهم در باب تفریق صحیح و غیر صحیح سعی
بلیغ فرموده اند تاهم آنرا چندان قوت و طاقت نگردیده * که بر اقوال ائمه
مجتهدین خصوصاً بر قول امام الائمه امام ابوحنیفه رح فوقیت یابد * و با تباع الفت
استاذ الائمه تابعی در عمل وثوق باشد * از ینجا علماء کرام و فضلاء عظام خصوصاً
مولانا عبد الحق دهلوی در شرح سفر سعادت و امام شعرانی در میزان الشریعه وغیرهما گفته اند
که بر تکیه تالیفات محدثین متاخرین ائمه اربعه مجتهدین را الزام دادن و بمخالفت
ایشان راه گزیدن روا نیست * همچنین مضمون در کتب بسیار معتبرین مرقوم
... باشد * فی الحقیقت اگر غور کرده شود * مسند محدثین بمقابله اقوال امام
... بحسب گفته غیر مقلدین نیز مقابله میزان عقل کمی سنجد * زیرا که چون
غیر مقلدین تقلید شخصی را باین قول که در آن حکم شارع صادر گشته رد می کنند *
و بدعت و شرک گویند * پس بنا بر علیین هم می گوئیم که در ثبوت صحت سند محدثین
نیز حکم شارع صادر نگشته * پس بچه طور ترک اقوال ائمه خیر القرون با قوال ائمه شر القرون
وثوق کرده عمل سازند * و ما سوائے آن هر محدث بر قول همان راوی (که بدو ملاقات
حاصل نموده. از و اخبار روایت کرده. و او از فلان از فلان از فلان شنیده
گفته. تا برسول صلعم رسانیده *) اعتماد کلی. و اعتقاد قلبی. ساخته آنرا بلفظ
خود درج نموده. نه رواة سابقین این راوی را دیده. نه از زبان آنان
روایتے شنیده * همین است حال کیفیت سند محدثین. و همچنین سند با اصطلاح

محدثین سند مرفوع گویند. والشان بر بهترین سند مرفوع چنان می نازند * که از پیدا
در صحت حدیث چنان قوی ترین دلائل شمارند * که در مقابلش اقوال ائمه مجتهدین
را چه معنی باقوال صحابی رض را هم اعتبارے نسازند * چنانچه در مقدمه فاتحه ترجمانی
و مجمع البحار مذکور است * ما روی عن الصحابی من قول او فعل متصلا
کان او منقطعا و هو لیس بحجة علی الاصح - و باعث تفاوت درایت
حدیث لیس الخبر کالمعاینة خبر ندارند * و بر تکیه آنچنین خبر واحد امیدها بنیاد
بر پا دارند * حالانکه خلفاے راشدین رض خبر واحد را با وجود صحابی بودنش هم
التفات کمتر نموده اند * کما مر آنفا و **این هم یاد داشت** که عهد روایت
بوقت امام الائمه امام ابوحنیفه رح باحتیاط قریب زمان دیگر بود * بعده باعث ظهور
و ظهور و مرور شهور تا رسیدن با ائمه محدثین خیر القرون دو و سه صدی صورت دیگر
رو نمود * که نافهم نیست که بسبب تطاول زمان - و کثرت تعدد نقل ناقلان چه
مثل گلستان این زمان * خواه مخواه تغیرات بے پایان راه یابد * و اگر هیچ
چیزے کم و بیش نشود * علاوه بران عادوان شریعت و معاندان طریقت پیکان
نشسته * و بر رسول صلعم افترا ابستند * و امام اعظم رح بتحقیق خود حرکات و
سکنات صحابی رضی الله را دیده آئین شریعت بستند * آنرا فقه و اصول نامیدند * کما هو
ذکره هذا الکفایة لمن الدرایة

تبصره دوم در قرآن

باید دانست که قرآن نام هر دو لفظ و معنی را است * پس هر کسیکه فقط بر ترجمه قرآن
خواه ترجمه فارسی باشد. یا اردو یا انگریزی وغیره دعوی قرآن دانی نماید باطل است
چه آن هر دو را اقسام است * با معرفت اقسام آنها هرگز بر معرفت احکام شرعی
وثوق ندارند * اگر بنا ارند که دانند پس بر جهالت خود همین بیانات بدیهی باشد.

حجت آرند زیراکه آن از دو حال خالی نباشد که حجت از لفظ باشد یا از معنی اگر
از معنی باشد آن را قسم رابع گویند اگر از لفظ باشد باید دید که دران حسب استعمال بحث کنند
یا حسب دلالت اگر حسب استعمال است آن را قسم ثالث نامند اگر حسب دلالت است
باز باید دید که دران اعتبار ظهور و خفا معتبر است یا نه اگر معتبر است آن را قسم ثانی گویند
ورنه قسم اول نامند اما باز **قسم اول** (که در وجوه لفظ حسب صیغه و لغت
است) برین چهار قسم منقسم است خاص و عام و مشترک و مأول چراکه دلالت
لفظ بر واحد است یا بر اکثر اگر بر واحد است باید دید که دلالتش علی الانفراد
عن الافراد است یا مع الاشتراک بین الافراد اول را خاص ثانی را عام گویند
و اگر بر اکثر است باید دید که احد المعانی بسبب تاویل ترجیح یافته یا نه اول را مأول
گویند ثانی را مشترک. **قسم ثانی** (که در وجوه بیان لفظ است) نیز بر چهار قسم
منقسم است ظاهر و نص و مفسر و محکم زیراکه در معنیش احتمال تاویل دارد یا نه
اگر دارد باید دید که ظهور معنیش بمجرد صیغه است یا نه اول را ظاهر ثانی را نص گویند
و اگر احتمال ندارد باید دید که قبول نسخ کند یا نکند اول را مفسر ثانی را محکم نامند
و بالخصوص بمقابله این اقسام اربعه اقسام اربعه دیگراند خفی مشکل مجمل متشابه
چراکه مثل اعتبار ظهور معنیش خفای معنیش را نیز اعتبار است پس معنی خفایش
را باید دید که خفائش بسبب امر خارج از صیغه است یا بنفس صیغه اول را
خفی گویند ثانی را باید دید که بعد تامل ادراک معنیش ممکن باشد یا نه اول را
مشکل گویند اگر ممکن نباشد باید دید که از متکلم توقع بیان است یا نه اگر هست
مجمل گویند ورنه متشابه. **قسم ثالث** (که در وجوه استعمال لفظ است)
نیز بر چهار قسم منقسم است حقیقت و مجاز و صریح و کنایه زیراکه استعمال
حسب معنی موضوع له است یا غیر موضوع له اول را حقیقت گویند ثانی را مجاز

باز ہر دو حقیقت و مجاز را باید دید کہ با نکشاف معنیش مستعمل است یا بغیر انکشاف اول راصریح ۔ ثانی را کنایہ نامند + قسم رابع (کہ در معرفت وجوہ وقوف علی المرادات) نیز بر چہار قسم منقسم است + استدلال بعبارت النص استدلال باشارۃ النص استدلال بدلالت النص استدلال باقتضاء النص چرا کہ اگر استدلال مستدل حسب سوق لفظ است یا بغیر سوق لفظ اول را عبارت النص ۔ ثانی را اشارۃ النص گویند + واگر استدلالش حسب مفہوم معنی لغویش باشد آنرا دلالت النص گویند والا باید دید کہ اگر دران صحت لفظ بر شرع و عقل موقوف باشد آنرا اقتضاء النص نامند + ورنہ استدلالات فاسدہ گویند ۔ وبعد معرفت این بست قسم قسم خامس چنین است کہ ہر بست را شامل باشد وآن نیز بر چہار قسم منقسم است + معرفت مواقع آنہا و معرفت معانی آنہا و معرفت ترتیب آنہا و معرفت احکام آنہا + وچون بست چنین را بر این چہار بین ضرب نمودہ شود + ہشتاد حاصل گردد + الغرض بلا معرفت ہمین ہشتاد بکنہ درم قرآن واقف نباید زد + ہرکہ زند + بجہنم فتد + کہ برخلاف مقتضاے حال واقتضاے مقال قرآن عمل کند + پس براقوال لا مذہبان کہ بلا دانست این اقسام شور و تعصب و غوغا نماید باور نباید کرد + بلکہ ہیچ پوچ باید شمرد ۔ باز ہر یکے از اقسام ہشتاد را انواع کثیرہ و اصناف غزیرہ واند + چنانچہ خاص را سہ نوع اند خصوص الجنس خصوص النوع خصوص العین + چون انسان ورجل وزید + وحکمش معنی مدلول مخصوصش را قطعًا یقینًا بنفسہ شامل است + ودران گنجایش ظن و احتمال بیان نیست + پس درامر ارکعوا واسجدوا تعدیل ارکان را بسبیل فرض ملاحق کردن جائز نخواہد بود + چرا کہ معنی رکوع پشت خم کردن ۔ ومعنی سجدہ و سر بزمین نہادن ۔ خاص بین بنفسہ احتمال بیان ندارد + کہ تعدیل اعرابی فصل فانک لم تصل بیانش باشد + اما چون اعرابی بلا تم نیکت فقط سر جنبانیدہ و بلا رفع

سر از سجدهٔ ثانیه مثل دانه چیدن مرغ سجده کرده ❊ یعنی الغرض زیارت رسول صلعم
در نماز سرعت نموده ❊ بنا بران رسول صلعم فصل فانك لم تصل الخ فرمود
که ادای فرض هم نکرده ❊ از ان فرضیت طمانیت رکوع و سجود و فرضیت قومه بعد
از رکوع و فرضیت جلسه بین السجدتین مراد گرفته ❊ کما ذهب الیه الشافعی رحمه الله اگر
آنها فرض باشد بخبر واحد نسخ قرآن لازم گردد ❊ حالانکه نسخ قرآن بحدیث کلامی
لا ینسخ کلام الله و کلام الله ینسخ کلامی و کلام الله ینسخ
بعضه بعضا کذا فی المشکوٰة و فی الازالة ممنوع باشد ❊ بان چون حدیث اعرابی
آنها را نیز مظنون است ❊ لهذا وجوب آنها از ان ثابت گشت ❊ اگر کسی گوید که این
تقریرات در باب عدم نسخ کتاب بالسنة بر خلاف تحریر اصولیین است ❊ زیرا که ایشان
نسخ را باعتبار نسخ کتاب به کتاب و نسخ سنت به سنت و بالعکس بچهار قسم منقسم
ساخته اند ❊ و در هر قسم نظیر هم آورده اند ❊ پس تقریرات را چه باید گفت گوئیم
بان بحسب ظاهر بعض اصولیین برعایت انحصار اقسام اربعه عقلیه مذکوره نسخ کتاب
بالسنة را قائل گشتند ❊ و نظیرش هم در آوردند ❊ اما محققین الشان بعد تامل و
تحقیق ❊ و مدققین بسیار التعقل دقیق ❊ چنین گفته اند ❊ که بمقابله هر نظیر که به نسخ
کتاب بالسنة در آورده ❊ نسخ کتاب بکتاب هم یافته شده ❊ کما قال الملا جیون و
هکذا کل ما اورد وا فی النظیر لنسخ الکتاب بالسنة فقد وجدناه فیه نسخ الکتاب بالکتاب
بقطع النظر عن السنة علی ما حررت فی التفسیر الاحمدی کذا فی نور الانوار ١٢ ایضا
قال الامام ابو زید القاضی لم یوجد فی کتاب الله ما نسخ بالسنة الا بطریق الزیادة
فعلی هذا لا یصح الزام انتساخ آیة التوجه بهذا الخبر کذا فی مسلم الثبوت و شرحه ١٢
پس نسخ کتاب بالسنة را هم اعتبار است که اعتبار کردند ❊ و این
نیست ❊ مگر اعتبار رعایت انحصار اقسام هست ❊ پس اثبات چنین اقسام مجبور

شرعی نیست + و بالفرض جیزی دیگر می گوئیم که اگر اعتبار نسخ کتاب بالسنۃ را اعتبار + ازان سنت سنت متواترہ مراد است + وکذا فی المسلم وغیرہ + نہ غیرش را اعتبار ساختند + نہ از خبر احاد صحاح نسخ قرآن مراد داشتند + کہ چون خبر احاد ناسخ خبر متواتر شدن نمی تواند + ناسخ قرآن چگونہ شدن تواند + ـــ + علیٰ ہذا القیاس در آیت وضوء
فاغسلوا وجوھکم وایدیکم الی المرافق وامسحوا برؤسکم وارجلکم الی الکعبین ولا را بدلیل مواظبت نبی صلعم ـ وتسمیہ را بدلیل حدیث لا وضوء لمن لم یسمہ ـ وترتیب را بدلیل حدیث لا یقبل اللہ صلوٰۃ امرء حتی یضع الطھور فی مواضعہ فیغسل وجھہ ثم یدیہ الخ ـ ونیت را بدلیل حدیث انما الاعمال بالنیات شرط کردن + و در آیت طواف و لیطوفوا بالبیت العتیق طہارت را ـ و در آیت تربص والمطلقات یتربصن بانفسھن ثلثۃ قروء تاویل بالاطہار را داخل ساختن + باطل است + زیرا کہ معنی ہر لفظ غسل و مسح و واو و طواف و ثلثہ خاص معین بغیر احتمال میان ندارد + پس بلخبار احاد این ہمہ اشیاء را در رکن صلوٰۃ وغیرہا داخل کردن گویا نسخ قرآن کردن است + وآن بحدیث مذکور کلامی لا ینسخ الخ ممنوع است
ہان این ہمہ اشیاء سنۃ مکرر فرض اند + پس لامذہبان ظاہر بینان را (بلا تبیین الآیات والاحادیث بلکہ بمضمون (لا تقربوا الصلوٰۃ عمل نمایند) طاقت این ہمہ مطلب فہمی کجا کہ بفہمند + و دماغ درکش ہم کہ بکنہش برسند + اگر گویند کہ آئمہ ثلثہ رحمہم اللہ تعالیٰ بران رفتہ اند + گوئیم کہ ان ایشان اختلاف کردہ اند وآن اختلاف بمضمون اختلاف امتی رحمۃ محمود است + اما ازان لامذہبان ہوا پرستان را چہ کہ در میان است افتراق اندا ختند + وآن افتراق بآیت لا تتفرقوا السبیل مذموم است + وما سوای آن آئمہ اربعہ رحم بمضمون آیت

انما المؤمنون اخوة باهم بامواسات و موافقات کار بستند + کما مر ذکره +
و باهم یکدیگر را دوست می داشتند + و امر معروف و نهی عن المنکر می کردند + کقوله
تعالی والمؤمنون والمؤمنات بعضهم اولیاء بعض یامرون بالمعروف
و ینهون عن المنکر الخ + نه مثل لامذهبان مؤمنان را کافر و مشرک و زندیق
گفته خود کافر شدند + نه بمصداق نؤمن ببعض و نکفر ببعض حسب خواهش
نفسانی خود ها بر آیات و احادیث عمل ساختند + نه تالیفات شر القرون را منصوص
شمارند + نه اینها را حجت شرعی داشتند + نه در آن زمان موجود هم بودند +
تا از مخالفت قواعد نوشته های متاخرین آنان ملزم شوند + اما لامذهبی غیر مقلدان
شمارا ببین که تالیفات شر القرون بمخالفت اقوال ائمه خیر القرون کم لیستن + و از
نوشته های متاخرین مقلدین را الزام دادن + و به تقلید ایشان تقلید شان را
حرام گفتن + با ترجیح بعض ائمه را بر مخالف بعض حسب خواهش نفس ناپسندیده +
و بآن بر بعض دیگرش لعن طعن کردن + چه کاریست بدل باید فهمید + هرگز نسبت نباید +
آری امام ابوحنیفه رح باعث قرب زمان رسول منان در معرفت جواهرات شرعیه
مثل همان جوهریست که در دکان شریعت شارع خود نشسته + قدر قیمت هر جوهر دریافته
و هر یکی را بخوبی شناخته + گویا بهدایت نائب شارع حسب ضرورت خریداران بیع و
فروخت ساخته + بنا بران ضرورت نوشتن سند ندانسته + اما مجتهدین فا[illegible]
و ناشناسی خریداران متاخرین چنان اصول ها استنباط کرده + که از ان قیمت و
معرفت جواهرات شرعیه بخوبی دانستن توانند + و از اختلاط وضیع و ضایع محفوظ
باشند + اما محدثان شر القرون باعث بعد زمان رسول صلعم مثل همان جوهری
[illegible] است که خلوصیت جواهرات را نشناخته + مثل حاطب اللیل جواهرات مصنوعی و
غیر مصنوعی را در کیسه خود ها فراهم آوردند + لهذا است معرفتش ایشان جوهری سیاری را

شهرت داشته باشند + اما آن جواهر سے مثل امام ابوحنیفه رح مالکیه اوزاعی هم

ثابت شده + وعلاوه بران در رسائل هر سنده وثوق شرعی هم یافته نشده + کما

مر ذکره + فظهر الفرق ولو کنتم لا تفقهون + یا ایها الذین تبصرون + اگر نادانسته بر لغت

لفظ حاطب اللیل مرا ناسزا گوید + بعد انتقام آید + او را باید + که اولا ابن حجر

و شوکانی و فیروزآبادی وغیرهم را ناسزا گوید + که ایشان اکثر احادیث صحاح را

موضوع وغیره گفتند + اگرچه ایشان مثل حاطب اللیل نبودند + بلکه طور اکثر تالیفات

را موضوع یافتند + پس بمصداق این جا کذب ثانیها لازم است + فلا تقولوا

لی شیئا + ولا تفتروا علی امرا + که من هر بزرگ را حسب درجه بزرگ می شمارم +

و تعظیمش کنم + اما شما بلا امتیاز هر که و مه را مساوی شمارید + نه فقط بلکه باعث

نادانی متاخرین را بر متقدمین برخلاف معنی حدیث خیر القرون قرنی الخ فوقیت میدهید

تا از نوشته‌ها سے کمتران مهتران را کهتر و کهتران را مهتر شمارید + و حدود شریعت

دانید + و امتیاز حق و باطل و خلط و غش کردن نتوانید + سبحان الله ما از اصل

مطلب چه دور افتاده‌ام + حالا باز بمطلب اصلی گردیدیم + و گفتیم + باری بعض

از خاص امر و نهی غیر ما بسیار اقسام و انواع اند باز هر اقسام را اقسام است

چنانچه تخمیناً امر بشانزده قسم منقسم است **اول** وجوب کقوله تعالی اقیموا الصلوٰة

دوم ندب کقوله تعالی فکاتبوهم ان علمتم فیهم خیرا - **سوم** اباحت

کقوله تعالی کلوا مما امسکن علیهم **چهارم** اکرام ادخلوها بسلام

آمنین - **پنجم** امتنان کلوا مما رزقکم الله - **ششم** اهانت ذق

انک انت العزیز الکریم - **هفتم** تسویه اصبروا او لا تصبروا - **هشتم**

تعجب اسمع بهم وابصر ای ما اسمعهم وما ابصرهم - **نهم** تکوین

کن فیکون - **دهم** احتقار القوا ما انتم ملقون - **یازدهم** اخبار

فلیضحکوا قلیلا ولیبکوا کثیرا. دوازدهم تهدیدا اعملوا ما شئتم
سیزدهم تعجیز فاتوا بسورة من مثله. چهاردهم تسخیر کونوا قردة
خاسئین. پانزدهم دعا کقولک اللهم اغفرلی. شانزدهم انذار
قل تمتعوا وغیر ذلک. از آن جمله اقسام ناسخه فکیف یطلع علیها اصحاب
الظواهر بغیر علمها. وکیف یبلغون الی رموزها وغموضها من دون
تعلمها. فانظروا یا ایها العلماء. فانظروا. وانصفوا یا ایها الفضلاء

تبصرهٔ سوم در سنت

باید دانست که حدیث را نیز جنسه مثل اقسام قرآن اقسامها است. بلا دانستن و دریافت
آنها چگونه هر که و مه ترجمه خوانان صحاح را می رسد که از احادیث صحاح (که در آن
اقسام و احکام را اصلا بیان نیست بلکه مثل ادویه دوکان عطار اقوال مجتمع اند) در
مراد قال النبی صلعم قیل و قال کردن توانند. هرگز نتوانند. اگر بیاراد و که توانند.
بیارش را بر جهالتش بلا شبه حجت آرد. که این همه کار اجتهاد و کارهاے لیام نیست.
کارهاے ائمه کرام است. قالوا وا قلدوا فتنجوا ولا تضلوا وتهلکوا. اگر گویند
که محدثان اصول حدیث چنان اصول نوشته اند. که از آن اقسام احادیث لسبکه میسر من
اند. اصول فقه را در کار نیست. گوییم که چون نباشد ظاهر بینان بجز ظاهر بینی
باریک بینی را چگونه دریابند. ؎ برین عقل و دانش بباید گریست. ؎
اذا کان الغراب دلیل قوم + سیهدیهم طریق الهالکین
وبمضمون این بیت ؎ چو آن کرمی که در سنگی نهان است. زمین و آسمان
او همان است. صحاح را مدار کل شریعت تصور کنند. واز بیخبری عیب این بزرگان کنند.
؎ بیخبر دست چند زخود بیخبر. عیب باسپ نه بر شخم هنر. بے سرنے پا بکر در سخن کاچی قلمه
بو بینه. و اوقات ترنیز خود را لطالب جهال صرف نمایند. ؎ کسی در سخن ...

افهام عوام در پی طلب المحال + وای حمقان نا فهمان آن اقسام احادیث اتباعها موضوعه وموضوعه متعارضه بعضمون الاحادیث اند + که از لفظ احادیث علاقه دارند و بلازم معنیش بلکه از نها تو غی سوء ادبی و تحقیر قول النبی صلعم لازم آید که در شان احادیث موضوعه و مطعون و مرجوح وغیرها نوشته اند حالانکه این الفاظ بر حدیث من حیث محمول نباید ساخت + و نه بر جهت امتیاز متاخرین اعتقاد کلی باید داشت + زان از اصول حدیث حال رواة وطرق اسانید وجرح وقدح وتعدیل وغیر ذلک معلوم و مدلول نها خاص وعام ومشترک ومأول صریح وکنایه حقیقت ومجاز مفسر ومحکم وغیر ذلک مدرک می گردد + چنانچه ابن حجر عسقلانی رح در نخبة الفکر که عمده ترین کتب اصول احادیث است نوشته کہ الخبر اما یکون له طرق بلا عدد معین او مع حصر بما فوق الاثنین او بهما او بواحد فالاول وهو المتواتر وهو المفید للعلم الیقینی بشروطه والثانی هو المشهور والثالث العزیز ولیس شرطا للصحیح خلافا لمن زعمه والرابع الغریب + وکلها سوی الاول احاد وفیها المقبول والمردود لتوقف الاستدلال علی البحث عن احوال رواتها دون الاول الخ پس این اقسام با مت این احادیث علاقه دارد + یا با مفاهیم خارجیه تعلق ندیده + باید دریافت باید ساخت + بعد از ان بدیل انا الاعیری باید نواخت + و نیز در همین نخبة الفکر وجواهر الاصول فی علم حدیث الرسول حدیث صحیح را هفت قسم نوشته قسم اول عمده این است که در صحیحین باشد آنرا متفق علیه گویند + قسم دوم اینکه فقط در بخاری باشد قسم سوم اینکه فقط در مسلم باشد + قسم چهارم اینکه حسب شرط بخاری و مسلم باشد + قسم پنجم اینکه فقط بشرط بخاری باشد + قسم ششم اینکه فقط بشرط مسلم باشد + قسم هفتم اینکه با سوای بخاری و مسلم دیگر اهل حدیث صحیح گفته باشد + انتهی پس درین اقسام

دست تعدا دین مذکور کجا - بلکه ازین اقسام لسکه سوءِ ادبها ست نه بلکه شرک
بکلام رسول پیدا - که بجز اتفاق بخاری و مسلم کمال شرافت و صحت کلام
رسول باقی نماند ۔ و باعث موجود شدن در صحیحین دران زوال پذیرفته
العیاذ باللہ گویا غیر مقلدین اتفاق بخاری و مسلم را نام رسول تصور نمایند
نه بلکه از درجه رسول صلعم هم اعلیٰ دانند ۔ که حدیث غیر اتفاقیه را که فی
الحقیقت کلام رسول صلعم هم باشد خفیف شمارند ۔ نعوذ باللہ منه گویا ایشان
نوشته صحیحین را ناسخ کلام رسول مخالفین گردانیدند ۔ لا حول ولا قوة الا باللہ
حالانکه محدثین گفته اند که ما اکثر احادیث صحیحه را طرح داده ایم ۔ که حسب شرط خود
نیافتیم ۔ اما غیر مقلدان همان شرط را عین شارع تصور نمایند ۔ معهذا از شگافته
زبان دریده دهان گویند ۔ که در باب تقلید شخصی و انحصار مذهب اربعه حکم شارع
ناطق نیست ۔ باز اعتبار شان چیست ۔ پس سخن ایشان مثل سخن همان زن قحبه یا فاسقه
که خود زن صالحه را قحبه گوید اگر گویند که چون ایشان یعنی بخاری و مسلم از دیگر
محدثین معتبر و ثقه اند بنابران ایشان را از دیگران اعتبار کنیم ۔ و بر تالیفات ایشان
بالوثوق عمل نمائیم ۔ گوئیم که پس ما هم امام الائمه امام اعظم رح اللہ را از دیگران
افضل دانیم ۔ بنابران تقلید ش کردیم ۔ باز چرا ما را مشرک و مردود گویند
و تقلید ما را شرک دانند ۔ فانظر والی سوءِ فهمهم والی عاقبة عدم
پس اگر راست پرسند حقیقت الامر اینست که حالا قیل و قال علمای متاخرین
را نام حدیث گشته پس فی زماننا اطلاع بر خلوصیت و عدم خلوصیت قول النبی
صلعم امریست محال ۔ چنانچه برین دعوایم کتاب فوائد المجموعه فی احادیث الموضوعه
امام شوکانی رح لسکه دال ۔ که امام موصوف خود باعتماد بعض متعصب نیز بر حدیثها
حرف زده ۔ و بعضی را چنان و بعضی را چنین نوشته ۔ چنانچه باعتماد صاحب سفر سعادت

فیروزآبادی حدیث الصلوٰة عماد الدین فمن ترکها فقد هدم الدین را ضعیف گفته + ضعّفه الفیروزابادی فی المختصر نوشته + و فیروزآبادی تقلید بعض از غلات و اهل عجلت از متاخرین مثل ابن جوزی وغیره کرده + کذا فی شرح سفر السعادت + طرفه این است که وا قدی رحمه را دیگر کذابین تساهل کرده و بر فیروزآبادی اعتماد نموده + حدیث صحیح را ضعیف ساخته + چون معتمد و متمد علیه برین منوال حال است دیگر قیل و قال. مقلدینش جهال را چه اعتبار و چه مقال + طرفه عجیب اینست که ایشان همچنین کسان را تقلید نمایند + معهذا تقلید را حرام گویند و مقلدین ائمه خیر القرون را مشرک نامند + پس ایشان بدلیل و قول خود مشرک شدند بانند چرا بدل نفهمند + اگر با وجودش منکرش باشند + خود را مثال کسی بانند + که بدفع تهمت بدزبانی و دشنامی گوید مرا حرامزادگان و مردودان می گویند که من مردم را دشنام می دهم + و ناسزا می گویم انتهی + حالانکه دشنام دادنش از زبانش ثابت می شود تا هم منکرش باشد + پس من ازاله فریبی + یا ضلالت جهلی. یا خبط خلقی لا مذهبان سبکه متحیرم که ایشان مقلدین را باعث تقلید ائمه اربعه مجتهدین مشرک گویند + و خود را با وجود تقلید صحاح بلکه شارحین و مترجمین متاخرین نزد خویش نه مشرک شمارند + اگر گویند که ما ایشان را تقلید نمی کنیم + بلکه تقلید خدا و رسول نمائیم + گوییم که از ایشان باید پرسید که آیا صاحبان صحاح وغیرهم را خدا و رسول صلعم دانند + یا نادانند + اگر دانند العیاذ بالله مشرک ترین مشرکین شدند + و اگر نادانند به قول خدا و رسول صلعم عمل کردن چگونه لازم و واجب شمارند + قد مر هکذا مرارًا لا سیما فی تبصرة الاولی من القافط. و تحقیق سنیها از نقل چند قیل و قال. می نمایم لیستفید به. و غور و فکر بسیار باید +

نقل بار است دو غیر مقلد سنی مذهب متردد آمدند + یکی از مریدان ایشان مرد

بزیارت آمده حسب اعتقادش چند مسائل از ایشان پرسید + اما در یک مسئله
اختلاف گردید + هر دو جدا جدا حدیثے بیان کردند + مرید مبهوت گشته بمن رجوع کرد
شد. در جواب و دانشش را مناسب ندید + باز بایشان متوجه گردید + هر دو بعد بیان اختلاف
حدیث اتفاق کرده گفتند که ما حدیث بیان نمودیم + باز چه گوییم + مرید گفت من
این چنین گفت آن چنین گفت را نمی دانم رسول ع چه گفت بابا گفت + جواب از ایشان
بظهور نه پیوست + سر افگنده گرفتند + مرید بیچاره محروم برگشت +

نقل روزے نزد غیر مقلدے شخصے آمد و گفت که مرا فرائضے تیار کرده بده
و اجرتش از من بگیر تا تقسیم وراثت نمائیم + غیر مقلد فی الفور از فرائض شریفیه
استخراجش نموده حواله اش کرده یک روپیه اجرتش بگرفت + پس آن شخص غیر مقلد
را بگفت که شما بیک روپیه مشرک شده گشت چگونه گرفت تقلید فقه کردے + حالا
مقلدین فقه را مشرک می گوئی + چرا از حدیث فرائض استخراج نساختے + تا
از شرک نجات می یافتے + مرا از شرک منزه کن + از حدیث بیرون بکن + تا عقیده
و اعتقادم باقی ماند + و اجرت حلال گردد + گفت در حدیث چنین فرائض
نیست + گفت آیا رسول صلعم دین را نقصان داشته انتقال فرموده + هرگز نه که
آیت الیوم اکملت لکم الخ بکمالیت دین رو نمود + فخجل الرجل خجلا شدیدا
و تاب توبة نصوحا +

تبصره چهارم در اجماع

باید دانست که اجماع را دو معنی است یکی لغوی + دیگرے اصطلاحی شرعی + باز
معنوی را دو لفظ بر منطبق حال این مقال دال است + یکے عزم بمعنی جمع خاطر
کما فی قوله فاجمعوا امرکم یعنی فاعزموا امرکم - و فی قول النبی صلعم لا صیام
لمن لم یجمع الصیام من اللیل لم یعزم الصیام من اللیل -

دیگرے اتفاق + اما معنی اصطلاحی شرعی اینست کہ مجتہدین صالحین امت رسول رب العالمین را بزمان واحد در امر شرعی اتفاق کردن است +

رکنش دو اند یکے عزیمت دیگرے رخصت اما عزیمت این است کہ تکلم ایشان در امر قولی یا شروع ایشان در امر فعلی باتفاق کل شدن است + اما رخصت این است کہ در امر قولے یا فعلے اتفاق کردن بعض از ایشان مع سکوت و عدم مزاحمت بعض تا مرور مدت تامل است + واین اجماع را اجماع سکوتی گویند + واکثر حنفیان اینرا حجت شرعی شمارند + اما امام شافعی رح دران خلاف می کنند + زیرا کہ ہر سکوت موجب رضا نباشد + بلکہ اکثا ہی باعث خوف وہیبت و دہشت وغیرہ ہم می باشد + آن دلیل بر رضا نمی گردد + چنانچہ براین دعوائش دلیلی بیارد + روی عن ابن عباس رض انہ خالف عمر رض فی مسئلۃ العول فقیل لہ ہلا اظہرت حجتک علی عمر فقال کان رجلا مہیبا فہبتہ منعتنی دِرّتہ + جوابش اینکہ این روایت نہ قابل اعتبار است نہ قابل اختیار + زیرا کہ حضرت عمر رض باستماع امور شرعی از دیگران چنینے مطیع و منقاد بود + حتی کہ بقولہ رض لولا علی لہلک عمر - وبقولہ کل الناس افقہ من عمر حتی المخدرات فی الحجاب + وبقولہ لاخیر فیکم مالم تقولوا و لاخیر لی مالم اسمع کذا فے تیسیر الاصول حسب مقتضائے حال - وا قتضائے مقال - بامور شریعت بتواضع کمال - قیل وقال می فرمود + بلکہ در ہر حال اظہار تواضع را اقبال می نمود + فکیف لظن فیہ ہذا الظن الفاسد + ولما یزعم فیہ ہذا الکاسد + وطرفہ وغریب ولطیفہ عجیب اینست کہ بآن روایت عالم متبحر - فاضل متدبر - و عاقل متبصر - و عامل موقر حضرت عبد اللہ بن عباس رض را بتہمت تقصیر بامور شریعت - والزام جہالت باحکام نصوص ملت متہم کردن است + کہ ابن عباس رض از حدیث نبوی صلعم الساکت عن الحق شیطان اخرس

خبر نداشتے + وا ز آیت قرآنی یا ایها الرسول بلغ ما انزل الیک من

ربک وان لم تفعل فما بلغت رسالته والله یعصمک من الناس

کہ دران عدم ارسال رسالت را مذموم فرمود + و دہشت را مرفوع نمود + غافل

می بودی + العیاذ باللہ۔ این روایت نیست + مگر بافترائے روافض است + قطع

نظر ازین دلائل اگر اجماع سکوتی حجت نباشد + قباحت عظیم بامور شریعت الٰہی۔

و باحکام ملت نبوی۔ درپیش گردد + کہ اجماع بر خلافت حضرت ابوبکر صدیق رضؓ

باعث سکوت حضرت علی کرم اللہ وجہ صحیح نباشد + فکیف ہذا فالامر لیس کہ +

ہان دنیاداران بامور دنیاوی + از ہیبت و دہشت حاکم ظالم وغیرہ ترسیدہ

گاہ بگاہ سکوت اختیار کنند + البتہ آنجان سکوت را رضا ننامند + اما آن چیزی

دیگر این چیزے دیگر است + کہ درینجا غرضہائے نفسانی دنیاویست + و درانجا

عملہائے حقانی شرعی + و اینجا کار با خلاف حرص و طمع دنیاوی رو داد نیست

و درانجا باتفاق صالحین مومنین و بمشورۂ مسلمین کار شرع کرد نیست +

وارباب اجماع چنان کسان باشند + کہ فسق و فجور و ظلم و ستم و ہوا را

ہرگز روا ندارند + اگرچہ بقول ابوبکر باقلانی قول عوام را نیز غیر معتبران در

انعقاد اجماع معتبر شمارند + اما عالمان معتبران بقید مجتہدان صالحان کہ در

تعریف اجماع مندرج است قول عوام کالبہائم والانعام را در ہنابے جملہ

اعتبارے نکنند + خارج عن المبحث دانند + و بر آنان تقلید مجتہدان واجب

شمارند + و نیز نبہان قید مذکور اہل اجماع را از صحابی رضؓ یا از اہل بیت نبوی یا

از اہل مدینہ طیبہ شدن را مشروط نسازند + زیرا کہ معنی لفظ امت (کہ در قولہ تعالیٰ

وکذالک جعلنا کم امة وسطا لتکونوا شهداء علی الناس - و در

قولہ تعالیٰ کنتم خیر امة اخرجت للناس - و در قولہ صلعم لا تجتمع

امتی علی الضلالة مذکوراست + برائے تعمیم است + تخصیص امتِ معصومان نیست + وهر احادیثیکه درشان آنان وارد اند + در فضائل آنان دال باشد نه بنا بر عدم حجیت اجماع غیر ایشان را متناول اند + پس قول قومی که گویند که غیر صحابی منکر اصل اصول دین متین اند اجماع دیگران درست نیست + وقول بعضی که بدلیل قوله تعالی انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت الخ - وبدلیل حدیث انی تارک فیکم الثقلین الخ رواه الترمذی گویند که بجز اهل بیت نبوی اجماع غیران صحیح نیست + وقول امام مالک رح که بدلیل حدیث ان المدینة تنفی خبثها کما تنفی الکیر خبث الحدید رواه البخاری گوید که بجز اهل مدینه اجماع غیر ایشان درست نیست + همه باطل گشت + که دعوی ایشان عدم انطباق معنی تعمیم امت + کرده تحقیق وثبوت منوست اگر چنین بودی اجماع ابناء فارس که رسول صلعم اکثر اوقات درشان ایشان ولو کان العلم بالثریا او معلقا بالثریا او عند الثریا لتناوله قوم من ابناء فارس اخرجه ابونعیم والشیرازی ومسلم وبخاری مفسر موده باشند اجماع لغیر ایشان حجت نبودے +

دفع دخل اگر غیر مقلدان گویند که اگر اعتبار معنی عموم لفظ امت معتبر باشد اجماع ما نیز معتبر باشد + گوئیم که آن معتبر باشد + اگر مخالفت اجماع مجتهدین سابقین خیر القرون نباشد + وتلفیق وتلهی لازم نگردد + وهم مخالفت حدیث ید الله علی الجماعة فمن شذ شذ فی النار متصور نشود + فقط +

ونیز از قید امت صالحین اجماع کفره وفجره موجب حجت شرعی نباشد + پس اجماع یهود بر عدم ثبوت نبوت بعد از موسی نبی عم - واجماع نصاری بر قتل عیسی عم واجماع هوا پرستان غیر مقلدان این زمانه بر عدم تقلید ہوا اجماع ناجی خمسه نیز حجت نبود

و اجماع مستنکران نکاح ثانی بر عدم نکاح ثانی - و اجماع فلاسفه بر قدامت
عالم - هرگز حجت نباشد + فتفکر فی ماقلته - وتدبر الی ماحررته
وهمچنان بقول امام شافعی و امام احمد و امام ابوالحسن الاشعری رحمهم الله تعالی
انقراض عصر مجتهدان در حجیت اجماع مشروط نیست + چرا که در نصوصیکه
بر حجیت اجماع دال است + دران انقراض عصر یعنی موت مجتهدان را اصلا
دخل و قیل و قال نیست + پس مشروطیتش زائد علی النصوص باشد + و آن درست
نباشد + و ماسوای آن اگر اجماع بر انقراض موقوف باشد + تحقق اجماع تا ابد
بثبوت نمی رسد + که دفعةً هر مجتهدان را بعد انعقاد اجماع فوت شدن عادتاً محال است
پس موت بعض مقدم بر بعض گردد + و بعض آخر را مجتهد آخر لاحق شود + علی هذا
القیاس الی الابد الا بصورت اجماع تحقق شدن غیر ممکن باشد + وحکم اجماع
در امور شرعیه فائده یقین و قطعی میدهد + پس منکرش کافر باشد + که خداوند کریم
بقوله من یشاقق الرسول من بعد ما تبین له الهدی ویتبع غیر
سبیل المؤمنین نوله ما تولی ونصله جهنم وساءت مصیرا مخالفت
مؤمنین را مثل مخالفت رسول صلعم گردانید + لهذا نتیجه عذاب هر دو مخالفت
مساوی گردید + پس اجماع ایشان مثل خبر رسول صلعم بدرجه دلیل معقول
و حجت قطعی معقول رسید + و قوله تعالی وکذلک جعلناکم امة وسطا لتکونوا
شهداء علی الناس - وقوله تعالی کنتم خیر امة اخرجت للناس
که درین دو آیت لفظ است - (که متصف بصفت عدالت و خیریت گردیده است)
ستایش گردید + اما بعض حمقای ظاهریان و بعض از معتزلیان و خوارج
و روافض ولانامیان در حجیت اجماع مخالفت کنند + اصلا حجت نشمارند +
تاکه بر عدم حجیتش بچند وجوه حجت آرند اول اینکه چون هر واحد اهل اجماع را

خطا محتمل است همچنان جمیع را خطا محتمل است + دوم اینکه در قوله تعالی فان تنازعتم
فی شیء فردوه الی الله در مقوله ذکر اجماع مذکور نیست + سوم اینکه حدیث
معاذ رض نیز ذکرش نیامده است + حالا جواب آنها نیز بچندوجوه باید شنید جواب اول
اینکه ایشان قوت رسن مؤلفه موباسه جبیت تقدیر یافتند + و بل بر محل احادیث مجرد را
مؤلفه را نیز مثل عقل ایشان کمزور شمارند + مفهوم قوله تعالی فنا در هذه الامر
را فهمیده اند + مضمون این شعر + افرن برالک مرائی غیرک واعلم فی المرآة
لا یخفی علی الاثنین + فالمرء مرآة تریه وجهه + و یری قفاه بجمع مرآة
دریافتند + جواب ثانی اینکه خداوند کریم در آیت مذکوره اشاره می کند جمیع
مؤمنان را که بدفع و رفع هر امور متنازعه حسب رای اجماع علمای مؤمنین و اتفاق
فضلای مسلمین بخدا و رسول گردانید + تا خطا رشد الفهم نکنند + و از وسوسه نفس
شیطانی محفوظ باشند + چنانچه برین قیل و قال صیغه جمع تنازعتم ورد و دلیکه
دال است + و نیز آیت ولو ردوه الی الرسول والی اولی الامر منکم
لعلمه الذین یستنبطونه منهم - برین منوال ناطق حال است که پس
هر نزاع را که مجتهدین بالاتفاق بمضمون این آیت تصفیه و ترضیه کردند آنرا
اجماع نامند + ورنه در امور غیر اجتهادیه یعنی ضروریات دین مثل نماز و روزه و
حج و زکوة اتفاق کردن را اجماع نگویند + ف اگر ایشان علم عرفان مهدی است
ازین آیت نیز حجیت اجماع و قیاس ثابت کردن می توانستند + که مسلمانان برای
رد امور متنازعه بخدا و رسول بسوی اجماع و قیاس شرعی معقول محتاج شوند + که
این هردو مبین و مظهر احکام نصوص اند + و محتاج الیه موقوف الیه باشند تا هر دو موقوف
الیه باشد تا حجیت قوی گردد + جواب سوم اینکه اجماع بعد زمان رسالت جاری
گردید + و حدیث حضرت معاذ رض بوقت رسالت بظهور رسید + و نیز دلالت زمان

حاجت اجماع نبود که ذات بابرکات سرور کائنات موجود بود. تنبیه چون

ایشان بعد تحقق حجیت اجماع حادث شده اند. و در ضروریات دین هم بخیال اینها

فاسد خود احتمالات کاسده شک و شبهه می اندازند. و بعضی ادعای اتفاق

رامی کنند. علمای جمهور و فضلای ذوی شعور اقوال ایشان را اعتباری

ندارند. و هیچ و پوچ شمارند. و همان اجماع حسب قوت و ضعف و یقین و ظن به

چند قسم منقسم می باشد. قوی ترین اجماع اجماع صحابی است. و قوتش مثل

آیت و خبر متواتر است. چون اجماع بر خلافت ابوبکر صدیق رض که منکرش بلاشک کافر

است. پس قول روافض حادثین بعد از اجماع در نقص فضیلت و خلافتش رض

معتبر نباشد. همچنان قول خوارج در نقص فضیلت علی کرم الله وجهه اعتباری ندارد.

زیرا اختلاف ایشان حجیت قطعی از قطعیت بیرون نشود. و پس از آن اجماع سکوتی صحابی

رضی الله عنهم است. چون اجماع بر قتال مانعین زکوة مع سکوت بعض صحابی رض. و بعد از آن

اجماع غیر صحابی در امریست مع عدم مخالفت صحابی رض دران. و قوتش مثل قوت

خبر مشهور است. که بدون الیقین فائده طمانیت میدهد. و منکرش گمراه می شود.

بعده اجماع بر قولی مختلف فیه است. و قوتش مثل قوت خبر واحد است. چون

اجماع بر صحابت سنت قبل الظهر و اسفار بالفجر و تحریم نکاح اخت در عدت اخت

بدون علم عمل را واجب گرداند. و قوتش انست که مثل خبر واحد. و دیگر اجماع

المقدم بر قیاس مقدم باشد. چون از مجتهدین در مسئله هر چند قول اختلاف

واقع شده باشد. پس بر بطلان ما عدای آنها اجماع متحقق گردد. و متاخرین را نمی

رسد که قولی دیگر احداث کنند. چنانچه در عدت زن حامله که شوهرش مرده بعضی عدتش

را مثل عدت حمل گرفتند. و بعضی ابعد الاجلین شمار دیده. حالا متاخرین را نمی رسد

که عدتش را بر عدت ذات حمل کنند. بنا برین بعد تحقق اجماع بر مذاهب اربعه

مذہب فاسد سنی بت را باطل شمارند نعوذ باللہ منہ* ہرگاہ از تحریرات مسطورہ و
تقریرات مذکورہ* خیلے واضح ولائح گشت* و حق بمرکز قرار گرفت* کہ دلیل قطعی
شدن اجماع بظہور پیوست* و نیز قطعیت اجماع ثانی نسبت اجماع اول و ثالث
نسبت ثانی و رابع بنسبت ثالث آدون گشت* و ادون اعلی را ناسخ نباشد*
پس اجماع تلقی امت بر صحت صحاح بر اجماع تلقی امت بر مذاہب اربعہ فوقیت ازید
نمی بخشد شان تو اندہ* فہذا ہو المراد - فنفر فوا الفساد - من العباد - الی یوم التناد

نصیحت ای برادران چون بر مذاہب اربعہ باداء کاملہ - و حجج شاملہ اجماع
خیر الامت منعقد گردید* تقلید آئمہ اربعہ را مطلقا و تقلید احد الآئمہ را حقیقی واجب
شمارید* تا بیجا و تلفیق و تلہی خویشتن را نا اندیہ* و باتباع ہوائے نفسانیہ
و وسوسہ شیطانیہ - سپہ سر بر نیابید* بلکہ حرام دانید* تا بہ گرفتی یا بہا دہن ما شد*
و در اختلاف و تنزل نگردد* ۵

درین رہ حاصلی جز تنگ دلی نیست — دو دل بودن بجز بیحاصلی نیست

و چون بمضمون حدیث زرین حضرت رسول صلعم با وجود دعوی رسالت و نبوت
بر مشورہ دو امتی صلعم خود را دران اجتماع نمود* و مخالفت نفرمود* پس بمنزلہ
می سازد* کہ مخالفت اجماع مجتہدین صالحین متقدمین کند* حدیث قال النبی صلعم
لابی بکر و عمر لو اجتمعتما فی مشورۃ ما خالفتکما رواہ احمد رح قولہ
کفایۃ للمسلمین و روایۃ للمؤمنین و اگر بہم اکتفا نکنید* و دیگر چند دلائل قوی
و حجج جلی - بیارم بگوش ہوش بشنوید* **اول** قولہ تعالی شاورہم الخ
ہر چیز کہ بآن شاورہ بوقوع آید آنرا اجماع گویند* **دوم** قولہ تعالی فلولا
نفر من کل فرقۃ منہم طائفۃ الخ کہ بر وجوب اتباع قوم متفقہین
دلالت است* و تقلید آئمہ اربعہ خصوصا امام ابوحنیفہ رح بر سنی مخفی نیست*

سوم قوله تعالى ولا تتبعوا السبل فتفرق بكم عن سبيله ❋ پس
کثرت اتباع موجب گمراہی است ❋ چہارم قوله تعالى ولا تكونوا كالذين
تفرقوا واختلفوا من بعد ما جاءهم البينات بعد از ثبوت حجیتِ اجماع
بر حقیت مذاہب اربعہ تفرقہ در ینہا منہی عنہ است ❋ پنجم قوله تعالى فان
بغت احدیهما على الاخرى فقاتلوا التي تبغي حتى تفیٔ الى امر الله
قتل بر باغیین از مسلمین واجب است ششم قوله تعالى فاتلوهم حتى
لا تكون فتنة ويكون الدين كله لله بدفع فتنہ در اجماع مقاتلہ روا است
ہفتم اثر ابن مسعود رض ما راه المؤمنون حسنا فهو عند الله حسن
تقلید شخصی باجماع مومنین صالحین متقدمین حسن است پس عند اللہ ہم حسن باشد
ہشتم حدیث من خرج عن الطاعة وفارق الجماعة مات
ميتة جاهلية اخرجه الشيخان ترک اطاعتِ اجماع حرام است ❋
نہم حدیث من فارق الجماعة شبرا فقد خلع ربقة الاسلام
من عنقه اخرجه ابو داود مفارقت جماعت اجماع موجب ہا و شتن از
اسلام است ❋ دہم حدیث من اتاكم وامركم جميع على رجل واحد
يريد ان يشق عصاكم او يفرق جماعتكم فاقتلوه اخرجه مسلم
قتل برشکنندہ و تفریق کنندہ جماعت واجب است ❋ یازدہم اثر ابن
مسعود رض فی المفوضة وهي التي مات عنها زوجها قبل الدخول ولم يسم لها مهر
فسئل ابن مسعود عنها فقال اجتهد برأيي ان اصبت فمن الله وان اخطات
فمني ومن الشيطان ارى لها مهر مثل نساءها لا وكس ولا شطط
وكان ذلك بمحضر من الصحابة ولم ينكر عليه احد منهم فكان
اجماعا الخ كذا في كتب الاصول والحديث الغرض کل این ہمہ بر ثبوت اجماع

در عذاب بر ترک احکام اجماع دلالت می کنند + بنا بران علمای کرام و فضلای
عظام این همه را بر حجیت اجماع حجت گرفتند + فنعم ما قاله الله تعالى فماذا
بعد الحق الا الضلال +

تبصرۂ پنجم در بیان قیاس

معنی قیاس در لغت مجرد تقدیر است + و در شرع هموار اندازه کردن فرع
را با اصل در حکم و علت است + پس آن نقلاً و عقلاً حجت شرعی باشد + و در باب
حجیت نقلی دلائل زیرین کفایت کنند + قوله تعالى فاعتبروا يا اولي الابصار
و قوله تعالى لقد كان في قصصهم عبرة لاولي الالباب + و قوله
وشاورهم في الامر ۔ و قوله تعالى ولو ردوه الى الرسول والى اولي
الامر منهم لعلمه الذين يستنبطونه منهم + و قوله تعالى
ام نجعل الذين امنوا وعملوا الصالحات كالمفسدين في الارض ام
نجعل المتقين كالفجار كتاب انزلناه اليك مبارك لتدبروا
فيه وليتذكر اولي الالباب ۔ و قوله تعالى هل يستوي الذين يعلمون
والذين لا يعلمون الخ و قوله تعالى قل هل يستوي الاعمى والبصير افلا
تتفكرون و قوله تعالى ان في ذلك لاية لقوم يذكرون و قوله تعالى ان في ذلك لقوم يتفكرون
و قوله تعالى ان في ذلك لاية لقوم يعقلون و قوله تعالى فكاتبوهم ان علمتم فيهم خيرا
و قوله تعالى فاستفتهم اهم اشد خلقا ام من خلقنا ۔ و قوله تعالى لقد
ضربنا للناس في هذا القران من كل مثل لعلهم
يتذكرون ۔ و قوله تعالى وفي الارض ايات للموقنين ۔
وفي انفسكم افلا تبصرون ۔ و قوله تعالى لو كنا نسمع او نعقل ما كنا
في اصحاب السعير ۔ و قوله تعالى الفتنة اكبر من القتل ۔ و قوله تعالى
ان في ذلك لايات لاولي النهى وغير ذلك من ايات القرآنيه و حديث

معاذ بن جبل رضہ - و اثر ابن مسعود رضہ ما رآہ المؤمنون الخ - والقضایا بما در ذیل شق وضع
که حالا در اجماع گذشت و غیر ذلک من الاحادیث النبویة و آثار الصحابة چرا که
هر لفظ قرآنی - و اثر صحابی از قسم - فاعتبروا - عبرة - تشاور - اولی الامر -
یستنبطونه - تدبر - تذکر - تفکر - تعقل - استبصار - تبصر - اولی النهی - اجتهاد
برائی - و غیر ذلک بر حجیت قیاس دلالت کند و در معنی آنها تصحیح نباشد
باز حجیت دیگر بطرز دیگر بشنوید که اگر قیاس حجت شرعی نیست پس حق ازین کرم
ازین آیت وقالت الیهود والنصاری نحن ابناء الله واحباءه قل
فلم یعذبکم بذنوبکم علماء یهود والنصاری الزام بقیاس ثابت نکرده
اما حجت عقلی این است که اگر قیاس حجت شرعی نباشد اکثر احکام شریعت بر باد رفته
که بلا استعانت قیاس استنباط احکام ملت برائے عمل عباد الی یوم التناد متعذر گردد
پس قیاس در استنباط محتاج الیه باشد و محتاج الیه موقوف علیه باشد فهذا هو المراد
فنا شیء من التناد اعتراض و نقض اگر بعضے نافهمان بدلیل قوله تعالی ونزلنا
علیک الکتاب تبیانا لکل شیء - و قوله تعالی ما فرطنا فی الکتاب من شیء
و قوله تعالی ولا رطب ولا یابس الا فی کتاب مبین - و قوله تعالی ولقد
ضربنا للناس فی هذا القرآن من کل مثل لعلهم یتذکرون - و قوله تعالی
فان تنازعتم فی شیء فردوه الی الله و رسوله و بحدیث قال رسول الله صلعم
لم یزل امر بنی اسرائیل مستقیما حتی کثرت فیهم اولاد السبایا فقاسوا
ما لم یکن بما قد کان فضلوا واضلوا - و بدلیل اول من قاس هو الشیطان
و غیر ذلک قیاس را حجت شرعی نشمارند و محتاج الیه نگردانند بلکه منکر آن
باشند جواب نقض ازین معترض شنوند که هر دلیلے بر نقض قیاس می رانند
باید که آنرا علیٰ حجیت قیاس دلیل قوی شمارند که بقیاس آنرا بر دعوی خود

حجت شرعی گردید و دو سنت [illegible] که کل ما اسکر [illegible] الحسین [illegible]

[illegible] قیاس نیست [illegible]

قرآنی یا احادیث نبوی [illegible] استحسانات قیاس شرعی [illegible]

بیان نمی شود [illegible] بیان نمی شود [illegible] باشد [illegible]

محقق باشد [illegible]

[illegible] قیاس [illegible]

عمل شرعی فوت شود [illegible] شریعت اصلی واجب باشد [illegible]

علامه تفتازانی در شرح عقائد [illegible] القیاس مظهر لا مثبت فان [illegible]

بالقیاس ثابت بالکتاب [illegible]

القیاس مظهر لا مثبت [illegible] چون قیاس شرعی [illegible]

معنی قرآن است [illegible]

حجت باشد [illegible] قیاس [illegible] قرآن [illegible]

[illegible] قیاس [illegible] قیاس [illegible]

[illegible] که قیاس [illegible]

[illegible]

[illegible] قیاس [illegible]

قوله تعالی ابی واستکبر وکان من الکافرین [illegible]

تفسیر [illegible] نیست [illegible]

[illegible]   [illegible]

تعریف قیاس شرعی [illegible]

والشعیر بالشعیر والتمر بالتمر والملح بالملح والذهب بالذهب [illegible]

والفضة بالفضة مثلاً بمثل يداً بيدٍ والفضل ربوا و در
یک روایت بجای مثلاً بمثل کیلاً بکیل و وزناً بوزن نیز آمده است +
حرمت فضل بر پنج و نسائش ثابت است زیراکه در حکم مماثلت و مساوات
در قدر و جنس برابر است + و بجهت جیدها و ردیها سواء اعتبار
و صفت جودت و رداءت ساقط گشت + پس حرمت ما فضله بر پنج بر قیاس
حرمت ما فضله حنطه قرار گرفت + حاصل آنکه چون دانستی که اگر شخص یک آثار
بر پنج بار یک مثلاً بر پنج گندم را از یک آثار زیاده گیرد + که ما فضله ربوا
عاید حرمت باشد + نه فقط اشیاء سته حدیث را در حرمت فضل مخصوص
شمارد + بلکه در هر جا که تجنیس مماثلت در قدر و جنس متحقق یابد باید که
حرمت ربوا ثابت کند + [illegible] آنجا که سخن این است که اصل معنی
متعین سازد تخصیص بالاصل و مقصود بالذات نکته دیگر نباشد + چنانچه شهادت
تنها تنها حضرت خزیمه بن ثابت رض که آن بحدیث من شهد له خزیمة فحسبه
فحسبه مخصوص بخزیمه رض باشد + پس غیر خزیمه را دران مشارکت نباشد
اگرچه مثل خلفای راشدین افضلش هم باشد +

قصه خزیمه رض باینطور مشهور است که نبی صلعم ناقه را از اعرابی بخرید + و
ثمنش از دست مبارک بدست اعرابی رسید + اعرابی بعد استیفای ثمنش
منکر بیع گردیده و شاهدش طلبید + حضرت فرمود که کدام شهادتم دهد کسی
در انوقت حاضر نبود + خزیمه رض گفت که من شهادت میدهم که یا رسول صلعم تو
اعرابی را قیمت ناقه‌اش دادی + رسول فرمود بچه طور شهادت میدهی چونکه
تو در آنوقت حاضر نبودی + گفت یا رسول صلعم من دران چیز که از اخبار سماوی که
میگویی تصدیق میکنم + در یکوقت جبر ادای ثمن ناقه تصدیق نکنم

پس رسول صلعم من شهد له خزیمة فهو حسبه فرمود + ازین حدیث
شهادتش مثل دو شهادت مرد بکرامت مخصوصش رو نمود + و نیز ازین قول آنحضرت
ثبوت حجیت قیاس بر افزود + که هرچه فرمود بقیاس فرمود + و رسول صلعم تقریر
آن از اتصدیق فرمود + از انجمله دیگرے اینست که حکم اصل مخالف قیاس نباشد
اگر باشد + قیاس در ان چگونه مداخلت یابد + چنانچه اعداد رکعت نماز و چنانچه
بقاء روزه مع خورد و نوشی بنا بر موسی بقوله صلعم للذی اکل ناسیا۔ تم علی
صومك فانما اطعمك الله و سقاك الله ۔ رواه الدارقطنی وغیره در این
صورت قیاس را اصلا مداخلت نباشد + پس کسیکه خاطی و مکره را بر آن قیاس
کند + صحیح نباشد + که نسیان فعلیست غیر اختیاری + و خطا امریست اختیاری
که باعث قصور احتیاط واقع شود + چون بوقت مضمضه بسبب عدم احتیاط
آب بحلق رود + قضاء روزه واجب گردد +

تبصرۂ بست و ششم در بعض خلاصه ما سبق

باید دانست که اگر بقول غیر مقلدان کل اقوال صحاح را بر اقوال مستنبطه ائمه اربعه ترجیح
دهیم + بطلان حدیث خیر القرون قرنی الخ دعلش لازم گردد + و بر عکس عمل
کردن واجب شود + العیاذ بالله زیراکه ائمه مجتهدین اربعه خصوصا امام اعظم رح
بنسبت ائمه محدثین صحاح بسبب سابق ترین سابق اند + چنانکه بخیر القرون نیز داخل اند
کما عرفتم + و نا ظاهر نیست که در تحقیق و تدارک احکام شریعت و ارکان طریقت
سابقان از متاخران عارف تر اند + بالخصوص امام اعظم رحمه الخالق - که از همه
و از بیکل لایق - و از جمیع باستنباط مسائل حاذق + و از همعصرین بمعرفت
و مناول فائق - و از سیم اقران به تتبع احکام شریعت شایق - و از دیگران
لذت مضامین تضمین رازدانق - و بحکمت ناطق - و بمنابش صادق - و از

بحدیث وقرآن مطابق ـ وآرایش باقوال وافعال صحابی رض موافق است)
پس بر قولش عمل باید ٭ ترکش زبان آید ٭ اگر گویند کہ اقوال صحاح را من
حیث اقوال صحاح اند ترجیح نمی دہیم ٭ بلکہ اقوال رسول مقبول اند فلہذا ترجیح
دادن را واجب دانیم ٭ گوئیم ماہم بر اقوال آئمہ کرام من حیث اقوال آئمہ کرام اند
ہرگز تقلید نمی نمائیم ٭ بلکہ مستنبطہ محققہ از ضمین اصول ثلثہ اند ذات تقلید
شان می سازیم ٭ چون ہر دو فریق باین نسبت مساوی شدند ٭ البتہ از اقوال تابع تابعین
خیر القرون اقوال سالقہ خیر القرون ترجیح یابند ٭ چون بنا شد آیا بر احوال کسے
پیرش عارف تر است یا نبیرہ یا نبیرۂ نبیرہ اش اگر نبیرۂ نبیرہ اش را عارف تر
دانید ٭ البتہ شما محدثین را باکہ خود را عارف تر دانستن توانید ٭ اما الامر لیس کما
زعمتم ٭ اگر چنین بودے ٭ حدیث خیر القرون وارد گشتے ٭ نہ قولہ تعالیٰ والسابقون
السابقون اولئک المقربون فی جنت النعیم ثلۃ من الاولین
وقلیل من الاخرین ٭ نازل شدے ٭ نہ ہر یکے از صحاح از ایشان یعنی از
آئمہ واز معاصران ایشان خصوصًا از شاگردان امام اعظم رح احادیث روایت
ساختے ٭ نہ اقوال ایشان را بر صحت سند حدیث خود سند گرفتے ٭ نہ در میان
مستند و مستند الیہ فرق گشتے ٭ نہ کسے عارف ابقول غیر عارف سند گیرد ٭ اگر گیرد
آن بجز قبول ناقد ٭ چون با قوال شیخ پیران پیران شما یافتیم ٭ باقوال پیران
شما نگرویدیم ٭ تا ان ہر چہ موافق امام یا بیم برگزیدیم ٭ وغیر موافق را مخوف ومنع
معمول نہ سازیم ٭ اگر باز گویند کہ اقوال صحاح خالصًا اقوال رسول مقبول
اند ٭ واقوال آئمہ رح چنان نیست بلکہ محض ساختہ مجہول ـ اعتبارش فضول
است ٭ گوئیم کہ این محض تحکم و ابلہ فریبی جہول ـ است ٭ وحجت با معقولات
بر دانایان ذی عقول ـ کہ مخذول ـ کہ علتش بار بار چند بار خصوصًا در اول

متصور همین الفاظ گذشت + اما تاهم باز بطرز دیگر چیزے دیگر بگنجایش وجوه می‌گو

اول اینکه محدثین مضامین احادیث را نقل کردند نه بحسب الفاظ احادیث

باعث هر دو رد هو ر بنا یافتند + بلکه لامحاله بکثرت نقل تغیر الالفاظ یافته + و بر بلیغان

و فصیحان مخفی و محتجب نیست که تبدل الفاظ را تبدل معانی لازم است + ولیکن

تالیف صحاح هم دران چقدر تبدلات مثل عبارت گلستان این زمان راه یافته

بر دانایان ناپیدا نیست + چنانچه اند که آنمعنی بحث حدیث قراءت خلف الامام که

تحریر مقلدان بجاے لاتفعلوا الا تفعل در کتاب شان خوانده بر صحتش بحث نموده‌اند

در مناظره گذشت + معهذا بر اقوال صحاح صاحبانش قال النبی صلعم [illegible]

حالانکه کل الفاظ رسول نیست فقط معانی + آن هم بعید جزالی . که از مثل احادیث

عبدالکریم و ابن راوندی وغیرهما محفوظیت یقینی نیست + فنعم ما قاله تعالی

یقولون بافواههم الخ پس بنقل مضامین و مفاهیم هر دو فریق شریک شدند

احد الفریق را مبتدع و دیگرے را متشرع شماردن کار خردمندان نیست +

بلکه بخیال بهتان بر رسول صلعم ترکش اولی است + به حدیث اتقوا الحدیث

عنی الا ما علمتم فمن کذب علی الخ کذا فی المشکوة لهذا امام شعرانی

نیز در میزانش کان (الشافعی) یقول ایاکم والاخذ بالحدیث الذی اتاکم من

بلاد اهل الرای الا بعد التفتیش فیه + و در عمل صحاح وغیره دو امر قبیح لازم

می آید + یکے بهتان دیگرے خطا را اما در امر اجتهاد بهتان مفقود البته خطا را

موجود این معفو است بحکم خدا و رسول خداے معبود + کما مر ذکره + و در قول غیر

قول نبی صلعم گفتن را عذاب نار موجود + فظهر الفرق بتائید خالق الخلق

وان لم یعقل بشر الخلق + **دوم** اینکه بر نجاست حسب راے خود شرطی را [illegible]

نموده احادیث را بران پیش می نمود + اگر موافق شرطش می گشت می نوشت

در ندی انداختند + کما لا یخفی علی من له التبحر فی احوال المحدثان پس چنین تشریح
جلیست + وبسیار بحث کمیست + باوجود حسن دانستن چنین تشریح جابه جا
تدوین فقه و اصول سدید را بدعت و شرک گفتن - وکل احادیث نبوی را بر صحاح
منحصر فهمیدن - و بنا بر علیه اقوال ائمه را نا پدید شماردن قول طیبانیست + کیست
سوم اینکه اگر بر حدیث صحاح بالیقین و بجنسه صحیح شدے + امام مالک رح
(که از کل محدثین سابق است) درباب حدیث اذان چنین روایت نفرمودے
عن مالك بن ابي عامر الاصبحي انه قال ما اعرف شيئا مما ادركت
عليه الناس الا النداء بالصلوٰة اخرجه المالك في الموطا +
نه تناقص رد التانه - و معارضه و بعث تانه - باهم مجتمع گشتے + نه در اکثر تواریخ
انتقال و ولادت که دو بار شدن غیر ممکن است اختلاف شدے + کما مر فی المقصد
الاول چهارم اینکه حال تالیف محدثان باعث بعد زمان گویا چنین است
که در شب تاریک لولو و مروارید و جواهرات را از درمیان خرمهرها بیرون آوردن
است + و بر کل آوردهٔ ایشان اعتماد کلی کنند. گمان چه کسانند + عاقلان دانند +
اما مجتهدان چنان نیستند + که باعث قرب زمان گویا بروز روشن امتیاز کرده
دیده و دانسته و شناخته صحیح صحیح را گرفتند + باقیات موضوعات منافقان
وغیره را طرح دادند + از آنها مسائل فقهیه را استنباط کردند + خصوصا امام اعظم رح
زیرا که در عهدش چندان خرمهرها هم که در امتیاز آنها مشکل باشد موجود نبودند +
البته بعد ازان بتدریج مصنوع و موضوع شده اند + فقد مر ذکره مرارا پس از
همچنین تالیفات متاخرین هرگز متقدمین الزام نیابند + و کسانیکه بر اعتماد نوشته
متاخرین متقدمین را لعن و طعن کنند + چه کسانند + مومنان صالحان دانند +
پنجم اینکه مجرد نسبت الی النبی صلعم باسانید مجهوله صحاح وغیره (که منصوص نیست)

هر قول قول النبی باشد . پس اقوال یهود و نصاری که مسیح ابن الله و عزیر
ابن الله وغیر ذلک صادق شدن لازم آید . العیاذ بالله حالانکه خداوند تعالی
آنرا رد کرده . یقولون بافواههم گفته . اقوال غیر مقلدین غیر محققین است
اگر رسول خدا صلعم در حالت حیات این تالیفات را که بلا شوری بلکه بتدارک یک
یک کس مجتمع گشته دریافت فرمودے اکثر را طرح وا دادے . البته بعض قلیل
را بر پا داشتندے . اگر گوئی اکثر مسائل فقه را هم طرح وادندے . گوئیم مسئله
وادندے . پس هرگاه درین امر هر دو حدیث و فقه را تساوی است الا اقدام بافتنه
باز چرا شور و شغب دعوها نمائید . و فتنه و فساد بین العباد اندازید . قوله
تعالی الفتنة اکبر من القتل وحدیث قال رسول صلعم یکون فی آخر الزمان
رجال یختلون الدنیا بالدین الخ - وحدیث قال رسول صلعم اکرموا (تا) ثم
یظهر الکذب الخ وغیر ذلک که جا بجا مذکور رسد . ترسیده فتنه را چرا بر انگیزید
جواب دیگر آنست که در میان نسبت کذب الی النبی - و خطا اجتهادی فرق بین است
کما لا یخفی جواب سوم فقه و اصول فقه مبنی بر شوری است کما مر ذکره . و تالیفات
صحاح با شوری رو داده . بنا بران امام مالک رح بجواب خلیفه ...
فرموده که بر اتباع موطاء من خلائق را جبر مکن که من برائے ...
... تالیف کرده ام و تمد ... ساخته ام . حالانکه بسیار اصحاب رسول صلعم
جا بجا منتشر شده اند و مردمان از آنان هدایت یافتند . کذا فی الشعرانی وغیره
پس در عمل تالیفات صحاح وغیره که بعد فوت زمانه صحابه و تابعین و تبع تابعین تالیف
گشته چگونه جبر کردن را شریعت نامند . اگر خفا رشده باز گوئید که تحقیق ...
به نسبت صحاح خیلے سوی اولی است . بلکه اسلامات را از دست وا دادن است چه
دران تلقی امت یافته شده . و مقبول اهل اسلام گشته . گوئیم که اگر چنین است

پس تحریرات شنائع بریہ بسند ائمہ اربعہ متقدمین خیلے بے ادبی است + بلکہ اسلامیت

شما را از دست داو نیست + کہ مذاہب اربعہ تلقی امت یافتہ شدہ + وازمدت

مدید + معرضہ نقد یا - بدلائل سدید - براہین شدید مستحکم گشتہ + و

اجماع برآنہا مستقر شدہ + لہذا عند اللہ و عند الناس مقبول گشتہ + فاینما

یلم الفرار - فارجعوا الی التقلید وتقرروا علیہ القرار + ٥

این المفر والمفر لھارب + اگر باز گوئید کہ پس بقاعدہ

اذا تعارضا تساقطا احتجاج از ہر دو و عمل بہ ہر دو را باطل باید شمرد +

پس احکام شریعت مثل عنقا پرواز خواہند کرد + و شریعت باشیانہ عدم منزوی

خواہد شد + گوئیم ہرگز چنان نیست کہ فہمیدہ اید + بلکہ چنین ہست بشنوید + کہ این

محل تعرض نیست + کہ باعث تقدم و تاخر و قرب و بعد تعرض مندفع است +

بلکہ ائمہ محدثین رحم برائے تائید قواعد شرعیہ اصول فقہ ائمہ مجتہدین رحم ماخذ آنہارا

حتی الوسع جمع نمودند + تا آیندہ معاندان شریعت اعتبار اینہا را بے اصل گفتن

نتوانند + نہ محدثان از تالیفات خود تجدید مذہب را غرض داشتند + لہذا بسی

محدثین بہ تقلید ترتیب امام ابوحنیفہ رح کتاب خود را مترتب ساختند + اما منصفا

این ایام + و مسحیان لیام + واکثر عوام کالبہائم والانعام + خواہ مخواہ

شور و فساد برپا می کنند + و عصائے اسلام را می شکنند + بزبان اردو چہ خوش

ضرب المثل گوئید + کہ - صاحب کا کچھ دوش نہیں عملہ گڑبڑ کرتے ہیں + پیران نمی پرند

مریدان می پرانند + بسبب ششم اینکہ - بقول حد یا بلید + بغیر ظہور رعلت سالبہ

بحرمت تقلید + طریق گرفتن + کہ یا بنائے شر و فساد در ہر فریق انداختن +

بلکہ محبت برادری و مودت خویشاوندی را از بن برکندن + است والمقولہ

الفتنة اکبر الخ از فتنہ نترسیدن + و از حدیث لولا حدثان

قومکم بالکفر لهدمت الکعبة اعراض کردن + واحادیث وآیات
تذکرهٔ سوم مقالهٔ اولی را تکذیب ساختن + و بر بطلان اجماع کمر بستن است +
العیاذ باللہ العیاذ باللہ زیرا که غیر مقلدین از اتباع صحاح هم بیرون شده اند
هر کسانیکه ایشان را لامذهبیان گفتند خوب گفتند + که در حجاب صحاح در امور شرعیه
و ارکان طریقت فتنه و فساد می اندازند + یا حسب مضمون قوله تعالی تؤمنون
ببعض وتکفرون ببعض الخ اتباع هوای نفسانی می سازند + یا هو الحق چراکه
اگر ایشان اتباع صحاح نمودندی همان احادیث را که بنا بر آن ایشان را ذکر
آورده البته اتباع آنها کردندی + هفتم اقوال صحاح صحابیین - اگرچه شیئ
غیر آئمه اربعه مجتهدین هم بسیار معتبر + و اعتبار و اعتمادش لیکن خود منشأ
مسائل مستنبطه اصول ثلثه که مشهوره آئمه متقدمین شده و داده اند عمل بر صحاح
نمودن مناسب ندانیم + کما مر ذکره + بلکه ضلالت شماریم + که از کتابها
احادیث نافلیم + و از مقتضای حال - و اقتضای مقال - در نمادیم
و بر معانی فرادی - و مسائل جلی - و بدایع خفی و کوالف جزئی واقف نیم + و
کسانیکه درسش می دهند + و تعلیمش می نمایند + یا شرحش کرده اند + یا الیه
و پاسبش ساختند و چنان کسان هستند + که تعلیم ایشان را بر تعلیم مقلدین
در حدیث ثم الذین یلونهم و در آیت والذین اتبعوهم باحسان
ترجیح دهیم + و بر آن وثوق نمائیم + هشتم آنکه از شهادت یکس
چیزی که حقیقتش بدلائل کثیره + و شواهد غزیره - ثابت گشته است گردن
نتوانند + نه منشرعان پیش برده اند + اگر چنین بودی حضرت فاطمه رض شهادت
و دعوی خود باغ فدک یافتی + و نیز حضرت علی کرم الله وجهه شهادت حضرت حسن
مدار القضای قاضی شریح رض بدعوی قمیص بر یهودی ڈگری یافتی + و نیز شهادت

مثلاً کسی گوید که من خود در باره شهادت میدهم که زید عمرو را بکشت برو بروی فلان
فلان جمعی فیروا ایشان هم دیدند اگرچه ایشان باعث عدم حاضری شهادت ندادند **
قصاص برزید واجب گردد ** اما الامر لیس کذلک ** ولیکن اگر احد الائمه اربعه
مطابق باشد ** البته مقلد آنشیں را اعتبار و اختیار آن واجب شود ** چنانچه عمل
رفع یدین از قدیم که بر مقلدین امام شافعی رح لازم می گردد ** لهذا از تلفیق این
طور رشد هی آید ** واگر هر چهار را خلاف باشد ** هرگز مقبول نمی شود ** نه تلفیق
روا بود ** کما زعمه اهل الهوی زیرا که تلفیق را اختیار کردن ** گو یا بر دو کشتی پا
نهادن است ** و بر دو کشتی پا نهادن ** گون دهبر زرا شق کردن است ** شعر
درین ره حاصلی جز بیدلی نیست ** دودل بودن بجز بیحاصلی نیست **
قوله تعالی [۱] مذبذبین بین ذلک لا الی هؤلاء ولا الی هؤلاء **
قوله تعالی [۲] ان یتبعون الا الظن - قوله تعالی ان الظن لا یغنی من الحق
شیئاً - الغرض اعتبار صحاح همین قدر که مذکور شد باید کرد ** و تقویت مسائل
هر مذاهب اربعه برای متاخرین آنرا دلیل باید آورد ** نه صحاح را مستقل
مذهب باید شمرد ** نه کسی از ائمه محدثین مستقلی مذهب خود را غرض میداشته
نه خود را صاحب مذهب می پنداشت ** بلکه صاحبان صحاح مانند عطاران اند ** هرگز
کسان بلا اعانت و تشخیص طبیب حاذق علاج و نسخه از ایشان نخرند ** اگر خرند
خود ضرر زنند ** که خود را بهلاکی اندازند ** با خردمندان نخرند ** نادان خران خرند
سنظهر الحق ولو کنتم لا تعقلون ** تنبیه چون قاضی شریح رح که یکی از قضاة
حضرت علی رض بود ** بالعدم قبول شهادت حضرت امیر المؤمنین رض برعایت
شرع خود را مجبور نمود ** و امیر المؤمنین رض نیز بر قضائش راضی شده مستحسن فرمود
باز دیگر اثر چه می رسد ** که بشهادت محدثین ابطال مذهب اجماع نمایند ** و نیز

[۱] ترجمه: مذبذب میان این و میان / نه بسوی اینان و نه بسوی آنان ۱۲

[۲] ترجمه: نمی پیروی کنند ایشان مگر گمان را ۱۲

[۳] تحقیق گمان نمی / بی نیاز کند / از حق چیزی ۱۲

هرگاه حضرت ابوبکر صدیق رض و حضرت عمر رض و حضرت علی رض اخبار احاد را
اعتبار نفرمودندی + نه بر تکیه آن احکام شرع جاری کردندی + چنانچه تقریر
اول گذشت + چون حال خلفا در باخبار روایت صحابی نیز چنین احتیاط باشد
باز بعد زمانه خیر القرون کرامی رسد + که هر حدیث صحاح وغیره را قول النبی
گفته برحق و فرض کنند + مخصوصاً آنرا شریعت شارع + تا ان تاکید باشد +
هذا هو الاعتقاد للمقلدین + فما ذا تقولون بعد ثبوت الاجماع للمجتهدین +
دهم اینکه دلیل تلقی امت را خاص بنسبت صحاح فهمیدن + و بنسبت ما
ارلجه اعتبارش نکردن جهالت کلی - عناد جلی - یا عداوت نهانی + و شرارت
باطنی است + و نیز دعوی اضافت ادنی ملابست + و للاکثر حکم الکل را بنسبت صحاح
مخصوص داشتن + حماقت نیست چیست + قول بلید یا ذی عداوت بلید نیست
کیست + چون غیر مقلدی این شنید + از جان برنجید + و گفت که تو چه
می گوئی + مضمون اصح الکتاب بعد کتاب الباری هو الصحیح را نمی دانی +
گفتم دانم اما تا ماخذش را نمی دانم + از تو می پرسم که این قول خداست +
گفت نه گفتم قول رسول خداست گفت نه گفتم قول صحابی است
گفت نه گفتم قول تابعین است گفت نه گفتم قول تبع تابعین
است + گفت نه گفتم قول ائمه است گفت نه گفتم باز کرا گفته
غیر قول کسی از علماء باشد حالا آن ضرب المثل گشت گفتم غیر ضرب المثل
یا قول یکی از علما که بعد گفتنش باقی علما از نقل کردند نام باشد آنرا در امور شریعت
دخل نیست + که محض بے اصل است + آری همچنین مضمون اتفاقی بنسبت مؤطا
مالک رح و صحیح مسلم و ترمذی وغیرها وارد است + این امر بر ناظرین صحاح
وغیره مخفی نیست + پس همچنین قول بظاهر یکے با دیگرے معارض گشته +

بقاعدهٔ تعارض ساقط الاعتبار است * پس حاشا شما را باید که باز گاهے بر نکیه
همین تالیفات صحیحین الفاظ که امام ابو حنیفه رح مخالفت احادیث کرده است
مشهور و شغب نه نمائید * نه بر کل تالیفات صحاح وغیره قال النبی صلعم را اطلاق
کنید * بلکه به نسبت آنها قال البخاری مثلاً وغیره گوئید * تا از معصیت [illegible]
رهائی یابید * و بمضمون حدیث من کذب علی الخ خود را بنار جهنم نه اندازید *
الا اعتبار قرأت بخاری از سنه هجری شروع گردید * این امر به دید تبصرهٔ پنجاه و
مقصد اول بظهور خواهد رسید * چون حال بخاری اینست * حال دیگران چیست *
بدل باید دانست * اما ما نه اقوال محدثین را ساقط الاعتبار سازیم * نه اقوال مجتهدین
را بر قول رسول صلعم و قول صحابی رض فوقیت دهیم * بلکه هر دو فریق آئمه رح را حسب درجه
ایشان اعتبار نمائیم * الغرض اعتقاد این عاصی بر شریعت الٰهی - و طریقت
نبوی - این است * که بآیت لکل درجات * عزت و توقیر هر بزرگ را حسب درجات
مرعی دارم * و بحدیث خیر القرون قرنی الخ قرن اول را از قرن ثانی و ثانی
را از ثالث و ثالث را از رابع بهتر شمارم * پس نه صحابی رض را بر رسول صلعم فوقیت دهم *
نه برابر دانم * و همچنان تابعین را بر صحابی رض و تبع تابعین را بر تابعین و نه ائمه محدثین را
بر ائمه مجتهدین فوقیت دهم * نه برابر شمارم * هان اگر صحاح بتالیف صحابی رض یا تبع
صحابی رض یا تابعین مؤلف شده * هرگز اصول آئمه را بر آنها ترجیح نه دادمی * اما چون
و بدیهم * که سند کل صحاح به توسط شاگردان امام اعظم رح و دیگر تبع تابعین
و تابعین برسول صلعم می رسد * و به صحت همین سند صحاح و وثوق شرعی متحقق می گردد *
پس مقلد را نباید که بترک اقوال اعلی یعنی تابعی خیر القرون بتالیفات ادنی یعنی غیر
خیر القرون گراید * که احتمال ردی بتخلیط وضع می شود * البته صحاح برائے ما متاخرین
خیلے دلیل قاطع و برهان ساطع باشد * اگر مخالف اقوال آئمه خیر القرون نگردد * باید

۴۲۵

یا اقوال ماخذ مسئله یافته نشود + زیرا که اقوال آئمه خصوصاً امام الائمه بیشتر
تکمیل بوقت خیر القرون بالشورتی استنباط کرده حدیث و قرآن است + و تا حال ترتیب
صحاح چنان نیست + چون مردمان این زمان این همه دقایق اقوال مجتهدین کامل را
نفهمند + شوریده تعصب سازند + اگر احمقے گوید که یکے از غیر مقلدین شنیدم که امام
صاحب را بجز هفده حدیث حدیثے دیگر بدو نرسیده + پس چطور کل مسائل را از قرآن
و حدیث استنباط نموده + حال امام احمد بن حنبل رح را باعث تا هرش پنجاه هزار
حدیث رسیده علی هذا القیاس هر که در لیس آمده کثرت حدیث را جمع ساخته +
گوئیم که در کمالیت حمق این احمق شکے ندارم + که من خود شاهدش هستم + که این
کس باعث عداوت خلقی - و شرارت جبلی - با امام کوفی رح - یا بسبب کثرت حمق
همچنین کلام خلاف عقلی - ظاهر کرده + و خود را باعث بغیر رسول صلعم با خذ
موضوعات شامل کردن را اصلا نشمرد + زیرا که مضمون هر که آمد بر آن مزید
کرد اقوال وضاعین را حدیث شمرد + معهذا بازدیاد همچنین حدیث فخر کرده +
و این اسم نادر یافت + که درین کلام یعنی امام را بجز هفده حدیث نرسیده
تقلید متعصبے ساخت + با وجودش تقلید را حرام گویند + حال امام صاحب را با عشق
قرب زمان و خلوصیت قول رسول منان بنسبت دیگر مقتربان متاخرین الزمان
کم حدیث رسیده + که از کثرت رطب و یابس وضاعین محفوظ مانده + اما
این قدر که بجز هفده حدیث دیگر نرسیده + سبحان الله اگر این راست باشد
کرامت امامت امام همام افزون گردد + که با وجود قلت احادیث چنان اجتهاد
نموده + که کل احکام شریعت را جامع گشته + حتی که از تالیفات متاخرین نیز
حقیقتش بظهور پیوسته کما مر فی المناظره + اگر رحمتان آنها را بینا امام را چه گناه

ع گر نه بیند بروز شپره چشم — چشمهٔ آفتاب را چه گناه +

تبصرهٔ هفتم در خلاصهٔ جواب بعض مکائد غیر مقلدان

باید دانست که غیر مقلدان گویند که بمقابلهٔ حدیث هر چند ضعیف هم باشد اقوال
ائمه هیچ اند * و برین دعوی اقوال بزرگان را دلیل آورند * کما قد تحریرنا ثمه
وازان بسیار شادان و فرحان هستند * و بزعم خود فهمیده اند * که مقلدان را بدنام
ساختند * حالانکه مقلدین و ائمهٔ شان نیز این امر را منکر نیستند * بلکه گویند * که
ما حدیث را من حیث حدیث من کل وجه بر اقوال ائمه بقول ائمه اترکوا قولی بخبر
الرسول صلعم ترجیح دهیم * کما مر ذکره مرارا * بنا بر علیه اکثر بزرگان هم
همچنین مضمون را در کتب خود درج نموده اند * تا مردمان بمقابلهٔ حدیث که فی
الحقیقت حدیث باشد باقوال ائمه که مفتریان بائمه منسوب ساخته اند عمل نه کنند *
چنانچه امام شعرانی رحمه نیز در میزان الشریعة بجواب انهم ابتلوا بکلام الخ عبارة
نوشت وانما قالوا ذلك احتياطا للامة وادبا مع رسول صلعم
ان يزيد احدهم في شريعته صلعم شيئا لم يرده ولم يرضه
وخوفا ان يكتب احدهم من جملة الائمة المضلين اذا زاد في
الشريعة شيئا مما ذكر * نه از حدیث ضعیف هر قول منتسبه الی النبی صلعم
را مراد گرفته اند * نه ازان رد تقلید ائمه غرض داشتند * کما زعمه المفسدون
فاحتجوا به وافسدوا وافضلوا واضلوا فهلکوا واهلکوا * اما گفتهٔ محدثان
متاخر الزمان هر گفتهٔ رسول بشان صلعم نخواهد شد * نه بمقابلهٔ همچنین گفتهٔ فقیهه
ایشان گفتهٔ ائمه بهره مثل ناگفته یا گفتهٔ غیره شمار کرده خواهد شد * نه بر ناگفته
صحاح وغیره گفتهٔ رسول صلعم گفتن ممنوع باشد * بلکه اعتبار کلی - و اعتماد
دلی نموده خواهد شد * اگر بعد تدارک ائمه مذهب صحابه تدارک امام الائمه رح صحیح
شده باشد * زیرا که هر گاه سند در حیز ائمه بحار سیده * باز بمقابل بشی صحاح

در جواولی را چه اعتبار خواهد گردید + بنابران امام شعرانی رح در میزان الشریعة جابجا گفته

فوالله لقد كانوا علماء بالحقيقة والشريعة معاً ـ فكيف يصح خروج

شيء عن اقوالهم عن الشريعة ومن نازعنا في ذلك فهو جاهل

بمقام الائمة وغير ذلك مطلقاً نوشته که احکام شریعت از اقوال ایشان

هرگز بیرون نخواهد شد + ونیز همان امام شعرانی ومولانا عبد الحق دهلوی وغیره

بالاتفاق گویند که هر حدیثی را ایشان بتلقی بقبول کرده وعمل واستدلال بدان نموده

انکار ورد واعتراض بر ایشان بتقلید علمای محدثین مشهورین جایز نباشد + والزام

بر ایشان بحکم جماعت محدثین صحیح نگردد + بلکه جهالت باشد + پس غیر آنرا جز

حماقت شعاری وجهالت وتباری است که بمقابله احادیث صحاح وغیره اقوال

ائمه بالخصوص قول امام صاحب را که مستنبطه اصول ثلثه است هیچ پوچ شمارند

پس حجت بقول صحاح بمقابله ائمه مثل حجت بقول ملازم پیره بمقابله حجت قول پیره

گشت + فظهر الفرق بتائید خالق الخلق اگر گویند که بدلیل تلقی

امت اتباع صحاح واجب است + گوئیم الحمد لله همین هم می‌گوئیم + وتسلیم

می‌کنیم + که اگر نتایج تلقی امت دلیل وجوب اتباع است پس بر غیر مقلدین یعنی

سعی بلکه بر پیران پیران ایشان بر محدثین صحاح اتباع مذاهب اربعه بلاریب

واجب است که تلقی مذاهب اربعه قبل تلقی صحاح بوقوع آمده است + ونیز

سابقین متقدمین صحاح اتباع صحاح غیر ممکن ـ اما بر صاحبان صحاح متاخرین

اتباع مذاهب اربعه ممکن فوجب علیهم التلقی بالقبول + وحرم عنه التکول + فان لم

القرار لوجب علیهم التقلید بالقرار + چون تقلید ائمه اربعه بر ائمه محدثین واجب

شد + دیگر از که می‌رسد + که ما ضعیف جلیل الشان از مکاید ایشان ایمنیت که

به نیت تنفیر رجال ـ وتزویر جهال ـ می‌گویند که کل احکام شریعت ـ وجمیع ارکان

طریقت مبنی بر حدیث و قرآن است حمقا و جهلا آنرا نفهمیده باعث
جهالت و حماقت خود با قوال ائمه مجتهدین خود می گرایند و بتقلید ایشان
قول رسول صلعم را ترک می سازند پس بر ایشان آیت اتخذوا احبارهم
الخ و آیت اذا قیل لهم اتبعوا الخ صادق آید و بر سرداران ایشان آیت
صادق آید مشرکیت آنرا لازم باشد پس مقلدان را شرک لازم گردد
سه شبهه جواب این کیه جابجا خصوصاً به تذکره هشتم و یازدهم مقاله اولی
داده آمده ام باز درینجا بطرز دیگر چند وجوه می دهم اولاً آنکه مقلدان
با قوال مجتهدان هرگز هر آئینه حدیث و قرآن را ترک نمی سازند نه ائمه ایشان
منافی سنت بهان لقمان ساختند بلکه کل مسائل را ازانها استنباط کرده اند
و مقلدین بتعلیم ایشان بر احکام حدیث و قرآن مطلع شده اند و بهدایت ایشان
پس گویا مضامین حدیث و قرآن مثل جواهرات در صندوق شریعت مقفل
اند و ائمه اربعه مجتهدان کلید آن قفل که هر دم با دستش برکشادگیش دخل نیابند
یا مثل لؤلؤ و در مکنون در ته دریاے عمیق اند آئمه غواصی نموده همان درر
عتیق را بکف آرند بمعرض هایت عرض نمایند و مقلدان آنرا خوب شناخته
و خالص دانسته برغبت بخرند و ملمع و مصنوع را در گذرند ثانیاً آنکه
هر چند غیر مقلدین مانند خوارج و روافض بظاهر کلمه حق ما گویند و در دل باطن
را حقیقت خود می نمایند و دعوتش کنند کما فی التیسیر عن مسلم ان الحروریة
لما خرجت علی علی بن ابی طالب قالوا لا حکم الا لله فقال علی کلمة حق ارید بها باطل
سه دام تزویر مکن چون دگران قرآن را اما فی الحقیقت غرض دنیاوی و
شهوات نفسانی را مرکز خاطر دارند چنانچه شخصے بعید گاه غیر مقلدین بعض زنان
ایشان بر خباثت نفسانی بظاهر کلمه حق تنها دعوی برادری کرده بود فقط

این است که از لیفی راشنیدم که بحلقهٔ ندیمان خویش می گفت که چون هر گروه
غیر مقلدین فتوای خروج زنان برای اکثر زنان ایشان بعیدگاه رفتن گرفتند
و با مردان نظربازی کردن ❊ ۵ دیدار می نمائی و پیر پیری می کنی و بازار
خویش و آتش را تیز می کنی ❊ حتی که یکی از اوباش دهلی بغرض شهوت
رطرب زنی آمده مطابق الحیل کلام لغت‌ها نمود ❊ سخن محبانه می کرد شوهرش
از دور در آمده براو کنش زنی کردن گرفت ❊ مردم مجتمع گشتند ❊ او با ایشان
با آواز بلند می گفت که من با خواهرم همکلام شده‌ام ناگاه این کس از جا بر
برجسته مرا می زند ❊ مردمان شوهرش را ملامت کردند و گفتند که چرا او
زنت را می زنی زن دیگر گفتند که ما او را می دانیم ❊ تو نمی شناسیم گفتند که
تو بچه طور دعوی برادری زن کنی گفت که آخر من هم یکی از اولاد آدم
هستم پس برادر این زن شدم ❊ مردمان خوب زدند و گوشش نمودند حتی که
نیم مرده گذاشتند ❊ والتفات الله تعالی جمیع غیر مقلدان همچنین بزد خشم مقلد
و معتقد شوند ❊ چون غریب و کارسازی ایشان را کرا با کاتبین کلام گشته‌اند

نقل دیگر در باب خواهش نفسانی ایشان اینست که شخصی از زمرهٔ
بیوه جمیله با دختر صغیره همسایه‌اش بود ❊ این شخص بوسوسه شیطانی از زن
زناکاری می نمود ❊ و چون زن پیر گردید ❊ و دخترش بحد بلوغ رسید ❊
میلان خاطرش بسویش دوید ❊ اما دختر عفیفه آنرا باعث کراهیت طبعی و
حرمت شرعی مقبوح داشت ❊ چون از وصالش کردن نتوانست ❊ نکاح
را حیلهٔ وصل شمرد ❊ خطبهٔ نکاحش ظاهر کرد ❊ و دختر بسبب زنا با مادرش
هم راضی نگردید ❊ او متنفر گشته ترک تقلید نموده بقول این باجور رحم
لا یحرم الحرام الحلال از علمای غیر مقلدین فتوا طلبید ❊ ایشان

خواهش نفس بدلیل بیان قول ابن ماجه رح بحلت نکاح فتوا دادند ٭ وزر و
سیم از دیگر گرفتند ٭ هر فریق بطلب دنیا رسیدند ٭ ما همه را خانه خود ساختند
لطیفه هم ازینجا ظریفان گفتند که این چه خوش فتواست برای آنان که با خود
زنا می کنند و در باب معصیت زنا حدیث التائب من الذنب کمن
لا ذنب له را بسیر کلی تصور کنند ٭ الغرض غیر مقلدان خواهش نفس را نام
شریعت نامیده اند ٭ العیاذ بالله ثالثاً چون غیر مقلدان تقلید را حرام
دانسته ٭ باز چرا در احکام عدم تقلید سرگروه خود را تقلید نمایند ٭ پس گویا
ایشان بزبان خود بدلیل خود خود را مشرک گویند ٭ این نیست مگر کرامت ایم
است ٭ شعر چرا کارے کند عاقل که باز آید پشیمانی ٭ رابعاً بر کل
تالیفات صحاح غیر منصوص چگونه اعتماد کلی کرده اتباع تقلیدش را واجب
دانسته اند ٭ حالانکه کل قول صحاح قول رسول صلعم نیست ٭ اگر هست ٭
شوکانی وابن جوزی وغیرهما را ازدیاد تضعیف وغیره کردن را اختیار چیست ٭
واعتبار رد و بار ولادت وموت کار کیست ٭ اگر باعتماد قول علمای محدثین
ایشان بر بعض عمل نمایند ٭ وبعض را ترک سازند ٭ پس چرا خود را مشرک
نشمارند ٭ وهمچنین عمل مقلدان مومنان صالحان را مشرک گویند شعر
هرچه بر خود نمی پسندی بر دیگران مپسند ٭ خامساً اگر بجز حدیث و
قرآن تقلید واتباع درست نباشد ٭ بحق صحابی رضه منکرین ٭ وخلفاے
راشدین ٭ که اکثر برائے واجتهاد خود احکام ها را جاری کرده اند چه باید گفت ٭
وتالیف وکتابت وحرکات وسکنات وتخصیص قرات واحده از سبعه قرآن
را هم چه باید ساخت ٭ چنانچه در تذکره دهم مقاله اولی گذشت ٭
لطیفه مستفیده غیر مقلدی را شنیدم که در حرمت تقلید غیر خدا ورسول

وعظ می گفت + در آئمه اربعه مجتهدین - و علماء و اولیاء مقلدین - لعن و طعن
می ساخت + حتی که نیت سامعین از تقلید بگشت + که هر کس بلے بلے گفتن گرفت
اتفاقاً دران میان ظریفے بود + زبان فصاحت برکشود + و گوئے سبقت به میدان
بلاغت در ربود + و با حسن طریقے ردش نمود + یعنی گفت که ای برادران سامعین
وعظ واعظ این واعظ را اگر خوب فهمیده باشید که بجز قول خدا و رسول خدا اتباع
و تقلید قول دیگر کفر است گو بید گفتند بلے فهمیدیم + و باعتقاد راست تسلیم
گفت پس بر قول این واعظ اعتماد و اعتقاد نباید + اگر سازید + تقلیدش کرده
باشید + که این نه خدا است و رسول خدا - نه گفته این گفته خدا نه گفته رسول
است + پس همه را خنده گرفت + باز هر کس بر اعتقاد سابق برگشت + و تخجل
الواعظ خجلا شدیدا - و فر منهم فرارا خائبا - سادسها
این است که ایشان بر مقلدین که مجازاً احکام شرعی را بآئمه مجتهدین منسوب کرده
قال الامام گویند خورده گیرند + آنرا شرک تصور نمایند + و مقلدین را مشرک می گویند
و آیت اتخذوا و غیره را بر ایشان مصداق است شمارند + اما از جهالت و کم علمی
غیر مقلدین خود مشرک می شوند + ازان خبرے ندارند + زیرا که ایشان باهم می گویند
که حدیث بخاری چنین است حدیث مسلم چنان + قال النسائی کذا - و قال
الترمذی کذا - و قال ابوداؤد مثله - قال ابن ماجه خلافه - و ضعفه [illegible]
و صححه العسقلانی - و کذبه ابن جوزی - و غیر ذلک استعمال کنند + سابعها
ببین تفاوت ره از کجاست تا بکجا + پس غیر مقلدین بزعم خود نام اقوال و افعال نبی
را نام حدیث می نامند + و بتسمیه خودها باهم می جنگند + کقوله تعالی اتجادلونی
فی اسماء سمیتموها انتم و آباؤکم + اگرچه این آیت بر کفره نازل شده و لیکن
اما بطرز و روش ایشان ذکر آیت اتخذوا و غیره را بر شان مقلدین تا ادنی مناسبت

برحال ایشان ہم لازم گردد + الا آیت اتخذوا وغیر ذلک کہ بر مقلدین
صادق می آید می گویند ہرگز صادق نمی آید + بلکہ علی وجہ الکمال - و بخوبی تمام
بر غیر مقلدین صادق می آید + زیرا کہ ایشان می گویند + کہ تقلید خدا و رسول کردن
باید + نہ ائمہ مجتہدین را نشاید + اما وقتیکہ ضرورت تقلید مسلم گردد صحاح را
بجای خدا و رسول می نمایند + پس صاحبان صحاح خدا و رسول ایشان شدند یا
نشدند + العیاذ باللہ پس آیت اتخذوا احبارهم ورهبانهم اربابا
من دون الله وغیر ذلک بر ایشان صادق آمد یا نہ + و باستدلال
ایشان ایشان خود مشرک و کافر شدند یا نہ + عاقلان کاملان - و عالمان بزرگان
و مومنان صالحان بخوبی دانستند + و خوبی تقلید و خرابی عدم تقلید بوجہ احسن
دریافتند + فهذا هو المراد + فتلخص عن الفساد الفساد + هذا آخر دعوانا ان
الحمد لله رب العالمین - والصلوٰۃ والسلام علی سید المرسلین وعلی آلہ الطیبین
واصحابہ الطاہرین + وعلی ائمۃ المجتہدین والمؤمنین والمسلمین اجمعین +

شعر

ختم الله لنا بالحسنیٰ — وھو مولنا ونعم المولیٰ

قطعہ

بماند سالہا این نظم و ترتیب — زما ہر ذرہ خاک افتادہ جائے
غرض نقشیست کز ما یاد ماند — کہ ہستی را نمی بینیم بقائے
مگر صاحبدلے روزے برحمت — کند در کار درویشان دعائے
ذنوبی کموج البحر بل هی اکثر — کلها مثل الجبال بل هی اکبر
ولکن عند الکریم اذا عفیٰ — کجناح البعوضة بل هی اصغر

تمام شد

ضمیمہ

در ظہورِ حقیتِ مذاہبِ اربعہ و کراماتِ امام الائمہ امام اعظم کوفی رح بچند وجوہ

وجہ اول اینکہ ناظاہر نیست کہ سرگروہ غیر مقلدین مولوی نذیر حسین صاحب وشاگردانش کتب مصنفہ خود را فقط از چند دستخط و مواہیر شاگردان نو آموز انش مزین کردہ اند۔ کما مر ذکرہم۔ و درین کتاب علمائے کبار۔ و فضلائے ہر امصار دستخط و مہر فرمودہ اند۔ کما سیجی ذکرہم۔ پس حقیت مضامینش بحد تواتر رسیدہ۔ این نیست مگر کراماتِ آئمہ اربعہ است۔ کہ بظہور پیوستہ۔

وجہ دوم اینکہ مصنف این تذکرہ ادنی ترین بندگان خدا۔ و غیر مشہور ترین بین العلماء ہست باوجودش تصنیفش ماسوائے مقبولیت علمائے اخیار۔ و فضلای ابرار این دیار۔ مقبول علمائے حرمین شریفین و فضلائے ہند و سند و عجم و عرب۔ و شرق و غرب۔ از امتِ رسول الثقلین یعنی پسندیدۂ علمائے ہر دیار۔ و برگزیدۂ فضلائے ہر امصار گشت۔ پس تحقیق و ثبوت وجوب تقلید شخصی علی وجہ الکمال۔ بہ صورت اجماع جمال۔ گرفت۔ پس بمقابلہ این اجماع کل فحول و رجال۔ قیل و قال طائفہ مفسدین جہال۔ مضلین ارذال۔ چہ ارزد۔ کہ حجت گردد۔ و این امر نیک آثار۔ و فعل شریعت دثار۔ و عمل طریقت شعار۔ ببرکت سفر حج مصنف غفر لہ الغفار۔ صورت پذیرفت۔ و بوسیلتِ ہمین فضیلت

حج بیت الله الستار بتحقیق و ثبوت پیوست + شمهٔ تفصیل این اجمال
برین منوال است + هرگاه مصنف بقصد زیارت بیت الله الستار
از شهر هوگلی بشهر بمبی برسید + و علمای مقلدین و غیر مقلدین هر دیار و
امصار را که بنیت حج گرد آمده بودند مجتمع دید + بدل اندیشید + و از
خداوند مجید ملتجی گردید + که اگر کتاب تذکرة المذاهب از مطبع مطبوع
گشته بمن رسیدی + چه خوش بودی + که برو برو عالمان کبار و
پیش فاضلان نامدار خواندن توانستمی + و حسن و قبحش و صحت و
عدم صحتش را بخوبی دانستمی + چون عالم الغیب الاستار و سامع
الدعاء والاسرار گفتار مصنف خاکسار سراپا انکسار از نوشتهٔ خود سپار
بشنید + فوراً بسبیل ڈاک سرکار دولتمدار تا صفحه بیست و صد و سی و
چهار کتابش را مطبوع کنانیده نزدش رسانید + پس بشکرانهٔ خداوند
جل و جلال عمّ نواله بنازید + که حسب گفتار و التجایش بشارت تازه و
راحت بی اندازه شامل حال گردانید + بعد ازان بمجمع همان علمای
مقلدین و غیر مقلدین آنرا برخواند + و بمحفل همان فضلای مسافرین
و مقیمین اکثر مضامینش را برزبان خود براند + هرگاه کل سامعین آنها
شنیدند + و جمیع ناظرین آنرا دیدند + زبان حمد و ثنا کشادند و از
هر جانب و اطراف آواز جزاه الله تعالی و بارک الله بر لسان راندند +
و بر صحت مضامین و حقیت انحصار مذاهب اربعه برار بعه و ثبوت وجوب
تقلید شخصی شهادت دادند + و بعضی از آنان که بمولانا معروف و مشهور
بودند دستخط هم کردند + و بر خریدگیش شیفتگی خود ظاهر ساختند +
اما بعضی از غیر مقلدین بجان برنجیدند + و بعضی بدل پسندیدند + و از مقلدین

شخصی مراجعت نمودند * اگر باظهار کما حقه صورت حالش خود ستائی لازم نه آمدی *

البته کل احوال واقعه را بحیز قلم در آوردی * و جمیع کیفیت را تحریر ساختی * بارے

همچنان حال - بر جهاز با جمیع مخول و جال - رو نمود * باز همان قیل و قال

بحرین شریفین برافزود * چنے که عقده حمد و ثنا اکثر از نوک زبان مبارک جناب

مولانا رحمت الله صاحب - ادام مجده الواهب - بر کشود * و هر یکی از علماے

زائرین این رشته حمد کشوده اش را مثل رگ جان بجان براندود * و چشم

سعادت آنرا بر در کعبه انداخت * و قریب ملتزم شریف استاده دست دعا برداشت

و بچشم پر نم میگریست و بدل پر درد الم - و آه سرد و نم میگفت * که خداوندا

من عاصی ترین بندگانت هستم * متذلل و خوار بر در درت استاده ام * و دامن

کعبه ات را محکم گرفتم * بیاد گناهاے سوابق نالم * و از عذاب نارت می ترسم

که اصلا بضاعت طاعت ندارم * که آنرا وسیله نجات گردانم * بل بدریوزه

آمده ام * که بسکه گنهگارم * و ذلیل و نهار بهوای نفسانیه گرفتارم * بنابران

از راه دور و دراز فرار کرده بحدیث التائب من الذنب کمن لا ذنب له

برای استغفار و توبه بر درت رسیده ام * و بدین امید بران قرار گرفتم * که

این جا همان جائیست که انبیاے عظام - و اولیاے کرام - استاده درخواسته

بودند * بوسیلت این فضیلت تحصول مراد - "تا یوم التناد با شاد و فائز

المراد - شدند * گرچه من از انان نیم * لیکن یکی از بندگانت هستم * و وقوف دولت

یا عبادی الذین اسرفوا علی انفسهم لا تقنطوا

من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب

جمیعا را وسیله نجات ساختم * و بر کلامت ادعونی

استجب لکم بے نازم * و میگویم که من تضیقم را بر درت پیش کردم *

وتوبر جمیع کوالیف ان واتقی + اگرازاحب شریعت ورفع امت رسولک
دانی + در عالم جنان شائع و ذائع کن که نزد جمیع خلائقت مقبول است
واعتقاد مقلدین رازان تقویت گردد + و مضلین را از راه ضلالت براہ
ہدایت آرد + آمین یارب العالمین + اللھم ان ھذا البیت بیتک
والحرم حرمک۔ والبلد بلدک۔ والامن امنک
وانا عبدک جئتک من بلاد بعیدۃ۔ بذنوب کثیرۃ
واعمال سیئۃ۔ اسئلک مسئلۃ المضطر الیک المشفق
من عذابک۔ ان تستقبلنی بمحض عفوک۔ وان تدخلنی
فی فسیح جنتک۔ جنات النعیم: اللھم ان ھذا حرمک۔ وحرم
رسولک۔ فحرم لحمی ودمی وعظمی وبشری وجسمی علی النار
الجحیم: اللھم رب العالمین یا رجاء السائلین۔ ویا امان
الخائفین وحرز المتوکلین۔ یا حنان یا منان یا دیان یا برہان
یا سلطان یا سبحان یا رحمان یا مستعان یا قدیم الاحسان
بحرمۃ سیدنا محمد وال سیدنا محمد واصحاب سیدنا محمد
وازواج سیدنا محمد وذریات سیدنا محمد صلی اللہ علیہ وسلم
وبحرمۃ سیدنا ابراھیم وآل سیدنا ابراھیم وبحرمۃ جمیع
الانبیآء والمرسلین والملائکۃ المقربین والاولیآء المکرمین
والمؤمنین الصالحین اسمع دعائی۔ وتقبل زیارتی۔ وامن
خوفی واستر عیوبی۔ واغفر ذنوبی۔ وارحم امواتی۔ وتقبل
حسناتی۔ وکفر سیاتی: اللھم ارفع ذکری۔ وضع وزری
واصلح امری۔ وطھر قلبی۔ ونور قبری: اللھم انک

تعلم كل سرّي وعلانيتي ومانى نفسى - فاقبل معذرتى
وتعلم حاجتى - فاعطنى سؤلى :: اللهم انّى عبدك العاصى
واقف تحت بابك العالى - ملتزم باعتابك - متذلل بين يديك
يا ارحم الرّاحمين ارجو رحمتك - ويا اكرم الاكرمين اخشى عذابك
فلا تدع لى فى مقامى هذا الملتزم الشريف بين يديك - ذنبا
الا غفرته ولا همّا الا فرّجته ولا عيبا الا سترته ولا عدوّا الا اخذلته
ودمّرته ولا حاجة الا قضيتها يا الهى من يغفر ذنوبى الا انت
ومن يقضى حاجتى الا انت :: اللّهم صلّ وسلّم على سيّدنا محمّد
وعلى آل سيّدنا محمّد وعلى اصحاب سيّدنا محمّد وبارك عليه
وآله واصحابه كما باركت على ابراهيم وعلى آل ابراهيم ربنا
انك حميد مجيد :: اللّهم انى اسئلك بحرمة خاتم المرسلين
ورسول ربّ العالمين ان ترزقنى ايمانا كاملا ثابتا - ويقينا
صادقا - وعلما نافعا - وقلبا خاشعا - ولسانا ذاكرا - وولدا صالحا
ورزقا واسعا - وحلالا طيّبا - وتوبة نصوحا - وصبرا جميلا -
واجرا عظيما - وعملا صالحا مقبولا - وحجّا مبرورا - وسعيا مشكورا
وطوافا محمودا :: اللّهم انى اسئلك من خير ما سئلك منه
نبيك محمّد صلّى الله عليه وسلّم وجميع الانبياء والمرسلين
والملائكة المقربين والاولياء المكرمين والمومنين الصّالحين
اللّهم انى اعوذ بك من شر ما استعاذك منه نبيك محمّد
صلّى الله عليه وسلّم وجميع الانبياء والمرسلين والملائكة
المقربين والاولياء المكرمين والمومنين الصّالحين فيا ربّ البيت

مرفوعا من حجّ فزار قبری بعد وفاتی کان کمن زارنی
فی حیاتی ؛ ایضا عن عمر رض مرفوعاً من زار قبری اوقال من
زارنی کنت له شفیعا وشهیدا ومن مات فی احد الحرمین بعثه
الله تعالی من الآمنین یوم القیامة ؛ وایضا عن انس مرفوعا
من زارنی متعمدا کان فی جواری یوم القیامة ومن مات
الحدیث ؛ وزید فی روایة ومن سکن المدینة وصبر علی
بلائها کنت له شهیدا وشفیعا یوم القیامة ؛ وفی روایة
من زار قبری وجبت له شفاعتی یوم
القیامة کذا فی خلاصة الوفاء باخبار دار المصطفیٰ ؛ یا ہمین مضامین احادیث
نیز را دروغ شمارید ؛ عن ابن عمر رض مرفوعا من حجّ البیت ولم یزرنی
فقد جفانی وفی روایة وما من احد من امتی له
سعة ثم لم یزرنی فلیس له عذر کذا فی خلاصة الوفاء ؛ یا از فرار
بر زندگی دنیا تا نی قرار یابید ؛ یا را ده مخالفت کل من علیها فان
جوئید ؛ فی ہرگز نے بلکہ بمضمون قل لن ینفعکم الفرار ان فررتم
من الموت وایضا این ما تکونوا یدرککم الموت
ولو کنتم فی بروج مشیدة ہر جا بروید ؛ گرفتار موت شوید ؛ ہرگز
ہرگز نہ برخلاف آیت اذا جاء اجلهم لا یستاخرون ساعة
ولا یستقدمون تقدیم وتاخیر را روا ندارید ؛ وبآیة وما
تدری نفس بای ارض تموت بر حال موت خود ہا واقف نباشید ؛ حتی کہ
براہ جدہ یا بجدہ یا بسمندر ۔ یا در ملک خود یا در دیگر بندر ۔ بمیرید ؛ اصلا ندانید
اما عزم اخراز این در بدر رفتنی است درو زمی بزرگ مثل مادر و پدر خفتنی

پس اینجا را چرا بهتر تصور ید. افسوس صد افسوس که بعد حج موت اینجا را بر موت
دیگر جا چه فضیلت است مطلقا فرق نمی سازید. و نه باحادیث مذکوره بالا که موت
اینجا را چقدر موجب مغفرت. و چه اندازه وسیله نجات آخرت است واقعا و
می دانید. کاشکه می دانستید. البته تمنائیش بدل می داشتید. آری زهی
نصیب آن کسانیکه در اینجای شریف بعد حج جان شیرین را بجان آفرین تفویض
نمودند. گویا مثل فرزند شیرخوار همراه مبرا از لوث دنیا مبرور و مغفور شده
مردند. و بر بستر استراحت جنت المعلی. با ثریا و اصحاب رسول مجتبی علیهم
خفتند. و کسانیکه براه مدینه منوره بمیرند ثواب بکثرت یابند. اگر به مدینه طیبه
میرند. نور علی نور در جنت البقیع با شهداء احد. و دیگر صحابه کبار رضوان الله
تا عمار. تا ابد. سکونت کنند. مستحق استغفار زائران و حاجیان آنحضرت
آیا این فضیلت اینجاست شما کجا. نه همچنین مغفرت ثابت است در هیچ دیگر جای
زیرا که زائران مقبره شما بجز گاوان و خران کیست. و مجاوران آن بجز حشرات
الارض دیگر چیست. فی الجمله باری مشاوران سا از گفتن او تهور زیارت گشتند
هر کس از رای خود برگشت. و کمر همت برفتن زیارت مدینه محکم بست. که تا بر
هدایت الهی. از تقریرش غفر له الباری. بشاخ دل هر حاجی ثمر زید درخت
ضلالت فراری. با شیاطه عدم شستی. نشیمن گزیده پس بسلامت مجار
و با ناز و نیاز بعافیت باز آمدند. حتی که من جانب الله نبی امین سردار شهر
رهزنان بدوان را براه آمد و رفت محافظ خود یافتند انتهی. چون مصنف
بعد رسیدنش بمدینه طیبه کتابش را نزد علمای آنجا پیش کرد. هر کس مثل علمای
مکه معظمه تصنیفش را احسن شمرد. و چون همکسان فقط بر مدح زبانی اکتفا کرده
و تحریری شهادت ندادند. و بدل اندیشید که ایام مراجعت قلیل گردیده.

پس شب متصل مزار شریف بدلیل حدیث ما بین بیتی ومنبری
روضة من ریاض الجنة رواه الشیخان درمیان جنت نشسته به دیر
تکیه به سیاستش از خداوند مجید به این طور ملتجی گردید که خداوندا این جا جهان جای
متبرک است که مثالش در جمیع جهان و کل کون و مکان جای نیست
و دعای اینجا حسب حدیث الله مستجاب است هرگز مردود نیست
میدانم اما باتیه قال ولکن لیطمئن قلبی برای اطمینان قلبم از نمایش
میکنم بدین وجه که اگر مذاهب اربعه حق گردد و تقلید شخصی واجب باشد
و کتابم دافع ضلالت اشقیای ضالین و مضلین گردد و نافع هدایت اتقیای
دین و مهتدین شود بجیره صحیحه مثل شهادت زبانی و تحریری علمای
مشهور هر دیار - مفتیان مسرور و علمای مغفور این دیار را نیز بر شهادت
تحریریش مجبور گردان و به محل قبولیت رسان انتهی سبحان الله بحمده
سبحان الله العظیم به برکت مزار شریف و عالیشان تیر بهدف رسید و عجب
سریع التاثیر گردید که امام احمد بن خلیل الشافعی به صبح همان شب بعد از
فراغت از امامتش تلاش و تفحص کنان درمیان روضه طیبه برسرش
رسید و قلم این الکتاب گفته به دستش گرفت و فوراً قلم برداشته
بر صحت هر دو خطبه اش همین عبارت زیرین نوشته
بعد از آن یکی بعد دیگری مفتیان حرمین شریفین وغیرهم خطبه های تقریظ
نوشتند و حتا که در حقیقت مذاهب اربعه و وجوب تقلید شخصی همین فتوای
زیرین را علاحده نوشته حواله اش نمودند و بعد حمد و ثنا جزاک الله
تعالی فی الدارین گفتند و بر حسن تصنیفش آفرین کردند نسبت غیر مقلدین
قبحهم الله تعالی فی الکونین فرمودند پس این همه نسبت به ظهر برکات دار الخ

آئمہ اربعہ کرام۔ وکرامت امامنا الہام۔ است ÷ بل مضمون هو سراج امتی الخ ظہور معجزۂ رسالت مآب صلی اللہ علیہ وسلم ÷ بلکہ برظہور تحقیق وثبوت معنی الیوم اکملت لکم الخ دال است ÷ وکثرت گشتن خیر الامت بمذہب حنفی شاہد این مقال۔ پس باز روئیت اجماع فروع عرفیان۔ وتفحص کردن مذاہب ایشان اکثر تخمیناً ثلثان بل ثلثہ ربع از انان حنفیان اند بامر اتبعوا السواد الاعظم الزموا الجماعۃ۔ علیکم بالجماعۃ من شذ شذ فی النار وغیر ذلک وجوب تقلید شخصی ہمچو عیان است ÷ حاجت بیان نیست ÷ آری ارمی ہدایت امام صاحب جمیع عالم را چنان فراگرفتہ ÷ ومحیط کردہ ÷ کہ گویا آفتاب عالمتاب عالم را فرا گرفتہ واز روشنیش ہر جا منور گشتہ ÷ پس اگر غیر مقلدان باعث کوتاہی عقل ومیانی النفاق ولی عدل بعض نوشتہ صحاح را بر نفہمند ÷ وازا حاجب روشنیش گردانا چہ شود ÷ کہ ہمچنین حائل۔ فی النور زائل۔ گردد ÷ اما جائیکہ سیۂ قہار۔ وغضب جبار آمد ورفت ہمان ابر لیل ونہار۔ بکثرت باشد ÷ داب بارانش درانجا مجتمع گردد واز تاب آفتاب فیض بنا بر دالبتہ انجا خراب وبوسیدہ شود ÷ واز تعفنش کرمہا دران مخلوق گردد ÷ ہمچنان دلہاے غیر مقلدین بکثرت ضلالت وعدم یافت تاب ہدایت سیاہ وگندہ شود ÷ واز پلیدگیش کرمہاے وسوسہ ہا دران پیدا گردد ÷ آن کرمہا ÷ بمضمون

بیت

چون آن کرمیکہ در سنگی نہان است ÷ زمین وآسمان او ہمان است

همان بعض حدیث صحاح را که شریعت تصور نمند؛ حتی که میگویند که امام ابوحنیفه
در این مسئله مخالفت حدیث صحیحین کرده؛ و دران مسئله مخالفت ترمذی
ونسائی شان نموده؛ و باعث جهالت اصلا ندریافتند؛ و بسبب عداوت
مطلقا نفهمند؛ که ولادت امام اعظم خیر القرونی تابعی رح بر ولادت صاحب
صحاح غیر خیر القرونی رح خیلی سبقت کرده؛ و هر محدث اقوال اکثر شاگردان آن رح
و دیگر متاخرانش رح را در بیان سند حدیث حجت قوی گرفته؛ هان اگرچه
در لطافت تالیف صحاح باتفاق علمای غیر خیر القرونی خلافی نباشد؛
اما مضامین انها خاصیت باران دارد؛ که در باغ لاله روید؛ و در بوم
شوره خس رائید؛ بنابران در دلهای غیر مقلدین هوا پرستان که بعضی
ازانان رافضی و بعضی خارجی و بعضی یهودی و بعضی عیسائی و بعضی
نومسلم شاگرد شیخ نجدی اند؛ بتقیه در اسلام فسادات می اندازند
خارهای عداوت ائمه اربعه مجتهدین پیدا کنند؛ و تخم هدایت بمزرعه قلوب
المومنین بافشاند تا اسرار مضمون من یهدی الله فلا مضل
له ومن یضلله فلا هادی له را از نهان خانه عدم بعرصه گاه
ظهور عیان سازد؛ فهذه کفایة لمن له الدرایة لغایة
الفهم والنهایة؛ فتاملوا فتفهموا وانتبهوا؛ وجه عنوهم الیکم
هرچند کتاب نومسلم مولوی محی الدین لاهوری ظفر المبین فی رد مغالطة
المقلدین مصنف را خیلی وقت دستیاب گردید؛ که مسوده تذکره اش
از دست رفته؛ نه باعث قرب سفر حج ردش کردن توانسته اما من جانب
الله در مناظره اش بجواب اعتراضات غیر مقلدین چنان تقریرها نموده
و در ایقاظش چنان تحریرها ساخته؛ بلکه جابجا تا عدة کلم چنان نو

که ازان بخوبی روشن ثابت و متحقق گشته ٭ هرگز بر ناظر خبیر این امر مخفی نما
ماسواے آن فتوای برده تهان ظفر المبین از حرمین شریفین حاصل کرده او
خود ا درد ده ٭ وعلاوه بران با شخصی از مهاجرین که از اعلی درجه الکمال بود
می نماید در حرم شریف ملاقات کرده ٭ شکر خدا بجا آورده ٭ که بکرامت امام
الائمه امام ابوحنیفه رح ایشان هر جا که سر بر آرند ٭ سیلی خورند ٭ سا

سفله چو جاه آمد و سیم و زر بش — سیلی خواهد بحقیقت سرش
آن نشنیدی که حکیمی چه گفت — مور همان به که نباشد پرش
سنگ بر بارهٔ حصار مزن — که بود کز حصار سنگ آید

باندازه بود باید نمود ٭ خجالت نبرد آنکه ننمود که بود ٭ اگر کوتهی پای چوبین
مبند ٭ که در چشم طفلان نمای بلند ٭ دگر نقره اندوده باشد نحاس ٭
توان خرج کردن بر ناشناس ٭ منه جان من آب زر بر پشیز ٭ که صراف دانا
نگیرد بچیز ٭ زر اندودگان را بر آتش برند ٭ پدید آید آنگه که مس یا زرند

وجه چهارم اینکه اگر راست پرسند ٭ و بغور و تامل کنند ٭ بخوبی پیدا
گردد که افعال غیر مقلدین و جمیع اقوال لامذهبین که ایشان بر شان
امام اعظم رح می نمایند و میگویند تا مردمان را از تقلید مذهبش رح
نفرت دهانند ٭ بر ثبوت کرامتش و بر حقیقت مذهبش رح دلالت کنند ٭
و نیز بر هلاکی و ضلالت ایشان باعث نفرت شان از تقلیدش رح خبر
دهد ٭ که مضامین پیش گوئی حدیث جنانچه زیرین بخوبی اظهار آنها بر جا دارد ٭
عن عبد الله بن مغفل قال سمعت امیر المؤمنین علی بن ابی طالب رض
یقول الا انبئکم برجل من کوفان من بلدتکم
او کوفتکم هذه لا یکنی بابی حنیفه قد

ملیٰ قابسه علما وحکما وسیهلت به قوم فی اخر الزمان القاب
شلیهم النناز یقال لهم المبنانیه کذا فی الخوارزمی رح باقی مضمون این
حدیث اثر را در تبصره پنجم مقصد ثانی بیاید و اگر نظر کنید و نعم الحدیث
هذا لانه یدل علی انهدی و بئس المقول قولهم
وساعد اعداوئهم چون نباشد گویا آیت وکذالك جعلنا
لکل نبی عدوا من المجرمین تصدیقش کند بلکه من وجه عداوت
امامت را عداوت نبوت لازم باشد که امام بالاستنباط افشا احکام شریعت
سازد و هر یکی از ایشان امام شریعت را عدو دانند و در مسائل فقهیه اش
خلل اندازد و در عباداتش مزاحم گردد و در شانش سخنان نالائم کنند
تا در دل مردمان نفرت درآید حالانکه بلا توسط امامت احکام نبوت ظاهر
نمی گردد پس عداوت امام را عداوت رسول صلعم لازم نباشد چرا باشد
نعوذ بالله من عداوت عدو الله وجه پنجم اینکه
ظهور معجزه احادیث مفصل الذیل صلی الله علیه وسلم را کرامت امام صاحب
لبکه لازم باشد و خیلی بر حقیقتش دلالت کند که نتیجه مضامین تها بجز کثرت
خیر الامت مراد نباشد و مذهبش هم کثرتش را دال و شامل باشد
و چون کثرت امت موجب فخر رسول مقبول صلعم گردد پس تقلید امام
ابو حنیفه رح چرا موجب فخر مومنین مقلدین نباشد ان حدیثها این است
قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لاصحابه اترضون
ان تکونوا ربع اهل الجنة قالوا نعم قال اترضون
ان تکونوا ثلث اهل الجنة قالوا نعم قال اترضون ان
تکونوا نصف اهل الجنة قالوا نعم قال البشر وا

فان اهل الجنة عشرون ومائة صف امتی من ذلک
ثمانون صفا ۔ ایضاً تناکحوا تناسلوا فانی مکاثر
بکم الامم یوم القیامة ۔ وایضاً تزوجوا الودود الولود
فانی مکاثر بکم الامم ۔ وایضاً تزوجوا فانی مکاثر
بکم الامم وایضاً تناکحوا تکثروا فانی اباهی بکم الامم یوم القیامة
وایضاً امرأة ولود احب الی الله من امرأة حسناء لا تلد انی
مکاثر بکم الامم یوم القیامة ۔ وایضاً تناکحوا تتوالدوا تکثروا ۔ وا
این ہمہ را امام ابوحنیفہ رح ۔ و یحیی بن عبد الحمید ۔ و ابو داؤد ۔ و نسائی
و ابن ماجہ ۔ و ابن حبان ۔ و عبد الرزاق ۔ و دارقطنی ۔ و صاحب کنز
و صاحب بدور السافرہ فی احوال الآخرہ ۔ و صاحب عین العلم ۔ و صاحب بحر
الجواہر رحمہم اللہ تعالی کلہم اجمعین ۔ بروایت مختلفہ روایت کردہ اند و
بسندہا نوشتہ ۔ چیزے دیگر ۔ بطرز دیگر بشنوید ۔ و بچشم بصیرت
عبرت گیرید ۔ کہ از مضمون حدیث اول مقلدین را بشارت دخول جنت
است ۔ و این امر بر فطینان مخفی نیست ۔ زیرا کہ چون کل اہل جنت یکصد
و بیست صف گردد ۔ و از انجملہ ہشتاد صف امتان رسول شان را باشند
پس مقلدین امام صاحب حسب مصداق تحویلی جنتی باشند کہ بیست
صفان نسبت جمیع امتان مثل نسبت ہشتاد نسبت یکصد و بست است
یعنی ثلثان شدن اینان مثل ثلثان ہشتاد صفان بر کسی مخفی نیست بلکہ
بظاہر ثلثان دیار ثلثان جنت لازم باشد ۔ اما عجب نیست کہ باشارہ
حدیث خیر القرون قرنی الخ مقلدین امام خیر القرون قرنی الخ المحفوظ خاطر شارع گردد ۔
و ازین ثلثان ہمان ثلثان مراد باشد ۔ و از دیگر مقلدین ائمہ ثلثہ رحمہم اللہ

ثلثان دیگر باعث معصیت احتمال است تا میگردد فی الجمله مغفرت از دست مقلدین چه آنچه از بعضی رود زیراکه اگر ثلثان امثال مغفور نباشند بلکه بقول غیر مقلدان کل مقلدان مرد و در مقهور شوند العیاذ بالله مضمون حدیث منعکس گردد و مغفران اخسرین لازم باشد و کثرت مقلدین بقلت شود هذا خلاف النص اگر غیر مقلدان گویند که هر گاه کثرت دنیاوی را کثرت جنتی مستلزم نیست پس این تقریر مفید مطلب هم نیست گوییم که البته مفید مطلب هست در ان شکی نیست بلکه انشاء الله تعالی بجواب همین اعتراض شما ای غیر مقلدین جنتی گشتن مقلدین و عدم جنتی شدن شما چنان ثابت می کنم که حاجت برهان دیگر ندارم و اگر طاقت سماعت دارید پیش کنید تا دهن شما بعد از گفتگو و چالش تصفیه این نالش سازیم یعنی از تاریخ کل چالش و ریا بیم و از ثبوت نالش تیغ لب دریغ بر سر منکشف کشیم و گوش مفسدین را مالش دهیم و بر سر منحرفین سنگها بالش کنیم
بیا که در ره شیوه چالش کنیم   خصم را سنگ بالش کنیم
ای غیر مقلدین اگر مقلدین بقول شما مشرک باشند و باعث تقلید در جنت داخل نشوند پس از امت رسول صلی الله علیه وسلم اهل جنت کیانند که بمقابله جمیع بهشتیان امت انبیاء پیشین ثلثان صف جنت را فرا گیرند اگر گویند که ما غیر مقلدین اهل جنت باشیم حسب مضمون حدیث اول حصه ثلثان و صف جنت را فرا گیریم گوییم که این نیست مگر باد سنجیست هرگز باور ندارم چه که مقالات بیهوده مثل طبل تهی پندارم

دماغ بیهوده پخت و خیال باطل بست   مقالات بیهوده طبل تهی است

دیگر شما بمقابلہ بہشتیان پیشینیان اگر بوجہ ہفت یا شش ہزار سال کہ دستہ

مثل جزو لا یتجزی ہستید نے بلکہ نقطہ بمقابلہ مقلدین ہم ہمان نسبت

دارید پس چگونہ شما وسعت جنت را فراگیرید و شاید وسعت جنت را

مثل کوچہ دہلی تصور میدہید حاشا و کلا بلکہ مضمون فی جنۃ عرضہا

السموات والارض وسعتش مثل وسعت آسمان و زمین است

مثل عقل شما تنگ و تاریک نیست و آری حقیقت الامر این است کہ اگر

جمیع غیر مقلدین را جمع کنانیده شود و تاہم جمعیت شان از مشرق و مغرب

تا بمغرب ہم نمی رسد و وسعت جنت را فراگرفتن بالا طاق باشد و بالفرض

اگر جنت مثل عقل شما تنگ ہم گردد و تاہم غلبہ شما متصور نمی شود

کہ باشد و عدد کثیر بر عدد قلیل غلبہ کند و شما بمقابلہ آنہا پیشینیان اقل القلیل ہستید چگونہ [illegible]

بہر صورت مغلوبیت شما ثابت گردید و دعوی شما بثبوت نرسید و اگر باز گوئید کہ [illegible]

پیشینیان بہشتی کجا کہ بر ما غلبہ کنند و مغلوبیت ما از اثبات [illegible] ظاہر گردید

گوئیم کہ اگر چنین باشد و فائدہ رسالت و قاعدہ تبشیر جمعیت [illegible]

و ظہور حکمت نبوت را ضائع و [illegible] ملت [illegible]

بلکہ حدیث مسطور و آیت ما خلقنا السموات والارض

وما بینہما لاعبین را تکذیب کردید و العیاذ باللہ و اگر

باز گوئید کہ خیر ما و شما ہر دو فرقہ اتفاق کردہ ایم حسب حدیث غالب [illegible]

گوئیم کہ ما ہمچنین قراری اتفاق را تسلیم نمی کنیم زیرا کہ بقول شما مقلدین

مشرکین اند و غیر مقلدین مومنین و شرک و ایمان باہم [illegible] را

فکیف الاتحاد بین المتضادین لا محالہ اگر شما داخل جنت

مقلدین نشوند و اگر مقلدین داخل شوند شما نشوید کہ دخول [illegible]

تا مع دخول دیگر لازم است پس اتفاق متحقق نیست حالا انصاف باید ساخت
که ازین دو فرقه کدام فرقه علم دخول جنت برافراخت چون نیکو تامل کنید
شما خود را غیر ناجیین یابید و مقلدین را در صف جنت خرامان صف کشان
بینید زیرا که چون حدیث کثرت را بشارت دهد شما محض قلیل هستید از جنت
هشت وصف جنت را فراگرفتن قدرت ندارید پس شما همچنان که جاده
حال و برادران شما مقلدین مومنین را مشرک گویید لاجرم حسب مضمون حدیث
ایما مومن دعی رجلا مسلما الخ خود مشرک شوید پس مستحق دخول جنت نباشید
ان مقلدین بشر در داخل جنت شوند که امور مقبوله بالا را حامل نیستند بطریق
دیگر [illegible] هرگاه حدیث دخول جنت را بشارت داد لا محاله آخر فرقه را
داخل شدن لازم باشد تا بطلان حدیث لازم نه آید و شما را باعث
ثلث وصف مقلدین تا طبیعت دخول نیست پس وجه تمام مقلدین را دخول
ثابت است فیا جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل
کان زهوقا ـ

وجه ششم

التقلید [illegible] حنفی المذهب [illegible] دیگر امامت [illegible]
[illegible] که ائمه حنفی المذهب [illegible] بوقت مجلس خوانند چه قدر عزت
و حرمت و توقیر نزد هر صغیر و کبیر و امیر و وزیر و سلطان و وزیر مشهور
است نه بر دیگران هر دو جا شریف مخفی نمانده نه بر حاجیان و مقیمان
و عالمان و عارفان پوشیده گشته اگر تقلید امام صاحب موجب ضلالت
شدی هرگز ائمه مذهبش را این قدر عزت نگشتی نه خداوند تعالی
آنرا تا این زمان برقرار داشتی بلکه مثل اصحاب فیل هلاک ساختی
نه تا هم در میان ائمه چهار مذاهب چنین قلت دلی و مودت قلبی [illegible]

لا یشکل [illegible] مسائل این هر یکی با دیگری منازعت بر پا ساختی و [illegible]

اکثر متبعان شیخ نجدی گویند که مریدین [illegible]

گشته است و باقوال و افعال علما اعتبار نیست و [illegible]

ایشان می‌سازند تقلید ایشان و خروجیت ایشان از

کافی است و علاوه شریعت و دشمن ملت بودن ایشان

که ایشان بظاهر از کلمه حق یعنی عمل بالحدیث یاد دل

حید کنند و فی الحقیقت در پرده لیتا کیثا الحیل مخالفت

و آنچه از فرموده رسول صلعم نفرت دارند و

کنانند و رنه برین همه احادیث عمل می نمودند

را متبدعین نمی گفتند عن جابر رضی مرفوعا لیعودن هذا

الامر الی المدینة کما بدأ منها حتی لا یکون ایمان ۱۲

کذا فی خلاصة الوفا باخبار دار المصطفی - وایضا فیها و فی

ان الایمان لیارز الی المدینة کما یارز

الحیة الی جحرها وایضا فیها - و فی الصحیحین امرت

بقریة تاکل القری یقولون یثرب وهی المدینة

تنفی الناس ای خبثهم او شرارهم او ذنوبهم کما تنفی الکیر

خبث الحدید در موطا مالک هم موجود است وایضا فیها

ان المدینة کالکیر تنفی الخبث لا تقوم

الساعة حتی تنفی المدینة شرارها کما ینفی

الکیر خبث الحدید - وایضا فیها و فی

حدیث انها طیبة تنفی الذنوب کما ینفی الکیر خبث الفضة

والى قوله وهو ظاهر في ان المراد العباد واهل الخبث ولا يخفى نزر منه صلعم لقوله
صلعم في الحديث السابق لا تقوم الساعة الخ وايضا فيهما - وفي الصحيحين
في احاديث تحريم المدينة فمن احدث فيها حدثا او آوى
محدثا فعليه لعنة الله والملائكة والناس
اجمعين لا يقبل الله منه يوم القيامة صرفا
ولا عدلا - وايضا فيها لمسلم - من اراد اهل هذه
البلدة بسوء اذابه الله كما يذوب الملح في الماء
ولرواية ولا يريد احد اهل المدينة بسوء
الا اذابه الله في النار ذوب الرصاص او ذوب
الملح في الماء - وايضا فيها - اللهم من ارادني
واهل بلدي بسوء فعجل هلاكه - وايضا
فيها - اللهم ان ابراهيم خليلك وعبدك و
رسولك ونبيك دعاك لاهل مكة وانا
محمد عبدك ورسولك ادعوك لاهل
المدينة مثل ما دعاك به ابراهيم لمكة
ادعوك ان تبارك لهم في صاعهم و
مدهم وثمارهم اللهم حبب الينا
المدينة كحبنا مكة الخ (صاحب خلاصه میگوید)
قلت هذه البركة في امر الدين و
الدنيا لانها النماء والزيادة والبركة
لنا حاصلة في نفس المكيل بحيث

يكفي المدينة بها من لا يكفيه لغيرها
وهذا محسوس لمن سكنها ولذا
اقول ان سكناها تزيد في الايمان اي
في الحقيقت اين امر را بچشم خود ديده آمده ام - و ببركت اناخي لعاب
خلق عظيم - جميع ساكنان اينكه خليق يافتم - وفي الوفاء قال
النبي صلعم انما المدينة كالكير تنفي خبثها وتنصع طيبها
اگرچه بعضي از غير مقلدين معتبر انم اين حديث را باجتهاد خود بزمانه رسول
صلي الله عليه وسلم مخصوص كرده اند - ليكن آن قابل اعتبار نباشد كه بسبب
اعتقاد شر و اعتقاد تام در آثار ش در انجا رسند - كه در حديث تعميم تخصيص
را دخل دهد - كه دخل دهنده را مشرك گويد - پس اگر دخل دهد مشرك شدن
لازم آيد - ولكن اجتهاد در امر مخالفت نص مذكور لا تقوم الساعة حتى تنفي
المدينة الخ كجا ميرسد - كه قابل حجت باشد - وفي المشكاة من يرد
هوان قريش اهانه الله رواه الترمذي وايضا فيها ان يريد
الناس ان يضعوهم ويابى الله الا ان يرفعهم الخ
وايضا فيها عن سلمان قال قال لي صلعم لا تبغضني فتفارق
دينك قلت يا رسول الله كيف ابغضك و
بك هدانا الله قال تبغض العرب فتبغضني
رواه الترمذي - وايضا فيها - من غش العرب
لم يدخل في شفاعتي ولم تنله مودتي
رواه الترمذي انتهى - پس باوجود موجود اين همه روايات حكايات
و احاديث متواتره - علماء حرمين شريفين را مبتدعين گفتن - و اقوال ايشان

آنان را غیر قابل الاعتبار شماردن - و آنانرا بضلالت منسوب کردن - و
بدل بغض داشتن - و امام آیمه متقدمین خیر القرون الٰهی را باتهام عدم
وصول کثرت احادیث نزد ایشان متهم ساخته مقلدینش را از تقلیدش منع
نفرت دانیدن - و بمقابله آن بر توسعه متاخرین غیر خیر القرون - و متبعان
شیخ نجدی - که بعضی از ایشان در پرده منکر شریعت - و بعضی را اقصی السبیل
فی الحقیقت است تکیه کردن - و متاخرین را بر خلاف مضمون حدیث خیر القرون
قرنی الخ بر ائمه متقدمین فضیلت دادن - و اخبار استدراک با حتیاط بدا مرار
محلوظ کرده انهار تدوین ساخته نفس قرار داده بران اعتماد کردن .
و بر مضمون آیت ﴿ حتی یمیز الخبیث من الطیب
و آیت - ولا تتبدلوا الخبیث بالطیب
غور نساختن - باز اگر احیاناً بعض اخبار چنین تدوینات با قوال ائمه مطابقت
کنند و ان اتفق شاید انرا بشهادت بعض متعصبین غیر قابل الاعتبار تصویب
کار منکران شریعت و عدوان رسالت - و دشمنان طریقت . نیست کیست
و بر تکیه تقلید اکثر رافضیان تقیه کنان - تقلید امامان متقدمان را ضلالت
شماردن - فعل هوا پرستانان نیست چیست ؟ ای متبعان شیخ نجدی
از شما می پرسم که آیا در جهان آخر جای چنین هم هست که در انجا بحث نباشد
یا نه ؟ اگر هست کدام جا هست نامش چیست ؟ اگر نیست پس بر اهل حرمین
شریفین تخصیص این اتهام چیست ؟ بان بان گاه بگاه بعضی بدعتیان
از جنس شما در حرمین شریفین می روند اما حسب مضمون احادیث مذکوره
مثل شیخ نجدی مردود و شوند ؟ قیام کردن نتوانند ؟ از کلمه طیبه فرار کنند ؟
بازیکی از ایشان گفت که خیر تو هر چه خواهی گو امّا فی الحقیقت

هر که پیشتر آید بحیثیت ولیاقت اجتهاد از پیشتر افضلتر باشد که پیشتر را از پیشتر حدیث بکثرت رسد چنانچه از ابوحنیفه مالک را زیاده حدیث رسید باز از مالک شافعی را باز از شافعی احمد حنبل را باز از احمد حنبل بخاری را حتا که باخر زمانه امام همام ابن القیم و امام همام ابن تیمیه را چندان احادیث رسید که هر یکی حاوی احکام نبوت گردید. گفتم که حکایت کرکس و زغن زیبا مناسب حال تست که تو مثل کرکس خود را مقتدایت را از ایمه مجتهدین سابقین محقق و دوراندیش و دوربین تصور کردی و از ضلالت و کوری هر اخبار را اخبار سید ابرار نامیدی. شعر: چون سگ درنده گوشت یافت نپرسد کین شتر صالحست یا خر دجال. همچنین تو نیز چون نام حدیث شنیدی نمی پرسی کین فرموده رسول علیه السلام یا گفته اصحاب کرام است یا ساخته معاندین اسلام. و نه مضمون زجر و توبیخ لیفتروا الکذب ثم یظن الکذب. من کذب علی متعمدا الخ اصلا دریافتی بلکه بران عمل کردی و از شریعت قرار دادی پس ضرور مثل کرکس بدام جهنم گرفتار شوی.

حکایت کرکس و زغن

چنین گفت پیش زغن کرکسی — که نبود ز من دوربین تر کسی

زغن گفت ازین در نشاید گذشت — بیا تا چه بینی بر اطراف دشت

شنیدم که مقدار یک روزه راه — بکرد از بلندی به پستی نگاه

چنین گفت دیدم گرت باور است — که یکدانه گندم بهامون درست

زغن را نماند از تعجب شکیب — ز بالا نهادند سر در نشیب

چو کرکس بر دانه آمد فراز — برو بر بپیچید قیدی دراز

ندانست از آن دانه بر خوردنش — که دهر افکند دام در گردنش

زغن گفت از ان دانه دیدن چه سود   چو بینائی دام خصمت نبود
همچنان تو نیز فقط حدیث دیدی ؛ دام منافقان را که کذب را بحدیث اختلاط
کردند ندیدی ؛ بنابران بدامش افتادی . پس حسب حدیث مستحق نارشدی . افسوس
صد افسوس بر نافهمی تست که تو با وجود انکار تقلید . بر گفتار مقلدان بطن پلید . که
هر یکی از ایشان بغرض حصول مطالب بطنی لباس تقلید ائمه را دریده ؛ و بحرص
سرخروئی بخدمت سرگروه غیر مقلدان که بدولت رسیده دویده ؛ و بعض کتب
احادیث را نیز لطرزش ترجمه کرده و نیز تصنیف ساخته پیشش رسانیده ؛ حتی که
بر مزه نگفوارنش مسلک گردیده تقلید می کنی ؛ مع ذلک بر تقلید ائمه ابرار گفتار
می نمائی **بس** تو کوته نظر بودی دست وری ؛ که مشغول بودی بچند از
هملے ؛ **دیگر شنو** اگر این قاعده کلیه باشد ؛ خامی ایمان تو و مقتدان
تو ثابت گردد ؛ بلکه هر کس تا الی الابد خاتم بند هدایت تمام نیابد ؛ که حسب اعتقادت
هر که در پس آید ؛ در اجتهاد افضل و محقق باشد ؛ استنباطات پیشیان
پیشنیان را معلوم نشود ؛ پس چگونه بر گفته مجهول افضل عمل واقع گردد ؛ و نیز
قباحت تسلسل لازم شود ؛ و نیز مضمون حدیث خیر القرون الخ و آیت الملک لکم الخ
بر باد رود ؛ و بهم خیر بشر و شر بخیر . و صدق بکذب . و کذب بصدق مبدل
گردد ؛ پس این نیست ؛ مگر بناے قلع شریعت و قمع بنیاد ملت نبوت است
پس ای مقلدین هان که غیر مقلدین در پرده عدوی شریعت ؛ رهزنان
طریقت . و منطفی انوار نبوت . و مخل احکام ملت اند ؛ قوله تعالی الم تر الی الذین
اوتوا نصیبا من الکتاب یشترون الضلالة و یریدون ان تضلوا السبیل —
فاحذروا ایها الاخوان فاحذروا + اعرضوا
ایها الاخوان فاعرضوا انهم یریدون ان تضلوا تخشیهم در ایجاز

حدیثِ بغض و غش عرب بغیر مقلدین را بسبب طعن و تشنیع و بغض امام صاحب
از شفاعتِ رسول صلعم محروم ماندن و تفریق دین کردن و بر رسول بغض داشتن
لازم باشد که کسانیکه بغض عرب بدل دارند ٭ بشفاعت داخل نشوند۔ و تفریق
دین کنند۔ و امام صاحب از اہلِ عرب اند۔ و ایشان بغضش بدل دارند
لہذا از شفاعت محروم مانند۔ و دین را تفریق ساختند ٭ **پس اے آقا و رز**
از ہدایت ایشان دست بدار۔ و کوشش را فرو گذار۔ که ہرگز ہدایت نیابند
که بخمیر ضلالت خلق مخمور شدند۔ **ابیات** ٭ بدبختی و نیک بختی قلم۔ بگردید
و ما ہم چنان در شکم ٭ چو روی نگردد خدنگ قضا۔ سپر نیست مر بنده را جز
رضا ٭ که حاصل کند نیک بختی ببرور۔ نبرعه که بینا کند بخت کور ٭ نیاید نکوکاری
از بدرگان۔ محال است دو زندگی از سگان ٭ ہمه فیلسوفان یونان و روم
ندانند کرد انگبین از زقوم ٭ ز وحشی نیاید که مردم شود۔ بسعی اندر و تربیت
گم شود ٭ توان پاک کردن ز زنگ آئینه۔ ولیکن نباشد ز سنگ آئینه ٭ بکوشش
نروید گل از شاخ بید۔ نه زنگی بگرمابه گردد سپید ٭ **وجه ہفتم اینکه**
اگر تقلید امام اعظم رح موجب ضلالت باشد ٭ اتباع احادیث **اتبعوا
السواد الاعظم۔ وعلیکم بالسواد الاعظم۔ علیکم
بالجماعة۔ الزموا الجماعة من شذ شذ فی النار۔** موجب ضلالت
باشد بالعیاذ باللہ۔ زیرا که مضامین اینہا گویا بمنزل شمس است و تقلید ائمه
الائمه خیر القرون تابعی بمنزل نہار۔ و طلوع شمس را وجود نہار لازم است
ہمچنان مضامین اینہا را تحقق تقلید سواد اعظمی لازم است ٭ علی ہذا القیاس بالعکس
یعنی عدم وجود نہار را عدم طلوع شمس نیز مستلزم باشد ٭ پس عدم وجود
تقلید جماعت سواد اعظمی را نیز عدم تحقق مضامین مستلزم گردد ٭ که بلا تقلید

شخصے اتباع جماعت سواد اعظم مگر متحقق نیست بلکہ اتباع ہوا پرستی مراد بطلان اتباع جماعت سواد اعظم لازم است لیکن با وجود دلالت احادیث

مضامین انہا وجود نہار تقلید را ضلالت شمردن حقا ہمان طلوع را الضلالت

منسوب کردن است العیاذ باللہ اگر کسی گوید کہ نہار واحد را بر چہار

تقلید شخصے قیاس کردن گویا بر قیاس مع الفارق عمل نمودن است

گو ہم کرنے لے قیاس مع الفارق نیست بلکہ بسبکہ موافق قیاس است

کہ گفتگوی ما در جماعت سواد اعظم است ۔ در جماعت غیر سواد اعظم نیست اگر

باز گوید اگر چنین باشد وجوب تقلید امام اعظم رح را بطلان دیگر

مذاہب ثلثہ لازم گردد گو ہم نے ہر گز نے زیرا کہ نہار را باعث حجاب وعمائم

حجاب ابر وسحاب وغیرہ کوالیف گوناگون ۔ وعوارض بوقلمون ۔ لاحق باشند

پس کیفیت وجود تقلید جماعت سواد اعظم ۔ مثل کیفیت وجود نہار بلا غیمی ۔

گردد فثبت ثبوت الحق الحقیق علی وجہ الدقیق فی التحقیق فیا

ہذا خذ ہذا ویکبر شوید ۔ عبرت گیرید ۔ اگر تقلید شخصی موجب ضلالت باشد

بر ظہور نبوت نبی صلعم فتور وقصور فتد نے نے بل تکذیب نبوت لازم گردد

کہ حسب مضامین احادیث لا یجتمع امتی علی الضلالۃ ۔ لا یجتمع

امتی علی الخطاء ۔ وغیر ذلک پیشین گوئی نبی صلی اللہ علیہ وسلم

ثابت ومتحقق نگردید بلکہ بقول لا مذہبیان بالعکس بظہور رسید العیاذ باللہ

ویکبر شوید بپذیرید ۔ اگر تقلید شخصی باطل گردد فقط تکذیب قول

رسول صلعم لازم نباشد بلکہ تکذیب قولہ تعالی نیز لازم آید کہ بشارت

کمالیت دین محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم را کہ بآیۃ الیوم اکملت

لکم دینکم الخ ثابت است بطلان لازم آید کہ در عدم تقلید کمالیت

دین چہ باشد بانقصانیت ہم وجود دین موجود نباشد مثل عنقا پروانہ

کنند ❊ یکقلم برباد رود ❊ مصداقش باقی نماند ❊ ان اگر عمل هوا پستانان
سد القرد لی را تام دین شود ❊ البته مصداقش باقی اندن تواند ❊ اما انرا
هر دو نص مانع گردد ❊ **خلاصه الکلام** اینکه بی شک هر چهار مذهب
مع انحصار بر حق است **فضلنا بعضهم علی بعض** بر تفضیل بعض
بر بعض دال وناطق و ازین تفضیل ترجیح احد الائمه بر دیگر حسب اعتقاد تقلید
هر چهار صادق ❊ تا تلفیق تلهی لازم نگردد ❊ پس تقلید شخصی واجب باشد
که ما درای این دلائل بسیار - وبراهین بے شمار - دران نوشتم ❊ وعلماے
هر دیار ایران یافتم ❊ وفضلاے شرق وغرب - وعجم وعرب وهر امصار - را
که در میدان عرفات گرد آمده بودند عامل تقلید شخصی دیدم ❊ اگر غیر
مقلدان گویند که چون کرام قلیل اند - ولیام کثیر ❊ بنابران غیر مقلدین
قلیل و مقلدین غزیر ❊ گویم اگر این قاعده کلیه باشد ❊ ابلیس لئیم را باعث
قلت وجودش کریم شدن وملائکه کرام - را بسبب کثرت - لیام گشتن ❊
لازم گردد ❊ العیاذ بالله علی هذا القیاس حرامزاده قلیل الوجود لئیم النفس
را شریف کریم النفس شدن - وحلال زادگان کثیر الوجود کریم النفس
را لئیم النفس گشتن - لازم آید ❊ چه خوب ایشان باعث قلت ولد الزنا
مجهول النسب ابن الفاعله را شریف دانند ❊ وبسبب کثرت حلال
زادگان ثابت النسب را رذیل شمارند ❊ چه عجب که خنزیران قلیل
الوجود را حلال - وگوسفندان کثیر الوجود را حرام - دانند ❊ چون نباشد
کل مرء یقیس علی نفسه وکل اناء یترشح بما فیه -
ع هر کس مناسب گهر خود گرفت یار ❊ بلبل بباغ رفت وزغن سوے خار زار
ع گندم از گندم بروید جو ز جو ❊ **کل حزب بما لدیهم فرحون**

و دیگر گوش کنید و هوش دارید؛ اگر هر قلیل شریف و جلیل باشد، مقتضای
احادیث مرقومه و صحیحه (که کثرت را شهادت دهد - و آن کثرت موجب
فخر رسول کریم صلعم باشد) برباد رود و باطل گردد؛ العیاذ بالله -

وجه ششم اینکه بحث مناظره بشنید و پند گیرید؛ حکایت
مناظره - روزی بسفر حجاز طائفه غیر مقلدین را دیدم؛ و تقریر هر یکی
را شنیدم؛ که در محفلی نشستند؛ و بشغلی در پیوستند؛ یعنی دفتر شکایت
مقلدین باز کردند؛ و حکایت مذمت مؤمنین آغاز نهادند؛ و بر ائمه اربعه
مجتهدین طعنه می زدند؛ الغرض اسپ جهالت در میدان وقاحت می جهانیدند
و بر راه ضلالت می دوانیدند؛ و سخن بدینجا رسانیدند؛ که تقلید شخصی
را بالکل ضلالت می شمردند؛ و مقلد شخصی را مشرک می گفتند؛ چون طاقتم
از دست تحمل برفت؛ غیرت شریعت بدل پیوست؛ **ابیات**

مرا امر معروف دامن گرفت ‎ ‎ ‎ فضول آشتی گشت و درمن گرفت
گرت نهی منکر برآید ز دست ‎ ‎ ‎ نشاید چو بی دست و پایان نشست
و گر دست قوت نداری بگوی ‎ ‎ ‎ که پاکیزه گردد باندرز خوی
چو دست و زبان را نماند مجال ‎ ‎ ‎ بهمت نمایند مردی رجال

حدیث من رای منکم منکرا فلیغیره بیده فان لم
یستطع فبلسانه فان لم یستطع فبقلبه وذلک اضعف الایمان
اخرجه الخمسه الا البخاری کذا فی التیسیر خود را مصنف تذکره ظاهر ساخته
گفتم که من در تذکرة المذاهب و تبصرة الخلائق لعبرة الخلائق در وجوب تقلید شخصی
دلایل کثیره - و براهین غزیره دیدم؛ خیر حالا فرض کردم؛ که دلیلی در
وجوب شخص پرستی ندارم؛ ان شاء الله اکرام دلیل در ثبوت دعوای خود

داریدؔ بیاریدؔ تا بشنوم۔ واگر توانم جوابش بدہم۔ گفتند کہ تحریرات

وتقریرات جناب مولانا نذیر حسین صاحب دہلوی وجناب مولوی محمد حسین

صاحب لاہوری درینباب ہرجا شائع وذائع گشتہ۔ حاجت بیان دیگر نماند۔

گفتم کہ ہمہ دلائلہا رد تقلید یہ ایشان بعبارت ہمین تذکرۃ المذاہب کہ پیش

شما پیش کردم خود مردود شدہ۔ پس انہا بقاعدۂ اذا تعارضا

تساقطا ساقط الاعتبار گردید۔ پس وجوب تقلید شخصی بر اصل خود

ثابت وباقی ماندہ۔ کہ بر بطلانش دلیلی بدست شما باقی نماندہ۔ بلکہ بالعکس

وجوبش ثابت گشتہ۔ بعد ازان برائے تحکیم باہم عقد موافقت بستند۔

وبرین سخن موافقت کردند۔ وگفتند کہ ما حاجت زیادتی تقریر نداریم۔ بر ایک

جملہ اکتفا کنیم کہ ما بمقابلہ حدیث قول ابو حنیفہ را ہیچ فوج شماریم۔ گفتم من

نیز چنین اعتقاد دارم۔ اگر فی الحقیقت بر مخالفتش رح حدیث یابیم۔ ورنہ

مثل شما بمقابلہ اقوال مستنبط امام الائمہ تابعی خیر القرون اقوال غیر خیر القرون

را ہیچ فوج شمارم۔ گفتند تو شاید احادیث صحاح را حدیث نمیدانی۔ لہذا

ہمچنین حرف میزنی۔ گفتم دانم اما کل اقوال صحاح را قول رسول صلعم وحدیث مقبول ندانم۔ کہ دلائل اقوال

متضادہ را نیز تالیف یافتہ دیدم۔ نیز مخلوط با اخبار غیر محفوظ یافتم۔ نہ ہمین اخبار احاد را منصوص دانستن

از جانب شارع مجبور شدم۔ بلکہ ہر اخبار اشرار را کہ برسول صلی اللہ علیہ وسلم منسوب کردند حدیث اعتقاد کردن را سفاہت

شمارم۔ ایشان ہم گفتند این گل دیگر شگفت کہ این کس شما را حدیث صحاح گفت۔ گفتم من منکر شما نیم۔ نیز کل را منصوص شمارم

آیا چہ شما کل اقوال صحاح را قول رسول صلعم وحدیث مقبول دانید۔ وبران

وثوق دلی واعتقاد قلبی دارید۔ گفتند بلی۔ گفتم فی الحقیقت ہمی طور

اعتقاد دارید۔ گفتند ہمی طور اعتقاد داریم۔ ومنصوص شماریم۔ گفتم

پس شما بعوض صاحبان صحاح را ہمین نقش مبارک رسول صلعم گردانیدید

مع ذلک خود را مشرک نگویید۔ بالعکس مقلدان را مشرک گویید۔ خیر حالا
تقریر مرا بشنوید۔ بدل ہوش گوش دارید۔ انشاء اللہ تعالیٰ ازین اعتقاد
فاسدِ شما بطلانِ مذہب جدیدِ شما و بدعتی و کافر و جہنمی شدن و بر منہی عنہ
عمل کردن شما مع پیشوایان شما از اخبارِ صحاح چنان ثابت کنم۔ کہ حاجت
گفتار دیگر نداریم۔ بلکہ چنان اعتماد بدل دارم۔ کہ بر صحتِ ہمہ دلائلم از زبان
شما اقرار ہم کنانم۔ ایا لا تکتبوا عنی شیئا غیر القرآن ومن کتب عنی غیر القرآن فلیمحہ
اخرجہ مسلم کذا فی التیسیر حدیث مسلم است یا نہ۔ گفتند بلی ہست۔ گفتم پس
چرا بر خلاف حدیثِ مسلم خود مسلم و دیگر صاحبان صحاح بر منہی عنہ لا تکتبوا
عمل کردہ صحاح نوشتند۔ و چگونہ بر مخالفتِ نہی کمر بستند۔ و با وجودش
شما انہا را مامور بہ فہمیدید۔ آیا منہی عنہ را مامور بہ فہمیدن کار فاسقان
و بدعتیان بل کافران نیست چیست ؛ و مرتکب شدن بران فعل منکران
نبوت نیست کیست ؛ و مخفی نیست کہ ہر چیزیرا بنا بر فساد باشد۔ مبنی علیہ
نیز فاسد گردد۔ پس اعتقاد شما فاسد۔ و مذہب شما کاسد باشد۔ کہ
بنا بر منہی عنہ یافتہ شدہ بنا بران ترکش بر امت واجب گشتہ۔ اگر گویید
کہ شاید حدیثِ دیگر بر خلافش یافتہ شدہ۔ لہذا متاخرین رہبران اتفاق
گردیدہ۔ و تلقی امت بران گشتہ۔ گوییم پس اعتقاد شما کہ کل اقوال صحابہ
منصوص و مقبول است باطل شدہ ؛ و چون بر خلافِ حدیثِ صریح لا تکتبوا
نیز اتفاق و تلقی امت غیر خیر القرون دلیل شرعی باشد۔ پس اتفاق
علمای متقدمین بر وجوب تقلید شخصی و انحصار مذاہب بر اربعہ چرا حجت
قوی نباشد۔ باز گفتم ایا لا یری رجل رجلا الخ حدیث بخاری
وغیرہ است یا نہ۔ و نیز من قال لاخیہ کافر فقد باء بہما احدہما

حدیث موطای مالک رح است یا نه - گفتند بلی - گفتم پس شما مقلدان
را چرا کافر و ملعون گوئید - حالانکه حسب دلائل مولوی نذیر حسین امام شما غیر
[illegible]کر را دلائل ثبوت حق الحقیق نوشته اند هم مقلدان مسلمان اند - و کسانیکه مسلمان
را کافر و ملعون گویند - بمضمون این هر دو حدیث خود کافر و ملعون شوند
یا نشوند - و شما مقلدان را کافر گوئید - چرا نتیجه اش را بعمل خود تصور[illegible]
نعوذ باللہ منه - **باز گفتم** آیا خیر القرون قرنی الخ - اکرموا اصحابی فانهم
خیارکم ثم الذین یلونهم ثم الذین یلونهم ثم یظهر الکذب حتی ان الرجل
لیحلف ولا یستحلف ویشهد ولا یستشهد الا من سره بحبوحة الجنة فلیلزم [illegible] الخ
حدیث بخاری وغیره است یا نه - گفتند بلی - گفتم پس با وجود رسش از
گفتار و رفتار و کردار صاحبان صحاح غیر خیر القرونی که بالنص در زمانه ایشان
کذب شائع و ذائع یافته ، بر گفتار و رفتار و کردار امام خیر القرونی که بالنص
بشارت خیریتش ثابت گشته طعنه زدن - و مضمون فلیلزم الجماعة -
را نفهمیده مقلدینش رح را مشرک گفتن ؛ و بر عکس این حدیث عمل
کردن - و رسول صلی اللہ علیه وسلم را کاذب دانستن نیست چیست ؛
العیاذ باللہ و کسیکه چنان عمل کند - و بر آن اعتقاد دارد - آنکس غیر مومن
نیست کیست **باز گفتم** آیا من کذب علی متعمدا الخ کذا فی
المشکوٰة حدیث است یا نه - گفتند بلی - گفتم پس روایت [illegible]
متضاده زیرین را حدیث دانستن - بمضمون این حدیث ترک جهنم
گرفتن نیست چیست ؛ و بر آن اعتقاد کردن کار نادان و بد عقیدان نیست

روایتهای متضاده این است

عن ابن عباس رض قال بعث رسول الله صلی الله علیه وسلم
لاربعین سنة فمکث بمکة ثلث عشرة سنة یوحی الیه ثم امر بالهجرة
فهاجر عشر سنین ومات وهو ابن ثلث وستین
سنة متفق علیه وایضاً عنه قال اقام رسول
صلی الله علیه وسلم بمکة خمس عشرة
سنة (الی قوله) واقام بالمدینة عشرا وتوفی
وهو ابن خمس وستین سنة متفق علیه این هر دو روایت از
ابن عباس رض است یا نه ومضمون هر دو باهم متخالف است یا نه و هر دو متفق علیه
است یا نه گفتند بلی ۞ وعلی هذا القیاس عن انس رض قال توفاه الله علی
راس ستین سنة متفق علیه وایضاً عنه قال رسول صلعم و
هو ابن ثلث وستین الحدیث کذا فی المشکوٰة - این هر دو روایت نیز از راوی واحد
متخالف المضمون ومتفق علیه است یا نه گفتند بلی - وهمچنین اختلافات در
تاریخ ولادت وغیره هم موجود ست یا نه - گفتند بلی - وصدق احد المتضادین
راکذب دیگر لازم است یا نه - گفتند بلی - پس چه کنید - وبچه طور هر دو
روایت متضاده را صحیح ومقبول دانید - وبر منکرین چنین روایتها طعنه زنید
ومشرک گوئید - شاید برعایت صحت روایت ولادت ورحلت را
بار فرض نمائید تا تاویل صحت کردن توانید - خدا را بانصاف گوئید
که آیا ولادت ورحلت دو دو بار بود یا یکبار رونمود - گفتند یکبار - گفتم
پس نسبت حضرت ابن عباس رض وحضرت انس رض چه اعتقاد دارید - آیا ایشان
را از افترای کذب بری سازید - وصادق شمارید ۞ یا صاحبان صحاح
را جوالبشر نداوند - که مبهوت گشته خاموش ماندند - فکیف الاعتقاد علی

اقوالها المتضاد + واین الاعتماد علی اخبار التی تقضی الی الفساد

هرگاه که چنین روایات بدیهیه را بدلائل واخبار یقینیه بثبوت رسانیدن نتوانستند
باز بچه طور کل امور اشتباهیه را که اکثر از آن غیر بدیهیه است بهمچنین اخبار
احتمالیه ما را کردن توانند. و چگونه بر آنها اعتقاد دارند. و چون چنین روایات
بدیهیه را حال این باشد. پس دیگر روایات غیر بدیهیه را قیل و قال چه
باشد. بر علماء رجال مخفی نباشد. اری همچنین روایتها در صحاح است
کثیر. بنابران دران از متاخرین جرح و قدح هم است غیر بدیهیه. ورنه بر دوستان
رسول صلی الله علیه وسلم واصحابش صلعم جرح قدح کردن بسبب چیست
و طاقتش کیست + نا ظاهر نیست که حضرت ابن عباس رضه و حضرت
انس رضه وغیرهما رضه هرگز در تاریخ ولادت و رحلت، رکعت اقوال متناقضه
نفرمودند. نه بر همچنین امورات لابدیه بدیهیه خطا کردند. نه صاحبان صحاح
از خود روایتها را اختراع ساختند. بلکه روایتهای راوی را حسب شرائط
مقرره خود یافته مجبور شده درج صحاح نمودند. اما از متوسطان که بعضی
از آن کافر تقیه کن و بعضی منافق شریعت شکن بودند. و در کمین می ماندند
تا در احکام شریعت خلل و زلل اندازند. ایشان فرصت وقت را غنیمت شمرده
هزارها حدیث را موضوع ساختند. و بصحابه کرام رضه و رسول علیه السلام
منسوب کردند. و بمقابله احادیث صحیحه موضوعات را در پیش نمودند.
و اکثر را چنان تغییر و تبدیل دادند. که راویان متاخران را در حیص و بیص
انداختند. بنابران مجبوراً هر دو قسم را مخلوط کرده روایت کردند. و چون
صاحبان صحاح رحم غایب دان نبودند بر آنها اطلاع یافتند. اقوال
متضاده را نیز داخل صحاح کردند. که حق و باطل را امتیاز کردن طاقت

نمی داشتند در نمی نوشتند - هرچند متاخران بسیار دست و پا زده کتب
اسمای رجال نوشتند - اما ماهران این فن اینها را درین باب کافی و شافی
نشمارند - زیرا که چون صاحبان صحاح رح باوجود قرب زمان شان از موضوعات
اجتناب کردن نتوانستند - باز البعد الزمان را چه طور بر تفریق و تمییز موضوعات
و اعتماد لا شئ و متغیرات اعتبار کنند - بلکه ایشان خود چنان افراط و تفریط نموده اند
که مرویات صحیحین هم انداخته اند که بعضی محدث بعض حدیث را بروایت
مرفوعه ثابت نموده و بعضی آنرا لا اصل نوشته - چنانچه حدیث اطلبوا العلم
ولو كان بالصين فان طلب العلم فريضة على كلّ
مسلم رواه العقيلي وابن عدي عن انس رض مرفوعاً
وابن حبان آنرا لا اصل و باطل گفته - و بعضی حدیث صحیح را موضوع انگاشته
چنانچه حدیث القبر روضة من رياض الجنة الخ را در موضوعات
داخل ساخته - حدیث لا تظهر الشماتة لاخيك الخ را در کتاب
ذیل لا یصح نوشته - و صغانی آنرا موضوع گفته و حدیث حبّات النبي
يتي وليهم رواه امام ابوحنیفه رح را ابن جوزی و صغانی در موضوعات
داخل ساخته - علی هذا القیاس حدیث السعيد من وعظ
بغيره والشقي من شقي في بطن امه را ابن جوزی و صغانی لا یثبت و
موضوع گفته - و نیز حدیث انا مدينة العلم وعلي بابها
رواه الخطيب والطبراني والعقيلي وابن حبان عن ابن عباس رض مرفوعاً را
بعضی موضوع گفته - بعضی کذب نوشته - بعضی قابل احتجاج نیست انگاشته
نیز حدیث من تشبه بقوم فهو منهم را ابن حجر وغیره لا اصل گفته - نیز
حدیث زر غبا تزدد حبا را صغانی موضوع نوشته - نیز

حدیث علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل را ابن حجر و زرکشی
لا اصل له گفته‌اند. و حدیث من زار قبری وجبت له شفاعتی
را ابن خزیمه تضعیف کرده. و حدیث من زار قبری کنت
له شفیعا الخ را ابن تیمیه موضوع و لا اصل نوشته. نیز حدیث
من حج فلم یزرنی فقد جفانی را صغانی و ابن جوزی و زرکشی موضوع
نوشته‌اند. نیز حدیث الصلوة عماد الدین فمن ترکها فقد
هدم الدین را نیز زبادی تضعیف ساخته. نیز حدیث اکرموا القرآن
ولا تکتبوه علی حجر ولا مدر الخ را در ذیل نوشته کرده‌اند
وضاعین داخل شده. و نیز حدیث اصحابی کالنجوم فبایهم اقتدیتم اهتدیتم
رواه ابن عدی و ابن عبد البر. را ابن حزم در رساله کبری خود آنرا مکذوب
و موضوع باطل نوشته. و نیز حدیث خذوا شطر دینکم عن الحمیراء ام
المؤمنین عائشه رض کما فی المختصر. ذهبی آنرا من الاحادیث الواهیة التی
لا یعرف لها اسناد گفته. و علی هذا القیاس اکثر حدیثهای صحیحه نزد اکابر
محققین. و بسیار روایتهای صادقه صحیحه فضائل نزد متاخرین موضوع
و لا اصل و غیر ذلک نوشته‌اند. و موضوعات را صحیح و غیره دانسته‌اند
که بعضی از محدثین اقوال اهل غرض شان را نام نیز حدیث نهاده در کتابهای
خود مندرج ساخته چنانچه حدیث کلام الله حول العرش بالفارسیة
وان الله اذا اوحی امرا فیه لین اوحاه بالفارسیة واذا امرا فیه
شدة اوحاه بالعربیة رواه ابن عدی عن انس انه مرفوع
باز بعضی دیگر حدیث ابغض الکلام الی الله الفارسیة الخ. انما
حدیث من تکلم بالفارسیة زادت فی خبثه و نقصت من مروته رواه ابن عدی عن انس

روایت کرده - و بعضی قول روافض را حدیث قرار داده چنانچه حدیث
لکل امة فرعون وفرعون هذه الامة معویة ونیز
اذا رأیتم معویة یخطب علی منبری فاقتلوه رواه ابن عدی عن
ابن مسعود مرفوعا - و بعضی قول خوارج را حدیث پنداشته اند نیز حدیث
انه صلی الله علیه وسلم اخذ القلم من ید علی ودفعه الی معویة
ونیز حدیث الامناء عند الله ثلثة انا وجبرئیل ومعویة
و بعضی بقول زنادقه فریب خورده استثنای الا ان یشاء الله را باین
حدیث زیرین لاحق ساخته حدیث انا خاتم النبیین
لا نبی بعدی الا ان یشاء الله رواه الجوزقانی عن انس مرفوعا
اگر کاوش کرده شود عجب نیست که همچنین باشد استثنای الا بفاتحة الکتاب
نیز بحدیث این خاصیت را لاحق کرده شده باشد - و بعضی محدثین اقوال
دوکانداران و پیشه گران را که برای فروختن مال ترغیبا برسول صلعم منسوب کرده
کالا مها نموده حدیث فهمیده روایت کرده چنانچه حدیث علیکم
بالعسل فوالذی نفسی بیده ما من بیت فیه عسل الا ویستغفر
ملائکة ذلک البیت له فان شربه رجل دخل جوفه الف دواء
ویخرج منه الف داء فان مات وهو فی جوفه لم تمسه النار رواه
رواه الاسمعیلی فی معجمه عن سلمان مرفوعا حدیث علیکم بالعدس
الخ ونیز حدیث ان البطیخ ماؤه رحمة وحلاوته مثل الجنة
ونیز حدیث احضروا موائدکم البقل فانه مطردة للشیطان مع التسمیة
رواه ابن حبان عن ابی امامة مرفوعا - نیز حدیث ان النبی صلعم
اکل الباذنجان فی لقمة وقال انما الباذنجان شفاء من کل داء وغیر ذلک

الاحادیث الموضوعه بکذا کلهائی الموضوعات لابن جوزی و قاضی شوکانی
وغیرها **تنبیه** اگر بر صحت این کتب موضوعات متاخرین اعتماد کلی نموده
شود پس بر صحت مرویات متقدمین وثوق دلی کجا ماند که بران مدار
کل احکام شرعیه گردد و بر صورت عکس این همه کتب موضوعات خود موضوع
باشد هرگز بصحت نرسد و بصورت استخراج بین بین سفے زمانا از
طاقت علمای است خارج باشد حالا بر قول که تقلید اعتماد نباید وهم
نوشته که اعتقاد عمل سازید اگر گوئید که با مضامین همه کتب متقدمین
ومتاخرین را دریافته حق وباطل را امتیاز کرده استخراج مسائل حق حق
نمائیم بعد ازان بران عمل سازیم گوئیم که این نیست مگر ادعای امر محال
کردنی است - یا خود را نبی معلم گردانیدی - یا ابله فریبی - اتباع خواهش
نفسانی اما اول بآیت لا یکلف الله نفسا الا وسعها
مندفع است وثانی بحدیث لا نبی بعدی مدفوع وثالث بآیت
و ما یخدعون الا انفسهم نتیجه اش بر خود عاید از دیگران
مرفوع ورابع بآیت ان النفس لامارة بالسوء الخ نبای لحیب
هدایت از نفس اماره مقطوع علاوه بران اتباع هوای نفسانی عین
تقلید شخصی است پس ما و شما در امر تقلید شخصی برابریم منهم استغفر
را مشرک گوئید از خود راز ان اما ان فرق درمیان ما و شما این است
که شما بتقلید الخناس الذی یوسوس فی صدور الناس عمل سازید وما
بتقلید امام الائمه خیر القرون تابعی عمل کنیم فظهر الفرق ان کنتم تعقلون
الغرض حال اعتقاد وعمل شما همین است و قیل وقال سند حدیث
محدثین همان است دیگر هیچ نیست گفتند که اگر سند حدیث تابعین

تقریرات صحیح نباشد. پس سند مسائل فقهیه بطریق اول صحیح نباشد
که کتب فقه مثل هدایه و ذخیره بعد صد ها دهور و عبور قرنها سے موقوف تدوین
گشته. پس تغیرات کلی و تبدیلات جلی دران راه یافته. نه مسئله انها
با امام صاحب رسیده. فاین الاعتماد. و کیف العمل
بها بالاعتقاد. گفتیم که این شبه اگر خطای فهم شما باسبب علو
و نادانی شما است. زیرا که شما تدوینات کتب فقه را از تدوینات کتب
احادیث متاخر و پیشتر دانید و باعث جهالت از تدوینات شاگرد امام حنیفه
امام محمد رح که زمانه اش از زمانه صاحبان صحاح متقدم و پیشتر است
خبر ندارید و نابران می گوئید که امام ابو حنیفه درین مسئله خلاف حدیث
صحیحین کرده. و دران مسئله نسائی و ترمذی را مثلا مخالفت نموده.
حالانکه محدثین پیشینیان خود باعث اختلاف اقوال اغیار با اخبار سید ابرار
و با آثار اصحاب کبار در اکثر جا مخالفت ائمه پیشینیان نموده اند. و طرفه
بران این است که در مسئله آنها اقوال آن دو نین ائمه را حجت گرفته اند
علاوه بران اکثر ایشان از ولین بعضی ایمان هم موصوف نبوده اند بلکه
اکثر منکران شریعت نیز تقیه کنان دران تعبیه شده می مانده اند. بنابران
خبرهای روایات با سند چه رسیده اند اما شما حالا آنها را حدیث صحیح
و مقبول فهمیده اید و بر مخالفت امام صاحب آنها را چنان حجت می آرید
که گویا حدیث نبی کریم صلعم شمارید. لهذا از تالیفات آن مردان
را می شمارید. ورنه مقابله امام تابعی خیر القرون اخبار احاد غیر
خیر القرون را اعتبار نیست نزد نجباء و اتقیاء و اختیار چنین امر کیست
چه جای دیگر بطرز آخر مباحثه سخن شنوید که گوش کنید که آید

اگر اکثر روایتهای صحاح وغیره موضوع واختراعیه باشد. پس کذب بودن
قول رسول صلعم خیر القرون قرنی والذین یلونهم (الخ) ثم یجیء قوم الخ
وفی روایة ثم یظهر الکذب وفی روایة ثم یفشو الکذب چگونه ظاهر گردد
اگر این حدیث را صحیح دانید اکثر روایات صحاح را بهمین مضمون یفشو
الکذب وغیره موضوع ومفتری شمارید این برخود لازم گردید. واگر کل
صحاح را صحیح تصور دید. این حدیث را کذب گوئید. اما طاقت کذب
گفتن هم ندارید. که دعواے صدق کلیت شما باطل خواهد گردید. پس بهر
دعوای من که کل روایات صحاح صحیح نیست بثبوت برسید. یعنی اگر
ازین دو شق اول اختیار کنید. قول مرا که من منکر شیم که کل را
منصوص شمارم تصدیق بسازید. وبرفنا اعتقاد شما که کل صحاح
صحیح منصوص است گوئید ایمان آرید. اگر شق ثانی را اختیار نمائید
منکر معجزهٔ رسول صلعم باشید. وبر مخالفت صلعم عمل کردن اشرف
دانید. العیاذ بالله پس شما خود مصداق آیه کریمه ومن یبتغ غیر
الاسلام دینا فلن یقبل منه شدید. مقلدین را نیز مصداق
شمارید. وچون بر صحت کل اقوال صحاح اعتقاد کلی واعتماد دلی
دارید. وهر یکی از ایشان نزد شما مثل نبی کریم گردید. پس خود را نیز
چرا مصداق اتخذوا احبارهم الخ فهمید. خواه مخواه مقلدان
را مصداق گردانید. وبالعکس فرمودهٔ رسول صلی الله علیه وسلم را
لتتبعن سنن من قبلکم شبرا بشبر وذراعا بذراع حتی لو دخلوا
جحر ضب تبعتموهم الخ بر شان ایشان صادق است گوئید. حالانکه
شما باتباع صحاح مصداقش باشید. ای حضار مجلس خدارا انصاف

سازید - براہِ اعتساف قدم مزید پس یکی از انان کہ بمحدث مشہور بود
وفی الحقیقت از تقریرش حفظ اکثر احادیث صحاح رد نمود - تقریرم را پسندید و
بہامہم را مصدق گردید - حتا کہ البتہ در صحاح رطب و یابس مخلوط است گفت
واز کج بحثی برگشت - ودیگران طوعاً وکرہاً ساکت گشتند - نفاق بدل داشتہ
بر تکریم اتفاق کردند - بعد از ان من تازیانۂ ہدایت را بدست گرفتم ؛ وباقیات
وتمیز اسپ کلام محبت آمیز - را در میدان وجوب تقلید شخصی عزیز -
بمیان دوانیدم ؛ کہ قریب صد دلیلش از تذکرہ بیان کردم ؛ کہ فرصت
وقت را غنیمت شمردم ؛ باز بطرز دیگر - وبروش آخر - باینطور بیان
را عیان کردم ؛ کہ بآیۃ لا تزر وازرۃ وزر اخری محدثین صحاح
از بدعملی وبدفہمی شما معذب نشوند - کہ مثل شما اعتقاد نداشتند بلکہ فقط
حسب طاقت بشریہ وشرائط مقررہ عندیہ خود اخبار واثار را مثل عطار
فراہم آوردند - نہ بر عمل انہا کسی را مجبور کردند - نہ بر ترک تقلید ائمہ
اربعہ رح بر تالیفات خود با عمل ساختند - نہ انہا را مذہب علیحدہ قرار
دادند - بلکہ بجز امام مالک رح ہمہ مقلد بودند - وامام مالک رح نیز باوجود
صاحب مذہبش بر موطای خود عمل نکردہ - بمضمون عن مالک بن عامر
الاصبحی رح قال ما اعرف شیئاً مما ادرکت علیہ الناس الا
النداء بالصلواۃ اخرجہ المالک فی الموطا - برکل مرویات وجمیع اخبارات
منحصر النشر رح دکہ از صاحبان صحاح بسکہ سابقتر بودند ہم اعتماد کلی
نداشتہ - برای حفظ دین تدوین فقہ ساختہ - تا مردمان ہر اخبارات
موضوعہ را قول النبی صلعم فہمیدہ فریب نخورند - ومتاخران آنہا را مثل شما دین
قرار ندہند - اگر تالیفات حدیث برای عمل کفایت شماردی - ہرگز تدوین

فقہ را حاجت نداشتی - بلکہ مثل شما آنرا بدعت دانستی - نہ امام اعظم رحمہ اللہ

- نہ امام شافعی رحمہ - نہ امام احمد حنبل رحمہ باوجود تالیفات کتب احادیث دواوین

مدوین فقہ ساختندی - نہ بران عمل کردندی یشبہ ذالذی یبکی رشا

مثلهم فى هذا الباب - فتاملوا فيهم يا ذى الالباب - هذه

غاية البيان - لهداية الانسان - ومن تمسك بهذا البرهان

فقد نجا من النيران - ومن تركه وخذله لزم له الخسران

التماس

بخدمت جمیع مددگاران واحباب - وکل ناظرین ودستخط کنندگان بر صحت

این کتاب مصنف احقر الناس - دست بستہ التماس نمیکند - تحقیق عفوی

جرائم عدم طبع کل دستخطہای طلبد - زیرا کہ اگر ہمہ دستخطہا را طبع کردہ شود

دفتری ضخیم پیدا گردد - وخرچہ عظیم دران صرف باشد - بنابران بطور

نمونہ بر قلیل اکتفا نمودم - وبنا بر قلیہ القاب ومناقب بزرگان را ہم ترک

باید کرد تا بدینجہت بدل کسی رنجشی راہ نیابد - بلکہ عذر خرچہ کثیر را دلیل

پذیر عذر تامر المعذور دارند ؛

دستخطہا مع عبارت علمائے کبار وفضلائے امصار

ما شاء اللہ این کتاب در ہدایت اشرار کافی ما است ؛ ودر رفع

ضلالت اشقیا وافی ؛ الراقم دلاور حسین ہوگلوی - سابق مدرس اول

مدرسہ محسنیہ ہوگلی ؛

الا باتباع یکی از مذاہب اربعہ مروجۂ جمیع بلاد اہل اسلام کہ اجماع سائر
اہل سنت بر حقیت ان معتقد شدہ پس اتباع یکی از مذاہب اربعہ فرض
بود واللہ اعلم ۔ کتبہ الفقیر الی اللہ محمد انوار اللہ الاسلام آبادی عفا اللہ
عنہ وعن والدیہ وعن جمیع المسلمین ✦
للہ در المصنف اصاب ما اجاب ۔ کتبہ المتوکل علی اللہ فقیر محمد احسان اللہ
عفی اللہ عنہ حنفی مذہبا وبہردی واضا دقادری طریقا ساکن رستانہ بہیرہ
پرگنہ محمد آباد ضلع اعظم گڈہ دکمشنری بنارس ✦
فقد اصاب ہذا المحقق بہذا التحقیق ۔ محمد عنایت حسین مراد آبادی ✦
این کتاب صحیح است ۔ کتبہ سید نعمت اللہ ولد سید احمد مرحوم حیدر آبادی
ما قال مولانا فی ہذا الکتاب فہو صحیح بلا ریب ۔ کتبہ المتمسک بحبل اللہ
المتین خادم الطلباء المسکین نصیر الدین عفی اللہ عنہ وعن والدیہ و
عن سائر المسلمین ثم امین حال ساکن شہر بمبئی امام مسجد حجرہ محلہ ✦
ما حررہ المصنف العلام رح من الجواب ۔ فی ہذا الکتاب ۔ فہو الحق والصواب
ومنکرہ مضل وضال ۔ لا یسمع کلامہ لانہ جدال ۔ فقط کتبہ خادم الشریعۃ
احمد الدین بخاری مدرس مدرسہ دانپور ضلع بلند شہر ✦
این کتاب در اثبات طریقہ اہل سنت بی نظیر است و در ابطال مسالک
اہل ضلالہ بی بدل ۔ العبد محمد علی عفی عنہ در بہنگای ✦
باتفاق علماء داکا بر دین ثابت و متحقق است کہ تقلید یکی از ائمہ اربعہ
مجتہدین خصوص امام اعظم امام ابو حنیفہ رح واجب است بمضمون
آیۂ کریمہ اطیعوا اللہ واطیعوا الرسول اولی الامر منکم ۔ کتبہ فقیر حقیر
سید ابو المظفر ہوگلوی ✦

فی الحقیقت این کتاب لاجواب و مثبت تقلید شخصی فی زماننا منجملہ خوارق عادات است نشکر اللہ سعی مصنفہ ۞ عبد الحسیب بدایونی

این کتاب بمقابلہ تقلید لاجواب است فی زماننا مثل جمع الجوامع کہ کتاب امام نووی رحمہ کہ شارح صحیح مسلم است در علم احادیث و دیگر کتاب مثل تبصرۃ الایمان است۔ کتبہ قاضی عبد الوہاب کنجپوری ضلع کرنال قسمت دھلی ۞

قاضی عبد الوہاب

جاء الحق وزہق الباطل ان الباطل کان زہوقا احقر الناس عبد العزیز متوطن اسلام آباد مدرس مدرسہ شیخ حمید اللہ خان بہادر ۞

بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ جاء الحق وزہق الباطل کان الباطل زہوقا فما قال مولانا فی ہذا الکتاب فہو الصحیح بلا ریب فیہ۔ قاضی یار محمد ساکن عیسیٰ خیل ضلع بنون ۞

مولف بقول خود صادق است اگر در دل کسی شبہی برسد ناجائز باشد چونکہ تصنیف صحیح است۔ عبد ضعیف محمد رضا بدخشانی ۞

بسم اللہ الرحمن الرحیم ونصلی علی رسولہ الکریم۔ بیشک تقلید شخصی واجب است وبس۔ حررہ فضل احمد حکیم ساکن شہر پشاور ۞

مذہب حقیر ہمین است کہ تقلید احد از ائمہ اربعہ متعیناً واجب است وضرور۔ کتبہ ملک گل محمد ابن ملک خان محمد مرحوم پشاوری ۞

الحمد للہ وحدہ وکفی۔ والصلوٰۃ والسلام علی حبیبہ وصحبہ الذین اصطفی۔ اما بعد فیقول العبد الضعیف محمد عبید اللہ تجاوز عن سیاتہ وعفا ان التقلید واجب علی کل من لم یبلغ درجۃ الاجتہاد المطلق واذا قلد فیجب علیہ

ان يقلد واحدا من الائمة المجتهدين برہم ولا یکون له ان یاخذ مرة شیئا من
مذہب الواحد منہم وشیئا من مذہب الاخر مرۃ اخری رضی اللہ تعالی
عنہم ورضوا عنہ الی یوم الدین فقط نمقہ محمد عبید اللہ عفی عنہ رام پوری
خلف مولانا حکیم محمد غلام اکبر صاحب مد ظلہ تعالی ؛
مضامین ہذا الکتاب صحیح ۔ وعبارتہ فصیح ومليح ۔ العبد سید جعفر بخاری
این کتاب نوخیز بسیار خوب است ۔ العبد محمد علی بدخشانی
للہ در المولف محمد یعقوب مدرس دوم سورتی
حامدا مصلیا مسلما ۔ ان التقلید واجب قال اللہ تعالی السابقون
الاولون من المہاجرین والانصار والذین اتبعوہم باحسان رضی اللہ تعالی
عنہم ورضوا عنہ الایۃ قال الطحطاوی قال بعض المفسرین فعلیکم یا معشر
المومنین اتباع الفرقۃ الناجیۃ المسماۃ باہل السنۃ والجماعۃ فان نصرۃ اللہ تعالی
وحفظہ وتوفیقہ فی موافقتہم وخذلانہ وسخطہ ومقتہ فی مخالفتہم وہذہ الطائفۃ
الناجیۃ قد اجتمعت الیوم فی المذاہب الاربعۃ ہم الحنفیون والمالکیون
والشافعیون والحنبلیون ومن کان خارجا من ہذہ المذاہب الاربعۃ
فی ذلک الزمان فہو من اہل البدعۃ والنار ۔ انتہی ۔ فقد انعقد
الاجماع المرکب علی بطلان قول یخالف کلہم قال اللہ تعالی ومن یتبع غیر
سبیل المومنین نولہ ما تولی ونصلہ جہنم وساءت مصیرا ۔ وقال رسول
اللہ صلعم لا یجتمع امتی علی ضلالۃ فالتقلید بالمعین واجب لا بوجوب
اصولی یکون تارکہ مرتکب الحرام بل واجب عرفی یکون تارکہ مرتکب المکروہ
التحریمی والتلفیق باطل ایضا بالاجماع وہو اخذ شئی من مذہب
الحنفی وشئی من مذہب الشافعی مثلا وتتبع رخص المذاہب تیسیرا

بمقتضی ہوا النفس فلو کان التلفیق جائزا لم یبق حرمۃ فی الاشیاء
وینعدم وجود استقرار الحلۃ والحرمۃ من دار الدنیا ویکون الاجماع علی
امر لغو ویرتفع تکلیف الشرع من دار الدنیا بالکلیۃ وتکون فائدۃ البعثۃ
واحکام النبوۃ فاسدۃ فذلک باطل صریحاً لقولہ تعالیٰ یتبع غیر سبیل
المومنین الآیۃ فلو وجد من قول احد فی جواز التلفیق فلیعلم انہ غیر معتد بہ فلا
یحمل علی حل ذلک الفعل او یحمل علی انہ قال ذلک قبل العلم لان
العالم قد یخطی او یحمل علی جہلہ او علی الضرورۃ وقال علی القاری الحنفی
مثل ذلک فی الرسالۃ المولفۃ فی جواب القفال فثبت مما تقدم ان النافی
التقلید ومجوزیہ بلا یقین ضالون ومضلون وہم الذین یسمون انفسہم
المحمدیین وہم الوہابیون فلا شک فی انہم من النار فقط کتبہ العبد المحسود
- المحاقی الفقیر عبد الودود - اصلح اللہ شانہ واسبغ علیہ
وعلی والدیہ غفرانہ - ٭ ہذا ہو الدرس الاول سے الحیا للکلام فنعم
ما قالہ من الکلام لان قولہ جدیر لہذا المقام - جزاہ الخیر ہو اللہ العلام
للمدرر المصنف کہ آنچہ در بارۂ وجوب تقلید شخصی نوشتہ اند صحیح است
و فی الواقع این کتاب مفید کافہ انام و ہدایت گران غیر مقلدان است ٭
صدر الدین احمد غفرلہ الصمد - مدرس باکندہ اسکول ٭
فسئلوا اہل الذکر ان کنتم لا تعلمون - من لم یبلغ درجۃ الاجتہاد فعلیہ
ان یقلد تقلیداً شخصیاً باحد من المذاہب الاربعۃ وان لم یفعل ولم
یتقید فہو الضال المضل کما اثبتہ مولف ہذا الکتاب فلا نعیدہ - العبد
المذنب ابو اسحاق محمد عبد الرزاق - چہارم مدرس ہوگلی مدرسہ ٭

اشتهار

بر آرای خورشید ضیای علمای محققین ناظرین این کتاب ٭ و دیر ضمایر
مهر نظایر فضلای مدققین وسیع‌الرای صواب مخفی و محتجب مبادکه هرچند درین
ص ۱۹
کتاب باعث دواددهی وعدم تصحیح بسیار غلطیها و بیشمار خطا بار داده -
چنانکه باکثر جا حرکات وسکنات ونقطها بی محل واقعه گشته - و در بعض
جا بنقل آیت قرانی هم خطا گردیده : اما العبد از نظر غلط‌نامه وسیاق عبارتش
کل آنها واضح ولایح خواهد شد - و پس از تامل وغور بخوبی مضمونش بفهم خواهد آمد
دیگر اگرچه این فقیر بمضمون من صنف فقد استهدف بارتکاب این امر
تصنیف خود را هدف سهام ملامت می‌کند ٭ اما بفحوای من انصف فقد
استظرف . انصاف واخلاق بزرگان را که چشم از عیب زیر دستان می
پوشند - و در اخفا جرائم کهتران بکوشند - علاج اندمالش شمارد ٭

نظم

دیدهٔ انصاف چون بینا بود ٭ در شمر دگرچه کم بینا بود ٭٭ در روش زمرهٔ آزادگان
نیست روا طعنه بر افتادگان ٭ چشم هنر بین بود از عیب پاک ٭ بی هنر از عیب کند زو چه باک ٭

نیز طاعنم را باید که بصفحه ۵ - ۶ - ۶۶ - ۹۳ - ۱۶۵ - ۳۱۰ ÷ ۵۰۰ - ۲۶۹
۵۸۰ - ۵۹۲ - ۵۹۸ - ۶۲۵ - نظر کنند - تا اصل حال منکشف گردد ٭
عاقل را نشاید (مثل یزید) که سبط رسول و فرزند بتول را کشته و دعوی
حب صحابی رضی‌الله عنهم یا محبت رسول صلعم ظاهر کرده ، اما ائمه و مقلدینش را
لعنت کنند - و محدثین را دولت دارد و ...

خطبۂ ثانی تقریظ صدر از جناب مفتیان مکہ معظمہ محمیہ
والا ماں مدینہ منورہ خیر البریہ ودیگر علما اخیار
کبار امصار۔ وفضلا ابرار نامدار دیار

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين. والصلوة والسلام على سيدنا
محمد وعلى آله واصحابه اجمعين. اما بعد فقد اطلعت على
ما حرر من الخطبتين. فوجدتهما مشتملتين على ما
هو الحق والصواب. مذكرتين لذوي العقول
والالباب مفصحتين عما خفي على كثير من الناس
مزيلتين ابهام التباس. فجزا الله جامعهما الجزاء الجميل
واثابه الثواب الجزيل. وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله
وصحبه اجمعين * كتبه احمد بن دحلان مفتي الشافعية
بمكة المحمية۔ (دحلان احمد بن)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي اتقن المصنوعات وافطر الموجودات
وامات الاحياء واحيا الاموات. ان في خلق السموات

والارض واختلاف الليل والنهار لآيات. صلى الله عليه
وعلى آله واصحابه اهل الفضل والكرامات. وبعد فقد
اطلعت على هاتين الخطبتين فوجدتهما في غاية
الاتقان من فيض المنان * كتبه الفقير الى ربه الشيخ
ابوبكر حجى مفتى المالكية بمكة المحمية *

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى فضل الاربعة المجتهدين. وجعل من
خالفهم ونابذهم من المبتدعين. والصلوة والسلام
على سيدنا محمد سيد المرسلين. وعلى آله وصحبه
اجمعين. اما بعد فقد اطلعت على خطبة تذكرة
المذاهب والى خطبة تبصرة الحقائق لعبرة الحديث
فرأيتهما موافقة لمذهب اهل السنة والجماعة فجزى الله
مؤلفهما خيرا * كتبه الفقير خادم طلبة العلم
بالحرم الشريف المكى احمد بن الشيخ امين بيت المال الحنفي

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى وفق من شاء من عباده الى تحرير مسائل
شرعه القويم. واطلق السنتهم واقلامهم بتهذيب
مباحث الاصول والفروع لطالب التعليم. وجعل منزلة
الائمة الاربعة فوق كل منزلة. فهم الورثة للانبياء

والمبلغون عنهم والحمله - والصلوة والسلام على سيدنا
محمد الذى ايده بالايات البينات والمعجزات الباهرات -
وعلى اهل بيته خزنة اسراره واصحابه واتباعه وانصاره
وبعد فقد اطلعت على ما حرر من الخطبتين فرايتهما
فى غاية التحقيق والدقيق وما هما الا مواهب ربانيه - و
فيوض رحمانيه والله يوتى فضله من يشاء فقد ابانت
مشارق انوارهما عن فضل مولفهما فجزاه الله احسن
الجزاء - وكافاه بالحسنى - وعممه بانعامه واحسانه
واذاقه لذة رضاه ورضوانه آمين - كتبه محمدا و
محمد خادم طلبة العلم بالمسجد الحرام محمد بن محمد صالح
خليفة المدرس الحنفى *

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى بعث نبيا محمدا صلى الله عليه وسلم
رحمة للانام - واختصه بشريعة مشتملة على الحكم
والاحكام - صلى الله عليه وعلى آله واصحابه السادة
الكرام - اما بعد فقد اطلعت على هاتين الخطبتين
خطبة تذكرة المذاهب وخطبة تبصرة الحقائق
لبرة الخلائق فوجدتهما من فيضان المنان - فى غاية
التحقيق والدقيق جزاه الله مولفهما الجزاء الاوفى فى الجنان
كتبه المفتقر الى ربه القريب محمد سعيد اديب الحنفى المدرس

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله القائم على كل نفس بما كسبت الرقيب على كل جارحة بما اجترحت المتفضل على قبول طاعات العباد — اما بعد فقد اطلعت على ما حرر في هاتين الخطبتين فرايتهما في غاية التحقيق والتدقيق جزى الله مؤلفهما خيرا بحرمة الصديق ۞ كتبه المفتقر الى ربه خادم طلبة العلم بالحرم المكي احمد ابو الخير الحنفي شيخ الخطباء +

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين. الحمد لله الذي انشاء العالم واخترعه وابتداء شكله وابتدعه واتقن كل شئ صنعه واحكم مفترقه ومجتمعه صلى الله على من اتانا بمعجزات القران. واظهر دينه على سائر الاديان صلى الله عليه وعلى آله واصحابه في كل وقت وآن. اما بعد فقد طالعت ما حرر في هاتين الخطبتين فوجدتهما قرة للعينين فجزى الله مولفهما الخير والثواب في الدارين بحرمة سيد الكونين ۞ كتبه الفقير الى ربه خادم طلبة العلم بالحرم المكي الشيخ عبد القادر خوقير الحنفي

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد فقد اطلعت على الخطبتين المحررتين في الرد

على اهل الكذب والمين ـ في دعواهم الباطلة التي لا تحتاج

الى دليل لانها باطلة ـ وفهم السقيم ـ اداهم الى ما

قالوا من القول الذميم ـ فما ذكر في هاتين الخطبتين

هو الحق الذي لا محيد عنه والله الموفق للصواب

واليه المرجع والمآب * كتبه الفقير الى الله تعالى

عمر بركات بن المرحوم السيد محمد بركات البقاعي الشامي

خادم العلم الشريف في الحرم المكي المنيف

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي تفرد بالجلال ـ وارشد العقول الى

طريق الهدى والرد على اهل الضلال ـ فلله من درة

تجلت وشمس علوم واهلال ـ وقد تبدت وبرزت

في حلل الحسن والكمال ـ في فكر اضاء بالحق

وعلى اهل الزيغ صال ـ فالف الرسالة التي عليها ملح الاصالة

اجمع وردهما على من انكر فضل المذاهب الاربع ـ وادعى

هناك مذهبا خامسا ـ فاتيم من براهين ردها الراسه

الكسا ـ فكانت هي والله سيف الفقه القاطع ـ والردع الذي

للكلام اهل البديع مانع۔ فما رأى الناظرون اجل من براعة
الاستهلال التي قد نظمت كنظم الدول۔ فقد
اشتهرت في الناس كاشتهار ذكاء كيف انها الدرج
من بحر الفقه العميق۔ او نهر العلوم المؤلف بحسن التوفيق
حاكت في حسنها الدر المختار وجلت بسناها وعيون النظار
فهي ملتقى ابحر اصول التدقيق۔ وبها توجيه ارد على كل
زنديق۔ فجزى الله مؤلفها جنة المأوى۔ لانها الآن في عصرنا
مختار الفتوى۔ ومن الله استمد التوفيق۔ لي ولكل
من هدى الى طريق التحقيق۔ واصلي واسلم على النبي الذي
اخذ عنه هذا الدين المتين۔ صلى الله عليه وعلى آله و
صحبه اجمعين + كتبه المفتقر الى ربه الودود۔
عبده حسن داود۔ المطوف بالحرم الشريف المكي ه

قد نظرت الى خطبة تذكرة المذاهب والى خطبة تنقيح
الحقائق لعيرة الخديق فرأيتهما من احسن خطب المؤلفات
بلغ الله مؤلفهما جميع الخيرات۔ وجعل تاليفه خالصا
لوجه خالق الارض والسموات۔ وجعلنا واياه من المندرجين
في شفاعة سيد السادات۔ امين: الفقير احمد بن خليل
نائب ائمة الشافعية في مسجد خير البرية
الفقير عبد الرحمن بن مصطفى ازمرلي من ائمة الحنفية
في مسجد خير البرية

الحمد لله تعالى. قد اطلعت على تأليف هذا العالم الفاضل
الهمام مرشد المسلمين وراشدهم الى طريق الأسد
فوجدت ما ألفه فيه الكفاية من اغواء اهل الزيغ
والأوهام. فهو واجب على كل مسلم اتباع اهل السنة
والجماعة المقلدين للاربعة الأئمة الكرام. فتقبل الله
منه ما ألفه. واثابه الثواب الجزيل على ما قصده
الفقير اليه عز شأنه عمر معتوق المدني خادم الشرع الشريف
بالمدينة المنورة

الحمد لله على كل حال. قد اطلعت على تأليف هذا
العالم العلامة القدوة المحققين امام عصره الشيخ الفاضل
الهمام الفهامة مرشد المسلمين. وراشد الى طريق الحق
والصواب وغيره في الايمان والاسلام فوجدت ما ألفه فيه
الصلاح والفلاح من الاغواء والاوهام فواجب على
كل من له من اهل المعرفة والعبرة في الاسلام. اتباع
اهل السنة والجماعة المقلدين للاربعة الأئمة الكرام
فتقبل الله منه ما ألفه وجعله خالصا لوجهه الكريم
واثابه الثواب الجزيل على مقصده. في الاقوال والافعال.
بمنه وكرمه. امين والله على ما نقول وكيل +
الحقير الى الله عز وجل محمد بن يوسف الزبيدي الاشعري
الحنفي ولد مفتي الحنفي اليمني

الحمد لله الذی اعطینا شیئاً من التمیز بین الحق والباطل
واطلعنا علی ما فی تذکرة المذاهب والصلوٰة والسلام
علی سیدنا محمد الآمر بالاتباع والاقتداء بقوله اصحابی
کالنجوم الحدیث وعلی آله واصحابه الذین هم مقتدوا
الدین وعلی الائمة الاربعة الذین مهدوا قواعد الشریعة
النبویة وعلی التابعین المقلدین لهم امین یا رب العالمین
العبد المفتقر غلام خلیل نبوی

الحمد لله الذی جعلنا من التابعین لشریعة المحمدیة
ووفقنا علی سر ما فی تذکرة المذاهب والصلوٰة و
السلام علی خیر البریة محمد العربیة وعلی آله واصحابه الذین
قال فی حقهم رسول الله صلی الله علیه وسلم اصحابی
کالنجوم الخ وعلی التابعین لهم من الائمة الاربعة وعلی
المقلدین لهم امین یا رب العالمین : العبد فضل محمود
محب رب الجود القشاوری

الحمد لله الذی نور قلوبنا بالایمان وجعلنا من امة محمد
نبی الامی الذی لا نبی بعده وجعل فی دینه اربعة مذاهب
رحمة وسعة علینا ووفقنا علی مذهب ابی حنیفة رحمه الله
الذی اتفق السلف والخلف علی تقواه وورعه وعلمه و
اجتهاده ووفق نظری علی ما فی تذکرة المذاهب
الذی هو مثل الصاعقة علی راس من یخالف علی المذاهب
العبد محمد رسول جیدل آبادی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

بسبب وقوع حوادث جدیدہ کہ صراحتاً حکم آنہا در قرآن و حدیث مذکور نیست
و نیز بسبب اختلافات روایات احادیث شریفہ حاجت قیاس و اجتہاد
و ترجیح افتادہ و چونکہ ہر کس را این منصب حاصل نیست لہذا وجوب تقلید
ایمہ دین از مجتہدین کاملین رو دادہ و منجملہ مجتہدین حضرت امام اعظم رحمۃ اللہ
تعالی از اکابر دین و بزمرۂ تابعین اند کسانیکہ بر مقلدین آن امام اعظم رح
حکم کفر یا فسق نمایند از زمرہ مفسدین اند اینہمہ بحث در رسالہ موصوفہ
(یعنی دربین تذکرۃ المذاہب) مرقوم ہست و اہل اسلام معلوم است
الحال کہ از مصنف این کتاب جناب مولوی عبد القادر صاحب در سفر
حرمین شریفین ملاقات گردیدہ از ملازمت ایشان و اطلاع این امر
کہ رسالہ موصوفہ جدیدہ در مناقب حضرت امام اعظم رح و دفع مطاعین
و بہ بیان حکم وجوب تقلید ایمہ دین تالیف فرمودہ اند بغایت سرور
حاصل گردید حق سبحانہ تعالی حضرت شان را جزاے خیر عطا فرماید و
سعی ایشان مشکور نماید باقی حال رسالہ مذکورہ مفصلاً وقت مطالعہ کل
نوشتہ خواہد شد ـ وفقنا اللہ تعالی وجمیع المومنین لاتباع الحق المبین
آمین ثم آمین حررہ الفقیر الحقیر عبد القادر محب رسول عفا عنہ ولد جناب مولانا
فضل رسول صاحب حنفی قادری بدایونی قدس سرہ العزیز ـ

ذالک کذالک الی مصدق للذالک حررہ احقر العبد فضل المجید القادری
البدایونی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

نحمدک یا من خلقتنی من سلالۃ طین ـ وھدیتنی الی احسن

دین۔ ونصلی علی من ارسله الله تعالی هدایة للانس و
الجان فمن آمن به نجا من النیران۔ وعلی آله الذین هم
هداة الاسلام۔ وارکان الدین والاحکام ۔
اما بعد فاعلموا یا ایها الاریب العدیل ومن یمتاز الحق
والاباطیل۔ انه ظهرت فی هذه الایام فرقة من العاملین
الذین یزعمون انهم من المحدثین۔ فینکرون کتب
الحنیفه ومسائلها۔ ولا یفتون بفتیاها ویستدلون
بدلائلها۔ ولا یقرون بالمسائل الاجماعیة والقیاسیة
وینسبون جمیع الحادثات الی الاحادیث النبویه ۔ و
یریدون استنباط کل الاحکام من الاحادیث
علی صاحبها الصلوة والسلام ۔ فصنفوا عدة من
الکتاب ۔ فی ابطال التقلید والکتاب ۔ والاظهر
انه بعد انقراض القرون الثلثة ۔ التی بشر بخیرها
صاحب النبوة والرسالة ۔ ظهر هذا المذهب الحق
والاحق انه الحق ۔ فالاسود والاحمر تقلد وا بذلک
بل اقروا بحقه صاحبوا الاجتهاد والمالک ۔ وشرقا
وغربا شاع هذا المذهب من تلک الایام ۔ لاسیما فی
الارض المقدسة التی اقسم بکون امانتها خالق الانام
وتقلد وا به العلماء السابقون الذین اعطاهم الله تعالی
ملکة الاجتهاد ۔ فمع ذلک ما عملوا بشیٔ من الاجتهاد ۔
فیا عجبا عن حال علماء هذا الزمان ۔ الذین بعد قراءة

عدة من الاحاديث رغبوا عن التقليد وهو الايقان۔
وما نظروا الى الاعانة لاهل التقليد من الله القدير
الوحيد۔ فاعان الى شيخى ومولائى يسمّى باسمه الشريف
المولوى عبد القادر فالّف كتابا فى ابطال كتب اولياء
المحدّثين فالرحمة عليه من الله القادر۔ وسمّاه بتذكرة
المذاهب۔ وانّه حقيقة تذكرة المذاهب۔ ووشّحه
بالدلائل العقلية والنقلية۔ وحلّاه بالمسائل الفروعية
والاصولية فيا افصح كلمته۔ وما اوضح دلائله وما
احكم نظمه وعبارته۔ وما الطف بيانه۔ وما ادقّ
نكاته۔ وما اغلق مغلقاته۔ وما اشكل مشكلاته۔
وكيف لا ومولفه بين العلماء فى العلوم كالشمس بين
النجوم۔ وانه غريق فى بحور التّوحيد والعرفان۔ فالتقى الله
تعالى الحق والايقان۔ وانه فى زماننا هذا۔ جدير ان
يقال له اتقى۔ لانه محب الله تعالى فى كلّ حين والمصطفى
ولا حاجة لى ان امدحه فى الورع والتقاوة والعلم والفضل
فاسئل من الله تعالى ان يكون عمله التاليف خير العمل
ويغفر لنا ولجميع المومنين۔ ويفضل اهل التقليد على جميع
الفرق الباطلة فى يوم الدّين۔ ✤ كتب هذه العبارة العبد
المفتقر الى الله الهادى۔ محمّد فيض الله بن المولوى محمّد قائم الله
بن المفتى غريب الله الاسد آبادى۔ غفر لهم البارى ✤
هذا هو المدرس الاول فى الكالج الّذى وقع فى الجانب ام

فنعم له شان الكلام فی هذا المقام - کیف لا وهو وارث العلم من ابائه الکرام

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله الذی جعل العلماء ورثة الانبیاء - الذین ورد فیهم انما یخشی الله من عباده العلماء والصلوٰة والسلام علی محمد الامین المبین - الناطق بحسن خطابه من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین - وعلی آله واصحابه نجوم الهدایة والیقین اما بعد لا یخفی ان هذا زمان الکذب والزور والجهالة والغرور -

شعر

هذا الزمان الذی کنا نحاذره | فی قول کعب وفی قول ابن مسعود
دهر به الحق مردود باجمعه | والظلم والبغی فیه غیر مردود
اعمی اصم من الازمان ملتبس | فیه لابلیس تصویب وتصعید
ان دام هذا ولم یحدث له غیر | لم یبک میت ولم یفرح بمولود

اختفی نور العلم فما بال العمل - کادان یغشی علی الارض ظلمات الجهل والغواة العراة من العلم یفسدون فی الارض بانواع الحیل - جمیع ما یکسبون من الدینیات هو حدیث او حدیثان وهما الیسا فی عربیة البیان - بل من الکتب التی نقلت الی الهندی اللسان فیزعمون انهم محمد بن اسمعیل ومسلم فی الناس - بل مالک بن انس وانس بن مالک وعبد الله بن عباس علیهم الرحمة من الله ذی الجلال فیسعون فی الارض

يبتغون الاموال من الفلاحين الاميين فى الغدو والاصال
يميلونهم اليهم بانواع الفعال والمقال - ومن المعلوم ان
الهيئات - اشد ميلا الى مجددات ومحدثات - فعلى هذا
يتاثر فيهم قول التنافر عن تقليد المذاهب الاربعة - والائتلاف
بهم فيما يقولون من الجمعة والحال ان عوام الجهلة لا
يتيسر لهم العمل - الا بما يلقى اليهم من القول والفعل اليس
هذا هو التقليد فى نفس الامر - ان لم يكن لزيد فهو
لعمرو - بدس لمن ينسبون الى غيرهم تضليلا - وهم
يشترون بايات الله ثمنا قليلا - انتهى امرهم الى ان يفوقوا
فاطمى مصر وقيروان - ومهدى دكن وهندوستان
فى قديم الزمان - مع ان رؤساءهم كانوا من اهل العلم
والعرفان - الا يعقلون انه ليس مرض اردء من الجهل
وانه للباطل جولة ثم يضمحل - ولكل صعود هبوط - و
كل نقصان على زيادة منوط - من وجوه اختلافهم
عرائهم عن فنون العلم من النقل والعقل - والمرء عدو لما
جهل - انى ارضنا البغاث يستنسر - والسنور يتنمر -
فيا للاسلام والمسلمين - اليس فينا من يقوم بامر الدين
يا ايها الخلان هاتوا اللسان - ان فاتكم السنان - ومشوا
اثر الذين صنفوا فى ردهم مع البرهان - على الخصوص لعالم
الحاج الحبر المولوى عبد القادر - كانه فيه قال الشاعر شعر
عقم النساء فما يلدن شبيهه ان النساء بمثله عقم

وقد سدق فيه مناقب سمّيه الجيلي - عليهم الرحمة من الله العلي - ولا يبعد ان يعد كتابه هذا امثل الغنية لذلك الولي كانهما الختان - او درتان ثمينتان فهذا يذب عن الدين ويزيل اوهام الناس - كما ان ذاك يدفع همزات الشياطين والوسواس - هذا كتاب لم يسبق ولن يلحق بمثله احد - وان جاء به فلا يستغني من ان يقتبس منه ويستمد - كيف لا وقد جاء مصنفه الاكرم - لاثبات للقاصد بالطم والرم - لجج فجج - وكم من الدلائل الراجحة ادرج - جال في اثبات مدعاه فنال - فلم يدع من قيل وقال - غاص في بحار الفكر ففاز بالدرر - حتى جاء الكتاب بحمد الله للقتل - كالسيف المشتهر - لقطع اصول الفساد والشر - فلله در المصنف - كيف رد البواطل وزيّف - فليلتهف المعاند ويتاسف - اوصاف كتابه لاعظم من ان احرز واكنف - فلنشكر سعيه الجميل - انوب عن الجماعة بالتعجيل - واقوم من البين - واختم الكلام بهذين الشعرين **شعر**

ساهنت يداي بالعجز عن شكر بره	وما فوق شكري للشكور مزيد
ولو ان شيئا يستطاع بسطته	ولكن ما لا يستطاع شديد

جاء الحق وزهق الباطل - الكاتب احقر خدا نواز عفي عنه

مدراس مكاسه راج شاهي

بسم الله الرحمن الرحيم

نحمد الله على توفيقه ونصلي ونسلم على رسوله وآله واصحابه وازواجه وعلماء امته اجمعين اما بعد فاني اوصيكم بوصية تسر قلوبكم وهي انه اذا انقرضت الدولة الاسلامية من الهند واستولت عليه السلطنة البرطانية فاندرست العلوم الدينية وشاعت اللغة الانجلوسية وتوغل افكار المسلمين في تعلمها وتركوا اللغة العربية التي دونت بها الكتب الدينية كالفقه والتفسير والحديث وصار الناس بالتدريج الجاهلين من المسائل الدينية واعترضوا عن عقائد الحقة وارتابوا في كثير مالم يفهموا كنه حقيقته لقصور عقولهم وانكروا لبعض الثواب والعقاب الاخروي وصاروا كما صاروا اليهود بهديهم و بهديها الى الصراط المستقيم الحق ما قيل لا تعلموا ابكاركم علم اليهود والنصارى ثم اذا راى اهل الهند انه خلى من السلطان الحامي للدين السائس للفاسقين القاهر على الملحدين الزاجر للمبتدعين صاروا امنين من خوف السياسة غير مبالين بالدين يفعلون ما يريدون ويصنعون ما يشتهون لا يراعون الشرع المتين ولا يدينون بالدين المبين يرجحون العقل على الشرع ويقبلون مزخرفات الحكماء ويتركون قول العلماء ويعملون بما سولت لهم انفسهم ويجتنبون عن الحق واليقين وصاروا كالغنم بلا راع الحق ما قيل الملك والدين توامان ثم اذا توارى فحول علماء المسلمين في تتق العدم وخلى الهند منهم خرجت فرقة من اهل سلام الهند في آخر سنين من المائة الثالثة عشرة يدعون انهم اهل الحق وينكرون الكتب الفقهية ويسبون الائمة المجتهدين وينسبونهم الى البدعة الشنيعة والضلالة ويخوضون في اجتهادهم خوض المعاندين

الحاسدين وليلبسوا عليهم بزعمهم ولا ينظرون الى حسن فهمهم وتحقيقهم وتدقيقهم وفهمهم معاني الكتب والسنة ويقولون اكثر مسائل المجتهدين مخالف لحديث الصحاح ويزعمون بزعمهم الفاسد ان كل حديث لم يكن في الصحاح لم يكن صحيحا اما موضوع او ضعيف وكل مسئلة فقهية لم يوافقها حديث الصحاح لم تكن صحيحة ويحصرون الاحاديث الصحيحة على ما في الصحاح ولم يدروا انه كم من حديث صحيح لم يجده مولفوا الصحاح لسبب بعد زمانهم من القرون الثلثة وكم من مسئلة فقهية استخرجت من الحديث الصحيح ثم صار نسيا منسيا لسبب وفات رواته ولم يصل الى مولفي الصحاح فاعجبوا من هذه الدراية والفهم ثم يقولون ان العمل لفقه المجتهدين شرك في الرسالة لان المقلدين يقبلون قول المجتهدين كما يقبلون القران والحديث ولم يدروا ان قولهم مستنبط منهما وما اختلفوا فيه هو ايضا مستنبط من الحديث الشريف كرفع اليدين في الصلوة عند الركوع وقرءة الفاتحة فيها للمقتدين كما اختاره الامام الشافعي رحمه الله تعالى وكعدم الرفع وعدم القرءة فيها لهم كما اختاره الامام الاعظم رحمه الله تعالى كالسواك لكل صلوة والسواك لكل وضوء وستنبط منه هذا المسائل المختلفة فيها مستنبطة من الحديث الشريف لكنهم لما لم يفهموا انه القصور علمهم قالوا المجتهدون ضالون مضلون والمقلدون مشركون في الرسالة ولم يفهموا انه لو كان المقلدون مشركين في الرسالة فكيف يصح اكثر كتب الحديث كالصحاح لان رواتها كانوا مقلدين بامام لان اكثر الائمة المجتهدين اجتهدوا بالاحاديث المعروفة على السنتهم المتذكرة على ظهر قلوبهم قبل تدوين اكثر كتب الحديث لان المجتهدين

كانوا قبل زمان المحدثين فلا محالة كانوا مقلدين بإمام لأنهم لو لم يكونوا مقلدين لجرحوا وقدحوا على الأئمة المجتهدين وما جرح أحد منهم إلا المعاندين الحاسدين المتعصبين فلا يعبأ بجرحهم لأن جرحهم ما كان مسموعا ومقبولا لأحد في زمانهم ولا بعد وفاتهم إلى الآن لكن المحدثين لما رأوا بعد القرون الثلثة في سنين من المائة الثالثة والرابعة والخامسة من الهجرة النبوية عليه الصلوة والسلام أن الصحابة والتابعين وتابعيهم رضوان الله تعالى عليهم أجمعين لم يقصدوا التدوين الأحاديث النبوية عليه الصلوة والسلام لاشتغالهم بالغزوات والفتن بين المسلمين فقتلوا وماتوا خافوا أن تفقد الأحاديث عن وجه الأرض فدونوا كتب الأحاديث على ما علموا عندهم صحتها على شروط شرطوها لئلا يكون الحديث نسيا منسيا لا أن جعلوا كتب الحديث مذاهبهم لأنهم لو جعلوها مذهبهم لقالوا عملنا بهذا وجمعوا أحاديث عملهم خاصة ولم يجمعوا الأحاديث المتناقضة قط فاعجبوا من قلة فهمهم كيف يقولون أن المجتهدين ضالون مضلون فحذار ثم حذار من خداعهم ومخالطتهم لأني أظن أنهم مقدمة جيش النابتة الذين يحدثون في آخر الزمان و يهلكون بأبي حنيفة رحمة الله تعالى عليه كما جاء في الأثر. والاجتهاد ليس ببدعة كان في زمانه عليه ألف الصلوة والسلام اجتهد عليه الصلوة والسلام بنفسه الشريف في سؤر الهرة واجتهد الخلفاء الراشدون رضوان الله تعالى عليهم أجمعين في معنى الحين وأفتى كل واحد منهم باجتهاده وقال عليه الصلوة والسلام في شأنهم أصحابي كالنجوم فبأيهم اقتديتم اهتديتم فإذا انجر كلامي إلى هذا أردت أن أقول لكم نبذا من سر اختلاف المذاهب والاجتهاد فيها -

فاعلموا ايها الخلان وفقكم الله تعالى ان السر في اختلاف المذاهب الشرعية
المحمدية على صاحبها الف الصلوة والسلام فيما بين اهل السنة والجماعة انه تعالى
وتقدس لما بعث حبيبه محمدا بشيرا ونذيرا وداعيا للخلق كلهم من الانس والجن
الى الاسلام من المشرق الى المغرب وختم عليه رسالته ونبوته فلم يكن نبي بعده
ولا رسول الى يوم الآخر وجعل شريعته عامة على وجه الارض كلها فاراد
ان يجعل شريعته سهلة متيسرة العمل لامته المرحومة كيلا يكون حرج عليهم
والارض كلها مختلفة الاماكن والارجاء فكم من مكان يكون فيه حكم يسير العمل
وذلك الحكم في مكان آخر عسيره فاذن ان حكم الله جل شانه في كتابه المنزل
احكاما مختلفة يكون كتابه العزيز مختلف الآيات متناقض النصوص وهو
لا يليق به جل شانه فاقتضت الحكمة الالهية ان يودع في كتابه العزيز رموزا
واشارات محتملة للاغراض المتنوعة مع اتحاد النظم وان يلقي على قلب
حبيبه عليه الصلوة والسلام المفهومات المتنوعة فيصدر منه الاقوال المختلفة
في ازمان مختلفة برعاية حاجات السائلين وحالاتهم ولذا قال عز وجل في
شانه ما ينطق عن الهوى ويلهم على قلوب خيار علماء امته عليه الصلوة
والسلام ان يجتهدوا في آيات كتابه جابت حكمته وفي احاديث نبيه عليه الصلوة
والسلام ولا يتركوها سدى اي غير معمولة ويستنبطوا منها مسائل مختلفة بحسب
مصلحة الاماكن والازمان برعاية عادات الناس لتكون شريعته متيسرة
العمل لامته المرحومة ولذا قيل في شانهم علماء امتي كانبياء بني اسرائيل كما
نشاهد في هذه المذاهب الاربعة المجمعة عليها المقبولة المعمولة في العرب والعجم
ان ائمتها اجتهدوا في الآيات والاحاديث اجتهادا بليغا خشية الله تعالى
ومتابعة لشريعة رسوله عليه الصلوة والسلام وتمسكوا بالكتاب والسنة والاجماع الامة

فاخذوا واحدا واحدا من الاحاديث المختلفة المروية من ائمة الحديث و
ان كانت احادا ورجحوها باجتهادهم واستنبطوا منها مسائل مختلفة وجعلوها مذهبها
ومنهاجا ليتيسر العمل فيه للناس والتمسك بالشريعة المصطفوية عليه الصلوة
والسلام لهذا قيل اختلاف العلماء رحمة فاذا حدثت حادثة غريبة لم يحدث مثلها
في الصدر الاول ولم يجدوا فيها حديثا خاصا للتفصي عنها فقاسوا على الاصول
الثلثة الكتاب والسنة واجماع الامة فجعلوا القياس اصلا رابعا لهذا قيل
الاصول الشرعية اربعة ثم دونوا الاسفار الفقهية والاصولية لضبط
المسائل الفرعية الشرعية ورجحوها فجرى العمل بها فيما بين المسلمين
في العرب والعجم بلا نكير الى يومنا هذا وتقبلها الجمهور طائفة طائفة على
التعيين من الاماكن المختلفة لرزانة عاداتهم واطاعوها على التشخيص لتيسير
عملهم كما ترون ان الماء مثلا في العرب عزيز الوجود غالي الثمن فتيسر لهم
العمل باجتهاد الامام الشافعي رحمه الله تعالى لان في اجتهاده التوسع
في طهارة الماء والتضييق فيها حرج عليهم وفي العجم كثير الوجود رخيص الثمن
فعمل اهله باجتهاد الامام الاعظم رحمه الله تعالى لان في اجتهاده التضييق
في طهارة الماء وليس عليهم فيه حرج وهذين الاجتهادين على وفاق الكتاب
والسنة وعمل الفريقين على وفاقهما وعلى هذا القياس حال المذهبين الآخرين
المالكي والحنبلي رحمة الله تعالى عليهما وقياسهم مظهر لمراد الكتاب والسنة
لا مثبت لهذا قيل القياس مظهر لا مثبت فباعتبار تقبل الجمهور واطاعتهم و
تدوين الاسفار وترويجها انحصرت المذاهب على هذه الاربعة انحصارا اجماعيا
والا كثير من غيرهم لم تدون علومهم الكتب وضبطهم الاحاديث اجتهدوا والفقه
واستنبطوا المسائل وجعلوها طريقا عليهم لكن اجتهادهم لم يصر جاريا ولا مقبولا

لمارب المقلدين وتاديب والتمام للامذهبية وفيه تحقيق المذاهب باقصى
المراتب مملوء بالكتاب والسنة موشح بالتواريخ والبراهين ليس فيه لاحد
من المنكرين سبيل الى الانحراف والاعتراض فيا رجائي قاصرة في وقت فاذا
طالعتموه ورأيتموه تصديق مقالي اوصيكم بهذه الوصية ان اصبت فمن
عند الله وان اخطأت فمن عند نفسي نعوذ بالله من شرور انفسنا ومن سيئات
اعمالنا وآخر كلامنا ان الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على رسوله
الكريم وآله واصحابه وازواجه واهل بيته وعلى امته اجمعين — ربنا لا تزغ
قلوبنا بعد اذ هديتنا وهب لنا من لدنك رحمة انك انت الوهاب

حرر في شهر شعبان المعظم من سنة تسع وتسعين ومائتين
بعد الالف من هجرة النبي صلى الله عليه وسلم تسليما كثيرا
برحمته وهو ارحم الراحمين — كتبه الحقير المفتقر الراجي
الى رحمة ربه الواحد خادم الطلبة محمد رشد
غفر الله له ولوالديه وتجاوز عن سيئاتهم
صلى الله على خير خلقه محمد وآله وصحابه
اجمعين

فتاوی سفیان مکہ معظمہ در وجوب تقلید شخصی

ما قولکم دام فضلکم

فی ان العامی ھل یجب علیہ فی زماننا ھذا تقلید واحد
من المجتھدین الاربعۃ رضی اللہ تعالی عنھم اولہ ان یقلد
من شاء من العلماء وعلی تقدیر وجوب تقلید احدھم
ھل یجوز التقلید الشخصی بان یقلد احدا واحدا منھم
بالتعین فی جمیع الفروع ام لا افیدونا دمتم مفیدین

الجواب

الحمد للہ وحدہ وصلاۃ من ملا الکون۔ اسئل اللہ التوفیق
والعون۔ انہ یجب علی المقلد الذی لم یبلغ درجۃ الاجتھاد
فی زماننا ھذا التقلید واحد منھم وان التقلید الشخصی
جائز بل مستحسن بل لازم علی القول المشھور عند الحنفیۃ
والشافعیۃ رحمھم اللہ تعالی اما الاول فدون التقلید لغیر
ھؤلاء الاربعۃ من المجتھدین وان کان جائزا عقلا
وشرعا لکنہ لما لم یثبت تدوین مذھب
ذلک الغیر وضبط قواعدہ واستقرار احکامہ وتحریر
تلک الاحکام فرعا فرعا کما ثبت لمذاھب ھؤلاء الاربعۃ

يجب على المقلد تقليد واحد منهم لأن مذاهبهم قد دونت
وقواعدها قد ضبطت واحكام تلك القواعد قد
استقرت وتابعيهم قد حرروها غاية التحرير بحيث لا يوجد
حكم الا وهو منصوص اما اجمالا واما تفصيلا قال المحقق
ابن الهمام رح في آخر تحرير الاصول تكملة نقل الامام اجماع
المحققين على منع العوام من تقليد اعيان الصحابة بل
يقلدون من بعدهم الذين سبروا ووضعوا ودونوا
وعلى هذا ما ذكره بعض المتأخرين من منع تقليد
غير الاربعة لانضباط مسائلهم وتقييد مطلقها وتخصيص
عمومها ولم يدر مثله في غيرهم لانقراض اتباعهم وهو
صحيح انتهى - وقال المحقق ابن نجيم رح في ذيل القاعدة الاولى
من الفن الاول من الاشباه ناقلا عن التحرير ان الاجماع قد
انعقد على عدم العمل بمذهب مخالف للائمة الاربعة
انتهى - وقال الطحطاوي في حاشية على الدر في كتاب
الذبائح قال بعض المفسرين فعليكم يا معشر المؤمنين اتباع
الفرقة الناجية المسماة باهل السنة والجماعة فان نصرة الله
وحفظه وتوفيقه في موافقتهم وخذلانه وسخطه و
مقته في مخالفتهم وهذه الطائفة الناجية قد اجتمعت
اليوم في المذاهب الاربعة هم الحنفيون والمالكيون
والشافعيون والحنبليون ومن كان خارجا من هذه
المذاهب الاربعة فهو من اهل البدعة والنار انتهى

وقال المحقق ابن حجر المكي في فتح المبين شرح الاربعين
للامام النووي في شرح الحديث الثامن والاربعين
اما في زماننا فقال بعض ائمتنا لا يجوز تقليد غير
الائمة الاربعة الشافعي ومالك وابي حنيفة واحمد بن
حنبل رضوان الله عليهم لان هولاء عرفت قواعد
مذهبهم واستقرت احكامهم وخدام تابعوهم وحرروها
فرعا فرعا وحكما حكما فلا يوجد حكم الا وهو منصوص لهم اجمالا
او تفصيلا بخلاف غيرهم فان مذاهبهم لم تحرر ولم
تدون كذلك فلا يعرف لها قواعد يستخرج احكامها
فلم يجز تقليدهم فيما حفظ عنهم لانه قد يكون مشروطا
بشروط اخرى اوكلوها الى فهمها من قواعدهم فقلت الثقة
بما حفظ عنهم من قيد او شروط فلم يجز التقليد ح انتهى
فظهر مما نقلنا ان العامي يجب عليه في زماننا هذا
تقليد واحد من المجتهدين الاربعة رضوان الله عليهم
اجمعين وليس له ان يقلد غيرهم . واما الثاني فلانه اقرب
الى الضبط وابعد عن الخبط وفي تركه خوف تذهب منه
بمذاهب المجتهدين ولزوم مفاسد ينحسر اصحها
على المصلحين فذلك اجتهد الفحول من علماء اهل
السنة والجماعة سلفا وخلفا في تحرير مذهب من
قلدوه وما خلطوا ذلك المذهب بمذهب غيره و
اختار المحققون منهم اتباع المقلد مذهب امامه في كل

جامع علوم منقولات - حاوی فنون معقولات - ملجای علمای ہر امصار
و ماوای فضلای کل دیار - مورد دہر خاص و عام - مرجع کل اہل اسلام -
ولی صورت - صفائی سیرت - سرآمد محققین عجم و عرب - مفخر مدققین
مشرق و مغرب - قامع بنای ضلالت اشقیا - جامع طرق ہدایت اتقیا
است که بسنه[۱۲۳۳] یکہزار و دو صد و سی و سه ہجری بقصبهٔ کیرانه از نہانخانهٔ
عدم بعرصه گاه وجود موجود گشته - بعد از سن شعور ہمواره بتحصیل علوم
شیفته مانده - و ہمیشه بتکمیل فنون فریفته گردیده - بسن پانزده سالگی
بدہلی تشریف برده - بمدرسهٔ جناب مولوی محمد حیات رح داخل بوده -
از تفقدات دلی - و تلطفات قلبی معز الیه بہره اندوز گشته - اکثر کتاب را
بر مولوی حافظ عبد الرحمن نابینا صاحب که مدرس آن مدرسه و جانشین
معز الیه بود خوانده - بشہر لکہنو رفته سبق بعض کتاب از مفتی سعد اللہ
گرفته - باز بدہلی مراجعت نموده - بخدمت امیری انجا عہدهٔ یافته چندے
دران مقرر مانده - باوجود کم فرصتیش بسن بست و دو[۲۲] سالگی از جمیع
علوم متعارفهٔ عقلیه - و کل فنون متداولهٔ نقلیه - فراغت حاصل ساخته
بتدریس و تعلیم کمر ہمت مستحکم بستند علی وجه الکمال - باحسن صورت و
جمال - انجامش ہمی نمودند - باز بخانه آمده در رد نصاری ازالة الاوہام
و اعجاز عیسوی و رساله ابطال تثلیث و تقلیب المطاعن تصنیف ساختند
و بسنه[۱۲۷۰] یکہزار و دو صد و ہفتاد ہجری بشہر اکبرآباد با پادری فنڈر
مناظره نمودند - بفضله تعالی بجمیع وجوه برا و منصور و مظفر گشتند -
اگرچه تفصیل آن مناظره بکتاب ازالة الشکوک مذکور است اما من
از زبان مبارکش چنان کیفیتش گوش کردم - و از ان چندان بدل

محظوظ گشتم - که تا حیاتم لذتش را فراموش کردن نتوانم - ودر سنه ۱۲۷۷ یکهزار و دو صد و هفتاد و هفت هجری بعد از غدر بمکه معظمه حمیه الله الشریف آوردند - و سند علم حدیث از زبده محققین و عمده مدققین شیخ العلماء مفتی شافعیه جناب سید احمد صاحب دام مجده گرفتند - مدتی در آنجا اقامت گزیده از جانب سلطان روم که پادری فنڈر مذکور بمناظره هند مغلوب گشته - باز باستنبول رفته - فسادات برپا ساخته - برای دفعش باستنبول مطلوب گردیده - امّا پادری مسطور بمجرد دید صورت مبارکش بلا مناظره و گفتار - رفتار را بر فرار قرار گرفته - تفصیل این کیفیت باعث طوالت نوشته نشده - در آنجا تا یک و نیم سال سکونت گزیده اظهار الحق نوشتند - باز بمکه مکرمه مراجعت فرمودند - و در سنه ۱۲۹۰ یکهزار و دو صد و نود بنای مدرسه را قائم ساختند - بفضله تعالی آن مدرسه را تا این سنه ۱۲۹۹ یکهزار و دو صد و نود و نه هجری بر ترقی برقرار داشتند - وجهانی ازان فیض یافتند - و می یابند - خدا آنرا قائم داراد - و حیات مولانا را زیاده کناد - و مولانا ما کل اساتذه ما حنفی بودند - و فرقه غیر مقلدین را زنادیق دانند - و ضالین مضلین شمارند - و بدفع ضلالت همین اشقیا - کمر همت بسته می مانند - و بهدایت و تائید مقلدین اتقیا جان فشان کوشان می باشند - چنانچه در وجوب تقلید شخصی این فتوای را بکوشش خود نوشته و نویسانیده و دستخط و مهر خود و مفتیان نموده و کنانیده حواله من فرمودند - و نیز بفتوای زیرین که در رد کتاب ظفر المبین فی رد مغالطة المقلدین از مفتیان حرمین شریفین نوشته شده است دستخط و مهر کردند - و مصنفش را واجب القتل و زندیق و مبتدع

بنال منشل رکافر شمردند۔ پس قول ہمان غیر مقلدین کہ تقیہ کنان بزیارت مولانا آمد ورفت می نمایند۔ و مولانا را غیر مقلد می تصور نمایند یکقلم باطل گشت۔ وکذب وبہتان ایشان بثبوت پیوست۔ چون نشان حال ایشان مثل حال ہمان حرامزادگان ہست کہ وقتیکہ کسی را بہ بزرگی معروف یابد۔ نسب خود را بآن منسوب سازند۔ وآنرا پدر خوانند۔ لاحول ولاقوة۔ وچون حال عزت وقدر مولانا درمیان علماء وروساء وحکام عرب چنان دیدند۔ کہ بادنی تقریب بخانہ مولانا باشاد شریف وقاضی ومفتی وغیرہم تشریف می آرند۔ ودرہر امور دینی ودنیاوی مولانا را بمشورہ شریک سازند۔ وبعزت نشانند۔ حتی کہ برائے مولانا درحرم شریف مثل باشاد شریف نشستگاہ لطیف مقرر داشتند بنابران غیر مقلدان مولانا در پردہ غیر مقلد ظاہر کنند۔ تا آئندہ را حجت یابند۔ من این ہمہ احوال را بی کم وکاست راست راست انگاشتم۔ کہ دیدہ ودانستہ از مولانا وبرادرزادہ مولانا دریافتہ ونوشتہ از ایشان یافتہ نوشتم۔ تا مردمان را ازین امر آگاہی دہانیم۔ و عندالوقت بر دہان غیر مقلدان تف زدن توانند وتوانم + فقط

الحمد للہ وحدہ وصلی اللہ وسلم علی من لا نبی بعدہ قد اطلعت علی ما حررہ مفتی الانام ببلد اللہ الحرام من الجواب عن السوال عن وجوب التقلید او احد من الائمۃ الاربعۃ من غیر تردید فوجدتہ جوابا صحیحا مطابقا لما ہو فی المذہب منصوص علیہ فیجب الرجوع عند الاختلاف الیہ وفیہ

كفاية ومقنع لمن كان يمري من التوفيق ومسمع والله
سبحانه وتعالى اعلم امر برقمه المرتجي من ربه الغفران
احمد بن زين دحلان مفتي الشافعية بمكة المحميه غفر الله
له ولوالديه ومشايخه ومحبيه وجميع المسلمين

الحمد لله وحده وصلى الله على من لا نبي بعده. رب زدني علما
اما بعد فقد اطلعت على هذه السوال. وما حرره مولانا مفتي
مكة المشرفة في الحال. في خصوص التقليد لواحد من الائمة
الاربعة هو عين الصواب. الموافق نصوص المذهب بلا شك
ولا ارتياب. وحيث انه جواب صحيح مطابق للسنة السنية
والشريعة النبوية. يجب ان يكون المعول عليه والمرجع
عند الاشتباه اليه. والله الموفق للصواب. واليه المرجع
والمآب. والله اعلم فقد خادم الشريعة ببلدة الله المحمية
ابو بكر حجي بسيوني مفتي المالكية كان الله في عونه
حامداً مصلياً مسلماً

على ابن محمد ابن حميد مفتي
الحنابلة بمكة المكرمة حامداً مصلياً مسلماً

فتوای مفتیان حرمین شریفین

بر رد کتاب ظفر المبین فی رد مغالطۃ المقلدین مولوی محی الدین لاہوری نومسلم کتاب فروش

بسم اللہ الرحمن الرحیم

وبہ نستعین حامداً للہ تعالی ومصلیاً علی نبیہ وآلہ اجمعین۔ اما بعد فما قولکم دام فضلکم فی رجل یقول ان اکثر مسائل کتب الفقہ خلاف القرآن والحدیث وان الائمۃ الاربعۃ رحمہم اللہ تعالی لیسوا علی الحق لاسیما الامام ابا حنیفۃ النعمان اقوالہ مخالفۃ للقرآن والحدیث وانہ ما تلقی فی جمیع عمرہ الا سبعۃ عشر حدیثا ویزعم انہ مخالف للقرآن والحدیث وشنع علیہ تشنیعا فاحشا وصنف فی ذلک کتابا وسماہ الظفر المبین فی رد مغالطۃ المقلدین وطبعہ وافشاہ وذکر فیہ بعض المسائل المذکورۃ فی کتب الحنفیہ وسطر ایضا فی رقم مائۃ من الکتاب المسطور قائلا ان ہذہ المخالفۃ القرآن

والحديث وقال من قلد اباحنيفة تقليدا شخصيا فهو مرتكب
بالحرام او مشرك واستدل بقوله تعالى اتخذوا احبارهم و
رهبانهم اربابا من دون الله وقال كل ذلك مخالف للقران والاحاديث النبوية
واعرض عن الاحاديث التي استدل بها الامام رحمه الله تعالى
ورضاه وهذا الرجل ان يصد الناس العمل بالفقه بقوله
مسائل الفقه مردودة خصوصا مسائل الامام رح ويكفر كل
من عمل بها من عوام الناس ويدعوهم ويرغبهم في
العمل بالحديث مطلقا سواء كان ناسخا او منسوخا
ضعيفا او موضوعا حتى ترك الناس العمل بالكتب المعتبرة
كالهداية والنقاية والبحر والمنتقى والهندية والكنز
وشروحه والدر وحواشيه ويخرج كل من عمل بهذه
الكتب المعتبرة المعظمة عن الاسلام ويلحقهم بالمشركين
نعوذ بالله تعالى منه فما حكم هذا الرجل المصنف لهذا الكتاب
ومن يعمل بكتابه افتونا ماجورين +

الجواب

ربنا لا تزغ قلوبنا بعد اذ هديتنا وهب لنا من لدنك رحمة
انك انت الوهاب ـ حكم هذا الرجل المتصف بالصفات
المذكورة انه ضال مضل ساع في الارض بالفساد وقد
زين له سوء عمله فهو واتباعه من حزب الشيطان الا ان
حزب الشيطان هم الخاسرون ويحسبون انهم على شئ
الا انهم هم الكاذبون وقوله من قلد اباحنيفة كان

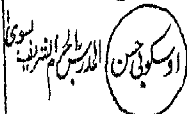
مشرکا دلیل علی انه خارج عن جماعة المسلمین وقد ورد فی
الحدیث الشریف اتبعوا السواد الاعظم فمن شذ شذ
فی النار وما یقوله فی حق الهدایة التی هی هدایة الی احکام
الاسلام وفیما عطف علیها من المعتبرات التی تشرح صدورا
اولی الاعلام فهذه هفوة منه تشیر بزندقته نعوذ بالله
تعالی منها وقد تقرر ان اهانة العلم والعلماء کفر خصوصا
التکلم بالفاحشة فی حق الائمة الاربعة رحمهم الله تعالی
وقد انعقد الاجماع خلفا عن سلف علی وجوب تقلید
واحد منهم لان المجتهد مفقود بعد المایة الرابعة کما
فی اذکار النووی حیث انه لم یوجد بعد هذا التاریخ من
استکمل شروط الاجتهاد ومن ادعاه فدون ذلک
خرط القتاد لاسیما اقدمهم الامام ابوحنیفة النعمان
لازالت منهلة علی ضریحه الاقدس سحب الرحمة والرضوان
کیف وقد ادرک جمعا من الصحابة رضی الله تعالی عنهم
وممن جزم بذلک الحافظ الذهبی والحافظ العسقلانی وغیرهما
شهد له النبی صلعم بالخیریة لانه من التابعین بلا شبهة
ولا بین ففی الحدیث الشریف مرفوعا خیر امتی القرن الذی
بعثت فیه ثم الذی یلونهم الی اخره انتهی - من جامع الحافظ
السیوطی وروی الشیخان عن ابی هریرة رض والذی نفسی
بیده لوکان الدین معلقا بالثریا لتناوله رجل من فارس
قال الحافظ السیوطی هذا الحدیث الذی رواه الشیخان

اصل صحيح يعتمد عليه في الاشارة لابي حنيفة وهو متفق على
صحته. وفي حاشية الشبراملسي قال ما جزم به شيخنا يعني
الحافظ السيوطي من ان ابا حنيفه هو المراد من الحديث ظاهر
لا شك فيه لانه لم يبلغ من ابناء فارس في العلم مبلغه احد انتهى
وقد تبعه كثير من ائمة الدين وكل منهم اقر بفضله واثنى
عليه على رؤس الاشهاد بين المسلمين فقد روي عن خلف بن
ايوب انه قال صار العلم من الله تعالى الى محمد صلى الله عليه وسلم
ثم صار الى الصحابة رض ثم صار الى التابعين ثم صار الى ابي حنيفه فمن شاء فليرض
ومن شاء فليسخط انتهى فيجب على كل من له قدرة ان يحجزه عن جماعة المسلمين ان ينهاه
عن هذا الرجل الطاعن في ائمة الدين ويجب زجره الى الدرجة
التي بها انتهى عن هذا العمل الفضيح. والكلام في هذا المقام
يطول فيما حررناه كفاية عند ذوي الدين وارباب العقول
والله يقول الحق وهو يهدي السبيل. نمقه الفقير محمد امين
بالي الحنفي مفتي المدينة المنورة عفي عنه

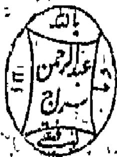
من ائمة الحنفية في مسجد خير البرية

المدرس بالحرم الشريف النبوي

الحمد لله وحده من مبدأ الكون. استمد التوفيق والعون الحكم
في هذا الرجل انه ضال مضل اقواله المسطورة بدع وضلالة
لا يقولها الا مبتدع خارج عن طريقة علماء الشريعة وخصوصا
نهيه عن اتباع الكتب المدونة في المذاهب الاربعة فان الائمة اصحاب المذاهب

مستمدة من الكتاب والسنة فهي عبارة عن شريعة رسول الله صلى الله عليه وسلم التي من خرج عنها كان محكوما بكفره فيلزم على قول هذا الضال ان السواد الاعظم من امة محمد صلى الله عليه وسلم اجتمعوا على الضلالة وان سادة الوقت منهم من العلماء العظام والاولياء الكرام وغير المحصورين من الصلحاء الفخام الذين اتفقت ائمة اهل السنة والجماعة على جلالتهم وعظم درجاتهم وصلاحهم وورعهم وصلابتهم في امر الدين كانوا مستندعين ضالين وماتوا على البدعات والضلالة حاشا ثم حاشا ان يكونوا كذلك وقد قال النبي صلى الله عليه وسلم ان الله لا يجمع امتي او قال امة محمد على ضلالة ويد الله على الجماعة ومن شذ شذ في النار رواه الترمذي وقال اتبعوا السواد الاعظم فانه من شذ شذ في النار فيجب على ولاة الامور ضاعف الله لهم الاجور ردع هذا الضال المضل بشديد النكال ونوع العقاب نسئل الله التوفيق والهداية لاقوم طريق والله سبحانه وتعالى اعلم امر برقمه خادم الشريعة والمنهاج عبد الرحمن بن عبد الله سراج الحنفي مفتي مكة المكرمة كان الله لهما حامدا مصليا مسلما

لا شك ان ذلك الرجل ضال مضل. رحمة الله

حامدا ومصليا ومسلما - اصاب من اجاب والله سبحانه تعالى اعلم بالصواب - حرره محمد عبد الحق عفي عنه

تقریظ مولوی ولی محمد خانصاحب ستی رحیم ہزارا حال وارد آگرہ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ العلی الشان رفع سماک السماء وسویہا وحول ما
فیہا الی اربع ملک رفیع الشان ۔ سنی البرہان دحی الارض و
جعلہا لما علیہا اصلا واحاطہا بالعنصرین الوسطین فی علاہا
النیران ۔ وقررہا الجہات الاربعۃ لتستمد بہا من الاربعۃ
الفیضان ۔ ومزجہا باربعۃ متضادۃ وخلطہا باربعۃ
متخالفۃ الکیوف والالوان ۔ وبث فیہا من کل ما یدب
علیہا ودبرہا اطوارا وخلص منہا الانسان ۔ وہو ابونا
ادم صفیہا وسل منہ النسائل وزید منہا العمائل لنزول
الفضائل الی الذراری والقبائل واصطفی منہا سید الانس
والجان ۔ ونزل علیہ البیان المنیر بالاربع الامر والنہی
والحلال والحرام وہو القران ۔ واجتباہ من بین البریۃ
باجتباء النساب وامدہ بالاصحاب الکبیرۃ والارباب النبیۃ
وقواہ باربعۃ ندمان ۔ الصدیق الاکبر والفاروق الاعظم
وذی الحیاء الاظہر وباز الشجعان ۔ واورثہم بحسا فضلہ
وعظام نوالہ فہم معانی المنزل المتنوعۃ ومبانیہ للتلاوۃ

وبالاحسان - الاعم والفيض الاتم والكرم الجم وخرق لهم
توابع اربع وخدمان - مالك والشافعي واحمد وسيدهم
واولهم نبيل التابعين وجميل السابقين امامنا الاعظم
ابوحنيفة النعمان - حيث فتحوا العارفه وفحصوا عوارفه
وبينوا اشرائفه ونزائله وصفحوا طرائفه بالجنان واللسان
فلله الحمد حمدًا كثيرًا من صميم حضور القلب الحنان -
اذ لو تكن الجماعة النبيلة ساعيا لم نصل الى المآرب الشرعية
الجزئية باعيا في الثلثة ازمان - فمهدوا طرائق و
سددوا عقائد وحلوا عوائق وشيدوا مواثق لتتشرف
بها على دولة الاسلام والايمان - ولي في القصيدة اللامية بيت

ولسنا اهله في كل وقت	لنمدحهم بتبيان المقال

ولنعم ما قال من قال في التائية ابيات

وآل رسول الله بيت مطهر	محبتهم مفروضة كالمودة
وهم حاملي السر بعد نبيهم	ووارثه الاكرم بها من وراثة
واصحابه الغر الكرام ائمة	مهاجرهم والقائمون بنصرة
نجوم الهدى اهل الفضائل والندى	لقد احسنوا في حمل كل امانة
ومتبعوهم في سلوك سبيلهم	الى الله عن حسن اتقاء واسوة
اولئك قوم قد هدى الله فاقتد	بهم واستقم والزم كلا تتلفت
ولا تعد عنهم انهم مطلع الهدى	وهم بلغوا علم الكتاب وسنة
فلو والتتابع فيهم ما لم اصل دينه	ومقنعهم في الحج زيغ وبدعة
ولولاهم بين الانام لدكدكت	جبال ذرا الدين بيدة ما كتاب الخطية

صلواة الله وسلامه عليه صلى الله عليه وسلم ما دام الملوان - واله الذين قاموا بنصرة الدين القويم و اصحابه الذين بذلوا جهدهم فوصلوا الى اقطار البلدان - وتوابعهم الذين شادوا قوائم الملة الحنفية البيضاء وصنفوا دعائم بيضة الدولة السمحاء ما تكور الجديدان - على ان صاحبنا النزول فى الاخر يتعامل بهذه ويتبادر ولا له من جد يد النواهى والاوامر سوى هذه المحاسن والمفاخر فى اخر الزمان - اما بعد فقد وصلت الى مكامن هذه الرصفة الرصيفة التى اودع فيها المصنف الشريف من الوان البدائع الظريفة والاجوبة الحقة اللطيفة للشرذمة الكثيفة الشريرة - وما نخب من احوال الملوك الماضية والصعاليك الجيفة الغابرة - ونشر اسامى السادات الشريفة العظيمة فى الدهور السالفة - ونظر فى طبقات السلاطين القاهرة الخارجية والداخلة على الامم السابقة البليدة لهذه الجماعة الجديدة الطرية وقد فازوا بما فازوا فلله سعى المصنف السنى الحسب الجرى القلب لقد اصابه الله من سحاب فضله وحسبه بفضله العظيم والله الكريم انه جواد كريم رؤف رحيم

نمقه العبد المفتقر الى الله الصمد ولى احمد [signature]

خاتمة الطبع از مهتمم مطبع

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الملك العلام ـ والصلوة والسلام على رسوله محمد سيد الانام ـ وآله
واصحابه البررة العظام ـ ميگويد بنده مفتقر الى الله الصمد عاصى محمد الدين
احمد مهتمم مطبع پريس آگره كه از پارين زمان بسبب شيوع دو فايه وحادثان اين
فرقة لا مذهب الدين من الاديان ـ كتب بسيار در باب اهمال تقليد ائمه كبار حق پژوه
و فرو گذاشت اجتهاد اين فضلا كرام كوشش كرده على الخصوص اتباع و پيروى
امام مجتهد اكمل و دين احمد افضل صلى الله عليه وسلم بقيد قلم و طبع در آورده
و بفضل داور دادار دائر چرخ سيار جابجا از هر طرف و كنار و اكناف
و اقطار اراضى بلاد و امصار ـ اجوبه شافيه دندان برآر بادله و بيان
طرار عائد حال اين گروه سيئ الاطوار گشت ـ و ايشان بمصداق مصرع
ميترسد و چه كنم انچه در آوند هست ❊ بار بار دست استبداد و استكبار در
اساءت قال و مقال اين بزرگان امجاد و اطهار دراز دارند ❊ نيش عقرب
نه از پى كين است ❊ مقتضاى طبيعتش اين است ❊ الحق كسى مى توانند
كه نور مهر را بانگشت خبط و قصور بپوشند ـ و يا درياى زخار فضل بارى
بمشت بازى و قباحت تنگ و تارى سازند ـ درين زمان بسعيد بفضل قادر
ذو الجلال جلت ذاته عن الاشباه و الامثال بهمدرين ماده رد و قدح
اين گروه بدسگال كتابى شافى البيان و لبابه وافى الاذعان در اظهار و تبيان

الحمدلله این حجت غایت منتها وصدر جوابهاے سنیه از طرف اهل سنت بالتقریر
المسمی به تذکرة المذاهب من تصانیف عمده علماے دوران زبده نبلای
کاملی الایقان کوه علوم عقلیه ونقلیه باشکوه مفهوم مطالب نفیسه حقیقیه قاسم
اعناق این جماعه باغیه مولانا بالفضل اولینا جناب مولوی حاجی محمد عبدالجبار القاسم
صاحب مجلد عظیم الشان با جاه وطمطراق وارد مطبع این نیازمند با وفاق
شد هرچند قلت فرصت بسبب رجوع خدمات حکام زمان واصدقا وخلان
عندخواه رفته بود اما از براے انتشار درمیان اهالی فضل واذکار خیر امنا
حضرت سیدابرار دامن همت بکمر زده فی الحال بہماے عزم نذر ارباب
ملت ودین وتحفه اذکار اصحاب عرفان ویقین بالعهد جلد حواله نوک قلم
مطبع کردم تا عجالة الوقت را در دست هریکے از اهل دین عظیم ازین نعمت
غنیم تحفه از نوادر روزگار از طرف مصنف آن خیر اذکار باشد ومستفید
از ریاحین ریاض معانی فرح بخش دماغ جان ماند واز براے تصدیق
آنچه که درین کتاب از روے تحقیق از جانب صاحب تصنیف با تدقیق
اثبات یافته است مواهیر تمام علما اعلام از مذهب حنفیه اسلام با تقاریظ
هریکے از اجله کرام اتفاق انضمام انطباع افتاد از انجا که هیچ بنده از سهو و
خطا خالی نبوده ترصد از ناظرین این مقامات سنیه آن دارم که لغزش
اقلام وتحریر کلمات که در طبع رو نموده باشد چشم اغماض فرو پوشیده
در اصلاح وتدارک آن حتی الوسع کوشند وبالله التوفیق

تقریظ چکیدہ قلم بلاغت رقم جناب مولوی محمد عبد اللہ صاحب مدرس اول مدرسہ اسلامیہ و واعظ مسجد جامع اکبرآباد

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ الذی خلق الارض والسموات العلی ویعلم ما فی البر والبحر وما تحت الثری والصلوۃ والسلام علی من دنی فتدلی فکان قاب قوسین او ادنی وعلی آلہ اصحاب النقی واصحابہ ارباب التقی وبعد فلقد رایت تذکرۃ المذاہب مشتملۃ علی تحقیقات المذاہب وتدقیقات المارب ولاشک ان المؤلف اجاد بما اراد وسلک سبیل السداد والرشاد ومخالفوہ منہمکون ویعمہون فی الزیغ والالحاد ولان لابد التزام مذہب معین لایجوز الانتقال من مذہب الی مذہب ویجب علی العامی الذی لایبلغ درجۃ الاجتہاد تقلید المذہب المعین من ہذہ المذاہب الاربعۃ المعمولۃ المشہورۃ بین اہل السنۃ والجماعۃ کما قال الملا علی القاری وجب علی المقلد حتماً ان یعین مذہباً معیناً من ہذہ المذاہب اما مذہب الشافعی فی جمیع الفروع واما مذہب مالک واما مذہب ابی حنیفۃ او غیرہم ولیس لہ ان ینتحل من مذہب الشافعی مایہواہ ومن مذہب غیرہ ما یرضاہ لانا لو جوزنا ذلک لادی الی الخبط والخروج عن الضبط وحاصلہ یرجع الی نفی التکلیف لان مذہب الشافعی اذا اقتضی

تحريم شيء ومذهب غيره اباحة ذلك الشيء بعينه او على العكس فهو ان شاء مال الى الحلال وان شاء مال الى الحرام فلا يتحقق الحل والحرمة وفي ذلك انعدام التكليف والبطال فائدته واستيصال قاعدته وذلك باطل. انتهى كلامه. وقال جلال الدين المحلي في شرح جمع الجوامع يجب على العامي وغيره ممن لم يبلغ مرتبة الاجتهاد التزام مذهب معين من مذاهب المجتهدين انتهى وقال بحر العلوم في شرح التحرير وكذا الانتقال للعامي من مذهب الى مذهب لا يجوز في زماننا لظهور الخيانة الخ وقال في القنية ليس للعامي ان يتحول من مذهب الى مذهب ويستوي فيه الشافعي والحنفي الخ وقال في التفسير الاحمدي اذا التزم احد مذهبا وجب عليه ان يدوم على ما التزمه ولا ينتقل الى مذهب آخر الخ وقال السيوطي في جزيل المواهب قال من مفتي المالكية اليوم من تحول من مذهب فعليه ما عليه الخ وقال شاه ولي الله في عقد الجيد ولو رأى الشافعي شافعيا يشرب النبيذ وينكح بلا ولي ويطأ زوجة فله ان ينكر لان على كل مقلد اتباع مقلده ويعصى بالمخالفة انتهى هكذا يفهم من كلام شاه عبد العزيز الدهلوي في بستان المحدثين وقال في خزانة الروايات عن دستور السالكين لو كان العامي المجتهد عالما مستدلا يعرف قواعد الاصول ومعاني النصوص والاخبار لا يجوز ان يعمل الا على رواية مذهبه وفتاوى امامه الخ وقال صاحب البحر في الرسالة المسماة برفع الغشاء عن وقتي العصر والعشاء حيث ثبت ان وقت العصر اذا صار ظل كل شيء مثليه وانه مذهب ابي حنيفة رحمة الله عليه وصححه المشائخ واختاروه فوجب على مقلد ابي حنيفة العمل به ولا يجوز له العمل بقول غيره لما نقله الشيخ قاسم في تصحيحه عن جميع الاصوليين انه لم يجز الحكم

عن التقليد بعد العمل بالاتفاق الخ وقال الشيخ ابن الهمام فی شرح
الهدایۃ فظهر هذا ان الصواب ما ذهب الیه ابو حنیفۃ وان العمل به علی
مقلدیه واجب والافتاء بغیره لا یجوز لهم الخ وقال الامام الاسنوائی فی
شرح منهاج الاصول امام الحرمین فی البرهان اجمع المحققون علی ان العوام
لیس لهم ان یعملوا بمذهب الصحابۃ بل علیهم ان یتبعوا مذاهب الائمۃ
الذین سبروا وبوبوا الابواب وذکروا اوضاع المسائل واوضحوا
طرق النظر وهذبوا المسائل وبینوها وجمعوها وذکر ابن الصلاح ایضا حاصله
انه متعین تقلید الائمۃ الاربعۃ دون غیرهم لان مذاهب الائمۃ الاربعۃ قد انتشرت
وعلم تقلید مطلقها وتخصیص عمومها وشروط فروعها بخلاف غیرهم الخ وقال
ابن الهمام فی تحریر الاصول نقل الامام اجماع المحققین علی منع العوام
من تقلید الصحابۃ بل علیهم تقلید من بعدهم الذین سبروا واوضعوا
ودونوا الخ وقال ابن حجر المکی فی فتح المبین اما فی زماننا فقال بعض ائمتنا
لا یجوز تقلید غیر الائمۃ الاربعۃ الشافعی ومالک وابی حنیفۃ واحمد بن حنبل
رحمۃ اللہ علیهم لان هولاء عرفت قواعد مذاهبهم واستقرت احکامهم و
خدمها تابعوهم وحرروها فرعا فرعا وحکما حکما فلا یوجد حکم الا وهو منصوص
لهم اجمالا وتفصیلا بخلاف غیرهم الخ وقال فی الاشباه فی القاعدۃ الاولی
من النوع الثانی من الفن الاول ما خالف للائمۃ اربعۃ فهو مخالف
للاجماع وان کان فیه خلاف لغیرهم فقد صرح فی التحریر ان الاجماع
قد انعقد علی عدم العمل بمذهب مخالف للائمۃ الاربعۃ الخ وقال
الشیخ احمد فی التفسیر الاحمدی وقد وقع الاجماع علی ان الاتباع
انما یجوز للائمۃ الاربعۃ الخ وقال الطحطاوی فی حاشیۃ الدر المختار

وقال بعض المفسرين ان الفرقة المساة باہل السنة والجماعة قد اجتمعت الیوم
فی مذاہب الائمة الاربعة ہم الحنفیون والمالکیون والشافعیون والحنبلیون
ومن کان خارجاً عن ہذہ المذاہب الاربعة فی ہذا الزمان فہو من اہل البدعة
والنار الخ وقال القاضی ثناء اللہ فی التفسیر المظہری فان اہل السنة
والجماعة قد افترقت بعد القرون الثلثة اوالاربعة علی اربعة مذاہب ولم یبق
الفروع سوی ہذہ الاربعة فقد انعقد الاجماع المرکب علی بطلان قول یخالف
کلہم وقد قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تجتمع امتی علی الضلالة وقال
اللہ تعالی ویتبع غیر سبیل المؤمنین نولہ ما تولی ونصلہ جہنم وساءت مصیرا
فقد اقر بہ شاہ ولی اللہ الدہلوی فی عقد الجید حیث قال واعلم ان فی
الاخذ بہذہ المذاہب الاربعة مصلحة عظیمة وفی الاعراض عنہا مفسدة کبیرة
الی ان قال کان اتباعہا اتباعا للسواد الاعظم والخروج عنہا خروجا عن السواد
الاعظم انتہی لاسیما اتباع من ہو اقدم الائمة الاربعة وافخمہم واعظمہم واشہرہم
فی المشارق والمغارب بالمناقب الجزیلة والمواہب النبیلة الامام الہمام ابی حنیفة
النعمان المبشر بحدیث خیر البشر صلی اللہ علیہ وسلم قال جلال الدین السیوطی
فی تبییض الصحیفة فی مناقب ابی حنیفة وقد بشر النبی صلی اللہ علیہ وسلم
بالامام ابی حنیفة فی الحدیث الذی اخرجہ ابو نعیم فی الحلیة عن ابی ہریرة قال
قال رسول اللہ صلعم لو کان العلم معلقا بالثریا لتناولہ رجال من ابناء فارس
واخرج الشیرازی فی الالقاب عن قیس بن سعد رض قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم لو کان العلم معلقا بالثریا لتناولہ قوم من ابناء فارس
وحدیث ابی ہریرة فی صحیح البخاری ومسلم بلفظ لو کان الایمان عند الثریا
لتناولہ رجال من فارس وفی معجم الطبرانی الکبیر لو کان الایمان معلقا

بالثريا لا تناوله العرب لتناوله رجال من فارس وفي الطبراني ايضا عن
ابن مسعود رض قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لو كان الدين معلقا
بالثريا لتناوله ناس من ابناء فارس فهذا اصل صحيح يعتمد عليه في البشارة
والفضيلة وفي رواية مسلم عن ابي هريرة لو كان الايمان عند الثريا لذهب
به رجل من ابناء فارس حتى يتناوله وفي رواية للشيخين عن ابي هريرة
والذي نفسي بيده لو كان الدين معلقا بالثريا لتناوله رجل من فارس
قال الحافظ هذا الحديث الذي رواه الشيخان اصل صحيح يعتمد عليه في
الاشارة لابي حنيفة وهو متفق على صحته ذكره الشامي وقال الشامي
في حاشية الدر المختار وفي حاشية الشبراملسي على المواهب عن العلامة
الشامي تلميذ الحافظ السيوطي قال ما جزم به شيخنا من ان ابا حنيفة هو المراد
من هذا الحديث ظاهر لا شك فيه لانه لم يبلغ من ابناء فارس في العلم مبلغه
احد انتهى ما في المعتبرات ونعم ما قال ابن المبارك في مدح امام الائمة
في القصيدة التائية

ابيات

لقد زان البلاد ومن عليها — امام المسلمين ابو حنيفة
باحكام وآثار وفقه — كآيات الزبور على صحيفة
فما في المشرقين له نظير — ولا في المغربين ولا بكوفة
يبيت مشمرا سهر الليالي — وصام نهاره لله خيفة
فمن كابي حنيفة في علاه — امام للخليقة والخليفة
وكيف يحل ان يؤذى فقيه — له في الارض آثار شريفة
رأيت العائبين له سفاها — خلاف الحق مع حجج ضعيفة
وقد قال ابن ادريس مقالا — صحيح النقل في حكم لطيفة

بان الناس فی فقه عیال ... علی فقه الامام ابی حنیفه
فامنته ربنا اعادا در مل ... علی من رد قول ابی حنیفه

واللہ اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب فی کل باب نمقه بیده العبد المذنب الاواه محمد عبد الغفار عفا اللہ عنه ماجناه من الجناح فی الساء والصباح المدرس الاول للمدرسة الاسلامیة فی بلدة اکبرآباد صانها اللہ عن الشر والفتن

نقل نامه جناب مولوی سید حیدر علی صاحب که بجواب نامه مهتمم نگارش یافته

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ المنعم الامتنان والصلوة والسلام علی رسول حبیب الخالق والاخیار وعلی آله واصحابه العظیم الشان۔ اما بعد میگوید فقیر حقیر سراپا تقصیر گنهگار ازلی سید حیدر علی متوطن دار الخلافة اکبرآباد صانها اللہ عن الشر والفساد که هنگام دوران طبع این کتاب لاجواب یعنی تذکرة المذاهب بوجه مدد شد مطبع لبسا اوقات اتفاق مطالعه مضمون آن در گرفت دل شاد شد چون نیکو نگریستم بخوبی دریافتم موافق کلام خدا و رسول یافتم جزاه اللہ مستطر خیر الجزاء فی یوم الجزاء۔ تهیه ام آن بود که چون این کتاب بپایه اختتام رسید سطری چند بطور تقریظ بر نگارم و اقوال ساتذه خود را مثل جناب مولوی مجاور علی صاحب مغفور و جناب مولوی سید محمد صاحب مرحوم وغیره که نسبت این فرقه مقلدین هنگام طالب العلمی راقم از زبان مبارک ارشاد میفرمودند مع شهادت همدرسانم مولوی سید عالم علی مرادآبادی و مولوی سجاد علی عظیم آبادی بخدمت گذارم لیکن چون از مدت نشسته ام بعوارضات گوناگون و حوادثات بوقلمون گرفتارم و طاقت نشست برخاست ندارم از تعمیل ارشاد مجبورم امید که بمقبولے کلام المجبور معذور معاف فرمایند۔

راقم فقیر سید حیدر علی عفی عنه

رقمزدۂ کلک گہر سلک عالم باعمل جامع معقول و منقول جناب مولوی لطف اللہ صاحب

سلمہ اللہ تعالیٰ کول

بسم اللہ الرحمن الرحیم

يقول العبد الضعيف لطف الله اني طالعت هذا الكتاب فوجدت مفاده مطابقا لما عليه اولو الالباب من تصحيح تقليد ائمة الدين الذين كانوا التقيين الحق موفقين جزى الله مصنفه خير الجزاء فانه اجاد الكلام في احقاق ما هو الحق بلا امتراء وابطال ما ذهب اليه اهل الاهواء ۔

دستخط و مواہیر علمائے اعلام و فضلائے کرام دار السلطنت شاہجہان آباد عرف دہلی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد لله الذي ايد الحق بارسال الانبياء واظهر الاسلام بتبليغ خاتم الانبياء وسلط في كل قرن على كل فرعون موسى والصلوة والسلام على من قال الاسلام يعلو ولا يعلى وعلى اله واصحابه الذين بلغوا نصرة الدين غاية القصوى اما بعد فلما رأيت كتاب **تذكرة المذاهب** وجدته ذهابا بخرافات من لا له المذهب فهنيئا لمن انار مسائل الحنفية السمحاء واقام الحجة على من زاغ من الاستقامة الى الاعوجاج ومريئا لمن ازال الشكوك من الفروعات الحنفية البيضاء فجزاه الله حسنى الجزاء

في يوم الجزاء اللهم فصل وسلم على سيد الانبياء وارفع درجات محمد المسعود بجبريل

٢٦ - ذيقعد سنه ١٢٩٩ھ

بسم الله الرحمن الرحيم

حمداً لمن رفع منار هذا الدين بالحجج والبراهين وايده بالائمة المجتهدين والعلماء
العاملين والصلوة والسلام على سيدنا المنتخب من خلاصة معد واللباب محمد
وعلى آله واصحابه الذين نصروه بلسان السنان وسنان اللسان وعلى التابعين
لهم باحسان ما تعاقب الملوان وقفت على ما في تذكرة الحميدة وفهمت ما فيها
من المعاني الفريدة فوجدتها قامعة لاهل البغي والضلال جامعة لكثير من النصوص
المروية لعقود اللآلي فجزا الله مولفها عن الاسلام خيرا وشكر سعيه وجعله من اهل التقوى
الذين يمتثلون امره ويجتنبون نهيه انه على ذلك لقدير وبالاجابة جدير وصلى الله
على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم كتبه المفتقر الى ربه الكريم عبده الاثيم محمد عبد الحكيم
ابن مولانا سيد محمد عبد الرحيم الشهيد غفر الله له ولوالديه ولسائر المسلمين

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي اوجب لاطاعته اتباع اهل الذكر من الائمة العظام، وصلوة السلام على سيد الانام، الذي امر باتباع السواد الاعظم لتقوية الدين والانتظام، وعلى آله واصحابه الكرام اجمعين. اما بعد فلا يخفى على اولى النهى ان في هذه الايام خبت انوار الدين وخمدت ناره، وانهدم قصر الورع وامحت آثاره، وشاع الالحاد في البلاد، وتمكن الزيغ عن الشريعة في قلوب العباد، فترى بعضهم يتجهر بالاباحة من لصاحة مزجاة، ولبعضهم يتفاخر بما عنده من آراء فاسدة كاسدة، فيوما يفتي بجواز نكاح الخالة، ويوما يبيح المطلقة ثلثا بغير الحلالة، ومرة يجوز الافطار لمن يطيق الصيام، ومرة ينهى عن التراويح والقيام، وهكذا امر آخر فانهم اكثر من ان تحصى، وبلغ بعضهم بالشريعة الغراء غاية القصوى بالحجة القرآن والحديث تابعا لهواهم غير مطبوع، فيكذبون ما لا تهوى انفسهم من الاحاديث الصحيحة والآثار القوية، ويصححون ما لا بد لهم منه من الضعيف والموضوع، فهم حسبما عن الامام يأولون القرآن، ويتقلبون في اقاليب البيان، ومع هذا يدعون انهم محمديون وانهم هم العاملون بالحديث وانهم يفعلون ما يؤمرون، فلما رأى العلماء هذا الفساد وظنوا انهم تفشوا في البلاد كتبوا على البطال ابادهم وردا عليهم، جزاهم الله جزاء موفورا وجعل سعيهم مشكورا، منهم العلامة الفهامة المولوي محمد عبد القادر المدرس في مئو، فصنف بحمد الله وسبحانه كتابا عجيبا وجوابا غريبا يسكت الخصام ويهدي الانام، يروق النواظر ويجلو البصائر، وها انا اختم الكلام على الصلوة والسلام. حرره ابو محمد عبد الحق المدرس في فتح العلوم الواقع في دار السلطنت الدهلي.

اغلاط تذکرۃ المذاہب

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۲	۱	للّلہ	للّٰہ	۳	۱۸	دعوتی	دعوتی
۲	۲	ینطقہ	ینطقہ	۳	۱۸	الشیاطین	الشیاطین
۲	۳	لنفسلی الصلوٰۃ	نفصلی	۳	۱۹	الجھیم	الجحیم
۲	۴	بالحج	بالحج	۳	۱۹	بذہب متجددہم	المذہب بالمتجدد
۲	۶	ھدم	ھدم	۳	۲۰	کتب	کتبت
۲	۹	واجتھدوا	واجتھدوا	۳	۲۱	لی	لنا
۲	۱۰	الاحکام لہ والارکان	الاحکام لہ والارکان	۴	۱	کلیھا	کلا
۳	۱	من الاحادیث	بالاحادیث	۴	۶	رجل	رجل
۳	۱	اعلموا	فاعلموا	۴	۱۲	تبذکرہ	تبذکرۃ
۳	۳	وبسط	وبسط (یا) بسطا	۴	۱۳	لیسھل	لیسھل
۳	۳	بساط	بساط (یا) بساط	۴	۱۶	الاشتغال	الاستعجال
۳	۴	والخذلان	والخذلان	۴	۱۸	السکور	المقصور
۳	۵	بجار	بجار	۴	۱۹	دحلل	داحلل
۳	۷	اظفام	اظفار	۴	۲۱	الہداطہ	الہدایۃ
۳	۸	الجلاد	الجلاد	۵	۶	نصالی	خصالی
۳	۹	سموا	سموا	۵	۷	مرسولات	مرسلات
۳	۱۱	الدھلی طائفہ	دھلی طائفہ	۵	۲۱	موسی عم	موسی
۳	۱۳	قالوا انما نحن مصلحون	قالوا انؤمن کما امن السفہاء	۶	۵	خراجہ وگشت وجنگ	خواجہ گشت
			انما نحن مصلحون	۶	۲۱	چرمی چرمی	چیزی چیز
۳	۱۶	صحائفنا اوکتابا	صحائف کتبا	۷	۵	اشدم	مقدم
				۷	۱۸	قیام	قائم
۳	۱۷	پرسلون	پرسلونہا	۸	۱۳	سپش	پیمش

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۸	۲۰	خورد	خرد
۹	۴	سطلب	سطلب خود
۹	۱۹	نا ابنا	ان ابانا
۹	۲۱	نابموسن	بموس ہنا
۱۰	۳	تلامذہ	تلامذتہ
۱۰	۱۲	فنا اخطائر	فنا اخطائر
۱۰	۱۵	کرم وجہ	کرم اللہ وجہہ
۱۱	۲۰	دو شخص	دو شخص مقتضائی
۱۲	۴	طنبورہ	طنبوروس
۱۲	۱۴	ملاح	لاخ
۱۳	۵	رسوز خفا	رموز ہا
۱۳	۱۶	اذیتا	رویتا
۱۳	۲۱	فی الامر	فی امر
۱۵	۷	میتۃ	میتۃ
۱۵	۱۴	شیر	شر
۱۵	۲۰	امامیہ	امامۃ
۱۶	۱۹	کلک	کک
۱۷	۱۰	تتفرق	مفرق
۱۷	۲۰	فمتن	نیتن
۱۸	۱۷	لایتبع	لایجمع
۱۹	۳	متقادین اربعہ	متقادین ائمہ اربعہ
۱۹	۱۷	لایعقلون	لاتعقلون
۲۰	۹	مستند	مستفید

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۲۱	۵	سبقون	سبقونا
۲۱	۷	الرحیم	رحیم
۲۱	۱۷	الرحیم	رحیم
۲۲	۱۴	بفہمیدند	نفہمیدند
۲۲	۱۵	فوت	بہ خوشی
۲۲	۱۹	مزیبا	مزیت
۲۳	۷	ندید	نہ پدید
۲۳	۱۱	الد	الید
۲۳	۱۶	فوط	فوت
۲۳	۲۰	شمار الزام	شعار الزام
۲۵	۱۱	ما صدق بقولہ تعالی	ما صدق قولہ تعالی
		مثلہم کمثل الحمار	مثل الذین [illegible]
۲۵	۱۳	اسفار را	اسفارا
۲۵	۱۴	اجمال	احمال
۲۶	۴	برتقدیر	برتقریر
۲۷	۸	دنیوی	دینی
۲۸	۱۱	شربا	سقربوا
۲۸	۱۹	رااعمال	رااحمال
۳۰	۱۵	بنعمۃ	نعمتہ
۳۱	۱۷	اطیعوا الرسول	اطیعوا اللہ واطیعوا الرسول
۳۱	۱۸	یطع	یطع
۳۲	۲	للد	[illegible]

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۳۲	۴	ازاولی الامر	یکی از بزرگترین اولی الامر	۴۳	۲	انتمسک	التمسک
۳۲	۵	نیست گر	نیست مگر	۴۳	۳	تریضہ	ترتضیہ
۳۲	۷	ابوحنیفہ رح	ابوحنیفہ رح بحق مقلدنیش	۴۳	۳	بہ والاعتصام	وبہ الاعتصام
۳۲	۱۴	باشدہ	باشد	۴۳	۷	یکفرون	ہم یکفرون
۳۲	۲۱	ذکربہ ان تذکرہ	ذکرتہ ان تذکرہ	۴۳	۹	اجاد	رحار
۳۳	۱	دینوی	دینی	۴۴	۴	نہ صدوسال وپیشتر	نہ صدسال وپیشتر
۳۶	۱۰	ولی دین	ولی دینا	۴۵	۱	او	رو
۳۶	۱۶	قوطھم	قوطھم	۴۵	۱۴	وجد	وجادا
۳۶	۱۸	یطفئوا	لیطفئوا	۴۵	۱۵	حکمہ	حکم
۳۶	۲۰	قف	لقف	۴۶	۵	برمذہب	برمذمت
۳۷	۳	لامحالا	لامحالہ	۴۶	۱۸	ویتذکر	ولیتذکر
۳۷	۱۷	لاحادیث	الاحادیث	۴۶	۲۰	فتبثوا	فتبینوا
۳۸	۴	سلمی	تسلیمی			ولایستوی الذین	ولایستوی اصحاب
۳۸	۸	فاولئک	اولئک	۴۷	۲	امنوا والذین	النار واصحاب
۳۸	۲۱	لبعض المردود	لبعضہم المردود			لایؤمنون	الجنۃ
۳۹	۹	ششرکانی	شوکانی	۴۷	۸	برند	تتبرند
۴۰	۴	عمل ما	عمل بالشریعت	۴۸	۱۳	ہمزہ	حمزہ
۴۱	۹	وابن خروج	ابن فروخ	۴۸	۲۱	مبطش	مبطنش
۴۲	۳	بایکیہ	یا یکیست	۴۹	۱	منطق سنطبق	سنطبق
۴۲	۱۶	مرادعم	مرادہم	۴۹	۲	عدی نصرانی	عدی نصرانی کہ دران زمان بود نصرانی باشد
۴۲	۱۷	کرد	کردہ				
۴۲	۱۸	لاتخرج	لاتخرج	۴۹	۵	مقلدنشان را	مقلدین شان را

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۴۹	۱۵	حدیث	حدثت	۵۶	۱۷	مشل	مشلا
۵۰	۱۳	بقصیہ	لقصیدہ	۵۷	۱۴	فتکون من	فتکون منہ
۵۰	۱۶	نیاتیہ	نیاتب	۵۷	۱۰	تعلم	تعلمن
۵۰	۲۰	شاان	شاآیا	۵۷	۱۱	مر	من
۵۱	۲	تا	یا	۵۷	۱۲	خبرا	خیرا
۵۱	۹	فان احد	ان احد	۵۷	۱۳	تقول	نقول
۵۱	۸	الرحیم	رحیم	۵۷	۱۴	بامرک	یامرک
۵۱	۱۲	کرواثید	کراثید	۵۷	۱۵	بامرک	یامرک
۵۱	۲۱	وزری	درزر	۵۷	۱۹	اورون	اذورن
۵۲	۱۸	انکہ	ایذ	۵۷	۲۰	اورنا	اذورنا
۵۴	۵	نبیقی	حقیق	۵۸	۹	مقید	مفید
۵۴	۱۸	تحریرشاہد	تحریرت	۵۸	۱۳	احد جاہزا	احد ہاہزا
۵۵	۵	آم	ہم	۵۸	۱۴	برتحریرش	برتحریرش
۵۵	۶	سمت	بمت	۵۹	۴	قرار	قرارت
۵۵	۷	بیضرب	بضرب	۵۹	۵	شما	متیحا
۵۵	۱۰	عزتہ	تخیر	۵۹	۷	برتلاوت وردلش	حسب تاویا
۵۵	۱۴	درین	آن	۵۹	۱۹	منظہر	فنظر
۵۵	۱۹	بعید	بعیدا	۶۰	۴	ضمیر مرتبا	ضمیر مرتبا
۵۵	۲۱	بامر	یامر	۶۲	۳	جہان	جہاں
۵۶	۱	لیہ	لہ	۶۲	۱۶	یقین	یتمین
۵۶	۷	لکنہ	فکفرنا	۶۷	۲	کیف والاجماع	کیف الا
۵۶	۱۳	الالیہ	الالہیتہ	۶۷	۳	روایتہا	بروایتہا

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۶۷	۲۱	لم ننظر	لم تنظر
۶۸	۷	روایتی	روایت
۶۸	۲۱	احدہم	احدمنهم
۶۹	۲	وماوصی	ماوصی
۷۲	۱۴	المقبول	آنمقبول
۷۲	۲۱	ظهری	صهری
۷۵	۱۹	مزیب	مزیت
۷۷	۱۲	اذا امرنا	اذا صرنا
۸۱	۵	مالکیت	مالک
۸۱	۱۱	گوشش	کوشش
۸۲	۱۲	ابرار کمانر تمموا	ابرار را کمانر تمموه
۸۳	۱۰	ست آیات	ست کہ آیات
۸۳	۱۶	زنی	زن
۸۵	۶	رونمود	اونمود
۸۷	۶	بداندیش سکہ	بداندیش بہ کہ
۸۷	۱۸	نخوردمد	نخورند
۸۷	۱۹	نمایند	نہ نمایند
۸۸	۲	بربلہ	بربلہ
۸۸	۲	ستمرلیتہ	ستمرلیتہ
۸۸	۳	فماذکر	فیما ذکر
۸۸	۳	فلمیتو	فی تیتو
۹۰	۴	نفی تقلید عمایاسے	نفی رقیدا بر تقلید عمایاسے
۹۱	۱۵	لایلتفت	لایلتفت
۹۱	۱۵	حداما	حراما
۹۲	۱	القاصی	القاضی
۹۲	۱۰	النقص	النص
۹۲	۱۴	سهم	سهمان
۹۲	۲۱	فلایعتر	فلایعتبر
۹۲	۲۱	النفاذ	النفاد
۹۳	۱	فالفهم	فافهم
۹۳	۱	للزکی	للمزکی
۹۳	۸	الحدیث	الحدیث منہ
۹۳	۱۲	بالاخذ	فالاخذ
۹۴	۱	یقول	بقول
۹۴	۵	مقتد	مقتدی
۹۴	۶	یلیتفت	یلتفت
۹۴	۶	لاتنفی	لاینطفی
۹۴	۶	تثبت	ثبتت
۹۴	۷	شتی	سعی
۹۴	۱۰	التحریر	التحریرة
۹۴	۱۱	لاالیہ	لاالیہ
۹۴	۱۲	الطاغون	الطاعنون
۹۴	۱۳	فتنتضروا	فتنتفروا
۹۴	۱۴	فطن	فکن

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۹۴	۲۰	دقولہ	وقول
۹۵	۸	راجیا	راجیا
۹۵	۱۲	ستادا	ستادد
۹۶	۲	ابن عبارت	این عبارت
۹۶	۴	توبوا	بوبوا
۹۶	۴	تقحوا	نتحوا
۹۶	۱۲	کمابتوھا	کمابنوھا
۹۷	۱۲	من الدرایۃ	لمن لہ الدرایۃ
۹۸	۵	الزمان	زمان
۹۸	۱۰	عاصی	عامی
۹۸	۱۳	اربعہ معتقد	اربعہ باشد معتقد
۹۸	۱۴	الثالث	الثالث
۹۹	۴	کتاب	کتبا
۹۹	۱۳	مطرب	مطرد
۱۰۰	۱۱	یقول	لقبول
۱۰۱	۱	لمینی	لکینی
۱۰۱	۱۳	التیر	السیر
۱۰۱	۴	قران	قران وحدیث
۱۰۱	۱۸	یقال	لقال
۱۰۲	۲	مذکرہ	مذکرہ
۱۰۲	۱۲	لایموت	لایموتون
۱۰۲	۱۳	ورلہ	ورنہ

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۰۲	۱۵	لیقال	بقال
۱۰۳	۵	الختم	المنعم
۱۰۳	۸	ابن مسلم	ابن مسلمہ
۱۰۳	۱۳	ضریر	ضرر
۱۰۳	۱۹	وزرھا	ورعا
۱۰۴	۱۳	غیش	عیش
۱۰۴	۱۸	لبقیہ	لبنیہ
۱۰۶	۱۰	جبلی	جبلان
۱۰۷	۸	بالاجل	بالاصل
۱۰۷	۹	ابن	ابن
۱۰۷	۹	الکتب	الکتب
۱۰۷	۱۶	عبدالبنی	عبدالغنی
۱۰۷	۱۷	مظہر	ظہیر
۱۰۸	۲	لیس ہو من اصحاب	انہ لیس من اصحاب
۱۰۸	۹	غیر غیرہ	ترغیرہ
۱۰۸	۱۸	یانی	یاتی
۱۱۰	۳	بیمرض	بمرض
۱۱۰	۸	بکلب	بکلب
۱۱۰	۱۴	الکان	الکان
۱۱۱	۲۱	فمن لیس لہ خط	فمن لیس لہ حظ
۱۱۳	۴	قابل جہالت	قائل جہالت
۱۱۴	۳	اسانید	اسانیدا

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۱۲	۱۰	بجیر	بجبر	۱۲۷	۱۴	علمتْ	علمت
۱۱۲	۱۲	ماسرتم	ماقلتم	۱۲۸	۱۸	گست	گشت
۱۱۲	۲۱	مخفی	مخطی	۱۲۹	۱۳	یعل	یجعل
۱۱۳	۲	ایدیکم	بایدیکم	۱۳۰	۱۶	یحذرو	یحذروا
۱۱۳	۲۰	انی لکامن	انی لکم لمن	۱۳۰	۲۰	یجدہ	یجد
۱۱۴	۲	التقلیہ	التقلیة فمنها	۱۳۳	۱۷	درای	دراسی
۱۱۴	۲۰	تاتیامہ	باقسامہ	۱۳۳	۱۸	ذردی	دزدی
۱۱۵	۸	وضاعین	وضاعین	۱۳۵	۶	الشمش	الشمس
۱۱۶	۱۳	عمیکم	علیکم	۱۳۶	۱۱	کوفان	کوفان
۱۱۷	۱۱	امنا دسمنا	امنا وسلمنا	۱۳۶	۲۰	الاصفہادنی	الاصفہانی د
۱۱۸	۱۳	القد	الفدو	۱۳۷	۷	لاعتبار	لااعتبار
۱۱۸	۲۰	تو	و	۱۳۷	۱۳	درافضی د	رافضی
۱۲۱	۹	بالمعقول	بالمفعول	۱۳۷	۱۷	الاول	اول
۱۲۱	۱۲	الفا	آلفا	۱۳۷	۱۸	قیاس	تاسس
۱۲۲	۱	تفسیر باخود را	تفسیر خود بنفسہ	۱۴۰	۱	فران	قران
۱۲۳	۶	التحیات	التحیات	۱۴۰	۹	این	ان
۱۲۳	۱۶	اجلت	رحلت	۱۴۰	۱۳	جنت	خبیث
۱۲۴	۸	صبا	حیا	۱۴۰	۲۰	نوادہم	تواددہم
۱۲۵	۱۱	ننوذجس	ننوذجش	۱۴۱	۲۰	الحمد	الحیب
۱۲۶	۱	سکانی	سکنی	۱۴۱	۱۸	بالیقین	بالنصین
۱۲۹	۱۶	مظہر	مطہر	۱۴۲	۳	غریر	غزیر
۱۲[illegible]	۱۶	تحفہرا	تفہ	۱۴۲	۷	ثلثلہ تقینا	ثلثہ یقینا

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۴۳	۱۳	اصو اکیم	اصوآکم
۱۴۴	۱	ددراسی	دراسی
۱۴۴	۱	مذہب حنفی اند	اند
۱۴۴	۱۸	منتہی	منتہیٰ
۱۴۴	۲۱	پندپذیرند	پندنپذیرند
۱۴۵	۵	باعتبار	اعتبار
۱۴۵	۱۳	قلدوا	تقلدوا
۱۴۵	۱۷	السنۃ الجماعۃ	السنۃ والجماعۃ
۱۴۵	۲۰	الحدیث	بالحدیث
۱۴۶	۳	قلدوا	تقلدوا
۱۴۶	۱۰	حاالقولین	احدالقولین
۱۴۶	۱۲	ہذہ	ہذا
۱۴۷	۱۰	حسب	حسب
۱۴۷	۱۱	بالغسہم	من انفسہم
۱۴۸	۷	دانند	دانیند
۱۴۸	۱۳	مجبور	بجو
۱۴۸	۱۶	حلق	حک
۱۴۹	۴	دبہ عن	وعن
۱۴۹	۱۲	نیلتق	نیلتق
۱۴۹	۱۸	ما اُحلق	ما اَحلق
۱۵۰	۴	حدیث انما	قرآن وحدیث انما
۱۵۱	۱۷	دتسعہا	وتسعہا
۱۵۲	۱	دمخاطبین	مخاطبین
۱۵۲	۱	متبین	لمتبین
۱۵۲	۱۰	لمحمد	کمحمد
۱۵۲	۱۱	تتکبر	یتکبر
۱۵۲	۱۲	ستخرجہا	یستخرجہا
۱۵۳	۹	تفنلع	نفاع
۱۵۳	۱۵	اثبان	اتیان
۱۵۳	۱۹	العباد	للعباد
۱۵۴	۹	یقین	تعین
۱۵۴	۱۳	توتیت	توتیت
۱۵۴	۲۱	التبیین	التعین
۱۵۵	۱۴	لنفنسل	لنفصل
۱۵۵	۱۶	شہرد	شہود
۱۵۶	۱۳	خضرۃ	حضرۃ
۱۵۶	۲۰	کالکمہ	کماشکہ
۱۵۷	۵	متعین	متبعین
۱۵۷	۱۲	ببال	ببیان
۱۵۸	۴	للیوم فواحدہم	فلیکومرا احد
۱۵۸	۱۰	لیقول	بقول
۱۵۹	۱۳	ما بدی	دین بدی
۱۶۰	۱۲	دتقلید مقلدین	تقلید مقلد
۱۶۰	۱۹	عبارتہ	عبادت

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۶۱	۱	باسومالی	باسوباٹی
۱۶۲	۲	مال	قال
۱۶۲	۱۸	اسال	امثال
۱۶۲	۲۱	ساغتی	ناغتی
۱۶۳	۳	تحقیق	تحمیق
۱۶۳	۸	نقاقمثہ	نظافت
۱۶۳	۱۹	اُن اردتا اِن	اِنْ اردت اَنْ
۱۶۴	۲	ان یقطع قلوبہم	ان تقطع قلوبہم
۱۶۵	۱۲	المطغری	الصغری
۱۶۶	۱۰	خوردہ	خردہ
۱۶۶	۱۵	تقبل	بقتل
۱۶۶	۱۵	تقبل	بقتل
۱۶۶	۱۷	غیشار	عثار
۱۶۷	۹	صادر	ثابت
۱۶۷	۱۲	شرح	شرحہ
۱۶۷	۱۳	الاربعین	الاّ اربعین
۱۶۷	۱۵	منطوہا	لتعلہا
۱۶۸	۱۱	لی دکم	بی دبکم
۱۶۹	۱۵	نہا القول	ہذا القول
۱۶۹	۲۰	البنیہ	البقیہ
[illegible]	۲	لعواہا	لطولہا
[illegible]	۱۳	کل احادیث	کل الاحادیث

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۶۹	۲۱	مخطیشن	مخطئین
۱۷۰	۲	نقتیہ	خفیہ
۱۷۱	۳	عشورہ	عاشورہ
۱۷۱	۵	نفرق بین احظ	نفرق بین احد
۱۷۳	۱۳	من الرحمتہ	من الرحمۃ
۱۷۳	۱۴	من ارحمۃ	من الرحمۃ
۱۷۳	۱۴	الفرار فی الضلال	القرار فی الضلال
۱۷۳	۱۵	لا النفوس	لان النفوس
۱۷۳	۱۶	من الرحمۃ	من الرحمۃ والقرار
۱۷۴	۱۵	الحررہ	المحررہ
۱۷۴	۱۷	اصلۃ	احملہ
۱۷۴	۱۷	بکرم	بکرمہ
۱۷۴	۱۷	صراط	صراطہ
۱۷۶	۲	ولا تحمولو غیرکم	ولا تلوسو غیرکم
۱۷۶	۱۵	ذکر	ذکرہ
۱۷۷	۱۷	رتب	رطب
۱۷۸	۳	نلالات	بضلالات

اغلاط تبصرۃ الحقائق لحسم الخلافۃ

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۸۰	۲	للہ	اللہ
۱۸۰	۲	الخلاۃ	الخلافۃ
۱۸۰	۳	الکلاۃ	الکلافۃ

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۸۰	۸	نجوا	نبوا	۱۸۲	۱۲	لبعضکم	لبعضکم
۱۸۰	۸	للشیاطین	للشیاطین	۱۸۲	۱۳	یتفصل	یتفصل
۱۸۱	۳	لیبلوکم ایکم	لیبلوکم ایکم	۱۸۲	۱۵	تبزع	تبزع
۱۸۱	۵	یکره لکم	تنبئه لکم	۱۸۲	۱۶	یغفر	یغفر
۹۱	۶	لتشکوا	لتشکوا	۱۸۲	۱۷	یکن	یکن
۱۸۱	۷	بجزا	تجزا	۱۸۲	۱۹	لبعضکم	لبعضکم
۱۸۱	۱۰	لیعذب	لیعذب	۱۸۳	۶	الشرعیة دیکم	الشرعیة دیکم
۱۸۱	۱۷	السبیلا	السبیل	۱۸۳	۷	رتیبت	رتیبت
۱۸۱	۱۸	شکور	شکور	۱۸۳	۸	شبدائه	شبدائه
۱۸۱	۱۹	عفور	غفور	۱۸۳	۱۲	شرعیا	شرعیا
۱۸۱	۲۰	القران	القرآن	۱۸۳	۱۴	یختلفا	یستلف
۱۸۱	۲۱	الحدیث واشبا	الحدیث ثم خبارا	۱۸۳	۱۹	اولوترکب مباحثها	مباحثها
۱۸۱	۲۱	الانصار	الابصار	۱۸۳	۲۰	احکامها وانکاها	احکامها وادکا
۱۸۱	۲۱	لتبصروا	لتبصروا	۱۸۳	۲۱	سنة	سنة
۱۸۲	۲	نعملوا	تعملوا	۱۸۴	۱	مجتهدا	مجتهدا
۱۸۲	۳	ولیقیموا	ولیقیموا	۱۸۴	۲	یورث	یورث
۱۸۲	۵	البسکم لباس	البسکم لباسا	۱۸۴	۳	الشافعیه	الصحابه
۱۸۲	۶	لبعضکم	لبعضکم	۱۸۴	۴	لکان	لکان
۱۸۲	۹	کلش	کلش	۱۸۴	۶	استنباطا	استنباطا
۱۸۲	۱۰	لتذکرده	لتذکرده	۱۸۴	۹	لحایا	لقایسا
۱۸۲	۱۰	قیاما	قیاما	۱۸۴	۱۰	الاصدان [illegible]	[illegible]
۱۸۲	۱۰	تیجعووا	تیجعووا	۱۸۴	۱۳	البلاد	البلاد

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۸۴	۱۴	نقیہ	فقیہ
۱۸۴	۱۵	نویر	نظیر
۱۸۴	۱۶	مثمرا	مشمرا
۱۸۴	۱۸	مستقالا	مسفالا
۱۸۴	۱۸	صحیح	نجیح
۱۸۴	۱۹	یحل	یکل
۱۸۴	۲۰	لدام	کرام
۱۸۴	۲۱	دین النبی محمد خبیر	دین النبی محمد خبیر
۱۸۵	۱	مذہب النعمان	مذہب النعمان
۱۸۵	۲	ذکرہ سنتہ	ذکرہ سنتہ
۱۸۵	۸	المذاہب	المذاہبۃ
۱۸۵	۱۶	فی شرع	فی الشرع
۱۸۵	۱۷	مایۃ	مئیات
۱۸۶	۶	الاحادیث والآثار	الاحادیث والآثار
۱۸۶	۱۵	دالشمخہ	دالقصہ
۱۸۶	۱۸	لورددہ	لوردوہ
۱۸۷	۹	الناعۃ	الطاعۃ
۱۸۸	۱۲	نوائیہ	نوابیہ
۱۸۸	۱۰	الحدیث وحل	بالحدیث وحل
۱۸۸	۱۴	السطر	الستر
۱۸۸	۱۹	عملی علی	اتلی
۱۸۹	۲	بزعم	برعم

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۹۰	۱	ما خلق السموات والارض الاعبابین	ما خلقنا السماء والارض ما بینهما باطلا
۱۹۰	۱۳	سلسال	صلصال
۱۹۰	۱۴	لازب	لازب
۱۹۰	۱۷	خورد	خرد
۱۹۰	۱۸	خرد ایستا	خردیستا
۱۹۰	۱۹	تعقوا دشا	تقادشا
۱۹۱	۳	ماخرج	فاخرج
۱۹۱	۶	مخلصین	المخلصین
۱۹۱	۱۲	الحم	اللهم
۱۹۱	۱۳	وسوسس	وسواس
۱۹۱	۱۸	مستحقہ	مستحقا
۱۹۱	۲۰	اسرقوا	اسرفوا
۱۹۱	۲۱	اُشنع	اِصنع
۱۹۲	۱	نحن اعلم	نحن لا نعلم
۱۹۲	۹	ومر	ومن
۱۹۲	۱۶	رخاک	رجاک
۱۹۲	۱۸	لیعذب	تعذب
۱۹۲	۱۹	لبشریطی	لبشرتی
۱۹۳	۱۰	الن	اکا
۱۹۳	۲۱	ستحقی	ساعتی
۱۹۳	۶	وحشۃ السیتیش	وحشۃ المستیقظ

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۹۶	۴	تنوح	جنوح	۲۰۵	۱	گشتہ مساجد	گشتہ بیساجد
۱۹۶	۱۲	سنۃ	ستنۃ	۲۰۵	۱۱	آن محمد	ان محمد را
۱۹۶	۱۵	شابہم	ستابہم	۲۰۸	۱۹	ناتمہ	فاطمہ
۱۹۷	۶	ذاضنع	داضنع	۲۰۹	۶	عثمان مورا	عثمان زیرا
۱۹۷	۱۱	تلنا آجمن	تلنا آجمن	۲۱۰	۴	دولید	ولید
۱۹۷	۱۹	لیس بن احلک	ولیس بن احلک	۲۱۱	۲	کنڈ	کنبد
۱۹۸	۷	ضائع	ذائع	۲۱۱	۱۰	پانزدہ	یازدہ
۱۹۸	۱۴	اندرون	اندرون سنگ	۲۱۱	۱۴	سنتہ	سنستر
۱۹۹	۱	یاذر	باذر	۲۱۱	۱۵	ثکث وسینہ	ثکث وستینہ
۱۹۹	۹	لایحیب	لا احب	۲۱۲	۴	بلیغ درو ضۃ الیتی	بلیغ روضۃ الیتی
۱۹۹	۱۳	الارضِ	الارض	۲۱۲	۱۱	اکیادنا	اکیادنا
۲۰۰	۲	وانت	اانت	۲۱۲	۱۴	یوم ولیلا	یوما ولیلا
۲۰۰	۵	علت	علت	۲۱۳	۱۴	تالیف	تالیف قلوب
۲۰۰	۹	والنصروا	وانصروا	۲۱۴	۶	مرید	مرثیہ
۲۰۱	۵	ادبن	روبن	۲۱۴	۱۵	درخلوتانسے	درخلوتی
۲۰۲	۲۰	فرشن	قرشن	۲۱۴	۱۵	حاوسے	دخلوسے
۲۰۳	۱۳	وللعد	والعد	۲۱۵	۱۴	یاحب	باحب
۲۰۳	۲۱	دلہ	ولد	۲۱۵	۱۹	قبنی	لبنی
۲۰۴	۱	عشیتہ	عشیتہ	۲۱۵	۱۹	حدم دبہ	وتقدم بہ
۲۰۴	۱	وزبار	وزیدوا	۲۱۵	۲۱	واحد قامہ	واحد قار
۲۰۴	۸	واختفت	فاختفت	۲۱۶	۱	معاھدین	معاندین
۲۰۴	۱۱	فقلی	تقالی	۲۱۶	۹	سلیمان قیس	سلیمان بن قیس

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۲۱۷	۵	ان کہ	ان ہر	۲۴۷	۱۳	مکتوب الیہ را	مکتوب را
۲۱۷	۱۳	نزہیہ	بزیہ	۲۴۸	۲۰	عزیز	غیر
۲۱۸	۱	طہوہر	طہور	۲۴۸	۲۱	گر نقتند	گر نجتند
۲۲۱	۱۳	الفوہ	اتوہ	۲۴۹	۱۰	غنم	تنعم
۲۲۲	۱۱	بلی	بلی	۲۴۹	۱۳	نسبت	نیست
۲۲۳	۲۰	جالینوس	جالبوس	۲۵۱	۳	علی رضا باعث	علی رضوا را باعث
۲۲۵	۸	بزبان	بزبان	۲۵۳	۷	وعمرو بن العاص وعمرو بن العاص	وعمرو بن العاص
۲۲۶	۸	درصلاح	وسلاح				
۲۲۹	۹	تردی	تردوی	۲۵۳	۱۷	درس	درشش
۲۳۱	۲۰	ابد الصلاح	وبدل الصلاح	۲۵۴	۱	زی نود	ذی نور
۲۳۲	۲	ستید	پسند	۲۵۴	۱	۱۰	یا
۲۳۴	۱۲	حرص	حریص	۲۵۶	۲	اما جہم	اصابتہم
۲۳۶	۱۷	ما استطعنا	ما استطعنا	۲۵۶	۹	مذکوراستہ	مذکور است
۲۴۱	۳	الہم	اللہم	۲۵۶	۹	رم	رحم
[illegible]	۹	عجدک	اجابک	۲۵۶	۱۸	الغنغتہ	الجنغتہ
[illegible]	۹	فاصرہ	خاصرہ	۲۵۷	۱۲	سخہ الازالہ	کذا فی الازالہ
[illegible]	۲۱	محفوظ	محظوظ	۲۵۷	۱۹	الحجتہ	الجنہ
[illegible]	۱۹	اباکس	اناکن	۲۵۷	۱۷	سانی	سافی
[illegible]	۱۲	خلافت	احادث	۲۵۸	۱۶	اخرجوا اودوا	اخرجوا و اوذوا
[illegible]	۱۱	اورا	حکم برابا اولادش	۲۵۸	۱۶	قاتلوا	قاتلوا
[illegible]	۱	حالابیشت	حالا مردان بہشت	۲۵۸	۱۷	لاکفرن	لاکفرن
[illegible]	۱۳	جودشش	جودستش	۲۵۹	۹	گلبن	گلبنی

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۲۵۹	۲۱	لاتسبون	لاتسبوا	۳۱۰	۲	نیز	نزد
۲۶۰	۱۷	خیرا	خیر	۳۱۰	۲	تالیفا	تالیفات
۲۶۰	۱۹	مجلس را	بمضار مجلس	۳۱۰	۵	تحمیل	تجمیل
۲۶۵	۴	لاتلقوا ایدیکم	لاتلقوا بایدیکم	۳۱۱	۱۸	ث ابوثور	ث دشار معنی
۲۶۷	۱۵	مادرسے تو	مادرست	۳۱۲	۹	فاختبرد	فاختبروا
۲۸۰	۸	لعبد	لیس	۳۱۴	۱۵	اجل	اجر
۲۸۱	۱۳	الفصاته	الفصاحة	۳۱۶	۲۱	جارالنفار مثل	جاے اختلاط
۲۸۴	۲۰	حکمت	حکیمت	۳۱۷	۲	باقید	با قید
۲۸۷	۱۱	دما	ملکہ	۳۱۷	۱۹	احفظ عند	احفظنا عنہ
۲۸۹	۱۰	خفاج	سفاح	۳۲۱	۷	لیسندند	پسندند
۲۹۱	۱۴	ریا	و	۳۲۲	۱۱	بالاخبار	بالاختیار
۲۹۲	۵	نفوسش	نفوس	۳۲۲	۱۱	غاہار	الظہار
۲۹۵	۱۰	بطلبید	نطلبید	۳۲۲	۵	ارحام	الارحام
۲۹۶	۲	زیادتی محدی	وزیادتی محدثانہ	۳۲۳	۹	وبسیہ	فلیفہ لسنہ
۲۹۶	۲۱	ازنران	ازانان	۳۲۴	۱۷	استغراق	اشارات
۲۹۹	۱۲	فقر	فقیر	۳۲۸	۱۴	وبالک	بالک
۳۰۰	۱۳	قائل	قابل	۳۳۱	۱۸	رفقدہم	رشفتہم
۳۰۰	۲۰	نزدی صحابیہ	قول زنی صحابیہ	۳۳۳	۱۶	الاولادہ	اولادہ
۳۰۰	۲۱	لذ تبک	لذتبک	۳۳۴	۱۷	اباحو	آباحوا
۳۰۱	۱	انکسان الخطیبی	انکسیت من الخطیب				
۳۰۱	۵	تانان	نادانان	۳۳۵	۱	زردند	زور آوردند
۳۰۲	۱۱	یابرکات	بابرکات				

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۳۴۶	۱۵	نام	بنام
۳۴۶	۱۸	نامنس	فاحشش
۳۴۸	۱۰	چینت	چینن
۳۴۹	۲۰	حفظ الحافظ	ف در شمار سوتی الحافظ
۳۵۱	۱۹	بیعت	سہ بیعت
۳۵۱	۱۷	بن العبد	باعبد
۳۵۷	۱	ف ۔	ف در مرتی
۳۵۹	۳	نے نفاد	می نفاد
۳۵۹	۱۳	رتوسش	رسولش
۳۶۱	۱۱	خورد	خرد
۳۶۲	۱۸	د علم	کہ علم
۳۶۳	۹	کرا معتبر	را معتبر
۳۶۵	۱۶	نطلقتوصن	نطلیقوصن
۳۶۹	۹	فرزدہ	فرزدہ
۳۶۹	۱۳	تخفیفا	تخصیصا
۳۶۹	۲۰	لنودی	نمودی
۳۶۹	۱۲	بالبس	بالسر
۳۶۹	۲۰	فشار	نشار
۳۷۱	۱	وغیر	وغیرہ
۳۷۱	۱۶	حدیث	احادیث
۳۷۲	۲	علقلانی	عسقلانی
۳۷۲	۲۳	المردود	والمردود
۳۷۳	۹	مذکورہ شامل	مذکورہ متعلق
۳۷۳	۱۴	بعلماء	بعلمہاسے
۳۷۳	۱۷	موبد	مبید
۳۷۴	۱	اتاعش	اتباعش
۳۷۴	۱۲	نبیت	نبت
۳۷۶	۵	متغیر	متغیر
۳۷۶	۱۴	توقفبراند	رفتہ اند
۳۷۶	۱۹	یتقوم	بتقوم
۳۷۶	۲۱	سطلج	مطلع
۳۷۷	۹	الامارۃ	لامارۃ
۳۷۷	۱۸	ابدیکم	بایدیکم
۳۸۰	۶	قمیصنقش رم ورزیدہ	قمیصش [illegible]
۳۸۰	۲۱	حقایق	خلایق
۳۸۱	۳	التیان	اتیان
۱۸۱	۴	لیقول	بقول
۳۸۱	۷	لمبن الدرایہ	لمن الدرایہ
۳۸۱	۱۲	لمحقق	المحقق
۳۸۵	۹	نیہا	فیہا
۳۸۶	۹	بدار	د
۳۸۷	۱۲	الترد	الترد
۳۸۸	۱	الثلۃ	الثلثہ
۳۸۸	۸	الاجبال	الاجماع
۳۸۸	۱۰	انحصار	انحصار
۳۸۹	۱۶	اذا مرنا	اذا صرنا

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۳۸۹	۱۷	تفتقد	توتقت	۴۰۴	۱۶	نیشکر	یشکر
۳۹۱	۶	نواست	بنواخت	۴۰۵	۱۷	انسان	انسان
۳۹۲	۱۵	اربعة	الاربعة	۴۰۶	۷	برتقلید	بر پر وتقلید
۳۹۳	۲۱	می رسد	می پرسد	۴۰۶	۷	منسلق	منلق
۳۹۴	۱۵	دریت	درأیت	۴۰۶	۱۶	مرق الصدر الاولی	مرق والصدر الاولی
۳۹۵	۱۴	الممه	الائمه	۴۰۷	۳	یالقبول	بالقبول
۳۹۶	۶	الاستفتائم	لاستفتائم	۴۰۷	۵	ملتفت	یلتفت
۳۹۷	۲۱	مسد	مسئله	۴۰۷	۹	مجاهرمی ویقول الیه	مجاهری . یقول له
۳۹۸	۹	انهدم	بهدم	۴۰۷	۱۶	لایغیر	لایعتبر
۳۹۹	۲	انعداشش	احداشش	۴۰۹	۲۱	ولیشاء	دلیشاء
۳۹۹	۵	الامام	الاالامام	۴۱۰	۱۵	کافة العامة	کافة لعامة
۴۰۰	۱۱	عذة	عدة	۴۱۳	۱۳	باصرار	باضرار
۴۰۰	۱۳	تلفوع	تلقوع	۴۱۵	۱۶	گرمی	کرمی
۴۰۰	۱۵	رئیت	رائیت	۴۱۶	۲	خنبلی سکرنکنی	خیلی سرکنکی
۴۰۱	۱۰	الاستوانة	الاسطوانة	۴۱۹	۱۷	این کتاب شروع	این کتاب با المجر
۴۰۱	۱۱	تجحته	بجحته	۴۲۱	۶	المجرد	بمجرد
۴۰۲	۱	العانذین	معاندین	۴۲۴	۱	انه	آیته
۴۰۳	۱۰	مرطار	موطار	۴۲۴	۳	حاجیه	داجیه
۴۰۳	۲۱	لیسنده	بسنده	۴۲۴	۱۹	اجل	رجل
۴۰۴	۵	مسکونا	مسکوتا	۴۲۵	۱۲	خطای	خطاء
		دائمر	دامی	۴۲۵	۱۴	الیعمل	یعمل
			تفسل	۴۲۵	۱۷	لمنسعیها	مسعیها

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۴۲۶	۱۰	جل	حل
۴۲۷	۶	یفخرون ۷ انخر	یفتخرون ۷ افتخر
۴۲۷	۱۲	التحطاوسے	الطحطاوسے
۴۲۹	۶	باامام	یاامام
۴۲۹	۶	تقیین کردن	تیقن کردن تو
۴۳۰	۱	حلم	حکم
۴۳۰	۱۰	اخر	اضر
۴۳۰	۲۰	بالشریا	بالثریا
۴۳۱	۱	بالشریا	بالثریا
۴۳۱	۴	بالشریا	بالثریا
۴۳۱	۸	الامل	الاصل
۴۳۲	۶	خلطان	خلکان
۴۳۳	۱۲	اطر	اسلم
۴۳۴	۱۷	زہین	عین
۴۳۵	۱۷	النیس	انیس
۴۳۵	۲۱	نیر	ستق
۴۳۶	۵	سمیدکرامتقا	سعیدکرامت علی
۴۳۷	۱۰	نیروالحشن	نبیرہ الحشن را
۴۴۰	۱	لانقفضاد	لاتقفقلوا
۴۴۱	۱	براو مستوین	برای العینین
۴۴۲	۱۳	تقدرفع	فتدفع
۴۴۲	۱۶	ثبت	نسبت

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۴۴۴	۱۹	یاصحابیے	باصحابی
۴۴۴	۲۱	بخوبی ۲ بخوبی	بخوبی
۴۴۵	۱۵	بموسیع	لیوسع
۴۴۶	۵	شاھدا	شاھدا
۴۴۷	۱۰	لایقولہم	لایقولہم
۴۴۷	۱۱	لبطعن	لیطعن
۴۴۷	۱۳	استنباطانہم	استنباطاتہم
۴۴۷	۱۹	ستنیر	مستنیراً
۴۵۱	۱۳	طحاوی	طحاوی
۴۵۱	۱۴	بردوی	بزدوی
۴۵۱	۱۴	تخریج	تخریج
۴۵۲	۲	ستوش	مشوش
۴۵۲	۶	الوقفۂ	وقفۂ
۴۵۲	۹	وسمین	والسمین
۴۵۵	۱۰	الہ	الہ
۴۵۶	۱۶	باقامہ	باقسامہ
۴۵۹	۱۰	ا	تا
۴۵۹	۱۳	حرفا	حرفاً
۴۶۰	۵	صحیحۃ	صحبۃ
۴۶۱	۱۰	دھم	دھمہ
۴۶۲	۱	مخبطاسبا	مخبطار
۴۶۲	۲	برنامہ	برنامہ

صحیح	غلط	سطر	صفحہ	صحیح	غلط	سطر	صفحہ
سکنہ بہسا	سکنہ ہساکین	۱۲		استفاضی	استفاحنی	۹	۴۴۳
یا ایتہا	ما النشا	۸		کما مذکرہ	کما مرا	۱۴	۴۶۶
بوقت	الوقت	۱۱	۴۸	در درالمختار	در درالنمار	۹	۴۶۷
	یا	۱	۴۸۲	حتی ختم القران	حتی القران	۳	۴۶۸
بیہود	یہود	۲	۴۹۲	فلنۃ	قطلنۃ	۲۰	۴۶۸
تخینفر	تخفر	۲	۴۹۳	نیقظہ	نفقہ	۲۱	۴۶۹
شبہتک	شتبتاب	۲۰	۴۹۴	طحاوی	طحطاوے	۱۴	۴۷۱
تالیفات سپور	تالیفات لہو	۵	۴۹۵	کرام	نوام	۱	۴۷۴
نیست	انت	۲۰	۴۹۵	بالواسطہ	با بواسطہ	۱۳	۴۷۴
امام کاظم	وامام کاظم	۷	۴۹۶	سعر بن کرام رح	سعر وکرام	۷	۴۷۶
المتعصبین	المنفقین	۱۸	۴۹۸	فضحت	فنحک	۲۰	۴۷۹
سماہ	سناہ	۱۳	۴۹۹	التعیت	التعیبا	۲۱	۴۷۹
اسماہ	سماہ	۲۱	۴۹۹	لم یتخذ	لم یتخد	۱۴	۴۸۰
فیہ	القول فیہ	۵	۵۰۰	کوتوال را	کوتوال	۱	۴۸۱
(نام)	تام	۱۵	۵۰۰	نہاری	تہاری	۳	۴۸۲
مقلد	مقلدا	۱۶	۵۰۰	قابلش	تاقابلش	۱۰	۴۸۲
تکیہ نمودہ ا				حسب ونسب نیست	حسب ونست	۱۱	۴۸۳
چادری کرد از				حضرت	از توحضرت	۱۰	۴۸۳
رفتند در پی زو				رقم راز	رخراز	۱۱	۴۸۴
کذا فی الشعرا	تکیہ دعلوم	۳	۵۰۳	قبا	خبا	۸	۴۸۴
الخوارزمی				اخفش	حسن	۱۰	۴۸۴
و علوم				رحمہ احبل	رحمۃ احل	۱۱	۴۸۳

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۵۰۲	۴	اعلت	رحلت	۵۱۱	۱۷	وکما فی الزالہ	وکما الازالہ
۵۰۲	۱۹	گردیاده	گردیده	۵۱۳	۵	سندہ	سند
۵۰۳	۱۰	دلوانہ	دلوآیتہ	۵۱۴	۱۶ ۱۷	قابل قابل	قابل
۵۰۴	۱	تشمع	نسمع	۵۱۴	۱۷	کہ این	کہ اگر این
۵۰۴	۳	نرسیدہ	ترسیدہ	۵۱۶	۲۰	علی الخفا	علی الخطا
۵۰۴	۴	فی علم	فی العلم	۵۱۷	۱	نعوذ	تعوذ
۵۰۴	۶	علمار	علمار امتی	۵۱۷	۹	حادی عشرہا	حادی عشر
۵۰۴	۹	صحیحہ اقرب	صحیحہ راویان قُرب	۵۱۸	۱۵	ثانی عشرا	ثانی عشر
۵۰۴	۲۰	محسود x مقصود	محصور x مقصور	۵۱۹	۷	برفض	برخص
۵۰۵	۵	ارجعی الی حکت	ارجعی الی ربک	۵۱۹	۱۸	ثالث عشد	ثالث عشر
۵۰۵	۶	فادخلی	فادخلی	۵۲۰	۳	بجا فی مثل	بجا بجالیش
۵۰۵	۶	بہشت	بہشت	۵۲۰	۱۴	مقرر	مقر
۵۰۷	۱۴	فلیوردا	فلیومردا	۵۲۰	۱۶	رابع عشرا	رابع عشر
۵۰۸	۱۳	ابی الزبیر	ابن الزبیر	۵۲۰	۲۱	احا	احدا
۵۰۸	۱۵	ستاید	منذ	۵۲۰	۲۱	لاتعدل	لانعدل
۵۱۰	۹	لعقش	نغض	۵۲۱	۱۸	صحابی	الصحابی
۵۱۰	۱۰	انان ہیرا بوا	انان ہٹل ہیرا بلو بیاے سطلم	۵۲۲	۱۲	حلما	حملنا
۵۱۱	۸	ستقلدن	ما قلت	۵۲۳	۸	راجب	واجب نوشتہ
۵۱۱	۹	زتتر	زفر	۵۲۳	۱۵	نیتہ	نیتہ
۵۱۱	۱۰	مدقلہ	قد قالہ	۵۲۴	۷	تجابوا	تحابوا
۵۱۱	۱۱	الحلان	الخلاف	۵۲۴	۲۰ ۲۱	الوالدیہ	والدیہ
۵۱۱	۱۳	یقول	بقول	۵۲۵	۷	نترسید	نترسید باید

صفحہ	سطر	غلط	صحیح	صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۵۲۵	۹	یعیب	یعتب	۵۴۲	۹	غمہ	غمہ
۵۲۵	۱۷	رقلدوا	وتقلدوا	۵۴۴	۱۵	تشوسین	تشویش
۵۲۶	۱	اللہ	آتینہ	۵۴۴	۱۴	ما با مام	با مام
۵۲۶	۹	اختادنہ	اتنادنہ	۵۴۴	۱۶	حرام	ضررم
۵۲۶	۱۲	ویقول	یقول	۵۴۴	۹	ذائت	ارائت
۵۲۷	۳	شغرکافی	شوکانی	۵۴۵	۹	قال قال	قال
۵۲۹	۶	آن	ان	۵۴۵	۱۶	داعرف الامثال و	داعرف بالامثال و
۵۲۹	۱۲	ماہی ما آتاکم	ماسے ما آتاکم			الاشباہ	الاشباہ
۵۲۹	۱۸	کرلایکون	کی لایکون	۵۴۶	۱۴	اغیاد	اعیاد
۵۳۱	۷	دبتیان	دغیان	۵۴۶	۵	ہموارہ	ہموارہ
۵۳۱	۱۴	فانی ہ الاغیرہ	فاتی ہ الاخیرۃ	۵۴۶	۱۱	ضائع	ذائع
۵۳۱	۱۶	فماعالہم	فما عابہم	۵۴۷	۲	تولہ	قول
۵۳۳	۲	الخلاق	الخلاف	۵۴۷	۱۹	لعجۃ	نعجہ
۵۳۳	۲۱	القصدت	المقتصد	۵۴۷	۲۱	وجلہ	دجلہ
۵۳۴	۱۶	قات	قلت	۵۴۸	۳	الی الاسود الاول	ابی الاسود الاول
۵۳۵	۲	الواقبت	الیواقیت	۵۴۸	۶	تفسیر	التفسیر
۵۳۵	۲۱	با	یا	۵۴۹	۱۶	ودرین	درین
۵۳۶	۳	دربیش امام	درپیش امام	۵۴۹	۱۷	ابیلاتی	ابتلائی
۵۳۶	۹	سے فی الصلواۃ	سے فی صلواۃ	۵۵۱	۵	لاتکلف اللہ	لایکلف اللہ
۵۳۶	۶	فی القراۃ	القراءۃ	۵۵۱	۶	سبب	سلب
۵۳۹	۹	فاح	فاتحی	۵۵۲	۲	علیہا	علیہا
۵۴۰	۸	فسادہا	فسادہا	۵۵۲	۱۲	تیدفعہ	یندفعم

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۵۵۳	۲	صحابی	صحابیہ
۵۵۳	۱۰	لاتقفلون	لاتعقلون
۵۵۴	۱۴	صونہ	صوتہ
۵۵۴	۱۵	مرضاعین	رضاعین
۵۵۴	۲۰	ذکر	اذکر
۵۵۵	۱۷	للجنہ	للجتہ
۵۵۶	۳	فی تجبرہ	فی البصرۃ
۵۵۶	۷	مرجوع	مرجوح
۵۵۷	۹	ننائم	نمائم
۵۵۸	۱۳	فیحہ	فیحبیہ
۵۵۸	۱	فیمثلہ	فبمثلہ
۵۵۸	۱۳	وابرست	واسوای
۵۵۸	۱۶	سکتنانہ	سکتانہ
۵۵۹	۱۰	تطمئن	تطمئن
۵۵۹	۱۰	لعتدل	لتعتدل
۵۶۰	۴	صلیہ	صلبہ
۵۶۰	۸	الستین	السنتین
۵۶۰	۱۷	ھداتہ	الھدایۃ
۵۶۰	۲۰	یصحیح	بصحیح
۵۶۱	۲	یصحیح	بصحیح
۵۶۱	۱۱	الاستقبال	استقبال
۵۶۱	۱۲	حمرعین	حمرتین
۵۶۱	۱۳	ہدایۃ	الھدایۃ
۵۶۲	۱۳	بتیر	یثیر
۵۶۲	۱۵	تلمف	تلقف
۵۶۳	۱۸	الفضا	انقا
۵۶۳	۱۶	الحسن	الحن
۵۶۴	۲	ترنقوز	ازلقوز
۵۶۶	۱۵	تنبیف	للتنبیف
۵۶۷	۱	مستد	سند
۵۶۷	۱۴	اطلاق	اطلاع
۵۶۸	۱۹	مستردحہ	مطردحہ
۵۶۹	۴	لطغای	طغنہا
۵۶۹	۱۴	از	و
۵۷۰	۴	ذھق	زھق
۵۷۰	۲	وازان	کہ ازان
۵۷۰	۶	برفع یدین	بررفع رفع یدین
۵۷۱	۱۵	دخل ہو	دھل ہو
۵۷۱	۱۸	مرجوع	مرجوح
۵۷۲	۱۰	سمعتہ	سمعتہ
۵۷۲	۱۷	کہ نفی کردہ شدہ	کہ بدرش حکم لعنت وتفع
۵۷۳	۲	مرجوع	مرجوح
۵۷۴	۲۱	نظاہر	کہ ظاہر
۵۷۴	۱	وارورا	وارد

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۵۷۴	۸	مجبی	مجی
۵۷۵	۷	بمبس	بمس
۵۷۵	۹	اصحبار	احجار
۵۷۵	۱۲	عسس	بمسش
۵۷۵	۱۴	شمارابھین	شماہھین
۵۷۶	۲	النار	نائر
۵۷۶	۲	مروہ	عروۃ
۵۷۶	۴	تبکی	تیکی
۵۷۸	۱۱	جو	چو
۵۷۸	۱۶	شد	باشد
۵۷۸	۲۱	صاحب	صاحب امامت
۵۷۹	۸	باطن	باطل
۵۷۹	۱۱	محقق	متحقق
۵۷۹	۱۳	عذریہ	عندیہ
۵۷۹	۱۸	بظہور نمودی	بطور نموذجی
۵۷۹	۲۰	من الدرایۃ	لمن لہ الدرایۃ
۵۸۰	۱۴	شہادتا	بشہادت
۵۸۰	۱۶	استخلفہ	استحلفہ
۵۸۰	۱۸	ملیقفت	یلتفت
۵۸۱	۱	لاتدری	لاندری
۵۸۱	۳	معتبرہ	مغیرہ
۵۸۱	۴	معتبرہ	مغیرہ
۵۸۲	۵	فردلی	نردبی
۵۸۲	۱۲	البجر	لبجر
۵۸۲	۱۳	فی الخلفار	فی تاریخ الخلفاء
۵۸۲	۱۴	شوکانی بحیث	شوکانی درحدیث
۵۸۲	۲۰	الصاواب	الصواب
۵۸۳	۱	المذہبہ	لمذہبہ
۵۸۳	۲	النظروا	انظروا
۵۸۳	۲۱	این کیف	این
۵۸۴	۱۳	البی	ابی
۵۸۴	۱۴	رواۃ	رواہ
۵۸۴	۱۵	وازاثرا قوال	وازاقوال
۵۸۴	۱۹	خیر	خبر
۵۸۴	۲۱	یقول	لقول
۵۸۵	۹	خیرندانستن	خبرنداشتن
۵۸۶	۱۱	معرہ مبرہ	معرا مبرا
۵۸۶	۱۹	خبرو مشغول طبیب	خیروطیب
۵۸۷	۱	آمد	آمدہ
۵۸۹	۶	میا ترسانند	می ترسانند
۵۹۰	۳	صحابی	وصحابی
۵۹۰	۱۷	تبصرہ	متبصرہ
۵۹۰	۲۱	آئمہ غیر مجتہدین	آئمہ مجتہدین
۵۹۲	۱۱	تناول	تلاول

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۵۹۲	۱۶	ہذا کفایۃ	ہذہ کفایۃ
۵۹۲	۱۶	لمن الدرایۃ	لمن لہ الدرایۃ
۵۹۵	۱۲	عقلیتہً	عقلیتہ
۵۹۵	۱۳	السنتہ	بالسنتہ
۵۹۵	۱۹	التوجہ ہذا الخبر	التوجیہ بہذا الخبر
۵۹۸	۲	نشدہ	نشدہ
۵۹۸	۸	لاتفتروہ	لاتفتروا
۵۹۸	۱۷	اسکن	امکن
۵۹۹	۱۳	تقلدوا تقلدوہ	تقلدوا تقلدوا
۶۰۰	۴	مرجوع	مرجح
۶۰۰	۱۱	المقید	المفید
۶۰۲	۵	چون معتمد	چون حال معتمد
۶۰۲	۱۹	من ایقاظ	من الایقاظ
۶۰۴	۸	اگاسے	گاہی
۶۰۴	۱۸	طرفہ وغریب	طرفۂ غریب
۶۰۴	۱۹	متدیر	متدبر
۶۰۶	۳	قوی	قومی
۶۰۷	۱	ندامت	قدامت
۶۰۸	۱۰	گرد ایند	گرایند
۶۰۹	۷	خلافت	خلافتہا
۶۱۱	۵	لغتہا	بغتہا
۶۱۱	۸	عذاب یہود	بطلان دعوائے یہود
۶۱۱	۱۲	من الفساد	منا الفساد
۶۱۶	۷	وسفاک	وسفاک
۶۱۶	۸	نکرہ	نکرہ
۶۲۱	۳	مرید	مزید
۶۲۲	۱۴	ہیر حشش	پاشر حشر
۶۲۳	۱۸	منظہر	فظہر
۶۲۴	۱۰	قول پلید	قول بلید
۶۲۷	۳	واتہم	وتحریراتہم
۶۲۷	۱۱	قالو	قالوا
۶۳۰	۵	بطرب	بطرف
۶۳۱	۱۶	مندی	نپسندی
۶۳۲	۱۶	مسئلہ	مسئلہ
۶۳۳	۱	بر مقلدین ہرگز	بر مقلدین
۶۳۶	۱۰	سنہ وصد	سنہ صد
۶۴۰	۱۵	ظہور	ظہور
۶۴۱	۹	باخیار	باخبار
۶۴۱	۱۰	نذیر	نذیریہ
۶۴۱	۱۷	اذا	فاذا
۶۴۲	۷	یا اقربا ے	با اقربا ے
۶۴۳	۴	متلاشش	متلاشتہا
۶۴۳	۲۰	نسبتہا	وبہ نسبتہا
۶۴۳	۲۱	لمہ	نگہ

صفحه	سطر	غلط	صحیح	صفحه	سطر	غلط	صحیح
۶۴۶	۱	این مر	این امر	۶۵۸	۱۹	القلالة	القلالة
۶۴۷	۳	حدیث اثر	اثر	〃	۲۱	نانهم بریدرن	فانهم بریدن
۶۴۷	۴	هذه	هذا	۶۵۹	۱	ببعض	لبعض
〃	۵	وساعد العادة بتم	وساعد العادة علی القصص	〃	۳	مشوند	نشوند
〃	۲۱	البشروا	البشروا	۶۶۱	۱۸	ظاهر ساخته	ظاهر ناساخته
۶۴۸	۷	تکثروا	تکثروا	۶۶۲	۱۶	منسوب کرده حدیث	منسوب کرده
〃	۲۱	بجز	بجبر	۶۶۳	۱۱	یدعتیان	بدعتیان
۶۴۹	۱۶	مشترک	مشرک	۶۶۴	۱۲	خیرتش	خیر قتش
۶۵۰	۷	کنا ینه شود	کنا ینده شود	۶۶۶	۱	اقوالهم	قولهم
〃	۱۱	در کرامت	در امتا	〃	۲	واهچنین	اهچنین
۶۵۱	۱	تامع	تابع	〃	۲	ثبوت	به ثبوت
۶۵۲	۴	به نسبتم شا	وبه نسبت ایشان شیخ	〃	۴	امورات وشرعیه	امورات شرعیه
〃	۱۴	وغیره را	رحمهم را	〃	۱۰	سکت	سکت
۶۵۳	۵	شافعی	شافعی	〃	۱۱	لابدیه	لابد به
〃	۱۲	باخیار	باخبار	〃	۲۰	یافتند	نیافتند
۶۵۴	۱۹	لم تنله	لم تنله	۶۶۷	۹	مروات	مردان
۶۵۵	۱۹	می پردد	میپردد	〃	۸	بالسین	بالصین
۶۵۶	۱	پیشتر	پستر	۶۶۸	۱۰	ابن خرم	ابن حزم
〃	〃	〃	〃	〃	۱۴	معین	متقین
۶۵۷	۱۴	الکلک	الیوم اکملت	〃	۲۲	نختته	خسته
〃	۱۸	دحمل	وحمل	۶۶۹	۱	کرد	کرده
〃	〃	الدین	الذین	〃	۷	الان	الاان